

ବୁଦ୍ଧାଏ ପାଣି

ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି

ବିଦ୍ୟାପୁରୀ

ବୁଦ୍ଧାଏ ପାଣି

ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି

ବିଦ୍ୟାପୁରୀ

କଟକ, ଡିସେମ୍ବର ୧୯୩୦

BUNDAE PANI

By Gopinath Mohanty

Publishers : Vidyapuri, Cuttack 753002

1958

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୯୮୮

ପ୍ରକାଶକ

ଶ୍ରୀ ପୀତାମ୍ବର ମିଶ୍ର

ବିଜ୍ଞାନପୁର, କଟକ

ବାଲୁବଜାର, କଟକ ୭୫୩୦୦୨

ମୁଦ୍ରାକର

ଶ୍ରୀ ଦିଗମ୍ବର ରାଉତ

ମେସର୍ସ ପ୍ରିଣ୍ଟେକ୍ସ

ବାଦାମବାଡ଼ି, କଟକ ୭୫୩୦୦୯

ମୂଲ୍ୟ

ବୋର୍ଡ଼ ବନ୍ଧେଇ ଟ ୮୮. ୦୦

ସାଦା ବନ୍ଧେଇ ଟ ୮୫. ୦୦

ବୁଦ୍ଧାବ ଗାଥା

ଆକାଶରେ ବହଳ ହୋଇ ଧଳା ପାଉଁଶିଆ ଗୋଲିଆ ଗୋଲି ଯୁଆଡ଼େ ଗୁଡ଼ିଲେ ସକାଳ ସାଢ଼େ ଆଠ, ଅଗଷ୍ଟ ମାସ, ଅନ୍ୟଦିନ ଭଳି ହୋଇଥିଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ତ ଅନାଇ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ, ଖରାବ କାଟନ୍ତାଣି, କାରଣ ଟାଣ୍ଡେର ଏ ଜଳବାୟୁର ବିଶେଷତ୍ୱ ହିଁ,—କିନ୍ତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ କେଉଁଠି ଛପିଛି କିଛି ବାରି ହେଉନାହିଁ, ଖରା ବା କାହୁଁ, ଆଲୁଅ ଚହଟିଛି ସତ ଏଇ ଗଦା ଗଦା ମେଘ ବାମ୍ଫ ଭେଦ ବୟା ଉପରକୁ, ମେଘ ବାମ୍ଫ ଭିତରେ କି ଉପରେ କଣ ଯେ ଅଛି, ଦେଖୁ ନାହିଁ । ବାରି ହେଉ ନାହିଁ । ନଦଶୁ, ଭଲ ତ, ଚତୁର୍ମାସ୍ୟା ଅଥଚ ଏ ସକାଳୁ ମେଘ ଗାଳୁ ନାହିଁ । ଆଲୁଅ ଟିଟିଛି ଅଥଚ ଖରା ନାହିଁ, ଉପରେ ଇନ୍ଦ୍ର ଦେବତା ଛତା ଘୋଡ଼େଇଛି, ଏମିତି ଦି ଶୁଣି ଘଣ୍ଟା ମିଳିଲେ ଲେକେନିଜ କାମଧନୀ ସାରି ନେବେ । ଟିକିଏ ହେଲେ ଉତ୍ସାହ ପାଆନ୍ତେ, ନହେଲେ ଗଲ-ଗଲ-ଗଲ-ଗଲ, ଝର-ଝର-ଝର-ଝର, ପତର-ପତର-ପତର-ପତର, ଆଉ ଅନ୍ଧାର ବିଲିବିଲି, ଲାଗିଥିବ ପନ୍ଦର ଦିନ ଯାକେ !

ଭାବୁଥିଲେ ଶଶୀ ମିଶ୍ରେ । ସେ ଏଠି ହାଇସ୍କୁଲରେ ଭୂଗୋଳ ଓ ଅଙ୍କ ଶିକ୍ଷକ ।

“ଆପଣ ବାହାର ନାହାଁନ୍ତି ! ଯିବେ ନାହିଁ ?” ତାଙ୍କ ପଡ଼ିଶା ଓ ସହକର୍ମୀ ଯୁବକ ଯମେଶ୍ୱର ପ୍ରଧାନ ସାଇକଲ ଧରି ବାହାର ଗଲବେଳେ ପଚାରିଥିଲେ ।

“ଘରେ ଅସୁବିଧା”, ସେ କହିଥିଲେ, “ଆପଣ ଯାଉନ୍ତୁ” । ତାଙ୍କ ବୟସ ସତରଫୁଲିଶ ହେବ । ଯମେଶ୍ୱର ତାଙ୍କପରି ଖାଲି ମ୍ୟାଟ୍ରିକ୍ ପାଶ୍ ନୁହନ୍ତି, ବି.ଏ., ଡି.ଇଡି. । ଶୁକ୍ରିବେଳେ ଉପରକୁ ଉଠିବାକୁ ଉଚ୍ଚାଶା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ମନରେ ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ସେ ବୟସରେ ଶଶୀ ବାବୁଙ୍କଠାରୁ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ସାନ । ଇସ୍କୁଲର ସବୁଠୁ ପୁରୁଣା ଶିକ୍ଷକ ବୋଲି ଶଶୀ ବାବୁଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଖାତର ଥାଏ । ଶାନ୍ତ, ଭଦ୍ର, ନିରଭିମାନ, ନିରାଡ଼ମ୍ବର ଓ ନିଶ୍ଚୟ ଦଶିଲେ ବି ଶଶୀ ମିଶ୍ର ନିର୍ଭୀକ ଓ ସ୍ୱସ୍ତବାଦୀ ମଣିଷ ବୋଲି ଇସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଧାରଣା ଥିଲା । ଯମେଶ୍ୱର ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ଭଲ ଭଳି ମାନ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଅଟକ ରହି ପଚାରିଲେ, “ଆଜିପରି ଦିନରେ ଆପଣ ଯିବେ ନାହିଁ ?”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ତାଙ୍କ ସାନ ବସାଘର ଆଗରେ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଫୁଲ ଦେହ, ଗୋରୁ, ମାଉଁସିଆ, କିନ୍ତୁ ମାଂସପେଣୀଯାକ ଯେମିତିକି ଶିଥିଳ ହୋଇପଡ଼ୁଛି । ଚେକା ମୁହଁ, କଦମ୍ବ ଫୁଲପରି ରୁଦ୍ଧ, ପାଚ ପାଚ ଯାଇଛି । ମୁଣ୍ଡବାଳ ଅଧେ ଅଧେ ପାକିଲା ।

ଶୁଣିଲା ହସଟିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଆଜିପରା ଦିନ ହୁଁ, ଆପଣ ଚଞ୍ଚଳ ଯାଉନ୍ତୁ, ପଟୁଆର ବାହାର ପଡ଼ିବ ।”

“କେତେ ବଡ଼ ଦିନ !” ଯମେଶ୍ୱର କହିଲେ “ଇତିହାସରେ ଅନେକ ହୋଇ ରହିଥିବ, କାଳକାଳକୁ ।”

“ସତ ।”

“ଏଇ ଦିନଟି ଆସିବ ବୋଲି କେତେ ଲୋକ ଝୁରିଝୁରି ମଲେ ।”

“ସତ ।”

“କେତେ ଲୋକ ଗୁଲିଗ୍ରେଟରେ ମଲେ, କେତେ ମଲେ ଡାଣୀ ଖୁଣ୍ଟରେ ।”

“କା?”

“କଣ କହିଲେ ?”

“ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ଆଜି ସକ୍ଷରେ ବନ୍ଧୁତା ଦେବେ ?”

“ସକ୍ଷ ହେଲେ କେତେ ବଡ଼ନଡ଼ିଆ ଅଛନ୍ତି, ଆମକୁ କିଏ ପଚାରିବ ?”

“ଆପଣ ଯୁବକ । ମନରେ କେତେ ଆଶା । ଆଜି ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆପଣଙ୍କ ଉତ୍କଳ ପଡ଼ୁଛି । ବନ୍ଧୁତା ଦେଲେ ଭଲ କହନ୍ତେ । ନହେଲେ ଲେଖିଯିବେ, କବିତା ଲେଖନ୍ତୁ ମମେଶ୍ୱର ବାବୁ । ଅଳ୍ପତ କୁଟି, ଯେଠୁ ଫେରିଲେ ଲେଖିବେ । ଡେରି ହେଲା, ଚାଲିଯାନ୍ତୁ ।”

“ଆପଣ ସତେ ଯିବେ ନାହିଁ ?”

ତାଙ୍କ ବୟାଭିତରୁ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କର୍କଶ ଚିତ୍କାର ଶୁଭିଳ ଓ ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ଗୁଣିବର୍ଷ ପୁଅ ବେଶ୍ୱର ବିକଳ କାନ୍ଦଣା; ଗର୍ଜନ କରି କରି ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବାହାରିଲେ, ବେଶ୍ୱର ଡେଣାଧରି ଓଟାରୁଥାନ୍ତି । ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଧାଇଁଯାଇ ବେଶ୍ୱର ଛଡ଼େଇ ନେଇ କାନ୍ଦେଇ ପକେଇଲେ, ପଦାରେ ଆସି ନିମ୍ନଗତ ମୂଳେ ଠିଆ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଜନ କରି କରି ଦୌଡ଼ି ଆସିଲେ, ମୁଣ୍ଡବାଳ ଫିଟି ପଡ଼ିଥାଏ, ଲୁଗାପଟା ଅସମ୍ଭାଳ, ଆଖି ଯେପରିକି ଗାଡ଼ରେ ପଶିଛି, ପାଦ ଲୁହୁଡ଼ୁଛି । ଥରେ ଚାହିଁ କହିହେବ, ଏ ଦେହରେ ଏକଦା ଖୁବ୍ ମନୋହାର ରୂପଣୀ ଥିଲା । ଚାରିଆଡ଼ ମେଲିଯାଇ । ଦି’ ଫର୍ଲ’ ଦୂରରେ ଉଡ଼ି ବଡ଼ ସଡ଼କ ଦିଶୁଛି । ଯମେଶ୍ୱର ବାବୁ ସାଇକଲଟି ଧରି ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ଶଶୀ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପିଠିରେ ଗାଲରେ ଗୁମ୍-ଗାମ୍ ଠୋ ଠୋ ବ୍ୟାଗ୍‌ସୁଡ଼ା କୋରି ଲାଗିଲେ, ନଝରେ ଚୁମୁଟି ଓଟାର ଲହୁ ଲୁହାଣ କଲେ । ଛୁଣୁଛୁ ଅନର୍ଗଳ ଗାଲି କୁଟିଥାଏ । ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଯିବାକୁ ନ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି, ହସିଲପରି ମୁହଁଟି, ମଝିରେ ମଝିରେ କହୁଥାନ୍ତି “ମନ ଶାନ୍ତି ହେଲା ତ ? ଘରକୁ ଯାଅ ।”

ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଡମ୍ପେ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ, ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଶଶୀ ମିଶ୍ରେ ବେଶୁକୁ କାଖେଇ କୁହେଉଥାନ୍ତି । ଯମେଶ୍ୱର କହିଲେ “ଆଜି ପରା ଦିନରେ ଯାହା ଆପଣ ଯାଇ ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ! କେଡ଼େ ଦୁଃଖର କଥା ।”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “କହିଲେ ? ଦୋଷ ଆଜିର ଏ ଦିନର ନା ମୋର ?”

ଯମେଶ୍ୱର ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ନଲବଳ କରି ଅନାଇ କହିଲେ, “ଏ ?”

“ସ୍ତ୍ରୀ ଉତ୍ତର ଭାବିବା ଗରଜ ସମସ୍ତଙ୍କର ନଥାଏ, ସେଥିପାଇଁ ବୟସ ବି ଭିନ୍ନ । ଆପଣ ପଚାରୁଥିଲେ, ମୁଁ କାହିଁକି ଯାଉନାହିଁ । ଏମାନଙ୍କ ମା'ର ଯେ ମୁଣ୍ଡ ଝରୁପ । ଦିନେ ଦିନେ ତାଙ୍କ ପାଗଳାମି ଅତି ଭୟଙ୍କର ବି ହୋଇପଡ଼େ ଆପଣ ଜାଣିଛନ୍ତି । ଆଜି ସକାଳୁ ତା' ବଢ଼ି ଯାଇଛି । ତେଣୁ ମୋ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଆଖିଏ ଆଖିଏ ରଖିବା ନ ହେଲେ ସେ ନିଜର ଖୁବ୍ ଯତ୍ନ କରିପାରନ୍ତି ।”

“ମୁଁ ଯାଏଁ, ଯେ ପଚାରିବ କହିଦେବି । ଆମ ଇସ୍ତୁଲର ତ ସମସ୍ତେ ଥିବେ ।”

“ଯାଉନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ ମୋ ଅନୁପସ୍ଥିତି ପାଇଁ ସଫେଜ ଦେବା ଦାୟିତ୍ୱ ଆପଣ ମୁଣ୍ଡକୁ ନିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ନ ବୁଝାଇଲେ ଲୋକେ ମୋ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟାଏ ଭୁଲ୍ ଧାରଣା କରିବେ, ଏଇଆ ତ ? ଭଲ ଧାରଣା କଲେ ମୋ ସମସ୍ୟାରୁ ଜାଣିବୁ ଏ ଶୁଧୁରବ ? କଦାପି ନୁହେଁ ? ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯଦିବା ମୁଁ ଯାଇପାରୁଥାନ୍ତି, ତେବେ ବି ମୋ ସମସ୍ୟା ଶୁଧୁରନା ?”

ଯମେଶ୍ୱର ଦମ୍ଭ ହୋଇ ଠିଆ ହେଲେ । ମୁଁ ପଡ଼ିତକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ବାହାରିଛୁ ବୋଲି କାହା ମନରେ ଯଦି ଗୋଟାଏ ଧାରଣା ହୋଇଯାଏ ତା' ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଛାସ ଖେଳିଯାଏ ତାଙ୍କ ମନରେ ହଠାତ୍ ସେହିପରି ହେଲା । ଶଶୀ ବାବୁଙ୍କୁ ଦୟା, ସହାନୁଭୂତି ଓ ଯୌର୍ଯ୍ୟ ମିଶାଇ ଓଦା ଚାହିଣିରେ ପୋଛି ପୋଛି ଦେଇ ସେ କହିଲେ :

“ଏଇ ସ୍ୱାଧୀନତା କଥା ଆପଣ ନିଜେ ବି କେତେଥର କହିଛନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ କେତେ ଆଲୋଚନା କରିଆଇଁ । ସତକୁ ସତ ଆଜି ସେ ଆସିଯାଇଛି । ସମସ୍ତେ ଚୁପ୍ ଥିବେ । କୁଳବୃଦ୍ଧ ମଧୁସୂଦନ କହିଲ ପରି, ଗୁଡ଼ିକୁ ମିଶାଇ ଗୁଡ଼ି, ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ଚାଲିବେ ପଟୁଆରରେ, ସେ କ'ଣ ଜାଗାସ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ ?”

“ସେ କଥା ଆପଣ ନିଜେ ବିଚାର କରିବେ ଯମେଶ୍ୱର ବାବୁ । ମୋ ବିଚାରଟା ଆପଣଙ୍କୁ ସୁଖ ଲାଗି ନପାରେ, ସେମିତି ଆପଣଙ୍କଟା ମତେ, ଆପଣଙ୍କ ଖୁବ୍ ବିଦ୍ୱାନ୍, ନାନ ଦେଶ ବିଦେଶର କଥା ବି ପଢ଼ିଥିବେ । ଆମ ଦେଶ ଏଭଳି ଅଜ୍ଞାନ, ଅନ୍ଧାର,

ଦାରିଦ୍ର୍ୟରେ ପଡ଼ିରହିଛି, ସତେ ଅବା ଚେତା ବୁଡ଼ି ବୁଡ଼ି ଯାଉଥିବା କତରାଲୁଗି ଶ୍ରେଣୀ-
ଟିଏ । ଅଣିଆ, ଅଣ୍ଟାକୁ ଯାବତାୟ କୁହୁଡ଼ାଇ, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଅନ୍ଧାୟ, ଅନ୍ଧର,
ଲୁଣ୍ଠନ, ଅତ୍ୟାଚାର, ତାଙ୍କୁ ସବୁ ଦୂର କରିବା ନିଶ୍ଚୟ ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଏକାଠି
ବୁଣି ପାଟି କରି କରି ପଟୁଆରରେ ଗଲେ କି ବାଟେ ବାଟେ ସମ୍ମାନନ କରି କମ୍ପେଇଲେ
ଦୃଢ଼ ଯିବ ବୋଲି ମତେ ଲାଗୁ ନାହିଁ । ସେ ଉତ୍ସବ କରିବା ଦନଟିଏ ବୋଲି କହନ୍ତୁ,
ମୁଁ କହୁବ ତା' ନିଆର୍ଥ, ଝୁସି ମଉଜ, ମଉଛବ କରିବା କଥା ତ, ଭଲ କଥାଟିଏ ଶୁଭ
କଥାଟିଏ ହେଲେ ଆମେ ଶୁସି ହେବାନାହିଁ କ'ଣ କାନ୍ଦିବା ? କିନ୍ତୁ ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
ତା' ନୁହେଁ, ମଉଜ ମଜଲିସ୍ ବି ସମସ୍ତଙ୍କ ଦେଇ ହୁଏ ନାହିଁ, ମନ ପୁଲୁଣିଆ ସିନା
ଗୀତଗାଏ ।”

ଶଶି ବାବୁ ବୁଝାଇବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲେ, ଯେମିତି ସେ ଲାସରେ
ପଡ଼ାଇବା ଆରମ୍ଭ କଲେଣି, କିନ୍ତୁ ଯେମିତି ବାବୁ ‘ଯାଏ’ ବୋଲି ଫୁଲ୍‌ଦେଇ ସାଜ-
କଲ ରଖି ଚାଲିଗଲେ ।

ଶଶିବାବୁ ବେଶୁ ପାଖେ ତଳେ ବସି ପଡ଼ିଲେ । ବେଶୁ କେତେବେଳୁ କାନ୍ଦଣା
ବନ୍ଦ କରି ଝେଲରେ ମନ ଦେଲଣି । ମନକୁ ମନ ଭୁଟୁରୁ ଭୁଟୁରୁ ହେବା, ବେଳେ
ବେଳେ ଲୋସୁଏ ଲେଟାଏ ନାଚ ନାଚ, ଡେଇଁ ଡେଇଁ ଚାଲିଆସିବା, ଚାଲିବା, ଦୌଡ଼ିବା,
ପଡ଼ିବା ବସିବା, ମାଟି ଗୋଡ଼ା ଝପର ପନି ପୁଲି ଡାଙ୍ଗ କେତେ ଏମିତି ଦେଖୁ ଗୋଟେଇବା,
କୁଡ଼େଇବା, ଡୋପାଡ଼ିଦେବା, ଭୂଇଁରେ ଗାରକାଟିବା, ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ତା' ଝେଲ,
କେତେବେଳେ କି ପ୍ରକାର ହେବ ତା' ଆଗରୁ ଜାଣିହେବ ନାହିଁ ।

ବେଶୁ ତାଙ୍କର ପଞ୍ଚମ ସନ୍ତାନ, ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଦାସାନ, ତା ଉପରେ ଭର ଭଲ
ଦଶମ, ନବମ, ଅଷ୍ଟମ, ଓ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଡ଼ନ୍ତି । ସେ ଚୁକ୍ତିକ୍ରମାକ କୁହାର-
ବୋଲର ଘିଲ, ପରିସ୍ରା, ଭଲ ପଡ଼ନ୍ତି । ସେ ଗୁରଜଣଙ୍କ ଉପରେ ବିଅଟିଏ ଘିଲ, ପ୍ରଥମ
ସନ୍ତାନ, ତା ବର୍ଷର ହୋଇଥିଲା ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା, ତହିଁର ଅଳ୍ପଦିନେ ଭାଗଜାଟି
ଉନ୍ନାଦରୋଗ ଦେଖାଦେଲା, ମଝିରେ ମଝିରେ କୃଷକ କେବେ ଦବିଯାଏ, ପୁଣି
ବାହାରେ । ବଡ଼ପୁଅ ବୁଦ୍ଧାବନ ଜନ୍ମିଲା ପରେ ଶଶିବାବୁ ଭାବିଲେ, ଏଣିକି ଆଉ
ନ ହେବା ଭଲ, ଯେ ଗରିବ, ଯାହା ସ୍ତ୍ରୀ ପାଗଳୀ, ତାର ସନ୍ତାନ କ'ଣ ହେବ ? କିଏ
କହିପାରିବ ମା'ର ପାଗଳାମୀ ପଛେ କୁଆଁଟି ଦେଖା ନ ଦେବ ବୋଲି ? ଏପରି ତ
କାହା କାହା ଘରେ କେବେ କେବେ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ପରେ ଗୋଟିଏ
ହୋଇ ସେମାନେ ଆସିଲେ ।

ଶଶିବାବୁ ପ୍ରତିପାଳିଲା ପରି କଠୋର ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ, ଗୃହ ହୋଇ
ସୁଇ ଏକ ପ୍ରକାର ଦୈଗ୍ଧ୍ୟ ଆଚରଣ କଲେ । କାମ ଦେଲା, ଚତୁର୍ଥ ସନ୍ତାନ ପରେ
ଆଉ ସନ୍ତାନ ହେଲା ନାହିଁ, ଗଲା ସାତବର୍ଷ ।

ହେଇ ଦିଶୁଛି, ବେଶ୍ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଲୁଚକାଳି ଖେଳୁଛି, ଓହ୍ଲେ ଦୂରରେ ଆମ୍ଭଗଛ ଗଣ୍ଡି ସେ ପଛୁ ତା ମୁହଁଟି ଉଠି ମାରୁଛି, ତା ହସ ହସ ଆଖିରେ କୌତୁକ ଓ ଦୁଷ୍ଟାମି, ଶଶିବାବୁ ଭାବୁଥାନ୍ତି, ସେମିତି ସେ କେଉଁଠି ଛପି ଛପି ମଜା ଦେଖୁଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ସେ ‘ନିଷ୍ଠା କାଷ୍ଠା’ରେ ଥାନ୍ତି, ପ୍ରତ୍ୟହ ନିମ୍ନ ଓ ହେଙ୍ଗୁ ଖାନ୍ତି, ବାହାକୁ ତଳଆ କରି କାନିପାର ଟାଣ ଚଟାଣରେ ଶୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ଓ ଠାକୁର ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ମନେ ପକାଇ ମନେ ମନେ ତାଙ୍କ ରୂପ ଆଙ୍କନ୍ତି ।

ବର୍ଷା ଋତୁ, ଅନ୍ଧାର ବଳିବଳି, ଝଡ଼ ଲାଗିଥାଏ, ସେଇ ଯେତେବେଳେ କେତେଠି କେତେ ନଇ ବନ୍ଦି ଭାଙ୍ଗିଲି, କେତେ କେତେ ଗାଁ ଗଣ୍ଡା ବନ୍ଦିରେ ବୁଡ଼ିଲି, ସେତିକି-ବେଳେ ଅଦେଖାରେ ବେଶ୍ ବୋଧହୁଏ ମୁହଁ ଦେଖାଇଥିଲା ଆଉ କୁଦା ମାରିଥିଲା ତାଙ୍କ କୋଡ଼ରୁ ତା ପାଗଳୀ ମା କୋଡ଼କୁ ।

ଭାର ସୁନ୍ଦର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଶଶି ମିଶ୍ର ଭାବୁଥାନ୍ତି, ହେ ଭଗବାନ ! ଏଇ ଶେଷ ହୋଇଥାଉ, ଆଉ ନୁହେଁ, ...ଦେଖୁଥାନ୍ତି କେତେ ସୁନ୍ଦର ତା ରୂପ ! ଭାବୁଥାନ୍ତି, ଏମିତି ଦିଶୁଥିବେ ନର ଅବତାରରେ ଭଗବାନ, ରାମ, କୃଷ୍ଣ, ବୁଦ୍ଧ, ଏମିତି ଦିଶୁଥିବେ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ, ଏମିତି ଦିଶୁଥିବେ ଧ୍ରୁବ, ଶୁକଦେବ, ମିଳନ୍ଦନେ ବୃହସ୍ପତି, ବ୍ୟାସ, ବଶିଷ୍ଠ, ନାରଦ, ସନକ, ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ, ନାନା ମୁନି ଋଷି ସିଦ୍ଧ ମହା-ପୁରୁଷ । ତାକୁ ଡାକିଲେ, କୋଡ଼କୁ ନେଲେ, ଗେଲି କଲେ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଫୁଲ ଫଳ, ପତ୍ର ଏଠୁ ସେଠୁ ଛଣେଇ ଆଣି ଆଇଲେ, ଗୋଡ଼ ଗୁଡ଼ିଏ ବ, ମାଟି ଗୁଡ଼ିଏ ବ ଆସ୍ଥିଡ଼ି ଗଦାକଲେ । କହିଲେ “ଖେଲ୍ । ଘର ଠୋଲ୍, ଶ୍ରେଷ୍ଠେଇ କର, ପାଠ ପଢ଼ ।”

ସେହି ଅସମସ୍ତସ ପରାମର୍ଶକୁ ଅନୁସରଣ କଲେଇ ପିଲଟି ବ ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଠେଇ ଏଣେ ତେଣେ ଫୋପାଡ଼ି ଲାଗିଲା ଆଉ ହସିଲା । ସେତିକି ବେଳେ ଦୂରରୁ ବାଜା ଶୁଭଲା । ଆପଣା ଘରପଟୁ ଶବ୍ଦ ଶୁଭୁ ନାହିଁ । ଶଶିବାବୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଠାଏ ମାଟି-ଧର ହାତ ପାପୁଲି ଖୋଲିଥିଲେ । ଚକ୍ରକଣ ‘ବନମାଟି’, ନାଲି, କଅଁଳ, ଉର୍ବର, କଲ୍ଲନା ତେଜି ଉଠିଲା । ନିରେଖି ଚାହିଁଲେ, ଯେମିତି ଥିବା ଅଭୁତ ପ୍ରକାରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତି କେତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ, ଗଭୀର ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇ ଯାଇଛି, ଯଦ୍ବିଧେ କେବଳ ବସ୍ତୁକୁ ଦିଶୁଛି ସେତିକି ନୁହେଁ, ବସ୍ତୁ ଉପରେ କାଳର ସମ୍ପର୍କ ଚିହ୍ନ ବ ବାର ହେଉଛି, ସତେ ଅବା କଲ୍ଲନା ଭିତରୁ ଜନ୍ମ ହେଉଛି ନାନା ରୂପ, ନାନା ରାଗ, ଅଥବା କେଉଁ କିମିଆଁ ବଳରେ ଯାହା ବଗେଇ, ନିଶ୍ଚିହ୍ନ, ତାହା ହୋଇଯାଉଛି ଚେନ୍ଦିଧବା, ଚାଲୁଥିବା, ନିଶ୍ଚାସ ମାରୁଥିବା ଜାଅନ୍ତା ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଶଶିବାବୁ ଦୁଇ ପାପୁଲରେ ସେହି ମାଟିକୁ ଝେନ୍ଦ୍ରରେ ଆଉଁସି ଆଉଁସି ଅନାଇ ରହୁଥାନ୍ତି, ମୁହଁରେ ବରଷ ଭଙ୍ଗି, ଆଖି ଜଳି ଜଳି । ସେ ବେଶକୁ ବି ଭୁଲି ଯାଇଥାନ୍ତି । ଆଜି ନୂଆ ନୁହେଁ, ଏମିତି ଭୟର ଭୟମୟ ଅବସ୍ଥା ତାଙ୍କର କେତେ କେତେବେଳେ ଅସେ ! ତାଙ୍କୁ ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖିଲେ କେହି କେହି କହୁଥାନ୍ତି “ଆହା ବରଷ ! ରବି ମାଷ୍ଟର, ଏମିତି ତ ନିଅଣ୍ଟିଆ ଦରମା, ତହିଁରେ ପୁଣି ସେ ପୋଷିବାକୁ ପାଞ୍ଚ ପୁଅ, ତହିଁକି, ମାଙ୍କଜନିଆଟା’ତ ! ବଙ୍କ ପାଗଳା, କୌଣସି କଥାକୁ ତ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ସେ ମାଷ୍ଟର ତୁଲି ଫୁଲି ତା’ ଦନଯାଏ, ପିଲାଙ୍କୁ ବି ପାଲେ, ମର୍ଦ୍ଦତାଏ ନଇଲେ ପିଲାଙ୍କୁ ଦୁଧ ବି ଦେଉଥାନ୍ତା ହୋ, ତାଙ୍କର ସବୁତ କରେ ସେ ! ଓଲଟି ମାଙ୍କଜନିଆଟା ତାକୁ ଅକଥ୍ୟ ଭାଷାରେ ଶୋଧେ ଯେ ସାହରେ କାନ ଅଉରା ପଡ଼େ, ନିସ୍ତକ ମାତ୍ର ଚଢ଼ାଇଥାଏ, ଅଥଚ ଏ ବଳଦଟାର ଉଁ ନାହିଁ କି ରୁଁ ନାହିଁ ! ତେଣୁ, ବରଷ ମାଷ୍ଟରର ମୁଣ୍ଡ ଯଦି ବିଗଡ଼ିଯାଏ, ସେଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ?” କେତେ ଲୋକ ‘ଧର ନେଇଥିଲେ’ ଯେ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ‘ଛଟ୍’ ଅଛି ।

କିନ୍ତୁ ଏକାଦଶ ଶ୍ରେଣୀର ଗୁରୁ ଯନ୍ତ୍ରୋଷ ଦାସ ପର ଥିଲେ ଆହୁରି ବହୁତ ଗୁରୁ ଯେଉଁମାନେ ଶଶି ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ବହୁତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ । ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ାକାଳରେ ହେଉ, ବାଟ ଚାଲିଲେ ବେଳେ ହେଉ, ଶଶିବାବୁ ହଠାତ୍ ଏମିତି ଭାବବହୁଳ ହୋଇଗଲେ ବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ସେମାନେ ଦୂରରୁ ମନେ ମନେ ତାଙ୍କୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରନ୍ତି । ଭାବନ୍ତି ସେ ତାଙ୍କର ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ଅବସ୍ଥା, ଯେତେବେଳେ ତୃତୀୟ ନୟନ ଖିଟିଯାଏ, ସେମାନଙ୍କ ଧାରଣା ଯେ ସେ ମହା ଦ୍ରୁପଦଜ୍ଞାନୀ, ମହାନ ସାଧକ, ଜଣେ ଛଦ୍ମବେଶୀ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ । ଏଥିରେ ଅରେ ବିଶ୍ୱାସ ହେଲାପରେ ସେମାନେ ଭାବୁଥାନ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କର ଏ ଅବସ୍ଥା ତାହାର ପ୍ରମାଣ ହିଁ । ସେମାନେ ଭାବୁଥିଲେ,—ସେ ନିଜେ ସ୍କୁଲରେ ସିନା ମ୍ୟାଟ୍ରିକ ପାଶ, କିନ୍ତୁ ସ୍କୁଲ ଗୁଡ଼ିଲ ପରେ ତରେ ସେ ଏତେ ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ିଛନ୍ତି ଯେ ଜ୍ଞାନରେ ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକମଣ୍ଡଳରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହେବାକୁ ଆଉ କେହି ନଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଏସବୁ ଧାରଣା ଯେ ତା ଗୁଆଁକୁ ହୋଇଥିଲା ସେଭଳି ନୁହେଁ । ସ୍କୁଲଦଣ୍ଡା ବାହାରେ ନିଜେ ବେଳା ପାଲେ ଶଶିବାବୁ ଆଗ୍ରହ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରନ୍ତି । ସେ କହୁଥାନ୍ତି ଯେ ଭରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରମାନ ଏତେ ଉନ୍ନତ ଯେ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶର ଶାସ୍ତ୍ର ତାକୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଡ଼ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ ସେ କହୁଥାନ୍ତି ଯେ ତାଠାରୁ ବଳି ଉନ୍ନତ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ ଭାରତରେ ଅସୁରମାନେ ବି ଜାଣିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ଲୋକ ଥିଲେ— ଅର୍ଥାତ୍ କେହି ଯଦି ଥିଲେ—ସେମାନେ ଅତି ଅଶିକ୍ଷିତ ଅବସ୍ଥାରେ ପଶୁପରି ଚଳୁଥିଲେ । ଯାହା ବା ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ, ଯନ୍ତ୍ରପାତି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ପରେ ହେଲା, ସେ ସବୁ ତ ଭାରତୀୟ ଗୁପ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରୁ ହିଁ ସେମାନେ ନେଲେ । ଭାରତ ଅଧିକାର

କଲେ, ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ଗୁପ୍ତ ସମ୍ବେଦ ଯୋଗୁ ନେଇ ପଳାଇଲେ, କେତେକ ଜଣି ନେଲେ, କେତେକ ନେଲେ ଶହ ଶହ ହଜାର ହଜାର ଟଙ୍କା ଲାଭ ଦେଇ, ସେଇଆକୁ ପଡ଼ି ତା ଭିତରୁ ବିଜ୍ଞାନ ବାହାର କଲେ ।

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ ବେଳେ ପିଲାଏ ଶୁଣି ବଶ୍ୟାସ କରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ମନରେ ବି ସେହି ବଶ୍ୟାସ ନିଶ୍ଚୟ ଥିବ, ନହେଲେ ତାଙ୍କର ଭାଷା ଓ ଭାବଭଙ୍ଗୀ ସେ ବସ୍ତୁରେ ଏଡ଼େ ନିୟମିତ ବୋଲି ଜଣା ପଡ଼ି ନଥାନ୍ତା ପରା ! ଶଶୀ ମିଶ୍ର କି ପିକାରେ ଏସବୁ ତଥ୍ୟ ଜାଣିଲେ ? କେଉଁଠି ପଢ଼ିଥିଲେ, ନା ତାଙ୍କୁ କିଏ କହିଲେ, ନା ଦିବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ବଳରେ ସେ ଦେଖିଲେ ? ପିଲାଏ କେବେ ତାଙ୍କ କଥା ଅବଶ୍ୟାସ କରି ନାହାନ୍ତି, ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଏସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରା ହୋଇନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହିପରି ନାନା ଜ୍ଞାନ, ଗୁରୁ, ଗୁରୁଜନ, ଦେଶରେ ସାଧାରଣ ମଣିଷଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଓ ଧାରଣା ବଢ଼ାଇଥାନ୍ତି । ସେ ବି ସେଇଆ କରିଥିଲେ । ସେହି ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହୁଥିଲେ, ଅଧୁରମାନେ ବିନା ଯନ୍ତ୍ର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବା ଜଳ ବିଜ୍ଞାନରେ ପାରଙ୍ଗମ ହେଲେ, ଦେବତାମାନେ ଆହୁରି ସୁସ୍ପଷ୍ଟତା ଜାଣିଥିଲେ ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଟପିଗଲେ, ସେହି ଦେବତାମାନେ ବି ଏବର ଭାଗ୍ୟକୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଧରିଥିଲେ ଅସଲ ମାଲକୁ, ତା ନାଁ ବ୍ରହ୍ମ, ଧୂର୍ଜୀ, ଶୂନ୍ୟ ବା ପ୍ରାଣ । ତାକୁ ଅଗ୍ରାଧାର କଲେ ତୁମେ ଯାହା ଗୁହ୍ୟ ବା ତା' ହେବ । ଯାହା କରିବାକୁ ଗୁହ୍ୟ ବା ତା' କରି ପାରବ, ସେହି ସମତାଟା ନା ଯୋଗ-ବିଭୂତି, କୌଣସି ମ୍ୟାଜିକ କୌଣସି ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ ତାକୁ ସରି ନୁହେଁ, ତାରି ବଳରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦ୍ଵାପର ଯୁଗର ହନୁମାନ ଆଉ ବିଶ୍ଵେଶ୍ଵର ପରା ବଞ୍ଚିଛନ୍ତି, ହିମାଳୟର ବରଫ ଉପରେ କି ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟର ହୁଙ୍କା ଭିତରେ ଖାଲି ଶହ ଶହ ବର୍ଷର ଗୁମିମୁନ ଅଛନ୍ତି, ସେତିକି ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ତ ପିଲା ! ତମେ କେଉଁ ଗ୍ରହ ଉପଗ୍ରହକୁ ଯିବାକୁ ଗୁହ୍ୟ । କୋଟି କୋଟି ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ-ହେବ ଆଉ ହଜାର ହଜାର ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଗର ଯୁଗଯୁଗଯାକେ ଲାଗିବେ, ଏତେ ସିଧା କି ଦରକାର ? ସେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଧରିଛ, ଚନ୍ଦ୍ର ଛ ସେ ମନକଲେ ଆଖି ପିଛୁଡ଼ାକେ ଯାଇ ସେ ଗ୍ରହରେ ପହଞ୍ଚି ସାରିଥିବ ।

ସନ୍ତୋଷ, ସୁଧାଂଶୁ, ବିନୟ, ବଳରାମ, ପ୍ରଶାନ୍ତ ଆଦି ବଡ଼ ବଡ଼ ପିଲାଥିଲେ ସେ ସ୍କୁଲର ନେତା, ଅନ୍ୟ ପିଲାଏ ସେମାନଙ୍କ କଥା ମାନୁଥିଲେ, ୩୦ ପଢ଼ାରେ ସାଧାରଣ ହେଲେ ବି ଖେଳରେ ସେମାନେ ଇସ୍କୁଲର ନାଁ ରଖୁଥିଲେ, ତେଣୁ ସେମାନେ ଶିକ୍ଷକ-ମାନଙ୍କ ଗୌରାବ ପୁଅ । ସ୍କୁଲରେ କୌଣସି ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେବା ଉପକ୍ରମ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ସେହିମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ହିଁ ଲୋଡ଼ାପଡ଼େ । ସେମାନେ ନାଁ-ଡାକ୍ ସେମାନଙ୍କ ମତକୁ ପିଲାଙ୍କ ଗହଣରେ ସତେ ଅବା 'ଗୁଜ-ମଂ' । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଜଣେ ଅତି ଅସାଧାରଣ ମହାସୁରୁଷ, ସନ୍ଥ, ଜଣେ ଧର୍ମ ଦ୍ରଷ୍ଟା, ଦିବ୍ୟଦର୍ଶୀ-ସିଦ୍ଧ, ସେ ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ନିଜ ଖିଆଲରେ ହିଁ ଏଡ଼େ ହେୟ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ି ରହିଛନ୍ତି ।

କାହିଁକି ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବନ୍ଧ ପାଗଳ ? କାହିଁକି ତାଙ୍କ ପିଲାଗୁଡ଼ିକ ଶେକରେ ହୁଁ ହୁଁ ? କାହିଁକି ରାଜପଥରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଭାରିତାଠାରୁ ମାଡ଼ ଟାକିବାକୁ ପଡ଼େ, ଅତି ଅସହ୍ୟ ଗାଳି ଶୁଣିବାକୁ ପଡ଼େ ?

ହୁଏତ ତାଙ୍କର ଲାଲା, ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ।

ହୁଏତ ନିରୁଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିରର୍ଥକ ଘଟନା, ତା ଆଗରେ ସେ ସେତିକି ନିରୁପାୟ ସେତିକି ସୂଚି ଓ ଜୀବନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେକୌଣସି ସାଧାରଣ ଜଣ ।

କେଉଁଟା ଠିକ୍ କେହି ତାଙ୍କୁ ପଚାରି ନାହିଁ ।

ଆଉ ଏଣେ, ଶଶୀ ମିଶ୍ର ସେ ମାଟିକୁ ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ପୁଲକ ଅନୁଭବ କରୁଥାନ୍ତି, ବର୍ଷିତ ହୋଇ ସିନେମା ଦେଖିଲାପରି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ଭାବୁଥାନ୍ତି, ଏଇ ମାଟିକୁ ମାଡ଼ିଥିବେ ସେହି ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗର ଲୋକେ, ଅକଳନ ଯୁଗର ମଣିଷ, ବେଦବ୍ରହ୍ମା ରୁଷିମାନେ, ଭଗବାନଙ୍କ ଅବତାରମାନେ, ମହା ମହା ଲୋକମାନେ । ଏହାରି ଉପରେ ବିଭଗଲ ଶହ ଶହ ହଜାର ହଜାର ଯୁଗର ମଣିଷଙ୍କ ଲାଲା ଖେଳା, ସୁଖ ଦୁଃଖ । ତାଙ୍କ ପାଦ ଏ ମାଟିକୁ ଦୁଲୁକେଇ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ଏ ମାଟିକୁ ଡାକିଥିଲା । ତାଙ୍କ ଝାଲ ନିଗିଡ଼ିଥିଲା ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ, ଭେଦିଥିଲା । ଗଲ ଗୁଲି ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କ ଯୁଗ, ବେଦମାନଙ୍କ ଯୁଗ, ରାମାୟଣ ଯୁଗ, ମହାଭାରତ ଯୁଗ, ପୁରାଣମାନଙ୍କ ଯୁଗ, ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ସେ । ଗଲ ଗୁଲି ହିନ୍ଦୁ ରାଜାମାନଙ୍କ ଯୁଗ, ପଠାଣ ରାଜାମାନଙ୍କ ଯୁଗ ମୋଗଲ ବାଦଶାହୀମାନଙ୍କ ଯୁଗ, ମର୍ହଟ୍ଟାଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟର ଯୁଗ, ନାନାପ୍ରକାର ରାଜାଙ୍କ ମେଲ ବା ଗୋଲର ଯୁଗ, ସେଉଁଠୁ ଆସିଲା ଇଂରେଜ ଅମଳ, ଓଡ଼ିଶାରେ ତା ଆୟୁଷ ଦେଉ ଶହ ବର୍ଷ ବି ପୂରିଲା ନାହିଁ, ଶହେ ଚୌରାଶି ବର୍ଷରେ ହିଁ ଶେଷ । ତା' ଆଗର ମଣିଷ ପଛେ ବସି ନଥାନ୍ତୁ, ବାଟ କରର ଗଛ ତ ଅନେକ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି, ଶାଗୁଣୀ, ସାପ, ଗୋଧୂ, ଆଉ ଆଉ ଜୀବଜନ୍ତୁ ଅନର୍ଯ୍ୟାୟ ଥିବେ, ସହଜେ ତ ରହିବ ଏ ମାଟି, ସବୁ ଦେଖିବୁ, ଯୁଗଯୁଗର ନାନା ପାଦର ଗୁଚ୍ଛ ତହିଁରେ ଗୋଲି ହୋଇଛି, କାଣ୍ଡିଆ ଗାଡ଼ିଆରୁ ଭୁଟୁକିଟାଏ ଉପରକୁ ଉଠି ଫାଟିଗଲା ଭଳି ଶହେ ଚୌରାଶିଟା ବର୍ଷ, କିବା କଥା !

ଅଥଚ ସେତିକି ପାଇଁ କେତେ କ୍ୟାଟ୍ ମ୍ୟାଟ୍ ବ୍ୟାଟ୍ ଡ୍ୟାମ୍ ଡ୍ୟାଡ଼ି ମାନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଦଶପାଞ୍ଚଟା ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ ନ କଲେ ଭୁଣ୍ଡ ଅପବିତ୍ର, ଜନ୍ମ ହିଁ ଧୂଳି, ଆଉ-ଖାଲି କଣ ରାସ ? ପୋଷାକ ଚଳଣି, ଆଗର, ବଗର, ସୁଗର, ଚରଣ, ଏ ଦେଶର ସମାଜ, ସମୁଦାୟ ମଣିଷପଣିଆରେ କେତେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ! ସତେ ଯେମିତି ଶହେ ଚୌରାଶି ବର୍ଷର ଇଂରେଜୀ ରାଜୁତି ନୁହେଁ ସେ ଦେଉ ହଜାର ବର୍ଷର !

ବସିତ ହୋଇ ଭାରିଥିଲେ ଶଶୀ ମିଶ୍ର ।

କାଲି ରାତି ବାରଟାବେଳେ ସେ ରାଜୁତି ବ ସରନ୍ତ ।

ଭାବୁଆନ୍ତି,—ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରାଚୀନ ଧାରା ପରବର୍ତ୍ତନ ଇଂରେଜ ସ୍ୱାଧୀନ ଯୋଗୁ ହେଲା ନା ସେଇଟା ଗୋଟାଏ ଯୁଗ ବଦଳିବା କାମ, କାଳର ନିଦେଶରେ ଘଟେ ଯେମିତି ସତ୍ୟଯୁଗ ଯାଇଥିଲା ଦ୍ୱାପର ଧୁଗ ଆସିଥିଲା, ଆଉ ଧୁଗ ବଦଳିବା ବେଳକୁ ଯୋଗକୁ ଏ ଦେଶରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ ଇଂରେଜ ? ଇଂରେଜ କିଏ ? ସୁରୋପ ମହାଦେଶର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ପଟେ ସମୁଦ୍ର ଦେଇ ଭିତରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଦ୍ୱୀପର ବାସିନ୍ଦା, ଇଲାକା ବାଡ଼ି ସେତେ ବଡ଼ କିଛି ବି ନୁହେଁ, ସବୁ ଚୁଣ୍ଡେଇ ଗୁଣ୍ଡେଇ ଆୟତନରେ ଆମର ଏଇ ଓଡ଼ିଶା ଭଳିଆ, ମଣିଷ ତ ସେତେ କିଛି ଅଧିକ ନୁହନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତନର ମୂଳ ଗଟଣା ଯେଉଁ ବଞ୍ଚନ, ତହିଁରେ ପାରଙ୍ଗମ ବୋଲି ବେଶି ନା ପଡ଼େ ଜର୍ମାନମାନଙ୍କର, ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସେତେ ନୁହେଁ । ବଞ୍ଚନରେ ଆବିଷ୍କାରମାନ ତ ନାନା ଅନ୍ତର ଲୋକ କରନ୍ତି । ଏକୃଷିଆ ଇଂରେଜ ନୁହନ୍ତି । ଅତିକାୟ ହାତ ଉପରେ ମାଡ଼ୁନ୍ତୁ ବୋଲି ସାନ ମଣିଷ ବକଟେ ବସିବା ଦୃଶ୍ୟ ଆଖିକ ଯେତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍ଭଟ ଆଉ ଅସମ୍ଭବ ଦିଶୁଥାଏ, ଏ ବିଶାଳ ଦୃଶ୍ୟ ଉପରେ ସୁଦ୍ଧା ଇଂରେଜ ଦ୍ୱୀପର ଦିନା କେତେ ରାଜତନ୍ତ୍ରବର୍ତ୍ତି ପଣ ସେମିତି ଲାଗେ, ତାହା ବି ମହାକାଳ ଦେଖାଇବା ପ୍ରହସନ ନୁହେଁ ତ ଆଉ କଣ ! ଅଥଚ କେତେ ସହଜରେ ଭାରତବର୍ଷ ବି ମଜଲି ନଜେ ଇଂରେଜ ପାଲଟି ଯିବ ବୋଲି ! କଥା କହିବ ସେମିତି, ଭାବିବ ସେମିତି, ହସିବ ସେମିତି, କାଣିବ ସେମିତି ! ଭାରତବର୍ଷ ! ଧୁଗ ଧୁଗର କାଳ କାଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମଣିଷ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନେ ! ଅନ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କରୁ ଶିଖୁଥିଲେ । କେତେ ପ୍ରକାଶ ଦେଶ ସ୍ୱେ, କେତେ ପୁରୁଣା, କେତେ ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର !

ଇଂରେଜ୍ ଅମଳ ପାଛରେ ପଡ଼ି ରହିଲୁଣି ।

ତାପରେ ?

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ବେଶୁକୁ କୋଡ଼ରେ ଧରି ଦୂରକୁ ଆକାଶ ଯାଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହିଥିଲେ । ତଥାପି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେଖା ନାହିଁ, ଆକାଶର ବର୍ଣ୍ଣ ଗୋଲିଆ ।

ମନେ ମନେ ଯେଠି ସେ କିଛି ସଙ୍କେତ ଖୋଜୁଥିଲେ । ଯେଉଁ ସଙ୍କେତରେ ମିଳନ୍ତା ‘ତା ପରେ’ର ଉତ୍ତର । ସତେ କଣ ସବୁ ଅଭାବ ମେଣ୍ଟିବ, ସବୁ ଅବଶ୍ୟକ ପୂରଣ ହେବ ?

ବେଶୁକୁ ଟାଣିକରି ଯାବୁଡ଼ି ଧରିଲେ, ଭାବିଲେ,

—“ଏମାନେ ଅନ୍ତତଃ ଗୁଡ଼ ଫୁଲେଇ କହୁପାରବେ,

—ଆମେ ସ୍ଵାର୍ଥୀନ ଦେଶର ମଣିଷ ।”

ଶିଶୁପୁର ତରଣ-ହଜାର ସହରଟିଏ, ଲମ୍ବେ ଲମ୍ବେ ତଳିମାଛଲ୍, ନେତନଇ ପୋଲ ଯାକେ, ଜିଲ୍ଲା ମହକୁମା ବଡ଼ସହରଠୁଁ ଛତାଶିମାଛଲ୍ ସଡ଼କ ପଡ଼ୁଛି । ଶିଶୁପୁରକୁ ରେଲ ବି ନଥାଏ । ତାକୁ ସହର ନକହି ଅଳ୍ପ ଛଡ଼ା ଛଡ଼ାରେ ଥିବା ମେଞ୍ଚାଏ ଗାଁ କହିଲେ କିଛି କ୍ଷତି ହୋଇ ନଥାନ୍ତା, ମଝିରେ ମଝିରେ ତ ଘାସପଡ଼ିଆ, ଆମ୍ବତୋଟା, ଧାନ କ୍ଷେତ, ବାଉଁଶ ବଣ ଓ ପୋଖରୀ । ଗୁଲପୁର, ଖପଲିଘର, କୃଷି କାହିଁ କୋଠା । କେବଳ ସରକାରୀ ଘର ଓ ‘ବଡ଼ବଜାର’କୁ ଗୁଡ଼ି, ସେ ସବୁ କୋଠା । ଶିଶୁପୁର ଦେଶର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଚଟା ଭାଗଥାନ୍ତି । ଇଲାକାର ମଝି, ସେଠୁ ଗୁରୁଆଡ଼କୁ ସଡ଼କମାନ ଯାଇଛି, ବସ୍ ଓ ଟ୍ରକ୍ ସବୁ ଗୁଲେ, ଉଷ୍ଣ ଉଷ୍ଣ ଶଗଡ଼ ଗାଡ଼ିର ଧାଡ଼ି ଲାଗିଯାଏ । ସେମିତି ଆଡ଼ୁର ସାନ ସାନ ସହରମାନ ଅଛି ସେସବୁ ବାଟରେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପେଣ୍ଡ, ଜନସଂଖ୍ୟା କେଉଁଟାର କୋଡ଼ିଏ ହଜାର, କେଉଁଟାର ବା ଦଶହଜାର । ଶିଶୁପୁରରୁ ଆଉ ଦିଗଟେ ଯୋଡ଼ିଏ ସଡ଼କ ଯାଇଁ ଯାଇଛି ପାହାଡ଼ମାଲକୁ, ପାଖେ ଗଲେ ପଡ଼ିବ ତରଣି ମାଛଲ୍ ଦୂରରେ, ଆଉ ପାଖେ ପରୁଣ ମାଛଲ୍ ଦୂରରେ । ସେଠୁ ଆସେ କାଠ ଓ ‘ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବନଜ ପଦାର୍ଥ’ । ଶିଶୁପୁରର ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟବସାୟ ଧାନ ଗୁଡ଼ିଲ କଣିବା, ରସୁନା କରବା, ସେହୁପରି ରବି ଫସଲ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଫସଲ, କାଠ ଓ ଜଙ୍ଗଲଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ, ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ତନ୍ତୁ ଲୁଗା ବୁଣା ଓ ରସୁନା,— ଶିଶୁପୁର ଅଞ୍ଚଳର ବୁଣାକାର ପ୍ରସିଦ୍ଧି, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସବୁ ପେଣ୍ଡପରି ଶିଶୁପୁରରେ ବି ବ୍ୟବସାୟ ଥାଏ ମାର୍ବାଡ଼ି ସମୁଦାୟଙ୍କ ହାତରେ, ବଡ଼ବଜାରରେ ପାନଦୋକାନ, ଗୁଡ଼ିଆ, ଅଳ୍ପ କିଛି ଦରଜା ଆଦିକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ ଆଉ ସବୁ ଦୋକାନ ତାଙ୍କର । ଧନୀ ବି ଇଟା କରାଇ ବିକିବାଠୁଁ ଗୁଡ଼ିଲ କଲି ପକାଇବା ଓ ଧାନଗୁଡ଼ିଲ, ଲୁଗାପଟା ଆଦି ରସୁନା କରବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ରୋଜଗାର ପାଇଁ ଉତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ର ରହିଛି ଦେଖି କେଜାଣି କେତେବର୍ଷ ହେବ ମାର୍ବାଡ଼ି ବ୍ୟବସାୟୀ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ଆସୁଥାନ୍ତି, କେତେକ ବସିପଡ଼ନ୍ତି ଶିଶୁପୁରରେ, କେତେକ ସେଠୁ ଉଠିଯାନ୍ତି ଅନ୍ୟ କେଉଁ ସାନ ପେଣ୍ଡକୁ କିମ୍ବା କେଉଁ ଗାଁକୁ । ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ କହୁଥାନ୍ତି, ସେମାନେ ଜଣେ ଜଣେ ଖାଲି ଲୋଟାଟିଏ କମ୍ବଳଟିଏ ଘେନି ଆସିଥାନ୍ତି, ତାପରେ ବର୍ଷ କେଜାଟାରେ ଧନୀ ପୁଞ୍ଜିପତି ହୋଇଯାନ୍ତି । ମନେ ମନେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କର ଭୀତି ।

କିନ୍ତୁ ଏପରି କେବେ ଶୁଣା ନାହିଁ ଯେ ମାର୍ବାଡ଼ିମାନେ ଠେଙ୍ଗା ବାଡ଼ି ବା ଆଉ କିଛି ଭୟାନକ ଅସୁଗନ୍ଧ ଧରି ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଗୁଣ୍ଡାମିରେ ଡିରେଇ ତାଙ୍କ ଭାତରୁ ତାପ ଜମି ବା ବ୍ୟବସାୟର ପଛାମାନ ବଳପୂର୍ବକ କାଢ଼ିନେଲେ । ଓଲଟି ଶୁଣାଯାଏ,

ମାର୍ଗଟି ଗୁଣାମି, ମାଲିମକଦମାରେ ଆସାମୀ ହେବା ପରିସ୍ଥିତି,—ଏଭଳି ଘଟଣାକୁ ମାରବାଡ଼ ସାଧାରଣତଃ ପଛେଇ ରହନ୍ତି । ଟଙ୍କା ଖଟାଇ, ପରିଶ୍ରମ କରି, ପରସ୍ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି, ବ୍ୟବସାୟରେ ଲାଗିବାକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ କେହି ମନାକରି ନାହାନ୍ତି ।

କାରଣ ଯାହା ହୋଇଥାଉ, ମାରବାଡ଼ ଏଠିକୁ ଦୂର ପ୍ରଦେଶରୁ ଆସି ଉପେକ୍ଷକ, ଧନୀ ହୋଇଛନ୍ତି, ବ୍ୟବସାୟ ତାଙ୍କର ଯୋଗୁ ଏଠି ତେଜ ରହୁଛି, ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ ସେମାନେ ପାରିଶ୍ରମିକ ଦେଇ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି; ପୁଣି, ଯେକୌଣସି ବ୍ୟୟରେ ଗୁନା ସମୃଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲେ ଲୋକେ ଆଗ ଗୁଳି ଯାଆନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ପାଖକୁ । ତା ସହିତ ଏପରିବ କୁହାଯୁଏ ଯେ, ଧନ ହିଁ ମାରବାଡ଼ଙ୍କ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା, ତାକୁ ଅର୍ଚ୍ଚନ କରିବାକୁ, ସମ୍ପାଦିବାକୁ ସେମାନେ ନାନାକଷ୍ଟରେ ପଡ଼ନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ଜାଣି ଜାଣି ନିଜର ସବୁ ସୁଖସୁବିଧା ଗୁଡ଼ିକ, ଅତ୍ୟନ୍ତ କଞ୍ଜସୁ ହୁଅନ୍ତି, ନିଷ୍ଠୁର ହୁଅନ୍ତି, ଶୋଷକ ହୁଅନ୍ତି, ଦୁର୍ଗାନ୍ଧ କରନ୍ତି, ଆଇନକୁ ଫାଙ୍ଗନ୍ତି, ଭଗବାନଙ୍କୁ ବି । କିନ୍ତୁ ଏକା ମାରବାଡ଼ ନୁହନ୍ତି, ଦକ୍ଷିଣର କୁମୁଟି, ସ୍ଥାନୀୟ ସାଦୁ ମହାଜନ, ଯେକୌଣସି ଦେଶର, ଜାତିର ଯେ ମନ ସେ ଜୀବନରେ ଅନ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ଧନକୁ ହିଁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବୋଲି ମଣିବ । ତା ସ୍ବାଭାବ ଚରଣ ତା ଚଳଣି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତା' ଆଚରଣ ବଳେ ବଳେ ସେହିଭଳି ହୋଇଯିବ, ସେ ମାରବାଡ଼ ହେଉ କି ପଞ୍ଜାବୀ ହେଉ କି ଇନ୍ଦ୍ରପା ଜର୍ମାନ ହେଉ କି ମାର୍କିନ ହେଉ । ଯେତେବେଳେ ସମାଜରେ ଲୋକେ ଧନ ଓ ଧନକକୁ ହିଁ ମୁଣ୍ଡରେ ମୁଣ୍ଡାନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ସମାଜରେ ମଣିଷଙ୍କ ଚରଣ ବି ସେହିପରି ହୋଇଯାଏ, ସେଠି ଆଦର୍ଶବାଦ, ଯତ୍ୟ, ପରସ୍ପରକୁ ସ୍ନେହ ସହାନୁଭୂତି, ମର୍ଯ୍ୟାଦାବୋଧ ଆଦି ସ୍ଥଳରେ ବି ଭାବହୁଏ ନାହିଁ ।

ମଣିଷ ସରଳ-ବିଶ୍ୱାସୀ ଓ ନିର୍ବିରୋଧ, ଯାହା କହଲେ ଶୁଣି ଗିଳି ପକାଇବେ, ତାଙ୍କ ଉପରେ ଯାହା ଅଦୋଡ଼ିତ କଲେ ସୁଦ୍ଧା କାହା ପ୍ରାଣ ନାଶ କରିବାକୁ ହାତ ଟେକିବେ ନାହିଁ, କାହା ଉପରେ ଖୁବ୍ ରାଗିଗଲେ ଦଣ୍ଡାଏ ଯାକ ମୁଖରାବ ଧ୍ବଜ କରିବେ, ଭୁଣ୍ଡେ ଭୁଣ୍ଡେ ଗୁଡ଼ାଏ ବଜାବଜି, ଗୁଡ଼ାଏ ଗର୍ଜନ, ତାପରେ ଆଉ କିନ୍ତୁ ନାହିଁ, ଭୁଲିହୋଇ ରହୁବେ,— କାହାର ମୁଣ୍ଡ ଫାଟିବ ନାହିଁ କି କି ହାର ଘର ପୋଡ଼ା ହେବ ନାହିଁ । ଏ ଦେଶରେ କଅଁଳେଇ କହଲେ, ପିଠି ଆଉଁସି ଫକାଇଲେ ମଣିଷ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବଣ, ଏଠି ଭୂତ ଓ କମ୍ପିଆଁ ଡର ଦେଖାଇଲେ ଲୋକେ ଭରନ୍ତି, ଦାଢ଼ୀ ଓ ବାଡ଼ି ଥିଲେ ଲୋକେ ବାଟ ଗୁଡ଼ନ୍ତି, ତେଣୁ ଏଠି ଅନ୍ୟପ୍ରାନ୍ତରୁ ଖବରା ଖୋଜି ଆସିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଲାଗି ଟିକିଏ ସୁବିଧା ହୁଏ । ଖବର ପାଇ ଆସିଥାନ୍ତି ବି କେହି କେହି ।

ସେହିପରି, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ରହୁଯାଇଛନ୍ତି ବି କେତେଜଣ । ସେମାନେ ପଞ୍ଜାବୀ ଓ କିଛି କିଛି କାନ୍ତରାଟୀ ବାବୁମାନେ, ପଞ୍ଜାବୀ ମଟର ଟ୍ରକ ଡ୍ରାଇଭର, ମାଲିକ,

କାଠଦଳ ମାଲିକ, କାଠ କାରିଗର, ତେଲେରୁ ଦର୍ଜି ଓ ମେକାନିକ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ନାନା ବୃତ୍ତିଧାରୀ, ସ୍ଥାନୀୟ ବାସିନ୍ଦାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ମିଶି ଶିଶୁପୁରର ଲୋକ ।

ସେଦିନର ସେ ବଡ଼ଦ ଢ଼ଙ୍କା ସକାଳଟି ଏମିତି ହୋଇଥିଲା ଯେମିତିକି ପାହାନ୍ତା ହିଁ ଲମ୍ଫି ରହୁଥିବ, ସରବ ନାହିଁ । ସେହି ବସିଷ୍ଟ ସକାଳଟିରେ ଶିଶୁପୁରର ସବୁ ଶ୍ରେଣୀରୁ ନାନା ପ୍ରକାର ମଣିଷ ଆସି କଟକ ସାମ୍ନା ପଡ଼ିଆରେ ଏକାଠି ହୋଇ-ଥିଲେ, କର୍ମଚାରୀ, ନାନା ବୃତ୍ତିଧାରୀ, ଧନୀ, ଅଭାଗୀ । ପଡ଼ାକା ଖୁଣ୍ଟରେ ଉଡ଼ୁଥିଲା ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଫିରିଙ୍ଗ ପଡ଼ାକା, ସେପରି ସାନସାନ ପଡ଼ାକା ଅନେକଙ୍କ ହାତରେ ଥିଲା, କର୍ମଚାରୀ ହୋଇଥାନ୍ତୁ ବା ଅନ୍ୟକେହି ହୋଇଥାନ୍ତୁ ଅନେକ ଧଳା ଖଦଡ଼ ଟୋପି ପିନ୍ଧିଥିଲେ, ଗୋଟାଏ ମେଳା ମଉଛବ ପରି ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସର ଘୋର ଗୁରୁ ଥାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ନାନା ଧ୍ବନି ଉଠୁଥାଏ । “ମହାସାରଙ୍ଗୀ କା ଜୟ” । “ଭରତ ମାତା କା ଜୟ” ! “ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍,” “ଜନ୍ମଜାଲବ୍ ଜନ୍ମବାଦ୍,” ଯାହାର ଯେପରି ଇଚ୍ଛା, ବେଳେ ବେଳେ କେଉଁ ଗୋଟିଏ ଧ୍ବନି ହେଲା ମରେ ସମଗ୍ର ଜନତା ପୁଣି ଏକାଠି ତାକୁ ରଚନ୍ତି । ବଡ଼ ପଡ଼ାକା ଖୁଣ୍ଟି ପୋତା ହୋଇଥିବା ଆଖି ପାଖରେ କିଏ କଣ ବହୁତା ଦେଉଥାଏ, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦଳେ ଠିଆହୋଇ ପାଟି କଢୁଥାନ୍ତି “ସମସ୍ତେ ବସ,” କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତେ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । କ’ଣ ବହୁତାରେ କୁହାହେଉଥାଏ ଶୁଭୁ ନଥାଏ । ତାପରେ ହଠାତ୍ ନାନା ବାଦ୍ୟ ବାଜିଲା, ଢୋଲ ଟମକ ଝାଞ୍ଜି ମୁଦଙ୍ଗ ନାନା ଫୁଙ୍କା ବାଦ୍ୟ । ପଡ଼ିଆର ଗହଳିରୁ ସଡ଼କ ଆଡ଼କୁ ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ସୁଅ ଚାଲିଲା ଏକ ଆଜିକାର ବସିଷ୍ଟ ପଟୁଆର ।

ଗଲା ମଝି ରାତିରେ ଡ଼଼ ଡ଼଼ ହୋଇ ଯେମିତି ବାରଟା ବାଜିଲା ଓ ଜନ୍ମ ହେଲା ୧୯୪୭ ସାଲର ଅଗଷ୍ଟ ମାସର ୧୫ ତାରିଖ ସେମିତି ଭାରତ ବର୍ଷରୁ ଇଂରେଜ୍ ରାଜୁତିର ଲେପ ହେଲା, ଭାରତ ଗୋଟିଏ ‘ସ୍ବାଧୀନ ଦେଶ’ ହେଲା । ଯେଉଁଠି ରେଡ଼ିଓ ଥିଲା, ସେଠି ଲୋକେ ଶୁଣୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ରେଡ଼ିଓ ଦାମ ଶସ୍ତା ନଥିଲା କି ରେଡ଼ିଓର ବେଶୀ ପ୍ରଚାର ନଥିଲା, ଓଡ଼ିଶାରେ ତ ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନ ହିଁ ନଥିଲା, ଶିଶୁପୁରରେ ବଡ଼ବଜାରରେ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ରେଡ଼ିଓ ରଖିଥିଲେ, ଅନ୍ୟନ୍ଦ ଅଲ୍ଲ କେତେଜଣ ବଡ଼ଲୋକଙ୍କ ଘରେ ବି ରେଡ଼ିଓ ଥିଲା । ରାତି ଅଧରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ନିଦଘୋଡ଼ ନିଦରେ ଶୋଇଥାନ୍ତି, କେତେବେଳେ ଦୁନିତାନି ଇଂରେଜ୍ ରାଜୁତି ଭାରତରୁ ଲେପ ହୋଇଗଲା ଓ ସେହି ଶୋଇଲା ଲୋକେ ଜାଣିପାରିଲେ ନାହିଁ ଯେ, ଶହଶହ ବର୍ଷ କି ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ହେବ ସେମାନେ ଓ ତାଙ୍କ ପୁଞ୍ଜୁ ତାଙ୍କ ପୁଞ୍ଜୁପୁରୁଷମାନେ ଯେମିତି ନିଜତଳଣି ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଶର ରାଜୁତିର ଲଗାମ୍ କେଉଁ ଜଣା କି ଅଜଣା ଅପରି

ଲୋକର ହାତରେ ଆଇ ନିଜେ ଆଖି ବୁଜିଦେଇ ସେହି ଅପରର ହାତର ଟାଙ୍ଗ ଆଉ ମୋଡ଼ରେ ତଡ଼ି ହୋଇ ଧାଇଁଥିଲେ, ନିଜର ସବୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଓ ଅସୁବିଧା ସକାଶେ ଦୋଷ ଦେଇ ଶୋଧିବା ଲାଗି ଭାଗ୍ୟ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ସେହି ଅପର ଜଣକୁ ବି ପାଇ ଆସିଥିଲେ, ହଠାତ୍ ସେହି ଜଣକ ଉପରୁ ଭୁଲେକାବା-ଗାଳ ଖାଇବା ଦାୟିତ୍ବ ଝାସି ଆସି ନିଜ ଉପରେ ପଡ଼ିଗଲା ।

ଭଗବାନ୍ ତ ସବୁଦିନେ ଅଛନ୍ତି ଓ ଥିଲେ, ମହାକାଶରେ ‘ପୃଥିବୀ’ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ବହୁ ନିମ୍ନ ହେବା ଆଗରୁ ବି ସେ ଥିଲେ, ଯେତେବେଳେ ଲୋପ ହୋଇ ଆଉ ନଥାଏ ସେତେବେଳେ ବି ସେ ଥାନ୍ତି, ସବୁ ଥିବା ନ ଥିବାକୁ ସବୁଠି କରି, ଆବୋର ପୁଣି ତା’ ଭିତରେ ବାହାରେ ଭଗବାନ୍, ସେ ଭାବିବାକୁ ମନକରିବ ଯେ ଭଗବାନ୍ ଅଛନ୍ତି ସେ ଭାବିପାରେ, ଭାବିବାକୁ ନ ଚାହୁଁଲେ ତହିଁରେ ଭଗବାନଙ୍କର କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ଭଗବାନ୍ ବୋଲି ପଦଟିଏ ଓ ତା’ ସହଜ କୌଣସି ଧାରଣାଟିଏ—ତାହା ମଣିଷ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣୀର । ଭାଗ୍ୟ ବି ମଣିଷର ହିଁ ଧାରଣା, ଛନଛନେଇ ଉଠିଥିବା ଗଛଟିଏ ହଠାତ୍ ଯେତେବେଳେ ଝାଡ଼ିଲି ପଡ଼େ ମଣିଷ କହିପାରେ ଯେ ତା ଭାଗ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ନିଜେ ବୁଦ୍ଧି ବଢ଼ା ହୋଇ ବା ଅଲସେଇ ହୋଇ ଅବହେଳା ଅପହୁଁ କରି ନିଜ ନିପଟ ନିକମାଣ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆପଣ କି ଅଜ୍ଞାନ ଲାଗି, ନିଜଦୋଷ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭତା ନାନାପ୍ରକୃତି ଲାଗି ନିଜ ସ୍ୱୀକୃତି ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ବିପଦ ଆସେ ସେଥାଲଗି ପରକୁ ଦୋଷ ଦେଇ ନିଜେ ଯେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା ସେତେବେଳେ କିଛି ଭୁଣ୍ଡସୁଖ କରିବା କି ବଳାୟ ! କି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ !

“ମୁଁ କରିନାହିଁ, ସେ—” ।

“ସବୁ ଅନର୍ଥ ତାର ପାଇଁ” ।

“ମାର୍ ମାର୍ ଭଣ୍ଡାରିଆ ମାର୍” ।

ସେମାନେ ଶୋଇଥିଲେ ନିଯୋଡ଼ ନଦରେ, ସେହି କଡ଼ବା, ସେହି କହ୍ନା, ସବୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ ପରକୁ ଦାୟୀ କରିବା ଆସ ବୁଆଡ଼େ ଉଠିଲେଗଲା, ସେମାନେ ନିଦରୁ ଉଠିପଡ଼ିଲେ ଦେଖିବେ ସ୍ୱାଧୀନ କିନ୍ତୁ ନିରାଧାର, ନିଜ ଆଧାର ନିଜେ, କର ପାରିଲେ ଗଢ଼ିବେ ସ୍ୱର୍ଗ ନହେଲେ ଜୀଅନ୍ତାରେ ଭୋଗିବେ ନରକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ।

ଯେମିତି ଚଢ଼େଇ ବାହାର ପଡ଼ୁଛି ପିଞ୍ଜରୁରୁ, ଦୁଧଭାତ ଫଳ ପାଣି ଥୋଇ-ଦେବା ଦାୟିତ୍ବ ଅନ୍ୟ କାହାର ନାହିଁ । ବିଲେଇ ହୁରୁଡ଼େଇବା ଦାୟିତ୍ବ ଅନ୍ୟ କାହାର ନାହିଁ । ଉଡ଼ି ଶିଖିବା, ଉଡ଼ିବା ଦାୟିତ୍ବ ବି ନିଜର, ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ଦାୟିତ୍ବ ନିଜର । କାଉମାନେ ଡକଡକ ହୋଇ ଝବର କଲେଣି —“ନୂଆ ଚଢ଼େଇ ପଦାକୁ ବାହାରକୁ, ଭଲ ଶୀକାର, ଖୁଞ୍ଚିବା ଚାଲୁ ।” କିନ୍ତୁ—ତୋଲ ଆକାଶରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଚଢ଼େଇ, କାହାର କିଆ ଗୋଲମ ନୁହେଁ, ନିଜ ଉପରେ ନିଜେ ରଜା, ସତ ! କିନ୍ତୁ ସେନିକରେ ଯଦି କଥାଟା ସରିଥାନ୍ତା !

ସେମାନେ ଶୁଣିଥାନ୍ତେ, ଭାରତ ସ୍ଵାଧୀନ ହେବ । ଖବର କାଗଜରେ ରେଡ଼ିଓରେ ଯାହା ବାହାରିଥିଲା ସେ କାଣ୍ଡଥିଲା ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବି କହୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଦେଖିଥିଲେ, ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଥିଲା, ପତ୍ର, ପିକେଟିଂ, ଧର୍ମଦାତ, ପଟୁଆର, କେଉଁଠି କେଉଁ ଗଣଗୋଳ, କେତେବେଳେ ସୁଲିପ ପକ୍ଷରୁ ଠେଙ୍ଗାମାଡ଼, ଧରପଗଡ଼, ଲୋକଙ୍କ ନେଇଯାଯା । ସେମାନେ ନାନା ଧୂଳି ଶୁଣିଥିଲେ । ଦେଖିବା ଶୁଣିବା ଭିତ୍ତିକନା ସେମାନଙ୍କ ମନକୁ ବି ଛୁଆଁଥିଲା, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ବି କେତେ ଲୋକ ସେହି ବିରାଟ ଗଣ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ନିଏ ଦେଇଥିଲେ, ନିଜ ଜଳନା ଅନୁସାରେ, ରୁଚ ଅନୁସାରେ ନାନା ଆଶା କରିଥିଲେ, ନାନା ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ । ‘ସ୍ଵାଧୀନତା’ ବୋଲି ଶବ୍ଦଟି ତାଙ୍କର ଆପଣାର ହୋଇଯାଇଥିଲା, ଯେମିତି ‘ଭଗବାନ’ ‘ଭଗବତ’ ‘ସ୍ଵର୍ଗ’ । ସେମାନେ ଭାବୁଥିଲେ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆସିଗଲେ ତାଙ୍କ ନିଜ ପାଇଁ ଆଉ କିଛି ସିନ୍ଧୁଟ ନଥିବ, ବରଂ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାର ଧାରଣା ଥାଏ ଯେ ସେଉଁଠୁ ସବୁ ବୋଝ ଉଶ୍ଵାସ ହୋଇଯିବ ।

ଆଉ, ସେମାନେ ଶୋଇଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ରାତି ୧୨ ବଜେ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆଗମନ ବେଳେ ଉଜାଗର ଥିଲେ ବଡ଼ବଜାରର ବ୍ୟବସାୟୀ ପ୍ରସନ୍ନଦାସ, ଓ ସ୍ଵାଧୀନତାକୁ ସାଗତ ଜଣାଇବାକୁ ସେମାନେ ଓ ସେମାନେ ନିଆଁ କରିଥିବା ଲୋକେ ଜାଗତିଆର ଥିଲେ । ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା, ସେମାନେ କାନ୍ଥରେ ଗେରୁରେ ଲେଖିଥାନ୍ତି “ଲଭ ଓ ଶୁଭ”, ଯେମିତି ତା’ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ୁଥିବ, ମନ୍ଦପର ମନେ ମନେ ଗୁଣି ହେଉଥିବ ସେହି କଥା ବୁଝିପଦ, ଲଭ, ଶୁଭ, ଆପଣା ଆପଣା ସ୍ଵାର୍ଥ ଓ ଧନ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବୃଦ୍ଧି, ତା’ ସହିତ ଆପଣା ଆପଣା ନିରାପଣ, କୁଶଳ, ଧାନରେ ଥିବ ତାହାହିଁ, ନିଜ ଆଗୁରରେ, ପରିପ୍ରଦ ବ୍ୟବହାରରେ ତାହାର ମୁହଁ ଚାହିଁଥିବ, ସେମାନେ ଭାବୁଥିଲେ ରାତି ବାରଟା ବେଳେ ‘ସ୍ଵାଧୀନତା’ ନାଁ ଦେଇ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲା ସେହି ଯେସୁ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିଜେ କଲେ, ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଲଭଶୁଭ ଏଥର ନିଶ୍ଚିତ ଓ ସ୍ଥାୟୀ । ତେଣୁ ସେଠି ଘରେ ଘରେ ମଙ୍ଗଳ ଆଳତୀ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶଙ୍ଖ ଶବ୍ଦ ଶୁଭୁଲ ଓ ତା ସହିତ—ନେତ ନଇକୁଳ କଣିଆ ଉପରେ ସେମାନେ ଖଞ୍ଜି ଦେଇଥିଲେ ଯେଉଁ ବମ୍-ବାଣ, ତୋପ ଫୁଟିଲପରି ଢାକ ଢାକ ଢାକ ହୋଇ ଗୋଟାକ ପରେ ଗୋଟାଏ ହୋଇ ଫୁଟି ରହିଲା ସେ ତିନି ମିନିଟ୍ କାଳ । ହଠାତ୍ ଯେମିତି ଶିରାପୁର ସହର ଉପରକୁ ଗୋଲା ବର୍ଷା ହେଉଛି । ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଧୁକ ବେଳେ କଂରେଜ ପଟ୍ଟ କିପରି ବୋଲି ସେମାନେ ଧୁକିଗଲା ବହୁତ ଦେଇଥିଲେ, ଯେତେବେଳେ ‘ଜାତୀୟ ସଞ୍ଚୟ ସାଂଚିକେଟ’ କଣିବାକୁ କୁହାଗଲା ସେଥିରୁ ବି କଣିଲେ ହଜାର ହଜାର ଟଙ୍କାର, ଶାସକମାନେ କହୁଲେ ସେମାନେ ନାହିଁ କରନ୍ତି ନାହିଁ, କେତେ ହାକିମ, କେତେ ପ୍ରକାର ହାକିମାଠ, କଟକଣା ଓ କଣ୍ଠରୋଗ ଅମଳରେ ସେମାନେ ସରକାରଙ୍କୁ ଖୁସି କରିବାକୁ ବାଦୁଦିଆ ଲାଗୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା କି ଅନୁରକ୍ତି ବି ଭଣା ନଥିଲା, ମୂଳରୁ ସେମାନେ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇ ଆସୁଥିଲେ ।

ବିଲଇ ଲୁଗା ବର୍ଜନ ହେଲା, ଦାଉକଟା ଦାଉକଟା ଖୋର ଚଉଦ' ଆଦର୍ଶ କଥା, ତହିଁରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବି ଅଛି, ତା ପଛଆଡ଼େ ଦଶନ୍ତ ରୂପରେ ସ୍ୱୟଂ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ସେବା, କନ୍ତୁ ଆଖି ଦୁରୁଣିଆ ହୋଇ ଆଖିଆଗରେ ଏ ଦେଶର ସୂତାମିଲ୍, ଲୁଗାମିଲ୍, ସୂତାପରି ବ୍ୟବହାର ହେଲପରି ଅନ୍ୟ ଯେତେ ଯାହା ଉଦ୍ଭାବିତ ହୋଇପାରିବ ତାହା ମିଲ୍, ମିଲ୍ ମାଲିକ, ଏ ଦେଶର ଧନପତି ମାନେ, ବିଦେଶର ନୁହନ୍ତି । ବିଦେଶୀ ଧନପତିର ଧନର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅପସରି ଯାଉ ଏ ଦେଶରୁ ସେ ସ୍ଥାନ ପୁରଣ କରନ୍ତୁ ଏ ଦେଶର ଧନକୁବେରମାନେ, ବସାନ୍ତ କଳକାରଖାନା, ଗଡ଼ନ୍ତ, ବିକନ୍ତ, ଗୋଟାନ୍ତ, ବାନ୍ତିନ୍ତ, ସାଜତେନ୍ତ ।—“ ଅମୃତା ଧମ୍ମକା ତେରେ ନାମ,—ସବ୍ କୋ ମୁନାତା ଦେ’ ଭଗବାନ୍ ! ଦେ ଭଗବାନ୍ !” ଝାସ୍‌ଝା ହୋଇ ସେହିଫରି ଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଆଶା ଓ ସ୍ୱପ୍ନ । “ହେ ଭଗବାନ ! ବୈଶ୍ୟର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସଂସାରକୁ ଆସିଛି, ବୃତ୍ତିରେ, ଶେଷରେ, ଏ ଦେଶର ଯେ ବୈଶ୍ୟ, ତା’ କପାଳ ଏଥର ଖୋଲୁ !”

ସକାଳର ପଟୁଆରରେ ସେମାନେ ଥିଲେ ମୁଖିଆ, ଆସ୍ତୋକନର ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ପଞ୍ଜାବୀ ଖଇଁ କରିଥିଲେ, ବହୁନା ଦେଇ ପଞ୍ଚା ପଞ୍ଚା ସଙ୍ଗୀତିଆ ବାଦ୍ୟକାର ବହୁତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଡେଲାଇଥିଲେ, ଯେତେ ଦୂରକୁ ତାଙ୍କ ବାହା ଲମ୍ଫିପାରେ,— ପରେ ବି ବହୁତ ଦୂରକୁ, ସେତେ ଦୂରରେ ପ୍ରଭୁର କରେଇଥିଲେ,—“ଆସ, ପଟୁଆରରେ ଗୁଲ୍,” ଆଲିକ ଡାଲି ମିଠେଇ ବାଣ୍ଟି ଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥାନ୍ତି—“ଏତେ ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତି ଥିଲା ଏମାନଙ୍କଠି ! ଦେଶ କାମରେ ଦିନେ ବି ଜେଲ୍ ଯାଇ ନାହାନ୍ତି ସେ ବଡ଼ ବଳାଗିଆ ଏ, କେହି କେହି ଅବଶ୍ୟ କଳା-ବଜାର କରି କମ୍ପା କଣ୍ଟ୍ରୋଲ୍ ଦରଠୁ ବେଶି ଦରରେ ବିକି ନିହାତି କପାଳ ଟାଟିଥିଲେ କେବେ ଜେଲ୍‌ରେ ପଶିଛନ୍ତି,—କୃତ୍ତି, ତା ବି ଗିନେଇ ଚିହ୍ନିତମାନେ, ପୁଲିସ୍ ଓ ହାକିମମାନଙ୍କର ସଦାବଶିଷ୍ଟ, ଅଥଚ ଭିତରେ ଭିତରେ ଏତେ ଦେଶପ୍ରୀତି ।” କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଝୁରୁ ଝୁରୁ କବ କବ ହେଉ ନାହାନ୍ତି, ହେଣ୍ଡି ମାରୁନାହାନ୍ତି, ଆକୁଲୁ ଆକୁଲୁ ନଥୁଲୁ ନଥୁଲୁ ହୋଇ ଧଳା ଖଦଡ଼ ଗୁଡ଼ି ମୁଣ୍ଡିଗୁଡ଼ିଏ ଦଳହୋଇ ଧାରେ ଧାରେ ପଟୁଆର ଲଞ୍ଜପଟକୁ ଗୁଲିଗୁଲି ଆସୁଛନ୍ତି, ମୁହଁରେ ହସ, ତହୁଁରୁ କେହି କେହି ମୁରବି ଆଗରେ କେଉଁ ବଡ଼ ହାକିମ ପଛେ ପଛେ କି ନେତା ଫିଠିପଟେ ଗୁଲିଛନ୍ତି, ମଝିରେ ମଝିରେ ପଦେପଦେ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ।

ଗୁଲିଛୁ ସଙ୍ଗୀତନ, ପାଟି, ଧନ, ଜୟଜୟକାର । ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଆସିଛି ।

ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ଲୋକ, ପରସ୍ପର ବିରୋଧ ପରସ୍ପରଠୁଁ ବିସଦୃଶ ବିବିଧ ପ୍ରକାର କାନ୍ଦକୁ କାନ୍ଦି, ଭାଇକୁ ଭାଇ ।

ପଛରେ ଠାଏ ଗୁଲିଛନ୍ତି ବୁଢ଼ା କଂଗ୍ରେସ କର୍ମୀ ମଧୁ ପ୍ରଧାନ, ତେଜା ଧଡ଼ିଆ ହାଡ଼ୁଆ ଲକଟିଏ, ମୁହଁଯାକ ଧଳାବୁଡ଼ ସାଲୁ ସାଲୁ, ମୁଣ୍ଡ ବାଳ ଝୋଟ, ଖଣ୍ଡେ ସାନ

ହାତକଟା ସୁତାର ଡମ୍ବୁଆ ଖଦା ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି, କାନ୍ଧରେ ଖଣ୍ଡେ ଗାମୁଛା, କାନ୍ଧରୁ ଖଣ୍ଡେ ନେଲି ଖଦଡ଼ ମୁଣି ଓହ୍ଲାଇ । ଉପା. ସ୍କୁଲରେ ଓଡ଼ିଆ ପଢ଼ିତ ଥିଲେ, ସେ ତ ଆଦ୍ୟ ଜୀବନରେ, ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ବେଳେ । ତାପରେ ଛ' ସାତ ଅ'ର ଜେଲ୍‌ହାଉ କାହିଁ ବାରବାର ଜେଲ୍‌ରେ କାଟିଥିବେ, ଅନ୍ୟ ସମୟରେ 'ଗାନ୍ଧୀକାମ'ରେ କର୍ମୀ ହୋଇ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଚୁଲି ଚୁଲି ନାନା କାମ କରି କଟିଛି, ତହିଁରେ ନାନା ଲୋକଙ୍କ ଆଖି ଟିକିଛି. ନାନା ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଖୁଲିଥିବା ନାନା ସକାର ଅତ୍ୟାଚାର ଅଟକିଛି, ବନ୍ଦ ହୋଇଛି । ସବୁ ପଛେ ନ ଯାଇଥାଉ । କିନ୍ତୁ ସେ ରାଜନୀତିଗତ କ୍ଷମତା ଖୋଜି ନାହାନ୍ତି କି କ୍ଷମତାରେ ଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଗୋଡ଼ାଣିଆ ହୋଇନାହାନ୍ତି, କେଉଁ ହାକିମର ବଦଳି, କେଉଁ ବ୍ୟବସାୟୀର କଣ୍ଠେଇ ଆରନଗତ ଲୁଚାସନ୍ ପାଇବା ଆଦିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ସହରର ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଖାତିର କରିନ୍ତି ନାହିଁ । ତଥାପି ଆଜି ଲକ୍ଷପତି ଲକ୍ଷରାମ ଅଗରବାଲ୍ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଧାଇଁ ଆସି ଦଣ୍ଡବତ ହେଲେ । ପାଖେ ପାଖେ ଖଣ୍ଡେ ବାଟ ଚାଲିଲେ ।

ଡୋଲଡୋଲ ଗୋଲ୍‌ଗାଲ ଲକ୍ଷରାମ, ସୁକୁମାର ଶରୀର, ଶିଶୁପୁରର ପାଞ୍ଚ ସାତଜଣ ସହୃଦ୍ଦ ଧନୀ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ ଭିତରୁ ସେ ଜଣେ, ଗୁରୁଲ ଆମଦାନି ରପ୍ତାନି ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ବେଉସା, କିନ୍ତୁ ଏକମାତ୍ର ବେଉସା ନୁହେଁ । ସୁଣି ତାଙ୍କର ଉଷ୍ମ ବଳି ପୋତା, ମଧୁ ପ୍ରଧାନଙ୍କ କତିକି କତି ରହି ଆଲବାଟ ଯାଉଯାଉ ମଧ୍ୟପୁରୀସ୍ଥ ନାଟକରେ ସ୍ବଗତୋତ୍ତ କଳାପର ମନକୁମନ କରୁଲେ,

“ଆଜି କେତେ ବଡ଼ ଦିନ ଆଜ୍ଞା ! ସତ୍ୟଯୁଗ ଲେଉଟି ଆସିଲା । ଆମ ଦେଶକୁ ବିଦେଶୀମାନେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ, କୁଆଡ଼ର ଲୋକ ସେ କାଳରେ ! ନିଜ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସାତ ସମୁଦ୍ର ଡେଇଁ ଆସି ଆମର ଦେଶରେ ବସି ରାଜା ହୋଇଥିଲେ ! ସବୁ ଲୁଟିକରି ଖାଇଗଲେ ଆଜ୍ଞା, ଆମ ଦେଶରେ ଯେତେ ଧନରହୁ ଥିଲା ସବୁ ବୋହୁ ନେଇ ଚାଲିଗଲେ । ସେମାନେ ହେଲେ ଅଧୁର । ଆଉ ମହାସାଗାନ୍ଧୀ, ସେ ଯେ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅବତାର । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦ୍ବାରକାରେ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ, ସେଇ ଗୁରୁଗୁଡ଼ ଦେଶ, ଆଉ ଦେଶକୁ ମହାସାଗାନ୍ଧୀ ବି ଜନ୍ମ ହେଲେ ସେହି ଗୁରୁଗୁଡ଼ ଦେଶରେ, ତାଙ୍କର ଚକକୁ ସୂଜର ଚରଣା, ଦେଶକୁ କେତେ ମେଲ୍ ଅଛି ଆଜ୍ଞା ।

ଆଉ ଆପଣମାନେ କଣ ଉଣା ? ସମସ୍ତେ ଦେବଅଂଶୀ । ଯେମିତି ଦ୍ବୀପର ଯୁଗରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ହେବେ ବୋଲି ଦେବତାମାନେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଗୋଦାଳ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ଏ କଳି ଯୁଗରେ ସେମାନେ ସେମିତି କଂଗ୍ରେସ୍ ନେତା ହୋଇ

ଜନ୍ମ ହୋଇଛନ୍ତି ଆଜ୍ଞା । ନଇଲେ, ସେ ଶ୍ରୀ ବିଂଳନା (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ)ଙ୍କ ଡେଇଁ ଛଡ଼ା ଆପଣଙ୍କଠି ଆଉ କଣ ଅଛି ଯେ ରାଜ୍ୟୋଦ୍ଧାମ କଂରେନ୍ ସରକାର ବି ଆପଣଙ୍କୁ ଡରଗଲା !”

ମଧୁସୂଧାନ ଅନ୍ୟକଥା ଭାବିବାକୁ ଚାଲିଥାନ୍ତି । ମୁହଁରେ ଖୋର ଗୁଳି । ନିହାଦ ନିକୁଟିଆକୁ ଯବା ଆଗ ଦରକାର ଥିଲା ବିଦେଶୀଙ୍କ କବଳରୁ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା, ସେଇଟି ହୋଇଗଲା ଭଲହେଲା । କିନ୍ତୁ ଭାରତରୁ ଯୋଡ଼ାଏ ଅଲଗା ଅଲଗା ଶକ୍ତିରେ ବିଭକ୍ତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା, ସାମ୍ରଦାୟିକ ବିଦ୍ରୋହର ନିଆଁ ଜଳି ଉଠି ଚରମକୁ ଉଠିଲା, କେତେକଟା ଭୟଙ୍କର କ୍ଷତି ଘଟିଲା । ସେ ସବୁ ତ ହେଲା, ଯାହାହେଉ ସ୍ୱାଧୀନ ଗଣତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଭାରତଟିଏ ଜନ୍ମଦେଲା । “କିନ୍ତୁ—” ମଧୁସୂଧାନଙ୍କର ଗୁଳି ଗୁଳି ମନେପଡ଼ି ଯାଉଥାଏ । ତାଙ୍କ ଆଶଙ୍କା ଓ ଦୃଷ୍ଟି ଯେଇଥିପାଇଁ । ଭାବି ଭାବି ଯାଉଥାନ୍ତି, ବହୁକାଳୁ ଦେଖି ଦେଖି ଆସିଛନ୍ତି, ବାହାରେ ଯାହା ଗୋଟାୟିକା ଧଳା ଜିଲ୍ ଜିଲ୍, ସବୁବେଳେ ଭିତରେ ତା’ ନୁହେଁ । ଯେମିତି, “ସେ ଗୋଟିକନ୍ଦାକ ଭୁଲିଯା”, ପ୍ରକୃତରେ, ଧରାହୋଇଛି ଯେଉଁ ଦାନାଟି ସେଇଟି ଭୁଲିଯା, ଅନ୍ୟ ଦାନାଗୁଡ଼ିକ ଭୁଲିଯା ନ ହୋଇପାରେ, ଖାଲି କାଠର ମାଲ । କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ପରସ୍ପରଙ୍କ ବିପରୀତ । ମନରେ ନିଷ୍ଠା ନାହିଁ, ଶୁଣିରେ ବାଟୁଳ ବାଜିବ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ନୂଆ ଶବ୍ଦଟିଏ ପଣିଛି, “ଭେଜାଲ୍” । ଆଗେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସେଭଳି ପଦାର୍ଥ ନ ଥିଲା କି ତା’ପାଇଁ ସେ ଅର୍ଥ ବୁଝାଇବାକୁ ଶବ୍ଦ ନ ଥିଲା । ଆନ୍ଦୋଳନରେ ବ୍ୟବହୃତ ଲୋକେ ଜୀବନ ମୁରୁଛି ଦେଇ ଜେଲ୍‌ଗଲେ, ଆଗରେ କି ମହତ୍ତ୍ୱ, କି ମାନ୍ଦ ଆଦର୍ଶ ! କିନ୍ତୁ ଜେଲ୍‌ରେ ଥିଲାବେଳେ ସେ ନିଜେ ତ ଦେଖିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁମାନେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମୁଣ୍ଡିଆ, ତହିଁରୁ କେତେକଙ୍କଠି ଅତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କଥାରେ କି ସ୍ୱାର୍ଥପରତା, ନିଷ୍ଠୁରତା, କୃତଜ୍ଞମୋହ, ମାରତା ! ଜେଲ୍ ବାହାରେ ଦେଖି ଆସିଛନ୍ତି, କେମିତି ଦିନକୁ ଦିନ ନେତା ଓ କର୍ମୀଙ୍କଠୁ ବେଶି ଝୁଙ୍କ ଦେଖାଗଲାଣି କ୍ଷମତା-ରାଜନୀତି ଆଡ଼କୁ । ନିଜେ ‘କିଛି ଗୋଟାଏ ହେବା’ ଯେମିତି ଦେଶକାମ ବୋଲିଲେ ସେଇକଥା । ଏ ସ୍ୱାଧୀନତା ମହାଯଜ୍ଞର ଗୁରୋହୃତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ସ୍ୱୟଂ ସେହି ମହାସ୍ୱାଗାନ୍ଧୀ, ସେ ରାଜନୀତିର ମଙ୍ଗ ଆଉ ଚଳୋଉ ନାହାନ୍ତି, ସଙ୍ଗ-ଠନ କାମକୁ ବଢ଼ି କରୁଛନ୍ତି । ସ୍ୱାଧୀନତା ଆସିଲା ସତ, କିନ୍ତୁ କେମିତି ଯେପରି ଜଣା ପଡ଼ୁଛି, ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀଙ୍କ ମତଗତ ଦେଖି ସେ ଅସୁଖୀ । ସ୍ୱାଧୀନତା ଆସିଗଲା, ଏତେଦିନର ସ୍ୱପ୍ନ ସତହେଲା, କିନ୍ତୁ ଏଣିକି କାମ କରିବା ବେଳ ଆସିଲା ଯେ, ତାକୁ କରିବ କିଏ ?

ସେଇଆ ଭାବୁଥିଲେ ମଧୁସୂଧାନ ।

ଭାବୁଥିଲେ—“ସେ କଣ ସାମାନ୍ୟ ହୋଇଛି ! ଗୋଟାଏ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଦେଶଟାକୁ ମୂଳରୁ ଗଢ଼ିବା କାମଟି ! ତାକୁ ପାଳିବା ସାବଧାନତା ଚଳେଇବା ଦୃଢ଼ଭାବ କାମଟି ! ଯେ ଅଛନ୍ତି ଶ୍ରୀ ଅକ୍ଷର ବିବର୍ଜିତ ତାଙ୍କୁ ପାଠ ପଢ଼େଇ ସବୁ ଦାୟିତ୍ୱ ବୁଝେଇ ଏମିତି ତଥାରି

କରି ପକାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ ସେମାନେ ସବୁ ମଲ ମଲ ଭିତରେ ଦେଶଟାକୁ ଫୁଲୁଫୁଲୁରେ ଚଳେଇ ନେଇ ପାରିବେ, ସବୁ ଦାୟିତ୍ବ ଭୁଲେଇ ନେଇ ପାରିବେ । ଦେଶର ଲୋକଙ୍କୁ ତଥାପି ବି କରିନେବାକୁ ପଡ଼ିବ ଅତି ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ, ନ ହେଲେ ଗୁଣାଥର ପରିସ୍ଥିତି ସେଥପାଇଁ କଣ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିବ ?

“କିନ୍ତୁ ଭାରି ଅଧାଡ଼ୁଆ କଥା,—କେଜାଣି କେତେ ଛଦ୍ମବେଶୀ, ଅବାଂଛୁତ ଖଲଲୋକ କେଉଁ ସ୍ଥରେ ହେଲେ ଖଜଡ଼ ଖୋଲରେ ଡାଙ୍ଗିହୋଇ ଦେଶସେବକ ବୋଲି ପଣି ଆସିଛନ୍ତି, ଅରେ ପଣି ଖଣ୍ଡ ଉଣ୍ଡି ଜାଗାମାଡ଼ି ନେବାରେ ରହୁଲେଣି ଯେମିତି ଖେମେତାଟା ତାଙ୍କ ହାତରେ ରହିବ, ସେମାନେ ତ ବହୁରୂପୀ, ସ୍ବୟଂ ମହାସାଗରୀ ତାଙ୍କୁ ପାରିନାହାନ୍ତି ଟି, ଆଉ କିଏ ପାରିବ ? ଆମେ ଗାନ୍ଧୀ ପଣ୍ଡିଏ ହାଡ଼ି ସାହରେ ବାସ କରୁଁ, ଓଡ଼ିଳି ମନ୍ତ୍ରଦାନ ସଫାକରୁଁ, ହରିଜନ ସେବା କରୁଁ, ସୂତା କାଟୁଁ, ଲୋକଙ୍କୁ ସତ୍ୟ ଅହିଂସା ସମାରୁର ବୁଝାଉଁ, ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଉଁ, କରୁଁ ଯେତେ ସମାର ସେବା ଆମଦେଇ ହେବ । ସେ ଖଲଲୋକେ, ସେ ‘ଭେଜାଲ’ ମାନେ ନିଜକୁ ସକା ସେବକ ଅସଲ ସେବକ ବୋଲି ଚିହ୍ନିଇ ବଳ କୌଶଳ ଫିକର ଲଗେଇ ମମତା ଧରିରହଲେ ଦେଶଟା ଯାକକୁ ମନଇଚ୍ଛା ଅମଳ କରିବେ, ଦୁର୍ଦ୍ଦିବେ, ଶୋଷିବେ, ତେବେ ଆଉ ରାମରାଜ୍ୟ ? କ’ଣ ରାବଣ ରାଜ୍ୟଠୁଁ ହାନିମାନିଆ ଅବସ୍ଥା ହେବ । ତେବେ ଆମେ ବର୍ତ୍ତ ବର୍ତ୍ତ ଯାକେ ଜେଲରେ ସଜୁଥିଲୁଁ କାହିଁକି ? କଣ ଦେଶଟାକୁ ଖଲେଇ ହାତରେ ଶୁଣୁଆ ପୋଡ଼ାଉଳି ସମର୍ପି ଦେବାକୁ ?

“ଆମେ ତ ସତ୍ୟ ଅହିଂସା ମାନିବା, ଲୋକ । ସେ ଖଲ ଲୋକଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଲେ ବି ଆମେ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଛେରିବା କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅମଙ୍ଗଳ ବି ପାଶ୍ଚ ପାରିବୁ ନାହିଁ, ‘ଶଳା’ ବୋଲି ହୁଡ଼ିଦେବା ଦୂରକଥା, ‘ବେ’ କି ‘ଭୁ’ ବୋଲି ଆମପାଟିରୁ କେବେ ବାହାରିବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଓଲଟିବ ନାହିଁ, ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଅସାଧୁ ଅସାଧୁ ବୋଲି ଆମେ ପାଟିକଲେ କିଛି ହେବ ନା ତତଲ ପାଣିରେ ଘର ପୋଡ଼ିବ ? ତାଙ୍କ ହାତରେ ଲୋକବଳ, ଧନବଳ, ଆପଣା ସ୍ବର୍ଥସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଯେ କୌଣସି ପାପ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ପଛେଇବେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କର ପିଲାଦିନଠୁଁ ଅଭ୍ୟାସ । ପୁଣି ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ମୁଖା ଯେମିତି, ତାଙ୍କ ଭେକ ସେମିତି । ସବୁବେଳେ ତଥାପି, ଯୋବ ଫରଫର ଖଜଡ଼ୀ ବୈଷ୍ଣବ, ଅଭିନୟ କରିବାରେ ଏଡ଼ିକ ପାରିବାର ଯେ ଖାଲ ଠାଣି ଆଉ ଛଟକରେ ବଣ କରିଦେବେ । ସେ ବିଦ୍ୟାରେ ତାଙ୍କ ପାଖେ ଗୋଟିପୁଅ ବି ହାରିଯିବେ । ଏମିତି ବୁଝେଇ ସଫେର ଗାଈଦେବେ ଯେ ଲୋକ ସତ ମଣିବ । ଆମେ ଯାଇ ତାଙ୍କ ଦୁଆର ମୁହଁ କରି ଉପାସରେ ରୁଦ୍ଧି ବସିଲେ ସେମାନେ ମାଡ଼ି ଦଳି ଚାଲିଯିବେ ସିନା ତରଳିବେ ନାହିଁ, ବଦଳିବେ ନାହିଁ । ବାଦ ଖାଇବ ଶାଗ ନା କେହି ଅନଶନ କଲେ ତା’ ଛଳ ପଣିବ !

“କନ୍ତୁ ମୁଁ ଏଗୁଡ଼ାକ କି ଅଲକ୍ଷଣା କଥା ଭାବୁଛି ? ମୋ ମନର ସେ ଭାବନା ତ ହୁଏ, ଦେଖ ! ପରର ଦୋଷକୁ ଭାବିଲା ମାତ୍ରେ ତା ଗୁଣଟା ତ ପଡ଼ିଯିବ ନିଜ ଅନ୍ତର ଉପରେ, ମଣିଷ ନିଜେ କଳ୍ପିତ ହେବ । ମୋର ସେ ଦଶା ନ ହେଉ ଯେତେବେଳେ ନିଜେ କୁଟାଶଣ୍ଡକ ଦିଶେ, କରବି ନାହିଁ, ମୁହଁ ଆମ୍ବୁଳା କରି ଗୁମୁର ଗୁମୁର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦୋଷ ବାହୁଥିବ । ଯେ ଅଭାଲ ଗଲ ତାକୁ ଡାକ କହୁଥାବ, ଦେଖ ହୋ କଣ ହେଲା ! ଅବଶ୍ୟାସ ଓ ନୈରାଶ୍ୟ ତ ଚରମ ତାମସିକତା, ମଣିଷକୁ ସେ ଗୋଟିଲେ ସବୁ ସରିଗଲା । ନା, ସବୁ ଭଲ ହେବ, ହଠାତ୍ ନ ହେଉ, ହେବ । ସ୍ବାଧୀନତା ତ ଆସିଲା ! କୀର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହୋଇ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା ସ୍ବାଧୀନ ମଣିଷ ହୋଇ ଆସି ଚାଲିବ, ମୋ ଜୀବନ ପାଇଁ ସେତିକି କଣ ବଡ଼ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ନୁହେଁ ?

“ବାକି ଯାହା ଅତ୍ୟୁଆ ରହିଲା, ସେ ଆମ ଦହାତରେ ସଜଡ଼ା ନ ହେଲେ ସଜାଡ଼ିବେ ତାକୁ ପୁଅ, ନାତି, ପଣନାତି । ଅକଲନ୍ତ ପୁରର ଅନ୍ଧାର, ଅକଲନ୍ତ ଭୋକ ଶୋଷ, ଅଭାବ ଗୋଟି ରହିଛି ଏ ଦେଶକୁ । ନିଜେ ମାହାପୁରୁ ଏତେଥର ଅବତାର ନେଇ ଜନ୍ମ ହେଲେ ତଥାପି ଚାଟିଲ ନାହିଁ, ଆଉ ରାଜନୈତିକ ସ୍ବାଧୀନତା ଆସିଗଲା ବୋଲି ସବୁ କଣ ରାଜିବା ରାଜି ଶୁଖୁଛି ଯିବ ? ସବୁ ଖଲପପଞ୍ଚ ଦେବତା ପାଲଟି ଯିବେ ? ଏ କଣ ଦିନକିଆ କଥା ! ଲୋକଙ୍କ ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଆସୁଛି । ଦେଶରେ ଏକା ନଟକେ ସବୁ ଭଲ ହୋଇଯାଉ ବୋଲି ଲୋକେ ଆଉଁଶ ହେବେ । ଅଥଚ ନିଜେ,— ଏକା ଅରକେ କଣ ଦଶ ଆଙ୍ଗୁଳି ନେଇ ମାଟିରେ ପୁରେଇବେ, କେତେ ଠିକିବେ । କେତେ ପାହୁର ଖାଇବେ । କେତେ କରଡ଼ା ଖାଇ ନିଜ ଆଖୁ ଗଣ୍ଡି ଛଣେଇବେ । କେତେକାଳ ବିତବ । ସେଉଁ ଶିଖିବେ । ସେଇ ବାଗରେ ଆମେ ସମୟ ଶିଖିବୁଁ,— ଯେ ଆମ ପାଇଁ ଭଲ କଣ ଅପାର କଣ, ଠିକ୍ କଣ ଭୁଲ କଣ ! ତାକୁ ଶିଖିଲେ ମଣିଷ ହେବୁଁ, ନିଜ ଦେଶକୁ ଭଲକରି ଚଳାଇ ଶିଖିବୁଁ, ଯେମିତି ଦେଶଟି ଯାକ ସବୁ ଥିବ ସୁଖ, ଶାନ୍ତି, ସମୃଦ୍ଧି, ସ୍ୱେଦ, ସମସ୍ତିକା ଶିଖି ସମ୍ପଦ, ସତ୍ୟ, ଅହଂସା, ମୈତ୍ରୀ, ପ୍ରୀତି । ଶୋଷଣ ନ ଥିବ, ଅଜ୍ଞାନ କି ଅଭାବ କାହାର ଠିକ୍ ନ ଥିବ, ପୃଥିବୀଯାକରେ ଏ ଦେଶର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଥିବ, ଦେଶ ହୋଇଥିବ ସବୁ ବିଷୟରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ, ଉନ୍ନତ, ଆଦର୍ଶ । —ସେଥିପାଇଁ କେତେ ବର୍ଷ ଲାଗିବ କେଜାଣି ! ମସିରେ ବିପଦ ବି କିନ୍ତୁ ନାହିଁ ତ !

“ଗାନ୍ଧୀ ଚେଲ ବୋଲେଇ ମେଣ୍ଟାଣ୍ଟୁଲ ଘୋଡ଼ା ହୋଇ ଯେତେ ଗଧଆମାନେ ଗୋଠରେ ପଶିଗଲେ ସେମାନେ ରଜା ହୋଇ ବସିବେ ନାହିଁ ତ ! ପଶିଆନ୍ତୁ । ନିଜେ ଚଢ଼ା ପଡ଼ିବେ । ବିପଦ ତ ଆପଣା ଘର ଭିତରେ ବି ଥାଏ । ଆପଣା ପୁଅକୁ ବି ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ଥାଏ, ବିପଦର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ସବୁବେଳେ । ବାଟରେ ପୁଅ ଜନ୍ମକରି ତାଆଣିକୁ ଡରିଲେ ଚଳିବ ? ତା ବୋଲି ଆଶା ନାହିଁ, ସାହସ ନାହିଁ— ଠାକୁରେ ଅଛନ୍ତି । ଦୟା କରିବେ ।”

ବୁଦ୍ଧାଏ ମଧୁ ପ୍ରଧାନଙ୍କର ମନେ ମନେ । ପଟୁଆରର ସେହି ଗୋ ଗୋ ପାଟି-
ଭୁଣ୍ଡ ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରକୁ କେତେବେଳେ ଭେଦୁଆଏ ଟିକିଏ ଟିକିଏ, ବାଳିବେଳେ
ଭେଦୁ ନ ଥାଏ, ବୁଲିଥାଉ ପାଦ, ଖୋଲିଥାଉ ଆଖି, ସେ ଏକୁଟିଆ ।

ଏମିତି ଅବସ୍ଥାରେ ନିଜ ଅଜାଣତରେ କେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ହେଉ ପଶିଲ,
ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଶେଫ୍ ଲଖିରାମ୍, ଯେ ଗର୍ବରେ ବଡ଼ ବଜାରର ମାନଗୋବିନ୍ଦ,
ଯାହା ପାଖକୁ ଗଲେ ଉପରେ ପଡ଼ି କହନ୍ତି “କଣ ଗୁମାସ୍ତାମାନ ଅଛନ୍ତି କି ? ସୋ ବାଡ଼ି
ପିଛେ, ହାମର୍ ମୁନିମ୍ କେ ସାଥ୍, କିଏ ରିପୋର୍ଟ ରିପୋର୍ଟ କରି ଦେଲେ ଆମେ
ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ! ବେପାରୀ ଲୋକ ହଇଜାରେ ପଡ଼ିବୁଁ ।” ସେହି ଶେଫ୍ ଲଖିରାମ୍ ମୁଣ୍ଡରେ
କଣ ଗୋଟାଏ ପଶିଲଣି, ସେ ତାଙ୍କୁ ଖୁସାମତ କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ
ବୁଲୁଛନ୍ତି, କହିଲେଣି କଣ ନା ମହାସାଗାନ୍ଧୀ ଯଦି କୃଷ୍ଣ ଅବତାର ପରି ତେବେ ସେ
ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ ଭଗବାନଙ୍କ ଚର ଆରାଧକ ଦେବତା ଜଣେ, ଯେପରି ସେତେବେଳେ
ଦେବତାମାନେ ଗଉଡ଼ ହୋଇ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଖା ହୋଇଥିଲେ !

ମୁରୁକେଇ ହସିଦେଲେ ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ, ପାକୁଆ ପାଟିରେ କୌତୁକିଆ
ହସିଟିଏ । କହିଲେ, “ମୁଁ ଗୋଟାଏ ହଳନଟାଳ ପେଲିବା ଲୋକ, ଖତମୁତ କାହୁଅ
ଚକଟିବା ଲୋକ, ଧାନ, କୋଳଥ, ଆଳୁ, ପିଆଜ ଲଗେଇବା ଲୋକ, ବାର ଦୁଆର
ବୁଲିବା ଲୋକ, ବାରମ୍ବାର ଜେଲ୍ ଖଟିବା ଲୋକ, କୋଉ ମଣିଷରେ ସୁମାର ନା
କୋଉ ଗାଈର ଗୋବର ମୁଁ ଯେ ମୋର ଏ ବୃତ୍ତା ବୟସରେ ଆଜି ତେମେ ଆପଣେ
ମୋଟି ଦେବଅଂଶ ଦେଖି ପକାଇଲ ମହାଜନେ ! କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ବେଳକୁ ଯେଉଁ ସେ
ବଢ଼ିବେ ଲୋକେ ସେହି ଦେବତାମାନେ ଗୋପାଳ ହୋଇ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା କଥାକୁ
ଯଦି ଉପଲକ୍ଷ ଦେବ ନା, ତେବେ ଆମେ ତ ସେ ଦେବତାଙ୍କୁ କାହିଁ ଦୂର ବରଂ
ଭୂମେ ଯେ ଦେବଅଂଶୀ, କାହିଁକି ନା ମହାସାଗାନ୍ଧୀ ରୂପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅବତାର
ହୋଇ ଗୁରୁଗୁରୁରେ ଜନ୍ମ ହେଲ ବେଳକୁ ତମମାନଙ୍କ ଜନ୍ମ ସେହି ଆଖି ପାଖରେ ।
ତେଣୁ ତାଙ୍କ ନିଜ ଲୋକ ହେଲ ଭୂମେମାନେ ।”

ଲଖିରାମ୍ ଗଦଗଦ ଭାବ ଦେଖାଇ କହିଲେ, “ଦେଶ ଏଥର ସ୍ବାଧୀନ, ଆପଣ-
ମାନେ ସେ ସ୍ବାଧୀନତା ଆଣିଲେ, ଆପଣମାନେ ଦେଶର ନେତା, ଆପଣମାନେ ଏଥର
ରଜା । ଆମେ କିଏ ? ଆମ ପ୍ରତି ଆପଣମାନଙ୍କ ଦୟା ରହିଲେ ହେଲ ।”

ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ କହିଲେ “ରଜା କିଏ ସେ କଥା ଆପଣ ଭଲକରି ଜାଣନ୍ତି
ଲଖିରାମ୍ ବାବୁ । ଇଂରେଜ ଏ ଦେଶର ରଜା ନୁହନ୍ତି, ରଜା ତ ଏ ଦେଶର ଅଦୋର
ଦୁଆର ସମସ୍ତେ, ରାଣ୍ଡିଚଣ୍ଡିଂ ଯେ ଶେଫ୍ ଲଖିରାମ୍ ଯାକେ, ସେମାନେ ବାଛୁବେ
ପ୍ରତିନିଧି, ଲୋକଙ୍କ ମନକଥା ସଭାରେ କହିବେ ସେହି ପ୍ରତିନିଧି, ପ୍ରତିନିଧିଏ ବାଛୁବେ
ତାଙ୍କ ନେତା ବା ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ । ସେ ବାଛୁବେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରୀକୁ । ଏସବୁ ତ ଜଣେଇଁ

ଜାଣି । ନାନା ବିଭିନ୍ନ ରହସ୍ୟ, ନାନା କର୍ମଗୁଣ ରହସ୍ୟ, ଶାସନ ଗୁଣବ । କିନ୍ତୁ ଅନେକ ପୁରୁଣା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ପୁରୁଣା ଆଇନ ଯେ ଉଠିଯବ ତହିଁରେ ସମେତ ନାହିଁ, ତା' ଛାନରେ,—ଲୋକଙ୍କ ଉପକାର ହେଲାଭଳି ନୂଆ ନୂଆ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନୂଆ ନୂଆ ଆଇନ୍ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଳ୍ପ କେଜଳି ଲୋକ ଆମ ସମାଜରେ ପୁଣି ପୁରାତନ ପାଉଥିଲେ, ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଛେଳିକରି ରଖିଥିଲେ, ସେଇଟା ଆଉ ଚଳିବ ନାହିଁ । ସବୁ ଭଲ ଭଲରେ ରହୁବେ, ସେଇଥି ପାଇଁ ତ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ହେଲା ।”

“ଆମେ ତ ସବୁ ଦିନେ ସେଇଆ କହୁଥିଲୁ ମହାରାଜ୍ ସମୟେ ଭଲରେ ରହନ୍ତୁ । କାମକର, ଖାଅ, ଧନ ସଞ୍ଚ, ପରକୁ ହିଂସାକର ନାହିଁ ।

ଧର୍ମ ଯୋଗୁଁ, ଜାତି ଯୋଗୁଁ, ଭାଷା ଯୋଗୁଁ, ଯାଏଁ ଯୋଗୁଁ, ଯେ କୌଣସି କାରଣରୁ ବି ହେଉ ଏ ଦେଶର ଜଣକ ଆଉ ଜଣକ ଭିତରେ କଳିଗୋଳ ନ ରହୁ । ସମସ୍ତେ ମଣିଷ, ସମସ୍ତେ ଭଲ ଭଲ, ଜଣେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ହିତ କରି କରି ଆନନ୍ଦରେ ବଢ଼ୁ । ତା' ହେଲେ ସମସ୍ତେ ଆନନ୍ଦରେ ରହୁବେ ।”

“ଆମେ ତ ସେଇଆ କହି ଆସିଛୁ । କଲି ତକରାଲ ମାଡ଼ ଫୌଜଦାର ମାଲି ମକଦ୍ଦମା ହେଲେ ନା ବେପାର, ନା ତାପ, ନା ଆଉ କିଛି ଧନା ! ଓଃ ! କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ କାଟି ପକେଇଲେ ଆଜ୍ଞା ! ରେଲ୍‌ରେ ଡବା ଡବା ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇ ଖଣ୍ଡିଆ ଖାବଡ଼ା ଜାଅନ୍ତା ମୁର୍ଦ୍ଦାର ସବୁ ଯାଉଥିଲେ !”

“ଆ ! ପୁଣି ସେଇଗୁଡ଼ାକ ଗୁଣିଆଡ଼େ ଗସି ଲୋକଙ୍କୁ ମଡ଼େଇବେ ! କୋଉ ପଟଟି ଭୁଲିଯା ବୃକ୍ଷ ଯେ !

“ଆଜ୍ଞା, ଦେଖନ୍ତୁ ଆଗରେ ସେଠି କେଡ଼େ ଚମକାର । ଆଗରେ ସେଇ କାଳିଆ ନାକୁଆ ଡେଇଁ । ଜଣକ, ଖଦଡ଼ ଧୋତ ପଞ୍ଚାସ ଟୋପି ଶିରୁଛୁ, ହାତରେ ପତକା, ସେ ପୁଲିସି ଇନସ୍ପେକ୍ଟର ବୋଲି ନା ? ଆନାରେ ଥଲବେଲେ ତା' ନାଁ ପଡ଼ିଲେ ଲୋକେ ଥରହର କମ୍ପନ୍ତି । ଯାହାକୁ ମନ ତାକୁ ମାଡ଼, ଗାଳି, ବେଜିତ । ବସ୍ତାକିଣି ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ମନେଅଛି ନା, ବିଷ୍ଣୁପୁର ଗୁଳିକାଣ୍ଡ ବେଳେ ନିଜେ ସ୍ୱେ ଗୋଡ଼େଇ ଗୋଡ଼େଇ ଚାରି ଦୁଆର ମୁହଁରେ, ଖଲା ବାରିରେ ବି ବନ୍ଧୁକ ଫୁଟେଇ ମଣିଷ ମାରିଛୁ । ଭରତ ପ୍ରାଧାନ ହେଲା, ଏଣିକି ସ୍ୱାର ବଗୁର ହୋଇ ଉପସ୍ତୁକ ଦଣ୍ଡ ପାଇବା କଥା । ଦେଖନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞା, କେଡ଼େ ଜୋରରେ ଚିତ୍କାରୁଛୁ—“ଭରତ ମାତା ଶା—” “ମହାରାଜାଶା ଶା—” “ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍”—କେମିତି ନାଚୁଛୁ ତେରିବ ହାତ ହଲେଇବ !”

“ତା' ମହାରାଜ ଅବତରିଛୁ ଶେ଼ଞ୍ଜା, ସତ୍ୟ ଅହଂସା ବଳରେ ସଂଗ୍ରାମ କଣ ହେଲେ ବିଜୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ମହାରାଜ ବି ଆସିଥାଏ । ରାମ ନାମ ଯେମିତି

ଡକେଇତ ରହାକରକୁ କରିଦେଲା ମହାରାଣୀ ବାଲୀକ, ସେ ମହାରାଣୀ ସେମିତି ଦୋରକୁ କରି ଦେଇଛି ଏକନିଷ୍ଠ ଦେଶପ୍ରେମୀ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତ ଘୋଟିଛି, ଭୂମକୁ ଘୋଟି ନାହିଁ ?”

“ଆମେତ ମୂଳରୁ—”

“ସେ ତ ଭିନେ କଥା, ଅଭରୁ ଘୋଟି ନାହିଁ ? ମତେ କଣ ଘୋଟି ନାହିଁ ?”

“ଆପଣ ! ଆପଣ ମହତ୍ତ୍ୱ ଲୋକ ଆଜ୍ଞା ! କିଏ ନ ଜାଣେ ଆପଣଙ୍କ ଜ୍ୟାଗର କଥା ! ଦେଶ କାମରେ ନାନା ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ କଥା ! ଆପଣ ତ ଜାଣି ବ୍ରତ ପାଳିଥିଲେ । ଆମେମାନେ ଏତେ ଅଛୁଁ, କେବେ ଥରେ ସୁଦ୍ଧା ଆପଣଙ୍କ ନିଜ ସେବାରେ ଲଗାଇବାକୁ କାହାକୁ ଡାକି ନାହାନ୍ତି, ନିଜପାଇଁ ପଇସାଟିଏ ମାଗିନାହାନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କୁ ତ ଗଛପତ୍ର ପ୍ରଣୟା କରୁଛି, ଆପଣ ଝାଲି ମନ୍ଦି ନୁହେଁ ଯେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହେବାକୁ ଉପସ୍ଥୁ କୁ ।”

“ସେଇ କଥା ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁ ନେହେରୁଙ୍କୁ ପଟେଲଙ୍କୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀଙ୍କୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଲେଖିଥିବା ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ ମହାଜନେ, ଯେ ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ ବାବୁ କହିଛନ୍ତି ବୋଲି ସେମାନେ ମତେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ କରିଦେବେ ।”

“ନାହିଁ ନାହିଁ ଯାହା କହିଛି ଭାବନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞା, ସେ ଦୋର ଭିନିଥିବେହେତୁ,— ଅଭରୁ ଜୟ ଜୟ ରଖୁଛି, କଂଗ୍ରେସ ବାଲି ଦେଖିଲେ କୁଆଡ଼ୁ କୁଆଡ଼ୁ ମକଦ୍ଦମା ଲଗେଇ ଜେଲ୍‌ରେ ପୁରୋଡ଼ିଲା । ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଲୋକଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ଗୁଳିରେ ଉଡ଼େଇ ଦେଇଛି ଆଜ୍ଞା, ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲା ନା, ଅଭରୁ ଆଗ କାମ ହେଉଛି ସ୍ୱାଧୀନ ଥିବା ଭଳିଆ ଲୋକଙ୍କୁ ଗୁଳିରେ ଡାକି ଜେଲ୍‌ରେ ଠୁଙ୍ଗିବା ।”

“ସେ ଯାହାଯାହା ବେଆଇନ୍ କାମ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଭୂମ ପାଖେ ସାକ୍ଷୀ ପ୍ରମାଣ ଅଛି ସବୁ ଲେଖିଲେ କରିବେ ଅର୍ଜି ପକାଅ, ବଳେ ବିଚାର ହେବ । ମିଛକଥା ଲେଖିଲେ ସିନା ମକଦ୍ଦମା ଭୂମ ଉପରେ ଓଲଟା ପଡ଼ିବ ବୋଲି ତର, ସତ କଥାକୁ କି ତର ? ବିଚାର ହେବ, ସମୟେ ଦେଖିବେ ଦୋଷୀ ଦଣ୍ଡ ପାଇବ । ବିନା ବିଚାରରେ କାହାରିକି ତ ଦଣ୍ଡ ଦେଇହେବ ନାହିଁ !”

“ସେ ଦୋର କଥା ଆପଣ ଏଥର ଗଲେ ଉପରେ କହନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞା, ଆଗ ଆଜିକାଲି ଲେଖିକର ପଠାନ୍ତୁ । ଜାଣିଛନ୍ତି ସେ ଆମୁକୁ ସବୁ କେମିତି ଧମକୋଉଛି ? କହୁଚି ଜାଣା ପୋତେଇ ମାମଲ ଲଗେଇ ଜେଲ୍ ଦିଆଇବ ଗୋଟିକ ଗୋଟି ।”

“ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଲୋକର ଅଗ ଗୋଡ଼ରେ କଣ୍ଟା ବାଜିବ ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ଆପଣ ଯଦି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ, ଧର୍ମ ବୋଲି ଗୋଟାଏ କିଛି ଅଛି, ଯାହା ଯୋଗୁଁ ଏଡ଼େ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ଇଂରେଜ ମରକାର ନିରସ୍ତ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ନିଜ ମୁଠା ଭିତରୁ ଗୁଡ଼ି ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା ତା ହେଲେ ଆପଣ ଏ କଥାରେ ବି ନିଶ୍ଚୟ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ । ଆପଣମାନଙ୍କେ

କଳାବଜାର ନ କଲେ କୋଉ ଦୋରା ସେଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡ ଦିଆଯିବ ? ଆଉ ଧର୍ମ ବୋଲି ଯଦି ବଞ୍ଚାଏ ନାହିଁ, ତେବେ ତ ଭିନେ କଥା, ଆପଣା ଗୁରୁକୁ ଦେଖି ଡରାବେ । ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି କ'ଣ ଆଉ ମୁରୁରୁ କେମିତି ଡରରେ ଗୁମିଆ ହେଉଥିଲେ । ସତେବେଳେ ଦଣ୍ଡ କାହୁଁ କାହୁଁ ପଡ଼ିଯିବ ।”

“ସତ କଥା, ସତ କଥା । ଆପଣ ଗାଧୁରୁଛନ୍ତି ଆଜ୍ଞା । ହେଲେ, ଗୋଟିଏ କଥା, ଧର୍ମ ସଙ୍ଗକୁ ଦୟା ବି କରିବା କଥା, କଥାରେ କହନ୍ତି ଦୟା, ଧର୍ମ । ଖାଲି ଧର୍ମ ନୁହେଁ, ଦୟା ଧର୍ମ । ଦୟା ନ ଥିଲେ ସେଇଟା କି ମଣିଷ ? କହୁବ ? କହୁବ ଗୋଟିଏ କଥା ?

“କହନ୍ତୁ କିଏ ମନା କରୁଛି !” ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ ମୁରୁକ ମୁରୁକ ହସୁଥାନ୍ତି । ଲଖିରାମ୍ ତାଙ୍କର ଅଜଣା ନୁହନ୍ତି । କୌଣସି ଲଗୁଥାଏ ଯେ ସେ ଆଜି କଥା କହୁବାକୁ ଏଡ଼େ ବ୍ୟାକୁଳ ।

ପଟୁଆରର ଝଣ୍ଟେ ବାଟ ପଛରେ ସେବାରାମ୍ କହୁଥାନ୍ତି ରୁଜାରାମ୍ ଅଗର୍ଘ୍ୟାଲଙ୍କୁ, “ଦେଖୁଚି ଭାଇ ଏ ବୁଡ଼ବୁ ଲଖିରାମ୍‌ଙ୍କୁ,—ଆଉ କାହାରକି ପାଇଲ ନାହିଁ ତ ଧଇଲ ଯାଇ ସେ ମଧୁଆ ପ୍ରଧାନକୁ ! ଆରେ ସେଇଟା ତ ଗାନ୍ଧୀ ଗାନ୍ଧୀ ବୋଲି ପାଗଲ ! କଣ ନା ଦେହ ମେହେନତ କର, ଗୋଟି ଖାଅ, ହାତରେ କାଟି ମୋଟା ପିନ୍ଧ, ମାଟିରେ ଶୁଅ, ଆପଣା ପିଲା ମାଉସକୁ ସଡ଼କରେ ବସେଇ ଦୂରଦୂରକୁ ଚାଲିଗଲି ଚାଲିଗଲି ପରର ଭଲ କହୁଥାଅ, ଗୀତା ପଢ଼, ବାବାଜୀ ହୁଏ, ଖାଲିପେଟରେ ଅଦର୍ଶବାଦର ଗଢ଼ାଜଳ ପେଟେ ଲେଟା । ପିଇ ଦେଇ ଆରାମରେ ଆସିବୁନି, ଏଇଆ ତା ବାଟ । ସେ ନିଜେ ଫଙ୍ଗର୍, ସେ ଦୁନିଆଁକୁ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ଫଙ୍ଗର୍, କଣ ନା ଭୁମର ଯାହା ଅଛି, ଭୁମେ ଯାହା ଅର୍ଜିଛି ସବୁ ଗରିବ ଗୁରୁବାକୁ ବାଣ୍ଟିଦିଅ, ନିଜ ପାଇଁ ସହବା ପାପ, ସୁରକ୍ଷା ହେଇ ନ ଥିଲା ତ ସେମିତିଆ ସାଧୁବାବା । ଆମର ଦରକାର ଥିଲେ, ତାଙ୍କ ହାତରେ କାମ ଉଠୋଉ ଥିଲୁ, ତାଙ୍କୁ ଲଢ଼ୁ ଖିଲେଉଥିଲୁ, ଏବେ ସେମାନେ କଣ ଆମର ନେତା ହୋଇ ପାରିବେ ନା ପାରୁଛନ୍ତି ? ମଧୁ ପ୍ରଧାନ ପରର ବର୍ଷ ଜେଲ୍ ଖଟିଥିବ, ଦେଶ-ନାୟକ ହେବାକୁ ଯେଉଁଆ ଯଦି ଯୋଗ୍ୟତା ହୁଁନା ତେବେ ଆଜିବନ ଜେଲ୍ ଖଟିଥିବା ଲୋକ ବି ମିଳିବେ । ମଧୁ ପ୍ରଧାନ ତା’ ହାତରେ ଭଲ ସୁତା କାଟି ପାରେ । ହଉ, ସୁତା କାଟିବା ଯଦି ନେତା ହେବାକୁ ଯୋଗ୍ୟତା ତେବେ ତହୁଁ ବଳି ତହୁଁ ବଳି କଟାଳୀମାନେ ଖୋଜିଲେ ମିଳିବେ, କେତେ ହାଟୁଆ ବାଟୁଆ ଅଛନ୍ତି । ଗୋରୁ ଚରେଇବା ଲୋକ ଗଉଡ଼, ମଣିଷ ଚରେଇବା ଲୋକ ନେତା । ଦେଖୁନି, ହାତୁଆ କୁଆଡ଼କୁ ମଧୁ ପ୍ରଧାନ ଆଉ ଏମିତିଆ ପୁରୁଣା ଗାନ୍ଧୀ ବାଲି ଝଡ଼ିଆକୁ ପରୁରୁ କିଏ ? ଧାର ମହାସାଗାନ୍ଧୀ ଥିବାଯାକେ ଏମାନଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ଭୁଣ୍ଡ ମୁଲହଜା, ନ ହେଲେ ସେ ଡାକିଲେ କେହି ଶୁଣୁ ନାହାନ୍ତି । ନେତା ତ ବାରି ହୋଇ

ପଡ଼ିଲେଣି, ତାଙ୍କର ଧାରଣା ସବୁ ମହାପାଗାନ୍ନୀଙ୍କ ଧାରଣାଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ନେତାମାନଙ୍କ ଧାରଣା ଠିକ୍ ରାଜନୈତିକ ଲୋକଙ୍କ ଧାରଣା ଯେମିତି ହେବା କଥା ସେମିତି, ଉପରେ ଭେଦ ଠିକ୍ ଥିବା ଭିତରେ କାମ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଯେମିତି ଏ ସଂସାର ଲୋକ ଲୋଡ଼ନ୍ତି ସେମିତି,—ଦେଶକୁ ନେଣ, ବେପାର ବଢ଼ିବ, ଧନ ବଢ଼ିବ, ଧନ ବଢ଼ିବେ, ପାଞ୍ଚ ଆଙ୍ଗୁଳି ସମାନ ହେବ ନାହିଁ, ସାନବଡ଼ ରହିବ, ତେବେ ଧନ ବଢ଼ିଲେ ଧନୀ ବଢ଼ିଲେ ଅଧିକ ଅଧିକ ଗରିବ ଲୋକ ରୋଜଗାରର ବାଟ ପାଇ-ଯିବେ, ବ୍ୟବସାୟ କାରବାର ବଢ଼ିବ, ବ୍ୟବସାୟ ଆଉ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି କେଉଁ ଦେଶ ଧନ ହୋଇ ପାରିଲେଣି ନା ହେବ ? ନେତା ବା ଧନ ଉପରେ ଭୁଲିବେ, ତାଙ୍କ ଘରେ ବା ଧନ ଜନ ଗୋପଲକ୍ଷୀ ଭର୍ତ୍ତି ହେବେ, ସେମିତି ତାଙ୍କ ଘରକୁ ତା ଡଳକୁ ହୋଇ ଯେତେ କିସମର ନେତାଗରିବ, କିଏ ରାଜନୀତିରେ ନେତା, କିଏ ଟାଉଟରରେ, କିଏ ଗୁରୁ କରେ ବୋଲି ହାତରେ ପାବାର୍, ସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ସେଇଆ । ତେଣୁ ସେ ନେତାପଣ ପାଇବା ପାଇଁ, ହାତରେ ରଖିବା ପାଇଁ, ତାକୁ ଲମ୍ବେଇବା ପାଇଁ ସବୁ ପ୍ରକାର କୂଟ ବୁଦ୍ଧି, ଫିକର, ଉପାୟ, ସେଠାରେ ଭଲ ବା ଅଛି ମନ ବା ଅଛି, ସିଧା ସିଧା ବା ଅଛି, ପେଟ ପାଞ୍ଚ ବା ଅଛି, ସଂସାର ଲୋକ ଯାହା କରେ—”

ସେବାସ୍ କହୁଯାଉଥାନ୍ତୁ, ବୁଦ୍ଧାସ୍ ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ ହଲେଇ ସମର୍ଥନ କରୁଥାନ୍ତୁ । ଗୋଲଗୋଲ ବାଜୁଥିବା ଲୋକ ସେବାସ୍, ସାନ ସାନ ଗୋଲଗୋଲ ମିଟିମିଟି ଆଖି, ସୁତା ଓ ଲୁଗା ବଳି ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟବସାୟ, ବସୁସ ଗୁଲିଣି ହେବ, କଳ୍ପ କୌଶଳ, ଫୁଟିଆହସ, କପଟ, ଗୁରୁତ୍ବ, ଫର୍ଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧି ସହଜ ବ୍ୟବସାୟରେ ଦକ୍ଷତା ଓ ଅସାଧାରଣ ସଫଳତା ଯୋଗୁଁ ବଡ଼ବଜାରର ପାକଳ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ବା ସମାନ ଆସନ ଦେଉଥିଲେ ।

“ଶେଷକୁ ମଧୁ ପ୍ରଧାନକୁ ଧରିଲା ।” ସେବାସ୍ କହୁ ହସି ଉଠିଲେ, “ଆଉ କେହି ମିଳିଲା ନାହିଁ ? ଆରେ ବାବୁ ଏଣିକି ସ୍ବରାଜ୍ୟ ହେଲା ଆମେ ଖାଲି ବେପାର କଲେ ହେବ ନାହିଁ, ରାଜନୀତି ଖବର ବା ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆଉ, ଖାଲି ଖବର ରଖିବା ନୁହେଁ ରାଜନୀତିଟାକୁ ଅଣ୍ଟିଆରେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମନକଲେ ସେଇ ଆମର ବେପାର ବଢ଼େଇବ, ମନ ନ କଲେ ସେ ଆମର ବେପାରର ବେକ କାଟି ପକାଇବ । ତେଣୁ, କୋଉ ଗୋଡ଼ା ଉପରେ ବାଜି ପକେଇବ, ତାକୁ ମଣିଷ ବୁଝି ବିଚାର ବାଜେ, ନହେଲେ ଟଙ୍କା ବା ବୁଡ଼େ, କାମ ବା ଭଣ୍ଡର । ନେତା କିଏ କିଏ ତା’ର ଅମ୍ବୁକୁ ଅକଣା ?”

ବୁଦ୍ଧାସ୍ କହଲେ “ତା ତ ଠିକ୍ କଥା । ଆମର ନର ମିଶ୍ରକୁ କହୁବ ସେ ନେତା ।”

ସେବାଗ୍ରାମ କହିଲେ “ସାବାସ୍ ସାବାସ୍ । ନ ହେଲେ ଯୋଗୀ ମହାନ୍ତି, ବସିନ୍ ପାତ୍ର । ଧରା ଧରି କରୁକରି ଯାହା କହିବ ତା’ କରିଦେବେ । ରାତି ଅଧରେ ଯିବାକୁ କହୁ, ଧାଇଁଯିବେ । କଥା ଅକଥା ଆଜନ ବେଆଜନ କିଛି ମାନବେ ନାହିଁ । ଭୂମେ ତାଙ୍କୁ ଖୁସି କର । ସେ ତମ କାମ କରିବେ । ସମସ୍ତଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନା, ସବୁ ଯାଗାର ଝବର ତାଙ୍କୁ ଜଣା । କିଏ କୋଉ ବାଟରେ ବଣ ହେବ ତା’ର ଜଣା । ସେ ଦେଖିବ କହିବ ସେ ଆମର । ହାତରେ ସେତେ ଧନ କେବେ ହୋଇ ନାହିଁ ସିନା ବୁଦ୍ଧି ଅଛି । ପାଠମତା ସେତେବେଳି ନାହିଁ ସିନା ଅକଲ ଅଛି । ଏ ଯୁଗରେ ଆମ ପଟକୁ ସେମିତି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନ ଥିଲେ ଆମେ ଅରଳ ହୋଇଥାନ୍ତୁ । ଆଉ ସେ ମଧୁ ପ୍ରଧାନ ଯେ, ଏମାନେ ସବୁ ତପସ୍ୟା କରିବା ଲୋକ । ତାଙ୍କୁ କଥା ପଦେ କହିଲେ ଧର୍ମ ଅଧର୍ମ ନ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟାୟ କେତେ ଲୋକର ରାଡ଼ଦେବେ, ନିଜେ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ଚାଲିଯିବେ । ଏତେ ଲୋକ ଏତେ କ୍ଷମତା ପାଲେଇ, ପାଉଛନ୍ତି, ଏମାନଙ୍କୁ କେହି ପଚାରୁଛ ? ଏମାନେ ଭୁକି ହେଉଛନ୍ତି, ଭୁକି ହେଉଥିବେ,—ଧର୍ମ ଗଲ, ଗାନ୍ଧୀଜୀ ରହିଲ ନାହିଁ, ଲୋକ ଅବାଟରେ ଚାଲୁଛନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀଜୀ କଥା ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତେ କାମ କରିବା ଦରକାର । ଭଲ ହରିନାମ ବି ଭଲ, ତତ୍ତ୍ୱ କଥା ଶୁଣେଇବା ବି ଭଲ, ଆଉନ୍ତୁ ଦଳେ ସେଇଆ କହିବାକୁ । କିନ୍ତୁ ଏ ଦିନର ମଣିଷ ଜବନ କେଇଟା ବର୍ଷ ତା’ ଭିତରେ ସଂସାରର ନାନା ଧନ୍ଦା, ସ୍ୱାର ବାଟ ଅଲଗା । ସେ ଧନ ଅର୍ଜୁଛି ତା ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋବର ନାହିଁ, ତା ବାଟ ସେ ଧରିବ ।

ଭୂକ୍ତିଗ୍ରାମ କହିଲେ, “ଠିକ୍ ଠିକ୍ ।”

ପଛରେ ଗୋଟିଏ ଦଳ ଆଗରେ ବକର ବକର ହୋଇ ଚାଲୁଛନ୍ତି ନରମିଶ୍ର, ବସୁଧ ତରିଶି ହେବ, ପାତଳ ଲମ୍ବାଲିଆ ମୁହଁ, ଖଣ୍ଡା ନାକ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି, ମୋଟା ଓଠ, ଶ୍ୟାମଳ ବର୍ଣ୍ଣ, ଡେଙ୍ଗାଲିଆ ଦମ୍ଭିଲି ମଣିଷ । ମୁଣ୍ଡରେ ଧଳା ଝଙ୍କଡ଼ ଟୋପି, କାନ୍ଧରେ ଧଳା ଝଙ୍କଡ଼ ମୁଣି, ଧୋବ ଝଙ୍କଡ଼ ପିନ୍ଧୁଛନ୍ତି । ମଝିରେ ମଝିରେ ସମସ୍ତେ ମିଶି ମହା ଉତ୍ସାହରେ ଗୋଟାଏ ଜୟ ଜୟକାର ଧ୍ବନି ଦେଉଛନ୍ତି । ତାପରେ ନରମିଶ୍ର ଖୁବ୍ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବରେ କହୁ କହୁ ଚାଲୁଛନ୍ତି । ବାରମ୍ବାର ସେହି କଥା । “ମୁଁ ଭୁଲୁ କହିଥିଲି କି ନାହିଁ ? ହେଲ କି ନାହିଁ, ସ୍ୱରଜ ହେଲ କି ନାହିଁ, ଆମେ କହିଥିଲୁ, କଲୁ, ଭୂମେ ଲେଉଟିଲୁ ହେଲ ।” ଗର୍ବ ଓ ଅହଂକାରରେ ତାଙ୍କ ବେକ ଟାଣିହୋଇ ଧଳାସି ଯାଉଥାଏ, ଗୁଡ଼ ଫୁଲି ଉଠୁଥାଏ, “ସ୍ୱାଧୀନ, ଆମେ ସ୍ୱାଧୀନ, ଆମ ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ । କେହି ଆମକୁ ତରେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ, କେହି ଆମକୁ ଧମକେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ପୁଲିସ୍ କି ଆଉ କେହି କର୍ମଚାରୀ କି କେହି ହେଲେ । କର୍ମଚାରୀମାନେ ଏତେକାଳ ହାକିମ ହୋଇଥିଲେ, ଏଣିକି ସେମାନେ ଚାକର, ଦେଶର ଚାକର, ଦେଶର ପ୍ରଜାଙ୍କ ଚାକର, କାହିଁକି ନା ପ୍ରଜାମାନେ ଏଥର ମାଲିକ । ଏଥର ସବୁ ହେବ, ଯାହା ଆମେ ଚାହୁଁଥିଲେ ସବୁ ହେବ, ଏତେ ଦିନର କାମ, ଏକା ରାତିରେ ସବୁ ଛୁଟିଯାଇ ପାରିବ

ନାହିଁ । ହଜାରେ ହଜାରେ ବର୍ଷ ହେଲା ଆମେ ଅପେକ୍ଷା କରିଆସି, ହୁଏତ ଆଉ କିଛି ଦିନ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସବୁ କୁଡ଼ିଆ ଘର ପତ୍କା ହେବ । ସବୁ କମିରେ ପାଣି ମାଡ଼ିବ, ଧୋର ରହୁବ ନାହିଁ, ମରୁଡ଼ି ରହୁବ ନାହିଁ, ସବୁଠି ଖୋଲିଯିବ କଳକାର-ଖାନା, ସହର ବସିଯିବ, ଏଠି ଜନସଂଖ୍ୟା ହୋଇ ବିଦେଶରେ ବନ୍ଦୀ ହେଉଥିବ । ଲାଞ୍ଜିଲା ବେଳକୁ ଏମିତି ଅସୁସ୍ଥ ଏମିତି ଲାଜୁଆ ରହୁବେ ଯେ ଦୂରରେ ଥାଇ ଶହମାନେ ଭୟରେ ଅରହୁବ ହେବେ । ଆମ ଦେଶ ସୁରୋପ, ଆମେଗଜା, ଜାପାନକୁ ବଳିଯାଇ ଏ ପୃଥ୍ବୀ ଭିତରେ ଜଗତଜିତା ହେବ । ତେମେ, ଆମେ, ଆମ ଦେଶର ଯେ ଯେତେଠି ଅଛନ୍ତି ଅଛନ୍ତି ଧାରବାକୁ ପାଉ ନାହାନ୍ତି, ସମସ୍ତଙ୍କ ଘରେ ମା' ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଅସରନ୍ତି ଗଣ୍ଡାର ଗଢ଼ିହେବ, ଆମର କାନ୍ଧିରେ କିଛି ଅଭାବ ରହୁବ ନାହିଁ । ଯାହା କହୁଥିଲି, ସେଇଆ ହେଲା । ଯାହା କହୁଛି, ସେ ସବୁ ହେବ, ମୋ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖ । ଯାହାର ଯାହା ଯେତେବେଳେ ଦରକାର ମତେ କହ, ମୁଁ ଧାଇଁବି, କାନ୍ଦି ଲାଗେଇବି, କାହା ସେବା କରିବାକୁ କେବେ ମୁଁ ମନା କରିଛି କିଏ କହିଦେବ ? କହୁ ତ ମୋ ଆଗରେ ଆସି !” ନରମିଶ୍ର ଇସ୍ତଲୁରୁ ପଢ଼ା ଗୁଡ଼ି କରିରେ ପିଟିଶନ୍ ଲେଖୁଥିଲେ । ବସ୍ତାଳିଣୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ଆନା-ପୋଡ଼ି ମକଦ୍ଦମାରେ ହ'ବର୍ଷ ଜେଲ ଭେଟିଥିଲେ । ଜେଲବେଳେ ବଡ଼ ବଡ଼ ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆସିଥିଲେ, ସେ ବାତାବରଣରେ ଆପେ ଆପେ ଏଭଳି ଏକପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ ଯହିଁରେ ତାଙ୍କ ସାହସ ଓ ଆଶା ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା । ଜେଲରୁ ଫେରି ସେ ଧରିଲେ ନୂଆ ବୃତ୍ତି,—ନେତାଗିରି, ବଡ଼ ବଡ଼ ନେତାଙ୍କର ସେ ହାତ ବାଣୀ ହେଲେ । ବାଟ ଖୋଲିଗଲା ।

ଜୟ ଧୂନି ରଡ଼ି ରଡ଼ି ଶିଶୁପୁରର ପଟୁଆର ସହରର ସବୁ ପ୍ରଧାନ ସ୍ୱାସାଏ ସ୍ୱାସାଏ ଗୁଲିଆଏ । ବେଳୁ ବେଳୁ ବଳ ବଢ଼ୁଥାନ୍ତି । ଏକାଠି ଏତେଲେକ ଗୁଲିଛନ୍ତି, ତହିଁରେ ସବୁ ଶ୍ରେଣୀ, ସବୁ ବୃତ୍ତି ଓ ନାନା ବୟସର ଲୋକେ ବାସ ହେଉଛନ୍ତି । ତାର ଦୃଶ୍ୟ, ତାର ପାଟି ଚହଲ, ତାର ବାଜା, ସଙ୍ଗୀତନର ଶବ୍ଦ ବଳେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବି ଓଟାରି ଆସୁଛି । ଅନେକ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ବି ଘର ଧନା ଗୁଡ଼ି ଆସି ତହିଁରେ ମିଶିଗଲେ । କେତେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ପିଲା କାଶେଇ ଗୁଲିଆନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ ହୁଲହୁଲି ଧୂନି ଦେଉଥାନ୍ତି । ସକାଳ ଦଶଟା ଡେଇଁ ଗଲଣି । ମେଘ ଖୁବ୍ ସଜାରିଛି । ଗୁଲି ଦୋଡ଼େଇଛି, ମେଘ ନାହିଁ, ଆଲୁଅ ଫିଟିଛି, ଖୁବ୍‌ନାହିଁ, ପଟୁଆର ସଡ଼କେ ସଡ଼କେ ଧିରେ ଧିରେ ଗୁଲିଛି, ଆଗେ ଆଗେ ହୁହା ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ହିରଟ ପତାକା, ତା' ପଛକୁ ସାନ ସାନ ସେହପରି ବହୁତ ପତାକା ଉଡ଼ୁଛି, ବାଜା ବାଜୁଛି, ଜୟ ଜୟକାର ହରିବୋଲ ନାନା ଧୂନ ଗୁଲିଛି, ପଟୁଆର ମାଡ଼ି ଗୁଲିଛି ।

ବସିବୁ କଲିକାଳିଆ ହୋଇ ଲୋକେ ଉଠି ଆସୁଛନ୍ତି । ଭିଡ଼ ବଢ଼ୁଛି । ହୋହା ବଢ଼ୁଛି । ଜନତାର ଜୟଯାତ୍ରା ଗୁଲିଛି । ସାହପରେ ସାହ । ସାନ ସାନ ଦୋକାନୀ କି ବୃତ୍ତିଜୀବୀ । ପଲ ପଲ ମୁଲିଆ, ଖଟିଖିଆ, ଭଙ୍ଗା ଦରଭଙ୍ଗା । ଗୁଲି କି କୁଡ଼ିଆରେ ରହୁବା ଲୋକ । ବେକାର । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୁଣୀ, ବୃତ୍ତି କିଛି ଗୁଣ ଆଉ ଅନ୍ୟବେଳେ ମୁଲ ଲାଗିବା ।

ନାନା ଅନ୍ୟ ଧନ୍ୟା । କିଏ ମୁଣ୍ଡି ଭାଜେ । କିଏ ବରା ଗୁଣେ । କିଏ ଚନାବାଦାମ ଭଜା
ବଜେ । ବେମିଶରା ବୁଢ଼ା ବୁଢ଼ା । ଭଜାଣ । ଉସାହ ସମସ୍ତକୁ ମତେକଛ । ସେମାନେ
ବଶାସ କରୁଛନ୍ତି, ଭାଗ୍ୟ ବଦଳିଲା ଆଜିଠୁ ।

ହାଡ଼ିସାହ ମୁଣ୍ଡରେ ବାଡ଼ି ଖଣ୍ଡେ ଧରି ଭରବେଇ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଛୁ ବୁଢ଼ା
ଶ୍ରାମା ହାଡ଼ି, ତେଜା ଲୋକ, ଅଳ୍ପ ବଞ୍ଚା ହୋଇଯାଇଛୁ, ମୁଣ୍ଡରୁ ଅଦାଉଲିଆ ହୋଇ
ପୁଲାଏ ପୁଲାଏ ଧଳା ଝୋଟ ଏକର ସେକର ଲମ୍ବିଛି । ଭୁଲିଯାଏ ଧଳା ହେଲଣି,
ମୁହଁଯାକ ହାଡ଼ି ଆଉ ଗାଡ଼ି, ଗୁଡ଼ି ବଦା କାଠି, ସବୁ ସବୁ ହାତ ଗୋଡ଼ରେ ଶିଥିଲ
ହୋଇ ଚମ ଢଙ୍ଗା ମାଂସପେଣୀ କିଛି, ଅଣ୍ଟାରେ ସାନ ଖଣ୍ଡେ । ବସୁସ ପଞ୍ଚସୁର ଡେଇଁ
ଥାଏ । ପଟୁଆରକୁ ଦେଖୁଛି, ପାଟି ଅଳ୍ପ ଆଁ । ସାହୁରୁ ପିଲୁଏ ମାଜପେ, କେହି କେହି
କାମ ନ ଥାଏ ଟୋକାଏ ପଟୁଆର ଆଡ଼କୁ ଧାଇଁଗଲେ । କିଏ ସବୁ ପାଟି କରୁଛନ୍ତି ।

“ମିଠେଇ ବାଣ୍ଟିବେ, ଲୁଗା ବାଣ୍ଟିବେ ବେ, ଧସି ଆସ, ଧସି” । ଶ୍ରାମା
ହାଡ଼ିର ଉଁ ନାହିଁ କି ରୁଁ ନାହିଁ ।

ଜଣେ ଛାନସୁ ନେତା ବସିନ୍ ପାସ ପଟୁଆରରେ ଯାଉ ଯାଉ ଶ୍ରାମା ହାଡ଼ି
ପାଖରେ ଅଟକି ଗଲେ । ବଡ଼ ମୁଣ୍ଡ, ଚେକା ମୁଣ୍ଡ, ପୁରୁଣା ଗାଲ, ମୋଟା ମୋଟା
ନଶ, ଆଖିରେ ଚପମା, ଦୃଷ୍ଟିପୁଷ୍ଟ ଶରୀର, ଜିଦ୍ ଜିଦ୍ କଲା ଧଳା ଖଞ୍ଜି ଲୁଗା କାମିନି
ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି, ବସୁସ ପିନ୍ଧିଲଣି ହେବ । ପାସ ବଡ଼ ଜମିମାଲିକ, ଟଙ୍କା ମହାଜନ, ଭଟ୍ଟା
କଣ୍ଠାଟିଆ, ଟ୍ରକ୍ ରଟି ମାଲ୍ ବୋହାବା ବ୍ୟବସାୟ, ଏପରି ନାନା ବ୍ୟବସାୟ ବ
ଭାଙ୍ଗର ଅଛି, ତାହା ଛଡ଼ା ସେ ଓକିଲ, ମଝିରେ ମଝିରେ କଲାକୋଟ୍ ପିନ୍ଧି କଟରିକ
ବ ଯାଆନ୍ତି । ସବୁବା ଉପରେ, ସେ ଜଣେ ରାଜନୈତିକ ନେତା ।

“କେମିତି ? ଶ୍ରାମା ?” ସେ ଆରମ୍ଭ କଲେ “କିଛି କହୁନୁ ଯେ ?”

“କଣ କହିବି ବାବୁ ?”

“ସେ କଣ ହେଲା ?”

“କଣ ବାବୁ ?”

“କଣ କିଛି ଜାଣିନୋଉ ନା କଣ ? କାହିଁକି ଏ ପଟୁଆର ବାହାରିଛୁ ?”

“ତମୁକୁ ଜଣା ବାବୁ ।”

“ଆଉ ପାରିହେବ ନାହିଁ ତମୁକୁ ସବୁ । ଜିରେ ମହାସାଗରୀ ତମୁକୁ ଯେତେ
ଅଛବ ଲୋକଙ୍କୁ ହରିଜନ କଲେ, କୁଆଁ ଅଛୁଆଁ ଭେଦ ଦୂର କଲେ, କାଂରେଜ
ସରକାର ଥିଲେ ସେ ଆଜିଠୁଁ ସେମାନେ ଆମ ଦେଶରୁ ଗଲେ, ଆମ ଦେଶ ସ୍ୱାର୍ଥୀନ
ହେଲା । ଏତେ ବଡ଼ ବଡ଼ କଥା ଠିକିଲା, ସାନସାନ ପିଲୁମାନେ ବି ଜାଣନ୍ତି, ଅଉ ରୁଁ’

କିଛି ଜାଣି ନାହିଁ ? ଛଟା ଗାଳୁକ୍ତ ? ଆରେ ଆଜିଠୁ ଭରତ ସ୍ଵାଧୀନ, ଆମ ଦେଶ ସ୍ଵାଧୀନ । କଠାରେ ଆମ ଦେଶରେ କିଛି ଭଲ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଏବେ ତୁମେ, ଆମେ, ଏ ଦେଶର ସମସ୍ତେ, ଯେତେ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଏ ଦେଶ ଗୋଟାକ ଯାକ ଆମ ସମସ୍ତିଙ୍କର । ଆମ ସମସ୍ତିଙ୍କର ଯେମିତି ଭଲ ହେବ ସେଇଆ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରଖି ସବୁକାମ ହେବ । ତୁମେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଆମ ନିଜ କାହାଣୀରେ ନିଜ ଲୋକଙ୍କୁ ବାହୁବା, ସେଇମାନେ ଏକାଠି ବସି ସରକାର ହେଉଥିବେ । ଯାହା କଲେ ଆମର ଭଲ ହେବ ସେଇଆ କରୁଥିବେ । ଯେମିତି କେହି ଗରବ ହୋଇ ରହୁଥିବେ ନାହିଁ । ଯେମିତି ସମସ୍ତେ ଭଲ ଖାଇବେ, ଭଲ ଚିକିତ୍ସାବେ, ଭଲ ଘର ରହୁବେ, ପାଠ ଶିଖିବେ, ନାନା ଧନ୍ଦା କରିବେ, ସମସ୍ତିଙ୍କି କାମ ମିଳିବ, ସମସ୍ତିଙ୍କର ଯନ୍ତ୍ର ନିଆଯିବ, ଦେଶରେ କେତେ କଣ ଭଲ ଭଲ କାମ ହେଇ ଯାଉଥିବ, ହୁ ହୁ କରି ସବୁ ବଦଳି ଯାଉଥିବ, ଯୁଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ ଗୁରୁତ୍ଵ ହୁଏଥିବ, ଗୁରୁଆଡ଼େ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଗୁରୁଆଡ଼େ ଖୁସି ଆନନ୍ଦ । ରାମ ରାଜ୍ୟ ଆସି ଗଲରେ ଭୀମା, ସେଇଥିପାଇଁ ଏ ପଟୁଆର ।”

ଭୀମା ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ମୁଣ୍ଡ ହଲୁଡ଼ି ଥାଏ, କିଛି କହିଲ ନାହିଁ । “କିରେ କିଛି କହୁନୁ ଯେ ? ଭଲ ହେଲ ନାହିଁ ?”

ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚ ଜଣ ବୟସ ଗ୍ରହ ମୁରୁକ ମୁରୁକ ହୁଅନ୍ତାନ୍ତି, ନେତା ବସିନ ପାଞ୍ଚ ଓ ଭୀମା ହାଡ଼ି କଥାଭାଷାକୁ ହସ କୌତୁକ କରୁ କରୁ ଶୁଣୁଥାନ୍ତି ।

“ଆପଣ ସେ ଭୀମା ହାଡ଼ିକୁ ସ୍ଵାଧୀନତା କଥା ବୁଝାଉଛନ୍ତି, ଆଜ୍ଞା ! ଏସବୁ ତା’ ମୁଣ୍ଡରେ ପଶିବ ନା ? ସେ ଥିଲା ଦାଗୀ, ଚୋରା କରି ଜାଣିଥିଲା, ଏବେ ସିନା ବୁଢ଼ା ହେଲା ।”

“ଭୋକ ଉପାସରେ ପଡ଼ିଲେ ତମେ ବି ଚୋର କରିବ ବାବୁ,” ଭୀମା ହାଡ଼ି କହିଲା, “ହେଲେ, ଏବେ ଲୋକେ ଘରେ ଧନ ଦରବ ଠୁଲ ହେଇଥିଲେ ବି ଆହୁରି ଆହୁରି ପାଇଁ ଚୋର ଡକାଇତ କରିନ୍ତି, କରୁଛନ୍ତି ତ, ସୁବିଧା ମିଳିଲେ ଆହୁରି କରିବେ । ସେ ଦୁନିଆଁ ଲୁଟିରେ ଗୁଲୁଛି । ମୁଁ ଯେମିତି କେତେ କରି ନାହିଁ ।”

“ନା ତୁ ଟା ସଜ୍ଜ ଟା !” ଗ୍ରହ କୃଷ୍ଣ ବୋଇତାଳ କହିଲା ।

“ଥାଉ ଥାଉ ପିଲାଏ, ଭୀମା ସାଙ୍ଗରେ ଲାଗ ନାହିଁ । ତାର ମୋର କଥା ଭାଷା, ତୁମେ କାହିଁକି ସେ ବରଗୁ ଉଣୁରେଇଛ ? କେବେ ଅଭାବରେ ପଡ଼ି ଚୋର କରିଥିଲ ତ କରିଥିଲା, ଆଉ କଠାରେକମାନେ ତ ଭାରି ସତ୍ୟବନ୍ତ ଥିଲେ ! ଗୁଡ଼ି ଯେ କଥା । ଭୀମାର ବି ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅଛି । ହାଡ଼ି ସାହୁଆଙ୍କ ଆଖିରେ ସେ ମାନତା ଲୋକ । ତା କଥା ସେମାନେ ମାନନ୍ତି । ମାନବା କଥା । କମି ଦନର ଲୋକଟିଏ ସେ ନା କମି କଥା ଜାଣିଛି ? କହ ଭୀମା, ରାମରାଜ୍ୟ ତ ଆସିଲା, ଭଲ ହେଲା କି ନାହିଁ ?”

“ଦେଖିଲେ ସିନା କହୁବ ଆଜ୍ଞା, ଦେଖି ତ ନାହିଁ ! ଶୁମ-ଲୀଳା ଦେଖିବୁ, ଅନେକ ଥର, ଆଗେ ଆହୁରି କେତେ ଭଲ ହେଉଥିଲା, ଏବେ ନାହିଁ । ସାହୁ ସାହୁ ବୁଲୁଥିଲେ । ଏବେ ନାହିଁ, ଶୁମ ଗୁଣ୍ୟ କଥା ମତେ ଜଣା ନାହିଁ । କର ଦେଖେଇ, ଦିଅ । ସେଇଠୁ କଥା କହ ।”

ଗହଳିରୁ ଶୁଭଲ “ଆରେ ମାଲଲ ରେ ! ଦେଲ ବାବୁ ବତେଇ, ‘କର ଦେଖେଇ ଦିଅ’ । ଦେଖା ବାବା ଦେଖା, ଦେଖା ଗୁଣ୍ୟଯାକ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭଉଁ କର, ଘରେ ଘରେ ।”

ପାହ ଗୁରୁ ଆଡ଼କୁ ଆଖି ପକାଇଲେ, ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟିଆ ଭଡ଼ ସେଠି ଠୁଲ ହେଲଣି । ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ବିଶ୍ୱାସ କର, ଯାହା କହୁଛୁ ବିଶ୍ୱାସ କର ।”

ପଛ ଆଡ଼ୁ ଶୁଭଲ “ବିଶ୍ୱାସ କର । ସବୁ ଶାସ୍ତ୍ର କହୁଛୁ, ବିଶ୍ୱାସ କର ।”

ଶ୍ରୀମା କହିଲେ, “ମତେ ଗୁରୁକୋଡ଼ ପାଖ ହେଲ, ବଳ ବହୁତ ଆମୁଷ ଗଲ, ବୁଢ଼ୀ ମରି କୋଡ଼ଏ ବର୍ଷ ଟପିଲଣି । କଣ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ? ଆଉ ମୋର ଦି କୋଡ଼ି ବର୍ଷ ଖସି ପଡ଼ିବ ? ମଲ ମଣିଷ ବହୁବ ? ଏ ଦେହ କଅଁଳିବ ?”

ପାହ କହିଲେ, “ସେଗୁଡ଼ା କଣ କହୁଛୁ ଶ୍ରୀମା ? ମଣିଷ ଜନମ ପାଇ କାହାକୁ ଭୋଗ ନ ହେବ ? ଯେତେ ସୁଖ ଭୁଞ୍ଜିଲେ ବି କିଏ ଦୁଃଖ ନ ଭୁଞ୍ଜିବ ? କିଏ ବୁଢ଼ା ନ ହେବ ? କିଏ ନ ମରିବ ? ତା’ତ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ।”

“ବଦଳିବ ନାହିଁ ଟି” ଶ୍ରୀମା କହିଲେ, “ସେଇଆ କହ । ଯେହା କମି ଯେ ଭୋଗ କରିବେ । ଆଉ ନୂଆ କଥା କଣ ? ଡିଙ୍ଗି ସରଗକୁ ଗଲେ ବି ଧାନ କୁଟିବ ।”

ଆରେ ସେଗୁଡ଼ାକ କାହିଁକି କହୁଛୁ ଖୁସି ହୁ, ସ୍ୱଗୁଣ୍ୟ ଆସିଲା । ଏଥର ଦେଖିବୁ କେତେକଣ କେମିତି ଭଲ ହୋଇଯିବ । ତମର ଏ ହାଡ଼ିସାହୁ, ସେ ହେଇଯିବ କୋଠାମାନ ।”

ଶ୍ରୀମା ଚମକି ପଡ଼ିଲା, ତା ଆଖିରେ ନିଆଁ କୁହୁଲିଲା, କହିଲେ, “ସେଇଆ କରିବ ଭବିଷ ? ଆଗ ଆମୁକୁ ଜୀବନରୁ ମାରିସାର, ସେଇଠୁ ଆମ ଡିହବାଡ଼ି ନବ କୋଠା ତୋଳିବ । ଜୀବନ ଆଉଁଶୁ ଆମେ ଗୁଡ଼ିବୁ ନାହିଁ ବାବୁ । ସ୍ୱଗୁଣ ଆଣିଲ ଏଇଆ କରିବ ବୋଲି !”

“ଆରେ ଭଲ ଖମ୍ବୁଆଳୁ ବୁଝିଲୁରେ ଶ୍ରୀମା । କିଏ କାହିଁକି ତମ ଜମି ନବ ? ଏଣିକି ତେମେ ପଇସା କମେଇ ବଡ଼ ଲୋକ ହେଇ ନିଜେ କୋଠା ତୋଳିବ ।”

“ସା’ମ ବାବୁ, କେତେ ଥଟ୍ଟା କରୁଛ ? କୋଠା ପିଟିବୁ ନାହିଁ ବୋଲି କଣ ଆମେ କୁଆଡ଼େ ଭାସି ଯିବୁ ? ସେମିତି ଓପାସ ଭୋକରେ ପିଲଏ ମଣିଷ ହେଉଛନ୍ତି ସେମିତି ହେଉଥିବେ, କାହାର ଖଟିଲେ ଦି ପଇସା ଆଣି ଖାଉଥିବେ ।”

“ଆଜ୍ଞା କଥା !” ପାଣି ଅଭିମାନ କରି କହୁ କହୁକା ଗଲେ, “ମଣିଷ କେତେ ବୁଦ୍ଧେଇବ କେତେ ବଦେଇବ ? ସାମାନ୍ୟ ସ୍ଵରାଜ୍ୟ ପଦକ ଘାଙ୍ଗ ମୁଣ୍ଡରେ ପଶୁନାହିଁ, ଏମିତି ଶହଶହ ହନାର ହନାର ! ଏତେ ଯଶ କରାଗଲା, ଏତେ ଏତେ ଥର ବହୁତା ହେଲା ଯାହା କହୁ ବେଳେ ଏ କାନରେ ପଶି ସେ କାନରେ ବାହାର ଗଲା !”

ପାଣି ଗର୍ ଗର୍ ହୋଇ ମଟ୍ଟିଆରରେ ମିଶିବାକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଦେଲାବେଳେ ବହୁତା ସେ ବହୁତ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସେ ଉଦ୍ଦେଶିକ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି, ସତେ ଯେମିତି ମାରେ-କ-ନ ମାରେ, ଗ୍ରନ୍ଥ ଲାଲ୍ ହଠେ, ଶବ୍ଦ ସବୁ ତା’ପଛକୁ ତା’ପଛକୁ ବାଣ ପରି ଛୁଟନ୍ତି । ସତେ ଅବା ଡହେଇ ନଆଁ ବାହାରେ, ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କ ଗହଳରେ ଗହଳ ପଡ଼ିଯାଏ, ଅନ୍ଧାରରେ, ଦେଶର ସ୍ଵାର୍ଥୀନତା ବିସ୍ତାପ ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରେ ସେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ଯେପରିକି ତା’ ତାଙ୍କର ନିଜର ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ବଶବର୍ତ୍ତବ ଓ ସମସ୍ତି ଉପରେ ପୈତୃକ ଅଧିକାରର ପ୍ରଶ୍ନଟିଏ, ଲାଗୁଥିଲା, ତାହାର ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ ହୋଇଛି ଓ ସେ ସେହି ଆକ୍ରମଣ ବରୁଦରେ ଠିଆ ହେଉଛନ୍ତି । ମୂଳରୁ ସେ ସ୍ଵାର୍ଥୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ, ମହାସାଗାରୀଙ୍କୁ ଦେବଅଂଶୀ ଯୁଗପୁରୁଷ ବୋଲି ଶ୍ରବଣ ନେଇଥିଲେ, ଶ୍ରବଣବଶ ହେବା ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେହି ଆନ୍ଦୋଳନର ଅନୁକ୍ରମରେ କେତେବେଳେ ନିଜେ କେହି ଅଂଶରେ କେତେ ସମୟ ଯାକେ ଉଭା ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ତାପରେ ଉଦ୍ଦେଶିକା ଓହ୍ଲାଇ ଯାଇଥିଲା, ନିଜର ସଂସାର ଧନ୍ଦାରେ ସେ ଲାଗି ରହିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କାମଥିଲା ସବୁଦିନ ପରି ନିଜର ନାନା ପ୍ରକାର ବୈଷୟିକ ଉନ୍ନତ ଓ ତା’ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ବୟାଳିଶ ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ସେ ମାତ୍ର ଉଠିଥିଲେ, ସେଥର ତାଙ୍କୁ ଜେଲ ହେଲା, ନ’ ମାସ । ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ପ୍ରଥମ ଓ ଶେଷଥର ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ଭୋଗ ସେ । ସେତେବେଳେ ସେ ନାନା ସ୍ଥାନର ନାନା ରାଜନୈତିକ କର୍ମୀ ଓ ନେତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନା ହୋଇଥିଲେ, ନାନା ବିଷୟରେ ନାନା ଲୋକଙ୍କ ବରୁର ଶୁଣିଥିଲେ, ତାଙ୍କ ନିଜ ଭିତରେ ରାଜନୈତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ବିଷୟରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାରଣା ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାଡ଼ି ବାଜିଥିଲା । ଭାରତର ସ୍ଵାର୍ଥୀନତା ଆସୁଛି, ଯଦିବ ତା’ କେତେ ବର୍ଷ ଲାଗିବ କହିହେଉ ନାହିଁ, ସେ ବଶାସ ତାଙ୍କଠି ଦୃଢ଼ ହୋଇଥିଲା । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଵପ୍ନଟିଏ ମନକୁ ସୁଖ ଦେଉଥିଲା,— ଦେଶ କାମ କରି ଅନେକ ଜେଲ୍ ଭୋଗୁଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସେ ବି, ଲୋକେ ସେ କଥା ଅବଶ୍ୟ ମନେ ରଖିବେ, କିନ୍ତୁ ଜେଲ୍‌ରୁ ଫେରି ସେ ଲୋକ ଗହଳରେ ଜଣେ ହୋଇ ଆଉ ଭୁଲି ହୋଇ ଖାଲି ନିଜ ଧନ୍ଦାରେ ହିଁ ଲାଗିନାହାନ୍ତି, ଦେଶର ମୁଖିଆମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ସେ ବି ଜଣେ ହୋଇଛନ୍ତି, ଦଶ ଲୋକ ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଅନାହିଁ ରହିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ବି ବଡ଼ ବୋଲି ମାନ୍ୟଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଲାଗୁଥିଲା, ଆଗ ଧାଡ଼ିରେ ନିଜ ଆସନ ଠିକଣା ରଖିବା ପାଇଁ ନିଜଆଡୁ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ବି ଦରକାର, ଖାଲି ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦୃଶ, ସ୍ନେହ ଓ ଶ୍ରବଣପ୍ରବଣତାରେ ତା ଗଢେ ନାହିଁ । ଆଗକୁ ଚାଲିଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛାଥିଲେ ସେଥିପାଇଁ

ଉପାୟ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ମାତେ ଜେଲ୍‌ରୁ ଫେରିଲେ, ରାଜନୈତିକ କାମରେ ନାନା କେତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବାରମ୍ବାର ମିଶିଲେ, ନାନା ଲୋକଙ୍କୁ ନାନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ ସହଯୋଗ ଦେଲେ । ସେ ନେତୃତ୍ବର ସିଂହାସନ ଧରିଲେ । ସେ ଦେଶକୁ ଭଲପାଆନ୍ତି ସତ, ତା ସହିତ ବେଶି ଭଲପାଆନ୍ତି ନିଜକୁ, ନିଜ ଧନସମ୍ପତ୍ତିକୁ ଓ କ୍ଷମତାକୁ ।

ଦିନ ସାତେ ଏଗାର, ହଠାତ୍ କେତେବେଳେ ଆକାଶ ମଝିରେ ଅସ୍ପଦ ଟିକିଏ ସଫା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ସେଠି ଦାଉଦାଉ ହୋଇ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ତଳେ ସିଂ ସିଂ ହୋଇ ଖରା ଭେଦ ଯାଉଥାଏ । ଆଗରେ କଟରି ହତା, ପୁରୁଣା କୋଠାଗୁଡ଼ିକ ଆଗରେ ଖୋଲ ଭୂଇଁ ଉପରେ ଗୁଡ଼ିଗୁଡ଼ି ଠା ଠା ହୋଇ ଝଙ୍କା ଝଙ୍କା ଓସରଇ କେତୋଟି, ଦେବଦାରୁ ଗଛ କେତୋଟି, ସେଇ ଗୁଇଡ଼ିଆ ଜାଗାରେ ପଟୁଆରରେ ଗୁଲିଥିବା ଲୋକେ ବସିବେ, ଝାଲ ମାରିବେ, ସେଠି କିଛି ବହୁତା ହେବ । ମିଲିକ୍ତ ମିଠେଇ ବଣ୍ଟା ହେବ । ସହରର ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଆସ୍ଥୋଜନ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନେ କେହି କେହି କାଙ୍ଗାଲି ଶ୍ରେଣୀ କରାଇବେ ଓ ଦରିଦ୍ରଙ୍କୁ କିଛି ଲୁଗା ବାଣ୍ଟିବେ, କିନ୍ତୁ ତା ହେବ ପଛେ, ବଡ଼ବଜାରରେ । ପଟୁଆର ସେଠୁ ଦିଶିଲଣି, ଅଛି ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ, ତହିଁରେ ଭଡ଼ କି ଚନ୍ଦ୍ର ଆଉ ଆଗପରି ନାହିଁ । ଜୟ ଜୟକାର ଧ୍ବନି ଲାଗେ ଲାଗେ ଆଉ ଶୁଭନାହିଁ, ଗୁଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକା, ମାଣ୍ଡେଇ ମାଣ୍ଡେଇ, ଆଗପରି ଏଡ଼େ ପାଟି ନାହିଁ, କାହାର କଣ୍ଠ ବୋଲି ଡାକିଲେ ବେଶି ଲୋକ ପାଲ ଧରୁନାହାନ୍ତି । ପଟୁଆରର ଗୁଲି ବି ପଡ଼ିଲଣି ମାନ୍ଦା ।

ପଟୁଆରଠାରୁ ଖଣ୍ଡେ ଗୁଡ଼ି ଆଗେ ଆଗେ ଗୁଲିଛୁ ଏକୃଷିଆ ହୋଇ ଜଣେ । ବେଶି ଉଚ୍ଚ ନୁହେଁ, ଉଚ୍ଚତାରେ ସାଧାରଣଠାରୁ ଟିକିଏ ଉଠା ହେବ । ଗୋରୁ ଲୋକ, ଗୁଲିଣି ଟପିଛି, ତଥାପି ପାତଳ ଶରୀର, କିନ୍ତୁ କେମିତି ଏକ ପକାର ଟାଙ୍ଗି ଦେଲାପରି ଦେହର ଭଙ୍ଗୀ, ମାସିଲପରି ଏକମଗ୍ନତେ ପାହୁଣ୍ଡ ପଡ଼ୁଛି, ସଲଖ ଗତ, ଏକର ସେକର ନାହିଁ । ଟାକ ସମେତ ସୁଟିଟିଏ ପିନ୍ଧି ଗୁଲିଛୁ ସେ ଲୋକଟି, ତରତର ନୁହେଁ, କି ମଠ ମଠ ନୁହେଁ, ସତେ ସେମିତି ନିଜ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ନିଜ କାମରେ ଗୁଲିଛୁ, ପଟୁଆର ଦୃଢ଼ ତାର ସମ୍ବଳ ନାହିଁ ।

ସେ ଶିଶୁପୁରର ଏସ. ଡି. ଓ. ସଲିମ୍ ଆଲି । ଦୁଇ ବର୍ଷ ହେଲା ସେଠି ସବଡ଼ିଭିଜନର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରଶାସକ ଓ ମ୍ୟାନେଜିଂ । ହଠାତ୍ ଅଟକି ଗଲେ, ପଛକୁ ଅନାଇଁ ହସିଦେଲେ । ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କଲେ, ଫଛରୁ ଆସୁଛନ୍ତି ଶିଶୁପୁର ସବଡ଼ିଭିଜନର ‘ସେକେଣ୍ଡ ଅଫିସର’ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କର୍ମଚାରୀ ବିନୋଦ ଦାସ, ତାଙ୍କ ହାତରେ ଗୋଟିଏ ଠେଙ୍ଗା, ଠେଙ୍ଗା ଅଗରେ ଉଠୁଛି ନିରିଙ୍ଗା ପତକାଟିଏ, ଦେହରେ ଖଦଡ଼ର ଧଳା ପାଞ୍ଚା ଓ ଅଧା ହାତ କାମିନ୍, ମୁଣ୍ଡରେ ଖଦଡ଼ ଟୋପି । ବିନୋଦ ଦାସ, ଶ୍ୟାମଳ ବର୍ଣ୍ଣ, ଡେଙ୍ଗା ଓସାର ଗୁଡ଼ି, ଛେରୁ ପିଟା ମଣିଷଟିଏ, ବସୁସ

ତରିଣି ଡେଇଁଛି । ମୁହଁଟି ଗୋଲ୍, ମାଉଁସିଆ, ଖରା ବାଜି ଝାଲେଇ ଥାଏ । ସେ ପାଖ ହେବାରୁ ସଲିମ୍ ଆଲି ଝୁଲି ପଡ଼ିଲେ । ଯାନ ପକ୍ଷ ପରି ମୁହଁ, ଓସାର କପାଳ, ପୋଟଳ ଫାଳପରି ଆଖି, ଉଦ୍ଧରେ ଗଣ୍ଡାର, ଢଳ ଢଳ ଗୁହାଣୀ, ଠିଆ, ଖଣ୍ଡା ନାକ, ପାତଳ ଓଠ, ଆଂସ କଣ ଆଇ ଦମ୍ଭିଲି ଥୋମଣି, ହଠାତ୍ ସେ ମୁହଁରେ ହସଟିଏ ଫୁଟିଲା, ମୁକ୍ତା ପରି ଜଳଜଳି ଦାନ୍ତ କେତୋଟି ଝଟକି ଉଠିଲେ ।

ପଦସା ଓ ପାହୁଆରେ ସର୍ବ ଡ଼ିପୋଟିଠୁଁ ଡ଼ିପୋଟି ବଡ଼ । ଡ଼ିପୋଟିଠୁଁ ଏସ.ଡ଼ି.ଓ. ବଡ଼ । ବିନୋଦ ଦାସ ସର୍ବ ଡ଼ିପୋଟି । ସେ ଟିକିଏ ମୁଣ୍ଡ ଝାଙ୍କି ଦେଇ ଉପରିକକୁ ‘ନମସ୍କାର’ ବୋଲି କହିଲା, ପ୍ରତି ନମସ୍କାରଟିଏ ଶୁଣିଲା ।

ସଲିମ୍ ଆଲି କହିଲେ, “ଆଜି ଆପଣଙ୍କୁ ଠିକ୍ ମାନିଛୁ ବିନୋଦ ବାବୁ । ସତେ ଯେମିତି ନେତାଜୀ ।”

ବିନୋଦ ଦାସ କହିଲେ “ଗୁଳିଗିରିରେ ତ ମୁଣ୍ଡ ବିକଳ, ନେତା ହେବା ଭାଗ୍ୟ ଏ ଜନ୍ମରେ କପାଳରେ ଲେଖିନାହିଁ । ତେବେ ଆଜିଠୁଁ ସମସ୍ତିଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ବଦଳିଲା । ଏଣିକି ସବୁ ଶୁଧୁରୁଯିବ ।”

ସଲିମ୍ ଆଲି କହିଲେ “କେମିତି ?”

ବିନୋଦ ଦାସ କହିଲା, “ବିଦେଶୀ ଲୋକଙ୍କ ମନମୁଖୀ ଶାସନ ଏ ଦେଶରୁ ଉଠି ଗଲାଣି । ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲା, ଗଲା ଗୁଲି ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଧିକାର, ଶୋଷଣର ଯୁଗ । ଯେତେ ଯାହା ଅବିଚାର ହୋଇଯାଇଛି ଏଥର ସେସବୁ ସଜଡ଼ା ହେବ । ସବୁ ଦୋଷୀ ସବୁ କୁକର୍ମୀ ଦଣ୍ଡପାଇବେ । ଗୁଳିଗିରିଆ ହେଉ, ସାଧାରଣ ଲୋକ ହେଉ ଯେ ସତ୍ତାଟି ନିଷ୍ଠାପର ରହି ଲୋକଙ୍କ ଉପକାର କରିବେ ସେମାନେ ଉତ୍ସାହ ପାଇବେ, ସମ୍ମାନ ପାଇବେ, ଦେଶର ଦଶଅଣା ଲୋକ ଯେ ଗରିବ ହୋଇ ପଡ଼ି ରହିଛନ୍ତି ନାନା ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ଭୋଗୁଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ରହିବ ନାହିଁ, ମଣିଷ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇବେ, ଦେଶ ଲୋକଙ୍କ ଉନ୍ନତ କରିବାକୁ ସରକାର ମନସାଣ ଡାଳି ଦେଇ କାମରେ ଲାଗି ରହିବେ, ଗୁଡ଼ୁ ଗୁଡ଼ୁ ସାରା ଦେଶ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ହୋଇ ହସି ଉଠିବ । ବିଶାଳ ସ୍ୱାଧୀନ ଦେଶ ଆମର, ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଦେଶର ଶାସକ ଏ ଦେଶର ସାଧାରଣ ମଣିଷ, ତାଙ୍କର ଯନ୍ତ୍ରରେ ହିତ ହେବ, ତାଙ୍କ ସରକାର ବଳେ ତା କରିବ । ସବୁ ଗୁଣରେ ଭରତ ହେବ ଏ ପୃଥିବୀ ଭିତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ । ଏସବୁ ସମ୍ଭବ ହେବ, କାରଣ ଭାରତ ଏଣିକି ସ୍ୱାଧୀନ ଦେଶ ।”

କହୁ କହୁ ବିନୋଦ ଦାସର ମୁହଁ ଗର୍ବ ଆନନ୍ଦ ଓ ଆଶାରେ ଝଲସି ଉଠୁଥାଏ । ସଲିମ୍ ଆଲି ଓ ତା’ ଭିତରେ ସଦ୍‌ଭାବ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ କହିଲା ବେଳେ ମନେ ପଡ଼ୁଥାଏ ସେ ତା’ର ଉପରିକ, ସେ ତାଙ୍କ ତଳିଆ କର୍ମଗୁଣ, ତା ପାଇଁ ସରକାରର ପ୍ରତିଜ୍ଞ

ସେ ସଲିମ୍ ଆଲି, ଇଂରେଜ ସରକାର ଥିଲବେଳେ ସବୁଝିଲିକନ୍ ଭିତରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଖୁଣ୍ଟ ଏକ୍ସ ଏସ.ଡି.ଓ. —ସବୁଦିନେ ତଳିଆ କର୍ମରୁଣ୍ଡ଼ ପାଇଛନ୍ତି “ହୁଁ ଆଜ୍ଞା”, “ହୁଁ ଆଜ୍ଞା”, ଆଜି ଶୁଣିଥାନ୍ତୁ ରୋକ ଠୋକ୍ ପଦେ, ସତେସେପର ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ହୋଇ ସେ କଥା କହୁଛୁ ।

ସଲିମ୍ ଆଲି ତାକୁ ଗୋଡ଼ଠୁ ମୁଣ୍ଡଯାକେ ଥରେ ଅନାଇଁ ଯାଇ ହସି ଦେଲେ । କହିଲେ, “ଆପଣ ଆଜି ଖୁବ୍ ଉତ୍ତେଜିତ ।”

ବିନୋଦ ହସିଲା, କହିଲା “ଆଜିପରା ଦିନ । ଭାବଲା ବେଳକୁ ! କିଏ ଉତ୍ତେଜିତ ନୁହେଁ ସାର ? ଆପଣ ନୁହନ୍ତି ?” ସଲିମ୍ ଆଲି ହସିଲେ, କହିଲେ “ଛାଡ଼ନ୍ତୁ ! କର୍ମରୁଣ୍ଡ଼ ଧାର ମତ ଶିରି ବୁର୍ଜରେ ତାର ଦାୟିତ୍ବ ଲୁଲିଇ ଯାଏ, ଓ କି ରୁଁ କରେ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପରି ସେ ଉତ୍ତେଜନାରେ ମାତ ଗଲେ ଗାଡ଼ି ଟାଣିବ କିଏ ?” ବିନୋଦ କହିଲା, “ଗାଡ଼ି ତ ସବୁବେଳେ ଟାଣୁଥିବା ସାର, କିଏ କେମିତି କାମ କରୁଛୁ ଉତ୍ତରାନ ସବୁ ଦେଖୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ବେଳ, ସେ ସମୟ,—ଓଃ ଯୁଗ ବଦଳିଗଲା, ଅନ୍ଧାର କଟିଗଲା, ଆଲୁଅ ଫିଟିଲା ।”

ସଲିମ୍ ଆଲି କହିଲେ, “ଆଜି କିଏ କେଉଁ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖୁଥିବେ, ଆପଣଙ୍କ ସ୍ବପ୍ନ ଆପଣ ମତେ କହିଲେ । ଉତ୍ତରାନ କରନ୍ତୁ, ଆପଣଙ୍କ ସ୍ବପ୍ନ ସଫଳ ହେଉ, ଆପଣଙ୍କ ଶୁଣିରେ ଫୁଲ ଚନ୍ଦନ ପଡ଼ୁ । ଉତ୍ତରାନ ତ କରବେ, ସେ ସବୁ କରନ୍ତି । ଯାହା କରନ୍ତି ତାହା ଘଟେ, ଯାହା ଘଟେ ସବୁ ସେ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମଣିଷ ତ ଜାଣିପାରବ ନାହିଁ । ସ୍ବାଧୀନତା ଆସିଲା । ଖୁବ୍ ଚମକାର କଥା, ଖୁବ୍ ଭଲ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଆମେ ମଣିଷ ଭାବିବା, ଏଣିକି ଆମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଣ ? ଆମ ଦାୟିତ୍ବ କେତେ ? ଭାବୁଛନ୍ତି ସେ କଥା ?”

ବିନୋଦକୁ ଲଗୁଥାଏ, ତାଙ୍କ କଥା କେଉଁଠି ଟିକିଏ ବେସୁରା, ବିଚିତ୍ରା ଶୁଭୁଛୁ, ବାରି ହେଉ ନାହିଁ, ଅବକଳ କଣ ସେଥିରେ ଅଭାବ ଅଛି । ଚଞ୍ଚଳ ଚଞ୍ଚଳ ଭାବଗଲା, ହୁଏତ ମନେ ମନେ ଭୟ ଗୁଳିଆଁ ଯେ ଆଗପରି ଆଉ ଏମାନଙ୍କୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲି କେହି ଭାବିବେ ନାହିଁ, ଏଣିକି କର୍ମରୁଣ୍ଡ଼ ଏ ଦେଶର ଶୁକର, କିଏ ବଡ଼ କିଏ ସାନ, ସାଧାରଣ ଲୋକ ହିଁ ଏଣିକି ଏ ଦେଶର ମାଲିକ ।

ଅଥବା—

ବିନୋଦର ମନରେ ଗୋଟିଏ ସବୁ ସମ୍ବେଦ ବାରମ୍ବାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପୁଣି ଲୁଚି ଯାଉଥାଏ,—ସ୍ବାଜ୍ଞ ସହାନୁଭୂତି ପାଳିତ୍ରାନ୍ ପଟେ ନୁହେଁ ତ ?

ସଲିମ୍ ଆଲି ଓଡ଼ିଆ ମୁସଲମାନ୍ । ତାଙ୍କ ଚେହେରାରେ କେଉଁଠି କୌଣସି ବିଶେଷ ଧର୍ମର ଚିହ୍ନ ନ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷିତ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ, ତାଙ୍କ ନାଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ବୋଲି କହିଲେ କେହି ପାଲଟି ପଛୁରନ୍ତେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ବାପା ମୌଲସୀ ରୋଷ୍ଟର ଆଲି କେତୋଟି

ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରି ପଦ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ହାଇସ୍କୁଲରେ ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ିତ ଥାଇ ଖ୍ୟାତ ପାଇଥିଲେ, ଅବସର ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ନୈଷ୍ଠିକ ମୁସଲମାନ୍ । ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଅମାୟିକ ଲୋକ ବୋଲି ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ୍ ନିର୍ବିଶେଷରେ ନିଜ ଅଞ୍ଚଳରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପାଇଥିଲେ । ସଲିମ୍ ଆଲି କୃଷା ଗ୍ରନ୍ଥ, ଏମ୍. ଏ. ପାଣ୍ଡବ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର କୋଇଥିଲେ । ଏକେ ତ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସ୍ଲିମ୍ ସୁଫିସ୍ ଓ ବନ୍ଧୁତା ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଭାରତରେ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ ଥିଲା, ତହିଁରେ ସୁଣି ସଲିମ୍ ଆଲି ନିଜେ ଏଭଳି ଜଣେ ସଲଖ ଗାରରେ ବାଟ ଚାଲିବା ଲୋକ ବୋଲି ଲୋକେ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ସେ ଧର୍ମ କି ଜାତି କି ଦଳ କି ସପ୍ତଦାସ କୌଣସିଠି କେବେ ଲିପ୍ତ ହେବାର କେହି ଦେଖୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ନିଜ ଚାକର କାମର ପରିସର ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେଉଁଠିକି ଯିବାର ବି କେହି ଦେଖୁ ନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ‘ବିଶ୍ୱସ୍ତ’ କି ‘ପ୍ରିୟପାତ୍ର’ ବୋଲି ସୁଦ୍ଧା କେହି ଶିଶୁପୁରରେ ଥିବାର ଜଣା ନ ଥିଲା । ଦୂରରୁ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି, କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଏ କେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି, ଲୋକେ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଯାହା ଧାରଣା କରିଥିଲେ । ତଥାପି, ସେ ଧାରଣା ଉକ୍ତ ହିଁ ଥିଲା,—ଜଣେ ଦକ୍ଷ, ବୁଦ୍ଧିମାନ୍, ବିଚାରବନ୍ତ, ସଜ୍ଜାତ, ସତର୍କ କର୍ମଗୁଣୀ, ସବୁବେଳେ ନିରାପେକ୍ଷ, ଖୁବ୍ ଥଣ୍ଡା ମୁଣ୍ଡ ।

ତଥାପି ପବନରେ ବାହାରୁ ଉଡ଼ି ଆସିଥିବା କେଉଁ ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଧୂନି ଧୂନି ଯେପରିକି କିଛି ସନ୍ଦେହ ବିହୀନ ଦେଇଥିଲା, କିଏ କେତେବେଳେ ମନକୁ ମନ କେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଭାବି କେଉଁଠି କଣ ଟପୁରୁ ଟାପୁରୁ ହୋଇଥିଲା । ଆଉ ବିନୋଦ ବି ହଠାତ୍ କଣ ମନେ ପକାଇଲା ।

କଣ ? ହ, ଥରେ. ତାଙ୍କ ବସାକୁ ସେ ଯାଇଥିଲା । ଥାକରେ ଦେଖିଥିଲା ପବନ କୋରୁନର କଂରେଜି ଅନୁବାଦ, ଓଟାରି ନେଇ ଆସି ପକେଇ ଥିଲା । ସେଉଁଠୁ ସେ ଆସିଥିଲେ । ପବନ କୋରୁନ୍ ବିଷୟରେ ଆଗ କଥା ଉଠାଇଥିଲା ସେ । ସଲିମ୍ ଆଲି ବୁଝେଇ ଥିଲେ, “ପଢ଼ିଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବେ, ସବୁ ଧର୍ମର ମୂଳ ସତ୍ୟ କେମିତି ଏକ, ସବୁ ଧର୍ମର ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ଏକ, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଲାଗିବ, ଗୀତା ପଢ଼ୁଛୁ ନା ବାଇବୁ ନା ଯୁକ୍ତ । କୋରୁନରେ ଭଗବାନ୍ କହିଛନ୍ତି, ନାନା ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିକୁ ମୁଁ ମୋର ଶାଶ୍ୱତ ଶିକ୍ଷାର ବାଣୀ ଦେଇ ଆସିଛି, ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ଭୁଲିଯାଏ, ହୁଡ଼େ, ମୁଁ ସୁଣି ସତର୍କ କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ ବରଗେ, ଶାଶ୍ୱତ ବାଣୀ ଦିଏ । ସେହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସେ କୋରୁନ୍ ବାଣୀ ବି ଦେଲେ । ଇଶ୍ୱର ଏକ, ମନୁଷ୍ୟ ଏକ, ଦତ୍ୟ ଏକ, ଶାସ୍ତ୍ର ଏକ, ସବୁ ଧର୍ମର ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ଏକ ।” ସେତିକି କହିଥିଲେ ଓ ସେଇ ଥରକି ଯାହା, ଆଉ କେବେ ଧର୍ମକଥା ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବିନୋଦର ପଡ଼ି ନାହିଁ ।

‘ତଥାପି ମନରେ ଯେହୁ ଶାଣ ସନ୍ଦେହର କୁଆନ୍ତା ଲାଗେ କି ନ ଲାଗେ ।’

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଯାହା ଯାହା ଦାୟିତ୍ବ ଆସୁ, ଆମେ ନିଶ୍ଚୟ ଭୁଲେଇବୁଁ । ଜୀବନ ପଛେ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁ, କ୍ଷତି ନାହିଁ । ସେ ସ୍ବାଧୀନତା ରହୁବ, ଆମ ଦେଶକୁ ଆମେ ଗଢ଼ିବୁଁ । ନୁହେଁ ସାର୍ ।”

“କିଏ ମନା କରିବ ସେକଥା ?” ସଲିମ ଆଲି କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ସେ କଥା ତ ପଡ଼ି ନାହିଁ । ସବୁ ଭଲ ହେଉ ବୋଲି ବୁଝିବେ ସମସ୍ତେ । କରବେ କେତେଜଣ ? ଲୋକେ ନିଜ ନିଜ ସ୍ଵାର୍ଥରେ ହିଁ ଲାଗିବାକୁ ଅଭ୍ୟାସ, ପୁଣି ଜଣକର କି ଗୋଟାଏ ଶ୍ରେଣୀର ସ୍ଵାର୍ଥ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି କି ଶ୍ରେଣୀର ସ୍ଵାର୍ଥର ବିରୋଧୀ । ଆପଣା ସ୍ଵାର୍ଥକୁ ଗ୍ରହଣ ଗାନ୍ଧୀକର ଭଲକାନ୍ଧୀକର ଦେଶବାକର ସମସ୍ତଙ୍କ ସମବେଦ ସ୍ଵାର୍ଥକୁ ବଢ଼ି ବୋଲି ଭାବିବାକୁ ଅଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ଆମକୁ କେତେବର୍ଷ ଲାଗିବ ? ତା’ ନ କରି ପାରିବା ଯାକେ ଶାନ୍ତି ନା ଶୃଙ୍ଖଳା ନା ନ୍ୟାୟ, ନା ଆଦର୍ଶ, କଣ ରହି ପାରିବ ଦେଶରେ ? ସେସବୁ ନ ରହିଲେ କି ପ୍ରଗତି କି ଉନ୍ନତି ସମ୍ଭବ ହେବ ? ସମସ୍ତେ ତ ରହୁବେ ନିଜ ନିଜର ଲାଭ ଉଠେଇବା ଧନ୍ଦାରେ, ଲୋଭରୁ କଣ ହୁଏ ତା’ତ କରଣରେ ହିଁ ଦେଖୁଛନ୍ତି । ଆସିଗଲା ସମୟ ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତଙ୍କ ନୈତିକମାନ, ଦାୟିତ୍ବବୋଧ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ, ନିଷ୍ଠାପରତା, ଅଧ୍ୟବସାୟ, ସାହସ, ସବୁ ରହିବା ଉଚିତ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚରେ, ତାହେଲେ ଯାଇ ସ୍ବାଧୀନତା ତେର ଉପରେ ଚଢ଼ି ଦେଶ ବହୁତ ଉଚ୍ଚକୁ ଉଠି ପାରିବ । ତା ନ ହୋଇ ସେସବୁ ଯଦି ଯେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଥିଲା ସେଇଠି ରହେ, ବା ତଳକୁ ଖସେ ତାହେଲେ ତ ନାନା ଅଶାନ୍ତି ନାନା ସମସ୍ୟା ନାନା ବ୍ୟାଧି ଯୋଡ଼ିବ, ଦେଖିପାରୁ ନାହାନ୍ତି ? ଭାବପ୍ରବଣତା ତ ଆମଠି ଖୁବ୍ ଅଛି, କିନ୍ତୁ କାମ ନ କଲେ ପାଟିକି ଭାତ ଉଠି ପାରିବ ?”

“ହେବ ସାର୍, ସବୁ ହେବ । ଏଇ ଲୋକେ ସ୍ବାଧୀନତା ଆଣିଲେ, ଏଇମାନେ ତାକୁ ଭଲକରି ରୁଲେଇବେ । ବେକରେ ପଡ଼ିଲେ ବଜେଇ ଝିଣେ । ଆଉ ଆପଣଙ୍କ ପରି ସ୍ବଦେଶ ପ୍ରେମୀ ଅତିଥିର ବି ଥିବେ । ସେମାନେ ବି ଯାଚି ବଢ଼ାଇବେ । ଜଣେ ଠିଆ ହେଲେ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗକୁ ଆଉ ଦଶ ଜଣ ବି ତାଙ୍କ ଦେଖାଦେଖି ବାହାର ପଡ଼ିବେ ।”

କହୁ ଦେଇ ବିନୋଦ ମନେ ମନେ ଧାନୁତାପ କଲା, ତା କଥାରେ ଟିକିଏ ବେଶି ପିଲୁଲିଆସି ରହୁଗଲା ପରି, କଣ ସେ ଘବଥିବେ ! କିନ୍ତୁ ସଲିମ୍ ଆଲି ଚନ୍ଦ୍ରାମର, ଥିଲାପରି ଦଶୁଥିଲେ, ମୁହଁ ଗନ୍ଧାର, କହିଲେ—

“ଆପଣ ମୋଠୁଁ ଦଶବର୍ଷ ସାନ, ଯୁବକ ଲୋକ, ଯୁବକ ସବୁବେଳେ ଆଶାବାଦୀ ହେବା ଭଲ । ଖାଲି ଯୁବକ କାହିଁକି, ସମସ୍ତେ ଆଶାବାଦୀ ଓ ଉତ୍ସାହୀ ହେବା ଭଲ । କିନ୍ତୁ ତା’ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚେଇଁ ରହିବା ଦରକାର । ଦେଖିବା, ଶୁଣିବା, ଭାବିବା ଦରକାର, ଯାହା ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ଦୃଢ଼ବୋଧ ହେଲା ସେହିପରି କାମ କରିବା ଦରକାର । କଥା ଆମେ ଏତେ ବେଶି ଶୁଣିଆଁଁ ଯେ ଆଶଙ୍କା ଲାଗେ ଗୋଟାଏ ଧୂଳିଆ କଥାର ବେଳ, ଧୂଳି ସୁଝର ବେଳ କାଳେ ଗୁଲି ଆସିବ, ସମସ୍ତେ ବଡ଼ ବଡ଼ କଥା କହୁବେ, କାମ ବେଳକୁ କିଛି ନାହିଁ । ସ୍ବା କର ତା କର ବୋଲି ପରକୁ କହୁବେ, ନିଜବେଳକୁ ହାତଗୋଡ଼ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆପଣ ଅତିସରଞ୍ଜ ଦେଶପ୍ରେମକୁ ଏତେ ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଉଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ତାଙ୍କୁ ଉପରୁ ଯେଉଁ ଆଦେଶ ଆସୁଥିବ ସେମାନେ ସେହି ଆଦେଶ ମାନ କାମ କରିବାକୁ ନିଅନ୍ତୁ ହୋଇଛନ୍ତି । ସବୁ ନିର୍ଭର କରିବ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଉପରେ । ସେମାନେ ତାଙ୍କ ନେତାଙ୍କୁ ଠିଆ କରାଇବେ । ପୁଣି ସେମାନେ ନିଜେ ଠିକଣା ରହିଲେ, ନିଜକାମ କଲେ ଯାଇ ଦେଶ ସୁନା ହୋଇ ପାରିବ । ସେମାନେ ତାଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମକୁ ନିଜ ନିଜ ଆଗରେ ପରିଶ୍ରମରେ ନୈତିକତାରେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଦେଖାଇ ପାରିଲେ ସବୁ ଭଲ ହେବ ।”

“କିଛି ଭାବିବେ ନାହିଁ ସାର୍, ଆପଣଙ୍କର ଯେପରି ପରିସ୍ଥିତି ବିଚାର, ଆପଣ ଗୁଲି ନ କରି ଦେଶକାମ କରିଥିଲେ ଦେଶକୁ କେତେବଡ଼ ନେତୃତ୍ବ ଦେଇଥାନ୍ତେ ।” ବିନୋଦ ଉଚ୍ଛ୍ବସିତ ହୋଇ କହି ପକାଇଲା, ତା’ ମନରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହର ଛାଇ ନ ଥିଲା ।

ସଲିମ୍ ଆଲି ଗୁଲିକିନା ହସିଦେଲେ । କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଦେଖୁଛନ୍ତି ତ, ଗୁଲି ନ କରିଛୁ । ଫୋଲ ବର୍ଷର ଗୁଲି ଖଣ୍ଡିକ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ବି ନାହିଁ । ଆଉ, ଯେଉଁ ନେତୃତ୍ବ କଥା କହୁଛନ୍ତି ନା ସେଥିପାଇଁ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଯୋଗ୍ୟତା ଦରକାର ଓ ମୁଁ ଜାଣେ ମୋଠି ତା’ ନାହିଁ, ଆପଣ ବି ଗୁଲି ନ କରି ଦେଶକାମ କରିଥିଲେ ଏତେ ବେଳକୁ ନେତା ହୋଇ ସାରନ୍ତେଣି ବୋଧହୁଏ । ମୁଁ ଜାଣେନାହିଁ ଆପଣ ସେପରି ଭାବୁଛନ୍ତି କି ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ନେତା ହେବାକୁ ପ୍ରସଫୁଲ୍ଲର ମନ, କାରଣ ଅନ୍ତତଃ କଂଗ୍ରେସ ସରକାର ଆଉ ଦଣ୍ଡ ଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ,—ନିଜ ଭିତରେ ଯଦି ପିଟାପିଟି ଲାଗିବ କାହାର କାହାର ସେକଥା ଭିନ୍ନ । କିନ୍ତୁ ଏ ସଂସାରରେ ଯେ ଯେଉଁବାଟ ଧରେ, ବିନୋଦ ବାବୁ, ଯେ ଯେଉଁକାମ ବାଛନ୍ତି ତାର ଶାନ୍ତି ସେଇଥିରେ । ଦେଶକାମ କରିବାକୁ ମନ କଲେ ଖାଲି ରାଜନୀତି ହିଁ ଏକମାତ୍ର ବାଟ ନୁହେଁ, ନିଜ ନିଜ ପରିସ୍ଥିତିରେ ନିଜ ଶକ୍ତି ଭିତରେ ସମସ୍ତେ କିଛି କିଛି କରିପାରିବେ । ଖାଲି କଳ୍ପତା ଦେଇ ବୁଲିଲେ ତ ଦେଶକାମ ହୁଏନାହିଁ । ଆପଣା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କିଏ କେଉଁ ପରିମାଣରେ ପାଳନ କରି ପାରୁଛି ସେଇଟା ଅସଲ କଥା । ନିସ୍ଵାର୍ଥ ନିସ୍ଵାମ ହୋଇ ପରର ହିତକୁ ବଡ଼ କରି ଆପଣା କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ଠିକ୍ ଠିକ୍ କରିଗଲେ ସେଇଟା ହେବ ଦେଶକାମ, ସେଥିପାଇଁ

ନିଜକୁ ସମ୍ପୃକ୍ତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ନିଜ ଫାଇଁ ସବୁ ପ୍ରକାର ଲାଭ, ଲୋଭ, ସ୍ଵାର୍ଥର ମୋହ ଛାଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ନାଁ ଖୋଜିବା ଚଟକ ବି ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଲେଖମାନ୍ଦ ନ ଥିବ । ଯେତେ କଷ୍ଟ ଯେତେ କ୍ଷତି ଆସୁ ସହବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସେ ଖୁବ୍ ଅସାଧାରଣ ସାଧନା, ସହଜରେ ହୁଏ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ କହିଲେ, ଆମେ କେତେ ଜଣ ଅଛୁଁ ସେପରି ? କିଏ କେତେ ଅଂଶରେ ? ସାରା ଦେଶରେ ବା କେତେଜଣ ଅଛନ୍ତି ? ଅଥଚ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆସିଗଲା, ଅତି ଭରବର ନିଜକୁ ନିଜେ ବଦଳାଇ ଉନ୍ନତ କରି ରାଜିନା, ରାଜି ସେହପରି ହୋଇ ପାରିଲେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଦାୟିତ୍ଵକୁ ଦେଶ ସମ୍ଭାଳି ପାରିବ । ଆଜି ସ୍ଵାଧୀନତାର ପ୍ରଥମ ଦିନରେ ସେହି ଚିନ୍ତା ଆମ ମନକୁ ଆସିବା ଉଚିତ୍ ବିନୋଦବାବୁ । ଏ ପବନ ଦିନରେ ଦାୟିତ୍ଵ ଚିନ୍ତା ହିଁ ପ୍ରଧାନ ।”

ବିନୋଦ ଖୁବ୍ ମନ ଦେଇ ଶୁଣୁଥିଲା, କହିଲା “ଠିକ୍ କହିଲେ ସାର୍ ! ତଥାପି ମୁଁ କହିବି, ଦେଶର ଲୋକେ ଏ ତାଙ୍କକୁ ମାନିବେ । ନିଜ ଘର ନିଜେ ଖୁବ୍ ଭଲରେ ଚଳେଇବେ । କାମ କରୁ କରୁ ଅଭିଜ୍ଞତା ବଢ଼ିବ, ଭଲ ହେଲେ ବି ଠିକ୍ ଶିଖିବେ । ଏ ଦେଶରେ କାଲିର ମଣିଷ ଆଜିର ମଣିଷ ଏକ ନୁହନ୍ତି, ଏମାନେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ, ଏମାନେ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞ ।”

ସଲିମ ଆଲି ତା’ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଦେଲେ, ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ମୁହଁଆଁ ହୋଇ ତା’ ଆଖି ଭିତରକୁ ଗଲି ଯାଉଥିଲା । ତାଙ୍କ ଶାନ୍ତ ସଂଯତ ମୁହଁ ସେମିତି ଅମ ଅମ ଦିଶୁଥିଲା, କଟକରେ ସେ ମକଦ୍ଦମା ବିଚାର କରି ବସିଥିଲା ବେଳେ ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ଯେଉଁ ଭାବ ଦେଖିଲେ ପ୍ରଗଳ୍ଭ ଲୋକ ବି ଚୁନି ହୋଇ ଯାଉଥିଲା, ତାଙ୍କ ମୁହଁ ସେମିତି ଦିଶୁ ଥିଲା । କହିଲେ,—

“କେଉଁଥିରୁ ଆପଣଙ୍କର ଧାରଣା ହେଲା ଯେ ଅମେ ସମସ୍ତେ ହଠାତ୍ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ଓ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞ ? କଣ ଏ ପଟୁଆର ଦେଖି ? ଅନନ୍ଦ ଉତ୍ସାହରେ ସମସ୍ତେ ଭାସୁଛନ୍ତି, ସ୍ଵା. ଯଦି କହିବେ ତ ମୁଁ ମାନିବି । ଧରାଯାଉ ଅସୁଆ ଘରେ ସୁଅଟିଏ ହେଲା, ସମସ୍ତେ ଖୁସି, କ୍ଷୀରି ପୁର ଭାସିବ । ସେତିକି କଣ ଯଥେଷ୍ଟ ? ଅନାନ୍ତ ଏ ଦରିଦ୍ର-ମାନଙ୍କୁ, ଧାଇଁ ଧାଇଁ ରୁଣୁଛନ୍ତି, ଗୁରୁଆଡ଼ୁ କିଛି ମିଳିବ ବୋଲି, ତାଙ୍କ ଭିତରେ ବି ଠେଲିଠେଲି ଧରାଧରି, ଯେ ଦୁର୍ବଳିଆ କି ରୋଗୀ ସେ ପଡ଼ିଛୁ ପଛରେ, କେହି ତାଙ୍କୁ ବାଟ ଛାଡ଼ୁନାହିଁ । ମଣିଷ ଚରଣ ଏମିତି ବଦଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଆଶା କରିଛନ୍ତି, ଜୀବକାର ଆଧାର ପାଇବେ, ମଣିଷ ପରି ବଢ଼ିବେ, ତାଙ୍କର ଦରକାର ଧନ, ଧନ୍ଦା, ଘର, ଜମି, ଜବନର ସବୁ ସୁଖ ସୁବିଧା । ସବୁ ମିଳିଯିବ ? ସବୁ ? ଯାହାର ଅଛି ସେ ଖୁସିରେ ତହିଁରୁ ଚେନାଏ ଗୁଡ଼ିଦେବ ? ସମସ୍ତେ ସାଧୁ ହୋଇ ଯିବେ ? ନା ଯେ ଦୃଷ୍ଟି, ଅସାଧୁ, କୁଚର୍ଯ୍ୟ, ମନ୍ଦବୁଦ୍ଧି, ବେଶି ସ୍ଵାର୍ଥପର, ସେ ତା’ ବାଟରେ ତା କାମରେ ଲାଗିଥିବ ? ଭଲ ଆଉ ମନ୍ଦ ଭିତରେ ଲଢ଼େଇ ସବୁକାଲେ ଲାଗିଥାଏ ।”

ବିନୋଦ ରୁଜି ଥାଏ । ସଲିମ ଆଲି ପୁଣି କହିଲେ, “ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ ସେ ସବୁ କଥା । ଦେଶର ରାଜନୀତି କଥା ଭାବିବାକୁ ବହୁତ ବହୁତ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ଆମେ ଆମ ଆଗରେ ଥିବା କାମ କରୁଥିବା, ସେଥିପାଇଁ ସମୟ ନିଅନ୍ତୁ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆପଣ ଯେପରି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଯେତେ ଗନ୍ଧରରେ ଏସବୁ କଥା ଗ୍ରହଣ, ଯେଉଁଲି ଆନ୍ତରିକତା ସହକାରେ—”

କଥା ମଝିରେ କଥା କହିଲେ ସଲିମ ଆଲି, “ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ, ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ, ଏସବୁ ଆଲୋଚନା କେବଳ ଆପଣ ଆଉ ମୁଁ ଦୁଇଜଣ ନାଗରିକଙ୍କ ଭିତରେ, ସାତପାଞ୍ଚ ଏଥିରେ କିଛି ନାହିଁ । ଆମେ କାମ କରିବାକୁ ଆସିଛୁ, କାମ କରୁଥିବା, ଯେ କୌଣସି କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳ ପାଇଁ ଘାଣ୍ଟା ସେତକ । ତାର ଆସପକାଣ ନିଜର କାମ ଦ୍ୱାରା, କାମରେ ବି ସେ ତା’ର ନାଁକୁ ଗୁପ୍ତ ନାହିଁ । ଆଜ୍ଞା ହଉ, ପଟ୍ଟାଭାର ଲୋକ ତ ପହଞ୍ଚି ଗଲେଣି ଏଠି, ଏଥରକ ଅନ୍ୟ କାମ ।”

ଗ୍ରେଟ ବସାପରଟିଏ, କୋଠାଘର, ଆଗରେ ଝାଟିମାଟିର ବାଡ଼ି ଘେରାଇ ତାର ଗ୍ରେଟ ବରିଣ୍ଡ, ମଝିରେ ତାଟି କବାଟ, ସିଧା ସାମ୍ନାରେ ଖାଲି ପଡ଼ିଆ, ସେଠି ଠାଏ ଠାଏ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ନିମ୍ବଗଛ, ଆମ୍ବଗଛ । ବାଏଁ ତାହାଣେ ଗୁଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘର । ପଡ଼ିଆ ସେକରେ ଅନ୍ୟଘର, ତାପରେ ଭିତ ବଡ଼ ସଡ଼କ, ଯେ ଶିଶୁପୁରରୁ ପଡ଼ିଛି ବଡ଼ ସହରକୁ । ଗ୍ରେଟ ବସାଟିର ଡାହାଣ କର ବାଟଦେଇ ରାସ୍ତାଟିଏ ବଡ଼ ସଡ଼କ ଯାକେ ଯାଇଛି, ଦୁଇକରେ ଗୁଡ଼ି ଗୁଡ଼ି ଆମ୍ବଗଛ, ନାମ୍ବଗଛ, ନିମ୍ବଗଛ ।

ସେହି ଗ୍ରେଟ ବସାପରେ ଥାଏ ବିନୋଦ ଦାସ । ସେଠି ତ’ର ମା’ରୁଡ଼ୀ, ସରୁଣ ବର୍ଷ ହେଲଣି, ଦେହ ଖୁବ୍ ଲାଗିଣି, ନଇଁ ନଇଁ ବାଡ଼ି ଖଣ୍ଡିଏ ଧରି ଚାଲନ୍ତି । ତାର ସ୍ତ୍ରୀ ଅନୁରାଧା, ସାତ ବର୍ଷର ବିବାହତ ଜୀବନ, ତିନୋଟି ସନ୍ତାନ, ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷର ତଳ ବର୍ଷର ହୋଇ ଯୋଡ଼ିଏ ପୁଅ, କୁଟୁରୁ, ମୁଟୁରୁ, ବର୍ଷକର ହୋଇଛି ଝିଅଟି ତା ନାଁ ମିର୍ତ୍ତି । କୁଆଟିକୁ ଧରିବାକୁ ବାର ତେର ବର୍ଷର ଝିଅଟିଏ ରହିଥାଏ,—ଛୁଇଁ । ଠିକା ଚାକରୀଟିଏ ଦୁଇଓଲି ଆସି ବାସନ ମାଜି ଦେଇଯାଏ, ଘର ଓଳାଏ । ବଜାର ଯିବା ଓ ବୋଲହାକ କରିବେ ଚପରାସିଟି, ଜଗୁମିଶ୍ର, ସେଥିପାଇଁ ଦଓଳି ତାକୁ ଗୁଁ ଜଳସିଆ ଦିଆଯାଏ, ଆଉ କେତେବେଳେ ଅନ୍ୟପ୍ରକାରେ ଟଳେ ପୁଣି ଦିଆଯାଏ । ବିନୋଦ ଦାସ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମାତି ମାଜି ଚଳେ,—ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ

ହେଲା, ଉଚିତ ମୂଲ୍ୟ ନ ଦେଇ କାହାରୁଁ କିନ୍ତୁ କି କାମ ନ ନେବା, କାହାରକି ଶୋଷଣ ନ କରିବା,—ସେଥିପାଇଁ ଲୋକେ ହସନ୍ତୁ ପଛେ,—ଯେ “ରୁକ୍ଷଗତ ଶ୍ରେଣୀ, ବଣିକ ତ ମିଛ, ହାକିମଟାଏ ହୋଇ ଏମିତି କଣ ସେ ହେଉଛି ! ନିବୋଧ ବୋଲି ଶୁଣା ନା ଲୋକଦେଖାଣିକ ଛଟାଗଲା ?” ପଛଆଡ଼େ କହନ୍ତି ବ କେହି କେହି । ଆପଣା ଆପଣା ଭିତରେ ଟୁପୁରୁ ଟାପୁରୁ ହୁଅନ୍ତି । ମାଇପେ ବୁଲି ଆସନ୍ତି ବିନୋଦର ବସାକୁ, ବାଁରେଇ ହୋଇ ଅଳ୍ପ ସନ୍ଧ୍ୟା ବୁଲି ଦେଖନ୍ତି । ସବୁଠି ସେହି ଏକାପ୍ରକାର ଭେକ,—ସାହାର ଅର୍ଥ ହୁଏ, “ଚଳି ଯାଉଛି କୌଣସିମତେ । ବରଂ ଅଗ୍ଧ ଅଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ ।” ରୁକ୍ଷଆଡ଼ ସଫାସୁନ୍ଦର, ସେ କୃତକ ବିନୋଦର ପରିଶ୍ରମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଅନୁରାଧାର । ତା’ ହାତରେ ତା ବାପଦରର ସବୁ ସୁନାକାଚ ଉପଟ, ବେକରେ ସବୁ ସୋରିଷିଆ ହାରଟିଏ, ଲୁଗାପଟା, କିନ୍ତୁ ପଛ ଭିତାଦିରେ ଅତି ଦାମୀ ବୋଲି କହୁ ନ ଥିଲା । କଣିକିଆ ଘର, ଭଣ୍ଡାର ଘରେ ମାସକର ପ୍ରୟୋଜନଠୁଁ ବେଶି ଗୁଣ୍ଠଳ ତାଲି କି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ବ ନ ଥାଏ, କେତେବେଳେ କେହିଟା ଶୂନ୍ୟ ବ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ମାଇପେ ବୁଲି ଆସିଲେ ତହିଁରୁ କେହି କେହି ହତେଇ ହୋଇ ଅନୁରାଧାକୁ ବା ତା ଶାଶୁଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘରର ଚଳଣି କଥା କହନ୍ତି, ବିଶ୍ୱସ୍ତ ହୋଇ ବୁଲେଇ ବଞ୍ଚେଇ କେତେ ବୁଦ୍ଧି ବିତରଣ କରନ୍ତି, କେମିତି ଟିକିଏ ଆଖି ବୁଜି ଦେଲେ କି ଆଙ୍ଗୁ ଥିଲେଇ ଦେଲେ ଘର ଭର୍ତ୍ତି ହୁଏ । ବୁଢ଼ୀଙ୍କର ସେହି ପଦେ ଉତ୍ତର,—“ଏଗୁଡ଼ାକ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ପଶେ ନାହିଁଲେ ମା, ମତେ କହନାହିଁ ।” ଅନୁରାଧା ଶୁଣିଲେ ହସେ, କହେ “ଆଉ ଯେମିତି ଚକ୍ରୁଡ଼ ଆମର କି ଯାଏ ? ଆମର ତ କିଛି ଅଟକୁ ନାହିଁ ।” କେହି ଅତି ବିଶ୍ୱସ୍ତ ହୋଇ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଲାଗି ରହିଲେ ଅନୁରାଧା କହେ, “ହେଇଟି, ତମ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ୁଛୁଟି, ମୋ ଆଗରେ ସେ ସବୁ କଥା ପକା ନାହିଁ, ନଇଲେ ସ୍ୱାଙ୍କ କାନରେ ଯଦି ପଡ଼ିବ ନା,—ସେ ମୋ’ ଅବସ୍ଥା ରଖିବେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ବାରମ୍ବାର ଭାଗିଦା ଯେ ପରଘର କଥା ଏ ଘରେ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ, ଯାହା ନିଜ ଦରମାରେ କଣ ହୋଇନାହିଁ ତା’ ସେ ହତା ଫାଟକ ପଟକୁ ପଶିବ ନାହିଁ । ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆର ମୁହଁ ଡେଇଁବା ତ ଭିନେ କଥା ।”

“କାହିଁକି ? ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କି ମଣିଷ ପାଦରେ ଠେଲେ ?”

“ସେ କଥା ତାଙ୍କୁ ପରୁର । ସେ କହନ୍ତି, ସବୁ ପ୍ରକାର ଧନ ଯେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତା ନୁହେଁ । କୁଆଡ଼େ ପେଟ ବକଳରେ ଲୋକେ ଅଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କି ଲକ୍ଷ୍ମୀପରି ଭାବନ୍ତି, ଆଉ ଅଲକ୍ଷ୍ମୀ କୁଆଡ଼େ ଲକ୍ଷ୍ମୀପରି ବେଶ ପକାଇ ସାଜସୁଜି ହୋଇ ମଣିଷ ଆଗରେ ଠିଆ ହୋଇଯାଏ, ତାଙ୍କୁ ଲୋଭାଏ ।” ଅନୁରାଧାର ଖଳ ଖଳ ହସରେ ଅନ୍ୟ ସବୁ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କୁଆଡ଼େ ଉଡ଼ିଯାଏ ।

ଅନୁରାଧା ପରଶ୍ରମୀ ସୁଗ୍ରୀ ବିଅଟିଏ । ସାତ ବର୍ଷର ବୋହୂପଣିଆ କରି ଓ ତନୋଟି ସନ୍ତାନର ମା ହୋଇ ସାରି, ତା' ସଂସାରର ସବୁ ଦାୟିତ୍ବ ମୁଣ୍ଡରେ ବୋହୂ ଯେ ତଥାପି ତାଠୁଁ ବଡ଼ ମଣିଷଙ୍କ ଆଖିକ ସାଧାରଣତଃ ବିଅ ବିଅ ଲଗନ୍ତା । ହୋଇପାରେ, ତାର ଗୋଟିଏ କାରଣ ତା ଆକୃତି, ସେ ଏ ଦେଶର ସାଧାରଣ ବିଅଠୁଁ ଉଚ୍ଚତାରେ ସାନ, ଯଦି ତା ସ୍ବାମୀ ସାଧାରଣଙ୍କଠୁଁ ଡେଙ୍ଗା, ସେ ତା ସ୍ବାମୀର ବେକ ତଳକୁ ପାଏ, ଗରି ଗରି ହାତ ଗୋଡ଼, ମୋଟୀ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ସବୁ ବି ନୁହେଁ । ଅଣ୍ଟା ସବୁ ନ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଓ ପେଟ ଟିକିଏ ଫରକଟେଇ ଥିବାରୁ ସେ ଆହୁରି ସାନ ଦିଶେ । ମଧୁର ବର୍ଣ୍ଣ, ମୁଣ୍ଡରେ ବହଳ ବାଳ, ଖୋଲି ଦେଲେ ଆଖୁ ପିଠିକି ଲମ୍ବୁନ୍ତା, ବେଣୀ ପଡ଼ି ଖୋସା ବଳା ହୋଇଥାଏ, ମୁହଁଟି ଗୋଲ ବି ନୁହେଁ, ଲମ୍ବ ବି ନୁହେଁ, ଓସାର ଓ ଠିଆ କପାଳ, ଅଳ୍ପ ଉଚ୍ଚ ହୋଇ ମୁଣ୍ଡର ଡାଲୁରେ ତଳି ପଡ଼ିଛି । ତା ତଳେ ଧନୁପରି ଭ୍ରୂଲତା ଯୋଡ଼ିଏ, ଡିପ ଉପରେ ଥୁଆ ହୋଇଛି, ବହଳ କଳା । ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି, ଟିକିଏ ଦୂର ଦୂର ଛଡ଼ା, ଓସାର ବେଣି ଥିବାରୁ ଚକାଚକା ଦିଶେ । ଦମ୍ଭ ନାକଦଣ୍ଡା, ନାକ ଟିକିଏ ଚେପଟା ଓ ଆକାରରେ ମୁହଁ ଅନୁପାତରେ ସାନ, ସେହି ନାକ ଓ ଆଖି ଏକାଠି ସେ ମୁହଁରେ ପିଲପରି ସରଳ ଓ କୌତୁକ ଭର୍ତ୍ତିଟିଏ ଖଣ୍ଡି ଦେଇଥାନ୍ତି । ମୁହଁଟି ପୁରଲପରି ହେଲେ ବି ଗାଲ ଉପରର ହାଡ଼ ଦମ୍ଭିଲ ହୋଇ ପଦାକୁ ଦିଶେ, ଗାଲ ତଳେ ଥୋମଣୀର ଦାତ ବାରିହୁଏ । ଥୋମଣିଟି ମଧ୍ୟ ଟିକିଏ ଆଗକୁ ଝୁଙ୍କି ଥାଏ । ତା ବସନ କି ଭୂଷଣରେ କିଛି ଆଡ଼ମ୍ବର ନ ଥିଲା, ତା ପାଇଁ ବଶାମ କି ସୁସ୍ଥି ବି ଖୁବ୍ ଉଷା, ବଢ଼ି ଅକାରୁ ଉଠି ସମସ୍ତିଙ୍କ କାମ ସରିଲେ ବେଣି ଶୁଦ୍ଧରେ ବଛଣା ଧରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ତା କାମରେ ଲାଗିଥାଏ । ଆର୍ଥିକ ଅନଟନ ଯୋଗୁଁ ଘରର ଚଳଣିରେ ବି ଟାଣିହୁଣି । କିନ୍ତୁ ତା' ମୁହଁଟି ଦିଶେ ସବୁବେଳେ ଶାନ୍ତ, ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ହସହସ, ତା' ମୁହଁରେ ସ୍ବାଭାବିକ ଭଙ୍ଗା ହିଁ ସେହିପରି, ମୁହଁରେ ଗଡ଼ଣଟିର ଭଙ୍ଗ ସବୁ ସେହି ଠାଣିକୁ ଫୁଟାଇବାକୁ ତଥାର ହୋଇଛି, ସତେଯେପରି ଏ ସଂସାର ଭିତରେ ସେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟତିକ୍ରମ, ତାର କିଛି ଅଭିଯୋଗ ନାହିଁ ।

ସେଦିନ ଦିନ ଗୋଟାଏ ବେଳୁ ତା' ଶାଶୁ ତାରାଦେବ ବାରମ୍ବାର ତା' ସଙ୍ଗେ ଲଗାଇଥାନ୍ତି, “ତୁମେ ଏଥର ନିଜପାଇଁ ବାଡ଼ି ଗୋ ବୋହୂ, ବାଜନ (ବିନୋଦ ବାବୁଙ୍କୁ ସେ ‘ବାଜନ’ ଡାକନ୍ତି) ପେଇଁ ଅନେଇଁ ବସିଥିଲେ ସଞ୍ଜି ରୁଡ଼ିବ, ଏମିତି ଏମିତି ହୋଇ ତୁମ ପେଟ ଗରମ ହେବ, ପେଟ ଗରମ ହେଲେ ଯାବତ ରୋଗ ଘୋଟିବ, ରୋଗ ଘୋଟିଲେ, ଦେହରୁ ଶିଶୁ ଅଣ୍ଟାରୁ ବଳା ଛୁଟିଲେ ଦେଖିବ ସଂସାରରେ କେହି କାହାର ନୁହେଁ । ତୁମେ ପଡ଼ିଗଲେ ସେ ପିଲା ତନିଟାଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ସରିଯିବ ଗୋ ବୋହୂ । ମୋ ସାନ କୁହା ମାନ, ଖାଇ ବସ ।”

ଆଜ୍ଞା ସେ ହସି ଦେଇ କଥା ପାଲଟାଇ ତାଙ୍କୁ କହୁଥାଏ, “ତେମେ ଖାଇ ବସ ବୋଉ, ତମ ବଅଥକୁ ତମ ଦେହକୁ ଅବେଳା ଆଦୌ ସହ୍ୟ ନାହିଁ, ତେମେ ବେମାର ପଡ଼ିଯିବ । ମୋ କାମ ତ ସରି ନାହିଁ, ମୁଁ ଖାଇବି ନାହିଁ କି ? ହଁ, ତମପାଇଁ ? ପୁଜା ତ ସଜଲଣି, ଆଜ୍ଞା ଡେଇଁ କରିବ କାହିଁକି ?”

“ମୋର ଦେହଟା ଏଡ଼େ ସାର ହୋଇଛି ବୋହୂ ? ମୋ ବାଉନ ଆସିନାହିଁ ମୁଁ ବସି ପଡ଼ିବି ! ମୋର ଏଡ଼େ ପେଟ ଘୋଡ଼ି ଯାଇଛି ?”

ଛୁଆମାନେ ଖାଇଲେ, ଖେଳିଲେ, କଳି ଲାଗିଲେ, କାନ୍ଦିଲେ, ଶୋଇଲେ ମଣିରେ ମଣିରେ ଶାଶୁ ବୋହୂ ପରସ୍ପରକୁ ଖାଇ ବସିବାକୁ କହୁଥାନ୍ତି । ଦିନ ଦୁଇଟା ବେଳେ ଅନୁରାଧା କିତଲ, ତାର ଦେଇ ଖାଇଲେ, ସେ ତାଙ୍କ ବଛଣା ଝାଡ଼ି ଦେଲା, ବାରମ୍ବାର ତା’ ଉପରେ ପାପୁଲି ଗଡ଼ାଇ ଗଡ଼ାଇ ସେ ତାକୁ ସାରିଲୁ ଥାଏ । ତା ଶାଶୁଙ୍କ ପାଇଁ ପାନ ଭାଜି ଛେଡ଼ି ଦେଲା । ସେ ଶୋଇଲେ, ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଘଷି ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ସେ ଗୋଡ଼କୁ ଭାଜି ଜାକି ଦେଇ କହିଲେ,—

“ଅନା ! ସ୍ତ୍ରୀ ନାଁ ଗୋଟାଏ କଥା ! ଏତେ ବେଳ ଯାଏ ଉପାସରେ ବସି ରହିଲୁ ଯେ ହେଲୁ ନାହିଁ, ତା’ ଉପରେ ପୁଣି ମୋ ଗୋଡ଼ ଘଷି ନ ଦେଲେ ନ ହୁଏନା !” ସେ ବୋହୂକୁ କେତେବେଳେ ‘ଭୂମେ’ କେତେବେଳେ ‘ଭୂ’ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରନ୍ତି, କରୁଣାରେ ଭରଳି ବୋହୂ ଗଲବେଳେ ତାଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ବୋହୂଟି ସତେଥବା ତାଙ୍କ ବିଅପରି ଦିଶେ, ସେ ସ୍ନେହରେ ତାକୁ କହନ୍ତି “ଭୂ,—” । ହୁଏତ ବସନ୍ତ,

“ଏଡ଼େ ସରଳ ହୋଇ ନିଜକୁ ଉଜାଡ଼ି ଉଜାଡ଼ି ଚାଲିଥିଲେ ଶେଷରେ କେହି ପଚାରିବେ ନାହିଁ ଲେ ମା, ସେ ପୁଅ ହେଉ, ଗେରୁ ହେଉ, ବାପ ଭାଇ ହେଉ । ନିଜ ଅନ୍ତଃଆରରେ ନିଜେ ଧିବାସାକେ ସମସ୍ତେ ମାନ୍ୟତା ଦେ, ମୁଣ୍ଡେଇ ଥିବେ, ପରର ଭାଗକୁ ଆଶା ବଦଳେଇଲେ ସଜଲ, ତେଣିକି ତା’ ଦୟା, କେତେବେଳେ ମୁହଁ ଛୁଆଡ଼ି ଦେବ, ପଛକୁ ପଛକୁ ତ, ଛୁଡ଼ ! ସମସ୍ତେ ତୋ ପରି ନୁହନ୍ତି ଲେ ମା । କିଏ ଧନ ଦରବ ଗଣ୍ଠି କରିବ ସେ ତ ପଛ କଥା, ଭାଗ୍ୟର କଥା, ଆପଣା ଦେଇ ଆପଣା ଦେହଟା ହୁପାଜିଡ଼ି ତ’ କରିହେବ ? ଶାଗ ପଖାଳ ମିଳୁଥାଉ ପଛେ ତା’ ବେଳରେ ପେଟଟା ଭର୍ତ୍ତି କରୁଥିଲେ ସ୍ତ୍ରୀ ଠିକ୍ ଚାଲିଥିବ, ଏ ଦେହଟା ବଳଦଟାଏ ତି ! ଗଲୁ ଭୂ, ମତେ ଘଟ ନାଁ । ମୁଁ ଟିକିଏ ଆଖି ବୁଜି ଦିଏ,—”

ଅନୁରାଧା ଗଲ, କିନ୍ତୁ ଖାଇ ବସିଲା ନାହିଁ । ଛୁଆ ତନୋଟି ଯାକ ଖଟରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଟୁଙ୍ଗି ବ ଖାଇ ସାରିଥିଲା । ଅନୁରାଧା ନିଜେ ନ ଖାଇଲେ ବି ଟୁଙ୍ଗିକୁ ଅଖିଆ ରଖେ ନାହିଁ, ଖାଇ ସାରି ପିଲାଙ୍କୁ ଜଗିଥିଲା, ବସି ବସି ମାଛ ହୁରୁଡ଼ୋଇଥିଲା ।

କାନ୍ଥକୁ ଆଉଜି ବସି ଶୋଇ ପଡ଼ିଛି । କୁଟୁରୁର ମୁହଁ ଉପରେ ବାରମ୍ବାର ମାଛଟାଏ ବସୁଛି ଆଉ କୁଟୁରୁ ନଦ ବାଉଁଶରେ ତାକୁ ଡଳିବାକୁ ବେଳେ ବେଳେ ହାତ ହଲେଇ ଦେଉଛି ।

ଅନୁରାଧା ଝଟ ଉପରେ ବସି ପଡ଼ିଲା । ପିଲାଙ୍କ ଉପରୁ ମାଛ ଡୁବୁଡ଼ୋଇ ଡୁବୁଡ଼ୋଇ ତାକୁ ସେହି ଗୁହାଣିରେ ଅନାଇଁ ଦେଉଥାଏ ଯାହା କେବଳ ମା' ପକ୍ଷରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ । ଯାହାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଭାଷା ଅଣେ ନାହିଁ, ମାର ବ୍ରେହ ଆଉ ନିଦା, ଯେମିତି ସେଇଠି ତାର ପ୍ରାଣ ଅଟକିଛି ନ ହେଲେ ସେ ସେ ସଂସାରରେ ନାହିଁ । ତା' ସହିତ ମା'ର ଅନ୍ୟମନସ୍କତା, ସତେଯେପରି ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମୁହଁ ବୁଲେଇ ରଖିଥିଲେ ବି ସେଠି ସେ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଚେତନା ଭିତରେ ସୁରୁଇ ଦେଇ ଆବୋରି ଧରିଛି, ଅନ୍ତର ଭିତରେ କେଉଁ ଅନୁଭୂତିରେ ବୁଡ଼ିଛି, ଅଦେଖା ସ୍ବପ୍ନ ହିଁ ଦେଖୁଛି ।

ଖୁବ୍ ନାହିଁ ଖାବ୍ ନାହିଁ, ଅନୁରାଧା ବସି ରହିଛି । ସେ ଖାଲି କୁଆଙ୍କ ପାଖେ ମା' ଟିଏ । ସମୟର ଗତି ତାକୁ ଅତୁଆ ଲଗୁନାହିଁ, ସମୟ ଲଗୁନାହିଁ ବୋର୍ ବୋର୍ କି ବରତ୍ର-କର । ତା ପିଲାଦିନେଟି ଶାନ୍ତିରେ ଶୋଇଛନ୍ତି । ସେତିକି ଅନୁଭବ ହିଁ ତା ପାଇଁ ଆନନ୍ଦ । ଆଜିର ଦିନଟିର ବଡ଼ ଘଟଣା ତା'ର ବି କେତେଥର ସ୍ମରଣପଡ଼ିଛି,—ଯେ ଆଜିଠୁ ଶୁଭ୍ରତ-ବର୍ଷ ସ୍ବାଧୀନ, ଇଂରେଜ ଶାସନର ଲେପ ହୋଇଛି । ସେଥିପାଇଁ କାମନା ଓ ଆବେଗ ତା'ର ବି ଥିଲା, ଘଟିଛି ସେଥିପାଇଁ ସେ ଖୁସି । ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖେ ଅନ୍ତର ଭିତରେ କୃତଜ୍ଞ । ଯେମିତି, କେଉଁଠି କଣ ଅଶୁଚିତା ମାଣ୍ଡେଇ ରହିଥିଲା, ତା ସହିତ କଣ ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅପମାନ ତା' ଦୂର ହୋଇଛି, ମନ କହୁଛି ଧର୍ମରେ ଜୟ, ଧର୍ମ ଜିତିଛି । ଧାରଣାଟି ସେଇଠି ଅଟକି ଯାଉଛି, ତାପରେ ତାକୁ ଲମ୍ବୋଡ଼ିଛି,—ଅନୁମାନ କରୁଛି, ଭଲ-ଭଲ-ଭଲ-ସବୁ ଭଲ, ସବୁ ଶୁଭ । କଣ ଭଲ ? ସେଇଟା ସେ ଆଗଭୁବ ଅନୁଭବ କରି ପାରୁନାହିଁ, ତା ଚେହେରା ଦେଖିପାରୁ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ତାର ଚିନ୍ତା ବି ନାହିଁ । ଏତିକି ବୁଝିଛି, ସଂସାର ଯାକ ସେତେବେଳେ ଯାହା ଭଲ ହେଉଥିବ ସେତେବେଳେ ତାର ସବୁ ବି ସେହି ଭଲରୁ ଭାଗ ପାଉଥିବ । ସ୍ବାଧୀନତା ଆସିଲା, ରାଜ୍ୟର ସବୁ ମଙ୍ଗଳ ହେବ । ସେଇଆ ତ ସମସ୍ତେ କହୁଥିଲେ, ସେଇଆ ବି ସେ ଜାଣେ ।

ସେହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ତାର ଦିନେଟି ସନ୍ତାନକୁ ଅନେଇ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭୂତି ଭିତରେ ସେ ତା ଚନ୍ଦ୍ରା ଦ୍ବାରା ଜୀବନକୁ ଆସ୍ତେ ଭୁଇଁ ଯାଉଛି, ଟିପ ଲଗେ କି ନ ଲଗେ, ମଠେଇ ମଠେଇ, ମାନ୍ଦା ମାନ୍ଦା ହୋଇ କିଛି କିଛି ଚନ୍ଦ୍ରାର ପ୍ରକାଶ ଯେ, ଆସିଗଲା ଦେଶର ସ୍ବାଧୀନତା । ଆସନ୍ତା ଜୀବନରେ ହୁଏତ ଏଭଳି କିଛି ସୁଖ ଆନନ୍ଦ ଘଟୁଥିବ ଯାହା ସ୍ବାଧୀନତା ନ ଆସିଥିଲେ ଘଟି ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ କଣ ବଦଳି ଗଲା ? ସବୁଦିନ

ପରି ଆଜି ବି ସେମିତି ଦିନଟିଏ ତ । ସେମିତି କାଉ ବି ବୋବୋଉଛୁ । ପାଗୁ ଘୁମୁରୁଛନ୍ତି, ଫଡ଼ ଫଡ଼ ହୋଇ ଉଡ଼ୁଛନ୍ତି । ସେହି ଦୃଶ୍ୟ, ସେହି ପ୍ରାଣୀ । ଆଳୁଅ ଅଳାର, ଦିନ ରାତି, ସୁଖ ଦୁଃଖ, ଭଲ ମନ୍ଦ, ଯୋଗ ବିଯୋଗ, ଓଳଟାପାଲଟା ଏକାଠି ହୋଇ ବୋହୁ ଯାଉଥିବ ଜୀବନ, ସବୁଠୁଁ ପୁରୁଣା ସବୁଠୁ ଆଦମ ସବୁଦିନେ ଅଛନ୍ତି । ଅସରନ୍ତି ନହିଁ, ସବୁଦିନେ ତାର ସେମିତି ଛପିଲ ଛପିଲ ରହସ୍ୟ, ହଠାତ୍ କେତେବେଳେ କଣ ସେମିତି—

ତା ଓଠରେ ଆଉ ଏକପ୍ରକାର ଚାହିଁ ହସ, ଛୁଟି ତଳେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା, ସେହି ଦିନ ଦି ପହରେ, ମନେ ମନେ ନିଶାସୁତ, ଚାରିଆଡ଼େ ନିଶବଦ୍, ଦର ଅନ୍ଧାର, ତାପରେ ସେଇ, ପୁରୁଣା ନିଶା ଆଉ ଅନନ୍ତତ ବାଜୁଲଗା,—ପାଗଲ, ପାଗଲ, ସବୁ ଭୁଲି ହୋଇଯାଏ । ସେମିତି ଏ ଭୂଇଁର କେତେ କାଳର ତାତି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ଗୁଣ ଗୁଣ ତୋଫାନ, ହଠାତ୍ କୁଆଡ଼ୁ ଗିରି ଗିରି ମାଡ଼ି ଆସିଲା, ଲଗୁଥିଲା କେମିତି କଣ ଉତୁମୁଦାକରି ନାକ କାନ ବୁଦ୍ଧି ମୋଡ଼ି ଭାଙ୍ଗି ମାଡ଼ି ଚକଟି ପକାଇଛି, ତାପରେ ଆଉ ସେ ନାହିଁ, ଦୂରରେ ରହି ରହିକା ହଜି ହଜି ଯାଇଛି ତା'ର ହାଁ ହାଁ । ଫାଁ ଫାଁ କାନ୍ଥର ଶବ୍ଦ, ଅଥବା ଶାନ୍ତିର ଗନ୍ଧର ଗର୍ବସ୍ବାସ, ଗୁଡ଼ି ଯାଉଛି ଗୋଟାଏ ବିହଳ ବିହଳ ଭାବ, ଆଜି ଶୀତଳତା, ଆଖିପତା ମାଡ଼ିପଡ଼ୁଛି, ବୁକି ହୋଇ ଯାଉଛି । ସେ ଅନୁଭୂତିକୁ ନା ଦେଇ ହୁଏ ନାହିଁ, ତାକୁ ଗୁପ୍ତ ଦେବାକୁ ବସିଲେ ସେ ଆଜି ନ ଥାଏ ।

ସ୍ବରୁଥାଏ ଅନୁରାଧା,—କଥାରେ କଣ କହିବ ସେ ? ସତେ କଣ କିଛି କହିବ ?

ତା ମୁହଁରେ ତଥାପି ସେହି ହସ । ହସ ଇହାତରେ ତାର ସ୍ବାମୀ, ବିନୋଦ ଦାସ, ସେ ଉପସ୍ଥିତ ନାହିଁ । ସ୍ବାମୀ ଉପରେ ତାର ଆଖିରୁକା ନିର୍ଭର ଓ ବିଶ୍ବାସ । ତାର ଜୀବନ ହସ ଅନ୍ତରକୁ ଚୁନିତାଳି ପରୁରୁ ଥାଏ, ମିଠିକୁ ତ ବର୍ଷେ ପୁରିଲା, ସେଇଠୁ ? ତାପରେ ଆଜି କି ନୂଆ କଣ୍ଢେଇ ? ସ୍ବରୁଥାଏ,—ଆସିଗଲା ଭଲ ଦିନ. ଭରତର ସାଧାନତା, ନିଶ୍ଚୟ ଏଣିକି ସବୁଆଡ଼େ ସବୁଶୁଭ । କହିବା ଲେକେ କହିଥିଲେ ପରା,—ସତ୍ୟଯୁଗ ଆସିବ । ସବୁ ପୁରି ଇଠୁ । ଛୁଣା, ଫଟା ସବୁ ଦରହ ହେଇ । ସବୁ ଟାଙ୍ଗରା ଶାଗୁଆ ହେଇ । ସବୁଠି ବଡ଼ୁ ଧନ-ଜନ-ଗୋପ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ଗୋଠ ଗୁହାଳ ପୁରି ଇଠୁ । ଗଛମାନେ ଗାଈମାନେ ଫଳ ଯାଆନ୍ତୁ, ଫଳ ଯାଆନ୍ତୁ ।

ମିଠିକୁ ସେ କୋଳକୁ ଉଠେଇ ନେଲା ଓ ଜାମାର ଛୁଟି ବୋତାମ ଖୋଲିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ବିନୋଦ ଫେରିଲା ସେଦିନ ଦିନ ଅଢ଼େଇଟାରେ, ରଡ଼ିଲା,—“ବୋଉ !”

ଅନୁରାଧା କବାଟ ଖୋଲିଲା । ବିନୋଦ ପଚାରିଲା “ଖାଇନ ନିଶ୍ଚୟ, ମୁଁ ଜାଣେ ପରା ।” ଅନୁରାଧା କହିଲା । “ଯାଏ, ସବୁ ଉଠୁ କରେ । ଭୂମେ ଧୂଆ ଧୋଇ ହୋଇ ଆସିଲା ବେଳକୁ ସବୁ ଠିକ୍ ହୋଇଯିବ ।” ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆଜି ପୁଣି ତମକୁ ବେଶି ଭାତ । ମୁଁ ଜାଣି ଜାଣି ଜରୁକୁ ଆଜି କୁଟି ଦେଇ ଦେଇଛି । ସମସ୍ତେ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଳୁଛନ୍ତି ସେ ବରଷା ଚପରସୀ ହେଲ ବୋଲି କ’ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଳିବ ନାହିଁ ?”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “କିଏ ମନା କଲ ?”

ବିନୋଦ ଲୁଗା ପାଲଟୁଥାଏ । କହିଲା, “ତମକୁ ନୁହେଁ, କଥାକୁ କହିଲି । ବୁଝିଥାନ୍ତେ ଦେଖିବ, ମଣିଷର ମଣିଷ ପ୍ରତି ଦୋର ନିଷ୍ଠୁରତା, ଅବିଚାର, ଅସମାନ, ଅନାଦର, ଅବହେଳା । ଆପଣା ଭାଗ୍ୟକୁ ହେଉ, ଯେଉଁଥିପାଇଁ ହେଉ, ଯେ ଟିକିଏ ସୁବିଧା ଜାଗାରେ ବସିଛି, ତଳ ଲୋକଙ୍କୁ ପୁଣି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ସେ କେତେ ସାନ ବୋଲି ମଣେ ! ଆଜିର ପବନ ଦିନଟି ସମସ୍ତଙ୍କି ସେହି କଥା ବସପୁରେ ସତର୍କ କରାଇ ଦେବା ଦରକାର । ଏଣିକି ଯେ ନୂଆପୁର ।”

ଅନୁରାଧା ଖଇବାକୁ ବାଢ଼ିଦେଲା । ଘର ଓଲଟିଲା, ସାନ ଭାଲତଟେଇ ଖଣ୍ଡେ ତଳେ ପାରିଛି । ଥୋଇ ଦେଇଛି ଭାତଥାଳି, ଭାଟିଆରେ ଭାଲି, ବଡ଼ ଆଳୁ ବାଇଗଣ ତରକାରୀ, ଗାଡ଼ୁଆ ଆଳୁଆରେ ବେସର ଦିଆ ଗୋଟା ଗୋଟା ଛେଲ କେରାଣି ମାଛ ଚଡ଼ଚଡ଼ି, ଅନ୍ୟତ୍ର ଖଡ଼ାଗାଗ ଖରଡ଼ା, ବାଇଗଣ ଭଜା, କାଗେଳି ଓ ଲୁଣ ଲଙ୍କା । ଭାତରେ ଟିକିଏ ଗୁଆଦିଅ ପକାଇ ଦେଲା । ବସି ବସି ବସିଲା ।

“ଭୂମେ ବି’ତ ଏକାସାଙ୍ଗେ ବସି ପଡ଼ନ୍ତି, କେତେ ଭଲ ହୁ’ନ୍ତା ।”

ସବୁଥର ପରି ଏଥର ବି ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ଭୂମର ଭୂମେ ଖାଅ ତ, ମୋର କଣ ପଲେଇ ଯାଉଛି ?” ଓ ସବୁଥର ପରି ବିନୋଦ ବି ତାକୁ ଆଉ ନ ବଳାଇ ଖାଇ ଲାଗିଲା ।

“ସବୁ ଭାରି ସୁଆଦ, ଭାରି ସୁଆଦ”, ସେ କହିଲା ।

“ଭୋକ ବେଳେ ଆମ୍ବିଳା ଆମ୍ବି ବି ସୁଆଦ, ନୁହେଁ ?” ଅନୁରାଧା କହିଲା, ହସିଦେଲା ଓ ତା’ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଲା ।

“ଭୂମ ହାତ ହିଁ ସୁଆଦ ।”

“ଭୋକ ବେଳେ ସବୁ ହାତ ସୁଆଦ ଲାଗିବ ମ, ମୋର ହାତରେ କଣ ନିଖ ମରିଛି ?”

“ଏ ଚମଳାର ଚଡ଼ଚଡ଼ି ପାଇଁ ଆଉ ଟିକିଏ ଲଙ୍କା ଦିଅ, ଗଣ୍ଡାଏ କଞ୍ଚା ରସୁଣ ଦିଅ, କଞ୍ଚା ଶୋରଣ ତେଲ ଟିକିଏ ଢାଳିଦିଅ ।”

“ଦଉର,” ସେ ଜାଣେ ବିନୋଦ ଏଇଆ ଖୋଜିବ, ଖୋଜିଥାଏ ।

“ଆଜି ସ୍ବାଧୀନତାର ପ୍ରଥମ ଦିନ,” ବିନୋଦ ଖାଉଖାଉ କହିଲା, “କମ୍ ବଡ଼ ଦିନଟିଏ ସେ, ଭାରତ ବର୍ଷରେ ଗଲା ଦୁଇଶ ବର୍ଷରେ ଏମିତି ଦିନଟିଏ ଦେଖା ନ ଥିଲା । ଏକା ଓଡ଼ିଶା କଥା ଭାବ, ଓଡ଼ିଶାକୁ ଇଂରେଜ୍ ନେବାର ହେଲଣି ଶହେ ଗ୍ରେସ୍‌ଲିଣ୍ଡି ବର୍ଷ । ଏତେକାଳ ଇଂରେଜି ରାଜତ୍ବ ଥିଲା, ଆଜି ତା ଆଉ ନାହିଁ । ତୁମ ହାତରେ ଅମୃତ ଅଛି, ଶାଗପତ୍ର ଦୋ’ଟି ହଳଦି ପାଣି କରିଦେଲେ ସେ ବି ସୁଆଦ ଲାଗିବ । ମୁଁ ଜାଣେ । ତେବେ, ଆଜିପରା ଉତ୍ସବ ଦିନରେ,—ଦାମୀ ଶ୍ରେଣିଭିତର ରକ୍ଷାଭଳି ଗୋଟାଏ କିଛି କରିଥିଲେ ବୋଧହୁଏ ହୋଇଥାନ୍ତା !”

ଅନୁସ୍ୟା କହିଲା, “ମତେ କହିଥିଲେ କଣ ମନା କରିଥାନ୍ତି, ଆଗରୁ କହିଥାନ୍ତୁ, ବଜାର କରି ଦେବାକୁ ଜଗୁମିଶ୍ରକୁ ମୋ ପାଖକୁ ପଠେଇଥାନ୍ତୁ କି ନିଜେ ହେଲେ ଟିକିଏ ଗୁଲିଯାଇଥାନ୍ତୁ । ଯେମିତି ଯାଅ ସେମିତି ସାଇକଲ ଚଢ଼ି ଖେପି ଯାଇଥାନ୍ତୁ, ଯାହା ହେଲେ କିଛି କରିଥାନ୍ତୁ ! କହିଲା ତ ନାହିଁ !”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ମତେ ଲାଗୁଛି ଜଗୁ ବି ଖବର ଗୁରୁବାରୁ ଆସିପାରେ ଆଉ ଟିକିଏ ଗଲେ । ନ ହେଲେ ମୁଁ ଯାଇ ବଜାର କରି ଦେଇ ଆସିବି, ମୁଁ ଶୁଭୁଥିଲି ଅନ୍ତତଃ ରାଉତଲି କିଛି ଗୋଟାଏ ହେଲେ କରି, କିଛି ପିଠାପଣା ହେଲେ, କି ମିଠେଇ ଫିଠେଇ,—ଆଉ, ଦିଆଳୀ ବେଳର ଦିପାଳିଗୁଡ଼ିକରୁ କିଛି ତ ଥିବ, ଥୋଡ଼ାଏ ବାପ ବସେଇ ଦେବ ।”

“ଯାହା ମୋ ଦେଇ ହେବ ନିଶ୍ଚୟ କରି ଦେବ । କିନ୍ତୁ ଦେଖ, ତେମେ ଆଉ ଖୁଣ୍ଟିବ ନାହିଁ । ତୁଆଁ ଖବର ଗୁରୁବାରୁ ହେବ । ଘରର ସାଧାରଣ କାମ ବି ହେବ, ଲୋକବଳ ସାହାଯ୍ୟ ଯାହାଙ୍କର ଥାଏ ତାଙ୍କର ସିନା ଭିନେ କଥା—”

“ଠିକ୍, ଠିକ୍ ଯେତେକହେବ ସେତେକ । ଗୋଟାଏ ସୂତ୍ର ରଖିବାକୁ । ଅଧିକା ନାହିଁ । ଆଗରୁ ତନ୍ତାତନ୍ତ ନାହିଁ ବଟାବଟି ନାହିଁ, ତେଣୁ ଓଷାବାର ଭଲ ପିଠାପଣା କରି ମୁଁ କହୁନାହିଁ । ଛଣାଛଣି କରି ଯେତେକ ହୋଇପାରିବ, ପରମାଣ ବ ଥିଲା । ମନ ହେଉଛି କସ୍‌ମିସ୍ ଆଉ ମସଲା ମସଲି ପକାଇ ଯେମିତି ଚମଟାର ବୁଝାଆ ଲତୁ ତୁମେ କରିଥାଅ, ମହମହ ବାସେ, ରଖିଥିଲେ ରହିଥାଏ ଦିନାକେତେ, ସେମିତିଆ କିଛି ତୁମେ ତିଆରି କରନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ ତହିଁରୁ କେତେଟା ହୁଅନ୍ତା ଆକାରରେ ଅତିକାୟ, ଧର ଗୋଟାଏ ଲେଖା ଓଜନରେ ପାଏ ।”

“ହେବ । ତେବେ—”

“କାହିଁ କଥା ତ ? ଆରେ ଆମର ତ ଗୁଲି ନାହିଁ ଗୁଲିନାହିଁ, ଯଦି ଆସୁ ତଦି ବ୍ୟୟ, ଓଲଟି କରଜ ବଢ଼ୁଛି, ଅତି ବଳେଇଲେ ପୁଣି ଚଠିଖଣ୍ଡେ ଲେଖିବି ତୁମ ଶ୍ରାବଣ, ତାଙ୍କୁ ଆଉକିଛି କରଜ ଆଣିବ, ଶୁଣିବ, ମଝିରେ ମଝିରେ ତାଙ୍କୁ କରଜ ଆସେ ବୋଲି ଚଳିଯାଏ, ପୁଣି ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ସେଇଆ ହେବ, ତର କଣ ?”

ଅନୁରାଧା ହସିଦେଇ କହିଲା, “ଆଉ ତାଙ୍କ କରଜ କେମିତି ଶୁଣିବ ?”

“ମୁଁ ନ ପାରିଲେ ସେ ଦାସୁଡ଼ି କୁଟୁରୁ ଆଉ ମୁଟୁରୁ ତୁଲେଇବେ, ସେମାନେ ତ ଦିନେ ମଣିଷ ହେବେ ।” ହସୁଥିଲା, ଗନ୍ଧାରୀ ହେଲା, ଗାର୍ଗ ଶ୍ଵାସ ପକେଇଲା । କହିଲା, “ସେଇଥି ପାଇଁ ତ କହୁଛି, ଆଜିର ଏ ଦିନଟି ଆମପାଇଁ ବେଶି ସୁରଣୀୟ । ଦେଶର ସ୍ଵାଧୀନତା ଆସିଗଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ପରମାମ କଣ ସମସ୍ତେ ବୁଝିଲେଣି ? ଦେଖିବ, ସବୁ ବିଷୟରେ ଶୁଭ ସନ୍ଧାର ଶୁଭପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ । ଯେ ସଜୋଟ, କାମିକା, ଗୁଣବାନ୍, ତାକୁ ଆଉ ଗୋଦାମ ରହି ହେବାକୁ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ, ତାକୁ ଆଗକୁ ଅଣାଯିବ, ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯିବ, ଉତ୍ସାହ ଦିଆଯିବ, ତା ପ୍ରତି ଯେତେ ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର ଦୃଷ୍ଟି ତା’ର ପ୍ରତିକାର କରାଯିବ । ଆମର ଦିନ ଆସିଗଲା । ଏତେକାଳ ଥିଲା । ଅନାଦିମନ୍ତ ନିହତ ସ୍ଵାର୍ଥର ଦିନ, ଶ୍ରେୟର ସବୁଦିନେ ଅନ୍ଧାର ରହେ ନାହିଁ, ଆଲୁଅ ଆସିଲା, ତାଙ୍କୁ ଖାଇବ, ଆଉ ଆମକୁ କେହି ଦାବି ରଖିପାରିବେ ନାହିଁ ।”

ବିନୋଦ ଉଦ୍ଘେଜିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଇତ୍ୟଦିଏରରେ ତା’ ବୋଉ ବି ଉଠିଆସି ବସିଥାନ୍ତି । ବିନୋଦ କହିଲା, “ଏଇ ଭାତ ଆଳି ପାଖେ ମନେ ପଡ଼ୁଛି, ଭୁଲି ତ ହେଇ ନାହିଁ ! ଏଇ ଗୁଳିଗରେ ଆଠବର୍ଷ ଗୁଲିଲା । ଫଳ କଣ ହେଲା ସମସ୍ତେ ତ ଜାଣ । ପାଠପଢ଼ା ବେଳେ ଯେତେ ନାଁ କର ଫାଷ୍ଟ ହୋଇ ସାଟିଫିକେଟମାନ ପାଇ ଗୁଳିର ବେଳକୁ ଡ଼ିପୋଟି ବି ନୁହେଁ, ଏଇ ସବୁ ଡ଼ିପୋଟି, ଶହେଟା ଟଙ୍କାରେ ଆରମ୍ଭ । ଆଗ ଦ’ଟା ବର୍ଷ ନାଁକୁ ସମତଳରେ, କଟକ ଜିଲ୍ଲାରେ, ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ, ବେଶିବେଳ ଗଲା କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଆଉ ପୁରୀ ଜଳମାଲର ନରସିଂହ କାମରେ । ତଙ୍ଗାରେ, ପାଣି କାହୁଁଥିଲେ, କେତେଥର ତଙ୍ଗା ଓଲଟିଛି, କେତେବେଳେ ଭଉଁଶରେ ପଡ଼ିଛି । ଗୁଡ଼ି ସେ କଥା । ବାହାଘର ହେଲା, ତେମେ ଆସିଲା, କିନ୍ତୁ ମୋ ଗୁଳିର କାମରେ ବଦଳି ତୁମ ପାଇଁ ହେଲା ବନବାସ । ଆଗ ଗଲେ ବାଲିଗୁଡ଼ା, ଅଗନାଗି, ବଣ ବାଟରେ ଶକଟଯାନ, ମନେ ପଡ଼ୁଛି, ତୁମେ ମୋଠୁଁ ଲୁଚେଇ ଲୁଚେଇ କାନ୍ଦୁ ଥିଲ । ମୋ କାମ ଖାଲି ଗରଡ଼ ବାଟରେ ନ ଥିଲା । ସେଇ ଭୟଙ୍କର ବଣ ଭିତରେ ଯେଉଁ ମହାବଳ ବାଦ ଆଉ ହାତାଙ୍କ ଘର, ଗୁଲି ଗୁଲି ପାହାଡ଼ତଳି ଓହ୍ଲେଇ କର ଘର ପିଣ୍ଡାରେ ରାତି କଟେଇ ମୋ କାମ । କିନ୍ତୁ ତ କିନ୍ତୁ, ସ୍ଵାର୍ଥପର ନିଷ୍ଠୁର ଗୋଷକ ଯେ ସମାଜରେ ଭଦ୍ରଲୋକ ବୋଲନ୍ତି ସେ ତାଙ୍କୁ ବଳି ଭୟଙ୍କର । ତାଙ୍କୁ ବଳି

ଭୟଙ୍କର ହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମଣୋର, କର୍ମଗୁଣମାନେ, ସବୁଠି ଏକା କଥା । ଆମ ସାଙ୍ଗର ଯାହାଙ୍କର ଗୁଣଗିରେ ମୂରବା ବଳ ଅଛି ବା ଥିଲା, ସେମାନେ ସେମିତିଆ କାହା ପୁଅ କି ଯୋଡ଼ି କି ଆଉ କିଛି, ତାଙ୍କ ବଦଳ ଖାଲି ସମତଳ ଇଲକାରେ, ଏ ସହରରୁ ଏ ସହର, ସେମାନେ କାମ ନ କଲେ ବି ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା, କେଉଁଠି ଗୋଟାଏ ଦାସ ଓପାଡ଼ି ଦେଲେ ଶାଳଗଛ ଓପାଡ଼ିଛନ୍ତି ବୋଲି ଫୁର ପଡ଼ିବ । ସେମାନେ ହେବେ ବଡ଼ବଡ଼ଆଙ୍କ ହାତ-ବାରିଶି, ହାତ ପାଖେ ରହୁଥିବେ, ସବୁ ଯୁଗ ଯୁଗ ଯାଉବେ, ଆଗ ତାଙ୍କର ପଦୋନ୍ମତ । ଆମପାଇଁ ବନବାସ । ବାଲିଗୁଡ଼ା ପରେ ପଟ୍ଟାଙ୍ଗି, ସେଠୁ ତ ଏଠିକି ।

ଆଜି ସବୁ ମନେ ପଡ଼ୁଛି । ରକ୍ତ ପାଣି କରି ଗୁଣିର କଲି, ଜୀବନ ଦେଇ ଲୋକଙ୍କ ସେବା କଲି, ତାଙ୍କୁ ବାଦମୁହଁରୁ ଗଧୁଆ ମୁହଁରୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟା କଲି, ସେଥିପାଇଁ ପୁଲିସର ଅହନ୍ତ । କେତେ ସାଙ୍ଗ ହାକିମ ଉପର ହାକିମଙ୍କ ଶତ୍ରୁତା, ଧନୀ ପୁଞ୍ଜିପତି, ବେପାରୀ ଆଉ କର୍ମିଦାରଙ୍କ ଶତ୍ରୁତା ତ ପଦେ ପଦେ । ରୁମମୂଲ ବଢ଼ି କରପାର ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ନା ଛୁଡ଼ୁ କିଛି ନାହିଁ, ପାଉ ନାହାନ୍ତି । ସବୁ ପ୍ରଲୋଭନକୁ ପାଦରେ ଆଡ଼େଇ ଦେଇ ଖଣ୍ଡା ଦାଡ଼ିରେ ବାଟ ଗୁଲି ଆସିଛି ସେତିକି ମୋ ପ୍ରତି ଭଗବାନଙ୍କ ଦୟା । ଏ ତପସ୍ୟାର କଷ୍ଟତା, ଭୋଗିଛ ତେମେମାନେ, ଏ ଡ଼ମ୍ବ ଛୁଆଟିମାନେ, ତା ବି ଆଖିରେ ଦେଖି ଆସିଛି, ଟଳି ନାହିଁ ।

ପ୍ରଶଂସାରେ ତ ଗୁଣିଆଡ଼େ ଚହଲ ପଡ଼ୁଛି, ଯେଉଁଠୁ ବଦଳି ହୋଇଛି ସେଠି ଗଛ ପତ୍ର ବି କାନ୍ଦିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସରକାରଠୁ ପାଇଛି କି ନ୍ୟାୟ ? କି ପୁରସ୍କାର ? ପୁସରସେସନ । ତା ମାନେ, ଗୁଣିଗିରେ ଯେ ମୋ ତଳେ ଥିଲା, ତାର ପଦୋନ୍ମତ କର ହୋଇଛି, ମୋର ନୁହେଁ ଓ ଏମିତି ବହୁତ ବହୁତ, ନାନା ଦୁର୍ଗତି କରି ଯୁଦ୍ଧା ଲୋକେ ପଦୋନ୍ମତ ପାଇଛନ୍ତି, କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ନ ଆଇ ପାଇଛନ୍ତି ।

ଆପଣ—ଆବେଦନ—ଅନୁରୋଧ କେତେ ଲେଖି ଲେଖି ଦାଖଲ କଲି, ଉପରିକି ମାନଙ୍କୁ କହିଲି, କିଛି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ ।

ଅଛ ବୁଢ଼ାମଣା, ଓଲଟା ନ୍ୟାୟ ।

ବିଦେଶୀ ଶାସନ ଅମଳ ଥିଲା, ତାଙ୍କର କୁକୁର ଦରକାର ଥିଲା, ଯେ ଧ' କହିଲେ ଧାଇଁଯାଇ କାମୁଡ଼ିବ, ବିବେକ ଓ ନ୍ୟାୟ କଥା ଭାବେ ନାହିଁ । ସେହି ଅଧର୍ମ ଯୋଗୁଁ ଇଂରେଜଙ୍କ ଶାସନ ଏଠୁ ଗଲା, ଦୁର୍ଗା ଅତ୍ୟାଧୁରତଙ୍କ ତତଲ ନିଶ୍ଚୟରେ ଉଡ଼ିଗଲା, ସେ ନିଶ୍ଚୟରେ ତୋଟାନରେ ସବୁକାଳେ ସବୁ ଦାମ୍ଭିକ ଅତ୍ୟାଧୁର ଶାସକ ଆଜି ଶୋଷକ ଉଡ଼ିଯାଆନ୍ତି । ଆସିଲା ଏ ନୂଆ ଯୁଗ, ନୂଆ ମୂଲ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱଲର ଦିନ, ଲୋକଙ୍କ ଶାସନ ! ଏଥର ?”

ମା' ଆଉ ସ୍ତ୍ରୀ କାବାହୋଇ ତା' ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ରହୁଥାନ୍ତି । ତା' ବୋଉ କହିଲେ, “ହଉ ହଉ, ଭଗବାନ କରନ୍ତୁ, ମୋ ପୁଅର ସବୁ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ଦୂର ହଉ, ତା ଆଶା ପୂରଣ ହଉ, ସେଇଆ ମୋ ଆଖି ଦେଖୁ କାନ ଶୁଣୁ ।”

“ଆମ ପାଇଁ ଭାବ୍ ନାଁ ବୋଉ, ସତରେ ଥିଲେ ଭଗବାନ ଅନେଇ ଥିବେ । ସଂସାରଯାକ ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକ । ଧର୍ମ ଯୁଗ ଆଇଲା, ସବୁ ଦୁଃଖୀରଜୀଙ୍କ ଦୁଃଖ ଯାଉ, ଜଗତ ଉଜ୍ଜଳ ହେଉ ।”

ମା ବୁଢ଼ୀ ତଥାପି କହିଲେ, “କେତେ ତ ଦେଖିଲିଣିରେ ପୁଅ, ବଡ଼ ହୁଏକା, କୁଟିଳ ଦୁନିଆଁ ସେ । ଭଗବାନଙ୍କ ବିଭୀର ଭଗବାନଙ୍କୁ ହିଁ ଜଣା । ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀ ବି ଦଣ୍ଡ ଭୋଗୁଛି । ଦୋଷୀର ବଡ଼ତ ହେଉଛି । ଭଲ କଥାଟିଏ ହବ ହବ ହଉ ହଉ ଶେଷ ବେଳକୁ ହଠାତ୍ ବିଗିଡ଼ି ଯାଉଛି, ଆଉ ହଉ ନାହିଁ । ଏଇ କାମକୁ ଏଇ ଫଳ ବୋଲି ଭାବୁ ଭାବୁ ବିଭୀର ଫଳ ନାହିଁ । ସବୁ ଦେଖି କହୁଥାଉଁ ଯାହା ଭାଗ୍ୟ ଯେପରି । ସତେ ଭଗବାନ ମୋ ପୁଅକୁ ଏଥର ଦୟା କରିବେ ! ହେ ମହାପ୍ରଭୁ !”

ବିନୋଦ ହସିଦେଲା, କହିଲା “ଦେଖିବୁ—ଦେଖିବୁ ।”

ସଞ୍ଜ ପଡ଼ି କେତେବେଳୁ ଗଡ଼ି ଯାଇଥାଏ । ଶଶୀ ମିଶ୍ର ବଜାର ସାରି ଘରକୁ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ବସ୍ତିବାଟ ନୁହେଁ, ସେ ବାଟେ ଦିଗୁଣା ଚାଲିଣି । ନିଗୁଟିଆ ବଡ଼ ପଡ଼ିଆ ବାଟ । ଖାଲି ପଡ଼ିଆ, ଗୋଚର, ତା ଆର ମୁଣ୍ଡରେ ଇସ୍ମୁଲି ପିଲଙ୍କ ଖେଳ ପଡ଼ିଆ, ସେଇଠୁ ପୁଣି ବସ୍ତି ପଡ଼ିବ, ଯେଉଁଠି ବିନୋଦର ବି ବସା, ତା' କର ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ ପଡ଼ିବ ସେହିପଟ, ଯେଉଁଆଡ଼େ ଶଶୀ ମିଶ୍ରଙ୍କ ବସା ।

ଫାଙ୍କା ପଡ଼ିଆରେ ଚାଲୁ ଚାଲୁ ଯୁଆଡ଼େ ଚାଲିଲେ ହାଲୁକା ହୋଇ ଅନ୍ଧାର, ଆଲୁଅ ଏଠି ନାହିଁ । କନ୍ଥୁ ଆକାଶରେ କଣ ହେଲା କେଜାଣି, ଆଉ ମେଘ ଘୋଡ଼ାଇ ନାହିଁ, ତାରାଗୁଡ଼ାକ ବିଛ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଅନ୍ଧାର ଆକାଶରେ ଅଗଣିତ ତାରା କେତେ ଦାଢ଼ ଦାଢ଼, କେତେ ମିଟିମିଟି, ଜିକଜିକ, ଶଶୀ ମିଶ୍ର ତାହାର କଥା ଭାବୁଥିଲେ । ଭାବୁଥିଲେ, ସେ ଅଘଟନ, ସେ ଆତଙ୍କପ୍ରଦ, ସେ ଅସୁନ୍ଦର, ଅଗଣ୍ଠ ମଝିରେ ସ୍ବାଭାବିକ ହୋଇଥାନ୍ତା । ମେଘ ଲଦାଲଦ କଲା ଆକାଶ, ଅଥବା ଅନ୍ଧାରେ ଅନ୍ଧାରେ ବରଷା, ଫସଲ ପାଇଁ ଗଛବୁଛ ପାଇଁ ଏ ଦିନେ ବର୍ଷା ହିଁ ଲୋଡ଼ା ।

ଏମିତିଆ ଶୁଣିଲା ପାଗ ନୁହେଁ । ତାକୁ ଝଲମଲ ନୁହେଁ । ଭାବୁଥାନ୍ତି—ହୁଏତ ଅନାବୁଝି ହିଁ ହେଲା, ଅଥବା ଅଦନରେ ମୋର ଅଜାଡ଼ିବ, ଦିଅରୁ କେଉଁଟା ବି ପାଳକ ନୁହେଁ, ପୁଣି ଭାବୁଥାନ୍ତି—ଅଥଚ ଖୋଲା ପଡ଼ିଆ ଉପରେ ଖୋଲା ଆକାଶ, ଏମିତି ତାକୁ-ପୁଟା ଅନ୍ଧାର ଗୁଡ଼ି ଦେଖି କେତେ କବଳି ବାଜି ଲାଗିଛି । ସେମାନେ ଅପୂର୍ବ ଭାବ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଛନ୍ତି । ତାହେଲେ—କୌଣସି ବସ୍ତୁର ବା ଦିଗର ଥିବା ଓ ତାହାର ତା' ନିଜ ଭିତରେ ଥାଏ ନା ଗ୍ରହତାଟି ଥାଏ ? ନିଶ୍ଚୟ ଥାଏ ଗ୍ରହତାଟି । ନିଜଟିଏ ବଶ୍ୟ ଥାବାଯାକେ ଗ୍ରହତା ସ୍ବାଧୀନ ରହି ପାରବ । ସେଥିପାଇଁ ତ ଗାଁତାରେ ଉପଦେଶ ଦିଆ ଯାଇଛି ଯେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ହେଲା ଆସବଣୀ ହୋଇ ରହିବା, ଅନାସକ୍ତ ହେବା ଅଥଚ କର୍ମନିରତ ରହିବା, ହାନ୍ତିଲାଭ, ପୁଣ୍ୟପୁଣ୍ୟ କୋପଣ ଥରେ ଖୁସି କି ଦୁଃଖିତ ନ ହେବା, ସବୁ ଅବସ୍ଥାରେ ନିଜ ନୀତି ଥିବା ଗୁଣକୁ ଠିକ୍ ରଖିବା । କାମନା ନାହିଁ, ନ ହେଲା ବୋଲି ଛଳ ବି ନାହିଁ, ଉଷ୍ଣ ଦୁଃଖ ଉଦ୍ବେଗ କିଛି ନାହିଁ, ନିଜର ଯାହା ହୋଇଯାଇ ଯାଉଛି ନାହିଁ, ଲୋଭ ନାହିଁ କି ସ୍ବାର୍ଥ ନାହିଁ, କି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ କି ଦକ ନାହିଁ, ସେଇଠୁ ନିଜ ଶ୍ରୀୟ ନିଜେ, ସେଇ ସନା ଅସଲ ମଣିଷପଣିଆଁ, ଅସଲ ସ୍ବାଧୀନତା ! ସେ ସ୍ବାଧୀନତାକୁ ତ କେଉଁ ଅନ୍ଧାର ଯୁଗରୁ ଚିହ୍ନି ସାରିଥିଲେ ଭାରତର ଲୋକେ, ନିଜ ନିଜ ଜୀବନରେ ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ତାକୁ ଦେଖି ସାରିଥିଲେ । ତେଣୁ, ଯଦି ମରଣ ଆସୁଛି ବୋଲି ଜାଣୁଥିଲେ ତେବେ ବି କାତର ହେଉ ନ ଥିଲେ, ଆପଣା ନୀତିକୁ, ବସ୍ତୁରୁ କି ବାଟକୁ ତଳେ ହେଲେ ଘୁଞ୍ଚି ନ ଥିଲେ ।

କୁଆଡ଼େ ଗଲେ ହେ ଲୋକେ ?

ଭୋକ କରି କରି ମଲିଣି, ପାଗଲିର ମୁଣ୍ଡ ଠକା ଥିଲେ ସେ ଏ ଠକା ମାଝି ରାଜା ବସେଇବଣି, ନ ହେଲେ ସେ କାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ତାଙ୍କୁ ନିଜେ, ଗାଁରେ ପହଞ୍ଚିଲା ପରେ, କୁଆମାନେ ଅବଶ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ଲୋଡ଼ିଲେ, ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ ବଡ଼ ହେବ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପଡ଼ା ମାଗୁ କରିବାକୁ ମନ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେମିତି ମନ ସେମିତି ବଞ୍ଚିଯିବ, ପଡ଼ୁଥାନ୍ତୁ ଦି ଅନ୍ଧର, ବଡ଼ ହେଲେ, ବେଳ ଆସିଲେ, ବଳେ ଯାହା କିଛି ହେବେ । ଝାଟି ଆଉ, ଥିଲେ କେତେବେଳେ ହେଲେ ମାଟି ଲୁଗା । ଯା ହେବାର ତା' ହେବ ସିନା, କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ହାତ ଟେକି ଦେଇ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସି ରହିବା କଥା ନୁହେଁ, ଆଗରେ ଦିଶୁଥିବା ହାତର କାମ ହାତର ହାତେ କରିଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସେମିତି, ପାଠପଢ଼ା ବେଳେ ପାଠପଢ଼ା । ମା'ର ହସ୍ତାଦି ଶ୍ରେଣୀ କଣ ଏ ପିଲାଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେବେଳେ କାହାଟି ଅଥବା ସମସ୍ତେ ଠିକ୍ ଦେଖା ଦେବ ? ବଡ଼ ହେଉଥିବେ, ପାଠପଢ଼ି ଯୋଗ୍ୟ ହେଉଥିବେ, ମଣିଷ ହୋଇଥିବେ, ହାତୁ ଶୂନ୍ୟକୁ ଚଢ଼ିକ ପଡ଼ିଲା ପରି ଦିନେ ଦେଖିଲା ବେଳକୁ ପାଗଲ । ସେହିପରି ବି କଣ ସେହିପରି ହେବେ ?

ସବୁ ସମ୍ଭବ, ସବୁ ବ୍ୟାପକ, ସବୁ ଆଶଙ୍କା ସତ ହେବା ବି ସମ୍ଭବ ।

ନିରୁଚିଆ ବେଳରେ ଏକୂଚିଆ ଥିଲାବେଳେ ହଠାତ୍ କେତେଥର ସେ ଆଶଙ୍କା ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରେ ହଲଚଲ ହୋଇଛି, କିନ୍ତୁ ଶୋଇ ଶୋଇ ସ୍ବପ୍ନରେ ହାଲୁକା ଭୂମି-କମ୍ପଟାଏ ଅନୁଭବ କଲପରି ଲାଗିଛି, ଲାଗିଛି, ଭୂମିକମ୍ପ ସେ ନିଶ୍ଚୟ, ଅବୁଝି ସବୁ । ଝରକା କବାଟ ବି ଧଡ଼ ଧଡ଼ ଝଡ଼ ଖଡ଼ ଶୁଭୁଛି,—ବସନ୍ତ ଘଟୁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆଉ ଟିକିଏ ଜୋର୍ରେ ଭୂର୍ଣ୍ଣ ଥରିଲେ ଘୋର ବିପଦ ଘଟିବ, ଅବସ୍ଥା ଅସମ୍ଭାଳ ହୋଇଯିବ । ତା ପରେ ସ୍ବପ୍ନ ବି ଭଙ୍ଗି ଯାଏ, ଆତଙ୍କପ୍ରଦ ଅନୁଭୂତିର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଥଣ୍ଡ ଶ୍ରୀଣ ହୋଇ ଅନୁଭବରେ ବାରି ହେଉଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଆଶଙ୍କାର କାରଣ ସେ ଘଟି ନାହିଁ, ମନରେ ଏ ବିଷୟରେ ସ୍ଥିରବିଶ୍ବାସ ଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ହେଉ ପଛେ, ଅନୁଭୂତି କରିବାକୁ ଆପଣାଠି କେଉଁ ସ୍ବେଚ୍ଛା ଅବସ୍ଥା ଯନ୍ତ୍ରରେ ସେହି ଯେଉଁ ଉତ୍ସର କାରଣ ବାରି ହୁଏ, ଥରେ ବାରି ଦେଲେ ମନ ଭିତରେ କି ଗୁଡ଼ି ଭିତରେ ଝାଉଁ ମାରିଦିଏ କେତେ ବେଳଯାକେ, ତାକୁ ମୋଟା ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ମୁଠେଇ ଯାବୁଡ଼ି ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି କଣ ତାର ଅନ୍ତର୍ଭୁ ନାହିଁ ? ସେ ମିଛ ? ତର୍କର କଥା ସେ ଜ୍ଞାନେ ନାହିଁ । ନ ମାନେ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ ଯାହା ଜଥାନ୍ତା ତାହା କଳାଠୁ ଭିନ୍ନ, କଳ ଶୃଙ୍ଖଳା ମାନେ, ନିୟମ ପ୍ରକାରେ ଚଳେ । ଜଥାନ୍ତାଟା ଖିଆଲୀ, ମନୁଆଁ, ସେ କେତେବେଳେ କଣ କରିବ, କଣ ହେବ ତାହା ଆଗରୁ ହସାବ କରି ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିହେବ ନାହିଁ । ସେହି କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ,—ଆଶା କରିବା ନିରର୍ଥକ, ଆଶଙ୍କା କରିବା ବି ।

ଏହିପରି ଭାବଭାବ ଗୁଲିଥିଲେ ଶଶୀ ମିଶ୍ରେ, ନିଜ ସଙ୍ଗେ ନିଜେ କଥା ଭାଷା ହେଲପରି ତାଙ୍କୁ ଲାଗୁଥିଲା । ଅନ୍ଧାର ରାତି, ନିରୁଚିଆ ପଡ଼ିଆ, ଯେଠି ରହନ୍ତି ବହୁତ ବିଷାଣ ସାପ, କଙ୍କଡ଼ା ବିଛା, ତାଙ୍କର କେହି ସାଙ୍ଗା ନାହିଁ, ତାଙ୍କଠି ଆଲୁଅ ନାହିଁ, ଡାକ ଖଣ୍ଡେ ବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେଥି ଯୋଗୁଁ ଅଟକି ଯାଇ ନାହିଁ କିଛି, ସତେ ଯେମିତି ବନ୍ଧୁମେଳରେ ଗହଳ ଭିତରେ ସେ ଗପସପ ହେଇ ଗୁଲିଛନ୍ତି ।

ପଡ଼ିଆ ସରି ଆସୁଛି; ଦୂରରୁ ଦିଶିଲଣି,—ଏଣିକି ଲୋକାଳୟ,—ସତକରେ ଖୁଣ୍ଟପରେ ଆଲୁଅ, ଘରେ ଘରେ ଆଲୁଅ । ମଠେଇ ମଠେଇ ଗୁଲିଲେ, ଭାବିଭାବି । ଆଜି କଣ ଦିଆଲା ? କେତେ ଘରେ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ମାଳମାଳ ଘାସ ସଜା ହୋଇ ଜଳୁଛି । ଶଶୀ ମିଶ୍ରେ ହେଉ କଲେ,—ଦିଆଲା, ନୁହେଁ ଭଣେଇଣ ଶହ ସତଗୁଣିଣି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ପନ୍ଦର ରାତି କଂରେଜ ଅଧୀନରୁ ଭାରତ ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇବା ଦିନ ଆଜି, ସେହି ଦିନର ରାତି, ଶ୍ରୀବତ୍ସ ମାସର କୃଷ୍ଣ ପକ୍ଷର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ରାତି । ଘରେ ଘରେ ମାଳମାଳ ଘାସ ବସିଗଲେ ହିଁ ଦିଆଲା ହୁଏନାହିଁ । ସେମିତି

ଦୀପକସା ଉତ୍ସବ ତ ହୋଇଥିଲା ଆଉଥରେ, ଦି ବର୍ଷ ତଳେ, ସେତେବେଳେ ଦିନ ଭାତ କେତେ ପାଲ କେତେ ମଉଛବ, କେତେ ସଜ୍ଜା, ରାତିରାତି ବାଉଁଟୁଟା, ଦୀପ ଜଳା, ସାହୁ ସାହୁକେଶ ନାର ଗୀତ । କିନ୍ତୁ ସେ ନଥିଲା ଦିଆଲା, କି ସେ ନଥିଲା ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବା ଉପଲକ୍ଷେ ବିଜୟ ମଉଛବ । ସେତେବେଳେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ସରିଥିଲା, ଇଂରେଜପଟିଆମାନେ ଯୁଦ୍ଧ ଜିତିଥିଲେ, ଜର୍ମାନି ଜାପାନ-ପଟିଆମାନେ ହାରଯାଇଥିଲେ, ତେଣୁ ଇଂରେଜ ସରକାର ବିଜୟ ମଉଛବ କରାଇଥିଲେ । ଘରେ ଘରେ ମାଲ ମାଲ ଦୀପ ରୋଶନ, ସେ ରାତିରେ ଆଉ ଆଜି, ସେତେବେଳେ ତା' ବୁଝାଉଥିଲା ଯେ ଯୁଦ୍ଧ ଜିତି ଇଂରେଜ ସରକାର ହେଣ୍ଟିମାରୁଛନ୍ତି । ଦି ବର୍ଷ ପରେ ତା' ବୁଝାଉଛି ଯେ ଏ ଦେଶରୁ ଇଂରେଜ ସରକାର ଓପଡ଼ା ହୋଇ ଯାଉଲେଣି । ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଭାବୁଥାନ୍ତି,— ଦୃଶ୍ୟ ତ ଅନେକ ସମୟରେ ଏକାଭଳି ଦିଶେ, କିନ୍ତୁ ତାପୂର୍ଣ୍ଣ କେତେ ଭିନ୍ନ ! କିନ୍ତୁ ତାପୂର୍ଣ୍ଣ କଣ କାହା ଉପରେ ଲେଖା ହୋଇଥାଏ ? କେତେ ଗହନରେ ତାର ସ୍ଥିତି ! ଜଣା ନ ପଡ଼ିବା ଯାକେ କେତେ ଅଜଣା ! ଦଟଣାକୁ ଗୁହ, ପଦାର୍ଥକୁ ଗୁହ, ତାର ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦର୍ଶିବ ନାହିଁ, ତାର କିଛି ଦର୍ଶିବ ନାହିଁ, ଖାଲି ଗୋଟାଏ ଦର୍ପଣ ହିଁ ଦର୍ଶିବ, ତହିଁରେ ନିଜ ମୁହଁ ନିଜ ଚେହେରା ହିଁ ଦର୍ଶିବ । ମୁଁ ଫ୍ରେଣ୍ଡି ଯେଉଁ ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶ୍ୱେପ କରୁଛି ମତେ ଲାଗୁଛି ତା' ସେହି ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଛି । କିଏ ଜାଣେ ପ୍ରକୃତରେ କଣ ? ସେମାନେ ସ୍ୱାଧୀନତା ବୋଲି ଉତ୍ସବ କରୁଛନ୍ତି । ଉତ୍ସବ କରବାକୁ ମନହୁଏ, ସେଥିପାଇଁ ବର୍ଷ ଭିତରେ ନାନା ପୁଣ୍ୟପବ୍ନ ଖସି ହୋଇଛି, ବୁଝୁଛି ତା । ଆଜି ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ, କାଲି ଯେ ଚିତାଲଗି ଅମାବାସ୍ୟା, ଅର୍ଥାତ୍ ଚିତୋଡ଼ ଅମାସ୍ୟା, ତା ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ବି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଇଁ ସେଇଟା ହେବ ସୁନା ଚିତା ପିନ୍ଧିବା ଦିନ । ତାଙ୍କୁ ଚିତାଲଗି କରାହେବ । ଆମ ପାଇଁ ସେ ଦିନଟି ଚିତୋଡ଼ ପିଠାକରି ଖାଇବା ଦିନ । ଆସ ! ନଡ଼ିଆ ଆଉ ପିଠୋଉକୁ ଚକ୍‌କଣ କରି ବାଟି ମାଟି ପଲମରେ ଚିତୋଡ଼ ପିଠା କରା ହୋଇଥିବ ଖାଇବା, ଓଠକୁ କି ନରମ, କି ଚକ୍‌କଣ ! ପାଟିରେ ଗୁପି ଧରିଲା ମାସେ ବାଧା ନ ଦେଇ ବରଂ ନିବଡ଼ ଭାବେ ଲଗି ଲଗି ଯିବାକୁ, ଦବି ଦବି ଯିବାକୁ, କୁଆଡ଼େ ମିଲେଇ ଯିବାକୁ, ସେ ଯେପରିକି ଗଢ଼ା ହୋଇଛି, ମିଲେଇ ଗଲା ପରେ ପାଟିରେ ବହୁତ ବେଳଯାକେ ରହୁଯାଏ ତା'ର କଅଁଳ ପରଶ, ଯେମିତି ପଦ୍ମ ପତ୍ର ଧରି ଗାଲି ଉପରେ ଧାଁରେ ଆବିର୍ଭାବ ପରି, ତାର ସୁଆଦ, ତାର ସେହି ଏକ ପ୍ରକାର ଶାଣି ବାସ୍ନା ଯାହା ଅନ୍ୟତଃ କି ଅନ୍ୟବେଳେ କୌଣସିଠି ଅନୁଭବ କର ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଭାବୁ ଥାଆନ୍ତି,—କିନ୍ତୁ ନିଜ ଘରେ କେବଳ ସେ ସ୍ମୃତିର ସ୍ୱପ୍ନ, ସେତେବେଳେ ଚିତୋଡ଼ ଅମାବାସ୍ୟାକୁ ଘରେ ଚିତୋଡ଼ ପିଠା ହୋଇଥିଲା, ସେ ଖାଇଥିଲେ ? ବୃନ୍ଦାବନକୁ ପଲର ବର୍ଷ ଚାଲିଛି, ସେ ଜନ୍ମ ନ ହେଉଛି ତା ଉପରେ ଯେ

ଜୟଶ୍ରୀ ସେ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣର ହୋଇଥିଲା ଗୁଲିଗଲା ପରେ ତା ମା' ମୁଣ୍ଡ ପ୍ରଥମ ଥରକୁ ଖସିପ ହେଲା, ମସିରେ ମସିରେ ଦିନା କେତେ ଛୁଡ଼ି ଛୁଡ଼ିକା ପାଗଲାମି ବାହାରିଲା, କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଆହୁର ଆହୁର ବଢ଼ିଲା । ଯେଉଁ ଲୋକ ସବୁ ପୁଣ୍ୟ ପଦ୍ମ ଉପାସ ବ୍ରତ ଟିକି ନିଶି କରି କରୁଥିଲା, ତାର ହୋସ ରହିଲା ନାହିଁ ଦିନ କି ରାତି ।

ପୁଣି, ନିଜକୁ ପଚାରିଲେ,—ସବୁବେଳେ ମୋର ବି କଣ ହୋସ୍ ରହିଛି ? ହୋସ୍ ରହିଛି ଯେ ସବୁବେଳେ ସେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଟି ଚିକସା ଲାଗି ହିଁ ଯୋଗ୍ୟ, କାରଣ ତା' ପାଗଲାମି ଅଛି ?

ନିଜକୁ କ୍ଷମା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ସେ ଉଦାର ମନରେ ସଂସାରଯାକକୁ କ୍ଷମା କଲେ—ଆ ! ଦୁଃଖ ଆଉ ଦୁଃଖୀ ମଣିଷ ! ଦୁଃଖର ପ୍ରକାର ଆଉ ବିକାରର ସୀମା ନାହିଁ, ଯେମିତି ଦୁଃଖତାର ବି । ଦୁଃଖକୁ ବା ଚିହ୍ନି ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଦୁଃଖତାକୁ ତ ଚିହ୍ନି ବି ହୁଏ ନାହିଁ, ନିଜେ ଯାହା ନୁହେଁ, ମୁଖା ପିଠ ସେହି ଓଲଟା ପରିଚୟଟା ସେ ଦେଖାଇ ହୁଏ, ଯେମିତି, ନିଜେ ଭାରି ବଳୁଆ, କି ଭାରି ସାହସୀ, କି ଭାରି ନିଶ୍ଚୁର, ଅଣ-ଉପରୋଧୀ ! ଅଥଚ ସତେ ସତେ ସୁନୁ ସୁନୁ । ବିକର ! ନିଜକୁ ତ ଭୁଲାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ଭାବେ ଜଗତଯାକକୁ ଭୁଲାଇ ପାରୁଛି,—ତା ହାବ ଭାବରେ, କଥା ଭାଷାରେ, ତା ବେଶ ଭୂଷାରେ, ତା କାମରେ ! ସେ ଦୁଃଖ ବୋଲି ସେ ପାଗଲ ପରି ପଶି ହୁଏ, ସେ ପଶି ହୁଏ ବୋଲି ସେ ଛୁଟକି ପଥର କରେ, ଚମକୁ ପଥର କରେ, ସେ ନ୍ୟାୟ ନୀତି ଦୟା ମାୟା କଥା ପାଶୋର ପକାଏ । ନିଜେ ଅସହାୟ ଦୁଃଖ ବୋଲି ତ ! ଆହା ! କେତେ ଭୁଲ ତା'ର ! କିନ୍ତୁ କାହିଁକି ? ନିଜକୁ ଅସହାୟ ଦୁଃଖ ବୋଲି ଭୁଲି ବୋଲି ସିନା ସେ ଏତେ ଦୁଃଖ ଆଉ ଦୁଃଖୀ ! ସେପରି ଭୁଲି ବୋଲି ତ ସେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜନ୍ମୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ଡ୍ରରରେ ଅଛି ଏବେ ବି । ବିଜ୍ଞାନ ଓ କଳକାରଖାନା କାରିଗରରେ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ସେ ପଛେ ଚନ୍ଦ୍ର ଧାଠିରେ ଗୁଲୁ, ମଙ୍ଗଳ ଆଉ ବୃହସ୍ପତି ଗ୍ରହମାନ ଗୁଲି ଦେଖି ଆସୁ, ତଥାପି ସେ ଜନ୍ମଭଳି ମୂର୍ଖ, ଅଜ୍ଞ, ତା' ଆଖି ତା ମନ ଖାଲି ଧୁଆଁ ମୋହରେ ହିଁ ବନ୍ଧା, ସେ ତରୁଆ, ତରକା, ହୁରୁଡ଼ା, ଦକଦକ, ଦୁଃଖୀ, ଦୁଃଖଳ, ତେଣୁ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ହିଂସ୍ରକ ।

ଅଥଚ ତା' ଏଇ ଅନ୍ଧାର କାଟି ଆଲୁଅ ଜାଳିବାକୁ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ହେଲା ବାରମ୍ବାର ବାରମ୍ବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି କେତେ ମହାପୁରୁଷ, ପୃଥିବୀ ସାରା ସବୁ ଦେଶରେ, ସବୁ ଯୁଗରେ, ତାଙ୍କର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କେତେ ଭାଷା, କେତେ ପନ୍ଥା, କେତେ ଦାଗ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସେହି ଏକ । ସେମାନେ ନିଜ ଜୀବନକୁ ବୋହରଣ କରି ଥୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି କେବଳ ଗୋଟିଏ କଥା ବୁଝାଇବା ପାଇଁ,—ଭଲ ପାଇ ଶିଖ ।

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଖୁବ୍ ହୋଇଗଲେ । ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, ପଡ଼ିଥିଲେ, ନାରଦ ବୃକ୍ଷେ ଥିଲେ ଭକ୍ତର ସ୍ବରୂପ । ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରେମ । ସେ ପ୍ରେମ ଯାହାଠି ଅସିଗଲା ତାକୁ ଅମୃତ ମିଳିଗଲା । ସେଉଁ ସେ କିଛି ଲେଖିବ ନାହିଁ, କୌଣସି କଥା ପାଇଁ ଦୁଃଖ କରିବ ନାହିଁ, କୌଣସି କଥାକୁ ଚିତ୍ତ କରିବ ନାହିଁ, କୌଣସି କଥା ପଛରେ ମାତି ଶୁଣିବ ନାହିଁ । ସେ ନିଜ ନିଜ ଗୁପ୍ତ ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହେବ, ଚୁପ୍ ହୋଇଯିବ, ନିଜ ପଲ୍ଲବ ରହିଯିବ । ଶାନ୍ତି ଓ ପରମାନନ୍ଦ ତାର ସ୍ବଭାବ ହେବ, ସେମିତି ସବୁ ସବୁ ଶାନ୍ତ । ସେ ଭାବିଲେ ଭଗବାନ ତ ନିଜ, ନିଜ ବାହାରେ, ସବୁଠି । ସେମିତି ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରେମ ବି ସବୁବିଧା ପ୍ରେମ, ତହିଁରେ ତୋର ମୋର ନାହିଁ, ପାତର ଅନ୍ତର ନାହିଁ, ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ନାହିଁ, ସ୍ବାର୍ଥର ଗନ୍ଧ ନାହିଁ, ଭେଦର କି ହଂସାର ବିଷ ନାହିଁ । ଅଭୂତ ସାଧନା ସେ ପ୍ରେମ ମାର୍ଗ । କିନ୍ତୁ ଆଗ ତ ଭଲ ପାଇ ଶିଖିବା କାମ । ଅଭ୍ୟାସ ଯୋଗ । କେବେ ଆରମ୍ଭ କରିବି, କେବେ ?

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଦି' ପାଖକୁ ଅନେଇଲେ, ପଡ଼ିଆ ନୁହେଁ, ବହୁ ରାତିରେ ସେ ଚାଲିଛନ୍ତି, ବହୁରେ ଦି ପାଖ ଘରେ ମାଲମାଲ ଦାସ ଜଳୁଛି, ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପିଲଏ କେହି କେହି ଫୁଲଟିର କି ଘଡ଼ିବାଣ ଲାଗାଉଛନ୍ତି, ଖୁସିରେ ହାଉହାଉ ହେଉଛନ୍ତି । ଦୂରରୁ କେତେଠୁ ବାଜା ଶୁଣୁଛି । ସ୍ବଧୀନତାର ପ୍ରଥମ ଦିନର ସବୁ ଉତ୍ସବ ଚାଲିଛି । ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଗର୍ବିତ ହୋଇ ମନେ ମନେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଜଣାଣ କଲେ, ମହାପ୍ରଭୁ, ଏ ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ କର, ଏ ଦେଶକୁ ରକ୍ଷା କରିଥାଅ, ଏ ଦେଶର ମଣିଷଙ୍କୁ ମଣିଷ କର, ଏମାନଙ୍କର ସବୁ ଦୁଃଖ ଦୂର କର ।

ମନରେ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ଭଟ କଲ୍ପନା ଆସିଲା, ସତେ ସେମିତି ସେ ନିଜେ ନାରଦ, ଆହୁରି ଉଦ୍ଭଟ ହୋଇ ମିଳିଲେ ଯାଉ ଯାଉ ଭାବିହେଲା, ନାରଦ ବୋଲି ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ପାଗଳ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚଟି ପୁଅ ନ ଥିଲେ ।

“ଆରେ, ଶଶୀ ବାବୁ ଯେ, ନମସ୍କାର ଆଜ୍ଞା ।”

ଆଗରେ ବିନୋଦ ଦାସ, ସ୍ଥାନୀୟ ସେକେଣ୍ଡ ଅଫିସର, ତାଙ୍କ ବସାର ହତା ଟାଟକ ଦୁଆର ମୁହଁରେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ଆଖିଲା ଦେଖାଇ ତାଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ଶଶୀ ମିଶ୍ର ହସି ହସି ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲେ ।

“ବଜାର କରି ଫେରୁଛନ୍ତି ପରା, ଟିକିଏନାକୁ ଆସନ୍ତୁ ଆସନ୍ତୁ, ଆଜିପରା ଦିନରେ ଆପଣଙ୍କ ପରି ମହତ୍ତ୍ବ ଲୋକଙ୍କର ଆମ ଘରେ ପାଦଧୂଳି ପଡ଼ିଲେ ଆମର ଭାଗ୍ୟ,” ବିନୋଦ କହିଲା ।

“ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ କିବା ଅଧ୍ୟାସ ! ଯେ ନିଜେ ମହତ୍ତ୍ବ ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ଦେଖିବାର ଗୋଟି ମାଟି ବିଲୁଆ କୁକୁର ବି ମହତ୍ତ୍ବ, ତେଣୁ ସିନା ଆପଣଙ୍କ ଘୃଣରେ ଏ ବରନ !” ଶଶୀବାବୁ କହିଲେ ।

ଦିହେଁ ବିନୋଦର ବସା ପିଣ୍ଡାକୁ ଗଲେ, ସେଠି ବି ମାଲମାଲ ଘାସ । “ଆରେ ହେ କୁଟୁରୁ, ହେ ମୁଟୁରୁ—” ବିନୋଦ ଦାସ ରଖିଲା, “ଆସ, ଗୋଡ଼ ତଳେ ପକ୍, କିଏ ଆସିବନ୍ତି ? ବଢ଼ାପା ।” କୁଆ ଦିହେଁ ଦଣ୍ଡବତ ହୋଇ ହସି ହସି ଭିତରକୁ ପଳାଇଲେ ।

“ଗୁହା ଟିକିଏ ଆସୁ ?”

“ଆଜ୍ଞା ମୁଁ ତ ପିଏ ନାହିଁ ।”

“ହଉ ହଉ, ଜଳଖିଆ ଆଣ ।”

“ତା ବି ଅଇରୁ ନୁହେଁ ଆଜ୍ଞା, ଟିକିଏ କାମ ବାକ ଅଛି ।”

“ହଉ ହଉ, ଜଗୁ ସଙ୍ଗରେ ଦେଇଦିଅ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ।” ପୁଣି ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ଆମ ଦେଶର ନୂଆ ଇତିହାସ ଚାଲିଲା, ସେ ଯୁଗ ହେବ ପୁଣି ସମ୍ପର୍କିର ।” ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “କାହିଁକି ନ ହେବ ? ଯେଉଁ ଭଗବାନ ଏ ଦେଶପାଇଁ ଏ ଯୁଗ ଆଣିଲେ ତାଙ୍କୁ ଆମେ ଡାକିବା ଯେ ସେ ନୂଆଯୁଗର ଯୋଗ୍ୟ ହେବାଲାଗି ସେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ, ଏ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କୁ ଭଲ ହୃଦୟ ଭଲ ବୁଦ୍ଧି ଦିଅନ୍ତୁ, ବଳ ଦିଅନ୍ତୁ, ସବୁ ସଦଗୁଣ ଦିଅନ୍ତୁ, ସୌଭାଗ୍ୟ ଦିଅନ୍ତୁ । ଆମେ ନିଜକୁ ନ ଗଢ଼ିଲେ କିଛି ହେବ ନାହିଁ, ତାଙ୍କ କୃପା ନ ଥିଲେ ବି କିଛି ହେବ ନାହିଁ ।” ବିନୋଦ ହସି ଦେଇ କହିଲା, “ଆପଣଙ୍କୁ କେମିତି ଦର୍ଶୁଛି !” ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ମୁଁଟା କିବା ମଣିଷ ଆଜ୍ଞା ? ମୋ ଭଳିଆ ଗୋଟାକୁ ଏକଥା ପଚାରୁଛନ୍ତି ! ଯଦି ପଚାରିଲେ ତେବେ କହୁଛି—ଆପଣ ଅବା କଣ ଦେଖୁଥିବେ, କିନ୍ତୁ କାଲି ଆଉ ଆଜି ଭିତରେ କେଉଁଠି କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ମୁଁ ଦେଖିଲି ନାହିଁ ତ ! ଆମଠିଂ ଯେଉଁ ଦୋଷଗୁଣ ଥିଲା, ଯେଉଁଠି ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା, ଯେଉଁ ମଣିଷଠିଂ ଯେଉଁ ସ୍ୱଭାବ, ସବୁ ତ ସେଇଆ ଅଛି, ସେମିତି ଅଛି । କିଏ କାହା ଖୋଜ ଛାଡ଼ିଛି କି ?”

ବିନୋଦର ମୁହଁରୁ ହସ ଚାଟିଲା ନାହିଁ, ସେ ଆହୁରି ଉତ୍ସାହୀତ ହୋଇ କହିଲା, “ମୁଁ ତା ଅସୀକାର କରୁନାହିଁ । କାଲି ଯାହା ଅଭାବ, ଯୁକ୍ତି, ଦୋଷ ଥିଲା ସେ ସବୁ ଆଜି ବଦଳି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କାଲି ଯେଉଁ କବାଟ ବୁଜା ଥିଲା ଆଜି ତ ତା’ ଖୋଲିଛି । ଏକା ଦିନକେ ତ ଅବସ୍ଥା ବଦଳେ ନାହିଁ କି ସବୁ ଭଲ ହେଉ ବୋଲି କହିଦେଲେ ବଦଳେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ, ବେଳ ବି ଲେଡ଼ା । ପରାଧୀନ ଥିଲାବେଳେ ସେଇଟା ଯତ୍ନ ବି ନ ଥିଲା, ଏଣିକି ହେବ । କମ୍ ବଡ଼ କଥା ?”

ଶଶୀବାବୁ କହିଲେ, “ଆଶା ଦେଖାଇ ଆଶା ନ ମେଣ୍ଟାଇବାଠାରୁ ବଳି ଆଉ ଦୁଃଖ ଅଛି ନା ? କଣ କରବ ? ମୁଁ ଖାଲି ଭାବୁଛି ସେହି କଥା । ଏତେ ଏତେ ତ୍ୟାଗୀ ମହାପୁରୁଷ ନିଜର ସବୁ ପୁଣି ଉଜାଡ଼ି ଦେଇ ପ୍ରାଣ ପଣେ ଦେଶପାଇଁ ଲାଗିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ

ସ୍ବାଧୀନତା ନ ଆସୁଣୁ କେତେ କେତେ ବଡ଼ବଡ଼ଆଙ୍କ ଭିତରେ ଆପଣା ଆପଣା ସ୍ବାର୍ଥ ପାଇଁ ଶ୍ଯମତା ପାଇଁ ଭିଡ଼ା ଓଟରା ସତେ ଯେମିତି ତଳେ ତଳେ ରହିଥିଲୁ । କେତେ ଛଦ୍‌ବେଶ ତଳେ କେତେ ହିଂସ୍ରକ ଜନ୍ମ ଏକାଠି ରୁଣୁ ହୋଇଥିଲେ, ଉପରେ ପ୍ରକାରେ, ଭିତରେ ଆଉ ପ୍ରକାରେ । ଗାନ୍ଧୀ ମହାତ୍ମା ଯାହା କହିଲେ ସେମାନେ ତା’ ପାଲିଲେ କି ? ଅଜନ୍ତୁ ତ ସ୍ବାଧୀନତା ଆସିଗଲା, ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କୁ ପାଲକ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ତ ?”

ବିନୋଦ ହସିଦେଇ କହିଲୁ, “ପାଲକ ପଡ଼ିଲେ ତାଙ୍କ ନାଁରେ ଦରଖାସ୍ତ କରିବାକୁ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଦିବ୍ୟ ସମୀପ ଆଉ ନାହିଁ, ସେଥିପାଇଁ କଣ ଭଲେଣି ପଡ଼ିବ ? ଯେମିତି, କଥାରେ କହିଲୁ, ସେ ଇଂରେଜ ବୋଲି ସିନା ବାଦ ବନ୍ଦୀକୁ ଏକା ଗାଟରେ ପାଣି ସିଆଉଥିଲେ ଆଉ କିଏ ପାରିବ ?”

ଶଶୀ ବାବୁ କହିଲେ, “ମୁଁ ସେକଥା କହୁ ନାହିଁ ।”

“ଭବନ୍ତୁ ବି ନାହିଁ ମନରେ”, ବିନୋଦ କହିଲୁ, “ସରକାର ଥିଲୁ, ସରକାର ରହିବ, ଶାସକମାନେ ଶାସନ ଶୃଙ୍ଖଳା, ଆଇନ୍ କାନୁନ୍, ତାକୁ କେମିତି ଲୋକେ ମାନିବେ ସେଥିପାଇଁ ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ସେସବୁ ରହିବ ହଁ । ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକ ଝିସିଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସେଇଟା ଥିଲା ବିଦେଶୀ ସରକାର, ଏଇଟା ଯେ ଆମ ଲୋକଙ୍କ ନିଜ ସରକାର, ସ୍ବା ମାଲିକ୍ ଲୋକେ । ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତ ଆନ୍ତରିକ ବଢ଼ିଆ କରାଯିବ, ଆମ ଲୋକଙ୍କୁ କଣ ଦରକାର ସେ କଥା ସିନା ଆମ ଲୋକେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ସେହି ଅନୁସାରେ ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେ, ବିଦେଶୀକୁ କଣ ଜଣା ?”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଦେଶସାକ ଲୋକଙ୍କର ସେଇଆ ସବୁ ଆଶା ଆଜ୍ଞା, ସମସ୍ତଙ୍କର ସେଇ ଆଶା । ଆଗରୁ କାଳ କାଳକେ ସେଇ ଆଶା ବି ଲୋକେ କରୁଥିଲେ, ହୋ’ ଅନାଦି କାଳ ହେଲୁ, ସକଳ ରାଜତରେ, ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଯେ ଏ ପୃଥିବୀସାକ ଏମିତି ସ୍ଥାନଟିଏ ହୋଇ ଥାଉ ଯେଉଁଠି ଅଭାବ, ଦୁଃଖ, ଅଶାନ୍ତି, ଭୟ, ଅଶଙ୍କା, କିଛି ନ ଥାଉ କାହାରି ପାଇଁ । କେହି ଅନ୍ୟ କାହାରିକି ହରକତ ନ କରୁ । ସେମିତି କରିବ ବୋଲି କେହି ହାତ ବଢ଼ୋଉ ବଢ଼ୋଉ ତା’ ହାତ ବନ୍ଦ କରାହେବ । ଦୁଷ୍ଟକୁ ଦଣ୍ଡ, ଦୁଷ୍ଟ ନିବାରଣ ହେଲା ଭଗବାନଙ୍କର ଆଗ କାମ । ପାଗ, ଶ୍ଯମା, ଫସଲ, ଗୋରୁ, ବୁଢ଼ି, ଉତ୍ପଳାଶ, ଅର୍ଜନ, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ, ବଳ, ସନ୍ତାନ, ଶିଶୁ, ସମୃଦ୍ଧି ସବୁ ଭଲଥାଉ, ଲୋକେ ସୁଖ ଶାନ୍ତିରେ ଥାଉନ୍ତୁ । ସବୁବେଳେ ଆନନ୍ଦ ପାଆନ୍ତୁ, ଭଗବାନ ନର ଅବତାର ହୋଇ ଲାଲା ଦେଖାଇଲା ବେଳେ ବି ଲୋକେ ସେଇଆ ଆଶା କରିଛନ୍ତି, ମହା ଧାର୍ମିକ ଦୟାଳୁ ରାଜାମାନଙ୍କ ଆଇତାରେ ବି ସେଇଆ ହେଉ ବି ଆଶା କରିଛନ୍ତି, ସମସ୍ତେ ବିପଦରେ ପଡ଼ିଥିଲୁ ବେଳେ ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ିଥିଲୁ ବେଳେ ବି ତ ସହଜେ ।”

“ହଁ ଯେ,—କାରଣ ଥିଲେ ତ ଆଶା କଲେ ସେ ଗୋଟାଏ କଥା, ନଇଲେ ତ ଅଳପୁଆ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିଲ ଭଲ—”

“ଠିକ୍ କହଲେ, ଠିକ୍ କହଲେ,—” ଉଷାହରେ ତେଜ ଉଠିଲେ ଶଶୀ ମିଶ୍ର,
 “ସେଇ ଯେଉଁ କାରଣଟା, ଅସଲ ସେଇଆ, ସେ କଣ ସହଜ ପଡ଼ୁଛି ? ଆଗ ଦରକାର
 ଲଜ୍ଜାମୟଙ୍କ ଇଚ୍ଛା, ତାଙ୍କ ଦୟା, ସେ ଆମ ହାତରେ ନାହିଁ, କାହାର ହାତରେ ନାହିଁ ।
 ଏ ପଟ୍ଟ ମଣିଷଙ୍କ ଆତ୍ମ ଦରକାର—ସତ୍ତ୍ୱ ବିଚାର, ସତ୍ତ୍ୱ କାମ, ନିଜ ଦୋଷ ଯୁକ୍ତି
 ସୁଧାରବାକୁ ଆସାଣ ଉଦ୍ୟମ, ବର୍ତ୍ତ ବର୍ତ୍ତ ଯାଏ ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତେ ଲାଗି ରହିଥିଲେ
 ଭଗବାନଙ୍କ ଦୟା ମିଳିବ, ସେଉଁଠୁ ଯୁଗ ବଦଳିବ । ନ ହେଲେ, କେତେବେଳେ ଏଠି
 ଟିକିଏ ତାଳି, ସେଠି ଟିକିଏ ତାଳି, ସେ କିଛି କାମକୁ ପାଏ ? ସ୍ୱାଧୀନତା ଆସିଲା,
 କେଡ଼େ କଥା ହେଲା ! ସ୍ତ୍ରୀ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହାତୁଡ଼ାଟା ବଦଳନ୍ତା କି !”

“ବଦଳିବ, ବଦଳିବ, ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ ।” ବିନୋଦ କହିଲା ।

ହଠାତ୍ ଦିହେ ଧୂଳି ହୋଇଗଲେ । ଆସିଗଲା ସେମିତି ଗୋଟିଏ ନିଶ୍ଚଳ
 ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଯେତେବେଳେ ଜଗତରୁ ବେଶି ମଣିଷ ଏକା ଜାଗାରେ ପାଖ ପାଖ ଥାଇ ରୁଣ୍ଡ
 ନ ଯିବାକୁ ସତେ ସେପରି ଏକା ସ୍ୱପ୍ନରେ ଲାଜ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଭାଷା ସେଠି ପଡ଼ୁଥିବା
 ନାହିଁ । ଉଦ୍‌ବେଗ ଶହ ସହସ୍ରଲକ୍ଷ ଅଗଷ୍ଟ ପଦର ରାତି ଆଣିଥିଲା ଆଶା ଓ ବଦ୍‌ବେଗ,
 କୁହା ଓ ଅକୁହା, କେତେ ଅନ୍ତରକୁ ଏକାଠି ଯୋଡ଼ୁଥିଲା । କିଏ ଶଶୀ ମିଶ୍ର, ବୃତ୍ତା
 ଶିକ୍ଷକଟିଏ, କିଏ ବିନୋଦ ଦାସ, ଜଣେ ଯୁବକ ପ୍ରଶାସନିକ କର୍ମଚାରୀ, କିଏ
 କେଉଁଠିକାର, ଗୁଜର କରବାକୁ ଆସି ଠାଏ ଥିବାଯାକେ ଚହ୍ନା ଜଣା, ସେତକ
 କିନ୍ତୁ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ଦିହେ ଆପଣାକୁ ଭୁଲି ଭରଲି ଯାଇଥିଲେ, ମିଶି
 ଯାଇଥିଲେ, ପରସ୍ପରକୁ ଆଦର ନେଇ ଥିଲେ ସତେ ସେମିତି ଜୀବନଯାକର ସ୍ୱପ୍ନ ।
 ତା’ପରେ ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଚାଲିଗଲା, ନିଜ ନିଜର ଅଲଗା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଲେଉଟି ଆସୁଥିଲା,
 ଦୁହେଁ ଏକା ସରରେ ଅନୁଭବ କଲେ ସେ ରାତିରେ ଜଳୁଥିବା ମାଲମାଲ ଘାସର
 ଅଳୁଅକୁ ।

ଶଶୀମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଯାଏଁ ଆଜ୍ଞା । ”

“ଅଟକେଇ ଦେଲି । କେତେ ଦୁଃଖ ସୁଖ ହେଲେ,” ବିନୋଦ କହିଲା, “ଟିକିଏ
 ରହନ୍ତୁ—ହେଇ ଜଗୁ, ଉଠିଲେ ଯେ”—। ଭାରତ ପରାସୀ ଜଗୁ ପାଆନ୍ତିଆ ଲଢ଼ୁ
 ପାଞ୍ଚୋଟି ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ଦେଇ ଆସି ଶଶୀମିଶ୍ରଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ କହିଲା “ଆଜ୍ଞା,
 ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ମା’ ପଠାଇଦେଲେ ।”

“ଏଡ଼େ ଏଡ଼େ ଲଢ଼ୁ । ଏତେ ! ହଉ ହଉ, ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛି । ଭଗବାନ
 ସତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ୟୁତ୍ରେ ଏ ପରିବାରର ମଙ୍ଗଳ କରିଥାନ୍ତୁ”, ଗର୍ବଗର୍ବ ହୋଇ ସେ କହିଲେ,
 “ଆପଣ ଜଣେ ସକଳ ମନୋବାଞ୍ଛି ପୁଣି ହେଉ, ସବୁ କୁଶଳ ହୋଇଥାଉ ।”

ଚାଲିଗଲେ ।

ସେ ଦିନ ପଛରେ ରହିଯାଇଥାଏ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ସ୍ୱାର୍ଥାନତା ଆସିଥିବା ଯୋଗୁଁ ଉତ୍ସବ ପାଳିଥିଲେ । ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ ହରିଥାଏ । ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇ ସାରିଥାନ୍ତି ।

ସଲିମ୍ ଆଲି ବଦଲି ହୋଇଛନ୍ତି, ଆସିଛନ୍ତି, ରାଘବ ଶ୍ୱେଧୁଣ୍ଡା । ପୁରୁଣା ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଆବାସର ଖୋଲା ବଗିଚାକୁ ବଡ଼ ଗଛରୁ ଉତୁଆଳ କରି ଯେଉଁ ଗହଳି ଆମୃତୋଟା ତା'ର ହୃଦୟ ଭିତରେ ଇଂରେଜ ଅମଳରୁ ଠିଆ ହୋଇଛି, ସେଠି ଖାନ୍ନାମା ଚଢ଼େଇମାନେ ସେମିତି କରନ୍ତି ମିଶିତ ହେଉଛନ୍ତି, ସେମିତି ଆଗେ ହେଉଥିଲେ, ସେମିତି ତାଙ୍କ ପୁରୁଷମାନେ ହେଉଥିଲେ, ସେମିତି ସେ ଗଛମାନଙ୍କ ଗଣ୍ଡିରେ ଉଠିଥିବା ଲାଗିଥାଏ, ଉପରକୁ ଉଠେ, ବର୍ଦ୍ଧିହେଲେ ଧୋଇ ଖସି ପଡ଼ୁଥାଏ ପୁଣି ଉଠୁଥାଏ । ସେମିତି ସେଠି ଗୁଣ୍ଡୁଚ ମୁଣାମାନେ ଦଉଡ଼ି ଧାପଡ଼ି ଲାଗାନ୍ତି; ଯାଉନ୍ତୁ ସଲିମ୍ ଆଲି, ଆସନ୍ତୁ ରାଘବ ଶ୍ୱେଧୁଣ୍ଡା ।

ବଡ଼ ସଡ଼କରେ ସେମିତି ଆଗପଛ ଲାଗି ରହିଛି ଆତଯାତ, ମଣିଷ, ଗୋରୁ, ଶଗଡ଼, ଟ୍ରକ, ବସ ଯେତେ ଯାହା । ଗୁଲିଛି ଗୁଲିଛି ଗୁଲିଛି । ବା କେତେବେଳେ, —ଗୁଲି ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଫୁଟା ପିଆ ଖାଲି ରାସ୍ତା । ସଲିମ୍ ଆଲି ? ରାଘବ ଶ୍ୱେଧୁଣ୍ଡା ! ନିରର୍ଥକ ନା ଗୁଡ଼ାଏ ।

କେଉଁଠି କେଉଁ ବସ୍ତି ଲୋକେ କୁହାକୁହୁ ହେଲେ, କେଉଁଠି ଗାଁ ଗଣ୍ଡାରେ ଲୋକେ, ଚିଲି ଉପରେ, ଗଛମୂଳେ, ହାଟ ବଜାରରେ,—ପଦେ ପଦେ କଥା,— “ହଁ, ସେ ବଡ଼ ଭଲଲୋକ ଥିଲ । ଧର୍ମ ବିଚାର, ପାତର ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ମାଗଣା କାହାଠୁ ଶାଗପତ୍ରଟିଏ ନିଏ ନାହିଁ, ଭାରି ନିଷ୍ଠାପର । ତା ଆଖିରେ ବଡ଼ ସାନ ନାହିଁ । ଗରିବ ଦେଖିଲେ ଆଗ ଦୁଃଖ ରୁଝେ । ଗୁହାରିଟିଏ କାନରେ ପଡ଼ିଲେ ଥର ହୋଇ ବସେ ନାହିଁ । ପାଣି କାଦୁଅ କଣ୍ଟା ମାନେ ନାହିଁ, ଲୋକଙ୍କ ଭଲ କରିବାକୁ ଧାଇଁଯାଏ ।”

କେତେ କେତେ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଯେ ଯେଉଁଠି ଜାଣେ । ଜୁଲିନା ପଡ଼େ । କେହି କେହି ବୁଢ଼ା ଲୋକ କହନ୍ତି, “ଦି କୋଡ଼ି ବର୍ଷ ତଳେ ଏମିତି ଆସିଥିଲେ ଆଉ ଜଣେ, ଶହସ୍ର ଦାସ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଆଉ କେହି ଆସି ନାହାନ୍ତି ।”

ସେମାନଙ୍କ ଟୁପୁରୁ ଟାପୁରୁ ଖବର କାଗଜକୁ ଯାଏ ନାହିଁ, ସେମିତି ଯାଏ ନାହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଘର ନିଶ୍ୱାସର ଶବ୍ଦ, କଥା କଥା, ନିଶ୍ୱାସ ନିଶ୍ୱାସ,

“ଠିକ୍ କହିଲେ, ଠିକ୍ କହିଲେ,—” ଉଷାହରେ ତେଜ ଉଠିଲେ ଶଶୀ ମିଶ୍ର,
 “ହେଉ ଯେଉଁ କାରଣଟା, ଅସଲ ହେଉଥା, ସେ କଣ ସହଜ ପଡ଼ୁଛି ? ଆଗ ଦରକାର
 ଇହାମୟଙ୍କ ଇଚ୍ଛା, ତାଙ୍କ ଦୟା, ସେ ଆମ ହାତରେ ନାହିଁ, କାହାର ହାତରେ ନାହିଁ ।
 ଏ ପଟ୍ଟ ମଣିଷ ଆଜୁ ଦରକାର—ସବୁ ବିଚାର, ସବୁ କାମ, ନିଜ ଦୋଷ ଯୁକ୍ତି
 ସୁଧାରବାକୁ ଆପଣା ଉଦ୍ୟମ, ବର୍ତ୍ତ ବର୍ତ୍ତ ଯାଏ ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତେ ଲାଗି ରହିଥିଲେ
 ଭଗବାନଙ୍କ ଦୟା ମିଳିବ, ସେଉଁଠୁ ଯୁଗ ବଦଳିବ । ନ ହେଲେ, କେତେବେଳେ ଏଠି
 ଟିକିଏ ତାଲି, ସେଠି ଟିକିଏ ତାଲି, ସେ କିଛି କାମକୁ ପାଏ ? ସ୍ୱାଧୀନତା ଆସିଲା,
 କେଡ଼େ କଥା ହେଲା ! ସ୍ୱା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହାତୁଡ଼ାଟା ବଦଳନ୍ତା ବ !”

“ବଦଳିବ, ବଦଳିବ, ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ ।” ବିନୋଦ କହିଲା ।

ହଠାତ୍ ଦିହେ ଧୁନ ହୋଇଗଲେ । ଆସିଗଲା ସେମିତି ଗୋଟିଏ ନିଶ୍ଚଳ
 ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଯେତେବେଳେ ଜଣକରୁ ବେଶି ମଣିଷ ଏକା ଜାଗାରେ ପାଖ ପାଖ ଥାଇ ରୁଣ୍ଡ
 ନ ଯିବାକୁ ସତେ ଯେପରି ଏକା ସ୍ୱପ୍ନରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଭାଷା ସେଠି ପହଞ୍ଚେ
 ନାହିଁ । ଉଣେଇଶ ଶହ ସତ୍ତ୍ୱଲିଖି ଅଗଷ୍ଟ ପନ୍ଦର ରାତି ଆଣିଥିଲା ଆଶା ଓ ବଦ୍ଧବେଗ,
 କୁହା ଓ ଅକୁହା, କେତେ ଅନ୍ତରକୁ ଏକାଠି ଯୋଡ଼ିଥିଲା । କିଏ ଶଶୀ ମିଶ୍ର, ବୁଢ଼ା
 ଶିକ୍ଷକଟିଏ, କିଏ ବିନୋଦ ଦାସ, ଜଣେ ଯୁବକ ପ୍ରଶାସନିକ କର୍ମଚାରୀ, କିଏ
 କୋଉଠିକାର, ରୁକ୍ମିଣୀ କରବାକୁ ଆସି ଠାଏ ଥିବାଯାକେ ଚହ୍ନା ଜଣା, ସେତିକି
 କଳ୍ପ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ଦିହେଁ ଆପଣାକୁ ଭୁଲି ଢରିଲି ଯାଇଥିଲେ, ମିଶି
 ଯାଇଥିଲେ, ପରସ୍ପରକୁ ଆଦର ନେଇ ଥିଲେ ସତେ ଯେମିତି ଜୀବନଯାକର ସ୍ୱପ୍ନ ।
 ତା’ପରେ ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଚାଲିଗଲା, ନିଜ ନିଜର ଅଲଗା ଅନ୍ତର ଲେଉଟି ଆସୁଥିଲା,
 ଦୁହେଁ ଏକା ସରରେ ଅନୁଭବ କଲେ ସେ ରାତିରେ ଜନ୍ମିଥିବା ମାଲମାଲ ଦାପର
 ଆଲୁଅକୁ ।

ଶଶୀମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଯାଏଁ ଆଜ୍ଞା । ”

“ଅଟକେଇ ଦେଲି । କେତେ ଦୁଃଖ ସୁଖ ହେଲେ,” ବିନୋଦ କହିଲା, “ଟିକିଏ
 ରହନ୍ତୁ —ହେଉ ଜଗୁ, ଉଠିଲେ ଯେ”—। ତାରତ ପରସ୍ତା ଜଗୁ ପାଆନ୍ତିଆ ଲଜୁ
 ପାଞ୍ଚୋଟି ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ଦେନ ଆସି ଶଶୀମିଶ୍ରଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ କହିଲା “ଆଜ୍ଞା,
 ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ମା’ ପଠାଇଦେଲେ ।”

“ଏଡ଼େ ଏଡ଼େ ଲଜୁ ! ଏତେ ! ହଉ ହଉ, ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛି । ଭଗବାନ
 ସବୁ ବିଷୟରେ ଏ ପରିବାରର ମଙ୍ଗଳ କରିଥାନ୍ତୁ”, ଗଦ୍‌ଗଦ୍ ହୋଇ ସେ କହିଲେ,
 “ଆପଣ ଙ୍କର ଧଳା ମନୋବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉ, ସବୁ କୁଶଳ ହୋଇଥାଉ ।”

ଚାଲିଗଲେ ।

ସେ ଦିନ ପଛରେ ରହୁଯାଇଥାଏ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ସ୍ଵର୍ଧାନତା ଆସିଥିବା ଯୋଗୁଁ ଉତ୍ସବ ପାଳିଥିଲେ । ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ ହୁଏଥାଏ, ମର୍ଦ୍ଦମାନେ ଦାୟିତ୍ଵ ନେଇ ଯାଉଥାନ୍ତି ।

ସଲିମ୍ ଆଲି ବଦଲି ହୋଇଛନ୍ତି, ଆସିଛନ୍ତି, ରାଘବ ରୋଧୁଣୀ । ପୁରୁଣା ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଆବାସର ଖୋଲ ବଗିଚାକୁ ବଡ଼ ଗ୍ରାସରୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ଯେଉଁ ଗଛଲି ଆମୃତୋଟା ତା'ର ହତା ଭିତରେ ଇଂଲେଜ ଅମଳରୁ ଠିଆ ହୋଇଛି, ସେଠି ଖାନ୍ନାମା ଚଢ଼େଇମାନେ ସେମିତି କରର ମିଶର ହେଉଛନ୍ତି, ସେମିତି ଆଗେ ହେଉଥିଲେ, ସେମିତି ତାଙ୍କ ପୁଅପୁରୁଷମାନେ ହେଉଥିଲେ, ସେମିତି ସେ ଗଛମାନଙ୍କ ଗଣ୍ଡିରେ ଉଠୁଥିବା ଲାଗିଥାଏ, ଉପରକୁ ଉଠେ, ବଂଶହେଲେ ଧୋଇ ଖସି ପଡ଼ୁଥାଏ ପୁଣି ଉଠୁଥାଏ । ସେମିତି ସେଠି ଗୁଣ୍ଡୁଚ ମୁଣାମାନେ ଦଉଡ଼ ଧାପଡ଼ ଲଗାନ୍ତି; ଯାଉନ୍ତୁ ସଲିମ୍ ଆଲି, ଆସନ୍ତୁ ରାଘବ ରୋଧୁଣୀ ।

ବଡ଼ ସଡ଼କରେ ସେମିତି ଆଗପଛ ଲାଗି ରହୁଛି ଆତଯାତ, ମଣିଷ, ଗୋରୁ, ଶଗଡ଼, ଟ୍ରକ, ବସ ଯେତେ ଯାହା । ଚାଲିଛି ଚାଲିଛି ଚାଲିଛି । ବା କେତେବେଳେ, —ଗୁଲି ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଫୁଟା ପିଠିଆ ଖାଲି ରାସ୍ତା । ସଲିମ୍ ଆଲି ? ରାଘବ ରୋଧୁଣୀ ! ନିରର୍ଥକ ନା ଗୁଡ଼ାଏ ।

କେଉଁଠି କେଉଁ ବର୍ଷି ଲୋକେ କୁହାକୁହୁ ହେଲେ, କେଉଁଠି ଗାଁ ଗଣ୍ଡାରେ ଲୋକେ, ବଲି ଉପରେ, ଗଛମୂଳେ, ହାଟ ବଜାରରେ,—ପଦେ ପଦେ କଥା,— “ହଁ, ସେ ବଡ଼ ଭଲଲୋକ ଥିଲ । ଧର୍ମ ବଞ୍ଚର, ପାତର ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ମାଗଣା କାହାଠୁ ଶାଗପତ୍ରଟିଏ ନିଏ ନାହିଁ, ଭାରି ନିଷ୍ଠାପର । ତା ଆଖିରେ ବଡ଼ ସାନ ନାହିଁ । ଗରିବ ଦେଖିଲେ ଆଗ ଦୁଃଖ ରୁଝେ । ଗୁହାରିଟିଏ କାନରେ ପଡ଼ିଲେ ଥର ହୋଇ ବସେ ନାହିଁ । ପାଣି କାଦୁଅ କଣ୍ଟା ଝଣ୍ଟା ମାନେ ନାହିଁ, ଲୋକଙ୍କ ଭଲ କରିବାକୁ ଧାଇଁଯାଏ ।”

କେତେ କେତେ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା, ସେ ଯେଉଁଠି ଜାଣେ । ଜୁନିନା ପଡ଼େ । କେହି କେହି ବୁଢ଼ା ଲୋକ କହନ୍ତି, “ଦି କୋଡ଼ ବର୍ଷ ତଳେ ଏମିତି ଆସିଥିଲେ ଆଉ ଜଣେ, ଶହସ୍ର ଦାସ, ଦ୍ରାଘୁଣ, ଆଉ କେହି ଆସି ନାହାନ୍ତି ।”

ସେମାନଙ୍କ ଟୁପୁ ଟାପୁରୁ ଖବର କାଗଜକୁ ଯାଏ ନାହିଁ, ସେମିତି ଯାଏ ନାହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଘାଟି ନିଶ୍ଵାସର ଶବ୍ଦ, କଥା କଥା, ନିଶ୍ଵାସ ନିଶ୍ଵାସ,

ପବନରେ ମିଳେଇଯାଏ । ଖବର କାଗଜରେ କାହା ଜୀବନ ମରଣର ଆଉ ଯେତେ ଛାହା ଖବର ନା ବାହାରେ, ଛାପିବା ବଧୂ ବୋଲି ଶୁଣି ଖବର କାଗଜ ଛାପେ, ସଂପୃକ୍ତ ଅଳ୍ପ କାହା କାହା ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ମନେ ରଖନ୍ତି କୃତକ ।

ସଲିମ୍ ଆଲିଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଭିନ୍ନ ଆଲୋଚନା ବା ହୋଇଥିଲା, କେତେ ବ୍ୟବସାୟୀ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଜମି ମାଲିକ, ମହାଜନ, ଅନ୍ୟ କେଉଁ ଧନୀ କି ପ୍ରତାପୀ ଲୋକ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବେ ମତ ଦେଇଥିଲେ — “ଓହୋ କଣ୍ଟା ଗଲା । ପୋତା ମୁହଁ। ଭାରି ଜଣେ, ସତେ ଯେମିତି ଏକ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ସଂସାରଟାକୁ ଟେକି ଧରିଛନ୍ତି । ଏତେଲୋକ ଆସୁଛନ୍ତି ଯାଉଛନ୍ତି, କେହି ପାଟି ଫିଟେଇ ନାହାନ୍ତି, ସ୍ୱାଙ୍ଗର ଯେମିତି କି ନୂଆ ଆଜନ । ଯା ଏଥର । ଯା କୋରସୁଟ ପାହାଡ଼ ଗଣୁଥା, ବାଦଗଲୁଙ୍କ ଉପରେ ଆଜନ ଜାରି କରୁଥା ।”

ସେମାନଙ୍କ ପାଟି ବହୁତ ଦୂରକୁ ଶୁଭେ ।

“ଆଉ ଏ ଶୁଣିବ ଚୌଧୁରୀ ନା — ଦେଖିବ ରାଜ୍ୟା । ଯେତେହେଲେ ସୁଜାତର ପିଲା । ଆରେ, ଜମିଦାର କିଏ, ରାଜା କିଏ ? ଶୁଣିବୁଁ, ଆଗେଥିଲା ସୁଜାତର ପରି ଘର, ନଥାଉ ଏବେ । ଏ ? ଜାତିରେ ତେଲ ? ଜାତିରେ କି ଥାଏ ? ତେଲ ଜାତିରେ ବହୁତ ବଡ଼ ବଡ଼ ବ୍ୟବସାୟୀ । ଏ ? ଶୁଣି ? ସେ ତ ଆହୁର, ନା ତାଙ୍କ ମହାଜନମାନେ, ଶହ ଶହ ମାଣ ଜମି । କଣ କହିଲୁ ? ବ୍ରାହ୍ମଣ ? ନ ହେବ କାହିଁକି ? ଚୌଦସୁରୁଷି ଜମିଦାର ଘରମାନ ସେହି ପଦବୀ ପାଇ ଅଛନ୍ତି । ଅଛନ୍ତି କରଣ, ଖଣ୍ଡାଏତ, ଛାଡ଼ି ସେ ଜାତିଟାଡ଼ି, ସେ କେଉଁ ଜାତିଆଣ ମଣ୍ଡଳି ସ୍ୱଳ୍ପ ବସିବୁ ନା କଣ ? ଅସଲ ଯେ ଦେଖ ମଣିଷଟା କେମିତି । ନ ଆସୁଣୁ ତାଙ୍କ ଗୁଣ ପବନରେ ଉଡ଼ି ଉଡ଼ି ଆସିଥିଲା, ଯେମିତି ଖାଇବା ଲୋକ ସେମିତି ଖୋଇବା ଲୋକ । ବଥ, ନଥ । ଦିଅ, ନଥ । ଦେଶ ନେଶର ସଂସାର ଚାଲିଛି । ଆଉ, ବାଣ୍ଟିକୁଣ୍ଡି ଖାଅ, ତା’ ମାନେ ଖାଅ । ଝୁଆଅ । ଖାଲି ଖାଇଗଲେ ହେବ ଶୁଷ୍କ । ଖାଲି ଖୁଆଉ ହଲେ ଖସି ହୋଇ ସଂନାଶ ହେବ । ସବୁଠି ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ଲୋକେ ଯଶ ଗାଉଛନ୍ତି । ଉପସେଧ ରଖେ । ବଡ଼ଲୋକର ଇଚ୍ଛା ରଖେ । ବେପାରୀଙ୍କ ସୁବିଧା ଦିଏ । ସେମିତି, ଚଳିଆ ଲୋକଙ୍କୁ । ସମସ୍ତେ ଅର୍ଜ ହ ପଇସା । ଖାଅ । ବେପାରୀ ଧନ ଅର୍ଜିବା ବାଟରେ ଭେମେ କଣ୍ଟା ଛାଟିଲେ ସେ ବେପାରରେ ହସିଉଆ କରେ କେମିତି ? ତା’ ନ କଲେ ବେପାର ଚଳେଇବ କେମିତି ? ବେପାର ନ ଚଳିଲେ ଦେଶର ଧନ ବଢ଼ିବ କେମିତି, ଶେକା ରଞ୍ଜି ଭକ ପାଇବେ କାହାଠୁଁ ? ମୂଲିଆ ମୂଲ ପାଇବେ କାହାଠୁଁ ? ଶୁଣିବ ଚୌଧୁରୀ ବୁଦ୍ଧିବା ଲୋକ, ଯେତିକି ଘରର କର୍ତ୍ତା ବୁଝେ । ସବୁ କହୁଥିବ, ଠିକଣା ବୁଝି ଗାଲି ପାରିଦେବ । ଆଖି ବୁଜିଦେବ । କିଛି ଦେଖିନାହିଁ ସେଉଁଠୁ ଆଖିଖୋଲି ରାମ୍ ରାମ୍ କହି ମାଲା ଗଡ଼େଇବ ।”

ସେମାନେ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷକୁ ଜଗାଇ ଦେଇଥିଲେ, “ରାସବ ଚୌଧୁରୀ ଆସିଲେ ଯେ, ଜାଣି କଥାଟାଏ କଲ । ସନ୍ତୋଷ ହେଲୁ । ଏଥର ସବୁ ଠିକ୍ ଚାଲିବ ।”

ମୋଟାସୋଟା ତେଜା ଗୋରା ରାସବ ଚୌଧୁରୀ, ବାରି ହୁଏ ବଡ଼ ମୁଣ୍ଡ, କଲା ମୋଟା ଫ୍ରେମ୍‌ର ଚଷମା ତଳେ ସାନସାନ ଆଖି । କାନ ଉପର ପଟ ମୁଣ୍ଡବାଳ ଧୋବ । ଆଖି ପହଞ୍ଚି ଅତିସରେ ଯୋଗଦେଇ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ଭେଟିଲ ବେଳେ ସୁବଧା ଦେଖି ହସି ହସି ଦୂରକୁ ଦେଲେ,

“ସମସ୍ତେ କହୁଛନ୍ତି ସବୁ ଖିରି ଯାଇଛି । ମୁଁ ତ ଏବେ ଆସିଲି, ମତେ କି ଜଣା ? ତେବେ, ଏଇ କାମ କରି କରି ତ ବାଲ ପାରିଲୁଣି, ଅତ୍ୟୁତା ଥିଲେ ଗଲ ବାରି ପାରେ ।” କହୁ ଦେଇ ଆଖି ମିଛୁ ମିଛୁ କରି କରି ଅରେ ଶ୍ରୋତାର ମୁହଁକୁ ଚଢ଼ିକରି ମୁନିଆଁ ଗୁହାଣୀରେ ଅନାଇ ଦେଇ ସେ ମୁହଁ ବୁଲାଇ ଦିଅନ୍ତି, ଠୋ ଠୋ ହସନ୍ତି, କହନ୍ତି, “ଥାଉ, ସେସବୁ ପଛକଥା । ଅଳଥା ଥିଲେ ସଜାଡ଼ିବା, ଘାଣ୍ଟିବା ନାହିଁ, ଥାଉ ଅଳଥା ନ ହେଉ । ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜ କାମ କରନ୍ତୁ । ମତେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ, ମତେ ପର ବୋଲି ନ ଭାବନ୍ତୁ ।” ପୁଣି ହୋ ହୋ ହସ । ପୁଣି କହନ୍ତି, “ଆମ ଭିତରେ ବୁଝାମଣା ରହୁଥାଉ, ନହେଲେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅସୁବିଧା । ମୁଁ ଜାଣେ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଘର ଦୁଆର, ଦୁଃଖ ସୁଖ ଅଛି, ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ଅଛି, ନହେଲେ ଲୋକେ ଚାକିରି କରିବାକୁ ଆସନ୍ତେ ବା କାହାକୁ ?” ପୁଣି ହୋ ହୋ ହସନ୍ତି । ପୁଣି ହୁହୁନ୍ତି, “ମଣିଷର ଆଶା ଥାଏ, ଲୋଭ ଥାଏ, ଦୋଷ ହୁଏ ଲଜା ଥାଏ, ନ ହେଲେ ସେ ତ ମଣିଷ ନ ହୋଇ ଦେବତା ହୋଇଥାନ୍ତା । କିଏ କଣ, କିଏ ତା ଘରେ କେମିତି ମୁଁ ସେ ବିଷୟରେ ମୁଣ୍ଡ ଖେଲେଇବାକୁ ଯାଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କାମ ଠିକ୍ ଚାଲୁଥିବ, କାଗଜପତ୍ର ସବୁ ଠିକ୍ ଥିବ । ଦାଣ୍ଡର କେହି ଯେମିତି ଦୋଷ ନ ବାଢ଼େ, ଅପବାଦ ନ ରଟେ । ଦାଣ୍ଡକୁ ସମସ୍ତେ ଜଗିଥିବି । ସେ ହେଲେ ଆମର ଦେଶର ସରକାର, ଧର,-ଦାଣ୍ଡଲେକଙ୍କ ସରକାର, ଲଗାନ୍ ରହୁଥିବ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ହାତରେ, ଆଗପଛ ଆଉ ମୋଟେ ନୁହଁନ୍ତି ! ସବୁ କଥା ଜାଣି ଯଦି କେହି ମତେ ବଦନାମ କରେଇବ, ତାକୁ ଭରବାନ୍ ବାହା ହେବେ ନାହିଁ । ମୁଁ କହେ,—ବାବା, ତମ ଗୁଣ ତମ ଠି ଥାଉ, ଗୁମର ବି ଥାଉ, ମତେ ସେଗୁଡ଼ା କହନା, ମୁଁ ବହୁତ ଦେଖିଛି, ତୁମେ ଜଗି ରଖି ତଲ ।” ଟିକିଏ ଗୁମ୍ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି ।

ପଥର ଲଗେ, ସେ କାହାରି ନୁହନ୍ତି ।

ପ୍ରତି ତଳିଆ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ସେହି ଏକା ଭଙ୍ଗାରେ ଏକା ଉପଦେଶ ।

ଅତିସରେ କଟରି ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ଦିଲି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ବସି ସେ ମନଦମା ବିସ୍ମର କରୁଛନ୍ତି । କଣ ସେ ଭୁଲୁଛନ୍ତି ତା ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଦେଖି ଜାଣିହେବ ନାହିଁ ।

ସେ ମୁହୂର ଭଙ୍ଗୀ ଅଫର ମଣିଷକୁ ଦୂରେଇ ରଖେ, ବୁଝାଇ ଦିଏ, ଭୁମ ମୋ ଭିତରେ ବାଡ଼ି ଅଛି, ମୁଁ କାହାର ନୁହେଁ । ସେ ଭଙ୍ଗୀ ପୁରୁଣା ଅମଳର ମୁଖାଟିଏ, ବହୁକାଳୁ ସେହି ଏକା ପ୍ରକାର । ଇଲ୍ଲସବୁ ଉଠି ‘ଖାସ୍-କାମ୍ରା’ରେ ପଶିଲେ ଲୋକଦେଖି ଗଲେଇ ପକାଇବାକୁ କେତେ ବେଳେ ସେ ମୁଣା କେତେବେଳେ ଅନ୍ୟମୁଣା ଥାଏ । ଅନ୍ୟ କେତେ କେତେ ବେଳେ, ଯେତେବେଳେ ଭିତରେ ଶଶିବାକୁ କାହାରିକ ଅନୁମତ ନ ଥାଏ, ଏକୂଟିଆ ଥାଆନ୍ତି । ଅଥବା ଏପରି କେହି ଥାନ୍ତି ଯାହାଙ୍କ ଫରେ ଆତ୍ମୀୟତା କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ଯେପରିକି ଜଣେ ଖୋଲା, ଅଖଲା, ସହଜ, ସ୍ବାଭାବିକ ଲୋକ । ସେତେବେଳେ ଥରେ ଥରେ ସେ ଦେହରୁ ଗେଞ୍ଜି ବି ଓହ୍ଲେଇ ପକାଇଥାନ୍ତି । ପିନ୍ଧିଥାନ୍ତି ଖାଲି ଗୋଟାଏ ଅଣ୍ଟରଓଢ଼ାୟାର । ପିଆଜ ପକୋଡ଼ି ମଗାଇ ଚୋବାଇ ଥାନ୍ତି, ଘୁ ପିଇଥାନ୍ତି, ହସି ହସି କଥା କହୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଅତିସର ଖାସ୍-କାମ୍ରାରେ ଅତି ଅଳ୍ପଥର ସେଭଳି ସ୍ବାଭାବିକ ହେବାକୁ ତାଙ୍କର ସୋଗ ଫରେ ।

ସେପରି ବେଶି ସୋଗ ପଡ଼େ ତାଙ୍କ ବସାରେ ‘ଭିତର ବୈଠକ-ଖାନା’ରେ । ବସାରେ ତାଙ୍କର ତନୋଟି ବୈଠକଖାନା, ଗୋଟିଏ ତ ସାଧାରଣ ବହୁସ୍ତର ବାସର ବୈଠକଖାନା, ସମୁର୍ଣ୍ଣ ବେ-ସରକାରି, ନିଜେ, ନିଜ ପରିବାରର ଲୋକେ, ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବ ଯୋଗି ବସାଉଠା କରନ୍ତି । ସରକାରୀ ନେକ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା କାହାକୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଭବି ଆତ୍ମୀୟତା ଅତି ଚଢ଼ି କରିବା ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ବି ସେ ବଝାସୁ ବ୍ୟବହାର କରୁନାଥାଏ । ସିଧାସଳଖ ସେ ଘରକୁ ପଶି ହେବ ନାହିଁ, ମସିରେ କାଠପତା ଲାଗିଛି । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଯେ ସେ ଅତିସର, ମେଲ ଫରସ୍, ସରକାରୀ କର୍ମସ୍ଥଳୀ, ଏସ୍. ଡି. ଓ. ବୋଲି କାମଥାଇ ଭେଟିବାକୁ ଆସିଥିବା ବେ-ସରକାରୀ ଲୋକେ ସେହି ବଝାସୁ ଫରେ ଖୁବ୍ ଚିହ୍ନା ପରିତ, ବେଳେବେଳେ ସେହି ବଝାସୁ କାହାରିକୁ ଡକାନ୍ତୁଏ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବଝାସୁ । ଅତିସର ପାଖ ପିଣ୍ଡାରୁ ଗୋଟିଏ କବାଟବାଟେ ପଶିଗଲେ ଗୋଟିଏ ସାନ କନ୍ଦ, ଯୋଡ଼ିଏ ସାନ ବଝାସୁର ଚିନିପଟେ ସେ ଚାରି ବୁଲିଛି, ତା ସେକରେ ଘରର ଉଚ୍ଚ ପାଟଣ । ସେହି ଗୋଟିକୁ “ଭିତର ବୈଠକଖାନା”, ତାର ଯୋଡ଼ିଏ ଦୁଆର ମୁହଁ, ଗୋଟିଏ ତ ପଦାରୁ ଆସି ଭିତରେ ପଶିବାକୁ, ଗୋଟିଏ ବାସରହୁ ଭିତରକୁ । ଜଣାନାହିଁ, କାହିଁକି ସେ ବଝାସୁ ଚିଆରି ହୋଇଥିଲା । ସେ ଗୋଟିଏ ‘କୁଣିଆଁ ରହୁବାଘର’ ହୋଇପାରେ, ‘ଘୋରୀ ରହୁବା ଘର’ ହୋଇପାରେ, ଯେ କୌଣସି ଦରକାରରେ ଆସିଲା ଭଳି ଗୋଟିଏ ବଳକା ବଝାସୁ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ବଝାସୁ ଚୋରା ତାକୁ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ସେଠି ଗୋମାୟା ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟର ଲୋଖାଲେଖି କରିବାକୁ । କେତେବେଳେ ସ୍ବେନୋଗ୍ରାଫର ବାବୁକୁ ପାଖରେ ବସାଇ ମନଃମନା ନଥ ପଡ଼ି ପଡ଼ି ତାଙ୍କୁ ସ୍ବାଦ ତାଙ୍କ ଦେବାକୁ । ସରକାରୀ

ଲୋକ ହେଉଛି କି ବେଧରକାର ଲୋକ ହେଉଛି, କେତେବେଳେ କାହା ଘରେ ଗୋପନୀୟ କଥା ଶୁଣା ହେବାକୁ ବା ଗୋପନ କଥା ପକାଇବାକୁ ଯାହାକୁ ସେ ପଦାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ ।

ସରକାର ଲୋକଙ୍କ ଭିତରୁ ସେହି ବଢ଼ିବାକୁ ଡରାଇ ହୋଇ ପଶିଯାଆନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ସହକାଶୀ ସିରିଲ୍ ସପ୍ଲାଇ ଅଫିସର ଗୁଣାକର ଫିଡ଼, ବା କେତେବେଳେ କେହି ବ୍ୟବସାୟୀ, ଯେମିତି,—ଦେବାରାମ୍, ଚୁର୍ଚ୍ଚାରାମ୍, ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ୍ ଆଦି କେହି । ପଶିଲ ବେଳେ ଆଗ୍ରହରେ ଆଗ୍ରହରେ ଚାଲିଯାଆନ୍ତି, ଲେଉଟି ଆସନ୍ତି ହୁଏ ହୁଏ ହୋଇ ।

ରାତି ପ୍ରଥମ ପହର ଗଡ଼ଗଲେ ହଠାତ୍ କେତେବେଳେ କାହାରି ଡ୍ରମ୍ କି କାର୍ ବଗଳା ହଜା ଭିତରେ ପଶେ, କେହି ଜନସ୍ତ ଓହ୍ଲା ହୁଏ, ବୁଝାହୋଇ ଭିତରକୁ ଯାଏ । ଅଥବା ଭିତରୁ ଅସି ଗାଡ଼ରେ ଲଦାହୁଏ, କୁଆଡ଼େ ବାହାରକୁ ଯାଏ ।

ବଡ଼ଲୋକ ଘର, ବଡ଼ଲୋକ ଚଳଣି, ବାହାରେ ଜନସ୍ତ ପଥ ଦର ଯେତେ ବଡ଼ ଅସ୍ତବ୍ୟ ଏଠି ନାହିଁ, ଏ ଘର ଯେମିତି ପ୍ରାଚୀନରେ ଫାଟି ପଡ଼ୁଛି । ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପିଲାଙ୍କ କାର୍ ବଡ଼ି ବଜାରକୁ ଗଲେ ଅରଥରକେ ଜାତି ଜାତି ଦାମୀ ଲୁଗାପଟା କରି ଆସନ୍ତି, ବଡ଼ ବଜାରରେ ସେମାନେ କେବଳ ବଡ଼ ବଡ଼ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ ଦୋକାନକୁ ଚାଲି ଯାନ୍ତି, ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କର ବନ୍ଦି କରି ଦେବାକୁ ହିଁ ଆଗ୍ରହ, ଦାମ୍ ପାଇଁ ବନ୍ଧୁ ପଛେ ପଠାହେବ ବୋଲି ଅନୁନୟ କରନ୍ତି । ବ୍ୟାରେ ନାନା ଓଷା ବାର ଧୂଆଁ ପବ୍ କରାଯାଏ, ପିଠାପଣା କରି ବଢ଼ାଯାଏ । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ରାସବ ଚୋର ଧୂଆଁ ବେଶ ଆପଣାର ଭାବୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଧାରଣା ପଡ଼ନ୍ତି ସେମାନେ ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଆସିଲେ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଆଦିଆ ଦାମୀ ଦାମୀ ଡାକ୍ତରୀ ବାନ୍ଧିଥାନ୍ତି, ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ଚୋର ଲଳିଆ ଦେବା ତ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତି ଗାମାରିତ କଥା । ତାଙ୍କ ଘରେ କାହା କରୁଥିବା ଚପରାସିମାନେ କୃତଜ୍ଞତାରେ ଅଭିଭୂତ ହେଲେପରି ତାଙ୍କର, ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଉଦାରତା ଓ ବଦାନ୍ୟତା ବିଷୟ ଗାଳି ହୁଲିନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରସ୍ତବ କରନ୍ତି, ରାସବ ଚୋର ଧୂଆଁ ଖାଇ ସମ୍ମାନ ପାଇଁ ସିନା ଚାଲି ଯିବାକୁ ଦରମା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ତାଙ୍କର ଯେତେ ଖୋଲ ହାତ, ଯେଉଁ ଛେ, ସେ ତ ତାଙ୍କ ଘରୁ ଟଙ୍କା ଅଣି ଅଣି ଚାଲିଯିବାରେ ଚୋର କରନ୍ତି, ଦରମା ତ ହାତକୁ ଆସୁ ଆସୁ ଉଡ଼ିଯାଏ ।

ଅଫିସର ଯେଉଁ କେତେକଣ ଉପରେ ପଡ଼ି ରାସବ ଚୋର ଧୂଆଁ ମହମା ଗାଲ ବୁଲୁଥିଲେ ତା ଭିତରେ ଆଗୁସାର ଥିଲେ ଗୁଣାକର ଫିଡ଼, ଅସିହାଣ ସିରିଲ୍ ସପ୍ଲାଇ ଅଫିସର । ସେ କହନ୍ତି, “ପ୍ରକୃତରେ, ସପ୍ଲାଇ ନାମ ସେ ଯେପରି ହୁଏନୁ ଆଉ କେହି ସେପରି ହୁଏବାର ମତେ ଜଣାନାହିଁ । କଥା କହୁ କହୁ ଚାହୁଁ ସେ ସବୁ ହୁଏ

ନେବେ । ଫଳସଲ ତ ଆସିପିଚୁଡ଼ାକେ । ଏଡ଼େ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ଯୋଗ୍ୟ ଲୋକ ମୁଁ
 କୋଉଠି ଦେଖିନାହିଁ । ପାତାଆ ପର ନହନହକା ମଣିଷଟିଏ ଗୁଣାକର, ଗୋରୁ,
 ତେଜା, ବଡ଼ ବଡ଼ ଆସି, ସେ ଆସିର ଗୁହାଣି ଶୁଣିହୁଏ ନାହିଁ । ପାତଳ ଓଠରେ
 ଧାରେ ବାଞ୍ଛ ହସ, ଦଶିଯାଏ, ଆସି ମିଟିମିଟି ହୁଏ, ପୁଣି ଉଭେଇ ଯାଏ, ଆସି ବ
 ଅମ୍ବିଯାଏ । ମୁହଁର ଭଙ୍ଗ କେତେ ବେଳେ ଭାବଲ ପରି, ବେଶି ବେଳ ତରଳ
 ତରଳ ରହିଲ ପରି । ନାଲିଗୁ ନାଲିଗୁ ବଡ଼ ବଡ଼ କାନ, ଠେକୁଆ କାନପରି
 ଠିଆକାନ । ବରୁଣ-ଅଣ୍ଟା, ଶିପ୍ରଗତ, କନ୍ତୁ ପାହୁଣ୍ଡ ସଲଖ ଓ ସମାନ । ସେ
 ଏକୂଟିଆ ଆଆନ୍ତି, ତେଣୁ ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇମାସରେ ଥରେ ସେ ଅଳ୍ପ ଦିନ ପାଇଁ କୁଟି
 ନେଇ ଦୂରଜିଲ୍ଲାରେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । କାହାର କେତେବେଳେ କିଛି ବଳକା
 ଚନ୍ଦ୍ର କି ସୁଜି କି କରାସିନ କି ଆଉ କେଉଁ କଣ୍ଢେଲିଦ୍ରବ୍ୟ ଦରକାର, କାହାର
 କେଉଁଠିକି ଯିବାକୁ ଦରକାର ଖଣ୍ଡେ କାର୍, କଣ ଜନସ ପଠାଇବାକୁ ଦରକାର
 ଗୋଟିଏ ଟ୍ରକ୍, ବା ସେହପରି ଆଉକିଛି ସୁବିଧା, କିଛି ଗୁମା ଉଠେଇବା ଦରକାର,
 ଯେଉଁ ଆଉଁ ହେଉ କିଛି ଅଧିକ ସୁବିଧା କରାଇଦେବା ଦରକାର, ଗୁଣାକର ସିଂହ
 ଆଡ଼ ଆସିରେ ଅନାଇଲେ ହିଁ ହେଲ । ନାନା ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧି ଲାଗି ତାଙ୍କ ପଛରେ ଗୋଡ଼ାଣିଆ
 ପଲ ଧାଇଁ ଥାନ୍ତି । ଧୂଳି ସେହମାନେ କହନ୍ତି, ନାନା ଦୁର୍ନୀତିର ମୂଳାଧାର ସେ,
 କଳାବଜାର, କଳାପୋଡେଇ, ସମ୍ପ୍ରାଜ୍ଞ ଆଇନ୍‌ର ନାନା ଖିଲପ କାମ ତାଙ୍କର
 ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ପାଇ ବଡ଼େ ନିଜେ ସେ ଜଣେ ଭଲ-ଶୋଷା । ଥରେ ସେ ଘରକୁ
 ଯାଉ ଯାଉ ରେଲରେ ଭଲରେ ତାଙ୍କର ସାନ ବଛଣାଟିଏ ବଦଳାଇ ଦେଇ ଓହ୍ଲେଇ
 ପଡ଼ିଲେ, ବଛଣାଟି ଆଉ ମିଳିଲ ନାହିଁ । ସେ ବହୁତ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଟପୁଟାପ
 ହେଉହେଉ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପ୍ରାଦ ଖେଳିଥିଲା ଯେ ତାଙ୍କ ଶେଯ ଭିତରପଟ ଯାକ ଖାଲି
 ମାଲ ମାଲ ଶହେଟଙ୍କିଆ ନୋଟ୍ ପିଲେଇ ହୋଇଥିଲା, ତା' ଉପରେ ଥିଲା ଶେଯଖୋଲ,
 କୁଆଡ଼େ ତାଙ୍କ ବରାଣ୍ଟା ଗୁକର ଟୋକା ଯୋଗିଆ, ସେହି ଭିତର ସମ୍ପ୍ରାଦ ପ୍ରସ୍ତର
 କରିଥିଲା । ଘରୁ ଫେରି ପନ୍ଦରଦିନ ରହି ଯୋଗିଆ ବ ବଦାହେଲ । ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ
 ମଧୁ ପ୍ରଧାନ କୁଆଡ଼େ ରାସବ ଗ୍ରେୟୁଣ୍ଡକୁ ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ । ଗୁହଁଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ
 ବଦଳି କଣିବାକୁ ସରକାରଙ୍କୁ ଲେଖାଯାଉ ।

“ମେ ଲେଖିବେ ଲେଖନ୍ତୁ,” ରାସବ ଗ୍ରେୟୁଣ୍ଡ କହିଥିଲେ, “କାହାକୁ କିଏ
 ମନା କରାହୁ ? କନ୍ତୁ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଦୋଷହୁଟି ଥିବାର ତ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ
 କି ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ି ନାହିଁ, ବରଂ ମୁଁ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ସାହା ଦେଖିଲୁ, ଏ
 ସବୁକିଛିନର ଗୁରୁଭର ପାଇଁ ପଡ଼େ ବିଚକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ଦାୟିତ୍ୱପନ୍ନ ଏ
 କର୍ମଚାରୀଟିଏ ପୁଣି କେଉଁ ପାଇବା ସମ୍ଭବ ନ ହୋଇ ପାରେ । ଯେ ଅଭିଯୋଗ

କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ଯେ ତା' ଲେଖିକର ଦୟା, ଅଭିଯୋଗ ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତୁ, ତା ହେଲେ ଦୋଷୀ ଦଣ୍ଡ ପାଇବ, ଅଭିଯୋଗ ମିଥ୍ୟାବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଲେ ସେ ନିଜେ ଦଣ୍ଡପାଇବେ । ନିଜେ ଅଭିଯୋଗ କରି ତା' ପରିପାମର ଦାୟିତ୍ବ ନେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ ସେଇଟା ଅଭିଯୋଗ ନୁହେଁ, ବୁଝାବୁଝି, ନୀତିକାଣ୍ଡ, ନିଜେ ବେଆଇନ୍ । ଜଣେ ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ ଦୋଷୀ ସେ ଦଣ୍ଡପାଇବା ହିଁ ଉଚିତ, ତାକୁ ବଦଳି କରିଦେଲେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହେବନାହିଁ ।”

କିନ୍ତୁ ସେ ପରେ ଗୁଣାକର ସହିତ ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନଙ୍କୁ ସତ୍ତକରେ ଠାଏ ଦିନ ଦିପହରେ ଭେଟିଥିଲେ, ହସି ହସି ଦଣ୍ଡବତ କରିଥିଲେ, କହିଥିଲେ, “ଗୋଟିଏ ଅନୁରୋଧ ଥିଲା ଆଜ୍ଞା ।”

“ମତେ !”

“ଆଉ ଏଡ଼େ ସଜୋଟ, ନିଷ୍ଠାପର, ଦାୟିତ୍ବପନ୍ନ ଲୋକ କିଏ ଅଛନ୍ତି ଯେ କାହାକୁ କହିବ ? ଆଜ୍ଞା, ଆପଣ ତ ଦେଖୁଥିବେ ଦିନରୁ ମୁଁ ଲାଗିପଡ଼ି କେମିତି ସମ୍ପ୍ରାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁର୍ଗତ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରର ଚେର ବି ନିର୍ମୂଳ ହେବ । ମୁଁ ସିନା ଯାହା ପାରୁଛି କରୁଛି ଆଜ୍ଞା, ଦେଖୁଥିବେ ଅନ୍ୟ ଆଡ଼ ପରି ଏଠି ଅବସ୍ଥା ଅସମ୍ଭାଳ ନାହିଁ । ତଥାପି, ମୋର ସନ୍ଦେହ, ସ୍ବେର ଧରିବାକୁ ଯାହାକୁ ପଠାଯାଉଛି ସେ ସ୍ବେରଠୁଁ ଖାଇ କେତେ ସ୍ବେର ଲୁଚେଇ ଦେଉଥିବ, ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଆପଣ ଯଦି ଟିକିଏ କଷ୍ଟକରନ୍ତେ, ଥୋଡ଼ାଏ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର ଖୋଳିତାଡ଼ି ବାହାର କରନ୍ତେ, ଏମିତି ଠିକଣା ଠିକଣା ଲୋକଙ୍କ ଦେଖାମିଶେରେ ଯେଉଁମାନେ କି ସ୍ବେରଠୁଁ ପଇସା ଖାଇ ପଛେ ଓଲଟନ୍ତେ ନାହିଁ, କଟକରେ ବି ସତ ସତ କହି ଦିଅନ୍ତେ, ଓକିଲ ଜେଗୁକୁ ତରନ୍ତେ ନାହିଁ, ତା ହେଲେ ପ୍ରକୃତରେ ସବୁ ସ୍ବେର ଚମାରି ଛାଡ଼ି ହୋଇଯାନ୍ତା । ଏଇଟା ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଦେଶ କାମ ଆଜ୍ଞା, କରନ୍ତେ ନାହିଁ ଏତିକି ?”

ମଧୁସୂଦନ କହିଲେ “ଏ କାମ ପାଇଁ ପରା ସରକାର ଦରମା ଦେଇ କର୍ମଚାରୀ ଖଞ୍ଜି ଦେଇଛନ୍ତି ? ସେମାନେ କାମ ନ କଲେ ତାକୁ ତ ବଢ଼ୋସ କରିବା ଉଚିତ । ଅନ୍ୟଲୋକ ରଖିବା ଉଚିତ ! ସେପରି ହେଉନାହିଁ କାହିଁକି ?”

• “ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତ କୋର୍ଟ କଟକ ଅଛି ଆଜ୍ଞା, କା ନାହିଁ ? ଆଉ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ ସେମାନେ ତାଙ୍କ କାମ କରିନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ସ୍ବେର ନ ଧରିଲେ ସେଇଟା ପ୍ରମାଣ ହେବ କେମିତି ?”

ମଧୁସୂଦନ କହିଲେ, “ସବୁ କାମରେ ଦକ୍ଷତା ସମ୍ପାଦନ ନ ଥାଏ ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ବା କିବା ମଣିଷ ।” ହସିଦେଲେ । ପୁଣି କହିଲେ, “ନିଜେ ଯଦି ରହିବାକୁ ଦେଖା କରିବା, ନିଜ ସ୍ବର୍ଥକଥା ଭୁଲି ଦରିଦ୍ରଙ୍କର କେମିତି କିଛି ସେବାକାର ହେବା ସେଇପରି ସେବା, ସେବା,

ସେଇଆ କରବା, ନିଜ ଦବେକ ଯେପରି କହୁଛି ପରକୁ ସେପରି ନିଜ ଉପଦେଶ ଦେବା, ମୋଟାମୋଟିରେ ଏଇଆ ମୋ କାମ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବୁଛି, କରପାରିବୁ କେତେଦୂର ତା' ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ ।”

“ଆଉ, ଅନ୍ୟାୟ ଅମୀତି, ଦୁର୍ନୀତି ଦେଖିଲେ ?”

“ମୁଁ କୋଲି କହୁବା । ଯେ ତା କରୁଛି ତା ପାଖକୁ ଯାଇ ତାକୁ ହୁଏଇବା, ଯେ ତାକୁ ରୋକିବ ବୋଲି ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଛି ତା ନିଆକୁ କଥାଟାକୁ ଆଣିବା ଓ ବିହତ ଉପାୟ କରିବାକୁ ତାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବା । କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଅସନାକୁ ଅବୁଝାକୁଆଦୁଆକୁ ନ ଉଲ୍ଲେଖବା ନୁହେଁ !”

ଗୁଣାକର ସିଂହ ହସିଲେ, କହିଲେ “ମନକୋଲି କଥା ହୁଅଥାଉଁ, ଦୋଷ ଧରିବେ ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା,—ଧୁ ଛଟା ଆଉ ଟିକିଏ ଲମ୍ବେଇ ଦେଲେ ଏଇଆ ହେବ,—ରାମ ରାମ ରାମ କହୁ ମୁଁ ହୁଲେଇ ଦେବା ।”

“ଭବୁଛନ୍ତି ବିପଦକୁ ମୁଁ ଚିହ୍ନିବୁ : ଭଲ ଭଲ, ଭଲ” ମଧୁସୂଦନ ତେଜରେ କହିଲେ ।

“ଆଜ୍ଞା କେତେ ନୁହେଁ ।” ଗୁଣାକର ସିଂହ କହିଲେ, “ଆପଣମାନେ ଆଗ ଜୀବନକୁ ପାଣି ଛଡ଼େଇ ଦେଇ ସ୍ତେଷ୍ଟୁ ଧୂଧୀନତା ଅନ୍ଧୋଳନରେ ଝାସ ଦେଇଥିଲେ । ବିପଦକୁ ଚିହ୍ନି ନାହିଁ । ତରୁଥିବେ ଅସନାକୁ, ଅପ୍ରିୟତାକୁ, ଜଟିଳତାକୁ, ନିନ୍ଦା ଅପବାଦକୁ, ଆପଣମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ଆତ୍ମିକ ଆନନ୍ଦ ମୁଲ୍‌ବାନ୍, ଶାନ୍ତି ମୁଲ୍‌ବାନ୍, ଇଚ୍ଛୁ ମୁଲ୍‌ବାନ୍ । ଯେଉଁମାନେ ଦୁର୍ନୀତି କରି ସୁଖ ପାଆନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଏସବୁ ଶବ୍ଦ ଅଜଣା, ତାଙ୍କ ପାଖେ ଏସବୁ ମୁଲ୍‌ବୋଧ ନିରର୍ଥକ, ତାକୁ ଜବରୁ କରିବାକୁ କି ଧରିବାକୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଲାଗିଲେ ନିଜ ଇଚ୍ଛୁ ନିଜ ଆନନ୍ଦ ଉପରେ ମଜାଳା ଛଟା ପଡ଼ିବା ଆଶଙ୍କା, ବୋଧହୁଏ ସେଇଥିପାଇଁ ଆଡ଼େଇ ରହନ୍ତି ।”

ମଧୁସୂଦନ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଶିଖେଇଥିଲେ ମଜାଳା ଉଠେଇବାକୁ, ଏଇ ହାତରେ ବାଲଟି ବାଲଟି ଟୋକେଇ ଟୋକେଇମଜାଳା ଉଠେଇଛି, ସେତେବେଳେ କିଏ ଚିହ୍ନି, ନା ଅସନା ପଛା କର୍ମିଲ କରିବାକୁ ଯାଇ କେହି ନାହିଁ ଟେକିଛି ?”

ଗୁଣାକର ସିଂହ କହିଲେ, “ଦୁଷ୍ଟ, ଦୁର୍ନୀତି ପରାସ୍ତ ସଙ୍ଗେ ଲାଗିଲେ ବୋଧହୁଏ ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଅସନା ଛଟା ଲଗୁଥିବ, ଧୋଇଲେ ଯିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ, ଆପଣ ବୁଝୁଥିବେ ।”

ଗଧୁ ଗଧୁ ଘୋମାନେ ନଇପାଖେ ଗୋଟିଏ ଗଛମୂଳ ପ୍ରାୟତଃ ଠିଆ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ, ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ ଗୋଟିଏ ଗାଁକୁ ଯିବା ବାଟରେ । ହଠାତ୍ ମଧୁସୂଦନ ଗୁଣାକରଙ୍କ ମୁଣ୍ଡକୁ ଅନାଇ ପଚାରିଲେ, “କିନ୍ତୁ ସିଂହବାବୁ, ମୁଁ ପଚାରିଛି, ଆପଣ ଆପଣ-ମାନଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱ ନିଜେ ନ ଫୁଲେଇ ମୋ ଭଳି ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଲଦିବାକୁ ଲୋଭୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ?”

ଗୁଣାକର ସିଂହ କହିଲେ, “ଆମେ ଆମ ଦାୟିତ୍ୱ ନ ଫୁଲେଇଛୁ କିଏ କହିଲେ ? ଯେ ସେପରି କହିଦେବ, ସେ ସେଇଟା ପ୍ରମାଣ କରିଦେବା ଆଗ ଦରକାର ।”

“କିନ୍ତୁ ଆମ ଉପରେ ଲଦିଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ତ ? କାହିଁକି ?”

“ଆଜ୍ଞା, ଆଦୌ ସେପରି କଲ୍ଲନା ବି ମୋର ନାହିଁ । ମୁଁ କିଏ ଯେ ଆପଣଙ୍କ ଭଲ ନେତୃତ୍ୱାମୟ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଦାୟିତ୍ୱ ଲଦିବାକୁ ଚାହୁଁବି !”

“ତେବେ ଆଉ କଣ ?”

“ବୁଝାଉଥିଲି, ଯଦି ଆପଣ ଭାବିବେ ଯେ ସେ ଦାୟିତ୍ୱ ଆପଣଙ୍କର ବି । ପିଲାଟିଏ ଜନ୍ମଦେଲେ । ତାକୁ ଜଗିବାକୁ ଗୁକର ରଖିଲେ । ପାଠ ପଢ଼େଇବାକୁ ମାଷ୍ଟର ରଖିଲେ, ଯଦି ଭାବିବେ ଯେ ସେସବୁ କରିବା ବି ଆଗ ଆପଣଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱ । ହଉ, ଏବେ ବୁଝିଲି, ଆପଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ଆପଣଙ୍କର ଅନ୍ୟକାମ କରୁଛି, ସେମିତି, ଲୋକଙ୍କୁ ସଦ୍‌ବିଚାର ବଢ଼ାଣିବା ଚେତେଇବା । ଆଉ ମୁଁ କହିବି ନାହିଁ ।”

“ଆପଣ ମୋ କଥା ବୁଝିଲେ ନାହିଁ ସିଂହବାବୁ, ଦୋଷ ମୋର, ମୁଁ ବୁଝେଇ ପାରିଲି ନାହିଁ । ନା, ଆଜ୍ଞା ମତେ ବେଳ ହେବ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କର କେବେ ବେଳ ହେଲେ ଆପଣଙ୍କ ବସାକୁ ଯାଇ ବୁଝେଇବି । ବୁଝେଇବି ନିଶ୍ଚୟ, ଆମ କାମ ବାରମ୍ବାର ବୁଝେଇବା ।”

ଗୁଣାକର ସିଂହ ହାତଯୋଡ଼ି ମୁଣ୍ଡରେ ମାରିଲେ, କହିଲେ “ଆପଣଙ୍କପରି ଲୋକ ଯାହାଙ୍କ ପାଦତଳୁ ଧୂଳି ନେଇ ମୁଣ୍ଡରେ ବୋଳିଲେ ଦୁର୍ଘ୍ୟ ହେବ, କେଡ଼େ ସାନ ଲୋକଙ୍କୁ ବିନୟ ଆଉ ଉଦାର ପଣରେ କେଡ଼େ କଥା କହୁଛନ୍ତି ! ଆପଣମାନେ ଦେଶର ନେତା, ମନ ହେଇଛି ଚରଣା ଧରିଛନ୍ତି । ମନ ହୁଁନା ଶାସନର ମଞ୍ଚ ବି ଧରିଲେ । ଆଉ ଆମେ ଦେଶର ଗୁକର, ଦରମାଖିଆଗୁକର । ନେତାଏ ମିଟିଂ ମାନଙ୍କରେ ସେଇଆ ବି କହନ୍ତି, ଠିକ୍ ବି କହନ୍ତି । ଆପଣ ହେଇ ବୋଲି ତାକଟାଏ ମାରିଲେ ଆମପରି ଗଣ୍ଡା ଗଣ୍ଡା ଆପଣଙ୍କ ଗୋଡ଼ ତଳକୁ ଧାଇଁବା କଥା ।”

“ନାହିଁ ନାହିଁ ସେମିତି କହନ୍ତୁ ନାହିଁ, ମୁଁ ଯିବି ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ, ଆପଣଙ୍କ ବସାକୁ ।”

“ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ସେଇ ଦୟା ମନରତରେ ଥାଉ, ସେତକ ଥିଲେ ମୁଁ କୃତାର୍ଥ । ମୁଁ ଯେ ଏତେ କଥା ଆପଣଙ୍କୁ କହିଲି, କ୍ଷମା କରିବେ, କିନ୍ତୁ ମୋ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଯୋଡ଼ିବ । ଆପଣ ନିଜେ ବୁଝନ୍ତୁ, ମୁଁ ଯେଉଁ କାମ ଦାୟିତ୍ବରେ ଅଛୁ ତା’ କେତେ ହୁଅନ୍ତିଆ, କେତେ ଜସ୍ତାଲିଆ । ଯେତେ ଖଟିଲେ ଭଲ ବୋଲି କେହି ପଦେ କହିବେ ନାହିଁ । ବେପାରୀଙ୍କର ତ ଜାଣି ଆମେ ଶହୁ, ସେମାନେ ମନଇଚ୍ଛା ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ରଗିବୁଲନ୍ତେ, ଆମେ ତା କରେଇ ଦବି ନାହିଁ । ଲୋକଙ୍କର ବି ଆମପ୍ରତି ସନ୍ଦେହ, ଯେ ସବୁବେଳେ ଏମାନେ ତେଲହାତ କରୁଛନ୍ତି, ସ୍ବାଜ୍ଞ ହାତ କଣ ଚଳୁକଣ ହେଉ ନ ଥିବ ?

ଆଉ କଥାଟି ଆହୁରି ଗୁରୁତର । ସ୍ବାଧୀନତା କେମିତି ଆସିବ ସେଥିପାଇଁ ଆପଣମାନେ ପ୍ରାଣପାତ କରି ଲାଗି ପଡ଼ିଥିଲେ, ଅସି ତ ଗଲା । ସେଇଠୁ, ଗୋଟିଏ ସ୍ବାଧୀନ ଦେଶକୁ ଶାସନ କରିବାକୁ, ପାଲିବା, ଗଢିବା, ତାର ସବୁ ଆଡ଼ୁ ବଡ଼ିତ କରିବା ଏସବୁ ଯେତେକାମ, ମୁଁ ଦେଖୁଛି ଆପଣମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅସଲ ଲୋକେ ଯେଉଁମାନେ, ପବିତ୍ର, ନିଷ୍ଠାପର, ବୁଦ୍ଧିମାନ୍, କର୍ମଠ, ଅକଲଙ୍କ, ତ୍ୟାଗୀ, ଜନସେବକ,—ସେମାନେ ସେକାମ ନିଜ ହାତକୁ ନେଲେ ନାହିଁ, ଗୁଡ଼ି ଦେଲେ ଦରମାଖିଆ କର୍ମଗୁଣ କରିବେ ବୋଲି । ସେ କାମ ବରଗିବା, କରେଇବା, ତଦାରଖ କରିବା ଦାୟିତ୍ବ ନେଲେ ନାହିଁ, ସେପରି ଦାୟିତ୍ବ ମାନେ ତ କ୍ଷମତା, ଭାବିଲେ ସେସବୁ କଲେ କ୍ଷମତା ରାଜନୀତିରେ ମାତବା ହେବ, ତହିଁରେ ନିଜର ଅଧ୍ୟାପତନ, ତେଣୁ ଅନ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ତାକୁ ହାତକୁ ନେବାକୁ ଧସେଇ ପଶୁଛନ୍ତି, ଜାମୁଡ଼ା କାମୁଡ଼ି ହେଉଛନ୍ତି, ତାକୁ ନିଅନ୍ତୁ ସେମାନେ, ଆପଣମାନେ ତାକୁ ଛୁଇଁଲେ ନାହିଁ କୁଆନ୍ତା ହେବେ ତରି ।

ସାମାନ୍ୟ ଗୁଳିଆଟାଏ ମୁଁ, ମୋ ଉପରର କେହି କର୍ମଗୁଣ କି ପ୍ରତାପୀ ବେ-ସରକାରୀଆ କେହି ମନ କଲେ ମତେ ଏଠୁ ଠେଲି ଦେବ ସେଠିକି, ସେଠୁ ଆଉ କୁଆଡ଼ିକ । ଏ ଗୁଳିର ବି ଦିନେ ସରବ । କିନ୍ତୁ ମଲଯାକେ ଏ ଦେଶର ହାନି ଲାଭରେ ମୁଁ ବି ତ ଭାଗୀ ହେଉଥାଏ । ସେମିତି ମୋର ସେତା ଗୋଡ଼ାଏ ବି ସମସ୍ୟେ ।

କିନ୍ତୁ ଯାହା କହିଦେଲି, ସେହିକଥା ଭାବି ଭାବି ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଦେଖୁଛି, ଆମ ଆଶା-ଗୁଡ଼ାକ ତ ଆକାଶ ଯେଡ଼ିକ ଉଠି ସେଡ଼ିକ, କିନ୍ତୁ ସ୍ବାର୍ଥପର ଲୋକଗୁଡ଼ାକ ହାତରେ କେଉଁ କାମଟା ଠିକଣା ବାଗରେ ହେବ ଯେ ଦେଶ ଲୋକଙ୍କର କେଉଁ ଆଶା ପୂରିବ ?”

ମଧୁସୂଦନ ଗୁଣାକରଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ହାତପାୟୁଲି ଥୋଇଲେ । ହସିଦେଲେ, କହିଲେ, “ଆପଣ ନିଜେ ତ କିଛି କରି ପାରିବେ ? ତା ହେଲେ ଦେଶପାଇଁ ଆଉ ଭୟ କଣ ? ସେତକ ଦେଶପ୍ରୀତି ଉନ୍ନତ ଚନ୍ଦ୍ରା ଅଛି ବୋଲି ତ ଆପଣ ଦେଶକଥା ଏଠେ ଗହରରେ ଶୁଣୁଛନ୍ତି ! ଏମିତି କେଜାଳଠ ହେଲେ ତ ହେଲା ।”

ଗୁଣାକର ସିଂହଙ୍କୁ ଲାଗିଲା, ଆଲୋଚନା ବନ୍ଦ ରଖିବାକୁ ସେବାଟା ସମ୍ଭବ । ଦଣ୍ଡବତ ହୋଇ ବନ୍ଦାହେଲେ । ମଧୁ ପ୍ରଧାନ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ଚାଲିଆନ୍ତି ସହର ଆଡ଼କୁ ଧରି କରି ସଡ଼କେ ସଡ଼କେ, ଆପଣା ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ବୁଡ଼ିଯାଇ ପରି ମୁଁ ।

ଗୁଣାକର ସିଂହ ଭାବ ଭାବ ଗଲେ,—ହେଲ କି ନାହିଁ ? ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନଙ୍କର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କି ଭାବ ହେଲା ? ଶେଷରେ ଯାହା କହଗଲେ, ଲଗୁଆଏ ତାଙ୍କପ୍ରତି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଧାରଣା ଓଲଟି ପଡ଼ିଛି, ଅତି ଉଚ୍ଚ ଧାରଣା ଯେନ ସେ ଯାଚିଛନ୍ତି ।

“କିନ୍ତୁ ଏପରି ହେବା କଣ ଅସମ୍ଭବ ଯେ ବୁଢ଼ା ଭାବ ଚାଲୁ । ଓ ଜାଣି ଜାଣି ଅଭିନୟ କରିଗଲା, ମୋ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଧାରଣା କଲା ତା ବ୍ୟବହାରରେ ତା’ ଓଲଟା ଦେଖେଲୁ ?” ସେ କିଛି ଠିକ୍ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ନ ଥିଲା ସତ, କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ସେ ନିର୍ଲୋଭ, ସରୋହ, ନିଡ଼ୁଆ, ଠୋ ଠୋ କରି ସତକଥା କହନ୍ତି, ସେ ଅପବାଦ ଦେଲେ ଉପରିସ୍ଥ କର୍ମରୁଦ୍ଧ ନ ଶୁଣନ୍ତି ପଛେ, ଲୋକେ କୁହାକୁହ ହେବେ, ନିନ୍ଦା ରଟିବ, କେତେବେଳେ ଅନ୍ୟ ଅଡ଼ୁଆ ବି ଲାଗିଯିବ, ତାଙ୍କର କ୍ଷତି ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ବହୁକାଳୁ ସେ ନିଜବାଟ ବାଛି ନେଇଥିଲେ । ନିଜକୁ ବୁଝାଇଲେ, “ଯାହା ହେବ ହେବ । ଦେଖାଯିବ, ସେପଟେ ପାଞ୍ଚଜଣ ମୋ ବୁଝାଇରେ କହୁଲେ ଏପଟେ ପଡ଼ିଗଲେ କହୁଲୁକି ନାଟ କରାଯିବ । ଡ଼ରୁଛି କିଏ ?”

ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ ଆହୁରି ଜଟିଳ ଧନ୍ଦାରେ ପଡ଼ିଆନ୍ତି । ସେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲେ ନା ସତରେ ଦେଖିଲେ ସେମିତି ଭାବଟିଏ ଆସୁଆଏ, ଚାଲି ଯାଉଆଏ, ପୁଣି ଆସୁଆଏ । ଯେମିତି ଅନ୍ଧାର ରାତି ହୋଇଥିଲା, ଝଙ୍କର କୁଆଡ଼ୁ ବନ୍ଧୁଳି ମାରିଦେଲା, ସେହି ଆଲୁଅରେ ସେ ଗୋଟିଏ ମଣିଷର ଚେହେରା ଦେଖିଲେ, ସେ ଗୁଣାକର ସିଂହ । ପୁଣି ଲଗୁଆଏ, ସବୁ ନିଜ ମନର ଭ୍ରମ । ଲୋକଟା ଦୂର୍ବଳ ନରେ, ତ ହାତରେ ଖାଏ, ହାମୁଡ଼େଇ ପଡ଼ି ଗାଉଁ ଗାଉଁ କରି ଖାଏ ବୋଲି କେତେ କେତେ ଘଟଣା କେତେ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ସେ ଶୁଣିଛନ୍ତି, କୁଆଡ଼େ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭ୍ରଷ୍ଟାରୁ ବି ଜାଣେ, କୁଆଡ଼େ ତା’ର ମୁହଁ ପାଇ ଲାଳାମୋଡ଼େଇ, କଲାବଜାର, କିନିସ ପବର କୃଷିମ ଅଭାବ, ଅପମିଶ୍ରଣ, ଚାନ୍ଦାଭାଡ଼, ସବୁ ସଜାର ଚାଷାମି ବ୍ୟାପେ । କିନ୍ତୁ ଲୋକଟା ସରରେ ଏତେ ଆଲୁଅକ କଥାଭାଷା କେବେ ସେ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । “ସେ କେଡ଼େ ବଦାନ, କେଡ଼େ ଚଢ଼ିମାନ” “ସେ ଭାରିଆନ୍ତି, “କେତେ ହୃଦୟବାନ୍ ! ଦେଶର ହିତ ବିଷୟରେ ଆପଣା ଅନ୍ତର ଭିତରେ କେତେ ଗମ୍ଭୀରରେ ସେ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି ! କେଉଁ ନିଷ୍ଠାପର ଦେଶସେବକ ପୁଣ୍ୟଠୁ ବେଶି ଭାବୁଥିବ । କେଡ଼େ ନିର୍ଭୀକ ଷ୍ଟିବାଦୀ ଦୂରଦର୍ଶୀ ! ଏପରି ଲୋକ କଣ ପାଶଣ୍ଡ୍ୟାଏ ହୋଇଥାଏ ?”

ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ରାୟ, କେତେ ବୟସରେ ଯେଉଁ ଶରଳ ଉଦାରତା ଓ ଉନ୍ନତତାର ଧାରଣା ଅର୍ଥେଁ ଆଧୁନିକ, ତାର କଥା ତା ଭବିଷ୍ୟତ ଯଦି ଉଦାତ୍ତରେ ଏଭଳି କିଛି ସ୍ବଳ ଯାହା ସେପରି ଧାରଣାକୁ ଅବାଧକ କରି ଦେଖିଲେ, ତାକୁ ସାଧୁବୋଲି ଭାବିବ ବେଳକୁ ଅଶାନ୍ତ କରୁଥାଏ, ମନଭର ଓଲଟି ପଡ଼ୁଥାଏ ।

ନାହିଁ ?—ସେ ଭବୁଥାନ୍ତି, ଧନ ହେଉଥାନ୍ତି, ଅପତା ସମ୍ବଳାତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ସଂଗେ ଲଢ଼ୁଥାନ୍ତି, ଯେଉଁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଏହି ଧାରଣା ଦେଖିଥାଏ ସେ ସବୁଟି ସମ୍ବଳିତ ଓଲଟି ଅଛି, ସବୁ କିଛି ଭଲ ହେବାର ବ କଥା କାରଣ ସବୁଟି ଏକ ନିମ୍ନ ଅଛି, ଯାହା ସବୁ ଭଲପରି ଶେଷ ଓ ସାର । ସେ ତ ଅଭାସ କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ମନକୁ ବାହୁ ବାହାର କରିବ, ଶୁଧାରିବ, ପରିଟି ଖୋଜି ବାହାର କରିବ ଭଲକୁ ।

ଭବର ପାଦଲ ଭଳି ଭାବିଲ —ଯେ ମଣିଷକୁ ତା କଥାଶୁଣି ଚିତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ, ବୃନ୍ଦାମଣି ଲବକରେ ହିଁ ଗଢ଼େ, ମଣିଷଟା କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟ ମଣିଷକୁ ବାସେ କ ଉଠାଏ । ନା, କେତେଟା ମହା ବୁଦ୍ଧି, ମହା ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଯେମିତି ଏ ହାଟରେ କଣି ସେ ହାଟରେ ବଜାଉବେ, ବଡ଼ ଚରଣପଥ ଦେଖାଇ କଥା କହୁଥିଲେ, ସବୁ ଯେତେନା ।

“ପରା ଶାର ଅମ ମୁଣ୍ଡରେ ଅପା ବୋକିବାକୁ ବଢ଼ିଛି । କୁମୁଦରେ ଏତକ ଚଢ଼ିଗଲା,—ମୁଁ ଖାଉଛି ତେମେ ଜର ।”

ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ ମନକୁ ମନ ହୁସିଦେଲେ । ମନେ ମନେ କହୁଥାନ୍ତି “ଓଃ! ଶ୍ରେୟ ! ଶ୍ରେୟ ! ଶ୍ରେୟ ! ପ୍ରଧାନତା ଯତେ କି ନାନା ଛୁ ଫୁଟିବାପାଇଁ ବର୍ଣ୍ଣା ! ସବୁଆଡ଼େ ସାଲୁବାକୁ । ସ୍ବେ !”

ସେମିତି ତାଙ୍କ ଦେହରେ ଅସନା ପଟ୍ଟ ନେସି ହୋଇଗଲା । ସୁଖି ଧନ ହେଲେ—“କେତେଟା ଅସତ୍ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ତା ସୁକ୍ତିରେ ଦାମ୍ ତ ଅଛି, ଶୌଳନ୍ୟ, ସିଂହତା, ସୁରୁତ, ନତି ଅଦର୍ଶ ଭବିଷ୍ୟ ସାରଲେକେ ଅସନାରେ ପଶିବାକୁ ବୁଝିତ ହୋଇ ଅତେଜ ହୋଇ ରହୁବେ, କିନ୍ତୁ ମାନେ ମନଇଚ୍ଛା ମାତିବେ, ନାତିବେ, ଦେଶ ଗୋଟାକ ଯାକ ଅମଳ କରିବେ !

ବୁଝେଇବା, ବାରମ୍ବାର ବୁଝେଇବା,—ସେମିତି ହୃଦୟ ବଦଳିବ, ଠିକ୍ । କେତେକଟି ବୁଝନ୍ତି ? କେତେ ପୁରୁଷରେ ସେ ମର୍ଦ୍ଦିନ୍ତ କଣ ଅବୁଝାଶୁ ଅଧୁର ନ ବ୍ୟାପି ଅଟକ ରହିଥାଏ ?

ଶାସ୍ତ୍ରପୁରୁଷରେ ଅଛି, ଅଧୁରବଳ ମାତିନ୍ତି, ବଡ଼ ବଡ଼ ପ୍ରତାପୀ ଦେବତା ବି ତାଙ୍କ ଶୁଭର ହୋଇ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିନ୍ତି, ଅଧୁରଙ୍କ ସଂଗେ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶେଷରେ ସେ

ବଚସାମାନେ ଗୁହାରି କରନ୍ତି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କି ଦେଖି ଆଉ କେହି ରୂପରେ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ, ସେ ସେମାନଙ୍କ ଗୁହାରି ଶୁଣନ୍ତି, ତେବେ ଯାଇ ଅମୂର ଶକ୍ତିର ବିନାଶ ହୁଏ ।”

“ତା ହେଲେ ଆମ ଭଳି ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା କଣ ସେ ପାପ ବଦ କରାବାକୁ କହି ହେବ ନାହିଁ, ଖାଲି କୁହୁକି କହି ରହିଥିବା, ନ ହେଲେ ପାଟି କରୁଥିବା ?” ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରଧାନ ଶୋଭାରେ ନିଜକୁ ପଚାରିଲେ । ସେ ଧୀରେଧୀରେ ବାଟ, ଚାଲୁଥାନ୍ତି । ମଝିରେ ମଝିରେ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଵାସ ପକାଉଥାନ୍ତି, ଯେମିତି କେହି ଜଣେ ସେ ଗୋଟାଏ ଅକଡ଼ିଆ ମକଦ୍ଦମାରେ ଗୁରୁଲେ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ।

ସ୍ଵପ୍ନରେ “କିନ୍ତୁ ଦେଖି ସହ ହେବ ବା କପର ? କିନ୍ତୁ ମହାସାଗରୀ କଣ ଅହଂସା ମାର୍ଗକୁ ଗ୍ରହଣକଲେ ? ନାହିଁ ତ ? କିନ୍ତୁ ସ୍ଵା ବି ତ ସତ, ସେ ଯେଉଁ ମଣିଷ ଧନ, କ୍ଷମତା, ସୁବିଧା ସୁଯୋଗର ସୁଆଦ ପାଇଛି ସେ ଯେମିତି କି ମଣିଷ ରକ୍ତ ସୁଆଦ ଚାଖିଥିବା ମହାବଳ ବାଦ ବାଦକୁ ଶାନ୍ତ ଶା” କହିଲେ ସେ ମଜିବି ନାହିଁ । ବାଦକୁ ଯେତେ ନେହୁରି ହୋଇ କହିଲେ ସେ ଚାହିଁବି ନାହିଁ । ବାଦକୁ ସାଧ୍ୟକରେ ଶିକାରୀ, ଚୋରକୁ ସାଧ୍ୟ କଲେ କରନ୍ତି ପୁଲିସ୍ ।

କିନ୍ତୁ ଦୁଷ୍ଟକୁ ସାଧ୍ୟ କରିବାକୁ କୁଟକପଟ ଆଉ ଦଣ୍ଡମାତ ଭିତରେ ପଶିଲେ ନିଜଠି କେଉଁ ପଟା ଅହଂସା ସଂଘମ ନିରଭିମାନତା ଅଟୁଟ ରହି ପାରିବ ? ତହିଁରେ ଶ୍ଵେତ ଦେଇବ ନିଜ ଭୟରକୁ ସିନା । ନିଜ ଚରିତ୍ରରେ କଳଙ୍କ ଲାଗିବ । ମଣିଷ ତଳକୁ ତଳକୁ ଖସିବ, ମଣିଷ ପଶିଆଁ ଯିବ, ଶାନ୍ତି ଯିବ ।

ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ମଣିଷ ବି ମାରିବ, ଅଥଚ ତହିଁରେ ନିଜର ଆଦୌ ଅଧୋଗତ ହେବନାହିଁ, ଆଦର୍ଶ ଟିକିଏ ବି ମିଳନ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ, ଏକଥା କେମିତି ହୁଏ ତା’ତ ଭଗବତ୍ ଗୀତାରେ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଆଗ ସେମିତି ମଣିଷ ହେଲେସିନା ତାକୁ ସେଇଟାଲଗୁ-ହେବ ! ଏବେ କାହିଁ ସେଭଳି ମଣିଷ ସେ ସବୁବେଳେ କାମ କରୁଥିବ, ନିର୍ବିକାର ନିଷ୍ଠାମ ହୋଇ କାମ କରୁଥିବ, ସବୁ କାମ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଇଁ ବୋଲି ଶୁଣୁଥିବ, ସବୁଠି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅନୁଭବ କରୁଥିବ, ନିଜେ ରହିଥିବ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇ, ତାର ସବୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ସେ ଅକ୍ତିଆରରେ ରଖିଥିବ ।

କାହିଁ, କୋଉଠି ସେ ମଣିଷ ?

ମୁଁ କଣ ହେଇ ପାରିଲି ? ଆଉ କେବେ ହେବ ?

ନା, ସେ ଚଳିବ ନାହିଁ, ଆଦୌ ଚଳିବ ନାହିଁ, ମଣିଷଙ୍କଝୋଇ ବଦଳେଇବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସମାଜ ବଦଳେଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

କିନ୍ତୁ କେମିତି ? କେବେ ? ସେ ତ ଦିନୁ ଦିନ ବେଶି ଦେଶି ଭୟଙ୍କର !

ସବୁ କହ, ହେ ଭଗବାନ ।”

ପାର୍ବତୀ ଯି ।

ଭାବୁଭାବୁ ମନରେ ବେଳେ ବେଳେ ଆସୁଥାଏ, “ହୁଏତ ଏମିତି ଭାବୁ ଭାବୁ ତଥା
ଭାବି ଗୁଲିଯାଇଥିବ ଭଉଁଶମାଳ ମଝିନ ! ଯତନୀୟ ଚଳନ୍ତୁ ମୁଁ କଣ କାହା ଭାବନାରେ
ଅଟକେ !”

ମନ୍ଦି ଆସିବେ । ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଶ୍ରୀରାମ ଚୈତନ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡେଟି ଆଣିବା ପାଇଁ
ଯାଇଛନ୍ତି ଶିଶୁପୁର ସବୁଝରୁକାନ୍ ସମାଗାରରେ ଥିବା ସଡ଼କ ପାଖ ଗାଁ ଗନ୍ତାଳ ।
ମନ୍ଦି ଯେଉଁ ବାଟେ ବାଟେ ଯିବେ ସେଠି ପ୍ରତି ଗାଁରେ ତୋରଣ ବନ୍ଧା ହୋଇଛି, ଅନ୍ତର
ଗୋଟିଏ, ଗୋଟିକରୁ ବୋଧେ ବା, ଯେଉଁ ପାରଙ୍ଗମ କାନ୍ତବ୍ରତମାନେ ସେସବୁ ସଡ଼କ
ମରାମତ କାମ ପାଇଁ ‘ଟେଣ୍ଡର’ ମଗାହେଲା ବେଳେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅଧିକାଂଶ କାମର
‘ଟେଣ୍ଡର ପ୍ରତିଯୋଗିତା’ରେ କିଛି ସେସବୁ କାମ ପାଆନ୍ତି, ସଡ଼କ ଦୁଇପାଖରେ ଥିବା
ଅଞ୍ଚଳର ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ ଅକୁହା ଇଚ୍ଛାକୁ ରୂପ ଦେବା ସକାଶେ ସେହମାନେ ତାଙ୍କ
ତରଫରୁ ବୋଲି ତୋରଣ ଗୁଡ଼ାକ ଠିଆ କରାଇଛନ୍ତି, ସଜାଇଛନ୍ତି, ଶ୍ରୀରାମ ଚୈତନ୍ୟ
ଖାଲି ସେମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୁଝାଇଥିଲେ, ମନ୍ଦି କଣ ସେମାନଙ୍କର ନୁହନ୍ତି ନା
ସେମାନେ ଏ ଦେଶବାସୀ ନୁହନ୍ତି ? ସେହି ସଡ଼କରେ ମନ୍ଦି ମଝର ଗାଡ଼ି ଚଢ଼ି ଯାଇଁ
ଗୁଲିଯିବେ, ଅନ୍ତରାୟ ଧର କିଛି ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଟିକିଏ ଦିଶିଯିବ, ଅଥବା ତାଙ୍କ ଗାଡ଼ି
କମିନିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଅଟକିବ, ସେ ଥରକିନ୍ତା ବେକଟି ବଢ଼ାଇ ଦେବେ, ଫୁଲମାଳ ପକା-
ହେବ ବୋଲି । ଅଥବା ଯେଉଁଠି ମନ ସେଠି ଜନତାଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେବାକୁ ସେ
ଟିକିଏ ଓଲ୍ଲାଇ ପଡ଼ିବେ, ତାଙ୍କ ପାହୁକା ଧୂଳି ପଡ଼ିବ ସେ ଗାଁ ମାଟି ଉପରେ,—ଆହା,
କେତେ ସ୍ବର୍ଗ୍ୟ ସେ ! ମନ୍ଦି ତ ସତେ ଅବା କାମଧେନୁ ! ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଚୈତନ୍ୟ ଏ ଯାତ୍ରା
ଯାତ୍ରା ଦୃଶ୍ୟେ ଦୃଶ୍ୟେ ଏସବୁ ଜ୍ଞାନ ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ବାଣ୍ଟିବାପାଇଁ ଲୋକ
ବରନିଆନ୍ତି,—ସେମାନେ ଆସନ୍ତୁ, ଗାଁ ଗାଉଁଲି ଭିତରୁ କୁଆ-ଅଣ୍ଡା-ବଜା ଦେଇ ଗୁଲି-
ଆସନ୍ତୁ ସଡ଼କ କରରେ ଠିଆହୋଇ ମନ୍ଦି-ଦର୍ଶନ ପାଇଁ । ଆଉ ମନ୍ଦିକୁ ସ୍ବଗତ କରନ୍ତୁ
ଏକା ସଙ୍ଗେ “ଜୟ ହିନ୍ଦ” ଧ୍ବନିଦେଇ ।

ଶ୍ରୀରାମ ଚୈତନ୍ୟ ଗନ୍ତାଳ ଗୁଟଶାଳ ଯାରେ ଅଧେଷା କରନ୍ଥାନ୍ତି । ସଡ଼କ
କରରେ ଗୁମୁଡ଼ିଆଟିଏ, ଫୁଲ ପକ୍ଷରେ ସଜା ହୋଇଥାଏ । ଆଖି ପାଖ ଗାଁରୁ ଗୁଡ଼ିଏ
ଲୋକ ଆସି ସେଠି ରୁଣ୍ଡି ଥାନ୍ତି । ସଡ଼କ ଉପରେ ତୋରଣଟିଏ । ମାଳ ମାଳା ଆମ୍ବ-

ପହର ହାର ଏପାଖୁ ସେପାଖ ଲମ୍ବି ଥାଏ । ଅନେକ ଫୁଲହାର ସିଧା ସିଧା ଝୁଲୁଥାଏ । ପାଖେ ପକ୍ଷୀଏ ବସି ଢୋଲ ମହୁଣ ବଜାଉଥାନ୍ତି, ଗାଁରେ ପକ୍ଷଟିଏ ହେଲେ ସେମିତି ବାଜେ, ସେମିତି । ଶଙ୍ଖଧର ପାଞ୍ଚଟି ଶଙ୍ଖ ଥିବା ଉପସ୍ଥିତ ଥାଆନ୍ତି । ପ୍ରଭୁର ବରଗର ସ୍ଥାନୀୟ କର୍ମଚାରୀ ମଝିରେ ମଝିରେ ଗୋଟିଏ ଚୁଆବାଟେ ପାଟି କରି କରି ଲୋକକୁ ଶିଖାଉଥାନ୍ତି, ମନ୍ଦା ଥାଏଲେ ଏକାଠି କେମିତି ଧନ ଦେବେ । ଅଭ୍ୟାସ କରାଉଥାନ୍ତି, । “ମହାସାଗାନ୍ଧୀ କା ଜୟ !”

ଶିଖେଇବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ “ଜୟ ହିନ୍ !” ବେଳେ ଠିକଣା ଉଚ୍ଚାରଣ ବାହାରେ ନାହିଁ ।

“କହ ଜୟ୍ ହିନ୍”

“ଜଏ ହିନ୍”

“ହେଲ ନାହିଁ, କହ ହିନ୍ ହିନ୍ ହିନ୍”

“ହିଁ ହିଁ ହିଁ”

“ହେଲ ନାହିଁ, ଜୟ୍ ହିନ୍”

“ଜୟ୍ ହିନ୍—”

“ସେଇଆ, ହେଲ ଏଥର, ପୁଣି କହ, ଜୟ୍ ହିନ୍”

“ଜୟ୍ ହିଁ” “ଜୟ୍ ହିନ୍”

“ଏତେ ବଳାନ୍ତ ନାହିଁ” ରାଜବ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ତାଙ୍କର ମନ୍ଦା, ସେମାନେ ଅଭ୍ୟାସ ନା କରିବେ, ଏକାଠି ଧନ ଦେଲେବେଳେ ତା’ ଭିତରେ ସବୁ ଖାସିଯିବ । ସେଠି କିଏ କେଉଁ ଗାଁର ରାଜନୈତିକ କର୍ମୀ କି ନେତା ତା ସେ ଗୁଡ଼ରେ ଚାହିଁ ସାରିଥାନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଗୁଣାକର ସିଂହ ତାଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ ଥାନ୍ତି । ରାଜବ ଚୌଧୁରୀ ସେମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି, ମିଠା ହସ ହସ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଳାପ କରୁଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳର ସୁବିଧା ଅସୁବିଧା ପଚାରୁଥାନ୍ତି, ନବ ଗାଁ ପାଇଁ କି ନିଜ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଯେ ଯାହା ଲୋଡ଼ୁଥାଏ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉପାୟ ଦେଖାଇ ତାକୁ କହୁଥାନ୍ତି “ସବୁ କରିଦେବ, କିଛି ବେସ ନାହିଁ । ଟିକିଏ ମନ୍ଦାଙ୍କ ଗାନ୍ଧୀ ସମାପାଉ କି, ସେଉଁ ମୁଁ ଲାଗିପଡ଼ିବ । ହେଉ ଦେଖ ମୁଁ ସବୁ ଲେଖିନେଲି ।” କାମ ହେଉ ନାହିଁ, ସୁଟି ହେଉଛି ବୋଲି ଟପୁରୁ ଟାପୁରୁ କାନରେ ବାଜିଲା, ସେ ଗାଁର ମୁଖିଆମାନଙ୍କୁ ଏକାଠି କରି କହିଲେ—“ସବୁ ହେବ, ଅଭରୁ ସ୍ବାମୀନ ଦେଶ, ଲୋକଙ୍କ ସରକାର, ଯାହାକି ଯାହା ଚାହୁଁବେ

ତା' ଘରଦାର ସେଇଆ କରନ୍ତେ । କହେକହନ୍ତ ତ ଦେଖୁଛି । ଲୋକେ ଭଜନ୍ତି
ବେଦକହନ୍ତ ଘର ପାହୁଣ୍ଡବେଳକୁ ସବୁ ବଦଳ ଯାଇ । ତେବେ ଆମେ ସବୁ ତ ଏକ ଦେଶର
ଲୋକ, ତେବେ ଲୋକଙ୍କୁ ଆସିଲାହୁଁ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଜାଣୁ ଯେ ଶୁଭଲ ଗର୍ଭିଏ ପାଣି
ହାଣିରେ ପକାଇ କୁଣ୍ଡରେ ବସାଇ ଦେଇ ଦେଇ ଶୁଭ ଫୁଟ ନାହିଁ ନୁଆ ଅଧୁଆ ଶୁଭଲ
ହୋଇଥିଲେ ବ ଶୁଭଟା ବୁଝିବାକୁ ଟିକିଏ ବେଳ ଲାଗିବ । ଅଉ, ଶୁଭଲଟା ମାଟିକୁ
ଆସିବାକୁ କେତେବେଳେ ଲାଗିବ ? ଏହା ଲୋକଙ୍କୁ ହଲ ଯାଇ ଯାଇ । ନା ଧାନଟା ବୁଝି
ଦେଇ ମାଟି ? ନା, ଶୁଭଲ ଦେଇ ମାଟି ? ଯେଉଁ ଜାମକୁ ଯେତେବେଳେ ଲାଗିବ ।
ହଠାତ୍ କୁହୁ ହେବ ?

ତେମେ ଦେଶପାଳର ଲୋକେ ଧୁମ ପପପ ଅନୁସାରେ ଶେଷ ଦେଲ, ଲୋକ
ବାହଲ, ଘରଦାର ଗଢିଲ ଅଉ ଦେଖୁଛି ତ, ସେ ଘରଦାର ତମର ପାଇଁ ଦନରାତ
ଶୁଣୁ, ଜାମ କରୁଛି । ଆମେସବୁ ଯେତେଯେତେ କର୍ମରୁହ ସମସ୍ତେ ତାର ହାତର
ଜାମ କରବା ସାଜ, କିଏ ଲଙ୍ଗଲ ତ କିଏ କୋଦାଲ, ଦେଖୁଛି ତ, ହାତ ବୁଲୁଛି,
ହୁତଅର ପଥ ତା ଜାମ କରୁଛି, ସବୁ ତମର ହୃଦ ପାଇଁ, ଆମେ ସବୁ ତ ବାତରକ ପର
ବୁଲୁଛୁ, ସୁଖି ଯେ ବସିଥିଲ ବେଳେ ବ ଡାଲି ତମର ଚନ୍ଦ୍ରା । ଜାମ କରୁଛି
ନହେଲେ ବସି ଶୁଣୁଛୁ ଅଉ କି କି ଜାମ ରହୁଲ ! ସେଇ କଥାଟା ତମଆଡୁ ଯଦି ମନ୍ଦା
ଶୁଣିଲେ ନା, ତା' ମନ କୁହେମୋଟ ହୋଇଯାଆନ୍ତା, ସେ ତମମାନଙ୍କ ଭଲ କରବାକୁ
ଅଡ଼ର ଅଡ଼ର ଟଙ୍କା ପଇସା ବର୍ଣ୍ଣି ଦିଅନ୍ତେ । ଅଉ ଯଦି ଶୁଣିବେ ଯେ ସେ ଏତେ
ତେଣୁ କର କର ଗୁଣା ଯେହପାଇଁ ପ୍ରଜାପତି ପଦେ ନାହିଁ, ଡାଲି ଜନ୍ମା, ତାଙ୍କ ମନ
ଟା ପଡ଼ିଯିବ । ତାଙ୍କ ସବୁ ଡ. ଓ. କୁ ଜନ୍ମା କଲେ ସେଇଟା ତାଙ୍କୁ ବାଜିବ ନାହିଁ ?
ଯେ ତ ଦାସୀ ।”

କହୁଲ ଭକତଙ୍କୁ ତଥାପି ହୁଣୁଛୁ ଟାପୁଛୁ ଶୁଭଲ “ସତ, ସେ ତ ଦାସୀ ! ଆମେ
ହରବର ହଉଛୁ, ସେ ଆସି ବୁଝୁ ନାହାନ୍ତି ତାହାକି ?”

ରାବ ବୋଧୁଙ୍କୁ ବୁଝିପାରିଲେ । ଭବିଳେ, କେଉଁ ଅଳ୍ପ ଖୋଳୁ ଖୋଳୁ
ମହାଦେବ ବାହାରିବେ ନାହିଁ ତ ! ତେଣୁ ଅଉ ବେଶି ନ ଘାଣିବା ଭଲ ହେବ ।
କହୁଲେ—

“ଦେଖବାବୁ, ଧୁମର ଯାହା ଲଜା ତା'ଧୁମେ କହୁବ କି କରବ, ଧୁମେ ଜାଣ, ମୁଁ
ଧୁମ ଲୋକା ଦାସିକୁ ନ ଲେଖୁ କଣ ଏଠି ଶୁଭସଲ, କି କି ବସ୍ତୁ ତମକୁ ବାଧୁସଲ
ଯେ ଧୁମ ମନରେ ଅନ୍ୟାପି ଅଶାନ୍ତ ଅଛି, ମୁଁ ତା ଜାଣେ ନାହିଁ । ମୁଁ ଆସିଲ ପରେ

ସୁବର ସବୁ ଅନ୍ତରାକ୍ଷିପ ମଜାଡ଼ିଲି, ଆଉ ଅଲଥଲେ ଥବ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ, ଆଉ ଏବର କାମ ତ ସବୁ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଚାଲିଛି ହିଁ, ମଜାଧୁନି ନାହିଁ । ମୁଁ କାହାଠାରୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରୁଥିଲି ତାହାର ଖୋଜ ନାହିଁ, ମୋ କାମର ସାକ୍ଷୀ ଭରବାନ । ମୁଁ ଜାଣେ, ମଣିଷ ହିଁ ଭରବାନ, ମଣିଷଙ୍କ ହୃଦ ପାଇଁ ଯେତେ କାମ କରବ କି କରେଇବ ସେ କାମ ଭରବାନଙ୍କ କାମ, ଏଇଆ ଭବ ମୁଁ ଲାଗିଥାଏ । ମୋର ଦାଣ୍ଡଦୁଆର ମେଲ, ବାରି-ଦୁଆର ମେଲ, ମୋ ପାଖକୁ ଯେ ଯେତେବେଳେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ମୁଁ ଶୁଣିବାକୁ ତିଆର, ଦେଖିଥିବ ଆଉମାନେ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଲୋକ ଗଢ଼ାନ୍ତି, ହଜୁ ବାବା ସାହାର ଯେମିତି ଲଜ୍ଜା । କିନ୍ତୁ ଲୋକେ ହିଁ ତ ମୋର ସବୁ, କିଏ ଯେଉଁ ଜାତିର ହେଉ, ଯେଉଁ ଧର୍ମର ହେଉ; ଯାହା ହୋଇଥାନ୍ତୁ ତା ମେଣା, ସେ ମଜମୁଣ୍ଡିଆ ଖଟିଥିଆ ହୁଇ, ଭିକାରୀ ହୁଇ, ଧନୀ ହୁଇ, ମୋ ଆଖିକ ସେ ଦିଶେ ମୋ ରକ୍ତ ସମ୍ପର୍କର କେହି ଜଣେ ବୋଲି । ହାକିମି ମେଜାକ୍ ମୋଠି ନ ଥିଲା କି ମତେ କେବେ ସୁଖ ଲାଗି ନ ଥିଲା, ସୁଧୀନତା ଆସିଲା ଦିନଠୁ ହାକିମ ସଦୃଶ ତ ଗଲଣି ହିଁ, କାରଣ ଏଣିକି ଲୋକେ ହେଲେ ମାଲିକ, ଓ ଆଗେ ଯେ ହାକିମ ହୁକୁମା ଥିଲେ ସେମାନେ ସେ ଲୋକଙ୍କ ସେବାକାରୀ—”

ସରକାରଙ୍କ ଲୋକସମ୍ପର୍କ ଓ ପ୍ରବୁର ବିଚାରର ସ୍ଥାନସ୍ଥ କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳା ଆନନ୍ଦ ସ୍ବପ୍ନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି, ସ୍ବପ୍ନ ସ୍ବପ୍ନ ଯେମିତି ନିଜପାଇଁ ଗୋଲପିଟା ପ୍ରବୁର ଚଳାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ କଥା କହିଲାବେଳେ ଗାଁ ବାଲିଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେଲୋକ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମୁଗ୍ଧ ମୁହଁ ଆସି ଦେଖାଇ ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି, ସତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣିପାରୁଛନ୍ତି । ଆନନ୍ଦ ସ୍ବପ୍ନ ନିଜେ ଜଣେ ରାଜନୈତିକ ଲୋକଥିଲେ, ରାଜନୈତିକ ପ୍ରବୁର କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର କିଛି ଅଭିଜ୍ଞତା ଥିଲା ଓ ସେହି ପରିଚିତ ଯୋଗୁଁ ସେ ରାଜନୈତିକ ପାଇଥିଲେ । ମାରିଥିଆ ଗୋଲ ମୁହଁରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାୟୀ ଆଧାହସର ମୁଣ୍ଡ ଟାଣି ଦେଇ ମିଶ୍ରି ମିଶ୍ରି ଆଖିରେ ସେ ଏସ୍.ଡ଼.ଓ. ଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଥିଲେ, ଯେମିତି ସେ ମୁହଁରୁ ମହୁ ନିଗୁଡ଼ୁଛି, ତା ସୁଆଦ ପାଇ ସେ ମୁଗ୍ଧ, କିନ୍ତୁ ସେ ଭରୁଥାନ୍ତି ଏସ୍.ଡ଼.ଓ. ହୁଏତ ଭରୁଛନ୍ତି ସେ ଲୋକେ ତାଙ୍କ କଥାରେ ଭୋଗ, କିନ୍ତୁ ସେ ଜାଣି ନ ଥିବେ ସେ ମଫସଲିଆମାନେ ତାଙ୍କୁ ଠକିବାକୁ ଛଟା ଗାଳୁଛନ୍ତି, ଏମାନେ ଏତେ ପ୍ରକାର ଅଭିନୟ ଚାଲୁଛି ଜାଣନ୍ତି ବୋଲି ତ ଧିରେ ଧିରେ ଅସ୍ବରସ୍ଥା କରିପାରୁଛନ୍ତି !”

ପଂହା ପଂହା ଗାଁଲୋକ ଆସୁଥାନ୍ତି, ଅପେକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି । କୁଆଡ଼େ ଯାଉଥାନ୍ତି । ସକାଳ ଗଲା । ଝର ବଢ଼ିଲା । ସ୍ବପ୍ନ ସ୍ବପ୍ନ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି ।

ବିନୋଦକୁ କହିଦେଇ ଯାଇଥିଲେ “ମୁଁ ଗରଜାଲ୍ ଯାଉଛି, ସେଉଁ ମନ୍ଦାକୁ ପାଣ୍ଡେଟି ଆଣିବ । ଏଠି ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ସବୁ ବିନୋଦଙ୍କୁ ହୋଇଛି, ଆପଣ ବି ଠିକ୍ ସକାଳ ଆଠଟା ବେଳୁ ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ଥିବେ । ଚାରିଆଡ଼େ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିବେ ।”

“ଅଜ୍ଞା ସେ ଦଶଟା ଆଗରୁ ଆମ୍ଭ ପହଞ୍ଚିଥିବେ ତ ?”

“ନାହିଁକି ? କହଲେ—”

“ମୋର ଡାଇବାଟା ପଛେ ଦେହଟା ବେଳ ହେଉଥାଉ, ଚନ୍ଦନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପ ଛୁଟି ତ ନୁହେଁ, ଠିକ୍ ସାଢ଼େ ଦଶଟା ବେଳେ କଟକ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ତ ପଡ଼ିବ ।”

“ହଁ, ଦେନେ ଦେଶ ହେଲେ କଣ ହେବ ?”

“ଆଗରୁ ମନଦମା ବରଷା ପାଇଁ ତାରିଖ ପକାଇ ଦେଇଛି, ଓକଲମାନେ ବି ଆସିବେ, ପକ୍ଷ ସାଣୀ, ସମସ୍ତେ । ନ ଗଲେ ଆପଣି ହେବ ।”

ନାହିଁ ନାହିଁ, ସେ ତ ସାଧାରଣ ଦଳ ନୁହେଁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଆସୁଛନ୍ତି । ସାଢ଼େ ଦଶଟା ଗଡ଼ିଗଲେ ଯୁକ୍ତା ଯଦି ମୁଁ ଟେବଲ୍ କି ମନ୍ତ୍ରୀ ନ ଆସିଲେ ତେବେ ଆପଣ ତାଙ୍କ ବଢ଼ଲାରେ ଅପେକ୍ଷା କରିବେ । ମୁଁ ଆଉ ଅନ୍ୟ କିଛି ଆପଣି ଶୁଣିବି ନାହିଁ ।” ଚୌଧୁରୀ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ମୁହଁ ଭୁର୍ଜୁଣ୍ଡେଇ କହିଲେ ।

“ନାନା ଆଉ ଆପଣି ଆପଣ ଶୁଣିବେ ନାହିଁ ।” ହସି ହସି ବିନୋଦ କହିଥିଲା; “ସାଢ଼େ ଦଶ ଗଡ଼ିଗଲେ ମନଦମା ନଥି ମଗେଇ ଆଣି ତାରିଖ ପକେଇ ଦେବି, ନଥିରେ ଅନ୍ତରାଳରେ ଲେଖିଦେବି ଯେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଆସିବେ ବୋଲି ଆପଣ ମତେ ଅନ୍ୟ ଦାୟିତ୍ବ ଦେଇଛନ୍ତି ।”

ଚୌଧୁରୀ ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ ହିଁ ଜଣାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ବିନୋଦକୁ ଲଗୁଥାଏ, ସେ ବରକ୍ତ ହେଲେ । ସେ ଯେପରି ବୁଝାନ୍ତି କାମ ସେପରି ହେବା ଦରକାର, କିନ୍ତୁ ଯଦି ସେଥିପାଇଁ କେହି କୈତସ୍ପର ମାଗେ କି ଅପବାଦ ରଚେ, ତେବେ ସେ ବରଗି ଥିଲେ ବୋଲି ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବି ବୁଝାନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଜ ଆଦେଶର ଦାୟିତ୍ବ ନେଇ ବିପଦ ମୁଣ୍ଡେଇବା ବିଷୟରେ ଏ ପ୍ରକାର ଆକାର ମଣିଷଟି ବଡ଼ ଭରକୁଳା ।

ବିନୋଦ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ତାଙ୍କବଢ଼ଲା ହତାରେ ଲୋକଗହଳ, ସେମାନେ ଅପେକ୍ଷାକରିଛନ୍ତି । ସକାଳଅଠଟା ବାଜିବାକୁ ଆଡ଼ର ପନ୍ଦର ମିନିଟ୍ ଅଛି । ବିନୋଦ ଯାଇ ଗୁରୁଆଡ଼ ଦୁଇଅସିଲ, ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ରହଣି ପାଇଁ ଘରୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିଛି । କର୍ମଚାରୀମାନେ ସେଥିପାଇଁ ନିଜ ନିଜ ଦାୟିତ୍ବରେ ରହିଛନ୍ତି । ବିନୋଦ ସେମାନଙ୍କୁ ପଚାରି ବୁଝିଲା, ଆସ୍ଥାକନ ଦେଖିଲା, ଯାହାକୁ ଯାହା ପରାମର୍ଶ ଦେଲା, ଆସିଲା ବସିବା ବସାଗଲା ।

ବାସିଧୋବ ଧଳା ଖଦଡ଼ର ଲୁଗା, ପସ୍ତାସା, ଟୋପି ପିନ୍ଧି ବଡ଼ଟେବୁଲ୍ ସେ ପାଖ ଚୌକି ଧାଡ଼କରେ ବସିଛନ୍ତି ଚୁଙ୍ଗାଗମ୍, ଲଖିଗମ୍, ନଗମିଶ୍ରି ଓ ସେବାଗମ୍ । ସେବାଗମ୍

ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ଯୋଡ଼ାକ ଟେକାଳ ଉପରକୁ ଟେକି ଲମ୍ବେଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ପହଞ୍ଚିଗଲେ ବିନୋଦ ବାବୁ, ସେମାନେ ଦେଖିଲେ, ସ୍ଥାନୀୟ ବଡ଼ କର୍ମଚାରୀ କଣେ, ଏମ୍. ଡି. ଓ. ଜି ତଳକୁ ଯେକେଣ୍ଡ ଅତିସର । ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ୍ କହିଲେ, “ଆମ୍ଭ, ବସନ୍ତ ।”

ସେବାରାମ୍ କହିଲେ, “ବିନୋଦ ବାବୁ ପରା, ବସନ୍ତ ।”

ସେମାନେ କେନ୍ଦ୍ର ଭିତରେ ନାହିଁ ଦଣ୍ଡବତ ବ କଲେ ନାହିଁ ।

ବିନୋଦ ସେମାନଙ୍କର ଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲ, କୌତୁକରେ ହସିଦେଲ, ବସିଲ, ତାପରେ ଆଗ ନଗମିଶ୍ର, ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରୁ ଲୁଚାଣ୍ଡାମ ତାକୁ ନମସ୍କାର କହିଲେ । ସେ ସେମିତି ହସିହସି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରାଇଲ, ଆଉ ଦୁଇଜଣ ବ ତାପରେ ତାକୁ ନମସ୍କାର କହିଲେ । ସେବାରାମ୍ ନ ଜାଣିଲା ପରି ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଦିଟାକୁ ଟେକିଲ ଉପରେ ତାର ଆଡ଼କୁ ମୋଡ଼ିଲା ଭଳି ଟିକିଏ ଘୁଞ୍ଚେଇ ଦେଲେ ।

“ଆପଣ ଭାରି କ୍ଳାନ୍ତ କଣ ପଡ଼ୁଛନ୍ତି ସେବାରାମ୍ ବାବୁ”, ବିନୋଦ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ସେମିତି ଖୁବ୍ ଧା ଧପଡ଼ କରିଛନ୍ତି ।”

ସେବାରାମ୍ କହିଲା, “ମୁଁ ? ନା ସେମିତି କିଛି ନୁହେଁ, ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଯାହାକାମ ଲଦାହେଉ, ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ତ ପଡ଼ିବ, ଖାଲି କଣ ନିଜ ଧନ୍ଦା ହୋଇଛି ?”

ନଗମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଏତିକା ପାଟି ଯେକେଟେଣ୍ଡ, ହୋଇଛ ନା, ଖଟଣିଟା ସେଇଥପାଇଁ । ଆପଣ ଯେତେ ଲୁଚେଇଲେ କଣ ବିନୋଦବାବୁଙ୍କ ଆଖିରେ ନ ପଡ଼ିବ ? ହାକିମ ହୋଇଗଲୁଟି, କିଏ ଗୋରୁ ଚରେଇଲେ ସେ ମଣିଷ ଚରେଇବା ଲୋକ ।”

ସେବାରାମ୍ ଜାଣିଜାଣି ତମକ ପଡ଼ିଲା ପରି ଗୋଡ଼ ଦିଟାକୁ ଟେକିଲୁ ଘୁଞ୍ଚାଇ ନେଇ ତଳେ ଥୋଇଲେ, କହିଲେ, “ଆରେ ଗୁଡ଼ ସେ ଘୁରୁଣା ଅମଳର କଥା, କଣନା କିଏ ଗୋରୁ ଚରାଏ, କିଏ ମଣିଷ ଚରାଏ । ତମର କେତେପଟ ଗୋରୁ ଅଛି ?” ସମସ୍ତେ ହସିଲେ ।

ବିନୋଦ ମନେ ରଖିଲା, କେତେବେଳେ ବ୍ୟବସାୟୀ ସେବାରାମ୍ ସ୍ଥାନୀୟ ପାଟି ସେକେଟେରି ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ସେବାରାମ୍ ବିନୋଦକୁ ଆମିମିଟିକା ମାରି କହିଲା, “ନା କିଏ କହନ୍ତୁ ବିନୋଦ ବାବୁ, କଣ ମିଛ କହିଲି ? ସେ ଇଂରେଜ ଅମଳ ଥିଲା ସେ ଅତିସରମାନେ ଥିଲେ ସତେ ସେମିତି ଇଂରେଜଙ୍କ ଭାଇ ବନ୍ଧୁଦର, ଯଦିତ ସେମାନେ ସେ ସରକାରର ଥିଲେ ପୋଷା ନୌକର ।”

ବିନୋଦ ଉପରେ ପଡ଼ି କହିଲା, “ପୋଷା କୁକୁର ବ କହନ୍ତୁ, କିଛି କଣ ?”

“ନା ନା, ତା କହୁନାହିଁ, ତେବେ ସେତେବେଳେ ତ ସାମାନ୍ୟ ଚପରାସିକ ବ ଡର, ପୁଲିସ୍ ପଡ଼ି ଦେଖିଲେ ପିଲେଇ ପାଣି ।”

ବନୋଦ କହିଲା, “ତେବେ ଡର ଏକ୍‌ଦମ୍ ଛୁଡ଼ିନାହିଁ । ଯେ କିଛି ବେ-ଆଇନ୍ କରୁଛୁ ସେଥିପାଇଁ ଦଣ୍ଡପାଇବା ଭୟ ଅଛି, ସେ ଏବେ ବି ଡରୁଥିବ ।”

“ସେ ତ ଭିନେ କଥା । ମୁଁ ତା କହୁନାହିଁ । ମୁଁ କହୁଛି, ଅତିସର ହେଲା ବୋଲି ଜଣେ ଲୋକ ସେ ଦେଶ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ବଡ଼ ହୋଇଗଲା, ସେଇଟା ଆଉ ଏ ଦେଶରେ ଚଳିବ ନାହିଁ ।”

“ବଡ଼ ହୋଇଗଲା ବୋଲି କିଏ କହୁଛି କି ?”

“କହୁ ନାହାନ୍ତି ସିନା, କାର୍ଯ୍ୟରେ ଟିକିଏ ଭିନେ ।”

ବନୋଦ କହିଲା, “ମୁଁ ଜାଣିନାହିଁ ସେବାସ୍ ବାବୁ, କିଏ ଯଦି ନିଜ ବ୍ୟବହାରରେ ଆପଣମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କାହାର ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେଇଛି, ଆମେ ଜାଣିଲେ କଥାଟା ବୁଝି ଦିଅନ୍ତୁ । ସେପରି ଅଭିଯୋଗ ମୋ କାନକୁ ତ କେବେ ଆସି ନାହିଁ । କିଛି ହେଉଛି ? କଥାଟା ପଢ଼ୁ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀର ମନ୍ତ୍ରୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ସେମିତି ହୋଇଥିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ପଡ଼ିବ, ଯେଉଁଠି ଯେଉଁଠି ପଡ଼ିବାର କଥା ସେଠି ପଡ଼ିବ ।”

ନରମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ପାଟିର ସ୍ଥାନୀୟ କମିଟିରେ ଆମ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବାବୁ କୋଷାଧ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇଛନ୍ତି ଆଜ୍ଞା, ସେ ସମୟେ ଆମ ଲୋକ ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ ନରମିଶ୍ରଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁକିନା ଗୋଟାଏ ମୁନିଆଁ ଚାହାଣୀ ଛୁଟି ମାରିଲା, ବନୋଦ ଦେଖିଲା, ଭାବିଲା ସେ ଚାହାଣୀ କହୁଛି “ଭୁମେ ବୃଥାଟାରେ ଭାଗ ବକ୍ ବକ୍ ହେଉଛ ।”

ବନୋଦ କହିଲା, “ଆପଣଙ୍କ ପାଟିରେ କିଏ କଣ ସେକଥା ମୁଁ ଜାଣି ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ପାଟି ସାଙ୍ଗରେ ମୋର ତ କିଛି କାମ ନ ଥାଏ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀର କହିଲେ, “ଠିକ୍ କଥା ଆଜ୍ଞା, ଯାହା କାମ ତାକୁ ।”

ନରମିଶ୍ର କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତ ଭାବୁଛି ଆମ ପାଟିର କାମ ଏକପ୍ରକାର ସମସ୍ତିକା କାମ । ଦେଶକୁ ସ୍ୱାଧୀନ କଲା କିଏ ? ଅଗ୍ରଗୁଣ ଶାସନର ଦାୟିତ୍ୱ ମୁଣ୍ଡେଇଛି କିଏ ? ଦେଶକୁ ଗଢ଼ିବାକୁ ତ ପଡ଼ିବ, ସେ ବି ତ ପାଟି କାମ ।”

ସେବାସ୍ କହିଲେ, “ପାଟିକାମ ତ ନିଶ୍ଚୟ । ନଇଲେ ଆଉ ଆମୁକୁ ଏଡ଼େ କଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପଡ଼ନ୍ତା କାହିଁକି ? କିନ୍ତୁ ପାଟି ଯେଉଁ ସରକାରକୁ ସେଥିପାଇଁ ଦାୟିତ୍ୱ ଦେଇ ଗାଦିରେ ବସେଇଛି ସେ ସରକାର ସେ କାମ ଭୁଲେଇବାକୁ ବରଗି ଦେଲା ତା କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ, ଦରମା ବି ସେଥିପାଇଁ ଦେଉଛି, ମାହାଲିଆ ରଖିନାହିଁ, ସେମାନେ ବୁଝୁନାହାନ୍ତି ସେ କାମଟା ତାଙ୍କୁ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ବିନୋଦ କହିଲେ, “ବୁଝୁ ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଆପଣ କାହିଁକି କହୁଛନ୍ତି ? କହୁ ପାରନ୍ତି,—କିଏ କର ଜାଣିଲ ନାହିଁ କଣ ଭୁଲ୍ କଲ, କାହାଠି ଆଉ କିଛି ଅଭାବ, ତେଣୁ ସେତିକି କରିବା କଥା ସେ କରିପାରୁ ନାହିଁ, ଅଥବା ଆଉ କିଛି କାରଣ ଅଛି ଯେଉଁ ଥିପାଇଁ ଲୋକ କାମିକା ବୁଧୁଆ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା କାମ ଦେଖାଇବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଉନାହିଁ ।”

ସେବାସୁମ କହିଲେ, “କାହିଁକି ହେଉ ନାହିଁ ତା’ର କାରଣ କହୁବୋଲି କାରଣ ପଚାରି ଦେଲେ ସରକାର ଲୋକଙ୍କ ଭଳି କେହି ଉତ୍ତର ଦେଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେହି ଗୋଟିଏ ବିଦ୍ୟାରେ ସେମାନେ ସମସ୍ତିଙ୍କଠାରୁ ବଳି । ତେବେ ଗୋଟିଏ କଥା ଆପଣ ନିଜେ ବିଚାର କରନ୍ତୁ,—ଯଦି ଆମ ପାଟିର କାମ ଦେଶକୁ ଗଢିବା, ଆଉ ସରକାର କର୍ମଚାରୀଙ୍କ କାମ ଦେଶକୁ ଗଢିବା, ତେବେ ସରକାର କର୍ମଚାରୀ ଆମ ପାଟିର ସ୍ଥାନୀୟ କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ଅତ୍ୟାଚାର ଅପମାନ କରୁଛନ୍ତି କାହିଁକି, ଏଇଟା କଣ ଭଲ ହେଉଛି ?”

“କିଛି ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା ।”

“ଆମର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଧରି ଧରି ଜେଲ୍ ଦିଆ ଯାଉଛି, ଜୋରମାନା କରାଯାଉଛି ।”

“କାହିଁକି ?”

ରୁକ୍ମୀରାମ କହିଲେ, “ଆପଣ ସିନା ଜାଣିଥିବେ !”

“ମୁଁ !”

ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ କହିଲେ, “କିଏ ବିଚାର ପଇସାଟିଏ ଅଧିକ ଦାନ୍ ନେଇଗଲା ବୋଲି କେଉଁ ସମ୍ମାନବାଳ କେସ୍‌ଟାଏ କରିଦେଲା, କିଏ ହସାବ ଲେଖାରେ ଟିକିଏ ଭୁଲ୍ କରିଥିଲା, କିଏ କେଉଁ ଆଇନ୍ ଜାଣେ ନାହିଁ । ଆମେ କଣ କେତେଥର ଆପଣଙ୍କୁ ଜଣାଇ ନାହିଁ, ଯେ ଆଜ୍ଞା ସ୍ୱେ ଲୋକ ଭାରି ଭଲଲୋକ, ଏନ୍‌ଏନ୍‌ସି ସଦା, ଆଉ ସ୍ୱେ ଆମ ନିଜ ଲୋକ, ବଡ଼ ପରୋପକାରୀ । ଦେଖିଲ ବେଳକୁ ତାକୁ ଜେଲ୍ ଜୋରମାନା । ସେ ତ କିଛି ଘର କଥା, ବିଚାରପତି ଧର୍ମ ଆସନରେ ବସିଥିବେ, ଯାହା ଉଚିତ ବୋଲି ଭାବିବେ ସେପରି ରାୟ ଦେବେ । ଆମେ ଅସିଲ୍ କରୁଁ ସିନା, କପାଳରେ ଯାହା ଥାଉ,—ସେ ବିଚାରପତିଙ୍କି କେବେ ସମାଲୋଚନା କରୁନାହିଁ । କହ, କହ ତୁମେମାନେ, କରୁଁ କେବେ ?”

ସେମାନେ କହିଲେ, “କେବେ ନାହିଁ ।”

ବିନୋଦ ଭୁନ ହୋଇ ବସିଥାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ କହିଲେ, “କାନ୍ଦୁ ଧାନ୍ଧ ହେଲେ ଆମ କଥାର ନ ମୁଲ୍ୟଅଛି ବୋଲି ଭେଟେ ଭରୁଥିବେ ?”

ସେବାସୁ ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ କହିଲେ, “କିଛି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଜାଣିଛନ୍ତି ଯେ ପାଟିରେ ଯେ ଯେଉଁ ଦାସିକୁରେ ଥାଉ, କାମ ଉପରେ ତା କଥା ରହେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆମେ ଲୋକକୁ ଯାହା କହିବାକୁ କହିଲେ ସେମାନେ ମାନିବେ କାହିଁକି ?”

ରୁକ୍ମାଂଶୁ କହିଲେ, “ପାଟିକି ମାନିବେ କାହିଁକି, ସାହାଯ୍ୟ ଦେବେ କାହିଁକି ?”

ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ କହିଲେ, “ସେହି ବେଳେ ଆଉ କେଉଁ ବସ୍ତ୍ରୋପାଧି ପାଟିକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନ ଦେବେ କାହିଁକି ? ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ଯେତେ ଯେତେ ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା କଥା କହୁ ପଡ଼େ, ସେ କାଳୁ ମୁନାତା କରେଇ ଦେବ, ଯୁବା ଲୋକେ ଦେବ ତାର ପଛରେ ସେ ଧାଇଁଥିବେ, ବାବାଜି ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ପଛରେ ଧାଇଁବେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କୁ ତ କିଛି ଉଷା ଦେଇ ବଦା କରାବେ ।”

ସେବାସୁ କହିଲେ, “ଠିକ୍, ଠିକ୍, ସେଇଆ, ଯେଉଁ ପାଟିର ସରକାରଙ୍କ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଲୋକକୁ ଖୁସି ରଖି ନ ଜାଣିଲେ, ସେ ସରକାର ରହୁପାରିବ ନାହିଁ, ଲୋକେ ଅନ୍ୟ ପାଟିବାଟେ ଅନ୍ୟ ସରକାର ଗଢ଼ି ନେବେ ।”

କନୋଦ ଫୁଲ ହୋଇ ବସି ସେହିନ ସେମାନଙ୍କର ସେ ଅଦ୍ଭୁତ ବ୍ୟବହାର ଓ କଥା ବସ୍ତୁ ମନେ ମନେ ଭରୁଥିଲା । ସେ ଶିଶୁପୁରରେ ରହୁବା ଦିନଠାରୁ ଦେଖି ଆସିଛି, ସେ ସବୁଜଜନନର ସେକେଣ୍ଡ ଅଫିସର ଓ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ମାଡ଼ିଷ୍ଟ୍ରିଟ୍ କ୍ଷମତା ଦିଅ ହୋଇଛି ବୋଲି ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କ ଆଖିରେ ତାର ଝୁର୍ ଧମ୍ମାନ । ଏହି ବଡ଼ ବଡ଼ ଧନ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ବହୁତ ଦୂରକୁ ଦୂରକୁ ସେମାନଙ୍କ ଜାଲ, ଝୁର୍ ଗଛରରେ ତାଙ୍କ ଚେର,—ନାନା ବାଟରେ ନିଜ ନିଜର ନାନା ପୁଅକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ସେ ଆସିଲା ଦିନଠାରୁ ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ କେତେ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଉଥିଲେ, ଘରରେ, କଥାରେ, ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗୀରେ, ହାବ-ଭାବରେ, ସତେ ଯେମିତି ସେମାନଙ୍କୁ ସେ ବସୁସରେ ବଡ଼, ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ବଡ଼, ସେ ସେମାନଙ୍କର ଅତି ଆପଣାର ବନ୍ଧୁ ଓ ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ସେ ଏଭଳି କେହିଜଣେ ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ମନଃପୂର୍ବକ ଭାବରେ ଚାଲି ଅନିଷ୍ଟ କରିପାରିବ । ସେତେ-ବେଳେ ସେ ଭରୁଥିଲା, ସେପରି ସେମାନଙ୍କ ଅଭିନୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ, ନିଜ କାମ ଉଠେଇବାକୁ ସ୍ୱେ ଦେପାର ଲକ୍ଷପତିଏ କୌଣସି ଉପାୟକୁ ନେ ବୋଲି ମଗନ୍ତି ନାହିଁ ପରା ! କଟରରେ କାଠବାଡ଼ ଓ ନାଲି ସାଲୁକନା ଘେର ଚାଲିଥିବା ଭଳି ବେଦା ଉପରେ ଝୁଲି କରେ ସେ ବସି ମନଃମତା ବରୁର କଲବେଳେ ତଳେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଅଭିଜ୍ଞ ଓକିଲ ଓ ମୁକ୍ତିଆରମାନେ, ନିଜେ ଝୁର୍ ଧନ, ମାମା, କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଉଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ପାଇବା ତାର ଅଭାସ ହୋଇଯାଉ-

ଥିଲା । ସେ ଜାଣିଥିଲା ଯେ ସେ ସମ୍ମାନ ନ୍ୟାୟ ଦୁମାବରେ ବିନୋଦ ଦାମକୁ ଦିଆ
ଯାଉଛି ସେପରି ନୁହେଁ, ସେ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯାଉଛି ବିଚାରପତିଙ୍କ ଆଦେଶକୁ । କିନ୍ତୁ ସେ
କଥା ଜାଣିଥିବା କାହା ବ୍ୟବହାର ଦ୍ଵାରା ସେହି ସମ୍ମାନ ପାଇଲେ ବେଳେ ସେଥିପ୍ରତି
ସେ ଉଦାସୀନ ରହି ନ ଥିଲା ବରଂ ତାକୁ ଖୁସି ଲାଗୁଥିଲା । ଯାହା କେବେ କହାଟି
ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖୁଥିଲା, ଧୂଳିରେ ସେ କିଛି ନ କରିଲେ ବି ତା' ମନରେ ଟିକିଏ ହେଲେ
ଛଳ ପଣି ଯାଉଥିଲା ।

ସେମିତି ମୂଳତଃ ଥିଲା ତା'ପ୍ରତି ସେ ବ୍ୟବହାରୀମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାର, କିନ୍ତୁ ସେ
ଆଜି ଦେଖୁଛି, ତା' ଓଲଟି ପଡ଼ୁଛି । ସେଥିପାଇଁ ନିଶ୍ଚୟ କିଛି କାରଣଥିବ । ବୋଧହୁଏ
ସେମାନେ ତାକୁ ଜଣାଇ ଦେଉଛନ୍ତି ଯେ ସମସ୍ତ ବଦଳି ଚଲିଛି । ଏଣିକି ଶାସକ
ଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ ବି ସେମାନଙ୍କ କଥାକୁ ଓଜନ ଦିଆଯିବ, ଧାର୍ଟି ଆଖିରେ ସେମାନେ
ଦାମୀ ଓ ଦରକାର ମଣିଷ, ସରକାର ଗୁଳିଗିଆ ବୁଟିବା ଭରିତ ଯେ ସେମାନେ କାହାର
ଗୁରୁ ଗୋସାଇଁ ନୁହନ୍ତି, ଯେ ସରକାରକୁ ଗଳିଛନ୍ତି ସରକାର ଗୁଳିଗିଆ ଓଲଟି ତାକୁ
ମାନ୍ୟ କରିବା ଭରିତ ।

ସେ ଜାଣିଥିଲା, ସେମାନେ ତାକୁ ସକୃତରେ ମନ ଭିତରେ ହୁଅନ୍ତୁଲେ, କାଲେ
କେତେବେଳେ କିଏ ତାଙ୍କ ନାରେ ଡେରି ଲଗାଇଦେବ ଓ କଥା ଉଠିବ ଯାଇ
କଟିଗରେ । କେତେଥର କେଉଁ ବନ୍ଧୁକ ବର୍ଣ୍ଣାୟା ଲେଜପାୟଁ ସେମାନେ ପରସ୍ପାତରେ
ହୁଲେଇ ବଞ୍ଚେଇ କହି ପଠାଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଲେଭନ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ! ଏପରି ଧୂର୍ତ୍ତିବାନରେ
ଯେ ପ୍ରକୃତରେ ସେମାନେ କିଛି ଅବିଧି ପ୍ରଭାବ ପଠାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ
ଦାୟି କରିହେବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାତ ହୁଏଁ ହେବ । ଆଉ ତା ଭିତରରେ ସେ
କଠୋର ଭାବରେ ନିଜର ମାତି ଆଦର୍ଶ ନିରାପେକ୍ଷ ବିଚାର ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞ,
ଏଇ ସବୁ କଥା କହିଛି, କହି ପଠାଇଛି ଆଜନ ଆଖିରେ ବଡ଼ ସାନ, ଧନୀ ନିର୍ଦ୍ଦିନ
ନାହିଁ, ଯେ ବିଚାରକ ହୋଇ ନ୍ୟାୟର ନିଜର ଧରିବ ସେ କାହାରଦ୍ଵାରା କି କୌଣସି
କାରଣ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରସ୍ତାବିତ ହେବା ଭରିତ ନୁହେଁ, ସେ କାହାରକି ତରବ ନାହିଁ କି
କାହାରଠୁ କିଛି ଆଶା କରିବ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଜାଣିଥିଲେ ସେ କଥା । ଜାଣିଥିଲେ,
କଟିର ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି କେହି ତାକୁ ଯଦି ତା ବିଚାରଧୀନ କୌଣସି ମକଦ୍ଦମା
କଥା କହିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ, ସେ ଅପମାନ ପାଇବ, ତା ନାଁରେ ମକଦ୍ଦମା କରାଯିବ
ବୋଲି ତାକୁ ଧମକେଇ ଦେଇ ସେ ବିଦାକରି ଦେଇ ବି ପାରେ । ନିଶ୍ଚୟ ସେମାନଙ୍କ
ନିଜ ପାପ ନିଜମନକୁ ଖାଇଥିବ, ଅନ୍ୟାୟ ଉପାୟରେ ବେଣି ବେଣି ଲାଭ କରିବାକୁ
ଚଞ୍ଚଳ ଚଞ୍ଚଳ ଲାଭ କରିବାକୁ ଲେଖି ଲେକର ଯେଉଁ ପ୍ରବୃତ୍ତି, ବିନୋଦ ଭାବିଥିଲା ସେଥି-
ଯୋଗୁଁ ନିରାପେକ୍ଷ ବିଚାରକ ତା' ପାଇଁ ଆଜି, ଯେ ଯେତେ ଧନୀ ହୋଇଥାଉ । କିନ୍ତୁ

ଆଜି ଦେଖୁଛି ସେ ମନୋରାଜରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ । ଅନୁମାନ କରିନେବା ଆଦୌ କଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ ଯେ ଏମାନେ ଆଉ କାହା ମୁହଁ ପାଇଛନ୍ତି । ଯେ ଆସୁଛନ୍ତି, ମନ୍ତ୍ରୀ, ତାଙ୍କ ସହୃଦ ତାଙ୍କର କଣ ସମ୍ଭବ ଥାଇପାରେ ?

ସେହି ଅଳ୍ପ ସମୟ ଛୁଇଁତାନ୍ତି ଭିତରେ ତା ମନରେ ତରତର ହୋଇ ଭାବି ହୋଇଗଲା ଏତେ କଥା । ଲକ୍ଷ୍ମୀମ୍ ଓ ସେବାରମ୍ଭ ଡୋକଲ ଡୋକଲ ଇଙ୍ଗିତ ଉହାଡ଼ରେ ଯେଉଁ ନାହୁଡ଼ର ଆସ୍ଥାନ ଥିଲା ତାର ପଦେ ଜବାବ ଦେବାକୁ ତା ଜିଭ ଖଲଖଲ ହେଲା । କହିଲା, “ଆପଣମାନେ ବୋଧହୁଏ ଭୁଲୁଛନ୍ତି, ଏଣିକି ସରକାର କର୍ମଗୁରୁମାନେ,—ସେ ପଛେ ପୁଲିସ୍ ଡୁଅନ୍ତୁ କି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଡୁଅନ୍ତୁ, ଯେ ମନ ସେ ଡୁଅନ୍ତୁ, କୌଣସି ନିଷ୍ପତ୍ତିରେ କିଛି ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ଆଗରୁ ଯେଉଁ ପାର୍ଟି ସରକାର ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ଆଗ ସେ ପାର୍ଟିର ଗୁମାସ୍ତା ନେତାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ କରି କାମ କରିବା ଉଚିତ ।” କହି ହସିଦେଲା, କହିଲା, “ହଉ, ତା ଯଦି ଆପଣମାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ତେବେ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାନ୍ତୁ ଯେମିତି ସେଇଆ ହେବ ବୋଲି ଗୋଟାଏ ଆଇନ ପାସ୍ ହୋଇଯିବ । ସେଉଁଠୁ ତ ଶୁଣ୍ଠିଯାକର ସବୁ କର୍ମଗୁରୁ ତାକୁ ମାନି ଚଳିବେ, ଯେ ନ ମାନିବ ସେ ଗୁଳିରୁ ଯିବ, ଏଥିରେ ଆଉ ଅଡ଼ୁଆ କଣ ?”

ସେବାସ୍ଥାନ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ଆମେ ସାଧାରଣ ଲୋକ ସେ ଆଇନ୍ କାନୁନ କଥା ଆମେ କି ଜାଣୁ ? କିନ୍ତୁ ସବୁ କଥାରେ ଲେଖାପଢ଼ି ଆଉ ଛପା ଆଇନ୍ ଖୋଜିଲେ କିଛି କାମ ହୁଏ ? ଗୁଡ଼ସ୍ତର ଯେ ରଲେଇବା କହନ୍ତୁ, ଆମର ଗ୍ରେଟ୍‌ଆ ମୋଟିଆ ବେଉସା କହନ୍ତୁ, ଏସବୁ ତ ଅପାରୁଆ ଲୋକ ବି ଭଲ ଚଳାନ୍ତି ? କେମିତି ? ଖାଲି ବୁଦ୍ଧି, ବୁଝାମଣା, ବିଶ୍ୱାସ ବଳରେ, ଧୂଣ୍ଡ କଥାରେ କାମ ଚାଲେ । ସରକାର ଅଫିସରେ କାଗଜ ଉପରେ କଲମ ଗୁଣି ଲାଗି ରହିଥାଏ, କଣ କାମହୁଏ ଲୋକେ ଚାହନ୍ତି, ପଚାରିବୁ, କହିବେ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀମ୍ କହିଲେ, “ସତ, ମତ ।” ଲୁକ୍ଷ୍ମୀମ୍ କହିଲେ, ଆଇନ ନାଁରେ ତ ସବୁ ଚାଲୁଛି । କିନ୍ତୁ ପୁଲିସ୍ କଣ ସବୁବେଳେ ଅସଲ ଦୋଷୀକୁ ଧରୁଛି ନା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ମାନେ ଅସଲ ଦୋଷୀକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଉଛନ୍ତି ? ଯେ କଟକ ଯେ ରେଳ ଉପରେ ବସିଛନ୍ତି କେଉଁଠି କଣ ହେଲା ସେ କଣ ନିଜେ ଦେଖିଛନ୍ତି ନା ଜାଣିଛନ୍ତି ? ସେଇଠି ବସି ବସି କିଏ କଣ କହିଲା ଶୁଣି କଣ ଗୋଟାଏ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଦେଇ ଦେଉଛନ୍ତି, ଫିରିଙ୍ଗି ଇଂରେଜ ସରକାର ସେଇ ଆଇନ କରିଗଲା ତ ଏବେ ବି ସେଇଆ ଚାଲୁଛି ।”

ନଗମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଭୁଲିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ, ମାହାସାଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ କହିଥିଲେ ଇଂରେଜର ବିଚାରକୁ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲା ବୋଲି, ସେ କଟକ ଛାଡ଼ିବାକୁ କହିଥିଲେ ପରା, ଆଇନ ଶାନ୍ତିବାକୁ ଡାକ ଦେଇଥିଲେ—” ଲୁକ୍ଷ୍ମୀମ୍ କହିଲେ, “ଆହା, ସେ

ଦେବତା ଥିଲେ, ତଥାପି ସେ କରଗରେ ହାକିମ ତାଙ୍କୁ ନେଲେ ଦଣ୍ଡ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ କରଗ କଣ, ତାଙ୍କ ଆଇନ କଣ ସେ କଥା କଣ ଏତିକିରୁ ବୁଝା ଯାଉନାହିଁ ?”

ସେବାସମ୍ପ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଲୋକେ ଜାଣନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ଆମେ ଜାଣୁ କେଉଁଟା ଠିକ୍, କେଉଁଟା ଭୁଲ୍, କେଉଁଠି ଦଣ୍ଡଦେବା ଉଚିତ । କିଏ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ତା ମାନେ, ମୁଁ ଯାହା କହୁଥିଲି ସେଇଆ । ଆପଣମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଯେ ଏଣିକି ଆମ ଦେଶରେ ଆଇନ ଡାକ୍ତର, ଅତିସ ମାନଙ୍କରେ ଲେଖାପଢ଼ି ବ୍ୟବସ୍ଥା, କାମ କରିବା ପଦ୍ଧତି ସବୁ ବଦଳି ଯାଉ, ନୂଆ ପ୍ରକାରେ ନୂଆ ପଦ୍ଧତିରେ କାମଚାଲୁ । ବେଶ, ସେଇଆ ହେଉ । କିଏ ମନା କରୁଛନ୍ତି ? କିନ୍ତୁ କେମିତି କେଉଁଟା ହେବ ସେସବୁ ଠିକ୍‌କା କରି ସେଇଆ ହେଉ ବୋଲି ଆମ ସରକାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଜାରି ହେବା ତ ଦରକାର ? ସେଇ କଥାଟାକୁ ତ ଆଇନ କୁହାଯାଏ, ଏ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଆଇନ ଚଳୁଛି ସରକାର କର୍ମଚାରୀ ତାକୁ ମାନିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ସେଥିରେ ଏକଥା ନାହିଁ ଯେ ସେମାନେ କୌଣସି ଗୋଟାଏ ପାର୍ଟିର ଲୋକଙ୍କୁ ପସନ୍ଦ ସେହି ଅନୁସାରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଦେବେ ।

ସେବାସମ୍ପ କହିଲେ, “କେହି ପିଲା ହୋଇଛି ଯେ କେଉଁ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ସେପରି ଅନୁରୋଧ ପୂର୍ବକ କରିବ ?”

“ସେଇଆ ତ ମୁଁ ବ ଆହୁର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି,” ବିନୋଦ କହିଲା, “ତେବେ ଆପଣମାନେ ଏତେବେଳେଯାଏ ମତେ ବୁଝାଉଥିଲେ କଣ ?”

ରୁଞ୍ଜୀରାମ କହିଲେ, “ପ୍ରତିନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞା, କାହାର ଶକ୍ତି ଅଛି ଆପଣଙ୍କୁ କଣ କିଛି ବୁଝାଇପାରିବ ଯେଉଁ ଟା ଆପଣ ନିଜେ ଉଚିତ ବୋଲି ନ ଭାବିବେ ? ଆପଣ ହେଲେ ପ୍ରକୃତରେ ଧର୍ମାବତାର । ବୁଢ଼ା ହେଲି ଆଜ୍ଞା, ଶାସ୍ତ୍ର ଶୁଣି ଶୁଣି ବେଳ କଟେଇ ଥାଏ, ଶୁଣିଛି, ସେ ସଂସାରରେ ଧର୍ମାବତାର ସ୍ବୟଂ ଯମ ଦେବତା । ମେ ଦଣ୍ଡ ଦସନ୍ତ ବୋଲି ଲୋକଙ୍କର ସିନା ଧାରଣା ଯେ ସେ ଭୟଙ୍କର, ପଛେ ତାଙ୍କୁ ବିରୋଧ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରା-ହୋଇଛି ଲୋକେ ଡରାବେ ବୋଲି, କିନ୍ତୁ ମୂର୍ଖଙ୍କର ଧର୍ମସା ପୁଅ ସେ । ସବୁ ସଦ୍‌ଗୁଣରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ତେହେରା ବି ସେମିତି, କୌଣସି ପ୍ରଲୋଭନରେ ଭୁଲିବା ଲୋକ ନୁହନ୍ତି ।”

ସେବାସମ୍ପ କହିଲେ, “ରୁଞ୍ଜୀରାମଙ୍କ ଏଣିକି ଏଣିକି ବେଣୀ ବେଣି ଯମ କଥା ଭାବିଲେଣି, ନାହିଁ ଭାତ ?”

ହସ ଉଠିଲା ।

ବିନୋଦ ବି ସେ ହସଖୁସିରେ ଯୋଗଦେଲା । କିନ୍ତୁ ମେ ବୁଝିପାରିଲା, ଏମାନେ ଜାଣି ଜାଣି ତା ଆଗରେ କର୍କଶ ପରି ବେଜ କାଢ଼ିଥିଲେ, ତାଙ୍କର ସେ ସ୍ବରୂପକୁ ସେ ଦେଖୁ ବୋଲି, ତାପରେ ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ପୁଣି ସେମାନେ ଲୁଚିଗଲେ, ପଦାରେ ସେହି ନିତିଦିନିଆଁ କର୍କଶ ଖୋଲି, ଅତି ସାଧାରଣ ।

ପ୍ରକୃତରେ ଏମାନଙ୍କ ଟଙ୍କାର କ୍ଷମତା ସମାଜକୁ ନାନା ବାଗରେ ଡାଗରେ ଛନ୍ଦି ଶାସନକୁ ଯଦି ନିଜ ନିଜ ମନଲକ୍ଷି ନଚେଇ ପାରିବ ତେବେ କଣ ହେବ ଏ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ? ତା ମନ କଥାର ଉତ୍ତର ଦେଲାପରି ସେବାସ୍ଥାନ କହିଲେ, “ଏଥର ଦେଶଟା ସୁନା ହୋଇଯିବ । ଏମିତିଆ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଏଡ଼େ ବିଚକ୍ଷଣ ସବୁ ଜାଗୁଥିବା ସବୁ ବୁଝୁଥିବା ନେତା, ଯେଉଁ ଦେଶର ଭାଗ୍ୟଥାଏ ସେଠି ଏମିତି ମନ୍ତ୍ରୀ ମିଳନ୍ତି । ସବୁଥିରେ ପକ୍କା । ବଡ଼ ଆଖି, ବଡ଼ ମନ, ଦିନକୁ କୋଡ଼ିଏ ଘଣ୍ଟା ଖଟନ୍ତି, କେଉଁଠି କଣ ହେଉଛି ସବୁ ତାଙ୍କୁ ଜଣା । ଖାଲି ଏ ସରକାର କର୍ମରୂପମାନେ କାମ କଲେ ହେଲା ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ସରକାର କର୍ମରୂପଙ୍କୁ ସରକାର ଯେମିତି ଚଳେଇବେ ସେ ସେମିତି ଚଳିବେ, ନୁହେଁ ? ତା ଉପରକୁ ତା ଉପରକୁ ହୋଇ ସଂସ୍ଥା ଖଞ୍ଜା ହୋଇଛି, ଉପରବାଲା ଯଦି ଚଳେଇ ଜାଣିବେ, ନିଆ ଦେବେ ଭଲ କାମ କଲେ ପଦୋନ୍ନତି କରିବେ, କାମ ନ କଲେ କି କାମରେ ଯୁକ୍ତି କଲେ ତାଙ୍କ ରୂକ୍ଷରେ କ୍ଷତି କରିବେ, ଅଯୋଗ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ରୂକ୍ଷରୁ ତଡ଼ି ଦେବେ, ତେବେ କର୍ମରୂପ କାମ ନ କରିବେ କାହିଁକି ? ମନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ ସରକାରଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ । କର୍ମରୂପ ହେଲେ ସରକାରଙ୍କ ହାତ କମ୍ପା ହାତରେ ଧରି ହୋଇଥିବା କାମ କରିବା ହୁଅନ୍ତା ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ୍ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଦେଖ କେଡ଼େ ବୁଦ୍ଧ ! କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦରକରି ନିଜ ପଟ ଉପରୁ ଦାୟିତ୍ବ ଝସେଇ ଦେଇ ଥୋଇ ଦେଲେ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଉପରେ ! କଥାରେ ଆପଣଙ୍କୁ କିଏ ପାରିବ ଆଜ୍ଞା !”

“ରୂକ୍ଷରୁ ଗଲୁଦିନ ସିନା ମୁଣ୍ଡ ଉପରୁ ଦାୟିତ୍ବ ଝସେଇବ ଅଇଗ୍ରା ତାଁ କରିନ୍ତି କାହିଁକି ?” କହି ବିନୋଦ ହୋ ହୋ ହୋଇ ହସିଲା । ଗନ୍ତାର ହୋଇ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ କେହି କେହି ଭୁଲ୍ରେ ଭାବନ୍ତି, ଯେ ଏସବୁ ବସ୍ତୁରେ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ଦାୟିତ୍ବ ନାହିଁ, କି କାମ କରାଯିବ, କେମିତି ହେବ, ସବୁ ଠିକ୍ କରିବେ କର୍ମରୂପ, ଭଲକରି କରିବା ଦାୟିତ୍ବ ବି ତାଙ୍କର, ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଖାଲି ଜଣେଇ ଦିଆ-ହେଉଥିବ, କେତେବେଳେ ବା ତାଙ୍କୁ ଦି ରୁଚିଟା ପ୍ରସ୍ତାବ କୁହା ହେଉଥିବ ଯେ ସେ ତହିଁରୁ ଗୋଟାକୁ ବାହୁଥିବେ, କେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ କଣ ଆଦେଶ ମିଳା ହେଉଥିବ,—ସୁଗେହତ ଯଥାମାନକୁ କହିଲାପରି କୁହା ହେଉଥିବ, ‘ଏଇ ଆଦେଶ ଲେଖି ଦିଅନ୍ତୁ ।’ ସେଇ ଭୁଲ୍ ଧାରଣାଟା ଯେମିତି ନ ହୁଏ, ସେଥିପାଇଁ କହିଲି ।”

ସେବାଗ୍ରାମ୍ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଆପଣ କହିଦେଲେ ଭଲ କଲେ । ମନ୍ତ୍ର ବି ଆପଣଙ୍କ କହିବା କଥା ଜାଣିଲେ ଭଲ ହେବ । ଜାଣିବେ, ମୁଁ କହିଦେବି ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ମନ୍ତ୍ରୀ ଶୁଣନ୍ତୁ ଭାବି ମୁଁ ତ କଥା କହୁନାହିଁ ଯେ, ଆପଣ ଏକଥା ତାଙ୍କ ଆଗରେ କହିବେ । କହିଲେ କହିବେ, ମୋର ଆପଣ କଣ ?”

ସେବାଗ୍ରାମ୍ କହିଲେ, “ସେ ତ ଖୁସି ହେବେ, ଭୁଲିବେ କେଡ଼େ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଏ ଅଫିସର ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ସେ କଣ ଭାବିବେ ସେ କଥା ଭାବିବାକୁ ମୁଁ କିଏ ? କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏତିକି ବୁଝେ,—ମଣିଷ ନିଜପାଖେ ନିଜେ ଯଦି ପରିଷ୍କାର ଅଛି, ଲଜୋଭ ନାହିଁ, ଶ୍ରେୟସୀ ହେଉ ନାହିଁ, ତେବେ ସେ ଯାହାକି ସେ ଯାହାକି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ । ନିଜେ ଠିକ୍ ଥିଲେ ହେଲା ।”

ସେବାଗ୍ରାମ୍ କହିଲେ, “ସେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଦୁଃଖୀ ଲୋକର ଦୁଃଖ ଯେମିତି ଚିହ୍ନିଲା, ଗରିବ ଲୋକର ପେଟ ଚିହ୍ନିଲା, ସେମିତି ଗୁଣୀ ଲୋକର ଗୁଣ ଚିହ୍ନିଲା, ଗୁଣ ଦେଖି ପୁରସ୍କାର ବି ଦିଅନ୍ତି ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଗ୍ରାମ୍ କହିଲେ, “ସାଧାରଣ ଏଣୁ ତେଣୁ ଘରର କେହି ନୁହନ୍ତି ତ, ଖାନ୍ଦାନ ପିଢ଼ିର ଲୋକ । ଆମେ ତ ଜାଣୁ ଆମେ ତାଙ୍କ ଘରଥିଲେ ମୁଲୁନ୍ ଯାକର ରାଜା । ଏବେ ବଡ଼ ଜମିଦାର ସତ । ରଜା ପଦବୀ ନ ଥାଉ ସିନା, ରାଜାମାନଙ୍କ ଘରେ ବନ୍ଧୁ-ବାନ୍ଧବ, ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଆଡ଼େ ସମସ୍ତେ ବି ଜାଣନ୍ତି ରାଜାବୋଲି । ଘରେ ଟଙ୍କା ସୁନା ଖଣି, ପିଲୁଦିନୁ ଦୁଧରେ ଗାଧୋଇ ଘିଅରେ ଆଞ୍ଚୋଇବା ଲୋକ, ଟଙ୍କା ପଇସା ତାଙ୍କୁ ଗୋଡ଼ମାଟି । ଦୁଃଖ କଣ ତା’ତ ଜାଣନ୍ତି ହିଁ ନାହିଁ, ସେ ମନରେ ଲୋଭ କୁଆଡ଼ୁ ଆସିବ, ସମ୍ପର୍କିତା କୁଆଡ଼ୁ ଆସିବ ?”

ସେବାଗ୍ରାମ୍ କହିଲେ, “ଠିକ୍ ଠିକ୍ । ବେପାରଟିଏ ଦିଏ ପଇସା କମେଇ ନେଉଛୁ ବୋଲି ତାଙ୍କମନରେ ହିଁସା ବାଦ ନାହିଁ, କିଏ ମୁଁଏ ଭଲରେ ଖାଇଲା, ଖଣ୍ଡେ କୋଠା ତୋଳିଲା, ଗୋଟିଏ ଗାଡ଼ି ରଖିଲା, ସେଥିପାଇଁ ବି ସେ ମନରେ ଈର୍ଷାଦ୍ରୋଧ ନାହିଁ, ସେ ତ ପିଲୁଦିନୁ ଦେଖିଥିବେ ତାଙ୍କ ଚାକରମାନେ ବି ଆମ୍ଭର ଭଲରେ ଚଳନ୍ତି । ସେମିତି ଦେଖିଲେ ସେ କେବେ ରାଗରେ ଦାନ୍ତ ଚୋବେନାବେ ନାହିଁ କି ଏଇଟା ପଇସା ଖାଉଚିବୋଲି କହି ଫୁଲଫୁଲି ପକେଇବେ ନାହିଁ, କି ବାହୁ ମିଳିଯାଉ ବୋଲି ଆଶାବଞ୍ଚି କାହାପାଖେ ଯୋଗାଥାଲ ଦେଖାଇବେ ନାହିଁ ସେମିତି କରନ୍ତି ଭକାସ ଘର ପିଲୁ ହୋଇଥିଲେ । ଯେ ଏପଟେ ନେତା ବୋଲିଲେ ସେ ଯେତେ ନାଁ ବୁଝାଉଛନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଭଲ କରି ନିନ୍ଦା କରି, ସେ କେବେ ଖାନ୍ଦାନ ଘରର ପିଲୁ ହୋଇ ନ ଥିବେ ।”

ନରମିଶ୍ର, ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ୍ ଏକାସାଂଗରେ କହିଲେ “ଠିକ୍ ଠିକ୍ ।”

ବନୋଦ କହିଲେ “ଆଉ ଏକ ରକମ ବି ଖାନ୍ଦାନ୍ ଅଛନ୍ତି ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀରାମ କହିଲେ “କିଏ ?”

ବନୋଦ କହିଲେ “ସେମିତି ଏ ମାଟି, ଏ ଆକାଶ—”

ରୁକ୍ମୀରାମ ପଚାରିଲେ, “ସେ ତ ଦୁସ୍ରା କଥା । ମଣିଷଙ୍କ ଭିତରେ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଖାନ୍ଦାନ୍ କାହାକୁ କହୁଛନ୍ତି ?”

“ସାହାଜୀ ପାଇଁ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆସିଲା । ଏ ଦେଶର ସେହି ସାଧାରଣ ମଣିଷ । ସଂଖ୍ୟାରେ କୋଟି କୋଟି । ବାହୁ ବାହୁ କାହାକୁ କାହାକୁ ପଦାକୁ କାନ୍ତି ଦେଖାଇବା ଦରକାର ନାହିଁ । ଯୋଉଠି ସେଇଠି ହାତପକାନ୍ତୁ, ପାଇବେ ସାଧାରଣ ମଣିଷ ।”

ସେବାରାମ୍ କହିଲେ, “ତା କେମିତି ହେବ ? ଆଖି ବୁଜି ହାତ ପକାନ୍ତୁ, ପଡ଼ିବ କେଉଁ ଶେଠ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ କି ମହାରାଜାଙ୍କ ଉପରେ କି କେଉଁ ଭିକାରୀ ଉପରେ ।”

ବନୋଦ କହିଲେ, “ଆଦୌ ସେମିତି ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ଶେଠ୍ କି ମହାରାଜା ସାଧାରଣ ଗହଳରେ ନ ଥିବେ । ଭିକାରୀ ଆଇପାରେ ନ ଆଇପାରେ, ଦଳରେ ଥିଲେ ସେମିତିଆ ଅନ୍ୟ ଭିକାରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଥିବ । ସାଧାରଣ ମଣିଷଙ୍କ ଅବସ୍ଥାରେ ଅତି ଅଧିକ ତଡ଼ାନ୍ତ ନ ଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ସେମାନେ ଖଟିଖାଇବା ଲୋକ, ତାଙ୍କର ବହୁ-ପ୍ରକାରର ବହୁତ ଅଭାବ । ଆମ ଦେଶରେ ସେହିମାନେ ହିଁ ବେଶି, ଯୁଗେ ଯୁଗେ । ଆଉ ସେହିମାନେ ବି ଖାନ୍ଦାନ୍ ।”

ସେବାରାମ୍ କହିଲେ, “ଆମର ମନ୍ତ୍ରୀ ତ ସେଭଳିଆ ନୁହନ୍ତି !”

ବନୋଦ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ ।

ସେବାରାମ୍ କହିଲେ, “ତା ମାନେ, ସେ ମନ୍ତ୍ରୀ ସତ, ବଡ଼ ନେତା, କିନ୍ତୁ ଦେଶର ଗାଧାରଣ ମଣିଷଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ନୁହନ୍ତି, ତାଙ୍କର ସେଡ଼େ ଉପକାର କରନ୍ତୁ ପଛେ, ସେ ଜଣେ ବାହାରିଆ ଲୋକ । ନା କଣ ?”

ସେ ବନୋଦ ଆଡ଼କୁ ଅନେଇଲେ ।

ରୁକ୍ମୀରାମ୍ କହିଲେ, “ଭଲ ଯୁକ୍ତିଟା ତୁମର ହୋ—”

“ମୋର ନୁହେଁ, ସେକେଣ୍ଡ ଅଫିସର ଆଜ୍ଞା ଯାହା କହିଲେ ମୁଁ ଖାଲି ସେଇଆକୁ ମେଲେଇ ବୁଝେଇଛି ।”

ବନୋଦ କହିଲେ, “କାହିଁ ମୁଁ ତ ଏଗୁଡ଼ାକ କହିନାହିଁ କି ଏ ଅର୍ଥରେ କହିନାହିଁ ! ମନ୍ତ୍ରୀ ନିଜେ ଗରିବ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ନିଜେ ଆଶଙ୍କା

ଓ ଶେକ ଉପାସରେ ଦିନ ବିତେଇଥାନ୍ତେ, ନାନା ଦୁଃଖକ୍ଷ୍ମ ସହ ଭୁତ ପରି ଖଟି ଖଟି ପିଲକୁଟୁମ୍ବଙ୍କ ଗୁଣ୍ଡରେ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ରୋଜଗାର କରିଥାନ୍ତେ, ଅଭାବଟା କେତେ କଷ୍ଟ କେତେ ଦୁଃଖ ତ ଏ ନିଜେ ତା ଅନୁଭବ କରିଥାନ୍ତେ, ତାହେଲେ କହିଥାନ୍ତି ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅନୁଭୂତି ଅଛି । ସେସବୁ ହୁଏତ ତାଙ୍କର ଜାଣି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର ଅଛି, ସେମାନେ ତ ତାଙ୍କୁ ହିଁ ବାଛିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ବୋଲି, ତାଙ୍କ ନେତା ବୋଲି, ମନ୍ତ୍ରୀ ବୋଲି । ତା ମାନେ କଣ ? ସେମାନଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ ସେ ଭଲକରି ଜାଣନ୍ତି, ତାକୁ ଦୂରକରିବାକୁ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ସହାନୁଭୂତି । ସେମାନଙ୍କର ଯଦି ସେପରି ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା ସେଥିରେ ଆପଣି କରିବାକୁ ଶିଶୁପୁର ସେକେଣ୍ଡ ଅଫିସର କ'ଣ ?”

ସେବାସୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ନ କରନ୍ତୁ, ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ କରିବି । ସେହି ସାଧାରଣ ମଣିଷ କଥା ଆପଣ ଯାହା କହିଲେ ଶୁଣି ମୋ କଲିଜା ତରଳିଗଲା । ଅସଲ ସେଇ । ଏ ମନ୍ତ୍ରୀ ଫନ୍ତୀ ଫାଲ୍‌ସୁ । ଆମେ ଅଛୁ ।”

ବିନୋଦ ମନେମନେ ସେବାସୁକୁ ବାହାଦୁରୀ ଦେଲା, ମନେ ପକାଇଲା କେମିତି ସେ କଥାର ଜାଲ ପକାଇ ତାକୁ ପାଦ ବଢ଼ାଇବାକୁ ବାରମ୍ବାର ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛି ଓ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ପଦେ କହିଦେଲେ ସେବାସୁ ମାଲରେ ମାଛକୁ ଗୁରେଇ ପକାଇ ମନ୍ତ୍ରୀପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବ । ବିନୋଦ କହିଲା “ଆପଣ କହୁଛନ୍ତି ଆପଣଙ୍କର ସେ ବହୁକାଳର ବନ୍ଧୁ, ଆପଣ ତାହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ତାଙ୍କୁ ଯାହାଛାହେ ତା’ କହିପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମୋ ପାଇଁ ତ ସେ ଶାସନ ସମ୍ଭାର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଅଧିକାରୀ । ଦେଶର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ । ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ କିଛି ବୋଲି ଭାବିବା ମୋ କଲ୍‌ଜାରେ ନାହିଁ, ମୋ ପାଇଁ ସମ୍ଭବ ବି ନୁହେଁ । ଯାଏଁ ବୁଝେ, କେଉଁଠି ପହଞ୍ଚିଲେଣି, କିଛି ସମ୍ଭାବ ଆସିବ କି ନାହିଁ ।” ସେ ଉଠି ଚାଲିଗଲା ।

ମନ୍ତ୍ରୀ ଆସିଲେ ନାହିଁ । ଦିନ ବାରଟା ହେଲା ।

ଦିନ ସାତେତିନିଟା ବେଳେ ହଠାତ୍ ଗୋ ଗାରେ ଶିଶୁପୁର ଉଠିଲା ପଡ଼ିଲା, ଆପେ ଆପେ ଖବର ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ଯେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଆସିଛନ୍ତି, ବାଟରେ ଠାଏ ଅଭ୍ୟାସନା ସ୍ଥଳରେ ଅଟକି ରହିଛନ୍ତି । ତାକବଜାଳା ହତାରେ ଆଗରୁ ପୁଲିସ୍ ଥାନା, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନାନା କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ, ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଆହୁରି ଆହୁରି କର୍ମଚାରୀ, ମନ୍ତ୍ରୀ, ମନ୍ତ୍ରୀସାହକ, ମନ୍ତ୍ରୀ

ମାଲକର, ଗହୁଁ ଉତ୍ତର ବ୍ୟସନ । କାରୁ ଓହ୍ଲେଇ ଶ୍ୟାମ ଗୌମୁଖୀ ଆସିଲେ,
 ତାହାର ହୋଇ ବନ୍ଧୋଦରୁ ଚାହିଁ ଦେଇ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇଲେ, ଦରର ମାଲକ ପରି ଏପଟ
 ସେପଟ ଚାହିଁ ଚରଚର ପାହୁଣ୍ଡ ପକାଇ ଧାଇଁ ଚାଲିଲେ ଏପରୁ ସେପର, ଏପାଖ
 ସେପାଖ, ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରରେ ଦଳେ କର୍ମଚାରୀ । ବିନୋଦ ବୁଝିଲେ, ଏଥର ଏଠିକା
 ଦାସୀଟି ହେଁ ନେଇଛନ୍ତି । ସେ ଆଜି ଭାତଖାଇ ଘାଇ ପାରିନାହିଁ, ମଝିରେ ଠାଏ
 ସୁନ୍ଦରୀ କଥା ସାମାନ୍ୟ ଜଳପିଣ୍ଡ ଖାଇ ଦେଇଥିଲା । ଏପକ୍ଷ ସେ ନିଜ କୁତୁହଳରେ
 ବାହାରେ ଟହୁଲିଲେ, ଅପେକ୍ଷା କଲ ମନ୍ଦା ଆସିବେ । ବଡ଼ ପଟୁଆର ଚାଲିକାଲି ମାଡ଼ି
 ଆସୁଥାଏ । ମତାକାମସ । ଜୟନାଦ ଓ ସୋ ଘାରେ କାନଥରା ପଡ଼ୁଥାଏ । ଜନ୍ମା
 ପିମ୍ପୁ ପର କେବେ । ପଟୁଆର ପାଖ ହେଲା ।

“ହେଉ ସେ !”

ଜୁଲୁ ହାତରେ ଅଧା ଦେହ କାଢ଼ି ହେଲପର, ଧଳା ଟୋପି ନାଲି, ଶବ୍ଦକୁ
 ଲୁଗା ପଞ୍ଚାବ ପିନ୍ଧା ହେବା ବଳୁଆ ଗୋରା ଲେକ, ବଡ଼ ମୁହଁ, ମୁହଁରେ ହସ । ପାଖେ
 ପାଖେ ସେହୁ ଏକା ବେଶରେ ଆହୁର କେତେ କେତେ । ବିନୋଦ ତହିଁରୁ
 କେତେ ଜଣକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଲା । ସେବାସ୍ତ୍ରୀ, ବୁଝାସ୍ତ୍ରୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତ୍ରୀ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବଡ଼
 ବ୍ୟବସାୟୀ, ଧନ ବୁଝିଲକ୍ଷୀ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଜମି ମାଲିକ, କେତେ ଜମିଦାର, ଏମାନେ ତ
 ନବସ୍ତ୍ର ପାଖେ ପାଖେ, ପୁଣି ନବ ମିଶ୍ର, ବିପିନ ପାତ୍ର, ଓ ସେହୁଭଳି କେତେ କେତେ
 ‘ହାଲସୁ ନେତା’, ଆଉ ବଡ଼ ସହରରୁ ଆସିଥିବା ସେହୁଭଳି କେତେ ଜଣ, ଯାହାକୁ
 ସେ ଚିହ୍ନି । ଟିକିଏ ଚରିତ୍ର ଆହୋଇ ପଛେ ପଛେ ଭୁଲି ଭୁଲି ଶୁଲି ଶୁଲି ଆସୁଛନ୍ତି
 ଜଣା ନଲେଇରୁ, ଓ ଆଉ କେତେକ ବଡ଼ କର୍ମଚାରୀ ।

ପଟୁଆର ଡାକବନ୍ଦଳା ହତାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ପୁଲିସ୍ ଦଳ ଧାଡ଼ି ହୋଇ ଠିଆ
 ହୋଇ ଉଧ୍ରପକାରେ ମନ୍ଦାକୁ ଅଭିବାଦନ ଦେଲେ ! ମନ୍ଦା ଅଭିବାଦନ ନେଲେ ।
 ତାପରେ ଭିତରେ ପଶିଲେ ।

ପର ମିଳିତ ପରେ ମନ୍ଦାଙ୍କ ପ୍ରାଇଭେଟ ସେକ୍ରେଟରୀ ଜଳେ ଡାକ ଖୋଜିଲେ,
 “କାହିଁଗଲେ ଆଜି ସେବାସ୍ତ୍ରୀ ବାବୁ, ନରବାବୁ, ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତ୍ରୀ ବାବୁ, ବୁଝାସ୍ତ୍ରୀ ବାବୁ,
 ବିପିନ ବାବୁ, ମନ୍ଦା ଡାକୁଛନ୍ତି ।” ସେମାନେ ଚରଚର ହୋଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେ
 ବସଣ ଆଡ଼କୁ ଗଲେ । ପଛରୁ ତାଙ୍କ ଶୁଭିଳ, “ଆଉ ଆମେ ? ଆଉ ଆମେ ?”
 ବୁଲିପଡ଼ି ପ୍ରାଇଭେଟ ସେକ୍ରେଟରୀ କହୁଲେ, “ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତୁ, ଆଉ କାହାକୁ
 କାଲେ ସେ ଖୋଜିବେ ।” “ଆପଣ ଟିକିଏ ଆମକଥା ବି କହନ୍ତୁ ।” “ନାଁ ଲେଖି
 ଦିଅନ୍ତୁ, ସମସ୍ତ ହେଲେ ସେ ଡାକ ପାରିନ୍ତି । ନାଉନ୍ତି, ସ୍ବାପରେ ତ ସାଧାରଣ ସକ୍ଷ,
 ତା ପରେ ବି ସେ ଶାନ୍ତ ଏଣେ ରହୁବେ, ସେଉଁ ପିନା ବୁଲିଯିବେ ।”

ସେବାସନ ଆଉ ଭିତରେ ପଶିଲେ ।

କେତେ ଲୋକ ଚିଲିଚିଲି କାଗଜରେ ନିଜ ନିଜ ନାଁ ଲେଖିଲେ, କେହି କେହି କିଛି ଅଭିପ୍ରାୟ ଲେଖିଲେ । କେତେ ଲୋକ କେତେ ଦରଖାସ୍ତ କାଢ଼ି ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ, ପ୍ରାଇଭେଟ ସେକ୍ରେଟେରି ସେଗୁଡ଼ିକ ଯତ୍ନ ସହକାରେ ସଂଗ୍ରହ କଲେ । ପାଟି ଶୁଦ୍ଧିଆଏ, “ଆମେ ଦେଖା କରିବୁଁ ।” “ଆମେ କହିବୁଁ ।”

କଲେକ୍ଟର ପିଣ୍ଡାରେ ଠିଆ ହୋଇ ଖୁବ୍ ମିଠା ହସ ହସି ବୁଝାଇଲେ, “ସେ ତ ଆପଣମାନଙ୍କର, ଆପଣମାନେ ତାଙ୍କର, ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଭେଟିବେ ବୋଲି ଏଠି କି ଆପଣଙ୍କୁ, ଭେଟିଲେଣି, ଆହୁର ଭେଟିବେ, ଆହୁର ଆହୁର । ସଭାସଭାରେ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ଭେଟିବେ । କିନ୍ତୁ ଏଇ ଗ୍ରେଟିଆ ବଖୁର ଭିତରେ କାହିଁ ଏତେ ସ୍ଥାନ ? ଜଣ ଜଣଙ୍କୁ ଭେଟି କଥା ହେବାକୁ ସେ ବେଳ ବ କାହୁଁ ପାଇବେ ?”

ଭିତରକୁ ଯାଇଥିବା ଲୋକେ ପଦାକୁ ବାହାରଲେ, ହସ ହସ, ଖୁସି ଖୁସି । ମନ୍ତ୍ରୀ ବି ପଦାକୁ ବାହାରଲେ, କେତେ ଲୋକ ଏକା ସାଙ୍ଗରେ ଗୁହାରି କରିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ କାହା କାନ୍ଦରେ କାହା ମୁଣ୍ଡରେ କାହା ପିଠିରେ; ହାତରେ ଆଉଁସି ଦେଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କହିଲେ, “ଝଣେ ଝଣେ ଲେଖିଦିଅନ୍ତୁ, ସବୁ ମୁଁ ବୁଝିବି । ଏଇଠି ଏ କଲେକ୍ଟର ଅଛନ୍ତି, ଏ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟେରି ଅଛନ୍ତି । କେହି କେହି ଏମାନଙ୍କୁ ବି ଠିକେ ଠିକେ କହିଯାଉନ୍ତୁ, ସେ ସବୁ ଟିପିନେଇ ମତେ ଦେବେ । ଦରମିନିଷ୍ଟରେ ସେ କାମ ହୋଇଯାଉ । ମୁଁ ବି ଆଉ ଟିକିଏ କାମ ଅଛି ସାରିଦିଏଁ ।” ଭିତରେ ପଶିଲେ । ତୁଳା ହୋଇ ଆଉ କେତେଜଣ ଭିତରକୁ ଗଲେ । ବାହାରେ କଲେକ୍ଟର ଓ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟେରି କେତେଜଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତାକରି ସେମାନଙ୍କ ଗୁହାରି ଟିପୁଥାନ୍ତୁ । ଏସ୍. ଡ଼. ଓ. ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପଚାରୁଥାନ୍ତୁ “ଆସ, କହ, ମୁଁ ଟିପିନେଇ, କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କୁ ଦେବି, ସେ ଦେବେ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ । ଯାହା କହିବ ସବୁ ଟିପାହେବ ।” ଘରେ ଥିବା ଲୋକ ପଦାକୁ ଆସିଲେ । ତାପରେ ଝବର ଆସିଲା, ମନ୍ତ୍ରୀ ବୁଝିଛନ୍ତି ସ୍ଥାନୀୟ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ବାହାରେ ଏଇ ପିଣ୍ଡାରେ ଭେଟିବେ, ଝବର ଗଲେ ସେ ବାହାରିବେ, ଆଉ କିଛି ସମୟ ପରେ ।

କଲେକ୍ଟର ଓ କେତେଜଣ ବଡ଼ ବଡ଼ କର୍ମଚାରୀ ଭିତରକୁ ଗଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ ବୁଝି ଖାଇ ବସିଲେ । ବାହାରରେ । ଯାହା କର୍ମଚାରୀମାନେ ଏକାଠି ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତୁ । ଦୃଶ୍ୟବତ ହେଲେ । କଲେକ୍ଟର, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କଲ୍ୟାଣୀୟ କର୍ମଚାରୀ କେତେଜଣ, ଏସ୍. ଡ଼. ଓ., ଏମାନେ ସ୍ଥାନୀୟ ଆଦିପୁରୁଷ ନାଁ ଓ ପରଚୟ କହିଦେଲେ, ମନ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ, “ବେଶ୍, ବେଶ୍ ।” ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ସବୁ ତ ଆପଣମାନେ କରିବେ,

ଆଉ କିଏ ? ପାଖେ ବୁଝିଲେ—ଅସଲ ହେଲେ ଗ୍ରାମଦେବତାମାନେ, ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହେଲେ, ସେ ଦୟା ନ କଲେ, ସବୁ ବିଗଡ଼ିବ ।”

ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମସ୍ତେ ହସିଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ, “ଲୋକେ ସରକାର ଗଢ଼ିଛନ୍ତି, ଆମକୁ ତାଙ୍କ ଆଖି ବସେଇଛନ୍ତି । ସେ ଯଥାର୍ଥ ଦାବା କରୁଛନ୍ତି, ଆଶା କରୁଛନ୍ତି ସରକାର ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ ଶୁଧାରବେ । ଠିକ୍ କଥା । କିନ୍ତୁ ଶିଶୁପୁର ସର୍ବଭୁକ୍ତନରେ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣକଲେ ସେ ସରକାରର ହାତଗୋଡ଼ ଆଉ କିଏ ? ଆପଣମାନେ ଭଲକାମ କଲେ ସରକାରର ସୁନାମ, କାମ ନ କଲେ, ଖରାପ କାମ କଲେ ସରକାର ବଦନାମ ପାଇବ, ଲୋକେ ସରକାରକୁ ହୁ ହୁ କରିବେ । ଆପଣମାନେ ତ ସବୁ ବିଦ୍ବାନ ଲୋକ, ଆପଣମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଆଉ ଅଧିକା କଣ କହିବି ? ସବୁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଲାଗିଲା । ଟିକିଏ ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ଧ୍ୟାନଦେଇ ଚଳିବେ । ଯେ ଯେତେ ଗରିବ ଯେତେ ମଳିମୁଣ୍ଡିଆ ହୁଅନ୍ତୁ, ଭକାଶାଟିଏ ହୁଅନ୍ତୁ, ସେ ଏ ଦେଶର ଜଣେ ନାଗରିକ । ଏଠି ତ ଆଉ ବିଲଭର ରାଜା ରାଜା ନାହାନ୍ତି, ରାଜା ଏ ଦେଶର ସବୁ ନାଗରିକ । ସେ ବି ଗୋଟିଏ ସେଇଥିରୁ । ତେଣୁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ମର୍ଯ୍ୟାଦା କି ନିଆ ଯେମିତି ସେ କମ୍ ନ ପାଏ ।”

ମନ୍ତ୍ରୀ ପୁଣି ହସିଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ସବୁ କର୍ମସ୍ୱରା ହସିଲେ ନାହିଁ, କିଏ କାବା କାବା, କିଏ ମୁହଁ ଶୁଖେଇଲା, କାହା ମୁହଁ ଗମ୍ଭୀର । ମନ୍ତ୍ରୀ ପୁଣି କହିଲେ, “ଜାଣନ୍ତି ତ ଆପଣମାନେ, ଆମ ଦେଶଟି ପାଟିଆପରି, ଛୋଟ । ଲୋକେ ବି ଅଖିଲା, ଡବଡବା, କୋଉ କଥା ଲୁଚ ରହେ ? ଏଠି ସୋରଷଟିଏ ଫୁଟିଲେ ରାଜଧାନୀରେ ଘୁଁ ଶୁଣିବ । କାନରେ ପଡ଼ିଲେ ଆମେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ବି ଏମିତି କଣ ଯେ ଭଣ୍ଡାରିଜଳାରେ ବାହାର କରି ଦେଉଁ ? ଆପଣମାନେ ହେଲେ ସରକାର,”—ଟିକିଏ ଅଟକି ଯାଇ ନିଜେ ଯାଦପୁରଣ କଲେ,—“ସୁକରଥା”, ଅଟକିଗଲେ । ହତାରେ ଶୁଣୁଛନ୍ତି ଜନତା, କହିଗଲେ, “ଆଉ ଆମେ,—ଆମକୁ ଲୋକେ ଗାଦିରେ ବସେଇ ସରକାର କରେଇଛନ୍ତି ଯେ, ଆମେ ଦେଶ-ଯାକର ସୁକର । ଏଇ ଦେଶଲୋକଙ୍କ ସୁକର ବୋଲେଇବା ତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୌରବ”,—ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱର ଗନ୍ଧବ ଶୁଭୁଆଏ, କହିଲେ—“ଜାତିର ପିତା”, ଲାଗିଲା ତାଙ୍କ ଡକ୍ଟି କୋହରେ ପୁରଗଲା, ଟିକିଏ ଅଟକି ଗଲା ଖଜାର ନାକପୋଡ଼ କହିଲେ—“ଜାତିର ପିତା ମହାପାତ୍ର-ଗାନ୍ଧୀ ସେଇଆ କହୁଥିଲେ । ହଁ, ଯାହା କହୁଥିଲି, ଆମ କାନରେ ପଡ଼ିଲେ ଆମେ କଣ ଭୁଲି ରହିପାରୁଁ ? ସେକଥା କରପାରୁଥିଲେ ଇଂରେଜ ସରକାର । ସେ ଅମଲ ଆଉ ନାହିଁ ।” ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ହଲାଇ କହିଲେ “ଆଉ ନାହିଁ । ଆଉ ନାହିଁ । ଆମେ ତ ଭାବିବୁଁ, ଆମର ବାରିଶ ବଡ଼େଇରେ ଯାଏ କି ଗୋଟିଏ ପୁଅରେ ଯାଏ ?”

କଲେକ୍ଟର କହିଲେ,—“ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଏ ଜିଲ୍ଲାର ସବୁ ଆଦିପରି ତରଫରୁ ନିର୍ଭର ପଡ଼ିଶୁଣି ଦେଉଛି ସାର୍—”

ମନ୍ଦା କହିଲେ, “ଆପଣ ତ ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି ମୋର ମନେ ଅଛି, ପ୍ରତି ବସନ୍ତର ମୁଖ୍ୟ କର୍ମସ୍ୱରୂପ ତା ଆଗରୁ ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି, ଯେଉଁ ଅତିଥିରକୁ ପରୀକ୍ଷା ସେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେବେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସରକାର କର୍ମସ୍ୱରୂପ ଇଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି ମନେମନେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦିଅନ୍ତୁ, ସେ ତାଙ୍କ ବସ୍ତ୍ରରେ ବ୍ୟବହାରରେ ନିଜକୁ ଜଣେ ଦେଶସେବକ ମଣି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ନିଜକୁ ନିଷ୍ଠୁର ରଖିବେ । ଅପରକୁ ଶୁଦ୍ଧ ତାହା କରବା, ଶୋଷଣ କରିବା, ବେ-ଆଇନ୍‌ସବୁ ଦଣ୍ଡଦେବା କି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦେବା ତାଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନରେ ବି ନ ଥିବ । ମୁଁ କହୁନାହିଁ ଯେ ସେମାନେ କାହାରିକି ଡର ହରି ନିଜ ଆଇନ୍‌ଗତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅବହେଳା କରନ୍ତୁ, ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ହରୁଳା କରନ୍ତୁ, ଆଦୌ ନୁହେଁ । ସେ ଆଇନ୍‌ର ଶକ୍ତି ସେ ତା ଫଳ ଭୋଗିବ । ଆପଣମାନେ ନ୍ୟାୟରେ ଥିବାପାଇଁ ଆମେ ଆପଣଙ୍କ ପଛରେ ଅଛୁଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଗାର ତେଲିଲେ, ଆପଣମାନଙ୍କ ପଛରେ କେହି ନ ଥିବେ ।

ବୁଝିଥିବେ, ଦେଶର ଏ ପଡ଼ିପଡ଼ି ବେଳ । ଗୁରୁଆଡ଼େ ଅନ୍ଧାର, ଗୁରୁଆଡ଼େ ନାନା ଅସ୍ତବ, ସ୍ୱେ ସଂସାରଯାକରେ ଆମେ କେତେ ଶହବର୍ଷ ପଛରେ ସମସ୍ତିଙ୍କଠାରୁ କେତେ ତଳେ ସେ ପଡ଼ିରହିଛୁଁ, ଆମର କେତେ ସେ ସମସ୍ୟା, ତାର ଠିକଣା ନାହିଁ । ଲୋକେ ଅପେକ୍ଷା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଧୂଳି ଧୂଳି ଯାକେ ସହ ସହ ହାତ କଣ୍ଠା ହୋଇସାରି ଆଉ ତାଙ୍କଠାରୁ ସହବା ଶକ୍ତି ବି ନାହିଁ । ଆଶା କରିଛନ୍ତି, ଦେଶ ସ୍ୱାର୍ଥୀନ ହେଲା, ଏଥର ଦୁଃଖ ଯିବ, ସେଇ ଆଶା ମେଣ୍ଟେଇବାର ଅସଲ ଦାୟିତ୍ୱ ତ ଆପଣମାନଙ୍କ ଉପରେ । ତେଣେ ମନ ନ ଦେଇ ଯଦି କେହି ଭାବିବେ ତାଙ୍କ କାମ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧି, ଲୋକେ ଖାଲି ନେଉଟିଆ ପଟାଳି, କି ଗାଈଗୋରୁ ଛେଳିମେଣ୍ଟା ତେବେ ତା ଫଳ ଭୋଗିବେ, ନିଜ କୃତକର୍ମର ଫଳଭୋଗିବେ, ଆମକୁ ଆଉ ଦୋଷ ଦେବେ ନାହିଁ ।”

ସେ ଗୁଲିଗଲେ, ତାଙ୍କ ଗହଣରେ ସେବାସ୍ ଆଦି । ସେବାସ୍ ଦୂରରୁ ବିନୋଦ ମୁହଁକୁ ଅନାଇଦେଇ ଫାଇଁକନା ମୁହଁକୁ ହସିଦେଲେ, ପୁଣି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ପ୍ରତି ଫୁଲେଇ ସବୁକୁ ଗୁଲିଲେ ।

କସ୍ତୁରୀକାର, ଜିନ୍ଦାବାଦ୍ ଧ୍ବନି ଉଠୁଥାଏ ।

ସ୍ୱାର୍ଥୀନ ଦେଶର ଜଣେ ମୁଣ୍ଡିଆଳ, ପ୍ରଦେଶର ସବେସବୁ, ଆସିଛନ୍ତି, ସବୁରେ ସେ କଣ କହିବେ ଶୁଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ,—ବିନୋଦ ଭାବି ଭାବି ଯାଉଥାଏ । ସ୍ୱାର୍ଥୀନତା ପରେ ଯାହା ଯାହା ସେ ଦେଖୁଥାଏ ତହିଁରେ ତା’ର ଆଶଙ୍କା ଆଉ ଭାବନା ଆପେ ଅସୁଥାଏ, କିନ୍ତୁ ବାରମ୍ବାର ନିଜକୁ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେ ଆଶାଦେଇ ମତାଇ ଲାଗିଥାଏ, ନିଶ୍ଚୟ ପାଇଁ କାରଣ କିଛି ନାହିଁ,—ଏତେ ସମସ୍ୟା ! ପଦେ ପଦେ ଏତେ ଜଟିଳତା !

କେଡ଼େ ବଶାଳ ଦେଶ ! ଶୁଭ ପରବର୍ତ୍ତନ ଆସୁ ଆସୁ ସମୟ ତ ଲାଗିବ ହିଁ । ସମାଜରେ ଯେଉଁ ଅଲଗାଲଗାଏ ଏତେକାଳ ସୁଖ ସୁବିଧାର ବଡ଼ଭାଗ ପାଇ ଯାଉଥିଲେ, ସମତା ପ୍ରତିପତ୍ତି ମୁଠେଇ ଧରିଥିଲେ, ସେମାନେ ଆପଣାର ସେହି ନିହତ ସ୍ଵାର୍ଥକୁ ଅଧିକ ରଖିବାକୁ କି ବଢ଼େଇବାକୁ ନାନା ଉପାୟ ଲଗାଇ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ତ, ତା'ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଵାଭାବିକ । ସେମାନେ ସବୁ କ୍ଷମା-କେନ୍ଦ୍ରକୁ ଦାଖଲ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ, ସବୁ ପ୍ରକାର ପରବର୍ତ୍ତନକୁ ଆପଣା ସ୍ଵାର୍ଥକ୍ଷେତ୍ରରେ ମାଗି ତା' ପ୍ରତି ନିଜ ସମର୍ଥନ କି ବରୋଧ ଠିକଣା କରିବେ । ସେ ଭାବୁଥିଲା,—ଯେ ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଖାଲି ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ପରବର୍ତ୍ତନ ରୂପ ଦୀର୍ଘକାଳ ରହିଯିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଚରକାଳ ରହିବା ତ କାହିଁ ଦୂରର କଥା । କ୍ରିଷ୍ଣା-ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହୋଇ କେତେ କେତେ ଅବସ୍ଥା ! ଗୋଟିଏ ଅବସ୍ଥା ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଁ ତାକୁ ଜଳିଲେ ବେଳକୁ, ତା ତଳେ ତଳେ ଲାଗି ରହିଥିବ ଆଉ ଭିତରେ କିଛି ଗଢ଼ିବାକୁ ନିୟା ପୁଣି ତାକୁ ବରୋଧ କରୁଥିବା ପ୍ରତିକ୍ରିୟା, ତା' ଫଳରେ ପୁଣି ଭିତରେ ଅବସ୍ଥା, ପୁଣି ଭିତରେ ରୂପ । ଶୁଣିଥିବ । ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ଯେ ଶାସନ ମହାହାଗାନ୍ନୀଙ୍କ ହାତରେ ନ ଥିଲା କି ତାଙ୍କ ମତି ଅନୁସାରେ ନୁହେଁ । ବିନୋଦ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ଭାବେ,—ହୋଇଥିଲେ କେଡ଼େ ଭଲ ନ ହୋଇଥାନ୍ତାଟି ! ପୁଣି ଭାବେ, ହୋଇଥାନ୍ତା କେମିତି ? ସମସ୍ତେ ଜଣ ମହାହାଗାନ୍ନୀ ? ସେମାନେ ଅଲଗା ଅଲଗା ଲୋକ, ପ୍ରତି ଲୋକର ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ନିଜ ଚୁର, ନିଜ ବିଚାର ଅଛି, ନିଶ୍ଚୟ ନିଜର ସ୍ଵାର୍ଥ ବି ଅଛି । ସମସ୍ତେ ନୁହନ୍ତି ଆହତ୍ୟାଗୀ ମହାପୁରୁଷ । ଓ ଏ ଶାସନ 'ଗଣତନ୍ତ୍ର' ବୋଲି ଯେଉଁ ପଦ୍ଧତି ଅଛି, ତାହା, ଏ ଦେଶକୁ ନୁଆ, ସେ ବିଷୟରେ ଏ ଦେଶରେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ପରସ୍ପର ଧାରଣା ବି ଦୃଢ଼ବୋଧ ହୋଇନାହିଁ, ତାଲିମ୍ ବି ନ ଥିଲା, ଅଭ୍ୟାସ ବା କାହୁଁ ! ଅନେକେ ଅକ୍ଷର ବି ଚିହ୍ନିନାହାନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କୁ ନିଜ ପେଟପାଟଣା ଧନ୍ଦା ହିଁ ବଳେଇଛି, ଅନ୍ୟ କଥାକୁ ନିଜା ଦେବାକୁ ତାଙ୍କର ଗରଜ ନ ଥାଏ, କାହୁଁ ମନଯିବ 'ଗଣତନ୍ତ୍ର' କଣ 'ଶାସନ ଦାୟିତ୍ବ' କଣ ଏତେ କଥା ଶିଖିବାକୁ, ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଜଣେ ଜଣେ ବିଚାରବନ୍ତ ରାଜମତିଙ୍କ ଭଳି ନିଜେ ଠିକଣା 'ବାଗରେ ଭାବିଚିନ୍ତି ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ବାହୁଲ୍ୟ ଭଳି ଭୋଟ୍ ଦେବାକୁ ? ତାଙ୍କୁ ସେ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ରୁଧିଆ କଲେ କେଉଁ ରାଜନୈତିକ ଦଳ କି ରାଜନୈତିକ ନେତାଙ୍କ ସ୍ଵାର୍ଥକୁ ପୁରାଇବ ଯେ ସେ ଏହା କରିବେ ? ଯେ ଶିଖେଇବାକୁ ଆସିବ ସେ ପ୍ରକୃତରେ ମତେଇବାକୁ ହିଁ ଆସିବ,— “ଆମେ ଭଲ, ଆମବାଟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଆଉଜି ଆମ ଆଡ଼େ ।” ମତେଇବା ବାଗ ବି ଖାଲି କଥାରେ ନୁହେଁ, ଲୋକ ଦେଖି ବାଗ ଭିତରେ, ଯେ ଯନ୍ତ୍ରରେ ବସି ।

କିନ୍ତୁ ରାମରାଜ୍ୟ କି ସ୍ଵର୍ଗରାଜ୍ୟ ସ୍ଵରାଜ୍ୟ ସତେ ସତେ ନ ଆସିଲା ବୋଲି ନିରାଶ ହେବା ଯାହା ଜନ୍ମମାର୍ଗୁ 'ମୋ କାନ୍ଥୁ ହାତରେ' ଝିନି ନ ପଡ଼ିଲା ବୋଲି ନିରାଶ ହେବା ସେଇଆ । ରାମରାଜ୍ୟ ଗଣତନ୍ତ୍ର ନ ଥିଲା, ସେ ଥିଲା, ସେ କାଳର ରାଜତନ୍ତ୍ର । ରାମଚନ୍ଦ୍ର

ନିଜେ ଜାଣନ୍ତି, ସୀତା ଯୁକ୍ତ । ଲଙ୍କାରୁ ଉଦ୍ଧାର ହେଲାପରେ ସୀତା ଜଳନ୍ତା ନିଆଁରେ ପଣି ନାହିଁ ନ ଥିବା ପରୀକ୍ଷା ବି ଦେଇଥିଲେ । ତଥାପି ଅଯୋଧ୍ୟାର ଲୋକେ ତାଙ୍କ ନାଁରେ ଅପବାଦ ରଚେଇଲେ, ସେ କଥା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ସୁମନ୍ତରା ତାଙ୍କୁ ଘରୁ ବାହାର, ସ୍ବଜ୍ୟରୁ ବାହାର କରିଦେଲେ, ଅଥଚ ନିଜେ ଜାଣନ୍ତି ସେ ନିଷ୍ଠାଳ, ନିଜ ହୃଦୟ ଶୋକରେ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ୁଛି ।

‘ଗଣତନ୍ତ୍ର’ ଶାସନରେ ଯେଉଁ ସଂଖ୍ୟାବହୁଳ ପାଟିଦ୍ବାରା ଶାସନ ଚଳିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି, ‘ସୀତା ବନବାସ’ କାହାଣୀର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଯଦି ତହିଁରେ ରୂପ ଦେଖିବ ତେବେ କଣ ହେବ ? -ବିନୋଦ ଆଡ଼ଙ୍କରେ ଭାବିଲା । ଧର, କିଛି ବୁଝିବେ ନାହିଁ, ଜଣେ ମିଛରେ ବି ଗୋଟାଏ ହୋଇ ଉଠେଇ ଦେଲେ ସେଇଥିରେ ଭାସିଯାଇ ପାରିବେ, — ଏମିତି ଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ, ତାଙ୍କର ବେଶି ଭୋଟ । ଅଥବା ଧର, ନ୍ୟାୟ ବୋଲି ନୁହେଁ, ନିଜ ବିଚାରରେ ଠିକ୍ ବୋଲି ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ବାର୍ଥପର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲାଗି ସେହି ବେଶି ଭୋଟ୍ ବାଲିଏ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ୟାୟ କଥାକୁ ସେମାନଙ୍କ ମତ ବୋଲି ପାଟି କରିବେ । ତାହେଲେ ତାଙ୍କର ଯେ ମୁଖ୍ୟ, ଯେ ନେତା, ସେ ବି କଣ ନ କହିବ, “ଏଇ ମତ କାଏମ୍ ରହିବ” ? ତାଙ୍କର ଭୋଟ ବଳରେ ତ ସେ ନେତା ! କଥାଟା ଭୁଲ୍, ଅନ୍ୟାୟ, ପାପବୋଲି ତା’ ଅନୁରାଗ କହୁଥିବ, ତା ବିବେକ ବିଦ୍ରୋହ କରୁଥିବ, ତଥାପି ସେ ସେହି ଅନ୍ୟାୟ ପଟ୍ଟ ଝିଁ ନେବ । ଆଉ ଯଦି ସେ ନେତା ବି ଏଡ଼େ ପ୍ରତାପୀ, ଏଡ଼େ ଚଢ଼ୁର, ଏଡ଼େ କୁଟନ୍ତୀ ହୋଇପାରିବ ଯେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବଶୀଭୁତ କରି ରଖିପାରିବ, କି ବାଛି ବାଛି ନିଜ ପାଳିଆକୁ ବୋଲକଗଛୁ ଝିଁ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳରେ ରଖାଇ ପାରିବ, ତେବେ ସେ ଯାହା ଚାହୁଁବ ସେମାନେ ସେଇଆ ପାଳିଧରିବେ, ସେଇଟା ନ୍ୟାୟ କି ଅନ୍ୟାୟ ଭଲ ହେବ କି ଖରାପ ହେବ କିଛି ତିଲେ ବି ବିଚାରବେ ନାହିଁ, ସେଇଆ ଝିଁ ହେବ, ସେତେବେଳେ କୁହାଯିବ—“ଲୋକେ” ଏଇଆ ଚାହୁଁଲେ, ତେଣୁ ଏପରି କରିବାକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେଲା, ‘ଲୋକ ଶାସନ’ରେ ‘ଲୋକମତ’ ଯେନି ସ୍ବଜ୍ୟ ଚଲେ ।”

ଓଃ ! କେତେ କେତେ ଉପାୟରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଗୋଟାଏ ପ୍ରହସନ ହୋଇଯିବା ଆଶଙ୍କା ଅଛି ଏ ଦେଶରେ ! ବାଟସୁବିଧା କରି ପାରିଲେ ‘ଲୋକମତ’ ନାଁ ଧରି ନାନା ସେଛାସୁର କରି ଦୁଷ୍ଟଲୋକେ ଲୋକଙ୍କୁ ଝିଁ ଶୋଷଣ କରିପାରିବେ ! ଲୋଭ ଦେଖାଇ, ଭୁଲାଇ, ଫୁସୁଲାଇ, ଶୁଣାଇ, ନ ହେଲେ ଖାସ୍ ସୁରେ ପକାଇ, ଡରାଇ, ଯେକୌଣସି ଉପାୟରେ ଭୋଟ୍ ବେଳେ ନିଜଦଳର ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ପାଇଁ ବେଶି ଭୋଟ୍ ଯୋଗାଡ଼କରି ପାରିଲେ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆସନମାନଙ୍କରୁ ଅଧାରୁ ବେଶି ଆସନରେ ନିଜ ଦଳର ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଥୋଇପାରିଲେ ନିଜଦଳ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପାଇଁ ଶାସକ ହୋଇ ବସିଯିବ, ତେଣିକି ଯାହା ଇଚ୍ଛା !

କିନ୍ତୁ କାହିଁକି ସେ ଆଶା ନା କରୁଛି ? ବିନୋଦ ନିଜକୁ ପଚାରୁଛି । ନିଜକୁ ଆଶ୍ୱାସ ଦେଲା,—ଲୋକେ କ'ଣ ଚେତବେ ନାହିଁ ? ନାଁ ଲୋକେ କଣ ଓଲଟ ? ଅକ୍ଷର ନ ଚିହ୍ନିଲେ ବି ଏକଲୋକେ ନିଜ ସଂସାର ଚଳାନ୍ତି, ନିଜ ସମାଜରେ କେହି କେହି ଭଲଲୋକ ବୋଲି ପ୍ରଶଂସା ପାଆନ୍ତି, ବୁଧିଆ ଲୋକ ବୋଲି ଖାତର ପାଆନ୍ତି । ଏଇମାନେ ତ ଏତେବଳ ସ୍ୱାଧୀନତା-ଆନ୍ଦୋଳନ କଲେ, ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲା ! ଆଜି ବୁଦ୍ଧି ନ ଥିଲେ କାଲି ବୁଦ୍ଧିବେ, ଆଜି ଚେତ ନ ଥିଲେ କାଲି ଚେତବେ, ଦେଶ ତ ତାଙ୍କର !

ପୁଣି ମନଟା ରୁଗୁରୁ ହେଲା, ଭାବଲା, ହ—ଲୋକେ ! ଲୋକେ କଣ କହୁଥିଲେ, ଯେ ଲଭିଖୋର, କଳାବଜାରୀ, ଟାଣ୍ଡଟର, ସେଇ ଶେଉଳ ବାଳିଆ ଚିତଳମାନେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆଗୁଳି ବସି ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ବୋଲାଉ ହେବେ, ସ୍ୱୀକୃତି ବି ପାଇବେ ? ତାଙ୍କୁ କଣ ମୁହଁ ଦିଆ ହେଉ ନାହିଁ ?

ମନ୍ତ୍ରୀ ବିଚକ୍ଷଣ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ, ନିଶ୍ଚୟ ସେ ସବୁ ବୁଝନ୍ତି । ତେବେ ? ତାର ଆଶାବାଣୀ ମନ ତଥାପି ଦରୁ ନ ଥାଏ, ଭାବଲା, ଏପରି ବି ସମ୍ଭବ ଯେ ଜାଣିଶୁଣି ମନ୍ତ୍ରୀ କୌଶଳ କରି ଖେଳୁଛନ୍ତି, ନିଶ୍ଚୟ ସେ ଭିତରେ ଭିତରେ ଉପାୟ କରୁଥିବେ ।

ମନ୍ତ୍ରୀ ସରକାର ଗୁକରୁଆଙ୍କୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ଆହ୍ୱାନ କରି ଧମକଟାଏ ଦେଲେ କାହିଁକି ? ସବୁ କର୍ମସୂତ୍ର କଣ ଶୋଷକ, ଦୁର୍ନୀତିପରାୟଣ ? ମନ୍ତ୍ରୀ କଣ ଗୁଣବାହୁ କାହାରକ ଦଣ୍ଡ କି ପୁରସ୍କାର ଦେବାକୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି ? ସ୍ୱାଧୀନତା ହେଲା ଦିନୁ ସେଭଳି କି ସହାର ହେଲାଣି ନା ହେଉଛି ? ଓଲଟି ଯେତେ ଯେ ଥିଲେ ପ୍ରଜାକଣ୍ଠକ, ପ୍ରଜାପୀଡ଼କ, ନୃଶଂସ, ଶୋଷକ, ଦୁର୍ନୀତିପରାୟଣ, ଆହୁରି ପ୍ରକାରେ ସେହିମାନେ ବହୁ ହୋଇ ହୋଇ ଠିକଣା ଜାଗାରେ ରଖା ହେଉଛନ୍ତି, ପଦୋନ୍ନତି ପାଉଛନ୍ତି, ଅଧିକା ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର କପାଳ ଖୋଲିଲା । ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ମାଉଥିଲା ବେଳେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗସାଥୀମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ କଣ ଚିହ୍ନି ନ ଥିଲେ ? ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯଦି ସମ୍ପର୍କ ଥିବ ତେବେ କାନ ଢେରଲେ ଗଛପତ୍ର ତ ତାଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ଅପକୀର୍ତ୍ତି କଥା କହୁପାରିବେ ସେମାନେ ଶୁଣିବେ ! ନା ଏମାନେ କ୍ଷମତା ପାଇ ତା ବି ଭୁଲିଗଲେ ? ନା ନିଜେ ବଦଳି ଗଲେ ? ନା ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କ ବାବୁ-ବୁଦ୍ଧିରେ, ଅଭିନୟରେ, ମାୟାରେ, ବୁଦ୍ଧି କୌଶଳରେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଭେଲିକି ଲଗିଯାଇଛି ? ସମସ୍ତ ହିଁ କହିବ, ଏବେ ତ କାରଣ କଣ ପଡ଼ୁନାହିଁ ।

ପୁଣି ନିଜ ମନକୁ ସେ ପ୍ରବୋଧ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା,—ନା, ସବୁ ଶୁଧୁରସିବ, ଝିକିଏ ବେଳ ଲାଗୁଛି ଯାହା । ଶାସନ ସମ୍ମତ ଥିଲା, କେତେ ଆଡ଼େ, କେତେ ଗଞ୍ଜରକୁ ବୋଲି ତା'ର ଚେର, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଦେଶର ମନ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ମତ ନ ଥିଲା, ଶାସନର ବାଗ ପାଲବାକୁ ଆପଣାକୁ ତାଲିମ୍ ଦେବାକୁ ବେଳଲାଗେ । ତାଙ୍କୁ ବି ଲାଗିବ ।

ସଭାସଭା ପାଠ ହେଲାଣି, ଲୋକାରଣ୍ୟ ।

ମଣିଷ ଗହଳ ଦେଖି ପୁଣି ମନେ ମନେ ନିଜକୁ ବିଶ୍ୱାସ ଦେଉଛି, ସବୁ ଶୁଣୁଛନ୍ତି, ସବୁ ଭଲହେବ । ନ ହେବ କେମିତି ?

“ଏତେ ପଛରେ ଗହଳରେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି ଆଜ୍ଞା,” ଅନେଇଲ, ପିଲଟିଏ କାଶେଇ ଶିକ୍ଷକ ଶଶୀମିଶ୍ର ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି, ପିଲଟିର ଖୁଲୁକୁ ନାହିଁ, ଭୁନହୋଇ ରହିଛି, ଗୁଲୁଗୁଲୁ କରି ଶ୍ୱାସାତ୍ମକ ଶୁଣୁଛି । ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ,—“ଆଗକୁ ଯାଉନୁ ଆଜ୍ଞା, ଆପଣମାନେ ବଡ଼ବଡ଼ ଲୋକେ ଆଗକୁ ଯିବା ଯାଆନ୍ତେ ।”

“କିଏ ବଡ଼ କିଏ ସାନ ଆଜ୍ଞା ? ” ହସିଦେଇ ବିନୋଦ କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ ବଡ଼ ? ନା ଆଗରେ ରହିଲେ କିଏ ବଡ଼ ହୋଇଯାଏ ? ଚାରିଆଡ଼େ ଲଉଡ଼ିକର ଖଞ୍ଜା ହୋଇଛି, ଏଠୁ ବି ସବୁ ଭଲ ଶୁଭବ ।”

“ଆପଣ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଆଜ୍ଞା, ସବୁ ଦେଖିବେ, ସବୁ ଶୁଣିବେ, ପୁଣି ମନଇଚ୍ଛା ଏଠି ପୁରା ଦେଇଛାବେ ସ୍ୱାଧୀନ ।”

ବିନୋଦ ଖାଲି ହସିଦେଲା । ଗହଳ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ଖେଳୁ ଖେଳୁ ମନେ ମନେ ବିସ୍ମର ଖେଳୁଥାଏ, ଯେପରି ସେ ବାହାରେ ଦେଖୁଛି ଟାଙ୍କା, ଗହଳ ପଶିଛି ତା ମନଭିତରେ, ସେ ଖାଲି ଶିଶୁପୁରର ସଭାପତିଆର ଗହଳ ନୁହେଁ, ଅକଲନ ଜଳଗଣି ପରି ଜନତା, ରାଜ୍ୟଯାକର । ସାନବଡ଼ ହୋଇ କେତେ ଦେଉ ଉଠୁଥିବ, ପିଟାପିଟି ହେଉଥିବ, ନିଷ୍ପିନ୍ନ ହେଉଥିବ, କେତେବେଳେ କେଉଁଆଡ଼ୁ ପବନର ହଲପା । ଅସ୍ଥିକ କେତେବେଳର କେଉଁ ବିଚିତ୍ର ରୂପ ଦିଶୁଥିବ, କିନ୍ତୁ ସେତିକିରେ ଶେଷ ନୁହେଁ । କେହି ତାକୁ କାଲି କାଲିକୁ ବାଜି ରଖି ପାରିବ ନାହିଁ । ସେହି ଜନତାର ଆଶା ଓ ପ୍ରୟୋଜନ ହିଁ ତା’ର ଇତିହାସର ସୁଅ, ସେ ତା’ର ନିଜର ଇତିହାସ ଗଢ଼ି ଗଢ଼ି ଚାଲୁଥିବ । ସେଥିପାଇଁ କେତେ ନେତାଙ୍କୁ ଟେକିବ, ପୁଣି କଣ୍ଠିବ, ଟେକିବ ଆଉ କାହାକୁ ପୁଣି କେତେବେଳେ କଣ୍ଠି ଦେବ ।

ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଟଙ୍କାକେ ଦଶଅଣା ଭାଗ ଲୋକ ମଣିଷ ପରି ଦା’ ଓଲ ପେଟପୁରା ଖାଇବାକୁ ବି ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ, ମଣିଷ ହୋଇ ସାଧାରଣ ଗୁଜରାଣ ବି ମେଣ୍ଟେଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ଜୀବନଯାକ, ପଲ ପଲ ଲୋକ ସାତ୍ରକ କରରେ କି ଗଛମୂଳେ ଶୁଅନ୍ତି, ପଲ ପଲ ଭିକାରୀ ଛେଲୁଆ ଧରି ମାଗି ବୁଲନ୍ତି, ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ହେଉ ପାଉ ମଣିଷ ପିଲମନରେ ନିରାଶାର ହା’ ପଶିଯାଏ, ଯହିଁରେ ଗୁଲେ ଅଳ୍ପ ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବେଶି ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଅନ୍ୟାୟ, ଅନାଦ, ଶୋଷଣ, ଉତ୍ପୀଡ଼ନ ଯେତେ ଯେ

ତେଣୁ ଦେଲେ ବି ତାକୁ ସାଇତ ରଖିହେବ ନାହିଁ । ସୁଅତୋଡ଼ରେ ସେସବୁ ଭସିଯିବ । ହଠାତ୍ ନୁହେଁ । ହୁଏତ ରଞ୍ଜଳ ବି ନୁହେଁ । ମଝିରେ କେତେ କେତେ ପ୍ରତିଭାଧର, ତା'ର କେତେ କେତେ ଉପାୟ ! ସାକୁଲ ସାକୁଲ, ଭଲଭଲ, କେତେ ଛଦ୍ମବେଶ ପକାଇ କେତେଲୋକ ଆସିବେ ଭୁଲିବାଟ ଦେଖାଇବାକୁ, ହୃତକାରୀ ବୋଲାଇ ଆପୁଣିବେ ବୁଝାଇ ଶୁଝାଇ ଅଟକାଇ ରଖିବାକୁ । ଅସମ୍ଭବ କଣ -- ପୁଣି କେତେବେଳେ କିଏ ବନ୍ଧୁକ ଦେଖାଇବେ, ଠେଙ୍ଗା ଉଠାଇବେ, ଝଟଝଟ କରିବେ ପୁଣି ଜଞ୍ଜିର । ବୁଆ କୋକିଆ ଭୟ । କେତେଦିନ କିଏ ରୋକିବ ?

ମଞ୍ଚ ଉପରେ କେତେ ଲୋକ ବସିଛନ୍ତି, ତଳେ ଆଟପଟାଳି । ମନ୍ତ୍ରୀ ଭାଷଣ ଦେଉଛନ୍ତି । ଆଗ ମହାସାଗରୀଙ୍କ କଥା, ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହୁଛନ୍ତି, “ଠିକ୍ ଯେ, ମହାସା ଯାହା ଯାହା କହୁଥିଲେ ସରକାର ତା' କଲେ କୋଉଠୁ ? ଲୋକେ କଣ କଲେ ? ଲଗୁଛି ସେ ସବୁ ତ ଓଲଟା ଓଲଟା—”

ବିନୋଦ କିଛି କହିଲୁ ନାହିଁ । ମନେ ମନେ ଭାବିଲୁ,—କିନ୍ତୁ ମହାସାଗରୀ ଆଖି ଫିଟେଇ ଦେଇ ଗଲେ ଯେ ! ମଞ୍ଚ ବୁଣିଦେଇ ଗଲେ ଯେ ! ଅସଲ କାମ ତ ସେଇଆ ଦରକାର ଥିଲା ।

ମନ୍ତ୍ରୀ କହୁଛନ୍ତି ସ୍ଵାଧୀନ ହେବାର ଗୌରବ କଥା । ତାଳିମାଡ଼ ଚାଲିଲା । ବିନୋଦ ଭାବିଲା, ଗୌରବ ତ ଜଣେଇ ଜଣା, ଅସଲ ହେଲା ଯେଉଁ ଚଢ଼େଇ ପିଞ୍ଜରୁ ଖସିଗଲାଣି, ସ୍ଵାଧୀନତା କଣ ତା' ଅରେ ଚାଲିଗଲାଣି ସେ ତା' ଚେତନା ଭିତରେ ବଦଳି ସାରିଲାଣି । ତା ଆଖି ଫିଟିଯାଇଛି ।

ମନ୍ତ୍ରୀ କହୁଛନ୍ତି, ଦେଶରେ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେମିତି ଅଭାବ ରହିଛି, ସବୁ ପ୍ରକାର ସବୁ ଅଭାବ ଏକାଠି ଠୁଳି କଲୁବେଳକୁ କେମିତି ସେ ସତେ ଅବା ହିମାଳୟ ପାହାଡ଼ । ସରକାର ଓ ଦେଶବାସୀ ସମସ୍ତିଙ୍କୁ ଦିନରାତି ଲାଗିପଡ଼ି ଖଟିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ତାଙ୍କ ସରକାର ତ ଲାଗିପଡ଼ିଛନ୍ତି, ନିଶ୍ଚୟ ଲୋକେ ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ନାନା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବେ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଶଶୀମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଏ ସବୁ ତ ଆମେ କେତେଥର କେତେଠି ଶୁଣିଲୁଣି । ଏକା ଭାବିଲେ କି ଏକାବିକେ ଆଶା ପୂରିଯିବ ତା ତ କେବେ ନୁହେଁ । ଆଗ କି କି କାମ, ତହିଁରୁ ବର୍ଷକେ କି ତିନିବର୍ଷ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷରେ କି କି କାମ ହେବ, ତହିଁରୁ ଏ ଜିଲ୍ଲାରେ କି ଏ ଶିକ୍ଷାପୁର ଜିଲ୍ଲାକାରେ କଣ ସବୁ ହେବ, କେମିତି ଲୋକେ ଆଉ ସରକାର ମିଳିମିଶି କରିବେ, ସେମିତି ଭଲ ଶୁଣେଇଥାନ୍ତେ କିଛି ? ଆଗ ତ ଖାଦ୍ୟ, ସେଥିପାଇଁ ଆଗ ରୁଷ, ସେଥିପାଇଁ ଆଗ ପାଣି, ଆଉ ନାନା କଥା । ସେମିତି, ଆଗତ ଖଦା । ଆଗ ବି ପିତୁବା

ପାଣି ମନ୍ଦିଏ ଲେଖାଁ, ସମସ୍ତିଙ୍କ ପାଇଁ ଘର, ସମସ୍ତିଙ୍କ ପାଇଁ ଧନା, ପାଠ, ଓଷଦ, ତମଧର୍ମରୁ ଉଦ୍ଧତଯାକ ଲୋକେ ବଞ୍ଚନ୍ତି ତ ଆଗ, ସେଉଁ ଆଉଁସାହା ବଡ଼ ବଡ଼ କାମ କର,—”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କରିବେ ଆଜ୍ଞା କରିବେ । ଯାହା ଯାହା ହେବ ବଳେ ଆପଣ ଜାଣିବେ ଯେ ।” କିନ୍ତୁ ତା ମନେ ମନେ ସେ ଭାବୁଥାଏ, ସେ ଯାହା କହିଲେ ତା ମିଛ ନୁହେଁ । ମନ୍ତ୍ରୀ କହୁ ଶ୍ରେଣ୍ଠୋକ୍ କଥା କହିଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ମନ୍ତ୍ରୀ ଆହୁରି କହୁଛନ୍ତି,—ଯେ ଯେତେ ବଡ଼ ପଦସ୍ଥ ଲୋକ ହେଉ, ଯେତେ ପ୍ରତାପୀ ହେଉ, ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ କେହି ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର, ଶୋଷଣ, ଉତ୍ସାହନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ, କଲେ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ଦୟା ମାୟା ନ ଦେଖାଇ ଦମନ କରିବେ । ଲୁଭଙ୍ଗୋରି, କଲାବଜାର ଚଳିବ ନାହିଁ, ବଡ଼ ବଡ଼ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ନିର୍ଭର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଛନ୍ତି ସେପରି କେହି କରୁଥିବାର ଦେଖିଲେ ସେମାନେ ତାକୁ ପଦାରେ ପକାଇବେ ।

ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପଦେପଦେ କଥାରେ ତାଲିମାଡ଼ ପଡ଼ୁଥାଏ । ଯେମିତି କେଉଁଠି ଥୋକାଏ ଜଗି ବସିଛନ୍ତି, କଥା କଥାକେ ତାଲିମାଡ଼ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେବେ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟମାନେ ।

ବିନୋଦ ଭାବୁଥାଏ,—ତା ହେଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରେରଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ଯାତରେ ପୁରୋଦ୍ଧିଷ୍ଟ କାହିଁକି ? ନା ବଡ଼ ବଡ଼ ଶ୍ରେରଙ୍କୁ ସାତଝୁଣ ମାଟି !

ଶଶୀମିଶ୍ର ମୁରୁକ ମୁରୁକ ହସୁଥାନ୍ତି, କହିଲେ “ଖାଲି ଦେଖିବାକୁ ବାକି ରହିଲା, ଚୋଟାଏ କଲାବଜାରକି ନେଇ କେଉଁଦିନ କେଉଁ ଆଲୁଅ ଖୁଣ୍ଟରୁ ଫାଣିରେ ଲଟକା ହେବ ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କାହିଁକି ? ଆପଣ କଣ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ଦାମ୍ପରେ ଗୁର-ପଇସା କିଏ ଅଧିକ ନେଲେ ତାକୁ ଜେଲ୍ ଦିଆ ହୁଏ ।”

“ଆପଣଙ୍କ ପରି ସମସ୍ତେ ନୁହନ୍ତି ଅଜ୍ଞ, ତା ଛଡ଼ା, ଆହୁରି କେତେ କଥା ! ମହା ମହା ଅପରାଧୀ ହାତପରି ବୁଲନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପାଖ କେହି ପଶନ୍ତି ନାହିଁ, ଅର୍ଥେନ ସଙ୍ଗେ ବଶା । ବାଧ୍ୟରେ ପଡ଼ି କାହାକୁ କେହି ଧରି ପକେଇଲେ, ଜାଣି ଜାଣି ଏତେ ଦଳିଆ ରଖିଥାନ୍ତି ଯେ ମକଦ୍ଦମା ହୁଏନାହିଁ, ହେଲେବି ଟଳି ପଡ଼େ ! ବାକି ଯାହା ରହେ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଓକିଲ ଲାଗିଲେ ବିଦ୍ୟା ହୁଇଁ ଖଟାଇ ତାକୁ ନ ପାରି କରେଇ ଦିଅନ୍ତି, ତଳ କୋର୍ଟରେ ନ ହେଲେ ତା ଉପର କୋର୍ଟରେ, ନ ହେଲେ ଆହୁରି ଉପର କୋର୍ଟରେ ।”

“ଆପଣ ଏତେକଥା ଜାଣିଲେ କେମିତି !”

ଶଶୀବାରୁ ହସିଲେ, କହିଲେ, “ସେ ସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନ ଆଜ୍ଞା ସମସ୍ତେ କୁହାକୋହୁ ହୁଅନ୍ତି । ଆଉ, କିଏ କେତେବେଳେ କେଉଁ କଥା ଗପିଯାଏ ।”

ମନ୍ଦା ସାରୁଛନ୍ତି, କହିଲେଣି, ପରଶେଷରେ,—”ବସିଲେ, ତାଳିମାଡ଼ ଲାଗିରହିଲୁ ଦୁଇମିନିଟ୍ । ମଞ୍ଚ ଉପରେ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବାକୁ ଏକାସାଙ୍ଗକେ ସେବାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ନରିମିଶ୍ର ମାଇକ୍ ଆଡ଼କୁ ଯାଉଛନ୍ତି । ନରିମିଶ୍ରଙ୍କୁ କିଏ ଜଣେ ଜାକନେଲେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତ୍ରୀ କି ବିପିନ ପାଣି ହେବେ । ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ସେବାସ୍ତ୍ରୀ ବାବୁ, “ଭାଇମାନେ, ଆଜି ଆମେମାନେ, ଆପଣମାନେ ଜାଣନ୍ତି—”

ଶଶୀମିଶ୍ର କହିଲେ “ଯାଉଛୁ ଆଜ୍ଞା ନମସ୍କାର ।”

“ନମସ୍କାର” କହି ବିନୋଦ ବି ଲେଉଟି ଚାଲିଲା ।

ଭରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ଦେଶଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଆଣି ଦେଇଛୁ ନାହିଁ ନ ଥିବା ଶୁଭ ସମ୍ଭାବନା,—ବିନୋଦ ଭାବୁଥାଏ, ସ୍ଵାଧୀନତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆସିଯାଇଛୁ ନାନା ଭୟଙ୍କର ସମସ୍ୟା, ପୂର୍ବର ସମସ୍ୟାକୁ ଆନ୍ତରିକ ଜଟିଳ ଆନ୍ତରିକ କଠିନ କରିଛୁ, ନାନା ଅସୁବିଧା, ଅସୁବିଧା, ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଭିତରେ ଦାୟିତ୍ଵଧାରୀମାନଙ୍କୁ କାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି, ତା’ ବି ସତ, ଏକଥା ବି ସତ, ଯେଉଁପରି ଲୋକ କାମ ଭୁଲେଇବେ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଇଥିଲା, ସେପରି ଲୋକ କାମ ଉପରେ ଥିଲାପରି ଜଣା ପଡ଼ିନାହିଁ, ବାଗ ବରଗ ବି ବାରି ହେଉନାହିଁ, ବରଂ ସମେତ ଓ ଆଶଙ୍କା ହିଁ ତା ମନରେ ଆସୁଛି । ତଥାପି, କଲ୍ଲନାରେ ବି ଭାବି ହେଉ ନାହିଁ ଯେ ସବୁ ଆଶା ବିଫଳ ହେବ ।

ଅଥଚ ବିଶ୍ଵାସ ଆସୁନାହିଁ ।

ମନରେ ବାରମ୍ବାର ସେହି ଦୁଃସ୍ଥିତି,—ଯେ, କରବ କିଏ ? କେଉଁ ମନ୍ଦା ?—ଏଠି ତାଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସୀ ଲୋକ ସେବାସ୍ତ୍ରୀ ଆଉ ନରିମିଶ୍ରମାନେ । ଆଉ କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳା ଭିତରେ ଯେଉଁମାନେ ସ୍ଥାନୀୟ କର୍ତ୍ତା, ତହିଁରେ ମୁଖ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ଚୈଧୁରୀ, ସେପରି କେତେଥରେ, ସେମାନଙ୍କ ବିଶ୍ଵାସୀ ଗୁଣାକର ସିଂହମାନେ । ହୁଏତ ସମସ୍ତେ ନୁହଁନ୍ତି, କେତେ କେତେ ବିଭାଗ ବି ତ’ ଅଛି, କିନ୍ତୁ କେତେଜଣ ଚାଲିଗଲା ସେ ଦେଖିଲଣି ଯେ ଦେଶହତ ପାଇଁ କାମ କରନ୍ତି ?

‘ହଉ’ ବୋଲି ଇଚ୍ଛା କଲେ ହିଁ ହେବନାହିଁ, ମନ୍ଦରେ କି କର୍ମିଆଁରେ ହେବ ନାହିଁ । କାମରେ ଘଟିଲେ ହୁଅନ୍ତା । ତା’ର ଆରମ୍ଭ ବି ନାହିଁ । କରବ କିଏ ? କହୁଛନ୍ତି

କଳକାରଖାନା, ଶିଳା ବାଣିଜ୍ୟ ବଢ଼ିବ, ଗୃହ କାମରେ ବି ନାନା ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଲାଗିବ, ପୃଥ୍ବୀର ସଭ୍ୟତା ମାପରେ ଭରତ କେତେ ଶହ ବର୍ଷ ପଛରେ ପଡ଼ିବ, ଅତି ରଞ୍ଜିତ ସଭ୍ୟ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଦମ୍ଭ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେମିତି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶ । କିନ୍ତୁ ସେ କାମ କରିବାକୁ କି ଯେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ କାମ କରିବାକୁ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ସାଧନା, ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ମଣିଷ ତଥ୍ୟ ହେବା ଦରକାର, ସମସ୍ତେ ସେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଦରଲା ଭଳି ସମସ୍ତେ ତହିଁରୁ ଉପକାର ପାଇଲା ଭଳି ଯେପରି ସମାଜ ଦରକାର, ସେସବୁ ଗଢ଼ିବାକୁ କି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉଛି କିଛି ଜଣାନାହିଁ, ଲାଗୁଛି ସେପରି ଆରମ୍ଭ ହିଁ ହୋଇନାହିଁ । ଗୁଳିରେ ହେଉ, ବାହାରେ ହେଉ, ସଂସାର ଗୁଞ୍ଜ ତ ଯାହାଥିଲା ସେଇଆ, ଏପରି ତ ଦିଶୁନାହିଁ ଯେ ନୂଆପ୍ରକାର ଜାତି ଧାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, ସେହି ଅନୁସାରେ ସୁରୁଣୀ ଭାଙ୍ଗି ଲୋକ ବାହୁ ବାହୁ ନୂଆ ପ୍ରକାରେ ଗୁଞ୍ଜ ଗଢ଼ା ହେଉଛି, ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ତତରେ ଦେଶର କଣ୍ଠକ ଥିଲେ, ଦୁର୍ଗାନ୍ତ ଓ ଶୋଷଣ କରୁଥିଲେ, ପୁଣି ଏବେ ଯେଉଁମାନେ ସେପରି କରୁଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତି ତଥା ଯାଉଛି । ତଡ଼ିବାକୁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେଉଛି । ନା, ପୋଷାକ ବଦଳେଇ ସ୍ତର ବଦଳେଇ ସେହିମାନେ ଆଗ ବଳିପଡ଼ି ଚାଲିଛନ୍ତି ତ !

ଏକଟା କଣ ସବାଆଗ କାମ ନୁହେଁ, ଯେ ଯାହାର ଜମି ନାହିଁ, ଜବକା ନାହିଁ, ଭାତ ନାହିଁ, ଲୁଗା ନାହିଁ, ଘର ନାହିଁ, ଯେ ସବୁଠାରୁ ବେଶି ଦୁର୍ବଳ, ଯେ ଅନ୍ଧାରରେ ଅବହେଳାରେ ପଡ଼ିଛି, ତାର ଜଉଣୀ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉ ? ତାର ବିପଦ ତାର ଉଦ୍‌ବେଗ ଦୂର ହେଉ ? ଅନ୍ୟାୟ ଅସମତା, ଶୋଷଣ, ଭୟ ଦୂର ହେଉ ? ସ୍ୱାର୍ଥୀନ ଦେଶର ମଣିଷ ନିର୍ଭର ପାଉନୁ, ଆମ ଦୁର୍ଗ ପରୁରବାକୁ, ବୁଝିବାକୁ, ତାର ପ୍ରତିକାର କରିବାକୁ ଆମର ‘ଦେଶ’ ଅଛି, ଧାର୍ଯ୍ୟ ପଡ଼ିବ, ଏଣିକି ବଞ୍ଚିବାକୁ, ଖଟି ଖାଇବାକୁ ସୁଯୋଗ ମିଳିବ, ସମ୍ଭାଳେ କେହି ଛଡ଼େଇ ନେବ ନାହିଁ, ଆମକୁ କେହି ତରେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ, କେହି ଶୋଷଣ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ? ଛପା ବବୁତରେ ନୁହେଁ, ସଭାରେ ବକ୍ତୃତାରେ ନୁହେଁ, ସେ ନିର୍ଭର ମିଳନ୍ତା ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟରେ, ‘ଦେଶ’ ଆଦରନ୍ତା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ, ବ୍ୟକ୍ତି ତା’ର ଦୃଢ଼ତା ଉପରେ ବୁଝନ୍ତା, ଯୋ ପାଇଁ ମୋ ‘ଦେଶ’ ।

କାହିଁ ତା’ର ସୂଚନା ? ଓଲଟି ସବୁଠି ଜାତିଜାତି ଫାଇମର ଛଦ୍‌ବେଶୀ ଟାଉଟର୍ ପଲ୍‌ପଲ, ସାଲୁସାଲୁ, ଯାହା କଲେ ତ ସେଇମାନେ ଆଗୁଲିବେ, କେଉଁବାଟେ ସ୍ୱାର ପ୍ରତିକାର ?

“ମୁଁ କଣ କରିବି ?”—ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ବିନୋଦ ଭାବୁଥାଏ ।

ମନେ ମନେ ସେ ତା’ର ଗୁଞ୍ଜ ଜୀବନରୁ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରେମୀ, ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମୀ, ଗଣିତ ସେ ତା’ର ଜାତି ଆଦର୍ଶ ଜଗି ନିଜ ପାଇଁ କଠିନ ପଥ ଧରି ବାଟ ଚାଲେ, ଯଦି ନିଜକୁ ସେଭଳି ବୋଲି ସେ ପ୍ରଚାର କରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତଥାପି ସେ ରାଜନୈତିକ

ଆନ୍ଦୋଳନରେ ମିଶିଲ ନାହିଁ, ତା ପଡ଼ା ଶେଷ କଲ, ନିଜ ଅଭାବ ମେଣ୍ଟାଇବ ବୋଲି ସରକାର ଗୁଳିରେ ପଶିଲ ଓ ଯେତେବେଳେ ଥିଲ ଇଂରେଜ ସରକାର, ସେ କୌଣସି ସାଧାରଣ ଲୋକପରି ବସ୍ତ୍ର ହେଲ, ଘରଦାର ପୋଷେ, ଦେଶକାମ କରିବ ବୋଲି ଗୁଳି ସେ ଛୁଡ଼ି ନାହିଁ ।

ଗୁଳିରେ ସେ ତା ନ୍ୟାୟ ସମ୍ମତ ପ୍ରାଣପଣେ ନିଷ୍ଠାପର ଭାବେ କରେ, ଭାବେ, ସେ ବାଗରେ ବି ଲୋକଙ୍କର ଉପକାର କରିଥିବ, ନାନା ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର, ଭୟ, ଉଦ୍‌ବେଗକୁ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିଥିବ । କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ସୀମିତ ତା' ପରିସର, ଖୁବ୍ ସୀମାୟିକ । ଯେଉଁଠି ତା ପରିସର ବାହାରେ ଓ ଯେଉଁଠି ଯେଉଁ ସମୟରେ ସେ ଦାୟିତ୍ଵରେ ନ ଥିବ ସେହି ତା' ହାତ ପହଞ୍ଚିବ ନାହିଁ ।

ଭବିଷ୍ୟତ,—ତାହେଲେ କଣ ମୁଁ ଏମିତି ଭବିଷ୍ୟତ ଜ୍ଞାନଯାକ ? କେତେବେଳେ କେମିତି ମୋ ମନର ଭାବ ଉତ୍ସାହ କରିବାକୁ ଏ ସମସ୍ୟା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରୁଥିବ ଶର୍ମିଷ୍ଠଙ୍କ ସଙ୍ଗେ, କି ସେହିପରି ଆଉ କାହା ସଙ୍ଗେ ? ଗୁଡ଼ାଏ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଷ୍ଫଳ ଆଲୋଚନା, “ପଥ୍ୟାଏ ଗନ୍ତ ବସି ବସି, କଥା କହନ୍ତି ହସି ହସି,” ମଧୁ ବାବୁଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ହିଁ ଅଛି ।

ନିଜକୁ ନିଜ ଅବସ୍ଥାକୁ ଧିକ୍କାର ଦେଉ ଦେଉ ସେ ମନେ ପକାଇଲ, ଖବର-କାଗଜ ପଢ଼ି ଏମିତି ରାଜନୀତି ଆଲୋଚନା କରିଥାନ୍ତି ଅନେକ ଅନେକ ଲୋକ, କିଏ ପ୍ରତି, କିଏ ପେନ୍‌ସନ୍ ଷ୍ଟେରୀ, କିଏ ସରକାର ଗୁଳିର ଆ ନିଜ କେଉଁ ବୃତ୍ତିଧାରୀ, ସେ ଜୀବନରେ କେବେ ନିଜେ ରାଜନୀତିରେ ପଶନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଦୋଷୀକୁଟି ବାଛନ୍ତି, ନାନା ରାଜନୈତିକ ବାଦ ଓ ପକ୍ଷା କଥା କହନ୍ତି, ନିଜେ କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସଂସାରରେ ସେ ଯେଉଁଠି ରହୁ ମରନ୍ତି, ସେ ଯେଉଁଠି ମାରମିଟି ଖାଆନ୍ତି, ଆଉ ସେମାନେ ସେ କେଉଁଠି ଘର ଭିତରେ, କାହା ମିଶ୍ରାରେ କି କାହା ଦୋକାନରେ, କେଉଁ ଗଛମୂଳେ ମନଇଚ୍ଛା କାଗଜ ରାଜନୀତି ଚର୍ଚ୍ଚା କରନ୍ତି, ପରସ୍ପରକୁ ପରସ୍ପରର ମତ ଓ ବିଚାର ଶୁଣନ୍ତି, କରନ୍ତି ନାହିଁ କିଛି ।

ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ବିଗୁଡ଼ି କି ଅନ୍ଧାର ଭଳି ହେଉ, ଗୁଳିର କାମ ବାହାରେ, ସେପାଖର ଠାର କିଛି କରିବାର ଆୟତ୍ତ ନାହିଁ । କରିବା ଆୟତ୍ତ ଆଉ ପଛେ ବ୍ୟବସାୟୀ ସେବାୟତ, କଣ୍ଟ୍ରାକ୍ଟର ବିପିନ ପାମର, ଟାଉଟର ନରିମିଶ୍ର, ସେମାନେ ଗୁଳିରେ ବନ୍ଦୀ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ।

ତେବେ କିଏ ସ୍ଵାଧୀନ ଭାବରେ ଏକଥା ହେବ ରାଜନୀତିର ଫଳ, ସେ ଯେଉଁଠି—
! ନିଜର ଅନ୍ୟ ଆର୍ଥିକ ସଂସ୍ଥାନ ନାହିଁ ସେମାନେ ରାଜନୀତିରେ ପଶି ପାରିବେ ନାହିଁ,

ଥବା ଘର ଲୋକେ ନି ପଶିବେ, ଓ ପଶିବେ ଯେ, ଦେଶ ପାଇଁ ତ୍ୟାଗ ଦେବା ପାଇଁ ନୁହେଁ ଅନ୍ୟ କିଛି ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ?

ସେପରି ହେଲେ କେତେ ଭୟାନକ କଥା ହେବ ।

କିନ୍ତୁ ସେ ସମ୍ଭାବନାକୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ସେ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଭାବିଲା—ନିଶ୍ଚୟ ଏପରି ଅନେକେ ବାହାରରେ ଯେଉଁମାନେ ନିଜର ଆର୍ଥିକ ନିରାପଣ ଅଛି କି ନାହିଁ ଆଦୌ ଭାବିବେ ନାହିଁ । ଦେଶପାଇଁ ନିଆଁରେ ପଶିବେ, ଆଉ ଅନେକ ବାହାରରେ ଯାହାଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ନ ଥାଏ କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଆସିବେ ପବନ ଦେଶସେବା ପାଇଁ, ନିଜ ଲାଭ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଥିବେ ବି ସେପରି ବହୁତ, ଯଦିଓ ମୋ ନିକଟରେ ପଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ।

“ସେମାନେ ଆଉ କି ନିଆନ୍ତି, ମୁଁ ଜାଣେ ? ଭବିଷ୍ୟତ ଖାଲି ଏମିତିଆ ?”

ବିନୋଦ ଭାବିଲା । କେତେଥର ସେପରି ଇଚ୍ଛା ହେଲାଣି, ପୁଣି ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି—
ଗୁଳିର ସେ ଗୁଡ଼ିଦେବ, ଲାଗିଯିବ ଦେଶ କାମରେ ।

ପୁଣି ମନେ ପଡ଼ିଗଲା,—“ତାପରେ ?” ତା ବୋଉ, ତା ସ୍ତ୍ରୀ, ତାର ଭିନ୍ନ କୁଆ, ସେ ଜଣେ, ଏ ଛ’ଜଣକୁ ସେ ପୋଷିବ କେମିତି ?

ସେ ଫାର୍ଗୁସନ୍ ପଚାରିଲା । ମୁହଁ ଶୁଖାଇ ଗଲିଲା ।

ବସା ହେଲା । ମନେ ପଡ଼ିଲା, ଆଜି ସେ ଖାଇ ନାହିଁ ।

ଖବରଟା ସେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଲେଉଟି ଯିବାର ଦିନଦିନ ପରେ ପାଇଥିଲା, ଯଦିଓ ସେ ଦୁଇ ଘଟଣା ଭିତରେ କିଛି ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥିଲା । ଅତିଥିରେ ତାଲିକାଟା ଦେଖିଲା, ସଭେଇଟି ଜଣଙ୍କର ପଦୋନ୍ନତି ହୋଇଛି, ସେମାନେ ଉପୋଷିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କୋଡ଼ିଏ ଜଣରୁ ତା ସହିତ ଏକା ବର୍ଷ ନିଆଁ ହୋଇଥିବା ବାର ଜଣରୁ ନ’ଜଣ, ଏଗାର ଜଣ ପୂର୍ବ ବର୍ଷମାନଙ୍କର, ଆଉ ସାତଜଣ ତା ଉତ୍ତରୁ ଗୁଳିଗିରେ ପଶିଥିଲେ, ତହିଁରୁ ଦୁଇଜଣ ତ ତାଠୁଁ ଗୁରୁ ବର୍ଷ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ପରେ । ବିନୋଦର ମୁହଁ କମା କାଠ ପଡ଼ିଗଲା, ମୁଣ୍ଡ ଭିତରେ ତାହା ଉଠିଲା । ସେ ବାଧୁ ରୁମ୍‌କୁ ଉଠିଗଲା, କବାଟ ଦେଲା, ମୁଣ୍ଡକୁ ଧୋଇଲା ପୋଛିଲା, କୁଣ୍ଡେଇଲା, କାମକରି ବସିଲା ।

କଥାଟା ପ୍ରଘଟ ହେଲାଣି । ଚନ୍ଦ୍ରା କର୍ମଗୁଣ୍ଡମାନେ କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର କଣ କାଗଜ ଦେଇ ଆସି ତା ସହିତ ସେ ବିଷୟରେ ଅଲେଚନା କରିବାକୁ ଚାଲିଲେ । ସେ ଧରା ଦେଲା ନାହିଁ । ଅତିଥିର ବଡ଼ବାବୁ ଆସିଲେ, ରଘୁମୁଣ୍ଡି, ଅରଘୁ କଲେ, “ଏଇଟା ଅନ୍ଧାର ମୂଲକର ହେଲା ବିରୁର ଆଜ୍ଞା, ନ୍ୟାୟ ନାହିଁ, ଖାଲି ଅନ୍ଧାର ନିଆଁ ।”

“କୋଉଟା ଆଜ୍ଞା ?”

“ଅପରାଧ ପରି ଅତିଶୟର ପ୍ରମୋଗନ ନ ହେଉଥିବ ଏମାନଙ୍କର ସବୁ ହେଲା ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କାହା କାମ କେମିତି ଆପଣ କଣ ଜାଣିଛନ୍ତି ?”

ବଡ଼ବାବୁ କହିଲେ, “ଅପରାଧ ମୁହଁ ଉପରେ କହିବାର ନୁହେଁ ଆଜ୍ଞା, ନ ହେଲେ କହିବ ଏଡ଼େ ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷତା ଆଉ କାହାଟି ମୁଁ ବୁଝିପାରୁନି । ଆମେମାନେ ସେଇଆ କଥାକୁ ହୋଇଥାଉଁ ଅଥଚ କେତେ ଅଳ୍ପ ବୁଝାମଣା ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆପଣମାନଙ୍କର ମୋ ଉପରେ ସେହି ସେହି ଥିଲେ ସେହି ମୋ ପାଇଁ ଖୁବ୍ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଟା ମୋ ହାତରେ ନାହିଁ ମୁଁ ସେଥିପାଇଁ କଣ କରିବି ?”

“ସେ କଲିଗୁରୁରେ ନ୍ୟାୟ ଧର୍ମ ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ନହେଲେ ଆପଣଙ୍କ ପରି ନ୍ୟାୟବନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ପ୍ରତିଭାବନ୍ତ ଅତିଶୟ କାହିଁ ଉପରେ ଉଠନ୍ତେ । ଏଠି ଲକ୍ଷ୍ମୀଆ, ଖୁଆମତିଆ ଲୋକଙ୍କର ଉନ୍ନତ ହୁଏ, ସେଇଆ ଜଣେଇଜଣା”

ତାଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ଶୁଣି ଶୁଣି ବିନୋଦର ଆଖି ଛଲ ଛଲ ହୋଇ ଆସିଲା । ସେ ଦୁଃଖି ନିଜକୁ ଟାଣି କଲା । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର ସନ୍ଦେହ ଆସୁଥାଏ । କହିଲା, “ଆଉ, ଆମେ ସେ ସବୁ କଥା ନ ପଚାରିବା ଭଲ । ମୁଁ ବୁଝେ ଗୋଟିଏ କଥା,—ମୋ କାମ । ପରୀକ୍ଷା ଦିଏ ମୋ ବିବେକ ପାଖରେ, ଯେ ନିଷ୍ଠାପର ଭାବରେ ମୋ କାମ ମୁଁ କଲି କି ନାହିଁ ? ମୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦବୋଧ ହେବା ଦରକାର, ଯେ ତା’ର ଭଲ ତା’ର ବେଶି ମୋ ଦ୍ଵାରା ହୋଇପାରି ନ ଥାନ୍ତା, ଆଉ ବେଶି କଣ ଲୋଡ଼ିବି ?”

“ସେଇଟା ସବୁଠାରୁ ବଡ଼କଥା ଆଜ୍ଞା, କିନ୍ତୁ ଏ ପ୍ରମୋଗନ ହେବା ନ ହେବା କଥା, ଖାଲି ନିଜ କାମପାଇଁ ପ୍ରଣୟା ପାଇଲା ଭଳିଆ ତ ନୁହେଁ, କେତେ କଥା ତା ଉପରେ ନିର୍ଭର ନରେ, ଏଇଟା ଦାନାପାଣି କଥା, ଆପଣଙ୍କର ବା ଦରେ ପେଟକୁ ଧନ ସମ୍ପତ୍ତି ଥାଏ ଆପଣଙ୍କ କଥା ଭଳି, କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ତା’ର ନୁହେଁ, ଦରମା ବଢ଼ିଲେ ଅବସ୍ଥା ଆହୁରି ଭଲହେବ, ଧନୀୟ ମଣିଷ ହେବେ, ଧନ କାହାର ଦରକାର ନାହିଁ ?”

“ହଉ, ନ ହେଲା ବା, ମଣିଷ ସେଥିପାଇଁ କଣ କରିବ ?”

“ହେବ ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ଭଗବାନ କଣ ଦେଖୁ ନାହାନ୍ତି ? ବିନା କାରଣରେ ଡେରି ହେଉଛି ଏତିକି ଯାହା ।”

ବଡ଼ବାବୁ କାମର ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ବିନୋଦ କାମରେ ମନଦେଲା ।

ସେ ଏକୂଟିଆ ଥିଲାବେଳେ ଆସିଲେ ମୁକ୍ତିଆର ବିନୟ ଗ୍ରାମଲ । ବୟସ ପଞ୍ଚିତରିଶ ହେବ, ଅନେକ ମଳିନୀରେ ସେ ଆସିଥାନ୍ତି, ଅନ୍ୟ ସମୟରେ କଥାକ୍ଷତ୍ରରେ ଖୁବ୍ ଆପଣାର ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ବିନୋଦ ତାଙ୍କ ସହର ଗର୍ଭରୁ ଉଦ୍‌ଗତ ହେବାକୁ କଥାକ୍ଷତ୍ର କରଥାଏ । କହିଲେ, “ଗୋଟିଏ କଥା ଶୁଣିଲ, ବିଶ୍ୱାସ ହେଲାନାହିଁ, ହଜୁର ଯଦି ଅନୁମତି ଦିଅନ୍ତେ ପଚାରନ୍ତି ।”

“କଣ ଏମିତି କଥା ଆଜ୍ଞା ।”

“କୁଆଡ଼େ ପ୍ରମୋଗନ ତାଲିକା ବାହାରିଲା ଆଉ ହଜୁରଙ୍କର—”

ବିନୋଦ ଶୁଣିଲା ହସିଟିଏ ହସିଲା, କହିଲା “ହେଲ ନାହିଁ, ଏଇ କଥା ତ ? ଗୋଟିଏ ଦେଖିଲେ ତ ଚାହିଁବେ, ତା ବାହାରେ ମୁଁ ଆଉ ଅଧିକା କଣ କହିବି ?”

“କିନ୍ତୁ ସେ କି ପ୍ରକାର ବୟସ ? କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା, ଜ୍ଞାନ, ବିଦ୍ୟା ନାନା ସବୁକିଛି କଥା ଭାବିଲେ ହଜୁର ତ ସିଧା ଜିହ୍ୱା କଲେକ୍ଟର ହେବାକୁ ଉପଯୁକ୍ତ, ତା ଆଗରେ ଡେପୁଟିକୁ ପ୍ରମୋଗନ ହୋଇଥିଲେ ଅଧିକା କଣ ହୋଇଥାନ୍ତା ! କି ନ୍ୟାୟ କି ବିଚାର ସେ !”

“ବୟସ ତ ଆପଣ ଜଣନାହାନ୍ତି ବିନୟ ବାବୁ, ସରକାର ଯାହା କଲେ, ସେଥିପାଇଁ ଆପଣ କାହିଁକି ଭାବୁଛନ୍ତି ?”

“ଭାବି ନାହିଁ । ଯେତେ ହେଲେ ଆମେ ପବ୍ଲ୍ ହଜୁର, ଆମେ ସରକାରଙ୍କ ଅଧିନସ୍ଥ ନୋହୁଁ । ସେ ଅନ୍ୟାୟ କରିବେ ଆମେ ଭୁଲ ରହିବୁଁ । ଏ ଘୋର ଅନ୍ୟାୟ ତାଙ୍କର । ଭାବିଲେ ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲାଣି, ଏଣିକି ଓଲଟା ଓଲଟା ବିଚାର ହେବନାହିଁ, ଯେଉଁମାନେ ଯୋଗ୍ୟ, ସଚ୍ଚୋଟ, କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ, ପରୋପକାରୀ, ବାହୁ ବାହୁ ସେହିଭଳି ଅର୍ଥସର ଉପରକୁ ଉଠା ହେବେ । କିନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ ଏ ଯୁଗ ତାହା ବୁଝେ, ଖାଲି ଖୁସୀମନ୍ଦ, ଯାହାପରି, ସାମ୍ବାଦିକ, ଦିଆନୋ, ଜିଭୁଛି ଏଇଆ, ହି ହି ହି ! ହଜୁର, ଭୁଲିହୋଇ ବସନ୍ତ ନାହିଁ, ପ୍ରତିବାଦ କରନ୍ତୁ, ନିଜର ଦାବୀ ଜାଣନ୍ତୁ, ହେଉ ଏନ୍‌କ୍ୱାଇର ଆମେ ସମସ୍ତେ ହଜୁରଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କରୁ ।”

“ବିନୟ ବାବୁ, ଆପଣ ମୋ ପାଇଁ ଏତେ ଭାବୁଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ବହୁତ ଧନ୍ୟବାଦ । କିନ୍ତୁ ଏଗୁଡ଼ାକ କଣ ମୋର ସମ୍ମତରେ ଆଲୋଚନା କରିବେ ? ନା ଭାବୁଛନ୍ତି ଏ ଆଲୋଚନା ଶୁଣି ମତେ ଖୁସି ଲାଗୁଛି ।”

“ନାହିଁ ହଜୁର, ମୋ ମନଟା ଯାହାକି ହେଲା ନାହିଁ ।”

“ଆଉ । ଶୁକର ସେ । କାହାର କଣ ହେବ, ଏହି ପ୍ରମୋଗନ ପାଇବ କିଏ ନ ପାଇବ, କେଉଁ କାଟପାଉଁ ଜିଭୁଲି ଲୋକ ଦରକାର, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଉପରେ ସେ

ସବୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବା ଭାବ ଅଛି ସେମାନେ ତା ବୁଝନ୍ତି, ମୋର ସେ ବିଷୟରେ ମୁଣ୍ଡ ଖେଳେଇବା ଦରକାର ନାହିଁ, ମୁଣ୍ଡ ଖେଳେଇଲେ ଲାଭ ବି ନାହିଁ । ମତେ ଯାହା କରିବାକୁ ଦିଆ ହୋଇଛି ମୁଁ ସେତକ କରିପାରିଲେ ମୋ ଆତ୍ମା ମୁଁ ସତୀ ।”

“ଆପଣ ମହତ୍ତ୍ୱ ହୁଅନ୍ତୁ ।”

“ଧନ୍ୟବାଦ, କିନ୍ତୁ କାମ ଥିଲା ?”

“ଏବେ ନାହିଁ ହଜୁର ।” ସେ ଗୁଲିଯାଉଥିଲେ, ଗୁଲିପଡ଼ି କହିଲେ “କିନ୍ତୁ ବେଶିଦିନ କାହାର ଅବଗୁରୁ ଚଳି ପାରିବ ନାହିଁ ହଜୁର, ଯାହାଠି ଗୁଣଅଛି କେହି ତାକୁ ଅଟକେଇ ରଖିପାରିବେ ନାହିଁ ସବୁଦିନେ ।”

ସେ ତରତର ହୋଇ ଗୁଲିଗଲା ।

ନିଜ ମନ ଦୁଃଖରେ ବି ବିନୋଦ ଟିକିଏ ହସିଲା— ସେ ବିନୟ ସାମଲ ପ୍ରକୃତରେ କଣ ତା ପାଇଁ ସମଦୁଃଖୀ ହୋଇ ଧାଇଁ ଆସିଥିଲେ, ନା ଆଉକିଛି ମତଲବ୍ ରଖି ଆସିଥିଲେ ? ସମଦୁଃଖୀ ହେବେ କାହିଁକି ? ସେ ତ ତାକୁ କେବେ ହେଲେ ଅନ୍ୟାୟରେ କୌଣସି ସୁବିଧା ଦେଇ ନ ଥିଲା । ବରଂ କେତେଥର ଶୋକିଛି, ମଜଦମା ବଗୁର କରି ବସିଥିଲା ବେଳେ ସେ କୌଣସି ସାକ୍ଷୀକୁ କୌଣସି ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ଦେଲେ ପ୍ରଶ୍ନଟା ପଚାରି ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ତୁଣ୍ଡେ ତୁଣ୍ଡେ ଶାୟି ଦେଇଛି । ଆଇନର ସେ ଭୁଲ୍ ଅର୍ଥ କଲେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଧରି ଦେଇଛି, ତା ଆଖିରେ ପାତର ଅନ୍ତର ନାହିଁ । କେତେ ମଜଦମା ତା କୋର୍ଟରେ ସେ ହାରିଥିବେ, କେତେ ଦରଖାସ୍ତ ତାଙ୍କର ନାମସ୍ମର ହୋଇଥିବ, ବଗୁରପତି କାମଟା ବି ସେଇଆ, ସେ ଆଇନକୁ ଜିତିବ, କୌଣସି ପକ୍ଷ ଆଡ଼କୁ ଢଳିବ ନାହିଁ । ତେବେ ମୁଣ୍ଡିଆର ବିନୟ ସାମଲ ଏତେ ସମବେଦନା ଜଣାଇଲେ କାହିଁକି ?

ହୁଏତ ସେମାନେ ତାକୁ ହସୁଛନ୍ତି । ଭୁତରେ ସତେକ କୁଣ୍ଡ ଗୁଲିଗଲା, ଭାବିଲା ଠିକ୍ ଖସ୍ତ, ଉଣି ପରର ଖଣିଆ ଉପରେ ଚୋଟ ମାରିବାକୁ ବି ତ’ କେତେ ଲୋକ ଖୁସି ପାଆନ୍ତି ।

ଆସିଗଲେ ଗୁଣାକର ସିଂହ, ଏ. ପି. ଏସ. ଓ. ।

“କୁଆଡ଼େ ସିଂହବାବୁ ?”

“ନାହିଁ, ଯୋଡ଼ି କାମ, ନିଶ୍ଚାୟ ମାରିବାକୁ ଫୁରସତ୍ ନାହିଁ । ଭାବିଲା ଟିକିଏ ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଖି ଆସିବି ।”

“ଭଲ କଲେ । ଏଥରର ଗେଜେଟ୍ ଦେଖିଲେଣି ବୋଧହୁଏ ।”

“ପଢ଼ି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଅଛି ?”

“ଆମ ଶୁକରରେ ପ୍ରମୋଗନ ଫଳ ବାହାରିଛି ।”

ଖୁନ୍ ଆଗ୍ରହରେ ଗୁଣାକର ସିଂହ କହିଲେ, “ଅରେ । ଯତେ ନା ? ଅପଣଙ୍କର ତ ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଥିବ । ଆଉ କାହାର କାହାର ? ଆମ ସବୁଝିଜନରୁ ଆଉ କିଏ ପାଇଲେ ?”

“ଏ ସବୁଝିଜନରୁ ଜଣେ, ସୁମଲ୍ ବାବୁ, ଯେ ରଙ୍ଗପୁରରେ ଚହୁସିଲଦାର ।”

“ତା ମାନେ ଆପଣ ଓ ସେ, ସେ ତ ଆପଣଙ୍କର ଦୁଇ ବର୍ଷ ତଳେ ।”

“ମୋର ହୋଇନାହିଁ ସିଂବାବୁ, ସତେଇଶି ଜଣ ହେଲେ, ତହିଁରୁ ମୋ ସାଙ୍ଗର ନ’ଜଣ, ମୋ ତଳୁ ସାତଜଣ ।”

“ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା । ଆପଣଙ୍କର ନ ହେବାର କାରଣ କଣ ?”

ବନୋଦ ହସିଲା, କହିଲା, “ହେବାର କାରଣ କଣ ସେଇଟା ତ ଠିକଣା କରି ଜଣା ନାହିଁ ସିଂବାବୁ, ଜଣାଥିଲେ ମୁଁ ବହୁବର୍ଷ ହେଲେ ପ୍ରମୋଗନ୍ ପାଆନ୍ତି ।”

ଗୁଣାକର ସିଂ କହିଲେ “ନା, ନା, ଆଦୌ ଠିକ୍ ହେଲା ନାହିଁ ଏ ନିଶ୍ଚୟ, ଗୋର ଅନ୍ୟାୟ, ଗୋର ଅନ୍ୟାୟ ।”

ବନୋଦ ହସିଲା, କହିଲା, “ଆସ୍ତେ, ସିଂବାବୁ ଆସ୍ତେ । ନିଜଲେ ସରକାର ଯଦି ଜାଣିବେ ଆପଣ ତାଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା କରୁଛନ୍ତି ତେବେ ଆପଣଙ୍କୁ ଅସୁବିଧା ।”

ଗୁଣାକର ସିଂ କହିଲେ, “ହଁ, ଆପଣ ଏଠି ଖୁରଦାଡ଼ରେ ବାଟଗୁଲି ଏତେ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ହୋଇ ଏତେ ଝଟ ଝଟି ତ ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରମୋଗନ ହୁଇନାହିଁ, ମୁଁ ବା କଲେକ ଯେ ମୋର ବଳକା ଅନିଷ୍ଟ ହେବ ।”

“ହୁଏତ ଆପଣ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଆପଣଙ୍କର ଅସୁବିଧା ହେବ ନାହିଁ, ଏ ଗୁଣାକର ଗଲେ ବି ଚନ୍ଦ୍ରା ନାହିଁ, କାରଣ ଗରେ,—”

“ଫାଦର୍-ଇନ୍-ଲ, ନିଜଲେ ମୋର କଣ ଅଛି ?”

“ଠିକ୍ ଠିକ୍ । ସବୁ କାମକୁ ସେମିତି ଜଣେ ଲେଡ଼ା, ଯାହାର ନାହିଁ ନିଶ୍ଚୟ ତା ପକ୍ଷରେ ଅସୁବିଧା ।”

“ନାହିଁ ନାହିଁ, ମୁଁ ଖାଲି ଭବୁଡ଼ ଆପଣଙ୍କ ଭଲ ଅର୍ଥସରକୁ ସେମାନେ ପ୍ରମୋଗନ ନ ଦେଲେ କିମିତି ?”

“ଗୋଟାଏ କାରଣ ତ ବୁଝୁଥିବେ, ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରମୋଗନ ଦିଅନ୍ତି, କି ପ୍ରମୋଗନ ପାଇଁ ସୁପାରିସ୍ କରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଭିତରେ ମୋର ‘ଫାଦର୍-ଇନ୍-ଲ’ କି ‘ପ୍ରଦର୍-ଇନ୍-ଲ’ ନାହାନ୍ତି ।”

“ଆପଣ ଅଳ୍ପ କରୁଛନ୍ତି ।”

“କଣ କରିବି ବୋଲି ଆପଣ କହୁଛନ୍ତି ? ସରକାରଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ଦେବି ?”

“ଭାରି ଦୁଃଖର କଥା । ତୋର ଅନ୍ୟାୟ ।”

“ତାହେଲେ ? ଶୋକ କରିବି ?”

ଗୁଣାକର ସିଂ କହିଲେ “ଯଦି ଗୁଣାକର ଶେଷରେ ଧୂଆ ମୂଳା ଅଧିକ ମୂଳା ସମାନ, କାନ୍ଥନ ଠୁଁ କାଚର ବେଶି ଆଦର, ତା ହେଲେ କଣ ପାଇଁ ଗୁଣାକର ଲୋକେ ଯେତେବେଳେ ଓଦାକନା ଦେଇ, ପିଲାକୁଆଁଙ୍କୁ ଭୋକରେ ମାରି ସକୋଟ ନିଷ୍ଠାପର କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ହୋଇ ରହି ବର୍ଷ ପରେ ବର୍ଷ ବିତୋଉଥିବେ ? ମଣିଷ ଆପଣାକାମ ଉପରେ ନୀତି ଜାରି କରିବା ଲୋକଙ୍କ ପାଖେ ଅସ୍ତିତ୍ବ ହେବ, କାହା କଥା ନ ରଖିଲେ କିଏ କାହିଁକି ପ୍ରଶଂସା କରିବ ? ତେଣେ ସରକାର ବି ପୁରସ୍କାର ଦେବେ ନାହିଁ । ବୃଥା ଗଧଝଟଣି ।”

“ଆପଣ ସେପରି ଭାବୁଛନ୍ତି ସିନା, ସିଂବାବୁ, ମୁଁ ସେପରି ଭାବୁନାହିଁ । ମୋ ପୁରସ୍କାର ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଉଣ୍ଡରୁ ପାଉଛି, ଲୋକଙ୍କ ଉଣ୍ଡରୁ ପାଉଛି, ଲୋକଙ୍କ ଉଣ୍ଡରୁ ସବୁଦିନେ ପାଇ ଆସିଛି । ତାଠୁଁ କି ବଡ଼ ପୁରସ୍କାର, ଆହୁର ମୂଲ୍ୟବାନ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରକୃତରେ ଯାହା ମୁଁ ଖୋଜିଥାଏ । ସେଇଟା ମୋ ନିଜ ବିବେକଠୁ । ଆଉ କିଏ କଣ ଭାବୁଛି, ଭାବିଲା, ଭାବି ମତେ ପ୍ରମୋଗନ ନ ଦେଲା, ତା ଚିନ୍ତା ପାଇଁ ତା କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ମୁଁ ଦାୟୀ ନୁହେଁ, ସେ ଦାୟୀ । ଧରାଯାଉ, ସରକାର ଭାବୁଥିବେ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଦାୟିତ୍ବ ପାଇଁ ମୋ ଭଲିଆ ଲୋକ ତାଙ୍କର ଦରକାର ନାହିଁ, ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଲୋକ ଦରକାର । କେତେ ରଜା କର୍ମିଦାରଙ୍କ କଥା ଶୁଣିଥିବେ ତ, ନିଡ଼ରୁଆ ସକୋଟ ଟାଣୁଆ ନୀତିମନ୍ତ୍ର ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତାବୀ କର୍ମିଦାର ତାଙ୍କୁ ଅଡ଼ୁଆ, ସେପରି ଲୋକଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ,—ସେମିତିଆ । ମୋର ସେଥିପାଇଁ ଚିନ୍ତା କାହିଁକି ହେବ ?”

ଗୁଣାକର ସିଂ ବି ଗଲେ ।

ସେ କାମରେ ମନ ଦେଲା । ମକଦ୍ଦମା ପଡ଼ିଲା । ସେ ସବୁଦିନ ପରି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ବସିଲା, ଚାରିପଟା ଚଳାଇଲା । ତା ପରେ ସବୁ ଟ୍ରେଜେସ୍ କାମ, ଜେଲ୍‌ଖାନା ପରି ଲୁହା ରେଲିଂ ଦିଆ କବାଟ ସେକରେ ତା କାମ, ଭିତର ବଖରାରେ

ମଣି ଠିକ୍ କିଛି ଆକାରରେ ରହୁଥିବା ଅଫିସ-କିଛି କାଢ଼ିବାକୁ ଥରେ ଫିଟୁକ ଖୋଲାହେଲେ ଅଫିସ ଗନ୍ଧରେ ମୁଣ୍ଡ ଚାଲେଇ ଦିଏ, ଗନ୍ଧଟା ପବନରେ ଓହ୍ଲୁଥାଏ ବହେ ବେଳ, ହଜାର ହଜାର ଟଙ୍କାର ଷ୍ଟାମ୍ପ ଓ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ନୋଟ, ଟଙ୍କା ଓ ଖୁରୁରୁ ଦେଇ କାମ, ଟଙ୍କା ପଇସା ହସାବ, ଅଫିସର ବଡ଼ବାବୁ ସେଠି ବି ମୁଖ୍ୟ କରନ୍ତି, ପୁଣି ଉଠାଉଥିଲେ ତା' ପ୍ରମୋଶନ କଥା, ବିନୋଦ ଚରକ ହୋଇ କହିଲା, “ପୁଣି ଯେକଥା ? ଯେଗୁଡ଼ାକ ଏଠି କାହିଁକି ?”

ଟେକ୍ସଟି କାମ ସାରି ବିନୋଦ ଫେରିଲା ନିଜ ବଖୁରକୁ । କେତେ ଶୁଭ୍ର ଏ ଫାଇଲ୍ ଆସିଥାଏ, ସେ ମନୋନିବେଶ କଲା । କିନ୍ତୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ମନ ଅସମ୍ଭାଳ ହୋଇ ଉଠୁଥାଏ । ମନେ ପଡ଼ୁଥାଏ, ମନ ପ୍ରାଣ ତାଳିଦେଇ କେତେ ସେ ଝଟିଛି ! କେହି କେବେ ତା' କାମକୁ ବାହୁ ଦେଇ ନାହିଁ । ପ୍ରଶଂସା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ସେ ଶୁଣି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ପଦୋନ୍ନତି ଦେଲାବେଳେ ତା ନାଟା ବିଶ୍ୱରକୁ ଆସିଲା ନାହିଁ । ତାଠାରୁ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପଛର ଯେ ତାକୁ ନିଆଗଲା, କେତେବେଳେ ସେ ବି ହେବ ତାର ଉପରିକ ! କେତେ ବଡ଼ ଯତ୍ନ ! କି ଲଜ୍ଜା ! କି ଅଧମାନ ! କାହିଁକି ଏପରି ହେଲା ! ଆଗେ ତା' ସାଙ୍ଗରୁ ଗୁରୁଜଣଙ୍କୁ ପଦୋନ୍ନତି ଦିଆ ଯାଇଥିଲା, ଯେତେବେଳେ କି ବାଧୁଥିଲା, ଏଥର ତ ବହୁଗୁଣେ ଆହୁରି ଅଧମାନ !

ସେ ଭାବିଲା, ଗୋଟାଏ କିଛି ତା'ର କରିବା ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ କିଏ ସେ କରିବ ?

ଯେତେଠି ଯେତେ ସ୍ତରରେ ଯେଉଁମାନେ ତାର ଉପରିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର ଅବିଶ୍ୱାସ ଆସିଲା । ଭାବିଲା, ଲୋକେ ଖାଲି ସେଠି ଗୁରୁତେଇ କାମ ଉଠେଇ ନିଅନ୍ତି, ବନ୍ଧୁତା ଓ ଆନୁରୋଧ ପାଆନ୍ତି, ଉପକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସଲିମ୍ ଆଲିକୁ ସେ କେତେ ଭଲ ପାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱକ୍ଷେପରେ ସେ କଣ ତାକୁ ଟାଣକରି ସୁପାରିସ୍ କରୁଥିବେ ? ସେହିମାନଙ୍କ ସୁପାରିସ୍ ଅନୁଯାୟୀ ତ ଜିହ୍ୱା ହାକିମ ତାଙ୍କ ସୁପାରିସ୍ ଦେଇଥିବେ, ନ ହେଲେ ନିଜେ ସେ କଣ ତା କାମ ଦେଖିଛନ୍ତି ?

ଗୋଟାଏ କିଛି କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କଣ ? ହଁ, ସରକାରଙ୍କୁ ସେ ଗୋଟିଏ ଆବେଦନ ପତ୍ର ଦେବ, ସେ ବୁଝନ୍ତୁ ନ ବୁଝନ୍ତୁ, ଫଳ ଯାହା ହେଉ । ତା ଆଗରୁ ସେ ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଡେବ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ କହିବ ।

ଏବେ ନେଲା, ଏସ୍. ଡି. ଓ. ‘ଜାବ୍ କାମ୍ପ୍’ରେ ଅଛନ୍ତି, ସ୍କେନୋ ବାବୁ ଘାଲେ ଚାଲିଗଲେଣି ।

ପହଞ୍ଚିଲା ।

“ନମସ୍କାର ସାର୍ !”

“ଆସନ୍ତୁ, ବସନ୍ତ ।” ଶ୍ରୀରାମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତା ମୁହଁକୁ ଅନାଇଲେ । ଶ୍ରୀରାମ କଅଁଳ ହୋଇ ପହଞ୍ଚିଲେ, “କଣ ?”

“ଆପଣଙ୍କର ଯଦି ଅନୁମତି ହୁଏ ତେବେ ମୋର କିଛି ନିଜକଥା କହିବୁ ସାର୍ ।”

“କହୁ ନାହାନ୍ତି ?” ସେ ଆଗ୍ରହରେ ଅନାଇ ରହିଲେ ।

“ମୋର ପ୍ରମୋଗନ ହେଲା ନାହିଁ, ମୋ ସାଙ୍ଗର ଲୋକ, ମୋଠୁଁ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପଛର ଲୋକ ବି ରଲେ ।”

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଘରୋଇ ପକାଇଲେ ଉଠି ପଡ଼ି ଘର ଭିତରେ ଉଠିବ ଏକର ସେକର ହେଲେ, ନିଜହାତରେ କବାଟଟି ବନ୍ଦ କରିଦେଇ ଆସି ବସିପଡ଼ି କହିଲେ,—

“ମୁଁ ଜାଣେ । ମୁଁ ଭାବି ପାରି ନ ଥିଲି । ଆପଣଙ୍କର ଏଠିକା କାମ ବସନ୍ତରେ ମୋର ଯାହା ଧାରଣା ହୋଇଛି ମୁଁ ଭାବି ନ ଥିଲି ଏପରି ହେବ, ପୁଣି କଣ ହୋଇଥିଲା ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ମୁଁ ଦୁଃଖିତ । ଦୁଃଖିତ କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କିନ୍ତୁ ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ ।”

“ଆଉ କି ଆଶା ରହିଲା ସାର୍ !” ବିନୋଦ ଗଡ଼ଗଡ଼ କରି କହିଗଲା ତାର ଚାରିଆଡ଼ା ଜୀବନର କାମକଥା ।

ଶ୍ରୀରାମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କହିଲେ, “ଆପଣ ମୋର ସାନଭାଇଟିଏ ପରି । ମୋ କଥାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ, ଶୁଣନ୍ତୁ, ମଣିଷ ଜୀବନରେ ଏମିତି ହେବା ନୂଆ ନୁହେଁ । ମନପ୍ରାଣ ଢାଳି ଦେଇ ଖୁବ୍ ଭଲକାମ କରିବା, — ସେଇଟା ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ମଣିଷ ନିଜେ କରି ପାରବ । କେଉଁଠି ଦୋଷ ହୁଅନ୍ତି ଥିଲେ ନିଆରେ ପଡ଼ିଲେ ଲୋକେ ଧରିବେ, ଅଭିଯୁକ୍ତ ଲାଗିବ । କାମ ନ କଲେ ଗୁଡ଼େ କିଏ ? ଦରମା ତ ନେଉଛୁ, ଭୁକିବ କରୁଛୁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରମୋଗନ, ସେ ଅଲଗା କଥା । କାମ ବି ଦରକାର, ଭାଗ୍ୟ ବି ଦରକାର । ତେବେ, ଭଲକାମ କରୁଥିଲେ ପ୍ରମୋଗନ ଅଟକିବ ନାହିଁ । ଏଥରଟା ସିନା ଗଲା, ଆଉ ଥରକୁ ହେବ, ସେହି ଧରନ୍ତୁ” ।

“ମୁଁ ତାହେଲେ କଣ କରିବି ସାର୍ ?”

“ଏଇଟା ଭୁଲି ଯାଆନ୍ତୁ । ଯେମିତି କାମ କରୁଥିଲେ ସେମିତି କରନ୍ତୁ । ଆଉ, ମୁଁ ତ ଅଛି, ମୋଠୁଁ ପରାମର୍ଶ ନେଉଥିବେ । କିଛି ଯଦି ନ ଭାବିବେ, ଗୋଟିଏ କଥା କହିବି । ନା କହିବି ନାହିଁ ।”

ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇ ବିନୋଦ ପଚାରିଲା, “କହନ୍ତୁ ସାର୍ ।”

“ନା, ଆପଣ ଛଳ କରିବେ, ଅନ୍ୟଥା ଭାବିବେ । ଏଇ ଯେଉଁ ଖୁବ୍ ପାଠପଢ଼ା ପିଲାଏ, ଉତ୍କଳ ଗ୍ରନ୍ଥ, ସିଧାସଳଖ ଶ୍ରେକଠୋକ୍ ସେମାନେ ସେମିତି । ମୁଁ ବି ଦିନେ ନୂଆ ନୂଆ ସେମିତି ଭାବୁଥିଲି । ଭଲ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲି ତ । ଗୁଡ଼ନ୍ତୁ ମୋ କଥା ।”

“କଣ କହୁଥିଲେ କହନ୍ତୁ ସାର୍, ଆପଣଙ୍କ ଉପଦେଶ ଲୋଡ଼ୁଛି ଆଉ କଥା ଶୁଣି ଛଳ କରିବି ?”

“ଢେବେ ଶୁଣନ୍ତୁ । ଆପଣ ଭଲକାମ କରୁଛନ୍ତି, ଆପଣଙ୍କ ବିବେକ ବୁଝୁଛି, ଭାରି ଠିକ୍ କଥା, ଉଚିତ କଥା । କିନ୍ତୁ ସଂସାର ସ୍ତେ । ପ୍ରମୋଦେନ୍ଦ୍ର, କେମିତି ? କିଏ ଦିଏ ? ତା ଉପରେ ତା ଉପରେ ଥାଏ ଥାଏ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ କର୍ମଭାଗ, କାମ ମାପନ୍ତି । କାହିଁରେ ? ତାଙ୍କ ମନରେ କିଭଳି ମନ ? ମଣିଷର ମନ । ମଣିଷ-ମନ ଉପରେ ଖାଲି କଣ ଆଇନ୍ ପ୍ରକାରେ ହେଉଥିବା କାମକାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭାବ ପକାଏ ? ପ୍ରଭାବ ପକାଏ ନାନା କଥା । ଦୁନିଆଁକୁ ଦେଖନ୍ତୁ, ଭାବନ୍ତୁ, ବୁଝିପାରିବେ । ନାନା କାରଣରୁ ମନ ଏପରି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଯାଏ ଯେ ଦେବା ହାତଟା ସୁପାନ୍ଧ ଆଡ଼କୁ ନ ଯାଇ ବେଳେ ବେଳେ ଅପାନ୍ଧ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଯାଏ । ଚଳୁଛି ଲୋକେ ଉପରିକମାନଙ୍କୁ ନାନା ବାଗରେ ଖୁସି କରିବାକୁ, ପ୍ରଭାବିତ କରିବାକୁ ବରାବର ଖୋଜୁଥାନ୍ତି । ସେଇଟା ପାଠ ନୁହେଁ, ଶାଠ, କିନ୍ତୁ ଗୁକିରିରେ ତ ମଣିଷମାନଙ୍କ ଯତ୍ନେ ସଫଳ, ସେଠି ଶାଠ ବି ଖୁବ୍ କାମରେ ଲାଗେ । ଇଂରେଜରେ ତାରି ନା

‘ଟ୍ୟାକ୍ସ’ ଆପଣ ଏ ବାଗରେ କେବେ ଭାବିଛନ୍ତି ?

“ନା ।”

“ମୁଁ ସନ୍ଦେହ କରୁଥିଲି ବି ସେଇଆ । ଆପଣ ବିଚାରକ ହିସାବରେ ଧର୍ମ-ସୁଧର୍ଷିତ, ଖୁବ୍ ଭଲ । କିନ୍ତୁ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ପଦ୍ଧତି, ଏଠି କଣ ବିଚାର କାମଟା ହିଁ ଏକମାତ୍ର କାମ ନା ଅନ୍ୟ କଥା ଅଛି ? ସେଇଟା ଭାବନ୍ତୁ । ଧରନ୍ତୁ, ପୁଲିସ୍ ମକଦ୍ଦମା । ଆଉ ପାଖେ ଓକିଲ, ଆଇନ୍ କାମ ତାଙ୍କ ଜୀବିକା, ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ପାଠ ପଢ଼ିଛନ୍ତି, ଦିନରୁ ଲାଗିଛନ୍ତି । ପୁଲିସର ସେ ସୁବିଧା ନାହିଁ, ସେ ଆଇନ୍ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କଲଭଳି ବିଦ୍ୟା ବି ନ ଥିବ, ମକଦ୍ଦମାଟିଏ ଜାଗାଉପରେ ଏନକ୍ୱାଇରି କରି ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ସାକ୍ଷୀ ପ୍ରମାଣ ଯୋଗାଡ଼ କରିବା ବି ପୁଲିସ୍ ପକ୍ଷରେ କେଡ଼େ କଷ୍ଟ, ସେଠି ତ ଆଉ ପଟ୍ଟା ତଳେ ବସି ଲେଖିବା କାମ ନୁହେଁ ତେଣୁ ଏଇଟା ଜଣାଶୁଣା ଯେ କଚିରିରେ ପୁଲିସ୍ ଯେ ମକଦ୍ଦମା ଚଳାଏ, ନାନା ଅସୁବିଧା ଭିତରେ । ଆପଣ ଯଦି ବହୁ ଅନୁସାରେ ଚିପିଚିପି ସାକ୍ଷୀପ୍ରମାଣ ଆଇନ୍‌ଯୁକ୍ତ ଖୋଜିବେ, ଆଉ ପକ୍ଷ ଓକିଲ ହେଣ୍ଟି ମାର୍‌ବେ ତ, ପୁଲିସ୍ ବି ହଟ୍‌ହଟା ହେବେ, ଆପଣ ଆସାମୀକୁ ଗୁଡ଼ିଦେବେ, ଆଉପକ୍ଷ କହିବେ

ଲୁ ଧର୍ମ-ଧର୍ମିର, ନ୍ୟାୟ ଦେଲେ ପୁଲିସ୍ କଣ କହୁବ ! କହୁବ, ସେ ନ ଗୁରୁ
ଦେଉଛନ୍ତି, ପୁଲିସ୍ ହେଉପଡେ ଆମେ କାହିଁକି ଏତେକଷ୍ଟ କରି ଫୁଲ୍ଲ ଲୋକକୁ ଧରିବୁ
କହିବି ନିଜେଇବୁ ? ସେଇଟି—ଶାନ୍ତି ଶୁଙ୍ଖଳା ନଷ୍ଟ ହେବ, ନାନା ଅନ୍ଧଶୁ ହେବ,
ତା ମରେ ସାଧାରଣ ଲୋକେ ବି କହୁ ହୁଲିବେ, ଭଲ ହାକିମ ଅଛନ୍ତି ଆମ ଅଞ୍ଚଳରେ
ସେ ଧନଜବନ ବି ନିପପଦ ନୁହେଁ, ଜମା ରଟିବ ସରକାରଙ୍କର । କେଉଁ କର୍ମଶୂଳ
କେଉଁ ସରକାର ଦେଉଳ ଧର୍ମ-ଧର୍ମିରକୁ ବାହାବା ଦେବେ ? ନା କହୁବେ,—
‘ବରୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଖୁବ୍ ଭଲ, ସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ‘ଟ୍ୟାକ୍ଟ’ ଅଛୁବ ।’

ବନୋଦ ବଳବଳ କରି ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନାଇଲା । କହୁଲା, “ପୁଲିସ୍ କେପରେ
ନୋ କନଭିକ୍ସନ ନୋ ସମୋଜନ !—ପୁରୁଣା ଲୋକେ ଯାହା କହୁଥିଲେ !”

ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ମୁଁ କାହିଁ ତା କହୁବ ? ଆପଣ ଭୁବନ୍ତୁ !”

ବନୋଦ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ଅଇବରେ ନ ପଡ଼ିଲେ ତଥାପି ବି ପଦ ମକଦ୍ଦମାରେ
କାହାକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବ, ଅଧିକ୍ଷରେ ଓଲଟିବ ନାହିଁ ? ସେତେବେଳେ ତ
ଅପରମାନେ ହୁଁ ଲେଖିବେ—“ସ୍ଵାର ବରୁ ଓଲଟା”, ନିଜ ବେବେକ ବି ଝମା
ଦେବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଲୋକକୁ ଦଣ୍ଡଦେଲେ ଧର୍ମ ବି ସହିବ ନାହିଁ ।”

ଚୌଧୁରୀ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇଲେ, କହିଲେ, “ନା ନା, ଜାଣି ଜାଣି ଅଧର୍ମ କରନ୍ତୁ
ବୋଲି ମୁଁ କହୁବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସବୁଆଡ଼େ ଜନ କାମ କଲବେଳେ ଅଜାଣତରେ ଭୁଲ୍
ବ କେତେବେଳେ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ କଣ ହାଇକୋର୍ଟ୍ ହେଉଛୁ ? ଆମର ଭୁଲ
ହେଲେ ଉପରକୋର୍ଟ୍ ଅପିଲ୍ରେ ସଜାଡନ୍ତୁ ! ହଁ, କିଏ କହୁବ, ସ୍ଵାକ୍ଷର ବେଶି ବସୁ
ଅପିଲ୍ରେ ଓଲଟେ, ଲେଖି ବି ଦେଇ ଦିଏ ଧାଡ଼ି । କଣ ହେବ ? ତତେ ପାଣିରେ
କଣ ଘର ପୋଡ଼େ ?”

ବନୋଦ ଗୁନ୍ ହୋଇ ବସିଲା । ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ଶାସନ ସ୍ଵେ, ଶୁଣିଆଡ଼କୁ
ଜଗିବାକୁ ପଡ଼େ, ଅବଢ଼ା ଦେଖି ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଯେଉଁଠି ଯାହା, ଯାହାକୁ ଯାହା, ଏକା
କଣ୍ଠରେ ଶୁଣିଅଡ଼େ କାମ କଲେ ଶାସନ କଣ ତଳପାରିବ ? କେଉଁ ଲୋକର ଝମତା
କେତେ, ଦଉଡ଼ି କେତେ ବାଟ, ତା ବି ନ ଚାହିଁଲେ ନ ଚଲେ । ନିଜ କଥା ଭୁବନ୍ତୁ,
ଇଂରେଜ୍ ଅମଳରେ କାମ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଥିଲା କେବଳ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅଫିସରଙ୍କ
ହାତରେ ଝମତା, ତାଙ୍କ ମନ ଦେଇ ପାରିଲେ ପ୍ରମୋଶନ ହେଉଥିଲା । ଏବେ ତା’ତ
ଦରକାର ହିଁ, କିନ୍ତୁ ତା’ ଉପରେ ଆଡ଼ର ଅଛନ୍ତି ଅନ୍ୟମାନେ, ଲୋକ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ
ସେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ସେମାନେ । ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେମାନଙ୍କର ସିଧା କଥାଭାଷା,
କାରବାର । କିଏ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁ, କିଏ ତାଙ୍କର ବିରାଡ଼ୀ, ସେମାନେ କିଏ
କେତେବେଳେ ତାଙ୍କ କାନରେ କଣ ଫୋଡ଼ି ଦେବେ ଆମେ ତା ଜାଣିବା କଷ୍ଟ ।

ମେଢ଼ୁ ଫଳ ଜଣ ହେବ ଆମେ କଣ ଜାଣିପାରିବୁ ? ମନ୍ତ୍ରୀ କହିବେ ସେନେଟେରିଜ୍—
ସ୍ୱା କର । ସେନେଟେରି କହିବେ କର୍ମସନରକ୍ତ, କଲେଜରକ୍ତ—ସ୍ୱା ହଉ, ମନ୍ତ୍ରୀ
ଗୁହାନ୍ତି । ଏଇଥରୁ ବୁଝୁଥିବେ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ତା ହେଲେ ଆମେ କଣ କରିବା ଦରକାର ?”

ଗୁରୁ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ନୂଆ କିଛି ନୁହେଁ, ଆମ କାମ କରୁଥିବା ।
ଏତିକି ଯେ, ଖାଲି ଗୋଟାଏ ଆଡ଼କୁ ଆଖିରଖି ଯେ କାମ କରିବ ସେ ଅତ୍ୟୁତରେ
ପଡ଼ିବା ଆଶଙ୍କା, ଗୁରୁଆଡ଼କୁ ନିଆରଣ କାମ କରିବା ଭଲ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ନିଆ
ହେଲା, ଆମ ନିଜ ଭିତରେ ପୁରୁ ଶକ୍ତି ଓ ସହଯୋଗ ଦରକାର । ଭବନ୍ତୁ ସ୍ୱେ ଆମର
ଗୋଟିଏ ଚର । ଚର ଠିକ୍ ଗୁଲେ କେମିତି ? ପରସ୍ପର ଭିତରେ ବୁଝାମଣା ଥାଏ ।
ପରାମର୍ଶ ଦିଆନିଆ ଗୁଲେ । ସମସ୍ତେ ମୁରବିକୁ ପରୁରନ୍ତି, ମୁରବି ପରାମର୍ଶରେ ଗୁଲନ୍ତି ।
ଏକା ଏଠି ବୋଲି ନୁହେଁ, ସବୁଠି, କର୍ମଗୁଣମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଯଦି ଏଭଳି ମେଣ୍ଟ
ନ ରହେ, ତେବେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଆସୁଛି, ସେମାନେ ଅସୁବିଧାରେ
ପଡ଼ିବେ ।”

“ମୁଁ ଚିଢ଼ିପାରୁ ନାହିଁ ସାର୍, କଣ ମୁଁ କରିବା ଉଚିତ ।”

“ଆପଣ ପିଲଲେକ । ଆପଣ ଆସୁନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ମୋ ପାଖକୁ ବାରମ୍ବାର ?
ମତେ କଣ ପର ଭବିଷ୍ୟ ? ଭୁଲ୍, ଭୁଲ୍ ।”

“ତା ନୁହେଁ ସାର୍, ବେଳ ମିଳେ ନାହିଁ ।”

“ମନ ଥିଲେ ବେଳ କରିହେବ । ଯେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା ଆସନ୍ତୁ । ଏଠିକି ଆସନ୍ତୁ
କି ବସାଠିକି ଆସନ୍ତୁ । ଏଥର କଣ ଏମିତି ଗୋଟାଏ ହୋଇଗଲା ଥିବା, ମୁଁ ନିଜର
ଦେଉଛି ଆଉ ହେବ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ମତେ ମନେ ପକେଇବେ ।”

“ଆପଣ ଜଣାନ୍ତି ଗୋଟାଏ ଆବେଦନ ପତ୍ର ଦେବ ସାର୍, ଆପଣଙ୍କ ସୁପାରିସ୍
ଦରକାର ।”

“ଆପଣ ନୁହେଁ, ପ୍ରାର୍ଥନା । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଦରକାର ଗୁଣିଥା, ଆମ
ଆବେଦନରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ବୋଲି ରହିବ । ଦିଅନ୍ତୁ । ଭଲ କରି ଲେଖନ୍ତୁ । ମତେ
ଦେଖାଇବେ । ଖୁବ୍ ବଡ଼ ହେବ ନାହିଁ, ଅଳ୍ପ ଲେଖିବେ ତହିଁରେ ସବୁକଥା ରହିବ ।”

“ଆପଣଙ୍କ ସୁପାରିସ୍ ?”

“ସେ ଆପଣ ବ୍ୟସ୍ତ ହୁନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଯାହା କରିବା କଥା ମୁଁ କରିବି । ଏ ସବୁଥିରେ
ସୁପାରିସ୍ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ତ କିଛି ଲେଖା ହୁଏ ନାହିଁ, ଗୋଟାଏ ଗତ ପ୍ରକାରେ ଲେଖି

ଦେଇ ପଠାଇ ଯାଆନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ ତ,—” ସେ କହୁ କହୁ ଅଟକି ଗଲେ । ପୁଣି କହିଲେ, “ଭୁଞ୍ଜନ୍ତୁ, ଆଉ ମୋର ମୁଁ ଯାହା ଲେଖିବାର ଲେଖିବି, ଅସଲ କଥା, କଲେକ୍ଟରଙ୍କୁ କହିବି ।”

“ଆପଣ କହିଲେ କିଛି ହେବ ନିଶ୍ଚୟ—”

ରାଉବ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ଭାଗ୍ୟ । ଏଥରଟା ତ ଗଲା, ଯାହା ହୋଇଗଲା ହୋଇଗଲା, ଆଉ ଲେଉଟିବ ନାହିଁ, ଅନ୍ତତଃ ଆଉ ଥରକୁ ନାମରେ ଲାଗିବ ।”

“ଏଥର ହେବ ନାହିଁ ଯାହା ? ଅନ୍ୟାୟ ହେଲା, ତଥାପି ବଦଳିବ ନାହିଁ ?”

“ଯେଉଁମାନଙ୍କ ନାଁ ଗେଜେଟରେ ବାହାରଗଲା ତହିଁରୁ କାହାର ନାଁ କଣ ଆଉ କଟା ହେବ ? ତା ହୁଏ ନାହିଁ । ହଠାତ୍ ଆଉ କଣ ଜାଗା ଖାଲିଥିବ ସେ ବଳକା ଆଉ ଜଣକୁ ନିଆ ହେବ ? ସେମିତି ହୁଏ ନାହିଁ, ପୁଣି ଚାକିରି ଖାଲି ହେଲେ—”

“ସେ ଆଉ କେତେ ବର୍ଷ ଲାଗିବ କେଜାଣି ?”

“ବର୍ଷ କଣ ? ଭଗବାନ ଜାଣେ ଆଉ ବର୍ଷକୁ,—କିନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ, ଯାହା ମୁଁ କହିଲି, ମୁଁ ତ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ହଁ, ସେ କାମରେ ଆପଣ ମତେ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ହେଲା ।”

“ସାହାଯ୍ୟ କରିବ ? ମୁଁ ?”

“ନିଶ୍ଚୟ, ନିଜେ ଧାତ ନ ଲାଗେଇଲେ ପାଟିକି ରୁଣ୍ଡା ଯାଏ । ଆପଣଙ୍କୁ ବହୁତ ଚୁଟେଇଲିଣି, ସବୁ କହି ସାରିଛି, ଏଣିକି ଆପଣଙ୍କ ଇଚ୍ଛା । ମୋଠିଠି ମୁହଁ ଉପରୋଧ ନାହିଁ, ଭଣ୍ଡା ଭଣ୍ଡି ନାହିଁ, ସ୍ଲେବ୍ ଠୋକ୍ । ଚାକିରି ଗୋଟାଏ ଭାରି ପୁରୁଣା ବୃତ୍ତି । ତାକୁ ତା ବାଗରେ ସେବା କଲେ ସେ ବର ଦିଏ । ଅନ୍ୟ ବାଗରେ କଲେ ସେ ଶୁଣେ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ,—ଭାଗ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ, ଅବଗୁର ? ତା’ର ହେଲେ ହୋଇଥିବ । କିନ୍ତୁ ଏ ତ ପ୍ରଥମଥର ହେଲା ନାହିଁ, ଆଗରୁ ବି ହୋଇଛି । ସବୁ ସୁଟି ଖାଲି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠିଠି ଦେଖୁଥିବେ, ନିଜଠିଠି କିଛି ଖୋଜିବେ ନାହିଁ ? ସେଇଟା ଖୋଜନ୍ତୁ । ସଜୋଟ, କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ମାନିଲି । ତେବେ କାହିଁକି ? ଏସବୁ ଆଇ ପୁରା ଚାକିରି ବାଗ ଧରିବାରେ କେଉଁଠି ଭୁଲ ହୋଇଥିବ । ସେଇଟା ହିଁ ସମ୍ଭବ । ଏଇ ମନସ୍ଥାପ ଆପଣଙ୍କ ମନରେ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଆଣି, ଯେ ମୁଁ ବି ଚାକିରି ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ଜିତିବି । ଭାବନ୍ତୁ, ଆପଣ ସୁସ୍ଥିରେ ଶୋଇଥିଲେ, ଭଗବାନ ଦେଲେ ସେ ଗୋଟାଏ ମାମାନ୍ୟ ଠୋକ୍‌କର, ଏ ଗୋଟାଏ ପଡ଼ିସଞ୍ଚ ବେଳ, ଆପଣ ବଦଳିବେ । ଜଟିଳ ଜୀବନକ୍ଷେତ୍ର ସେ, ଚାକିରୀରେ କଠୋର ନିଷ୍ଠାର ବାସ୍ତବତା, ଏଠି ଭ୍ରଷ୍ଟମୁଲତ

ସରଳତା ଓ ଆଦର୍ଶବାଦ ଖାସେ ନାହିଁ, ସେଇଟା ସତେ ଅବା କଲ୍ଲନା-ବାଲାସ, ଏଠି ଅନ୍ୟାୟ, ଅବିଚାର, ଅସମତା, ଅସତ୍ତ୍ୱ, ହିଂସା, କୃରତା, ଶୋଷଣ, ଯନ୍ତ୍ରଣା ଏଇସବୁ ସତ୍ୟ, ସେଇ ପଶୁସତ୍ତା ଶତମାଟିରୁ ଫସଲ ଉତ୍ପାଦନେ, ବଢେ, ନାଲ ରକ୍ତ ମାଂସ ଭିତରୁ ଜୀଅନ୍ତା ଶିଶୁ ଜନ୍ମ ହୁଅନ୍ତି, ଏସବୁ ବି ବୁଝିବା ଦରକାର ତ ? ନ ହେଲେ କୁହୁମ୍ବ କେମିତି ପୋଷିବେ ? ସଂସାରରେ ଠିଆ ହେବେ କେମିତି ?

ଆଜି କହୁଛୁ ବିନୋଦ ବାବୁ, ଆପଣଙ୍କୁ କହୁଛୁ, କାରଣ ଆପଣଙ୍କ ମନର ଦୁଃଖ ମୋ ହୃଦୟ ଭିତରେ ବାଜୁଛି, ଖୁବ୍ ଦୁଃଖରେ ମୁଁ ଭବସ୍ୱବଦ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ଶୁଣନ୍ତୁ, ମୁଁ ଅବକଳ ଆପଣଙ୍କପରି ହୋଇଥିଲି ଦିନେ । ଆହୁରି ଖଟ, ଆହୁରି ବେପରୁଆ, ମୁଁ ବି ଥିଲି ଆଦର୍ଶବାଦୀ । ଭବୁଥିଲି ଯାହା ହେବ ହେଉ, ଭାବିବି ପଛେ ନଇଁବି ନାହିଁ । ମୋର ସେକାଳ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲେ ମନରେ ଗଟ୍ଟ ବି ହୁଏ, ହସ ବି ମାଡ଼େ ।”

ସେ ଅଟକି ଯାଇ ଅନ୍ୟମନସ୍କ ହେଲାପରି ଗୋଟାଏ ଆଡ଼େ ଅନାଇଁ ରହିଲେ । ବିନୋଦ ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ, ଆଖିକୁ ଦେଖୁଥାଏ, କାବା ହେଉଥାଏ, ଲାଗୁଥାଏ ସେ ଦେଖୁଛୁ ରୁକ୍ଷ ପଥର ସନ୍ତରୁ ପାଣି ଝରୁଛି, ସେ କେଉଁ ସ୍ୱର ଦେଖୁଛନ୍ତି ।

କହିଗଲେ, “ସେତେବେଳେ ଗୁକ୍ତି କରିବା ବେଳ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ମୁଁ ନାଟକ ବି ଲେଖୁଥିଲି, ଯୋଡ଼ିଏ ଲେଖିଥିଲି, ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଚରେ ଅଭିନୟ କରୁଥିଲି, କଲେଜ୍ ଦିନୁ ଆଭିନେତା ବୋଲି ମୋର ନା ଥିଲା ।

ହଁ, ମୁଁ ଗୁକ୍ତି କରିଥିଲି କିନ୍ତୁ ଥିଲି ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମୀ, ସ୍ୱାଧୀନମନା, ଆଦର୍ଶବାଦୀ, ନୀତିବାଦୀ, ଉତ୍କଳ । ଭଲକାମ କରେ ବୋଲି ଖୁବ୍ ଖ୍ୟାତି ପାଇଲି, ଲୋକେ ଜୟ ଜୟକାର କଲେ, କିନ୍ତୁ ପଦୋନ୍ନତ ମୋର ହେଲା ନାହିଁ । ମୋ ସାଙ୍ଗଲୋକ ମୋର ହାକିମ ବି ହେଲେ । ହୁଅନ୍ତୁ ଯେ ଯାହା, ମୁଁ ଆହୁରି ବେଖାଦର୍ ହେଲି । ଆଉ ଥରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମୋ ଉପରେ ଡିଆଁ ଦେଲେ । ଖୁବ୍ ମର୍ମାହତ ହେଲି ।

ସେତିକି ବେଳେ—” ସେ ନମସ୍କାର କଲେ ।

“ସେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗଲେଣି, ତାଙ୍କ ସ୍ୱରକୁ ବାରମ୍ବାର ଦଣ୍ଡବତ କରେ, ସେ ମୋ ଏସ୍.ଡି.ଓ. ଥିଲେ, ରାସ୍ତା ହାହେବ, ଦାଣରଥୀ ଶତପଥୀଏ । ଖୁବ୍ ନା ଡାକ୍ ଅତିସର ସେ କାଲର । କାମ କରି କରି ବାଲ ପାରିଥିଲା । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବି ଏକପ୍ରକାର ବେଖାଦର କରି ଚଳୁଥିଲି, ଭବୁଥିଲି ମୁଁ ମୋର ସିଧା ବାଟରେ ଥିଲେ ସେ ଆଉ କି ଅନ୍ଧକ୍ଷ କରି ପାରିବେ, ଯଦିତ ସେ କାଲର ଏସ୍.ଡି.ଓ. କଣ ତା’ ମୁଁ ଜାଣିଥିଲି, ଯାହା ଗୁହ୍ୟବେ ତା କରେଇ ପାରିବେ, କଲାକୁ ଧଳା, ଧଳାକୁ କଳା, କେଜାଣି କାହିଁକି, ତାଙ୍କର ମୋ ଉପରେ ଦୟାହେଲା । କବାଟ ଲଳିଲେ । କହିଲେ, ‘ହୋ’ ବାବୁ,

ଶୁଣ । ଗୁଳିର କରି ଆସିବ ? ନା ଆଉ କୋଉଥ ପାଇଁ ? ତେମେ କୁଆଡ଼େ ଏକମୁହାଁ ହୋଇ ଧାଇଁବ ? ମୁଁ ଧୁମ ବାପ ବସୁର । ବୁଢ଼ା ବାମ୍ବୁଣ । କେତେ ପାଠ ପଢ଼ିବ ? ମନୁ, ଶୁଣନ୍ତୁ, ସ୍ବାକ୍ଷ ନାଁ ସବୁ ଶୁଣିଥିବ ତ ? ବାହୁଣର ଧର୍ମକୁ ଗୁଳିଧର୍ମ ଜନପତି ଭାବେ ଜାଣିବ ? ଶାସନ ପାଇଁ ଗୁଳିଧର୍ମ ଦରକାର, ଶୁଣନ୍ତୁ ମାତ୍ର ଦରକାର, ଜାଣିଥିବ । ସଂସ୍କୃତ ଯେବେ ଜାଣିଥିବ କୌଣସି ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁଣନ୍ତୁ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ । ବାବୁ, କେଉଁ କେଉଁ ପାଠ ଲାଗିବ, କି କାଲିଦା କାଟି କରିବ ସେଇଟା ଶାଠ । ସେ ସଂସାର ବୋଲି ଯେଉଁ ଧୁଳିକ୍ଷେପ ସେଠି ପୋଥି ବାଲିଗଣ ଖୋଳି ଖୋଳି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଖେ ହାରି ଯାଇ ତେମେ ସବୁ ନାଟ ଧୁଳି ଯାଇ ପଲେଇଲେ କଣ ଯଶ ପାଇବ ଭାବିବ ? ନା, କଣ୍ଠାକୁ କଣ୍ଠାରେ ଶଠକୁ ଶାଠରେ ଜିତିବ ? ଜାତ । ମନେରଖ, ଆଗ ନିଜଧର୍ମ, ମାନେ ଶାସକର ଧର୍ମ, ସେଇଆ କଲେ ଅର୍ଥ ଓ କାମ ଉଭୟେ ହାସଲ, ସଂସାର କାମନା ସାର୍ଥକ ହେବ । ସେଉଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜିତି ଖାଇପିଇ ସୁଖରେ ରହି ସବୁ ଆଶା ମେଣ୍ଟାଇ ସମସ୍ତ ହେଲେ ଯେତେବେଳେ ଦେହ ଗୁଡ଼ିବ ସେତେବେଳେ ସବୁ କାମନା ସରିଥିବ, ଆପେ ମୋକ୍ଷ ହେବ । ବୁଢ଼ା ପାନ ଶିଆ ପାଟିରେ ହୋ ହୋ ହସିଲେ । ମୋର କଣ ହେଲା କେଜାଣି ମୁଁ ବଦଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି, ଆଉ ଦି ବର୍ଷରେ ମୋର ପ୍ରମୋଗନ ହେଲା, କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଟପି ଆଗ ଏସ୍. ଡି. ଓ. ହେଲା ।”

ବିନୋଦ ଭୁଲୁହୋଇ ବସିଥାଏ । ଶୁଣିବ ବୋଧୁଣ ତା ପିଠି ଗୁଡ଼ିକଲେ । କହିଲେ, “ଆଦୌ ମନରେ ଦୁଃଖ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ, ସବୁ ଠିକ୍ ହୋଇଯିବ । ଓଃ ! କଥା ଗପଗପୁ ମଞ୍ଚ ବୁଡ଼ିଗଲା, ଏ ! ଏଥର ଘରକୁ ଯିବା ।”

ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୁଲିଗୁଲି ବିନୋଦ ବସାକୁ ଫେରୁଥାଏ । ଜଗୁକୁ ଆଗରୁ ପଠାଇ ଦେଇଛି । ଉଚ୍ଚ ସତକକୁ ସିଧା ନଈଠି ସେ ତଳେ ତଳେ ନାଟ ବାଟେ ପଡ଼ିଆ ଦେଇ ସାଜକଲଟି ଧରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୁଲିଛି । ମୁହଁ ଅନ୍ଧାର ପଡ଼ିଲଣି, ତାର ବାଁ କରେ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ ଧଳା କୁହୁଡ଼ର ଗୋଟାଏ ମଠୁଆଧାର ଭୂଇଁଠୁ ସ୍ବରୂପେ ଉଠିବେ ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ହୁଗୁଳା ହୋଇ ଲମ୍ବିଯାଇଛି ତା ଆଗକୁ ଆଗକୁ, ତାହାପ କରେ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ ମଥାନ ଉଠିବେ ଠାଏ ଠାଏ ଗଛ, ଠାଏ ଠାଏ ମିଟି ମିଟି ଆଲୁଅ, ସେଇଟା ସତକ, ସାମ୍ନାରେ ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ସବୁ ପାଦଚଲା ବାଟର ପାଉଁ ଶିଆ ବଞ୍ଚା ତଞ୍ଚା ଗାର । କାଉଁରୀ, ଦାଆଲି ସରିଛି, ହାଲୁକା ଶାଢ଼ୁଲି ପଡ଼ିଛି ।

ନିଜେ ବାଛି ସେହି ଅନ୍ଧାର ନିରୁଦ୍ଧିଆ ବାଟରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲୁ ଚାଲୁ ସେ ପୁଣି ଗୁଡ଼ିଆ, ଚାକିରିରେ ତାର ପଦୋନ୍ନତି ନ ହୋଇ ତା ଘାଟରେ ଓ ତା' ତଳର ଲୋକଙ୍କ ସେ ପଦୋନ୍ନତି ହେଲା, ସେହି ଅପମାନ, ଷଡ଼ ଓ ମନଦ୍ରାପ କଥା, ଗୁଡ଼ିଆ, —କେତେ ଅନ୍ୟାୟ, ଅବଗୁର, ନିଷ୍ଠୁରତା, ଅବହେଳା !

ଗହର ଦୁଃଖ ଭିତରୁ ମାରବରେ ଯେ ମନେ ମନେ କହିଲା, ଭଗବାନ, ତୁମେ ତ ମନକଥା ଶୁଣିପାର, ବିନା ଦୋଷରେ କାହିଁକି ଏତେ ଦଣ୍ଡ ମତେ ? କାହିଁ ତୁମର ସୁବିଚାର ?

ଆଉ ସେ ମନେ ପକାଇଲା, ବାରମ୍ବାର ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର ଅକାରଣ ଅଂଟନରେ ଦୁଃଖ ପାଇ ପାଇ ତଥାପି ମଣିଷ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକୁଥାଏ, ମଲ୍ଲଯାକେ ଡାକୁଥାଏ, ଭଗବାନ ଶୁଣିବେ କାଳେ, କାଳେ ସ୍ଥାପରେ କିଛି ଭଲ ହେବ । ଏପରି ବି କିଛି ହେଉଥାଏ ମଝିରେ ମଝିରେ, ଯନ୍ତ୍ରରେ ମଣିଷର କିଛି ଆଶା ମେଣ୍ଟୁଥାଏ, ତାକୁ କିଛି ସୁଖ ମିଳୁଥାଏ, କିନ୍ତୁ ମଣିଷ ଜାତି ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଦିନୁ କେବେ ଏପରି ଘଟଣା ଯେ ସଂସାରରେ ଚଳିଛି ନ୍ୟାୟ, ନିଜକାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଫଳ, ଭଲ ଅବା ମନ୍ଦ ? ଜଣା ନାହିଁ । “ହୁଡ଼ିଆ ଭଗବାନ୍ ଭଗବାନ୍”, ସେ ଗୁଡ଼ିଆ, “ଲୁହ ଗଡ଼େଇ ଗଡ଼େଇ ଡାକୁଥା, ସ୍ମୃତି କର କି ଗାଳିହୁଅ, କିଏ କେତେବେଳେ ଘଟିଯିବ ଜଣାନାହିଁ, ଖାଲି ଗାଟାଏ ଆଶା, ମନକୁ ବୁଝେଇବା ପାଇଁ ଆଶ୍ୱାସ, କଣ ନା ଭଗବାନ ଶୁଣିବେ, ତୁ ନାଥ ପରମ ଦୟାଳୁ, ଦୁଷ୍ଟ ନିବାର ସକ୍ଷମ ପାଳୁ । ବାଜେ କଥା । ସଂସାରରେ କେତେ ବ୍ୟକ୍ତି ବାହାରିଲେଣି ଯେ ଆଦୌ ଭଗବାନ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ନାଁ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।”

ନିଜ ଯୁକ୍ତିରେ ସେ ନିଜେ ଚମକି ପଡ଼ିଲା । ଯେଉଁ ପାରମ୍ପରିକ ସଂସାର ତା' ଜନ୍ମରୁ ତା' ମନର ମୂଳତୁଆରେ ମିଶି ରହିଛି ତା' ପ୍ରତିବାଦ କରି ଥରି ଉଠିଲା, ତା ମନର ତଳୁ ଉଠିଲା, ତା ମନର ତଳୁ ଉପରଯାକେ ସେ କମ୍ ଚହଲିଗଲା, ଉସ୍ତୁ ଉଠିଗଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ନିଜ କଥାକୁ ନିଜେ କାଟିଲା, “ଆରେ ବାବ୍ବା ! ମଣିଷ କି ହୁଏ ବି ଭଗବାନଙ୍କ କଥା ! ସେ ବିଷୟରେ ଯୁକ୍ତି କଣ ? ମଣିଷର ମଙ୍ଗଳ ହେଲା କି ନ ହେଲା ତାର କଣ ଏକମାତ୍ର ପରିଚୟ ଚାକିରିରେ ତାର ପଦୋନ୍ନତି ? ଭଗବାନ ସବୁ ଜାଣନ୍ତି, ସବୁ ଦେଖନ୍ତି, ତାଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ବିଚାର ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ, ତାକୁ ପ୍ରତିବାଦ କରିବ କିଏ ?”

ତାକୁ ଲାଗୁଥାଏ, ତା ମନଭିତରେ ଥାଇ ଆଉ କିଏ କଥା କହୁଛି । ଶୁଣିଲା, ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଯେ କହୁଥିଲେ ସେ ତାଙ୍କ ନିଜ ଭିତରେ ଆଉ କେଉଁ ସ୍ୱର ଶୁଣନ୍ତି, ଅନୁରାଗ କି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସ୍ୱର, ସେ କଣ ଏହିପରି ? ତାଙ୍କ ସୂଚିତ ମନେ ପଡ଼ୁ ପଡ଼ୁ ଆଗ ତା' ମନରେ ହାହାକାର ଆସିଥିଲା—ମନେ ପଡ଼ିଥିଲା ସେହି ନିର୍ମମ ହୃଦୟର

ସୂତ, ଯାହା ଯୋଗୁ ଖାଲି ସାରା ଭାରତବର୍ଷରେ ନୁହେଁ, ପୃଥିବୀଯାକର ନାନା ସ୍ଥାନର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ କୋଟି କୋଟି ଲୋକ କାନଥିଲେ, ଶୋକ ପାଲିଥିଲେ । ତା ପରେ ସେହି ପବନ ସୂତ ତାକୁ ଦେଲ ଯେଉଁ, ଭାବିଲା, ପଚାରିଥିଲେ ସେ କଣ କହିଥାନ୍ତେ ? ତାଙ୍କ ଉତ୍ତର ତ ଅନୁମାନ କରି ହେଉଛି, ସେହି ଯାହା ସେ ସବୁବେଳେ କହିନ୍ତି, “ଯାହାକୁ ଅନ୍ୟାୟ ବୋଲି ଭାବୁଛ, ତାକୁ ଆଦୌ ସହ ନାହିଁ, ସହଲେ ହିଁ ତୁମେ ନିଜେ ସେ ଅନ୍ୟାୟରେ ଭାଗୁଥିଲ । ଡରିଲେ ତୁମେ ପଶୁ ଥିଲ । ଡର ନାହିଁ, ଅନ୍ୟାୟ ବରୁଦରେ ଠିଆହୁଅ । ନିଜ ବେବେକର ଯେଉଁ କାମକୁ ଅନୁମୋଦନ ନାହିଁ, ତାକୁ କର ନାହିଁ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର, ସ୍ୱାର୍ଥ ଲୋଭ ଛାଡ଼ ।”

ନ ହଉ ପ୍ରମୋଗନ, ଡିଅନ୍ତୁ ତାକୁ ଆହୁରି ଆହୁରି ତଳଲୋକେ, ହଉନ୍ତୁ ଧନୀ, କ୍ଷମତାଶାଳୀ, ହଉନ୍ତୁ ସେମାନେ ଉପରକମାନଙ୍କର କି ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟ, ସେ ତେଣିକି ଅନେଇବ ନାହିଁ, ସେ ଆଶା କି ଲାଲଗୁ ରଖିବ ନାହିଁ, ଶୁକ୍ତି ସେ କରନ୍ତି ଯୋଡ଼ିବ କାରଣରୁ,—କୁହୁମ୍ବ ପୋଷିବାକୁ ତାର ଏ ବେତନ ଦରକାର, ଆଉ, ଏ କାମ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେ କେତେ ଲୋକଙ୍କର କିଛି ଉପକାର କରିବାକୁ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇପାରୁଛି ।

ଏତିକରେ ତା’ ଅଭାବ ପୁରବ ନାହିଁ, ନିଅନ୍ତୁ ଚାଲିଥିବ । ଶୁଲୁ । ହଜାର ହଜାର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଆୟ ତା’ ଆୟଠାରୁ କେତେ ନାହିଁ କେତେ ତଳେ, କାହାର ସବୁଦିନେ ଦି’ଓଲି ବି ବୁଲି ଜଳେ ନାହିଁ ; ସେମାନେ ଓ ତାଙ୍କ ପିଲାକୁହୁମ୍ବ ଆହୁରି କଷ୍ଟରେ ଚଳନ୍ତି । ସେ ନିଜେ ସେପରି ବି ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ତ ସେ ଧନୀ ହିଁ ! ଯେଉଁମାନେ ତାଠାରୁ ଧନୀ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେ ନିଜକୁ ଭୁଲିନା କଲେ ତା ମନରେ କଷ୍ଟ ହେବ, ତା ନ କରିବା ହିଁ ଉଚିତ । ସଂସାରରେ ତହୁଁ ବଳି ତହୁଁ ବଳି ଅଛନ୍ତି ।

ସେ ଭାବୁଥାଏ । ଅଟକିଯାଇ ଭାବିଲା । କିଏ ଏକଥା କହିଲା ? ଲାଗିଲା, ତା’ ମତ ଭିତରେ ଥାଇ ଆଉ କିଏ । କି ବାହାରୁ କେହି । ସେ ଆଗ ହାତ ଯୋଡ଼ି ଅନ୍ଧାର-ଅନ୍ଧକୁ ଅନାଇ ଦିଅନ୍ତୁ କଲ । ହସିଦେଲା । ତାର ଦୁଃଖ ହାଲୁକା ହୋଇଗଲା ।

ସେଉଁ ସେ ନିଜ ଦୁର୍ବଳତା ଲାଗି ଲଜିତ ହେଲା । ଭାବିଲା ହଠାତ୍ ଖବରଟା ପଡ଼ି, ଦୁଃଖ ହେବା କଥା ସେ ଦୁଃଖିତ ହେଲା, କିନ୍ତୁ ଏତେ ବେଶି ଅଧାର ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ଯେ ଯାଇ ରାଗବ ଗୌରୁଙ୍କ ପାଖେ ନିଜ ଦୁର୍ବଳତା ଦେଖାଇ ଆସିଲା, ସେହି ରାଗବ ଗୌରୁଙ୍କ, ଯେ ଦୁର୍ଗା ଓ କପଟାଗୁରୁରେ ଲୁହୁହୁଡ଼ୁ ବୋଲି ଜାଣି ନିଜେ ସେ ତାଙ୍କୁ କେତେ ଗୃହୀ କରୁଥିଲା, ସତର୍କ ହୋଇ ଏହି ଏଡ଼ି ଚାଲୁଥିଲା । ତା ହେଲେ ନିଜେ

ସେ କେତେ ତଳକୁ ଖସି ପଡ଼ିଲା । ଆଉ ତା'ପାଇଁ କି କର୍ମର କାନ୍ଦଣା ସେ ନ କାନ୍ଦିଲେଟି । ଆଉ ତା ଉତ୍ସାହରେ ତାଙ୍କ ଉପଦେଶ୍ୟ ! ତାଙ୍କର ସେ ସ୍ନେହବୋଲି କଥାଗୁଡ଼ାକ ତ ପ୍ରକୃତରେ ବସନ୍ତର ହୁଏ । ସେ ଭାବିଲେ ଯେ ପ୍ରମୋଗନ ନ ପାଇବାକୁ ସତକୁ ସତ ତା'ର ଅଣ୍ଟା ଶୁଦ୍ଧିପଡ଼ିଲା, ଏଣିକି ସେ ତାଙ୍କ ପାଖେ ଶରଣ ପଶିବ । ନିଜ ବିବେକର ତରଫି ଚିପିଦେଇ ତାଙ୍କର କାଠିରେ ନାଟକ, ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ମକଦ୍ଦମା ଶୁଣି ଲେଖୁଥିବ, ସରକାର କାମରେ ଯେକୌଣସି ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଉଥିବ, ସେ ପଣସ ଖାଇଲେ ସେ ନିଜ ମୁଣ୍ଡ ଦେଖାଇ ଦେଉଥିବ ସେ ଅଠାବୋଲନ୍ତୁ ବୋଲି, ମିଛ କହି ଫଳ ଫିକର କରି ଅଠା ଛଡ଼େଇ ହେବାରେ ଚିତ୍ତତୋ ଦେଖାଉଥିବ, ତାଙ୍କ ବସ୍ତ୍ରରେ ସେ ଏତେକାଳ ଅରଣ୍ୟ ହିଁ ଥିଲା, ପ୍ରମୋଗନ-ଲେଖାଧଳାଙ୍କ ଗତ ବାହାରେ ଜଣେ ମଣିଷ, ତାର ସଲଖ, ଟାଣ ବେକ, ଦାମ୍ଭ ରୁଲି, ତାର ବୁଦ୍ଧି ବିବେକ, ସେମାନଙ୍କ ଆଖିରେ ଝେଣ୍ଟା ସେ, କିନ୍ତୁ ନ କହି ଯୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ମନେ ଫୋଇ ଦିଏ ସେମାନେ ଖସି ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କାଳେ ଗୌଧୁଣ୍ଡାଏ ତା'ପାଇଁ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଆଗରେ ଦି'ପଦ ସୁପାରିସ କରି କହିଦେବେ ବୋଲି ସେ ଯଦି ତାଙ୍କ କଥାରେ ପଡ଼ି ତାଙ୍କ କଥାରେ ଗୋଡ଼ାଏ, ତେବେ ତ ସରିଲା । ଇସ୍ ! କେତେ ବରଷ ଇତିହାସ ସେ ଦେଲେ ! ସେ ମିଛ, ଶଠତା, ଛଳନା, ଖୁଆମତ୍ ଶିଖୁ, ତାଙ୍କୁ ପଛର ପଛର ସବୁକାମ କରୁ, ପଇସା ଖାଉ, ନ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟାୟ ବୋଲି ବାଛ ବସ୍ତ୍ରର ନ ରଖୁ, ସେ ହେଉ ଶୁଦ୍ଧ ଗୌଧୁଣ୍ଡାଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ ତେଲ, ଏଇଆ ତ !

ନା, କଦାପି ସେ ତା ହେବ ନାହିଁ । ସେ ଧରିଛୁ ଗୋଟାଏ ମଶାଳ, ନିଜେ ଯେତେ ଅତ୍ୟାଚାର, ଯେତେ ଉତ୍ସାହନ ପାଉ ସେ ମଶାଳ ସେ ତଳକୁ ବ ନୁଆଁଇବ ନାହିଁ, ନିରାଶବା ତ କାହିଁ ଦୂର କଥା । ଯେତେ ଯେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ତା ପଛରୁ ଅଗକୁ ଓଟାର ପଦୋନ୍ନତ ଦିଆଯାଉ, ସେ ତଳେ ବି ବଚଳିତ ହେବ ନାହିଁ, ତାର ଉତ୍ସାହ, ତାର ଦକ୍ଷତା, ତା ପରଶ୍ରମ ଆଦୌ ଧମେଇବ ନାହିଁ, ବରଂ ବଢ଼େଇବ ।

କହନ୍ତି ନାହିଁ ? “କେତେ ଫଳ ତ ଖାଇଛୁ, ଗୋଟାଏ ଫଳ ନ ଖାଇଲି ତ କଣ ହେଲା ?”

ବେଶିଲେକ ନ ମିଳିଲେ କେହି ଜଣେ ହେଲେ ଆଉ, ଯେ ନିଜେ ସତ୍ ଓ ଉନ୍ନତ ରହିଲା ବୋଲି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର କ୍ରୋଧ, ଶତ୍ରୁତା, ହଂସ ଅମାନୁଷିକତାର ଶରବଣା ପାଇଁ ଲାଖ ହେଉଥିବ, ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ବାରମ୍ବାର ଅତ୍ୟାଚାର ଉତ୍ସାହନ ଭୋଗୁଥିବ, ତାହେଲେ ସେମାନେ ଯେତେ ବଢ଼ିଲେ ଯୁଦ୍ଧା ଭୁଲିପାରିବେ ନାହିଁ ଯେ ସେମାନେ କୁହୁତି, ଅନ୍ୟମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଯେତେ ଡରିଲେ ବି ଭୁଲି ପାରିବେ ନାହିଁ ଯେ

ସେମାନେ ଅମନୁଷ୍ୟ, କେହି ଭୁଲିଯିବେ ନାହିଁ ଯେ ଯେତେବେଳେ ବିଷ୍ଣୁ, ଯେତେବେଳେ ବହୁଳ ଲଗୁଆଉ ଅଛାର, ସେ ସମୟକୁ କାରୁକର ପାରିନାହିଁ, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇନାହିଁ, ତାର ବି ଶେଷ ଅଛି ।

ସେ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ପହଞ୍ଚି ତାର କୁଆଡ଼ନୋଟି ଦୌଡ଼ି ଆସିଲେ, ସାନଟି, ତନୁବର୍ତ୍ତର ହେଲଣି ତା ଝିଅ ମିନିକୁ, ତା ଦି ଗୋଡ଼କୁ କୁଣ୍ଡେଇ ଧରିଲା, ସେ ତାକୁ କାଟି କରି ଗୋଳକଲା, ପୁଅ ଦୁହଁକୁ ଆଉଁସି ପକେଇଲା, କହିଲା “କିରେ, ପଢ଼ି ବସି ନାହିଁ ? ତୁମ ମାଷ୍ଟ୍ରେ ଆସିବେ ପରା ?” “ପଢ଼ିବା-ପଢ଼ିବା” ତହେଁ ପାଟିକରି ନାଚିନାଚି ଗଲେ ।

“ଭାରି କାମ ଥିଲା, ତେରି ହେଲା, ନା ?” ଅନୁରାଧା ପଚାରିଲା ।

“ତାର ଆଉ ସହଳ କେବେ ?” ତା ବୋଉ କହିଲେ, “ସବୁ ଦିନେ ତ କାମ ଭଡ଼ !”

“ନାହିଁ, ଆଜି ସେମିତି ନୁହେଁ” ସେ, ଟିକିଏ ଗପକରି ଯେଉଁଠି ବୁଲିବୁଲି ବୁଲିବୁଲି ଆସିଲା ।

“ସେଇଟା ଗୋଟାଏ କଥା !” ତା ବୋଉ କହିଲେ, “ଘରକୁ ଆସି ଖାଇ ଦେଇ ସିନା ବୁଲି ଯାନ୍ତି !”

ସେ ମୁହଁହାତ ଧୋଇଲା, ଲୁଗା ବଦଳିଲା, ଜଳଖିଆ ଖାଇବସିଲା । ସବୁ ସେମିତି ଜଳପରି କରିଯାଉଛି । ସ୍ୱପ୍ନ ପରି ଲାଗୁଛି । ମନଭିତରେ ଭାବର ଗୁପ୍ତ ବଢ଼ିବଢ଼ି ଉଠୁଛି, ଲାଗୁଛି, କହିଦେବ, କହିଦେବ । ପୁଣି ଜାଣିଜାଣି ତାଙ୍କୁ ଖିନ୍ନ ରୁପୁଛି । ଭିତରୁ ପୁଣି ଠେଲୁଛି ଭାବ ।

ତାର ଘର ସ୍ତେ,—ଏହି ମାନଙ୍କୁ ଓ ତାକୁ ଏକାଠି ଗୋଟେଇ ପୋଟେଇ ଏତେବଡ଼ ଦିଗହଜା ସଂସାରରେ, ଯେଉଁଠି ବେଳେ ବେଳେ ଲାଗେ ପ୍ରତି ବୁଝାବୁଝାକେ କଣ ଆଉଁସିବୁ ଖୁନ୍ନାଖୁନ୍ନି, ତା ପାଇଁ ଏଠି ଆନ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ତାକୁ ଲାଗେ, ଏଠି ଅଛି ସେ ନିଜେ, ତାର ଘର, ଏଇ ବୁଝାକ ତାର ଆପଣା ପାଇଁ ଅଛି, ତାର ଅସ୍ତିତ୍ୱର ଖୋଲ,—ବାହାରର ସବୁ ଖୋଲା-ବନ୍ଦୀ, ସବୁ ଜଳାପୋଡ଼ା ଏଇଠିକି ଆସିଲେ ସେ ଭଲକରି ଅନୁଭବ କରିଥାଏ, ବାହାରେ ଯେତେ ଦେହଥାଏ କାଠୁଆ, ଏଠି ତରନାହିଁ ଲଳ ନାହିଁ, ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ମଣିଷ ପରି ଏଠି ସେ ଦୁଃଖକୁ ପ୍ରକାଶ କରିପାରେ, ସେମିତି ଧକେଇ ହେଉ ହେଉ ତ ସେ ତାର ନିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସର ସାଧାରଣ ଛନ୍ଦକୁ ଲେଉଟି ଆସିବ ।

କନ୍ତୁ “ଏଠି ମା’କୁ ଭାବଜାକୁ କୁଆକୁ ସେ କଣ କହୁବ ?—ସେ “ମୁଁ ହାରିଗଲି,” ଏଇଆ ?

ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲା, ସଲିମ୍ ଆଲି ଥିଲାବେଳେ କୁଟିଦିନେ ଥରେ ସକାଳେ ସେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇଥିଲା । ସେମାନେ କଥାଭାଷା ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅମାୟିକ ବ୍ୟବହାର, ନିରାପତ୍ତ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ କଥା, ତାଙ୍କ ଠାଣି, ତାଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧାଣି କେତେବେଳେ ତା ମନକୁ ହୁରୁଲୀ କରି ଦେଇଥିଲା । ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁଆରରେ ଦୁଃଖ ଗପିଲା ପରି ସେଦିନ ସେ ତାର ଉପରିକ, ଏସ୍. ଡି. ଓ. ସଲିମ୍ ଆଲିଙ୍କୁ ତାର ଦୁଃଖ କହିଥିଲା । ସେ କହିଥିଲା, ସେ ଜାଣିଛି ଯେ ଶୁକର ଶେଷରେ ପଦୋନ୍ନତି କର୍ମବ୍ୟବସ୍ଥାର ସତ୍ୟୋପପତ୍ତି, ସଦ୍‌ଗୁଣ, କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ସହିତ ସମୃଦ୍ଧ ରଖେ ନାହିଁ, ବରଂ ସେସବୁ ଗୁଣ ସହିତ ଓଲଟା ଅନୁପାତ ରଖି ଯିବାଯାଏ, ଓ ଯେହେତୁ ଆପଣ ରୁଚି ଓ ନୀତିକୁ ଆଦର ରହି ସେ ଶୁଦ୍ଧାମତ, ଅମାତ, ଦୁର୍ନୀତି, ଅନ୍ୟାୟ ମେଣ୍ଟି ଆସିବୁ ସୁଖୀ କରେ ଓ ସବୁ ଦିନେ କରବାକୁ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞ, ତା ପକ୍ଷରେ ପଦୋନ୍ନତି ଦୃଢ଼ ହେବ । କନ୍ତୁ ତା ମନରେ ଦୁଃଖ ହୁଏ ଯେ ତାର ଏଇ ମାତାଯୋଗୁଁ ସବୁ ଦିନେ ତା’ର ଅନଟନ, ସେ ତାର ମା’ର, ସୁର, ପିଲାଙ୍କର ଉପାଧୁ ଯତ୍ନ ନେବାକୁ ପରାପା ପାଏ ନାହିଁ, ତେଣୁ ବେଳେବେଳେ ତା ମନରେ ନୈରାଶ୍ୟ ଆସେ । ନିଜେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଯୋଗୁଁ କଷ୍ଟ ମାଜିଲେ ମନରେ ଗୌରବ ଆସେ, ଯେ ଏ କଷ୍ଟ ତାର ଛାତ୍ରାକୃତ, ଅର୍ଜିତ, ଯେମିତି,—ଜଣେ ଧର୍ମଧୁର କରୁଛି, ତା’ର ବେଶ ବାନ୍ଧୁ । କନ୍ତୁ ତାର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ କଷ୍ଟ ଦେଖିଲେ ନିଜକୁ ଲାଗେ ଗୋଟାଏ ଅପରାଧୀ ଭଳି, ଯେ ତାର ଯୋଗୁଁ ଏମାନେ କଷ୍ଟ ଭୋଗୁଛନ୍ତି, ଅଥଚ ତାର ଦାୟିତ୍ବ ସେମାନଙ୍କୁ ଭଲରେ ରଖିବା । ସଲିମ୍ ଆଲି ସବୁ ଶୁଣୁଥିଲେ, ହଠାତ୍ ପଚାରିଦେଲେ—

“ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ, ସେଇଟା ଆପଣଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି । ଆପଣ ସଲିମ୍ ବାଟରେ ଯିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ, ସେଇଟା ଆପଣଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି । ତଳାତଳ ଆପଣଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି ?”

ମେ କହିଲା, “କୋଉଠୁ ?”

“ଆପଣ ଯେତେ ଭୁଲିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ଅନ୍ୟ କାହାରକ ସବୁଥିରେ ସୁଖୀ କରି ଯାରିବେ ? ନାହିଁ । ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବେ, ସମସ୍ତଙ୍କର ସୁଖଦୁଃଖ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ, ତଳଦାତା,—ପରମେଶ୍ୱର ।”

“କନ୍ତୁ ନିଜ ଲୋକଙ୍କ କଷ୍ଟ ଦେଖିଲେ—”

“ଯେତକ ଆପଣଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ଭବ ସେତକ କରିବେ, ଯାହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ସେଥିପାଇଁ ଦୁଃଖ କାହିଁକି ? ସେମାନଙ୍କର ବି କଣ ଆପଣଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ବିଶେଷ ଦୁଃଖ ? ଆପଣ ଯେତକ ଦେଇ ପାରିବେ, ସେମାନେ ସେତକରେ ଚଳିବେ, ତାଠୁଁ ଶହେଗୁଣ ଅଧିକା ଲୋକମାନେ ଦେଇ ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାର ଶହେ ଭାଗରୁ ଭାଗେ ସୁଦ୍ଧା ଆଉ କାହାଦେଇ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କୁ ସେତକରେ ବି ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ସୁଖି କେବେ ଭଲଦିନ ଆସେ ।”

“ସବୁ ସତ ଯେ, ଏ ମନ ହୁଏ ନାହିଁ ।”

“ସେଇଟା ହିଁ ବିପଦ,” ସଲିମ୍ ଆଲି କହିଥିଲେ, “ଆମର ଅସଲ ଶତ୍ରୁ ଆମର ନିଜ ମନ । ଜଣେ ଗୋଟାଏ ମାତକୁ ମୁଠେଇ ଧରି ବାଟ ଚାଲୁଥିଲା, ଯେତେ ଯେ ତାକୁ ଆଉ ଯୁଆଡ଼େ ଠେଲିଲେ କି ଓଟାରିଲେ ଜମା ଯାଉ ନ ଥିଲା, ସେଥିପାଇଁ କେତେକଷ୍ଟ ସହିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଆଉ ଦିନେ ଦେଖିଲା ବେଳକୁ ସେ ବଦଳିଗଲାଣି, ବାଟଭାଙ୍ଗି ଚାଲିଗଲାଣି । କିଏ ନେଲା ? କେମିତି ଗଲା ? ତାର ମନ ତ ? ଆପଣ ଜାଣିଥିବେ, ଯେ ଗୋଟାଏ ସାଧନାରେ ଲାଗିଥାଏ କେତେଲୋକ ତା ସାଧନା ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଆସନ୍ତି । ପ୍ରଲେଭନ ଦେଖାନ୍ତି । ଡରାନ୍ତି । ସବୁଠୁ କଷ୍ଟ ସେଇଟାକୁ ସହିବା ଯେଉଁଟା ପ୍ରିୟଜନଙ୍କୁ କ୍ଷତି କି ବିପତ୍ତି ପଡ଼ିବାର ଭୟ । ଯେଉଁ ମନ ସାହସ ଦେଉଥିଲା, ସେହି ସେତେବେଳେ ଓଲଟି ପଡ଼େ, କହେ ରାଜି ହୋଇଯିବା ଭଲ, ଯେଉଁ କଥାକୁ ଗୃହୀ କରୁଥିଲା ତାର ସପକ୍ଷରେ ସେହି ମନ ଦଶଟା ଯୁକ୍ତି ଠିଆ କରିଦିଏ । ସୁତରାଂ ଆପଣା ମନକୁ ଅନ୍ତର କରି ନ ଶିଖିଲେ କିଏ କି ବିପ୍ଳବ କରିପାରିବ, କଲେ ବି ତହିଁରେ ଅଟଳ ରହି ପାରିବ କେତେ ଦିନ ?”

ସଲିମ୍ ଆଲି ସେତେବେଳେ ତାକୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଚେତେଇ ଦେଇଥିଲେ, କହିଲେ, “ବିନୋଦ ବାବୁ, ମଣିଷ ପଥର ନୁହେଁ ଯେ ତାକୁ ବାଧ୍ୟ ନାହିଁ । କେତେବେଳେ କେଉଁ ଦୁଃଖ ଆସିପାରେ । ସେତେବେଳେ ଧୀରସ୍ଥିର ହୋଇ ତାକୁ ସହିନେବା ହିଁ ବୁଦ୍ଧିମାନର କାମ । ସେଇଟା ହିଁ ବୀରତ୍ଵ । କିନ୍ତୁ ମନଟାକୁ ଯଦି ସେତେଦୂର ବାଗେଇ ନ ହେଲା, ଦୁଃଖ ତ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ନିଜର ସେ ବାଧାକୁ ନେଇ ଧୀ ଉପରେ ଫିଲ୍ଲୁ ଉପରେ ନ ଲଦିବା ଭଲ, ଲଦିଲେ ନିଜ ବାଧା କର୍ମିବ ନାହିଁ, ତାଙ୍କୁ ବି ବାଧ୍ୟ, ସେମାନେ ଅଧର ହେବେ, ତାଙ୍କ ଆଶା ସାହସ ସରଗ ସବୁ ମଉଳି ପଡ଼ିବ । ସେଇଟା କରିବା ସୁରୁପ ପକ୍ଷରେ ଅଗୌରବ । ନିଜେ ବୋହୁ ବୋହୁବା, ନିଜେ ଧନିକା ସହ ଧୀ ଓ ଫିଲ୍ଲୁ ସେ ଧନିକା ଦାଉରୁ ବଞ୍ଚେଇବା ତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ତା’ ନ କଲେ କେତେ ନିର୍ଭୁଞ୍ଜିତା ହେବ ଭାବିଲେ ! ଆମେ ଖରାବେ ମରୁଭୂମିରେ ଚାଲିଚାଲି ଫେରିବା, ଘରେ ଖୋଜିବା ଶୀତଳ

ପାଣିମନ୍ଦବ, ଅଥଚ ଆମର ଅବବେକତା ଯୋଗୁଁ ମୋ ପାଣି ମନ୍ଦକ ଶୁଣି ଯାଇଥିବ !”

ବିନୋଦ ଭାବିଲା,—ତାହେଲେ କଣ ସେ କହିବ ନାହିଁ ?

କିନ୍ତୁ ନ କହିଲେ ବି ତା ମନଟା ସ୍ପଷ୍ଟ ଲାଗିବ କେମିତି ? ସେମାନେ, କଣ ଶୁଣିବେ ନାହିଁ ଆଉ କାହାଠାରୁ ?

ସେ ଅନୁରାଧାକୁ ତା ବୋଉ ପାଖକୁ ଡାକିନେଲା ।

କହିଲା, “ଗୋଟାଏ କଥା ତୁମ ମାନଙ୍କୁ କହି ନାହିଁ, ଏଥର ବି ମୋର ପ୍ରମୋଗନ ହେଲା ନାହିଁ ।”

ସେ ଦିହେଁ ତୁମ ହୋଇ ଅପେକ୍ଷା କଲେ ।

ସେ କହିଲା “ମୋ ସାଙ୍ଗର ବହୁତ ଲୋକଙ୍କର ହେଲା, ମୋ ତଳୁ ବି ସାତକଣ ନିଆ ହେଲେ । ମୋର ହେଲା ନାହିଁ । ତମେମାନେ କଣ କହୁଛ ?”

ସେ ଦିହେଁ ମୁହଁ ଶୁଣିଗଲା, ଦିହେଁ ଘାବିଶାସ ପକାଇଲେ । ତା ବୋଉ କହିଲେ, “ନିଆଁ ଲଗାମାନେ,—ମୋ ସୁଅକୁ ପ୍ରମୋଗନ ଦେଲେ ନାହିଁ ! ହେଉ ନ ଦଉ । ଭଗବାନ ତ ଅଛୁ, ଯୋଉ ବାଟେ ହେଲେ ଦବ । ଯେ ରୁ ଆଉ ଏତେ ପରିଶ୍ରମ କର ନାହିଁ ।”

“ସେଇଟା ନ କଲେ ଭଗବାନ ଚିଡ଼ିବେ ଲୋ ବୋଉ, ପ୍ରମୋଗନ ଦେବା କ୍ଷମତାଟା ସିନା ତାଙ୍କ ହାତରେ ନାହିଁ !” ସେ ହସିଲା ।

“ହଁ ! ତେମେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅଟ୍ଟା କରୁଛ !” ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ସଂସାରରେ କେତେ କଥା ଅଛି, ଖାଲି କଣ ଟଙ୍କା କି ପ୍ରମୋଗନ ? ତାଙ୍କର ଦୟା ଆଉ ସେତିକି । ତାଙ୍କ ସଂସାର, ତାଙ୍କ ବିଭବ, ସବୁ ତାଙ୍କୁ ଲଗା, ସେ ବୁଝିବେ ।”

ବିନୋଦର ମନରେ ଏକା ସଙ୍ଗେ ଯୋଡ଼ିଏ ସୁଅ ଠେଲିପେଲା ଲଗାଇଲା, ଗୋଟାଏ ତ ତା’ର ସ୍ତ୍ରୀର ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ ଯୋଗୁଁ ବିସ୍ମୟ, ଆନନ୍ଦ ଓ ଗର୍ବ,—ଏକାଟା ସେ ଶୀତଳ ପାଣି ମନ୍ଦକ, ସଲମ୍ ଆଲି ଯାହା କହିଥିଲେ ବୋଲି ତାର ମନେ ପଡ଼ିଥିଲା, ଆରଟା ଠିକ୍ ସେ ଧାରଣାର ବିରୋଧୀ, ତା ସ୍ତ୍ରୀର ସରଳତାକୁ ମୂର୍ଖତା ବୋଲି ଅର୍ଥ କରି ମନର ରୁଗୁ ରୁଗୁ । କହିଲା, “କଣ ଆଉ ବୁଝିଲେ ତାଙ୍କୁ ଜଣା, ଗୁକର ଆସି ଦଶବର୍ଷ ପରିବାକୁ ହେଲା, କିଏ କେତେ କଣ ପାଇଲେ, କଣ ହେଲେ, ମୁଁ ଯେ ଗୋଦାମ୍-ରଦ, ଏଇ ବିଭବ ତ ?” କହି ଦେଉ ଦେଉ ପୁଣି ତା ମୁହଁ ଦୁଃଖରେ ଶୁଣିଗଲା, ଆସି

କୁହୁଳି ଉଠିଲା, କହିଲା,—“ତେମେ ସବୁ ଯଦି କଷ୍ଟ ସହିବାକୁ ଶକ୍ତି ହେବ, ମୁଁ ଏ ଚାକର ଗୁଡ଼ିଦେବ ।”

ତା’ ବୋଉ କହିଲେ, “ମତେ କଣ ପଚାରୁଛୁ ? ମୋର ଆଉ କେଇଦିନ ? ମୋର ସୁଖ କଣ ଦୁଃଖ କଣ ? ବୋହୂଟା କଣ କହିବ ? ସେ କେବେ ଖୋଜିବ ନିଜ ପାଇଁ କିଛି ? ସେ କିଏ ଆଉ କାହାପରି ହେଇଛି ? ଭୁ ଗଛମୂଳେ ରହିଲେ ସେଇଠି କେଳୁଣୀ ପରି ରହିଲେ ବି ତା’ର ଖୁସି । ଭୁ କଣ ଜାଣି ନୋହି ? ତୋ ନିଜ ମନ କଣ କହୁଛି ? ସେଇଆ ଭାବ । ସମସ୍ତେ ତୋର ବେକରେ ବନ୍ଦା, ଭୁ ତୋ ଘର ସମ୍ଭାଳୁଛି, ସମ୍ଭାଳୁଛି । ସବୁଦିନ କହାର ଏକାପରି ଯାଏ ନାହିଁରେ ପୁଅ, ଆଜି ବେଳୁ ହଜୁରୁ ଚାକର ଗୁଡ଼ିଦେବ କହୁଛୁ । ଆହୁରି କିଛି ଭଲ ହେଲେ ତ ଭଲ, ନଇଲେ ଯେତେବେଳେ ପଡ଼େଇବୁ, ‘କାହିଁକି ଗୁଡ଼ିଦେଲି’,—କହିବୁ । ଭାବିବିନି ଯାହା କରୁଛୁ କର । ମୁଁ କହୁଛି ଅପେକ୍ଷାକର, ହବ, ଭଗବାନ ମୋ ଗରବ କୁଆର ବୁଝାଇ ଶୁଣିବେ, ଶୁଣିବେ । ସବୁ ଭାଗ୍ୟର କଥା । ମୁଁ କଣ ଭାବୁଛି ଜାଣୁ ? ମୋର ଭାଗ୍ୟ ଦୋଷରୁ ତୋର ଏ ଦଶା । ଭୁ ଦେଖିବୁ ମୁଁ ମରଯିବି ଯେମିତି ତୋର ସବୁ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ସେ କଥା ମୁହଁରେ ଧର ନାହିଁ ବୋଉ । କାହାର ପେଟ ଅପେକ୍ଷା ରହୁଛି କି ? ନା ବେଶି ପଇସା ମିଳିଲେ ମୁଣ୍ଡରେ ଶିଝ ଉଠେ ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଅଭାବ ବାଧୁଲେ ମଣିଷ ସହିବ, କିନ୍ତୁ ଅପମାନ ?”

ଅନୁରାଧା ଚମକି ପଡ଼ିଲା, କହିଲା, “ଅପମାନ ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଭୁମେସବୁ ଚାକର କରି ନାହିଁ ତ, ମୋ ଦୁଃଖ କେଉଁଠି ସେଇଟା ବୁଝି ପାରୁନା । ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ମୁଁ ଜାଣେ ଅପଦାର୍ଥ, ଅଯୋଗ୍ୟ, କିଏ ବା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭରେ ବୁଝୁଛି, ଆଉ କେତେ କେତେ ଯେଉଁମାନେ ମୋ ଆଗରେ ଥିଲା, ମୋର ସାତ ପଛରେ ଚାକରରେ ପଶିଥିଲେ, ସେମାନେ ଗଲେଣି ମୋ ଉପରକୁ, କିଏ କିଏ ମୋ ହାତମ ହୋଇ ବି ବସିବେ. ମୋ ଉପରେ ହୁକୁମ୍ ଚଲେଇବେ, ମତେ କାମ ବରଗିବେ, ମୋ କାମକୁ ବାଢ଼ିବେ, ମତେ ତାକୁ ସହିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଏକଟା ଆପମାନ କୁହେଁ ?”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ଭୁମେ ସରକାର କାମ କଥା ଆମେ ତ କିଛି ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ, ଭୁମେ କରୁଛ, ଭୁମେ ବୁଝୁଛ, କେଉଁଟା କଣ । ଦେଖି ଶୁଣି ହୁଣ୍ଡା ବୁଦ୍ଧିରେ ମୋର ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା, ସେ କାମ ଉପରେ ନାନା ପାହୁଆ, ନାନା ଚାକର,

ଯାହାର ଯାହା ଦାୟିତ୍ବ, ସେ କାମ ଉପରେ ନେଉଁ ପାହ୍ୟାଟା ଆଉ ପାହ୍ୟା ଉପରେ, ସେଇଥି ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ପାହ୍ୟାରେ ଥିବା ଅତିଥିର ଆଉ ପାହ୍ୟାରେ ଥିବା ଅତିଥିରଠାରୁ ବଡ଼, ତା ହାକିମ, କିନ୍ତୁ ସେ ବଡ଼ହାନ ଉଚ୍ଚମତ ଭେଦଟା ସେଇ ଗୁଳିର କାମକୁ ଲଗୁ ନୋଇଥାଏ, ତା ବାହାରେ ସେ ଖାସେ ନାହିଁ । ଗୁଳିରୁ ଘରକୁ ଫେରିଲେ ସେ ଭେଦ ଗଲ, ଘରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ନିଜ ନିଜ ମର୍ମାଦା ଅଛି, ସପର୍ଜ ବି ଭିନ୍ନ । ଧର ଗୁଳିରେ କିଏ ତମ ଚପଝପ, ଘରେ ସେ ତମ ପୁରୋହତ ବି ହେଇପାରେ, ସେଠି ତମେ ତା ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିବ । ଗୁଳିରେ ଭୂମେ କାହାର ହାକିମ ହୋଇଥିବ, ଘରେ ସେ ତମର ଜଣେ ଗୁରୁଜନ ହୋଇପାରେ । ହୁକୁମ ଦେବା କଥା ଯାହା କହିଲ, ମୁଁ ଭବୁଥାଲି କି ହୁକୁମ୍ ଦବା ପାହ୍ୟାରେ ଯେ ଥିବ ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ସେ ହୁକୁମ୍ ଦବ, ଯାହାକୁ ଦବ, ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ସେ କାମ କରିବ । ଏଥିରେ ଘରୋଇ ମାନ ଅପମାନ ନ ଥାଏ । ଏଥିରୁ ସେ କାମର ଗତ ।”

“ତମୁକୁ ଏକଥା କହିଲ କିଏ ?

“ଭୂମ ହତା ଆଉ କିଏ ହେବ ? ଯାହା ଶୁଣିଥିଲି, ସେଇଆ କହୁଛି । କିନ୍ତୁ ତମ ମନ ଯଦି ଅଶାନ୍ତ ହେବ, ଭୂମେ ଯଦି ଭବୁତ ଏଇଟା ଅପମାନ, ଭାଗ୍ୟରେ ଯାହା ହେବାର ଥିବ ହେବ, ଅପମାନ କାହିଁକି ସହିବ ? କେବେ ନୁହେଁ ।”

ତା ବୋଉ କହିଲେ, “ହଜିରେ ଭୂ ସତରେ ଗୁଳିର ଛୁଡ଼ିଦିନୁ ଭାବୁଛି, ଏମିତି ବୁଝି ଉଠିଲେ ଲୋକେ ଦାନାକୁ ଗୋଟିଠା ମାରନ୍ତି ? ଥଏ ଧର, ଯାହା ହୁଏ ବିଚାର କରିବୁ, ଏମିତି କଣ ? ଭୂ ବି ତା ସାଙ୍ଗେ ବାଜି ହେଲୁ ବୋହୁ ।”

ଅନୁରାଧା କହିଲ, “ନାହିଁ ବୋଉ ମୁଁ ସତ କହୁଛି । ସେ ତ ଧରେ ନୁହେଁ, ଏଇ ଗୋଟାଏ କଥା ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରେ ଘୁଣି ଖାଉଛି । ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ଏଇଆ, ଆଉ ମନେ ପଡ଼ିଗଲେ ମଝିରେ ମଝିରେ ସେ ଅଥୟ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ଯୋଉ ତ ଗୁଳି ! ଦେଖୁଛି । କାମ କରି କରି ସାରା । ଘର କଥା ତ ଦୂର, ଖାଇବା ପିଇବାରେ ବି ଠିକଣା ରହେ ନାହିଁ, ତା’ ଉପରେ ଯଦି ମନ ଭିତରେ ଅଶାନ୍ତ, ସେଭଳି ଗୁଳି କରି ଲଭି କଣ ?”

“ଆଉ ତୋ ପିଲାକୁଆଙ୍କୁ ଭୂ ପୋଷିବୁ କେମିତି ?”

“କିଏ କାହାକୁ ପୋଷେ ବୋଉ ? ଭାଗ୍ୟରେ ଯାହା ଥାଏ । ସେ ଭାଗ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି ଭଗବାନ୍ । ତାଙ୍କର ଯାହା ଜିଜ୍ଞା ଥିବ କେହି ଅଟକେଇ ପାରିବ ?”

ବନୋଦ କହିଲା, “ଭୁମେ ସତରେ କହୁଚ ମୁଁ ଶୁକର ଗୁଡ଼ିଦେବ ?

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “କହବାକୁ ମୁଁ କିଏ ? ତମଠୁଁ ମୁଁ ବେଶି ଜାଣେ ନା ମୋ ବୁଦ୍ଧି ବେଶି ? କିନ୍ତୁ ସତ କହୁଛି, ଭୁମ ମନ ଯଦି ଶାନ୍ତି ଲାଗୁନାହିଁ, ଭୁମେ ଯଦି ଶୁକର ଗୁଡ଼ିଦେବ ଭାବୁଚ, ତେବେ କଦାପି ମୁଁ ବାଧା ଦେବ ନାହିଁ । ମୋର ସବୁଥିକ ରାଜି । ମୁଁ ଏତିକି ଜାଣେ, ଭଗବାନ ନ ଚାହୁଁଲେ କାହାର ପେଟ ଅପୋଷା ରହୁବ ନାହିଁ । ଆଉ ସେ ଯଦି ତା’ ନ ଚାହୁଁବେ, ସେ ଯାହା କରୁ କିଛି ଫଳ ହେବ ନାହିଁ । ଯାହା କର, ଭୁମ ମନରେ ଶାନ୍ତି ଥାଉ । ଆଉ ଆମ କାହାର କିଛି ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ।”

“ଠିକ୍, ଠିକ୍, ସେଇଆ ଲୋ ବୋହୂ ସେଇଆ,—” କହି ତା ବୋଉ ଶୁଣି-ଗଲେ । ଅନୁରାଧା ବି ରୋଷେଇ ଘରକୁ ଗଲା ।

ବନୋଦ ଏକୂଟିଆ ଦାଣ୍ଡ ପିଣ୍ଡାରେ ବସି ଦୂରକୁ ଅଛାରି ଆକାଶକୁ ଅନାହିଁ ରହୁଲା । ତା ମୁଣ୍ଡ ଭିତରେ ଧକ୍ ଧକ୍ କମି ଆସିଲାଣି । କ୍ଳାନ୍ତ, ସହଜ, ଉଦାସ ଲାଗୁଥାଏ । ଲାଗୁଥାଏ ନାଟକରେ ସେ ଅଭିନୟ କରୁନାହିଁ, ଜଣେ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଦର୍ଶକ ହୋଇ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ଦୂରରେ ବସି ସେ ନାଟକ ହିଁ ଦେଖୁଛି । ତହିଁରେ ଉଜ୍ଜଳ ହୋଇ ଦିଶି ଯାଉଛି ତା ସ୍ତ୍ରୀର ମୁହଁଟି, ତା ଆଖି, ତା ଠାଣି, ତା କଥା । ସେ ସାହସ ପାଉଛି, ଆନନ୍ଦ ପାଉଛି, ଜୀବନର ନୂଆ ଅର୍ଥ ପାଉଛି, ଲାଗୁଛି, ଜୀବନ କେଡ଼େ ଆନନ୍ଦମୟ !

ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ନ ଥିଲେ ସେ ଆନନ୍ଦକୁ ଚିହ୍ନିନ୍ତା ବା କେମିତି ? କେମିତି ଭାବ ପାରନ୍ତା ଯେ ସେଇଟା ମୂଲ୍ୟବାନ ? ଅଛାର ନ ଥିଲେ କେମିତି ବା ଦେଖିପାରନ୍ତା ଏଇ ସୁନ୍ଦର ତାତ୍ପର୍ୟ୍ୟକୁ ?

“ସପ୍ତ ଓ. ପାହେବ ସଲମ୍ ଦେଇଛନ୍ତି, ଖାସ୍ କାମ୍ରାରେ ଅଛନ୍ତି” କହି ସପ୍ତ ଓ.ଙ୍କ ଚପରାସି ପଶୁଁ ଶୁଣିଗଲା । “ଠିକ୍ ସାଡ଼େ ଦଶଟା ବାଜିଛି, ଆଜି ଏଡ଼େ ଚଞ୍ଚଳ !” ବନୋଦ ଭାବିଲା, ସମେହ ହେଲା, ସେ ବୋଧହୁଏ ତନୟ କରୁଛନ୍ତି, ଠିକ୍ ସାଡ଼େ ଦଶରେ ସେ ନିଜ ଜାଗାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଅଛି କି ନାହିଁ । ହସିଦେଇ ଉଠି ପଡ଼ିଲା, ‘ସଲମ୍’ ଶବ୍ଦଟା ମନରେ ଅତୀତର ସ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ଦେଲା । ନୂଆ ଶୁକର, ଏମିତି ଦିନେ ଶୁଣିଥିଲା, କଲେକ୍ଟର ସାହେବ ତାକୁ ‘ସଲମ୍’ ଦେଇଛନ୍ତି । ଭାବୁଥିଲା ପ୍ରକୃତ ଗୁଣଗ୍ରାସ ମହାନୁଭବ ହୋଇଥିବେ ସେ କଲେକ୍ଟର, ପୁରୁଣା ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ଅଫିସର, ନ ହେଲେ

ତା'ଭଳି ନୂଆ ଅସିଥିବା ଜଣେ ତରୁଣ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ 'ସଲମ୍' କହି ପଠାନ୍ତେ ? କୃତଜ୍ଞତାରେ ସେ ଗଦ୍‌ଗଦ ହୋଇଗଲା । ସୁରୁଣୀ କଣ୍ଠର ବାବୁ ଜଣେ ବସି କାମ କରୁଥିଲେ, କହିଲେ, “ଗଲେ ନାହିଁ ?” “କୋଉଠି କି ?” “କଲେକ୍ଟର ଡାକିଲେ ପରା ।” “କେତେବେଳେ ?” “ହେଇପରା ଚପରାସି କହିଗଲା ସଲମ ଦେଇଛନ୍ତି ?”

ସେଉଠି ସେ ବୁଝିଲା, ସଲମ୍ ଦେବାମାନେ ଡାକିବା ।

ଭାବିଲା, କା'ରେନ୍ ଗଲେଣି, କିନ୍ତୁ ସେହି ଗୁପ୍ତ ସେହି ଗତ ରହିଛି । କେତେଦିନ ରହିବ କିଏ ଜାଣେ ?

ରାତି ଗୋଧୂଳି ତାକୁ ଦେଖି ମିଠା ହସଟିଏ ହସିଲେ, କହିଲେ, “ବସନ୍ତ, ବସନ୍ତ” । ତା ହାତକୁ ଟାଇପ୍ ହୋଇଥିବା ଆଦେଶଟିଏ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ତାକୁ ଚଞ୍ଚୁର ତହସିଲ୍ ଭଲକାରେ ଥିବା ଗଣିକଟା ଗାଁକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସେଠି ଦୁଇ ଦଳଙ୍କ ଭିତରେ ଯୋଡ଼ିଏ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଯେନି କଣ କଲି ଲାଗିଛି ଜଣା ପଡ଼ୁଛି, ଗୋଟିଏ ଠାକୁର ରଘୁନାଥ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଠାକୁର ଗୋପୀନାଥ । ଗୋପୀନାଥଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉତ୍ସବ ଆସୁଛି । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ବିଜେ ପ୍ରତିମା ଗୋଟିଏ ଯାହା ପଡ଼ିଆକୁ ଯିବେ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଯାହାଟି ହୁଏ । ଏବର୍ଷ ଗୋପୀନାଥ ଦଳ ଅଶଙ୍ଖା କରୁଛନ୍ତି, ଯେ ଗଲେବେଳେ ରଘୁନାଥ ଦଳ ତାଙ୍କୁ ପିଟିବେ । ଯିବା ବାଟ ତ ସୁଲଭ୍ ବଡ଼େଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ସେ ଯାହାର ଦଶଦିନ ପରେ ସେହି ପଡ଼ିଆରେ ରଘୁନାଥଙ୍କର ଯାହା ବି ହେବ, ତାଙ୍କ ବିଜେ ପ୍ରତିମା ଯିବେ । ସେ ଦଳ ଦରବାର କରୁଛନ୍ତି, ଏବର୍ଷ ତାଙ୍କୁ ଗୋପୀନାଥ ଦଳିଆ ପିଟିବେ । ଜିହ୍ଵା କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଖକୁ ବି ଦୁଇ ତରଫରୁ ଦରବାର ପଡ଼ୁଛି । ସେ ଏସ୍.ଡି.ଓ କୁ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଏସ୍.ଡି.ଓ.ଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବିନୋଦକୁ ବରଗା ହେଉଛି ସେ ଯାଇ ତଦନ୍ତ କରି ଚାହୁଁ, ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା କଣ, ଗଣ୍ଡଗୋଳ କରିବା ଲୋକ କିଏ. ଓ ତାର ସୁଧାରିବ୍ ସହଜ ରିପୋର୍ଟ ଦେଉ ।

“କିନ୍ତୁ ମୁଁ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ ସାର, ନିଜେ ଚଞ୍ଚୁରର ତହସିଲଦାର ସୁଲଭ୍ ବାବୁ ତ ଅଛନ୍ତି, ସେ ସେଠିକା ହାଲଗୁଲ୍ ଜାଣନ୍ତି । ପଦବୀରେ ବି ମୋଠୁଁ ବଡ଼ ହେଲେଣି, ସେ ପ୍ରମୋଗନ ପାଉଛନ୍ତି, ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ—”

“ନାହିଁ ନାହିଁ, ସେତେହେଲେ ସେ ପିଲଲିଆ । ଆଉ, ରହିଲେଣି ତ ସେଠି ସେ, ସେ ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ଚନ୍ଦ୍ରିଆ ଜଣା ଅଛି, ବିଶେଷତଃ ରଘୁନାଥ ଦଳିଆଙ୍କର ବାସ୍ତବ୍ୟା ଯେ ଭଲକାରି ଯେମିତି ତାଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା ନାହିଁ, ସେ ପକ୍ଷପାତ କରିବେ । ଆଉ ପକ୍ଷ ବି କହନ୍ତି, ହଉ, ବାହାରୁ କେହି ଆସି ଭଲକାରି କରିବୁ । ବଡ଼ ଗାଁ, ବଡ଼ ଧନୀଲୋକ, ଭ୍ରମାଲୋକ, ଆହୁରି ଏଣୁ ତେଣୁ ଲୋକ ବି ଖୁବ୍ । ଗାଁର ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବି ଖୁବ୍ ଚନ୍ଦ୍ରିଆ ଜଣା, ଯାହା କିଛି ହେଲେ

ଲୁଲିଲେ ତାଙ୍କ ଗାଡ଼କୁ । ପୁଣି ନାନା ବିରୋଧୀ ପାଟି ବି ଥୋଡ଼ାଏ ଲୋକକୁ ହାତ
 କରିଛନ୍ତି, ମଡ଼ୋଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଗଣଗୋଳିଆ ପରିସ୍ଥିତି, ଖୁବ୍ ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାମ,
 ବୁଝିଛନ୍ତି ତ ? ଆଳିକାଲି ଥୋଡ଼ାଏ ଲୋକ ବହୁତ ଉତ୍ସାହ କଲେଣି, କାହାରି ଶିଶୁ
 ଦେଖିପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଯେ ଟିକିଏ ଭଲରେ ଚଳିଲା, ଦି ପଇସା କଲ, ଲାଗିଲେ ତା’
 ପଛରେ । ଉଦ୍ରେକ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କୁ ହଟହଟା ନ କଲେ ସେ ଲୋକଗୁଡ଼ାଙ୍କ ମନରେ
 ଶାନ୍ତି ନାହିଁ । କହୋ, ଗୋପୀନାଥ ତ ଠାକୁର, ଏ ଦଳର କି ସେ ଦଳର ଏକୃଷ୍ଟିଆ
 ବୋଲି ନୁହନ୍ତି, ଯେ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କଲେ ତାଙ୍କର ସେ ଠାକୁର । ପ୍ରତିବର୍ଷ ତାଙ୍କ ଯାତ୍ରା
 ମଉଛବ ହୁଏ, ଏବର୍ଷ ବି ହେବ, ତମର କଣ ଯାଉଛି ? ତାଙ୍କ ବିଜେ ପ୍ରତିମା
 ବାହାରିଲେ ବାଟରେ ଭୂମେ କାହିଁକି ଠେଙ୍ଗା ଧରି ଛକିବ ? ଲୋକ ଗୁଡ଼ାକ ପକ୍କା
 ବଦ୍‌ମାସ୍, ନାନା ବିରୋଧୀ ପାଟି ତାଙ୍କୁ ଟେକିଛନ୍ତି । ଦୁଷ୍ଟଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ଧରି ଧରି କେଲୁ,
 ଜୋରିମାନା ନ କଲେ ରାଜ୍ୟରେ ଉଦ୍ରେକମାନେ ବସବାସ କରି ରହିପାରିବେ ନାହିଁ ।
 ଅଶାନ୍ତିଟା ଏଠୁ ସେଠିକି ହୋଇ ଗୁଣିଆଡ଼େ ବ୍ୟାପିବ, ସବୁଠି ଦୁଷ୍ଟମାନେ ମାଡ଼ିବେ ।
 ଏ ବିଷୟରେ ଆମେ ଖୁବ୍ ଟାଣ୍ଟି ମାଡ଼ି ଧରିଛୁ, କଲେକ୍ଟର ବି ସେଇଆ ଗୁହାଣ୍ଟି,
 ମନ୍ତ୍ରୀ ତ ନଜେ କହୁଥିଲେ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆପଣ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଉ ଥାଉ ମୋର ଯିବା କଣ ଦରକାର
 ସାର ? ଆପଣ ତ ସବୁ ଜାଣନ୍ତି, ସେହି ଅନୁସାରେ ଯାହା ଉଚିତ ଭାବିବେ ତା
 କରିବେ ! ଫେର ଗୋଟାଏ ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି,—ଆଉ ମୁଁ—”

“ଦରକାର ଦରକାର”, ରାବ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ନଇଲେ ପଠାନ୍ତି ନା ?
 ଗୋଟାଏ ରେକର୍ଡ଼ ଥାଉ, ଯେ ଜଣେ ଅସଂପୃକ୍ତ କର୍ମଚାରୀ, ବିଶ୍ୱକର୍ମା କଲପର
 ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି କଲେ, ରିପୋର୍ଟ ଦେଲେ । ଆପଣଙ୍କ ସୁପାରିସ୍ ଅନୁସାରେ ମୁଁ ଅର୍ଡର
 ଦେଲି । ରିପୋର୍ଟ ଲେଖିବା ବେଳ ତ ଅଛି, ସେତେବେଳେ ଦିହେଁ ଏକାଠି ବସି ପଢ଼ିବା
 ଯେ, ନା କଣ ?”

“ଏକାଠି !” ବିନୋଦ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲପରି କହିଲା, “କାହିଁକି ? ସମାନ୍ୟ
 ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରିଟାଏ କରି ରିପୋର୍ଟ ମତେ ଲେଖି ଆସିବ ନାହିଁ ?”

ରାବ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ଗୋଲମାଲିଆ କଥା କି ନା, ଟିକିଏ ଚତୁରତା ଓ
 ବାବବରଗ ଦରକାର, ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି ସାରି ମୋ ପାଖକୁ ଆସିବେ, ଦିହେଁ ପରାମର୍ଶ କରି
 ସାରିଲେ ଆପଣ ସେହି ଅନୁସାରେ ରିପୋର୍ଟ ଲେଖିବେ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ଦରକାର ନାହିଁ ସାର, ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି ସରିଲେ ସଙ୍ଗେ
 ସଙ୍ଗେ ରିପୋର୍ଟ ଲେଖି ଦେଇଦେବ । ସେଥିପାଇଁ ଭାବନ୍ତୁ ନାହିଁ ।”

ରାତ୍ର ଚୌଧୁରୀ କଣ କହିବ କହିବ ହେଲେ, ଗନ୍ଧାର ହୋଇଗଲେ, କହିଲେ,
“ତେବେ ? କିନ୍ତୁ ଅସଲ କଥା ଇନ୍ଦ୍ରାଈର ସୁପାରିସ୍‌ଟା କଣ କରିବେ ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ତା’ କଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ମତେ ଜଣା ଅଛି ସାର୍ । କଥା
ହେଉଛି, ମୁଁ ସେଠିକି ଯାଇ ନାହିଁ, କାହାକୁ ପଚାରି ନାହିଁ, ଗଲେ ସିନା ବୁଝିବି :”

ସମର୍ଥନ ଜଣାଇ ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ ହଲେଇ ରାତ୍ର ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ହୁଁ ହୁଁ ।”

“ତଦନ୍ତୁ ସାରିଲେ ସିନା ରିପୋର୍ଟ ଦେବ ?”

“ହଁ ହଁ ।”

“ଓ ଯାହା ଦେଖି ଆସିବ ସାହା ଲେଖି ଆଣିବ ତାହାର ଉପରେ ନିର୍ଭରକରି
ସିନା ରିପୋର୍ଟ ଦେବ ? ତଦନ୍ତ ସରିଲେ ସାହା ତଥ୍ୟ ମିଳିବ, ସାହା ଦୃଷ୍ଟବୋଧ
ହେବ, ତାରି ଉପରେ ନିର୍ଭରକରି ସିନା ମୋର ମତ ଠିକଣା କରିବ, ଏଥିରେ ଆଉ
ମନ୍ଦେତ୍ତ କଣ ?”

ରାତ୍ର ଚୌଧୁରୀ କିନ୍ତୁ ନ କହି ତା ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ରହିଥାନ୍ତି । ଟିକିଏ ଗନ୍ଧାର
ହୋଇ କହିଲେ, “ରାବନ୍ତୁ ନାହିଁ ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ? କଥା
କଣ କି, ଏଇଟା ଗୋଟାଏ ଶାସନଗତ ବିଷୟ, ଆପଣ ଯାଇ ଦେଖି ଆସନ୍ତୁ, ତାପରେ
କହିବ । ଯେପରି ଉପାୟରେ କାମ ହେବ, ଯେ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ବନ୍ଦ ହେବ, ଦୁଷ୍ଟଲୋକ
ଜବତ୍ ହେବେ, ମନ୍ଦ୍ରୀ ଖୁସି ହେବେ, ଅନ୍ତତଃ ବିରକ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ । ଏଠେ କାରଣ-
ପକ୍ଷରେ ଏପରି କିଛି ନ ଥିବ, ସାହାକୁ ଧରି ଓକିଲମାନେ ଅପିଲ୍‌ରେ ଗଲେ
ଜନ୍ କୋର୍ଟରେ, ହାଇ କୋର୍ଟରେ ଆମକୁ ଅପଦସ୍ତ କରିପାରିବେ । କେମିତି ଏସବୁ
କୁଲରକ୍ଷା ହେବ, ଇନ୍ଦ୍ରାଈର ରିପୋର୍ଟଟା ହେବ ତା’ର ମୂଲ୍ୟୁଆ, ତା ବୁଝୁଛି
ବୁଝୁଛନ୍ତି ତ !”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଏସବୁ କାମ ଆପଣ କରିପାରିବେ । ଆପଣ
ଇନ୍ଦ୍ରାଈର କରନ୍ତୁ, ଆପଣ ଆପଣଙ୍କର ମତ ଠିକଣା କରି ସୁପାରିସ୍ କରନ୍ତୁ ବା
କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ କରନ୍ତୁ, ବେଶ୍ ଏକା ହାତକେ ସବୁକାମ ହୋଇଯିବ ।”

ରାତ୍ର ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ବିନା ସାହାଯ୍ୟରେ ? ତା କେମିତି
ହେବ ? ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ ପରାମର୍ଶ ଦେବି, ମୋ ପରାମର୍ଶ ମାନି ତାକୁ ନିଜର କର ଆପଣ
ଇନ୍ଦ୍ରାଈର ରିପୋର୍ଟ ଦେବେ, ତାକୁ ପଢି ତାରି ଭିତ୍ତିରେ ମୁଁ ମୋର ଅର୍ଦ୍ଧର ବା
ସୁପାରିସ୍ ଦେବି, ଇନ୍ଦ୍ରାଈର ବି ହେବ, ଜଣାଯିବ ଆପଣ ଜଣେ ନରାୟଣ ହାକିମ
ଇନ୍ଦ୍ରାଈର କଲେ । ତା ଉପରେ ମୁଁ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ବି କରିବି ଓ କରାଇବି । କିଛି
ଫଳମିଳି ରହିବ ନାହିଁ ।”

“କ୍ଷମା କରିବେ ସାର, ମୋ ଦ୍ଵାରା ସେପରି ଇନ୍ଦ୍ରାଜରି ଓ ସେପରି ରପୋର୍ଟ ଲେଖା ହେବନାହିଁ, ଖୋଲ ମନରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଜରି କରିବ, ସପ୍ତର୍ଷି ନିଷ୍ଠାପର ନରପେଶ ରହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ, ତାହାର ଉପରେ ଯାହା ମୋର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେବ ସେୟା ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟ ଭାବରେ ମୁଁ ରପୋର୍ଟ ଦେବି । ଅନ୍ୟ କାହାର ପରାମର୍ଶ ଦ୍ଵାରା, କି କାହାର ପ୍ରଭାବ ଦ୍ଵାରା ମୁଁ ପ୍ରଭାବିତ ହେବନାହିଁ । ସେପରି ହେଲେ ବିଚାରକାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ମୁଁ ନିଜକୁ ସପ୍ତର୍ଷି ଅନୁପଯୁକ୍ତ ଭାବନ୍ତି ।”

“ଓହୋ, କିଏ ଆପଣଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଛି, ଶାସନର ହିତ ଦରକାର ଆପଣଙ୍କୁ ଚେତେଇ ଦେଉଛି ମାନ, ଆପଣ ଯେ ନିଜକୁ ଧର୍ମରାଜ ମନେ କଲେଣି ? ଆରେ ଆମେ ପରା ଶାସନ ଭୁଲେଇବା, ଉପରିକମାନେ ଯଦି କହୁବେ ବାଦ ପାଟିରୁ କିତଟା ଓପାଡ଼ି ଆଣ, ତେବେ ଶାସନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆମକୁ ତା’ ବି ଉଦ୍ୟମ କରିବାକୁ ହେବ ।”

“ସେସବୁ କାମ ମୋ ଦେଇ ହେଇପାରିବ ନାହିଁ ସାର୍, ଯାହା ଦେଖିବ, ଯାହା ବୁଝିବ ସେୟା ଲେଖିବ, ମୋ ବିଚାର, ଓ ବିବେକର ବେକ ମୋଡ଼ି ପାରିବ ନାହିଁ ।”

“ଏସବୁ କଥା ଆପଣଙ୍କୁ କିଏ କହୁଛି ? ଆପଣ ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ଲେଖିବେ, ଯାହା ଯାହା ପ୍ରମାଣ ଆପଣ ସମ୍ମତ କରି ଆଣିବେ, ଆଣନ୍ତୁ, ଯାହା ଯାହା ବାକି ଥିବ ତା ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଯୋଗେଇ ଦେବି ।”

ବିନୋଦ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “ଆପଣ ?”

“ଆରେ ବାବା, ହଁ ହ ମୁଁ, ମୁଁ ବି ତ ସେଠିକି ଯାଇଛି, ଦେଖିଛି, ବୁଝିଛି, କେତେଲୋକ ମତେ କେତେ କଥା କହୁଛନ୍ତି, ସେ ସବୁ କଣ ପ୍ରମାଣ ନୁହେଁ ? ଖାଲି ଆପଣ ଯାହା ଦେଖିବେ ସେତିକି ପ୍ରମାଣ ? ତେଣୁ ଆପଣ ବୃଥା ହରବର ହେଉନ୍ତୁ ନାହିଁ, ଯେତେବେଳେ ଯାଇ ସୁବିଧାରେ ବୁଲି ଆସି କିଛି ଟିପାଟିପି କରି ଆଣି ମୋ ପାଖକୁ ଆସନ୍ତୁ, ଦିହେଁ ମିଶିବା, ସବୁ ପ୍ରମାଣ ଏକାଠି କରି ରପୋର୍ଟ ଲେଖିବା, ସେହି ହେବ ଆପଣଙ୍କ ରପୋର୍ଟ ।”

ବିନୋଦ କହଲା, “ତା ଖୋବ ନାହିଁ ସାର୍, ମୁଁ ତନ୍ମ ତନ୍ମ କରି ଇନ୍ଦ୍ରାଜରି କରିବି, ମୋ ତଦନ୍ତରୁ ଯାହା ପ୍ରମାଣ ମିଳିବ, ମୋର ଯାହା ଦୃଢ଼ବୋଧ ହେବ, ସେଇଆକୁ ଭିତ୍ତିକରି ମୁଁ ମୋ ରପୋର୍ଟ ଲେଖିବି, ଦସ୍ତଖତ କରିବି, ଆପଣଙ୍କୁ ଦେବି । ମୋ ରପୋର୍ଟର ଦାୟିତ୍ଵ ମୋର, ଅନ୍ୟକଥାକୁ ମୁଁ ଲଗା ନୁହେଁ, ତେଣିକି ଯାହା ହେଉ ଭଗବାନ ଅଛନ୍ତି । ଯାହା ମୁଁ ମୋ ତଦନ୍ତରେ ନ ପାଇବି ତାହା ମୋ ରପୋର୍ଟରେ ମୁଁ ବ୍ୟବହାର କରି ପାରିବି ନାହିଁ ।”

ରାବ ବୋଧୁରା ଯେପରିକି ତା କଥା ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି ସେହିପରି ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇ କହିଗଲେ, “ଯାହା ଯାହା କହିବାର ଥିଲା କହିଲି ଶୁଣିଲେ । ଖାଲି ଏତିକି ଯେ, ମନେରଖିଥିବେ ଯେ ଆମ ଗୁଳିରେ ଆମେ ଯୋଡ଼ିଏ ଦାସିନ୍ଦୁ ଚାଲୁଛୁ, ମକଦ୍ଦମା ବିଚାର ବେଳେ ବିଚାର କରୁଁ ସତ, ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶାସନ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଦାସିନ୍ଦୁ ବି ଆମ ଉପରେ ଆସ । କାହା କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା କଥା ବିଚାର କଲେବେଳେ ଏ ଦୁଇ କଥା ଦେଖାଯାଏ ।”

ଏ କଥା ଉହାଡ଼ରେ ଧମକର ଯେଉଁ ଇଂରୀଜ ଥିଲା ବିନୋଦ ତାକୁ ବୁଝି-ପାରିଲା । କହିଲା, “ଦେଖନ୍ତୁ ଯାହାଙ୍କର ଯେପରି ଇଚ୍ଛା, ମଣିଷ କାମ କଲେ ଗଲା । ସତକୁ ଜଗିଥିଲେ, ଅନ୍ୟାୟ କିଛି ନ କଲେ, କେହି ପୁରସ୍କାର ନ ଦେଉ ପଛେ, ବିପଦ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ, ସେଇଟା ମୁଁ ଜାଣେ ।”

“ହଁ” ରାବ ବୋଧୁରା କହିଲେ, ତା ଆଖିକୁ କଟମଟ କରି ଅନାଇଲେ । କହିଲେ, ହଉ “ଯାଉନ୍ତୁ ।”

ସକାଳ ଆଠଟାରେ ବସରେ ବସି ଘନ ଏଗାରଟା ବେଳେ ବିନୋଦ ଗଣ୍ଡିକଟା ଗାଁରେ ବସରୁ ଓହ୍ଲାଇଲା ବେଳେ ରଂପୁର ଆନାର ପୁଲିସ୍ ଜନେରାଲଟିଏ ତା ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲା । ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲା, ତାକୁ ଦେଖି ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ କପର ଏକପ୍ରକାର ତତ୍ପରତା ଖେଳିଗଲା, ପାଖେ କେତେଜଣ, ଆଉ ପାଖେ ଆଉ କେତେଜଣ ଦୂରରେ ଥିବା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ହାତ ହଲାଇ ଠାର ଦେଇ ଦୌଡ଼ି ଦୌଡ଼ି ଯାଉଁ ପଳାଇଲେ ।

“ରହିବାକୁ କୋଉଠି ଜାଗା କରା ହୋଇଛି ?” ବିନୋଦ ପଚାରିଲା ।

“ଯୋଡ଼ିଏ ଜାଗା ଅଛି ସାର୍ । ଗୋଟିଏ ବରିଷ୍ଠ ଭିତରେ ଜଣକର ଖାଲିଘର ଅଛି, ସେଠି ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସେନ୍ଦ୍ରର ସାହେବ ଅଛନ୍ତି, ସର୍ବଜନସ୍ୱପେକ୍ଷର ବାବୁ ରହିଛନ୍ତି, ପୁଲିସ୍ କ୍ୟାମ୍ପ ସେଇଠି ପଡ଼ିଛି । ହଜୁର ଶୁଣିଲେ ସେଇଠି ରହିବେ, ଖାଲି ବଝେ ଅଛି, ସବୁ ସୁବିଧା ଅଛି ।”

“ଆଉ କୋଉଠି ?”

“ଗାଁ ଆଗମୁଣ୍ଡେ, ସେଠି ଅନ୍ୟ ଗାଁକୁ ଯିବାବାଟ, ପୋଖରୀଟିଏ, ଝରା ଛାଡ଼ି ମଣାଣିଟା, ଜାଗାଟା ଟିକିଏ ନିରୁଚିଆ । ସେଠି ଗାଁର ନାମ: ଚୁଲୁ ଘର ଅଛି, ଆଜି ରବିବାର ବୋଲି କୁଟି । ହଜୁର ମନ କଲେ ସେଠି ବି କ୍ୟାମ୍ପ କରି ପାରିବେ । ଗାଠୁ

ଟିକିଏ ଛଡ଼ା, ପାଖରେ ଭାଦ୍ରଲେକ ବସ୍ତି ନାହିଁ, କେଇଟା କଣ୍ଠର ଘର, ଧୋବା ଘର, ଚଉଡ଼ ଘର—” ସେ ଆହୁରି କ’ଣ ବସ୍ତି ନା ଲମ୍ବେଇଥାନ୍ତା, ବିନୋଦ କହିଲା, “ସେଇ ଇସ୍କୁଲଟିକି ଯିବା ।”

ବେଢ଼ିଂ, ଟିପିନ-କ୍ୟାରିଅର ଗୋଟିଏ କୁଲିକୁ ଦେଇ ତା ପଛେ ପଛେ ବିନୋଦର ସୁଟକେଟ୍ ଓ ନିଜର ଟ୍ରେଟ ବଛଣାଟି ଧରି ଚପରାସି ଜରୁ ଚାଲିଲା, ତା ପଛେ ପଛେ ଗଲା ବିନୋଦ ।

“ସେ ଇସ୍କୁଲକୁ ନେଇଯିବ ହଜୁର,” କନେଷ୍ଟବଲ କହିଲା, “ମୁଁ ଏ ବାଟେ ଯାଉଛି, ଇନସପେକ୍ଟର, ସବ୍-ଇନସପେକ୍ଟରଙ୍କୁ ଖବର ଦେଇଦେବି, କହିଥିଲେ । ଇସ୍କୁଲଘରେ ଚୌକିଆ ଜଗିଛି, ବାକି ସବୁ ପହଞ୍ଚିଯିବେ ।”

କୁଲିଟିର ନା ବଳି ଭୋଇ, ବସ୍ତ୍ର ପରାଣ ହେବ, ଟିକିଏ ବାଟରୁ ଲେକ, ହାଡ଼ୁଆ କନ୍ଥ ଦମ୍ଭିଲି ଗଢ଼ଣ । ଜରୁକୁ ପଛରେ ରହିବାକୁ କହି ବିନୋଦ ସେ କୁଲିର ପାଖେ ପାଖେ ଚାଲିଲା । କହିଲା, “ଯାଇହଉ, ତାପଟା ଭଲ ହେଉଛି, ନା କଣ କହୁଛ ?”

“ହଁ, ଭଲ ହେଉଛି, ଇସ୍କୁ ପାଲିଲା,” ବଳି ଭୋଇ କହିଲା, “ତେବେ ଯାହାର ଜମିନାହିଁ, ତାର ତହିଁରେ କି ଆସେ ଯାଏ ?”

“ଭୂମର ଗୁପ୍ତକମି ନାହିଁ ?” ବଳି ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇଲା ।

“କିଏ ଦେବ ? ଏ ଥିଲା ଲେକେ ? ଆଉ କାହାର ଦବା ହାତ ଅଛି ? ନା ଧର୍ମ ଅଛି ? ତାଙ୍କର ବଢ଼ିଲେ ସେ ତାକୁ ନେଇ ଘରେ ପୁରେଇବେ । ଆମର ଯୋଉ ନିଅଣ୍ଟକୁ ସେଇ ନିଅଣ୍ଟ । ଭଲ ତାପ ହେଲା ବୋଲି ମୂଲ କଣ ବଢ଼େଇବେ ?” ସେ ଗୁମ୍‌ହେଲ, ଆଉ ତାର କହିବାକୁ ଯେପରିକି ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।

“ଭୂମ ରାରେ ପରା ଯାହା ଆସୁଛି ?

“ଆମର କି ଯାଏ ସେ ଯାହା ଫାହାରେ ବାବୁ ? କୋଉ ପେଟ ପୂରିବ ? ସବୁ ବର୍ଷ ହୁଏ, ଏ ବର୍ଷ ବି ହେବ, ଯେ, ଏବର୍ଷ ବସିଛନ୍ତି ମୁଣ୍ଡ ଫଟାଫଟି ହେବେ । ସେ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ଡର ।”

“କାହିଁକି?”

“କାହିଁକି ବୋଲି କ’ଣ କହିବ ? ବଡ଼ଲେକଙ୍କ ଖେଳ । ପଇସା ବେଝିଥିଲେ ଝଡ଼େଇ ହେବାକୁ ମନ ହୁଏ ସିନା, ଆମର ହବ ? କହ ବାବୁ, ଠାକୁର ତ ସମସ୍ତଙ୍କର, ସେ କଣ କହିଛନ୍ତି କାହାସଙ୍ଗେ ଘୁରି କର ?”

“କିଏ ଡୁରି କରୁଛି ?”

ସ୍ବାତ୍ତୁ ସ୍ବାତ୍ତୁ ଅନାହିଁ ବଳି କହୁଲୁ, “ବାବୁ, ବଡ଼ଲେକଙ୍କ କଥା ଅମୁକୁ ପଚାର ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ହାତରେ ପଇସା, ତାଙ୍କ ହାତରେ ପୁଲିସ୍ । ସହରରୁ ଗୁଣ୍ଡା ଆଣି ରଖେଇଛନ୍ତି ଦାଶରଥୀ ସାହୁ ଖମାର ଘରେ, ମଦ ମାରିସ ଦେଇ ସାଇତିଛନ୍ତି । ନାନା ହଡ଼ିଆର ରଖିଛନ୍ତି । ବାଣ ସାଙ୍ଗରେ କୁଆଡ଼େ ବୋମା ରଖିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ହେଲେ ଗୋପୀନାଥ ଦଳ । ଗାଁରେ ତ ଦି’ଦଳ । ସ୍ବାଙ୍କ ଠାକୁର ଗୋପୀନାଥ, ଏ ଦଳରେ ଦେଖିବ ବଡ଼ ବଡ଼ ଜମି ମାଲିକ, ବଡ଼ ବଡ଼ ବେପାରୀ, ପଇସା ସବୁ ଜାଣ ଏଇପଟେ । ଏମାନେ ଲେଉଟୁଛନ୍ତି, ଗାଁର ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କ ଡିରେଇ ହରେଇ ରଖିବେ । ଲେକବଳ ବେଶି ଆଉ ଦଳରେ, କାହାର ଅଳପ ଅଳପ ଜମି, କିଏ ଶୁଗରୁଣୀ, କିଏ କୁଲି ମଜୁରୀଆ, ଆଉ ଯେତେ ସାନସାନ ହାଟୁଆ ବାଟୁଆ ଜାତି । ତାଙ୍କ ଠାକୁର ହେଲେ ରଘୁନାଥ, ସେ ତ ଗାଁ ଯାକର କୋଉ କାଳର ଠାକୁର । ଆଗେ ତ ସେ ଲେକେ ସେ ପଇସାବାଲାଙ୍କ ପାଖେ ଛେକିହୋଇ ରହୁଥିଲେ, ଯାହା କହୁଲେ ରି ନାହିଁ ତୁ ନାହିଁ, ତେବେ ଏବେ ଆଉ ତା ନାହିଁ ।”

“କଣ ଫେର୍ ହେଲୁ ?”

“ହେଲୁଣି ତ କେତେ କଥା ବାବୁ, ଆଉ କଣ ସେ କାଳ ଅଛି ? ତେମେ ଆପଣ କହୁନା ?”

ବିନୋଦ ହସିଲା, କହୁଲୁ, “ତମ ଗାଁ କଥା ମୁଁ କହୁବି ? ଭୁମେ କହ । ପାନ ଖାଇବ ? ନଥ ।”

“ପକେଇ ଦିଅ ବାବୁ ।”

“ନାହିଁ ନାହିଁ, ନଥ । ହଁ, ସେଉଁ ?”

“ଆଉ କଣ ?”

“ସେ କାଳ କଣ ବଦଳିଲା ବୋଲି କହୁଥିଲୁ ?”

ବଳି କହୁଲୁ, “ଗାନ୍ଧୀ ମହାତ୍ମା ତାଙ୍କର ଅମଳ ଆଇଲା । ସମସ୍ତେ ମାତିଲେ । ଆଉ ଯାହା ହୁଏ ନ ହୁଏ, ଲେକଙ୍କ ଭୟ ଗୁଡ଼ିଗଲା । କେତେ କେତେ ଲେକ ଗାଁ ଗାଁକେ କହୁ ପୋଛୁ ଚାଲିଲେ, ଯେ ସମସ୍ତେ ମଣିଷ, କେହି କାହାରିକି ଡରିବା କଥା ନୁହେଁ, ଦୋଷ କଲେ ପାପ କଲେ ଡର, ନ ହେଲେ କି ଡର ? ଦେଶ ସ୍ବଧୀନ ହେଲା, ଆନ୍ଧ୍ରର ଡର ଗୁଡ଼ିଲା । ଏବେ ଦେଖ ବାବୁ ସେଇ ଗୋପୀନାଥ ଦଳରେ ଯୋଉ ବାବୁମାନେ ଏତେ ନାଟ କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କରି ପିଲାଏ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ, ସେଇମାନେ ତ ବେଶି ମାତିଥିଲେ, ଲେକକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ, ସମସ୍ତେ ସମାନ, ସମସ୍ତେ ମଣିଷ, କେହି

କାହାକୁ ଡରନା, କୁଲୁମ୍ କରାବା ଅଧିକାର କାହାର ନାହିଁ । ତମ ସମ୍ପତ୍ତି ଅନ୍ୟାୟରେ ଛଡ଼େଇନେବା ଅଧିକାର କାହାର ନାହିଁ ।”

“ଠେକିଆ ତ ।”

“ସେତେବେଳେ ତ କହୁଥିଲେ, ଅଳଗ୍ର ଓଲଟି ପଡ଼ିଲେ । ସେମାନେ ବି ହେଲେ ତାଙ୍କ ବାପ ଅଜାଙ୍କ ପରି । ସେ’ କିଏ ଆଉ ଡରୁଛି ? ଲୋକଙ୍କ ଆଖି ଫିଟିଗଲା । ରଘୁନାଥ ଦଳିଆ ଯେଇ ଲୋକେ । ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଲୋକେ ବି ଗାଁ ଗୁଡ଼ି ବଦେଶ ଗଲେ, କଲିକତା, ଟାଟା, ଆସାମ୍ କୁଆଡ଼େ କୁଆଡ଼େ । ଦି ପଇସା କଲେ । ସହରରେ କାମ ଧନ୍ଦା କରି ବି ତି ପଇସା କଲେ । ଆଗପଟ ପରି ଧନୀ ଏପଟେ ନାହାନ୍ତି, ତେବେ, ନିଜେ ଖଟି ନିଜେ ଭୋଗ ଚଳିବା ଲୋକ ବାହାରିଲେଣି କେତେ । ସେ ପଦାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ସେ ଆସି କହୁଛନ୍ତି । ମଣିଷ ତ ସମସ୍ତେ, ଖଟିଲେ ଖାଇବ, ମିଛଟାରେ ଅନ୍ୟ ମଣିଷକୁ ଡରବ କାହିଁକି ? ଏଇଥିରୁ ମହାଶ୍ୱରତ ଆରମ୍ଭ । ଏ ପଟେ, ରଘୁନାଥ ମତେ, ଏମାନେ ବି ମେଣ୍ଟ କଲେ, ଯାନି ଯାହା, ନାଟ ନାମସା କରନ୍ତି । ସେ ଗୋପୀନାଥ ମିଆଁ ସେମିତି । ଏ ପଟେ ଲୋକଙ୍କର ସେ ପଟେ ଧନବଳି । କହୁଛନ୍ତି ଯାହାପଡ଼େ । ଲୋକାଣି କେତେ ମଧ୍ୟ କମା ଲାଗେଇଲେଣି । ଚୋରାଚାନ୍ତି ହେଇଛନ୍ତି, ଗୋପୀନାଥ ମହାପୁରୁଷ ବିଜେ ପ୍ରତିମା ଯାହା ପଡ଼ିଆକୁ ନେଇ ବେଳେ ରଘୁନାଥ ପଟିଆଙ୍କ ସାହୁବାଟେ ଯାହା କରି କରି ଯିବେ, ସେତିକିବେଳେ ବାଜା ବଜେଇ ଟେକିବେ ।”

“କେମିତି ?”

“ଜାଣିନା ବାବୁ ? ନାନା କଳିଆ ବାଜା ଅଛି । ସେ ମୃଦଙ୍ଗ ବାଜା ନିଜେ ଡାକ ଦବ,—‘ଓଁ ଥୁଥ, ମାଦଳ ଥୁଥ, ଡେଇଁ ପଡ଼ିବେ ବେଧେଇ ପୁଅ ।’ କହିଲ କାହା ରକ୍ତ ସମ୍ଭାଳି ହେବ ।”

“ସେଉଁ ?”

“ଏପଟ ବାଲି ଆଗରୁ ଘୁସିଆର କରିଛନ୍ତି, ଖବରୀର, ସାହୁକ ଆମେ ଗୁଡ଼ିକୁ ନାହିଁ, ତମର ପଇସାବଳ, ତମର ଆଇନବଳ, ଆମର ସେ ଠେଙ୍ଗାବଳ । ଏମାନେ କି ଧରିଛନ୍ତି, ତାହାର ସାହୁବାଟେ ଯିବେ ! ବାଜାରେ ଗାଲି ଦେବେ, ଗାତ ଗାଲି ଗାଲି ଦେବେ, ଘର ଉପରକୁ ବାଣ ଫୋପାଡ଼ିବେ । କିଏ ପାଣି ଫିଟେଇଲେ ସାଙ୍ଗରେ ଗୁଣ୍ଡାଥିବେ ପିଟାହୁଡ଼ା ବେଜିତୁ କରିବେ, ସାହୁ ନାରଖାର କରିଦେବେ ।”

“ତେମେ ବଳି କୋଉ ପଟ ? ରତ୍ନନାଥ ପଟ ତ ?”

“ଆମେ ଗରବ ଗୁରୁବା କୋଉ ପଟ ହୁଏ କାହିଁକି ବାବୁ ? ମୁଁ ତ ଯିବି ନାହିଁ । କି ମୋ’ଘରୁ କେହି ଯିବେ ନାହିଁ । କିଏ ଜାଣି ଜାଣି ଗୋଲହାଣ ଭିତରକୁ ଯିବ ଯେ ? କେତେ କେତେ ଗାରୁ ଧିଲ ମାଇପେ ମିଶିପେ ଯାହା ଦେଖି ଆସିଥିବେ, ସେଇ ଗୁଡ଼ାକ ଜାଉଳି ହେବେ ବାବୁ, ନିଦୋପାଁ ଲୋକଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଡାକିବ, ହାଡ଼ ଗୋଡ଼ ଚୁନା ହେବ ।”

“କଣ କଲେ ଭଲ ହୁ’ନ୍ତା ତୁମେ ଭାବୁଛ ?”

“ମୁଁ ? ଏଡ଼େ ବଡ଼ ବଡ଼ ମୁଣ୍ଡ ଆଉଁଶ ଏ ମୂଲ୍ୟା ଯେ କଥା କହୁବ ? ତେମେ ଆପଣ ହାକିମମାନେ ଅଛ, ପୁଲିସି ବାବୁମାନେ ଅଛନ୍ତି, ଗାର ବଡ଼ବଡ଼ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିରେ ଯୋଉଟା ନ ହେବ ଯେଉଁଟା ହେବ ମୋ ବୁଦ୍ଧିରେ ?”

“ତୁମେ କଣ କିଛି ଭାବ ପାରୁନାହିଁ ବଳି ? ତୁମ ଘର ତ ପୁଣି ତୁମେ ମୁଣ୍ଡେ ନଲୋଉଥିବ ?”

“ମୋର ହୁଣ୍ଡା ଭାଙ୍ଗି ବାସ୍ତବ । ମୁଁ କେବଳି ଯାହା, ମା ଲୋକେ ଯାହା କି କଣ ନିଶାପ କରି ମିଳିମିଶି ନ ଯିବାଯାକେ ଠାକୁର ହୁଣ୍ଡିଙ୍କମାନ ଯାହା ତାଙ୍କର ଦେଉଳରେ ହୁଏ, ସେ ଆସୁଛି ଆସୁ, ଦର୍ଶନ କରୁ, ଭୋଗ ପାଉ, ଠାକୁରଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ବେଢ଼ା ବାହାରକୁ ନିଆ ନ ଯାଉ, କି ଠାକୁରଙ୍କ ପାଇଁ କଲି ନ ଲାଗୁ !”

“ଏ ତ ଖୁବ୍ ଭଲ ନିଷ୍ପତ୍ତି, ଗାଁ ଲୋକଙ୍କୁ କହୁନା ?”

“କହୁଲେ ଶୁଣିବ କିଏ ? ବାବୁ ଦେଖ, ତେମେ ମତେ ଗପେଇଲ, ମୋର ଦୋଷ ନାହିଁ ମୁଁ କହୁଲି । ଶୁଣିଲେ ବଡ଼ ବଡ଼ମାନେ ମତେ କଣ ଯେ କରିବେ ସେ ଜାଣନ୍ତି । କାହା ଚିତ୍ତରେ ହାଡ଼ ଅଛି କଥା କହୁବ ? ଶୁଣିଲେ କହୁବେ ଭୁଟା ଏଡ଼େ ବଡ଼ ମଣିଷ ହେଇଗଲୁ ପାଟି ଟିଟୋଉରୁ ?”

“ନାହିଁ ନାହିଁ ତା କାହିଁକି କହୁବେ ?”

“ତେମେ ଜାଣିନା ବାବୁ, କେହି ଶୁଣିବା ଅବସ୍ଥାରେ ନାହାନ୍ତି । ଗୋପୀନାଥ ପଟିଆଙ୍କର ତ ସହଜେ ପଇସା ବଳରେ ମୁଣ୍ଡ ଗରମ୍, ପଇସା ଯାହାର ସବୁ ତାର ଏ ଘରରେ । ଆଉ ପଟେ ବି ଆଉ ମିଁ ମିଁ କଥା ଗୁହନ୍ତି କି ସମସ୍ତେ କିଛି ଭୁଲିଯା ଗଛ ଗୁହନ୍ତି, ବାଜବକୁଆଡ଼ା ବି ଅଛନ୍ତି । କହୁଛନ୍ତି ଆରେ ଆମେ ଏତେଲୋକ, କାହାକୁ କି ଡର ? ମୁଣ୍ଡ ଗଲେ ଯାଉ, କଜତ ମହତ ରହୁ, କଥା ରହୁ, ମରିବା ତ ଦିନେ, ଡରିବା କାହିଁକି ? ତ ପକ୍ଷ ଦୋନଟି ଚଢ଼େଇ ମୁଣ୍ଡେ । ବୁଝେଇବ କାହାକୁ ?”

“ତା ହେଲେ ରଘୁନାଥ ପଟ୍ଟିଆ ବି କହୁ ଉଣା ଚୁହୁନ୍ତି କହୁଛନ୍ତି ?”

“କିଏ ବେଶି କିଏ ଉଣା ତା’ମୁଁ କଣ କଲି ପାରିବି ବାବୁ ? ସବୁ ମଣିଷ ଭଲ, କି ମଣିଷର ସବୁଗୁଣ ଭଲ ଏମିତି କୋଉଠି ହେଲୁଣି ? ତେବେ ତାର ଭିତରେ ସମସ୍ତେ ମିଳିମିଶି ଚଳିବା କଥା । ଏଠି ତା ନାହିଁ । ହଁ ଏଇଟା ସତ ଯେ ଏଥର କଲିଟା ବାହାରର ସେ ଗୋପୀନାଥ ପଟ୍ଟିଆଡ଼ୁ, ଗର୍ବରେ ସେମାନେ ଧରାକୁ ସର୍ବ ମଣ୍ଡିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଲଗୋଉଛନ୍ତି ବୋଲି ସିନା ଆଉ ଦଳଟା ନାଚୁଛନ୍ତି, ନଇଲେ ତାଙ୍କର ପଛସାବଳ ଅଛି, ନା କାମଧନୀ ଗୁଡ଼ିଏ ଏଥରେ ମାଡ଼ିବାକୁ ବେଳ ପାଆନ୍ତେ ? ଦିନ ଦିନ ସହ ସହ ରାତି ରାତି ମାଡ଼ି ଯାଇଛନ୍ତି, ରାତିରେ ମଣିଷ ଅସମ୍ଭାଳ ।”

ଇନ୍ଦୁଲ ଘର ହେଲା । ପୁଲିସ୍ ଇନସ୍ପେକ୍ଟର, ସବ୍-ଇନସ୍ପେକ୍ଟରଙ୍କ ସହଜ ଗାର ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ଜଣ ଭଦ୍ରଲୋକ ବିନୋଦ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ଆସିଲେ । ନମସ୍କାର ଓ ପରଚୟ ଆଦି ଚାଲିଲା । ବିନୋଦ ଚୁପ୍ ଚାଲି, ଗାର ଯେଉଁ ଲୋକେ ଆସିଛନ୍ତି ତହିଁରେ କେବଳ ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଜଣ ରଘୁନାଥ ଦଳର, ଅନ୍ୟମାନେ ଗୋପୀନାଥ ଦଳର, ଗାର ଧନୀ ମୁଣ୍ଡିଆଲୋକେ । ଦୁଇଦଳ ଅଲଗା ଅଲଗା ଦଳ ହୋଇ ଠିଆ ହେଲେ । ବିନୋଦ କହିଲା, “ସାତେ ଏଗାର ବାଜିଛି, ମୁଁ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ପହଞ୍ଚିଛି । ଏ ଭଦ୍ରଲୋକ-ମାନେ ଯାଉନ୍ତୁ, ଗାଁରେ ଖବର ଦିଆଯାଉ ଦିନ ସାତେବାରରୁ ଗୋଟାଏ ଭିତରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଗାଁ ମଝିରେ ଠାଏ ରୁଣ୍ଡ ହେବା, ସେଇଠି ସବୁ କଥା ଇନ୍ଦୁଜୀର ଆରମ୍ଭ ହେବ । ଇନ୍ଦୁଜୀ ସେମାନେ ମୁଁ ମୋ ଶିଆପିଆ କାମ ସାରିଦେବି ।”

ସବ୍-ଇନସ୍ପେକ୍ଟର ମିଶ୍ରବାବୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ସେଠି ରହିବେ ବୋଲି ସବୁ ସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା ସାର୍ ।”

“କୋଉଠି ?”

“ଏ ଗାଁର ଦାଶରଥୀ ସାହୁଙ୍କ ବଗିଚା ଘରେ । ସାହୁବାବୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳଯାକର ନାଁ ଡାକ ଭଦ୍ରଲୋକ, ସହଜେ ତ ଖୁବ୍ ବଡ଼ଲୋକ, କିନ୍ତୁ ଏପରି ଭଲଲୋକ କୃଷକ ଥାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ଯାଦର । ଆଉ, ଯେ ଏ ଗାଁକୁ ଆସନ୍ତି ତାଙ୍କର ସେହି ବଗିଚାଘରେ ରହନ୍ତି । ଅମେ ସବୁ ତ ସେଇଠି ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଆହୁର ସେଠି ଖାଲିବଖା ଅଛି । ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେଠି ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଅସୁବିଧା ହୁଏନା ନାହିଁ । ଦାଶରଥୀ ବାବୁ ସହରକୁ ଯାଇଛନ୍ତି, ଏ ବାବୁ ଶାନ୍ତ ସାହୁ, ସେ ତାଙ୍କ ଭଲ ସାଥୀ, ଆପଣଙ୍କୁ ଡାକିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି ।”

“ନାହିଁ, କାହିଁକି କଷ୍ଟକର ସେଥିପାଇଁ ଆସିଲେ, ଏଠି ମୋର କିଛି ଅସୁବିଧା ହେବନାହିଁ । ଖଟିଆ ଖଣ୍ଡେ ଥାଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା, ନ ହେଲେ ବି ଚଳିଯିବ ।”

“ଖଟ ଆସିଯିବ ସାର୍, କନ୍ତୁ—”

“ନାହିଁ ଥାଉ, ସୁଦିନ ଯଦି ରହେଁ ତେବେ ଦେଖିବେ ।”

ଭାବୁ ସାହୁ ଥାକୁଲ ହୋଇ ଲୋକଟିଏ, ବେକରେ ଗୋଟିଏ ସରୁ ସୁନା ‘ଗାପ’, ଦେହରେ ଧଳା କାମିନିଟିଏ, ବଡ଼ ମୁଣ୍ଡ, ବାଲ ଅଧେ ଅଧେ ପାଟଥାଏ । କହିଲେ—

“ସେଇଠିକି ପାଦ ପଡ଼ୁ ହଜୁରେ । ସେତିକି ମୋ ଗୁହାରି ।”

“ନାହିଁ ନାହିଁ ଏଇଠି ମୁଁ ରହିଲି ।”

“ଯେଉଁ ଅଟିସର ଆଇଲେ ସେତିକି ଆମୁକୁ ଦୟା କରିଥାନ୍ତି ହଜୁର, ବାପାଙ୍କ ଅମଳରୁ, ଆଜି ନୂଆ ନୁହେଁ । କଲେକ୍ଚର ସାହେବ କେତେଥର ରହିଛନ୍ତି, ଏସ୍.ଡି.ଓ. ସାହେବ ଏପଟକୁ ଆସିଲେ ଇ ସେଇଠିକି ବିଜେ କରନ୍ତି, ତହିଁସିଲ୍ଦାର ତ ସବୁଥର, ହଜୁରେ ନିଦୟା ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ ।”

“ହେଲୁ ହେଲୁ ସାହୁଏ, ମନରେ ଏଇ ଯେନୁ ହୁଅଉ । ବହୁତ ଧନ୍ୟବାଦ । ମୁଁ ତ ସରକାରୀ କାମରେ ଆସିଛି, ଇନ୍ଦ୍ରିକାର ସକାଳେ ଫେରିଯିବି, ନାକୁ କେଇଦଣ୍ଡା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ବସା, ମୋର ମୁଁ ଏଇଠି ରହିବି ।”

ଇନସ୍ପେକ୍ଟର ଧସ୍ତବାବୁ କହିଲେ, “ଆଉ ବଳାନ୍ତୁ ନାହିଁ ସାହୁ ବାବୁ, ଆଜ୍ଞାକୁ ଯାହା ସୁବିଧା ହେବ । ତେବେ ଆପଣମାନେ ଯାଉନ୍ତୁ, ଆଉ ଦଣ୍ଡାଏ ପରେ ଗାଁ ମଝିକି ଆସନ୍ତୁ ।”

ସେମାନେ ଚାଲିଗଲେ । ରାସ୍ତା କହିଲେ, “ପ୍ରକୃତରେ ଖୁବ୍ ଉଦ୍‌ଲୋକ, ଖୁବ୍‌ସ୍ନେହ-ଲୋକ ଏ ସାହୁଦର । ଆପଣ ଆସିବେ ବୋଲି ବିଚାର ଭାବୁ ସାହୁ ସକାଳୁ ସେଠି ରହି ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗୁଝାଗୁଝି କରୁଥିଲେ । ରୋଷେଇ ତ ସେଠି ହୋଇକରି ଥୁଆ ହୋଇଛି । ତା ହେଲେ ମଗାଇ ଦିଅ, ଏଇଠି ଖାଇ ବିଶ୍ରାମ ନେବେ ।”

ବିନୋଦ ହସିଲା । କହିଲା, “ନା, ମଗେଇବା ଦରକାର ନାହିଁ, ତାହେଲେ ଘରୁ ଯାହା ମୋ ଝିା ଗର୍ଭି ସଙ୍ଗରେ ପଠେଇଛନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକ ନଷ୍ଟ ହେବ ଯେ । ବରଂ ଆପଣ ଦିହେଁ ବସିପଡ଼ନ୍ତୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ, ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି ।”

“ନା ସାର୍, ଆମର ତେଣେ ହୋଇଛି ।”

“ହଉ, ମୁଁ ବଲେଇବି ନାହିଁ । ଅଟେକେଇବି ନାହିଁ । ଖାଲି ଟିକିଏ । ମତେ ଟିକିଏ ଯଦି ଚୁଟେଇ ଦିଅନ୍ତେ—”

“ସବୁ ସୁବେଳେ ଦଉଡ଼ି ଆଜ୍ଞା, କାଗଜପତ୍ର ସବୁ ସାଙ୍ଗରେ ଅଛି ।”

ଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷର ଓ ସବୁଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷର ଯାହା ବୁଝାଇ ଦେଲେ, ତାର ସାବୁଣ ହେଲେ ସେ ଗୋପୀନାଥ ଦଳର ଲୋକେ ଉଦ୍‌ଭଲେଇ, ଶାନ୍ତି ସୁଧାର, କୁହାର ବୋଲର, ଆଇନ୍ ମାନ୍ତ ଚଳନ୍ତି, ରଘୁନାଥ ଦଳର ଲୋକେ ଚାର ଠିକ୍ ଓଲଟା, ଦିନୁ ଦିନ ତାଙ୍କ ଅଦୋକ୍ଷତ ବଳୋଡ଼ିଛି । କେଉଁବାଟେ ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ବଜେ ପ୍ରଥମା ଯାହା ପଡ଼ିଆକୁ ଯିବେ ତାର ନକସା କଟା ହୋଇଛି, ପୁଲିସ୍ ଲିଖିତ ଅନୁମତି ମିଳିଛି, ବାରେ ସମସ୍ତିଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦିଆହୋଇଛି କିନ୍ତୁ ତଥାପି ରଘୁନାଥ ଦଳ ଆ ବସିଛନ୍ତି ଗୋଳମାଳ କରିବେ, ସେଥପାଇଁ ସବୁ ଆସ୍ତେଜନ କରି ସାରିଛନ୍ତି । “ଆପଣ ସେହିପରି ଗପୋଟ ଦେଇ ଦିଅନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞା,” ଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷର କହିଲେ, “ସୁପାରିସ୍ କରାଯାଉ ଯେ ଯାହାମନ ତା’ ହେଉ, ଆଇନ୍ କୋହଲ ନ ହେଉ, ଯେଉଁବାଟେ ଠାକୁର ନେବାପାଇଁ ଅନୁମତି ଦିଆ ମରହ, ଠାକୁର ସେହିବାଟେ ନିଆ ହେଉନ୍ତୁ । ସଙ୍ଗରେ ପୁଲିସ୍ ଥିବେ, କେହି ଗଣ୍ଡଗୋଳ କଲେ ଗିରଫ କରିବେ । ସେତେବେଳେ କେହି ବାଧାଦେଲେ କି ଆକ୍ରମଣ କଲେ ଲାଠି ଚାଲିବ, ଆସ୍ତେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ କଲେ ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ଚାଲି ଚାଲିବ, ସେଥପାଇଁ ଅଗରୁ ବନ୍ଧୁଜୀ ପୁଲିସ୍ ଅଣାହେଉ ରହିବେ । ତାପରେ ଧରପଗଡ଼, ମକଦ୍ଦମା, ବିଚାର ଓ ଜେଲ୍, ଗଣ୍ଡଗୋଳ କରିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଉଚିତ ଶିକ୍ଷା ମିଳିବ, ତାଙ୍କ ଅଣ୍ଟା ଭାଙ୍ଗିଯିବ, ସେପରି ଗଣ୍ଡଗୋଳ କରିବାକୁ ଆଉ କେହି ହାତୁସ କରିବେ ନାହିଁ ।”

“ଲଠିମାଡ଼ ! ଚାଲ !”

“ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ଆଉ ଉପାୟ କଣ ? ଶାନ୍ତିଶୃଙ୍ଖଳା ତ ରକ୍ଷା କରାଯିବ । ନ ହେଲେ ଏ ଦେଶରେ ଲୋକେ ଚଳିବେ କେମିତି ?”

“ଦେଖି କଣ ହୋଇଛି, ଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷର ବାବୁ, ଇନ୍ଦ୍ରକୃଷ୍ଣା ସବୁ । ତା ଆଗରୁ, ସବୁ ପାରିବେ ତେବେ ନା, ଗାଁ, ବିବରଣୀ ସହିତ ମତେ ଟିକିଏ କହିନ୍ତୁ ଆପଣମାନେ ଏଠି କଣ କଣ ହୁଏଲେଣି ।”

“ରଘୁନାଥ ଦଳର ମୁଖିଆ ମୁଖିଆ ଗଣ୍ଡଗୋଳିଆ ଲୋକଙ୍କ ନା କହିବି ।”

“କିଏ କି ଗଣ୍ଡଗୋଳ କଲେ, କେବେ କଲେ, ସେଇଟା ବି ?”

“ସେ ସବୁ ଟିକିକିଛି କରି କାଳକ୍ରମେ ଯୋଗାତ କରୁ ହେବ ଆଜ୍ଞା, ମକଦ୍ଦମା କରିବି ପଠାହେବା ଆଗରୁ ସବୁକାମ ସରିଥିବ, ଅଛନ୍ତି କେବଳ ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ ସେହି ଗଣ୍ଡଗୋଳିଆ ନେତାମାନଙ୍କ ନା ଅଛି । ଆମର ଡବର, ଯେତେ ପ୍ରକାର ଦୁଷ୍ଟମି କଲେନା କରାଯାଇପାରେ ସେମାନେ ସବୁଥିରେ ଏକ୍ ନମୁରୁ ।”

“ଆଜ୍ଞା । ବୁଝିଲି, ଆଉ ପକ୍ଷର ନେତାମାନଙ୍କ ନା ?”

“ଅଛି, ଦେବ । ସେହିମାନେ ଏ ଗାଁର ଉତ୍ତମେକ । ସେମାନେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଗାଁଟା ଅଛି । ନ ହେଲେ ବୁଝିଲି ଯାଆନ୍ତାଣି ।”

“ସବୁକ୍ଷମତାପେକାର ବାବୁ, ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ଜିଜ୍ଞାସା କେଉଁପାରବେ ? ଏ ଦୁଇପକ୍ଷ ଭିତରେ ଆଗେ କେବେ କଲି ଲାଗିଥିଲା ?”

“କଲି ତ ଗଲା ଦଶବାର ବର୍ଷର, ଭିତରେ ଭିତରେ ଆସ, ମଝିରେ ମଝିରେ କୁହୁଲେ, କେତେ କେତେ ବେଳେ ମକଦ୍ଦମା ଲାଗେ ।”

“ଯେତେଦୂର ପାରନ୍ତି, ସେହି ମକଦ୍ଦମା ଗୁଡ଼ାକର ତାଲିକା, ସମସ୍ତ, ପକ୍ଷମାନଙ୍କ ନାଁ, ଅଭିଯୋଗର ସାବୁଣୀ କଟକରେ ପରିଚାଳନା, ସେମିତି ଗୋଟିଏ ଲେଖା ଯଦି ମିଳନ୍ତା—”

“ଆମ ଆନାବୁ ଯାହା ଯାହା ମକଦ୍ଦମା ପଠା ହୋଇଥିଲା ତାର ତାଲିକା ତିଆରି କରି ଦେଇ ପାରିବ, ତା ଛଡ଼ା ଲୋକେ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ମକଦ୍ଦମା ସବୁ କରିଥିଲେ ସେମାନେ ଅବା କହିପାରବେ, ଆମ ପାଖରେ ତ ନାହିଁ ।”

“ଆଉ ଏ ଯାହା ବେଳେ ପୁଅ କେବେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଦିଅଥିଲା ?”

“ନାହିଁ ତ । ଏବର୍ଷ ହିଁ ଗଣ୍ଡଗୋଳଟା ବେଶି, ରଘୁନାଥ ଦଳିଆ ବେଶି ମାଡ଼ିଛନ୍ତି ।”

“ଆପଣମାନେ ଯାଆନ୍ତୁ, ଯେଣୁ ଏ ପରେ କାହାକୁ ପଠେଇବେ, ଗାଁ ମଝିକ ମତେ ନେଇଯିବ ।”

କ୍ଷମତାପେକାର କହିଲେ,—“ଲୋକଙ୍କୁ ତ ଏଭଳି କି ଡକେଇ ଆସିଲେ ହୁଅନ୍ତା ଆଜ୍ଞା ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଦେଖିବା ପଛେ ଯଦି ସେଭଳି ଦରକାର ପଡ଼ିବ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଗାଁ ମଝିରେ ହିଁ ଠାଏ ସମସ୍ତେ ବସନ୍ତେ ଭଲ ହୁଏନା, ସେମିତି ଜାଗା କିଏ ନାହିଁ ଏ ଗାଁରେ, ଯେଉଁଠି ନିଶାପ ହୁଏ, ପକ୍ଷାଦତ୍ତ ବସେ, ଯାନଯାତ ହୁଏ ?”

ଚୌକିଆ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲା, “ସାଆଁତ ଘର ମେଲ ଅଛି ହଜୁର, ବଡ଼ ବଢ଼ା, ତା ଆଗରେ ଉଷ୍ଣ ପିଣ୍ଡା, ତା ତଳକୁ ଖୋଲି ଜାଗା । ଆଗେ ସାଆଁତ ଘର ସେଇ ମେଲରେ ତ ତାଙ୍କ କଟକ କରୁଥିଲେ ।”

“କିଏ ସେ ସାଆନ୍ତ ?”

“ପୁରୀବଧୁ ଏ ଗାଁର ଜମିଦାର ଘର ଆଜ୍ଞା, ହରି ମହାନ୍ତି ଘର ଡାକ୍, ଏବେ ସିନା ତାଙ୍କ ଜମିଦାରୀ ଗଲଣି, ନାଁ ବୁଆଡ଼େ ଯିବ ? ଅଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ପିଲାଏ ବି ଭାରି ପାରିବାର, ସହରରେ କାଠ ଗୋଦାମ କରିଛନ୍ତି, ଗାଁରେ ତାସ କାହିଁରୁ କଣ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ସେ କଥା ନୁହେଁ, ମୁଁ କହୁଥିଲି ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ ପଞ୍ଚାଏତ୍ ଯେଉଁଠି ବସେ,—ସେମିତି ଜାଗା କଣ ନାହିଁ ?”

“ସେକଥା ପୁରୁଣା ହେଲଣି ହଜୁର୍ । ଆଗେ ବସୁଥିଲା । ଗାଁ ମଝିରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଆହ୍ଲାନ୍ ଆଗରେ ବଡ଼ ମଣ୍ଡପ ଅଛି, ଚାରିପଟେ ଖୋଲ ଜାଗା, ବଉଳ, ଚମ୍ପା, ନାଗେଶ୍ୱର, କଦମ୍ବ, ଏମିତି ଝଞ୍ଜା ଝଞ୍ଜା ଚାରିପଟେ ଗଛ, ଛାଇ ଘୋଡ଼େଇଛ । ସେଇଠି ପଞ୍ଚାୟତ ବସୁଥିଲା । ଯାନିଯାନ୍ତି ହେଉଥିଲା । ପଞ୍ଚାୟତ କାହିଁ ଆଉ ଏବେ ? ଗାଁ ତ ଦି'ଡ଼ାଙ୍ଗ, ସବୁ କରିନ୍ତି ବି ଅଲଗା ଅଲଗା, ସେଠି ନୁହେଁ ।”

“ତେବେ ସେଇଠି ବସା ଯାଉ, ଆସନ୍ତୁ ଦି'ପକ୍ଷ, କଣ ଆସିବେ ନାହିଁ ?”

ସବୁଜିଏକାକାର ହସିଲେ, କହିଲେ, “ଯୋଉଠିକି ଡକେଇଲେ ଆସିବେ ଆଜ୍ଞା ।”

ଇନସ୍ପେକ୍ଟର କହିଲେ, “ଯୋଉଠି କଥା ପଚାରିବାର ଥିଲା ଆଜ୍ଞା, ଇନକ୍ୱାଇରି କରିବେ କି ପଦ୍ଧତିରେ ?”

“ମାନେ ?”

“ଯେମିତି ମକଦ୍ଦମା କରିବାକୁ କେହି ଦରଖାସ୍ତ ଦେଲେ ଇନକ୍ୱାଇରି ହୁଏ, ସେମିତିଆ ତ ? ଦରଖାସ୍ତର ଆବେଦନକାରୀ ତାଙ୍କ ସାକ୍ଷୀ ତାଲିକା ଦେବେ, ଜଣକ ପରେ ଜଣେ କରି ସାକ୍ଷୀମାନେ ଆସିବେ, କହିବେ, ତାଙ୍କ କହିବା କଥାର ସାବୁଣ ଲେଖା ହେବ, ସେଉଁଠୁ ଆପଣ ନିଜେ ଚାହିଁଲେ ଯାହାକୁ ଯାହାକୁ ପଚାରିବେ—”

“କିନ୍ତୁ ଏଠି ମକଦ୍ଦମା ଦରଖାସ୍ତ କାହିଁ ? କେଉଁ ଦଫ୍ତାରେ କି ମକଦ୍ଦମା ? ହୁଏତ ସେଭଳି କିଛି ପଛେ ବାହାରିବ । ଆଗ ସମୟେ ଆଜି କଥାଟା ବୁଝାଯାଉ ତ ।”

ଇନସ୍ପେକ୍ଟର ମୁହଁ ଶୁଖେଇଲେ, କହିଲେ, ‘ଖାଲିଗୁଡ଼ାଏ ପାଟିଭୁଣ୍ଡ ହେବ ଆଜ୍ଞା ।’

“ଯାହା ହେବ ଦେଖାଯିବ ।”

“ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଆଜ୍ଞା, ସେ ଇନକ୍ୱାଇରି ଜାଗାରେ ଆପଣ କଣ ଆମ୍ଭ ମାନଙ୍କୁ ଚାହାନ୍ତି ? ଆମେ ଥିଲେ ଯଦି ଅସୁବିଧା ହେବ,—”

“କି ଅସୁବିଧା ? ଆପଣମାନେ ବି ବସନ୍ତ, ଦେଖନ୍ତୁ, ଶୁଣନ୍ତୁ, କିଛି ମତାମତ ଦେବେ ନାହିଁ । କିଏ କାହିଁକି କହିବ ଯେ ପୁଲିସ୍ ଆମକୁ ଧ୍ୟା କହିଲେ ତା’ କହିଲେ ? ଏଠି ନ ଥାନ୍ତେ, ଭିନେ କଥା । ଅଛନ୍ତି ଯେତେବେଳେ, ଆପଣମାନେ ବି ସବୁ ଦେଖନ୍ତୁ, ଶୁଣନ୍ତୁ ।”

“ମୁଁ ଭାବୁଥିଲି,—” ଭନିସ୍‌ପେକ୍ଟର ଭାବିଲାପରି ହୋଇ ରହିଗଲେ ।

“କହିନ୍ତୁ ।”

“ଆପଣ କରନ୍ତି କଲପର ଜଣକଣକୁ ତକେଇ ଇଝାର କରନ୍ତେ ।”

ବିନୋଦ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ଭନିକାକର କରବାର ଆଇନଗତ ପଦ୍ଧତି ଦାୟିତ୍ୱ ମୁଁ ନେଇଛି, ପଦ୍ଧତି କିଛି ଅତ୍ୟୁତ କରବ ନାହିଁ ଯେ, ଗୁରୁତଲେ ବସି ସାକ୍ଷୀ ଇଝାର କଲେ ଯଦି କାମ ଛୁଟି ଯାଇଥାନ୍ତା, ତେବେ ତ ଶିଶୁପୁରରେ ମୋ ଭଲ-ଲସ୍‌ରେ କରୁଥିଲେ ହୋଇଥାନ୍ତା, ଏତେ ବାଟ ଆସିଲି କାହିଁକି ? ମକଦ୍ଦମା ତ ଆପଣମାନେ ଅସଫଳ ତଦନ୍ତ କରନ୍ତି, ମୁଁ ବି ବହୁତ ବିଚାର କରୁଛି । କହିଲି ତ ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ସେ ସବୁ ତ ହେବ ହିଁ ପଛେ । କିନ୍ତୁ ଗାଁକୁ ଆସିଥାଉଁ, ଗାଁ ଭାଙ୍ଗି ଏକାଠି ରେଟୁଁ ତ, କଥା ଭାଷା ହେଉଁ ଆଗେ—”

“ଆପଣ ଯାହା କହିବେ ଆଜ୍ଞା,—”

ସେମାନେ ଗଲେ ।

“ଭାତ ବାଡ଼ ଜଗୁ—” ବିନୋଦ କହିଲା ।

ବସି ବସି ଭାବୁଥାଏ,—ଖାଲି ମକଦ୍ଦମା ! ମକଦ୍ଦମା ! କରନ୍ତି, ପୁଲିସ୍, ମ୍ୟାଜି-ଷ୍ଟ୍ରେଟ୍, ଓକିଲ ! କେବେଠୁଁ ଗାଁ ଗାଁକେ ପଶିଲୁଣି ଏ ରୋଗ ?

କି ଦୋଷ ରହିଛି ଏ ମାଟିରେ, ଯେ ଟିକିଏ ତାତି ବାଜିଲେ ଠାକ ଠାକ ଫଡ଼ା ଫଡ଼ା ହୋଇ ଫାଟିଯାଏ, ଆମେ ହେଉଁ ଅଭର ଖପର ବଜର ବାଆ ! ସେମିତି ପିଟା-ପିଟି ହେଉ ହେଉ ସବୁ ଗଲା, ସ୍ୱାଧୀନତା ଗଲା, ମାଡ଼ ଆସିଲେ ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣକାରୀ, ଯେତେ ରାଜ୍ୟର ଲୁଣ୍ଠନକାରୀ, ଆସିଲେ ଇଂରେଜ୍, କେଡ଼େ କଷ୍ଟରେ ପୁଣି ଆସିଲା ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା, ତଥାପି ଏ ଗୁଲିଛି, କଳିଆ ଘରେ ଘରେ, ଆଉ କେଉଁ ପ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେପରି ହୋଇଥାଉ, ଓଡ଼ିଶା ନାଁ କମେଇଛି କଲିକତିଆ ପାଇଁ, ଖାଲି ଧରାଧର, ପେଲପେଲ, ଗୋଡ଼ ଓଟର ଓଟର, କରଡ଼ା କରଡ଼ା, ଶାଗଣିଆକୁ ପେଜଣିଆ ଦେଖିପାରେ ନାହିଁ, ଏଣେ ଯେ ଲେଙ୍କେଡ଼ା ଛୁଣୁଛି !

କଥାଟି ଏତେ ଦେଉଳ ଏବଂ ଠାକୁର ! ଏତେ ଯାକଯାକ, ନାମ ସମ୍ପାଦନ, ମୁଣ୍ଡରେ ହସ ନାମ, ସେ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଏକମାତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚାକ୍ଷର, ଧର୍ମକୁ ଏକମାତ୍ର ରଖିଛନ୍ତି !

ଏକା ଧୂଳିରେ ଘର, ଗୁଳକୁ ଗୁଳ, ବାଣକୁ ବାଣ ଲଗାଲଗି, ଏକା ଗାତରେ ଜବନ ଅଛୁ ମରଣ, ଯା ଏମୁଣ୍ଡେ ହଜନା ଲାଗିଲେ ଗା ସେମୁଣ୍ଡକୁ ବି ହୁଏ, ଏ ଗୁଳରେ ଜଣା ଲାଗିଲେ ସେ ଗୁଳକୁ ବି ଧରେ, ସକାଳୁ ଉଠିଲେ ମୁହଁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ, ବୁଝିଲେ ବୁଝିଲେ ଜଣା ଚନ୍ଦ, କଥାଟି କଳି, ମୁଣ୍ଡ ପିଟାପିଟି, ମରଦମା ପାଇଁ ଅଣ୍ଟା ଢଳାଇଛନ୍ତି !

ଏକାଟି ବସି ଭବି ବାଟ ଘିରି କରବାକୁ, ନାମ କରବାକୁ କେତେ କଥା ତ ଅଛି । କେଜାଣି କେତେ ସୁଖେ ବିଚାରଣୀ, କଣ ହୋଇଛି ? ପେଟପୁର ଖାଇବାକୁ ନାହିଁ, ସେକେଣ୍ଡହାଣ୍ଡରେ ପେଟ ପୂରୁ ହୁଏ, ସେ ଖାଦ୍ୟରେ ବଳହୀନ ନାହିଁ । କେତେ କେଜାଣି ତା'ର ନାହିଁ । ଜମି ନାହିଁ, ନାମ ଧନ୍ଦା ନାହିଁ, ବୁଝି ଚଳେ ନାହିଁ । ଜମି ପଡ଼ିଅ ପଡ଼େ, ତାସ ହେଲେ ଉତ୍ତରାଣ ଗଣା । ପକ୍ଷପକ୍ଷ ବେବେ କଦବା । ଗୋରୁ-ଗାଈ ନଅକଥା ଖେଳ । ମଣିଷ ବି ହଜନବଳ,—ଏକମାତ୍ର ଗୁଣ୍ୟ ଜୟ କରୁଥିଲେ ! କେତେ ଚିଅ ଖାଇ, କେତେ କାନ୍ଦୁ କେତେ ଗୁଳ ଫଟା, ଦଦର । ଏଠି ସେଠି ଅରମା ଅରଣ୍ଡା, ପୋଟେରେ ଫଳ, ପାହାଚ ଧସି ପଡ଼ିଛି, କୂଅ ଭିତରେ କାନ୍ଦୁରେ ଓହ୍ଲାଇ । କେତେ କେତେ ଶ୍ରୀଅନ୍ତରବିବେଚନା, ମୁଣ୍ଡେ ପିଲାଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ହୁଅନ୍ତି । ଅଧିକେ ବୁଝିଲେ ଯାହା କିଛି ଶିଖି ତା' ପ୍ରକୃତିର, ବିହୃତିର, ଗଛ-ବୁଝିଲେ, ତା ଭିତରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ହୋଇ ବସି ରହିଛି ମଣିଷ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ, ଧରି ନେଇଛି ସେ ଏମିତି ରହିଥିବ, ଯଦି କିଛି ହେବ ତା ସରକାର କଲେ କରବେ, ସେ ନୁହେଁ । ଶିଳ୍ପୀ ମନ୍ଦିରରେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଜନ୍ମପରି ସେହି ଦଳରେ ଏଠି ସେଠି ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଥିଲାବାଲା କେହି, ସେମାନେ ବୁଝାନ୍ତି ସେହିମାନେ ସବୁ ଗ୍ରାସ କରବେ । ଉଲ୍ଲରେ ରହିବେ, ଅନ୍ୟମାନେ ଯତେକ କାହିଁ ଅଲ୍ଲ, ଯାହାଙ୍କ ଉପରେ ତାହା ଅଧିକତା କାଳକାଳକୁ ଜାର ରହିଥିବ । ଅଛୁ, ଥିଲାବାଲା ହେଉଛି, ନ ଥିଲାବାଲା ହେଉଛି, କାଣି ବିରାଡ଼ି ବି କୁଳ ଅସରପା ଉପରକୁ ଟାଣ । 'ହରିଜନ' ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ । ସମସ୍ତଙ୍କଠି ବାଦଛେଦ, ସଙ୍ଗର୍ଷତା, ନାନା ଅନ୍ତରାୟ, କୁସଂସାର, କାତ ଅକାତ ଭେଦ ।

ଖାଉଥାଏ, ଖରୁଥାଏ ।

ଏହି ଡି. ଓ. ରାଜବ ଚୌଧୁରୀ ଯାହା କହିଥିଲେ, ବୁଲି ନଳି ସ୍ନେହର କଥା, ପୁରସ୍କାରପ୍ରାପ୍ତ ଓ ସର୍ବଜନପ୍ରିୟ କଥା ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ଏସ. ଡି. ଓ. କ

ମନ ଗୁଲିବ୍ ବି କଥା ବଢ଼ିଲୋକ । ମନ ନେଇଛନ୍ତି ? ତା ମନରେ ଗୋଟାଏ ସ୍ୱପ୍ନ ଉଠିଥାଏ । ସୁଖୀ ଭବିଳା, ନେଇଥିଲେ ମୁଁ ତା ତାଙ୍କୁ ବଦଳାଇବି କେମିତି ଓ ତହିଁରେ ମୋର କଥା ଯାଏ । ଇଚ୍ଛା ହେଉଥାଏ, ସେ ତାର ଏକୁଟିଆ ବୁଲିବୁଲି ତଥ୍ୟ ଗୋଟେଇବ, କିନ୍ତୁ ଭବିଷ୍ୟତ ସେ ଧାରଣାକୁ ସେ ନାପସନ୍ଦ କଲ । ଗାଁରେ ଚା'ବାଡ଼, ଏଠି କିଏ ନିରାପେକ୍ଷ ତା କେମିତି ସେ ଜାଣି ପାରବ ? ଜଣକଠୁଁ ଯାହା ଶୁଣିବ ନା'ସେ ଅଭାନ୍ତି ତା' ବି କେମିତି ବଞ୍ଚାଏ କରିବ ? ଫୁଲଦଳର ଜଳ, କିଦାଳିତ, ଛକାଛକ, କିଏ ତାଳେ ତାଳେ ଗଲେ ଅତି କିଏ ପକେ ପକେ ଯାଉଥିବ, ତେଣୁ ସେ ଏକୁଟିଆ ବୁଲିଲେ ବି କଥା ଅଛପା ରହିବ ନାହିଁ, ବରଂ ମିଛସତ ଯୋଡ଼ିଯାଉ ତା ବରୁଦରେ କନ୍ଦିବାକୁ ଲୋକେ ସୁବିଧା ପାଇବେ । ତେଣୁ ସେ ଯେଉଁ ପକେଇ ଭବିଷ୍ୟତ ସେଇଆ ଠିକ୍ ।

ଦିନ ଗୋଟାଏ ବେଳେ ଇନିଷ୍ଟେକ୍ସର ବାବୁ ଆସି ତାକୁ ଡାକିନେଲେ । ଗୁଲିବୁଲି ଗଲବେଳେ ଚା'ପାଖର ଘର ଦୁଆରମୁହଁମାନଙ୍କରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନାଇ ଦେଖୁଥାନ୍ତି, କେତେ ସିଲ ପଛେ ପଛେ ଧାଉଁଥାନ୍ତି, କେତେ ମନୁଷ୍ୟ ଶୁଭୁଥାଏ, ବେଳେବେଳେ କେଉଁ ବୁଢ଼ା କି ବୁଢ଼ୀ କହିବାର ଶୁଭୁଥାଏ, “ହୁଷ୍ଟକୁ ସାଧକର” “ଜେଲ୍‌ଘାନାକୁ ନିଅ ।”

ମହାବରଙ୍କ ପାଖେ ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଦଳେ ବସିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଉଦଳେ, ତାଙ୍କ ମଞ୍ଚେ ବେଣି ଲୋକ, ଚେହେରା ଓ ଭେକରୁ ଦିଶୁଥାଏ ସେମାନେ ସଲବାଲ ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ତଳେ ବସିଥାନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ଠିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଦଣ୍ଡବତ ଆଦାନ ସ୍ୱଦାନ ହେଲା ।

ବିନୋଦ ପଚାରିଲା, “ହୁଷ୍ଟପକ୍ଷର ସମସ୍ତେ ଅଛନ୍ତି ?”

“ହଁ ।”

“ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଏମିତି ଯାହୁ ମୁଖିଆମାନେ ଅଛନ୍ତି କି ?”

ମଣ୍ଡପ ଉପରୁ ଉତ୍ତର ଆସିଲା “ହଁ”, ତଳୁ ଗୋଟା ହୋଇ ପ୍ରତିବାଦ ହେଲା, “ସେମାନେ ତାଙ୍କପକ୍ଷର ମୁଖିଆ ହୋଇଥିବେ, ଆମ ମୁଖିଆ ସେ ନୁହନ୍ତି । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଏକଠି ଅଛୁ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆପଣମାନଙ୍କ ମୁଖିଆମାନଙ୍କୁ ମଣ୍ଡପକୁ ପଠାନ୍ତୁ ।” ପୁଣି ଏକାଠି ଗୋଟା ହୋଇ ପ୍ରତିବାଦ ହେଲା, “ନା, କଦାପି ହେବ ନାହିଁ ।”

“କାହିଁକି ?”

ତଳେଥିବା ଲୋକେ କହିଲେ, “ତାଙ୍କ ଘରରେ ଆମେ ବସୁ ନାହିଁ କି ବସିବୁ ନାହିଁ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ହଉ ତାହେଲେ ଆମେସବୁ ବି କେହି ସେ ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ବସିବୁ ନାହିଁ ।”

ମଣ୍ଡପରେ ଥିବା ଦଳ ବି ତଳକୁ ଗୁଲିଆସିଲେ, ଗୋଟିଏ ପାଖେ ବସିଲେ । ବିନୋଦ ଗୁହୁଥିଲା, ସେ ବି ତଳେ ବସିବ, ତେଣୁ ଦି ଦଳ ମଝିରେ ତା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଖଲୁଆ ଗୁମା ପଡ଼ିଥିଲା, ତା ଆଗରେ ଥିଲା ଖଣ୍ଡିଏ ଖଟୁଲି ଯାହା ଉପରେ ସେ ତା ଖାତାଟି ଥୋଇଥିଲା । ତାଠୁଁ ଟିକିଏ ଛଡ଼ାରେ ଦିଶି ଚଢ଼େଇରେ ଦୁଇ ପୁଲିସ କର୍ମଚାରୀ ବସିଥିଲେ ।

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞାମାନେ ଏଗାର ମୁରବିଲୋକେ, ଆଜ୍ଞାମାନେ ବି ଏଠି ଅଛନ୍ତି । ଗୋପୀନାଥ ମହାପାତ୍ର ଓ ରଘୁନାଥ ମହାପାତ୍ର ଦୁଇଠାକୁର ଏଇ ଗାର, ଏ ଦୁଇଠାକୁରଙ୍କୁ ଯାହାକୁ ନେବା ଦେଇ ଗାଁରେ ଦୁଇ ଦଳଙ୍କ ଭିତରେ ମନାନ୍ତର ହୋଇ କଲେକ୍ଟରଙ୍କୁ ଦରଖାସ୍ତ ଦିଆଦେଇ ହୋଇଛି । ଠାକୁର ପୁଜା ଯାନିଯାହା ହେଲେ ସିନା ଲୋକେ ସେହିଠିରେ ଏକାଠି ହୁଅନ୍ତି, ଭୋଗ ବଣ୍ଟାବଣ୍ଟି ହୁଅନ୍ତି, ଏକାଠି ଗାଁଯାକ ପଟ୍ଟ କରନ୍ତି, ଯନ୍ତାଳ କରି ଖାଆନ୍ତି, ଏଠି କଣ ଦେଖୁଛି ଓଲଟା କଥା ! ଠିକ୍ କଲେ କେତେବେଳେ କଲି ବି ଲାଗେ, ଘର କଲି ଘରେ ମେଣ୍ଟେ, ସେମିତି ଗାଁ କଲି ବି ଗାଁରେ ମେଣ୍ଟିଯାଏ, ଯେତେବଡ଼ ଅଭିଆ ହେଉ ଗାଁର ମୁଖିଆଲୋକେ ଏକାଠି ବସି ନିଜଭିତରେ ନିଶାପ କରି ଭାଙ୍ଗିଦିଅନ୍ତି, ଏଠି କଣ ଆପଣଙ୍କର କଲି ଲାଗିରହିଛି ଏତେ ଏତେ ବର୍ଷ ହେଲା । କଣ ଏ କଥା ! କି ଅଶାନ୍ତି, କି ଉଦ୍‌ବେଗ ନ ହେଉଥିବ ! କେତେସମୟ କେତେ କାମ ମାଗୁ ହେଉଥିବ ସେହି କଲିକଥାରେ ! କି କଥା ଏଇଟା ! ଏଇଟା କଣ ଗାଁକୁ ଭଲ ?”

ଗୋପୀନାଥ ପଟ୍ଟର ବଡ଼ନେତା ଭାବୁ ସାହୁ କହିଲେ, “କାହିଁକି କଲି ହଉଛି, କିଏ କଲି କରୁଛି ଆପଣ ବୁଝନ୍ତୁ । କଲି ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଆମେ କଣ ମନା କରୁଛୁ ? ମାନ୍ୟ କିଏ ? ଏପରି ଯେବା ହାତରେ ଯେ ଚୋଦପା ।”

“ସେଇଆ ସେଇଆ,” ତାଙ୍କ ପଟରୁ ଅନ୍ୟମାନେ କହିଲେ ।

“ରସିଆହୋ’ ତମ କୁହାଲିଆ ପଣ,” ଆଉ ପଟରୁ ଉଦ୍‌ପ ଯାନ ପାଟିକଲି, “ସବୁ ନାଟର ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପରି ତେମେ କେଇକଣ, ଆମ ନାଁରେ କେଇଦତ୍ତା ମକଦ୍‌ଦମା ଲାଗେଇଲଣି ? ତେମେସବୁ କେତେ ମାଡ଼ ଟାଉକଦାର ଲାଗେଇଲଣି ? କେତେ-

ଲୋକକୁ ଭାଗଦାସ କମିବୁ ଛଡ଼େଇଲଣି ?” ତାଙ୍କ ପଟଲୋକ ଏକାଥରକେ ଅଭିଯୋଗ ଗାଇ ବସିଲେ ଯେ ହୋ’ ହେଲୁ । ହାତ ହଲେଇ ହଲେଇ ବିନୋଦ ସେନାନାୟକ ନିରନ୍ତ୍ର କରୁଥାଏ ।

ଆରପାଖରୁ ବୁଢ଼ା ବୈଶାଖୀ ପଟନାଏକେ ଟାଁ ଟାଁ ସ୍ଵରରେ ପାଟିକଲେ “ହଜୁର୍ ନିଜେ କାନରେ ଶୁଣୁଛନ୍ତି ସବୁ, ଏ ହୃଦ୍‌ଜ୍ଞାଙ୍କର କେତେ ବହୁପ ଦେଖୁଥାନ୍ତୁ । ହୁଆଁ କୋଡ଼ିଏ ହାତ ଦୂରରେ ହାତଯୋଡ଼ି ତଳେ ଠିଆ ହେବା ଲୋକ, ଅଇଗୁଁ ଇନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ମାନ୍ତୁ ନାହାନ୍ତି, ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଚଢ଼ୁଛନ୍ତି । ହଜୁର୍ ଏଠି ଥାଉ ଥାଉ, ପୁଲିସ ଦାବୋଗା ମୁନ୍ସି ଥାଉ ଥାଉ ତରତସ୍ ନାହିଁ, ଅମରମତା ହୁଉଛନ୍ତି, ଅଉ ବେଳେ କଣ, ହଜୁର୍ ବୁଝୁଥିବେ ।”

ବିନୋଦ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲା । ଶୁଆ ଅଣ୍ଟିଆ ନାକ, ସାନସାନ ଛଡ଼ାଛଡ଼ା ଆଖି, ମୁଣ୍ଡ ଚନ୍ଦା, ଧଳା ନିଶ ଓହ୍ଲି ପଡ଼ୁଛି, ନାକଠାରୁ କପାଳଯାକେ ଚନ୍ଦନଚିତା, ସାନ ପାତଳ ହାତୁଆ ହୋଇ ବୁଢ଼ାଟିଏ, ରାଗରେ ଅଛୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ବି ହାତ ଦେଖାଇ ବିନୋଦ ବନ୍ଦ କରାଇଲା । କହିଲା, “ଶୁଣନ୍ତୁ, ଏମିତି କଳିଆଗୋଲ କଲେ ଆମେ କିଛି କଥାଭାଷା କରି ପାରିବା ନାହିଁ । ସାମ୍ବାକୁ ଅନାନ୍ତ, ସେ ଆପଣଙ୍କର କେଉଁ କାଲର ଠାକୁର ।”

ରଘୁନାଥ ଦଳରୁ ଶୁଭିଲା, “ହୋଡ଼ି—ଗାଁ ବସିଲା ଦିନରୁ ସେ ଅଛନ୍ତି ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ସେଇଆ । ଆଗରେ ସେହୁ ଠାକୁର । ସେ ଦେଖୁଛନ୍ତି । ଦେବତା ସ୍ଥାନ ସ୍ଥେ, ଅତି ପବିତ୍ର । ଏଠି ପର ଉପରେ ପୁଣି, ରାଗ, ହଂସା ଭଲ ନୁହେଁ । ଏଠି ଜାଣ ସମସ୍ତେ ଏକା ଗାଁ ଗାଁ ଗାଁ । ମୁଁ କି ଏ ପୁଲିସ ବାବୁମାନେ, ଆମେ ଆପଣଙ୍କ କୁଣିଆଁ ।”

ଆରପାଖେ ରଘୁନାଥ ଦଳରେ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ ପୋତି କେହଳିକେ କହିଲା, “ହାକିମ ଗାଁ ଯାକର କୁଣିଆଁ ହୁ’ନ୍ତୁ । ପୁଲିସ ତ କୋଉକାକୁ ଭାବୁ ସାହୁ ଘର କୁଣିଆଁ”—ସେ ପାଖୁ ହୋହୋ ହସ ।

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଆମେ କୁଣିଆଁ, ଅଇଗୁଁ ଅଛୁଁ, ଆଉଟିକକୁ ବାଟ ଧରୁଁ ଗାଁରେ ରହୁବ, ଚଳିବ, ମୁହଁ ଦେଖା ଦେଖି ହେବ ଭ୍ରମମାନେ । ଆଜି କଲି ଅଣ୍ଟି କାଲି ଶରଧା ଲାଗିବ । ଏଠି ଏକାଠି ବସିଥାଉଁ, ତେମେ ସବୁବେଳେ ଏକାଠି ବସ ଭଲରେ ଚଳ, ଆମେ କେବେ ଆସିଲେ ସବୁ ଦରୁ ପାନ ଖାଇବୁଁ ।”

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇ ପାଖରୁ ପାନ ବଟା ଆଣି କେତେକଣ ଖୋଲି ଦେଖାଇଲେ ବିନୋଦ ଦୁଇ ପଟୁ ପାନ ନେଲା । କହିଲା, “ମୁଁ କହୁଛି, ଜଣେ ଲୋକାଁ କଥା କହନ୍ତୁ

ସେତେବେଳେ ଅନ୍ୟମାନେ ପାଟି ନ ଫିଟାନ୍ତି । ମୁଁ ଧୂଳି ଆଉ ପଟକୁ ପସୁରୁ ଥିବି । ଦେଖିବା କି କି କଥା ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ମନକୁ ପିତା କରୁଛି ।” ରଘୁନାଥ ଦଳକୁ ଅନାଇ ପସୁରିଲା “ଆଗ ଜଣେ କହନ୍ତୁ । ଗାଲି ଗୁଲିକ ଦେଲେ ଶୁଣିବି ନାହିଁ । ଖାଲି ଠିକେଠିକେ ନାଁ ଗାଁ ଦେଇ ଗୋଟିକା ଗୋଟି ଦଟଣା କହୁଥାଅ । ସତ ସତ କହୁଥାଅ, ଆଗରେ ଠାକୁର ବସିଛନ୍ତି । ମିଛ ବା କାହିଁକି କହିବ ? ମକଦ୍ଦମା ତ’ ହୁଅନାହିଁ, ଯାହା ସତକଥା ତା କହିବା ଲୋକ ବି ଜାଣେ, ଗାଁ ଲୋକ ବି ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି, ଲୁଚେଇବ କାହାକୁ ?”

ଗୋପୀନାଥ ଦଳର ଧୀର ବଳବନ୍ତରୁ କହିଲେ, “ମକଦ୍ଦମା ହୁଅନାହିଁ କହିଲେ ?”

ବନୋଦ ତାଙ୍କୁ ଗୁହଁଲେ, ବଡ଼ି ଚଉତିଶି ବର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ଗୋଲ୍ ଗୋଲ୍ ବଡ଼ ଚେକା ମୁହଁ, ପୁରକା ଗାଲ, ଓସାର କାନ୍ଧ, ମୁନିଆଁ ନିଶ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଡିମା ଡିମା ଆସି, ଧଳା ଝଡ଼ କାମିନିଟିଏ ଶିଳିଆନ୍ତି ।

ବନୋଦ କହିଲା, “ହେଁ ଠିକ୍ ମକଦ୍ଦମା ହୋଇଥିବା କଥା ମନେ କଣ ନାହିଁ ।”

“କିନ୍ତୁ ଆପଣ ପରା ଇନ୍ଦ୍ରେଇର କରବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି ?”

“କହିଲି ତ ଆପଣମାନଙ୍କ ଯାଯା—ଠାକୁରଙ୍କୁ ଯାଯାକୁ ନେବା ବିଷୟରେ ଫୁଲଦଳ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଅଭିଯୋଗମାନ କରି ଦରଖାସ୍ତ ଦେଇଥିଲେ ତାର ବିଷୟରେ । ଗାଁ କଲିଧୁ ତ ମନ ଫଟାଫଟି । ସେଉଁଠୁ ନାନା ଆଶଙ୍କା, ଉଦ୍‌ବେଗ, ସେଉଁଠୁ ଦରଖାସ୍ତ, ନା ନୁହେଁ ? ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ସେ ମୂଳ କଥା ପଚାଉଛି ।”

“ଆଉ ସେ ପଛକଥା ପଚାଇ ଲାଭ କଣ ? ସେଥିପାଇଁ ତ ନାନା ମକଦ୍ଦମା ହୋଇଯାଇଛି, ତଳକୋଟିରୁ ଉପରକୋଟିକୁ ଯାଇ ଫାଇସଲ ହୋଇଛି ।”

ବନୋଦ କହିଲା, “ସେଇ ସବୁ କଥାକୁ କାନ୍ଧରେ ଗଣି ପକେଇ ଧରି ରଖିଥିଲେ କେବେ କାଲି କାଲିକେ ଏ ଗାଁରେ ଶାନ୍ତି ରହୁବ ?”

ଧୀର ବଳବନ୍ତରୁ କହିଲେ, “ସେଇଥିପାଇଁ ତ ଆମର ଫେରାଦ । ଆମେ ଏ ଗାରେ ଦରକର ରହୁ ନାହିଁ ? ଯେଉଁ ଲୋକ ଗୁଡ଼ାକ ଗାଁରେ ଉତ୍ସାହ କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଧରି ଦଣ୍ଡ ଦିଆଯାଉ, କେଲି ଖଟନ୍ତୁ ସେଗୁଡ଼ାକ ।”

ରଘୁନାଥ ଦଳରୁ ପାଟିହେଲେ, “ଆମେ ବି ଖୋଜୁଛୁ ସେଇଆ ଯେ, ତମ ଅଦୋଉତରେ ଆମେ ମଲୁଣି, କୋଉ ବଞ୍ଚିକର ଅଛୁ ? ହାତରେ ମାରିଲ, ଶୁଭରେ ମାରିଲ, ମକଦ୍ଦମା ଲଗେଇ କେତେ ଲୋକକୁ ଝୁଣି ଖାଇଲ, ଅଭାଗ ପଦର ଶୋଳ ବସ୍ତ୍ର ବସ୍ତ୍ର ଗୁଣ୍ଡାକୁ ସହରରୁ ଉତାରେ ଆଣି ଆମକୁ ପିଟେଇବ ବୋଲି ରଖେଇବ—”

“ମିଛ ମିଛ ମିଛ—”

“କଣ ଏଠି ଠାକୁରଙ୍କ ଆଗରେ ଭୁଲୁଛୁ ମାରୁଛୁ ?—”

“କଣ କରି ପାଇଲୁ କରେ ? କଣ ଭର ବଢ଼ି ବଢ଼ି କହୁଲୁଣି ?”

ବିନୋଦ କହୁଲୁ “ସୁଖି ଏମିତି ବୋଲିବୋଲି ଲଗାଇଲେ ମୁଁ ଆଉ କାମ କରିପାରିବି ନାହିଁ । ଆଗ ତମର ପଟରୁ ଜଣେ କହୁ, କିଏ ଭୂମିମାନଙ୍କର କା କ ଅନନ୍ତ କଲ । ସେଇଠୁ ତମ ପଟର ଆଉ କିଛି ଥିଲେ ଆଉ କେହି କହୁବ । ସେମିତି ଆଉପଟର ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣା ହେବ, ଉତ୍ତର ଶୁଣା ହେବ, ସେଇଠୁ ତମ ପଟକୁ ଉତ୍ତର ପଡ଼ିବ ହେବ । ମାନବ ମୋ କଥା : ମା ହେଲେ ମୁଁ ପଚାରିବି, ଲୋକମାନ, ନ ବୁଝିଲେ ହାଉମାଉ ହେଲେ ଏଇଠି ଆଉ ।”

“ସେଇଆ ହଉ, ସେଇଆ ହଉ,” ଉପକ୍ରମ ଏକାସଙ୍ଗେ ଯୋଗା ହୋଇ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ।

“ଦେଖ, ଏଠି କେହି କାହାକୁ ଗାଳି ଦବ ନାହିଁ, ଅଭଦ୍ର କଥା କହିବ ନାହିଁ, ମୁଣ୍ଡ ଥଣ୍ଡା ରଖ ପଟନାମାନ କହିଯାଅ ।”

“ଆମେ ଆଗ କହୁଛୁ ।”

“ଆମେ ଆଗ ।”

ବିନୋଦ କହୁଲୁ “ଆଗ ଗୋପୀନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଯାହା ଆସୁଛି, ତେଣୁ ସେହିପଟ ଆଗ କହିଯାନ୍ତୁ ।”

ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଜଣେ କଥା କହୁଲୁ ବେଳେ ବିନୋଦ ମଝିରେ ମଝିରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ପଚାରି ତା କଥାକୁ ବାଟେଇ ନେଇଯାଏ, ସଞ୍ଚିତ କରାଇ ଦିଏ, ଅବାଧାର କଥା ଓ ମତାମତ କୁହାଇ ଦିଏ ନାହିଁ, କଥାର ସାବୁଣ ଟିପେ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନାଏ । ସେମିତି ଦୁଇପକ୍ଷର କଥାର ସାବୁଣ ସେ ଟିପିନେଲା । କେତେ କଥା ଉଭୟ ପକ୍ଷ ସ୍ୱୀକାର କଲେ, ଯେ କେମିତି ଦଶବର୍ଷ ହେଲା ଗାଁରେ ଦୁଇଦଳ ହେଲେଣି, ଆଗ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଯେତେବେଳେ ଧୀର ବଳବନ୍ତର ବୁଢ଼ା ମହନ ବେହେରା

ଗଉଡ଼ର ବାଁ କାନ ଉପରେ ଜାବୁଡ଼ାଏ ପକେଇଲେ, ସେ କାନଟି କାଲି ହୋଇଗଲା ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ କରି ମହାନ ପଞ୍ଚାଏତ୍ ତାକଲ, ପଞ୍ଚାଏତ ଓଲଟି ତାକୁ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ଜୋରମାନା କଲେ, ସେମାନେ ଗାଁର ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ଲୋକେ, ବଡ଼ବୁଝା, ବେପାରୀ, ମହାଜନ । ତାପରେ ଅନ୍ୟମାନେ ଭାବିଲେ, ମେଣ୍ଟ କଲେ । ସମେ ବଡ଼ଲେକଙ୍କର ନାନା ଜୁଲୁମ୍‌ବାଣୀକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କଲେ । ବେଣି କଲି ଲୁଟିଲି ଯେତେବେଳେ ଗଉଡ଼-ମାନେ ଶବାର କାନ୍ଦେଇବାକୁ ମନାକଲେ । ଲୋକେ ବେଠି ବେଗାଡ଼କୁ ମନାକଲେ, ଚଳନ୍ତି ଉଚ୍ଚତ ଦରଠୁଁ ଶୟାରେ ଜିନିଷ ବିକିବାକୁ କି କାଲିବାସି ଦେବାକୁ ମନାକଲେ । ଆଗ ଏପଟୁ ନାନା ମକଦ୍ଦମା ହେଲା, ସେଉଁଠୁ ସେ ପଟୁ ବି ହେଲା । କଲିକଟା, ଜିଦାଜିଦ, ମଝିରେ ମଝିରେ ଗାଲି ତକରାଲ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ଘଟିଥାଏ, ଲମ୍ବା କାହାଣୀ ।

ବିନୋଦ ବୁଝିପାରିଲା, ପରସ୍ପର ସହୃଦ ଶାନ୍ତିସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଲାଗି ଉଦ୍ୟମ କରିବା ତ ଦୂରକଥା, ସେଭଳି ସାମାନ୍ୟତମ ଇଚ୍ଛାଠୁଁ ବି ବହୁତ ଦୂରରେ ଅଛନ୍ତି ଏମାନେ, ଟାଲି କୁହୁଲିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଗାଁଲୋକଙ୍କ ନୈତିକତା ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସ୍ନେହ-ମମତା ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ କେଉଁ ବିଭାଗ, କେଉଁ ସଂସ୍ଥା ଅଛି ସରକାରଙ୍କର ? ସେଥିପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିଁ ନାହିଁ । ଯାହା କରିବେ ଜିନେ ଗାଁଲୋକେ, ଅଥବା କେହି ପରୋପକାରୀ ବ୍ୟବସାୟୀ ସଂସ୍ଥା କି ବ୍ୟକ୍ତି, ଯାହାର ଇଚ୍ଛା ହେବ । ଶାନ୍ତି ଗଢ଼ିବା କାମ ବହୁତା ଦେଇ ହୁଏନାହିଁ, ଏକାଦିନକେ ହୁଏନାହିଁ । ଯେ କରିବେ ସେ ଲାଗିରହିବେ ସେ କାମରେ କିଛିଦିନ । କିଏ ? ସରକାର କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳା ହିସାବରେ ସେ ଆଇନ୍ ଓ ଆଦେଶରେ ବନ୍ଧା, ତାର ଅନ୍ୟ ଧରାବନ୍ଧା କାମ ଅଛି । ସେ ତ ଆଉ ରଂପୁରରେ ରହିଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ !

ଏଇଆ ଅସଲ ସମସ୍ୟା, ପାଖେ ସରକାର, ସେ କେତୋଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧରାବନ୍ଧା କାମରେ ସଫଳ, ସେଥିପାଇଁ ଆଇନ୍ କରାହୋଇଛି । ଆଉ ପାଖେ ଗାଁଲୋକେ, ଦେଶଲୋକେ, ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ସୁଖଦୁଃଖ । ମଝିରେ ସିଢି ନାହିଁ । ସ୍ବାଧୀନତା ଆସିଲା, ଲୋକଙ୍କ ମତରେ ସରକାର ହେଲା । ଶୁଧୁରବ ଏ ଅବସ୍ଥା ? କେବେ ?

ଆଇନ୍ ଦେଖାଇ, ଠେଙ୍ଗା ଦେଖାଇ, ସାମୟିକ ବହୁତା ଦେଇ, କେମିତି ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଉତ୍ତମ ନାଗରିକତା ଉପଯୋଗୀ ନାନା ପ୍ରବୃତ୍ତି ସଞ୍ଚାର କରିହେବ ? ତେମୋହାସି ରଖିବାକୁ ହେଲେ ତାର ମୂଲ୍ୟୁଆ ତ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଚରଣ ହିଁ ।

ସେହି ଅସଲ ମୂଲ୍ୟୁଆ ପକାଇବା, ଦମ୍ଭକରିବା ଦାୟିତ୍ବ—ଯେମିତି ତହିଁରେ ଏତେ ଟିକିଏ ବି ପୋଲା ନ ଥାଏ, ଯେତେ ବୋଧ ଲଦା ହେଉ, ଆସୁ ଯେତେ ବର୍ଷା କି

ଭୂମିକମ୍ପର ଝାଙ୍କ, ସେ ଦବିବ ନାହିଁ, ଚହଲିବ ନାହିଁ, ଯେମିତି ତଳୁ ଉଠିବାକୁ ବାଟ ନ ଥିବ,—ଦେଶଯାକର ସେ ଦାୟିତ୍ବ ଦେଶର ସରକାର ମୁଣ୍ଡେଇ ନାହାନ୍ତି ।

ଖାଲି ଆଶା, ଖାଲି ଶୁଭେଚ୍ଛା,—ସେ ତା ମନକୁ ମନ ହେବ !

ଯେଉଁ ପରିସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ସେ ଇନ୍ଦ୍ରେଶ୍ଵର କରବାକୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସେ ବିଷୟରେ ଦୁଇପଟର କାହାଣୀ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ସ୍ତ୍ରୀ କଲେ, ତା କଲେ, ସ୍ତ୍ରୀ କରବାକୁ ବସିଛନ୍ତି, ତା କରବାକୁ ବସିଛନ୍ତି ବୋଲି ଗୋଟିଏ ପଟରୁ ଆଉପଟ ବିଚ୍ଛେଦରେ ନାନା ଅଭିଯୋଗ । ପୁଲିସ୍ ତାକୁ ଯାହା କହିଥିଲେ, ଗୋପୀନାଥ ପଟର ପ୍ରଧାନ ଅଭିଯୋଗ ସେଇଆ । ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ବାଟରେ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଯାହାକୁ ନେଇଥାନ୍ତି, ଏବର୍ଷ ବି ସେଇଆ କରିବେ, ପୁଲିସ୍‌ଠାରୁ ଅନୁମତି ମିଳିବ । କିନ୍ତୁ ମିଛଟାରେ ଆଉତରତା ଆସିଛି କିଛିକିଛି, ଗଲବେଳେ ପିଟିବେ ବୋଲି ସଜ ହେଉଛନ୍ତି । କୁଲି ବଳି ଭୋଗରୁ ସେ ଯାହା ଶୁଣିଥିଲା, ରଘୁନାଥ ପଟ ସେଇଆ କହିଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବର୍ଷ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଗୋପନାଥ ଦଳର ଲୋକଙ୍କ ଦାଣ୍ଡବାଟେ ଶ୍ରେୟ ଦେଇଦେଇ ନେଇଯାଉଥିଲା ପରେ ଗାଁ ବସ୍ତି ବାହାରେ ବାହାରେ ଖୋଲିଏ ଖୋଲିଏ, ଯାହାପଡ଼ିଆକୁ ନିଆଯାଏ, ଏବର୍ଷ ପୁଲିସ୍‌ର ଆଦେଶ ବଳ ପାଇଛନ୍ତି, ସହରରୁ ଗୁଣ୍ଡାଆଣି ରଖିଛନ୍ତି, ତାକିହାକ କହିଛନ୍ତି ରଘୁନାଥ ବୋହୂବ, ବାଟଟା ବଦଳେଇ ରଘୁନାଥ ଦଳିଆ ଲୋକେ ରହୁଥିବା ସାହିନାମା ବାଟେ ନେବାକୁ ଅନୁମତି ଆଣିଛନ୍ତି । ପଟୁଆର ଗଲବେଳେ ଅପମାନକର ଗର୍ଭ ବୋଲିବେ, ବାଜା ବଜେଇବେ, ଘର ଓଳିତଲେ ବାଣ ମାରିମାରି ଯିବେ, ଘୃଷ୍ଣରେ ପଡ଼ି ଖୁର କରିବେ,—ଏପଟୁ ଯେମିତି ଆସିଛି ହେବ, ସେମିତି ଚଢ଼େଇବେ ମାଡ଼ ।

“କିଏ ଅଣପୁରୁଷା ହେଇଛ ବାବୁ ଯେ ସହଯିବ ? ବେକପଛେ ଛୁଣି ଯାଏ ଆମେ ଗୁଡ଼ିକୁ ନାହିଁ ।”

ଗୋପୀନାଥ ପଟରୁ ହୋ ହୋ, “ଦେଖନ୍ତୁ ହଜୁର, ହଜୁର ଦେଖୁଛନ୍ତି—” ସେଇଠି ଦୁଇଦଳ ଭିତରେ ପିଟାପିଟି ହେବାକୁ ଉପସମ ।

ବିନୋଦ କହୁଲା “ଦେଖ ବାବୁ, ଏଠି କଲିକଲେ ଇନ୍ଦ୍ରେଶ୍ଵର ବନ୍ଦୁରହିବ, କାହାର ମଙ୍ଗଳ ହେବନାହିଁ ।”

ସେମାନେ ଚାଲି ହେଲେ ।

ବିନୋଦ କହୁଲା, “ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତି ଯିବା ଗୋପୀନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଦୁଆର ମୁହଁକୁ, ସେ ଜାଗାରୁ ବାହାର, କେଉଁ ବାଟେ ଆପଣମାନେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଯାହା ପଡ଼ିଆକୁ ନେଇଯିବେ ବୋଲି ଶୁଣି କରଛନ୍ତି ମତେ ସେହିବାଟେ ନିଆ ।”

ମନ୍ଦର ଦୁଆର ମୁହଁରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । “ଭିତରକୁ ଆସନ୍ତୁ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଠାକୁର, ବନାରସରୁ ମୁଢ଼ି ଅଣା ହୋଇଥିଲେ, ଦର୍ଶନ କରି ଯିବେ ।” ବିନୋଦ ମନାକଲ, କହିଲା, “ଏମିତି, ଏଇ ବେଶରେ ଯିବ ? କାହିଁକି ? କି ଦରକାର ? ମହାପ୍ରଭୁ ତ ସବୁଠି ଅଛନ୍ତି, ଯଦି କେହି ତାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇବ ସେ ତ ତା’ ଅନ୍ତର ଭିତରେ ପାଇବ । ମୁଁ ମୋର ଏଇଠି ଗୋଡ଼ିତଲେ ପଡ଼ିବି ।” ସେ ନିର୍ଭୀକ ପାହାଚରେ ମୁଣ୍ଡ ଲଗାଇଲା । କହିଲା, “ଏଥର ମତେ ବାଟ କଢ଼ାଇ ନିଅନ୍ତୁ କେଉଁବାଟେ ଯାଆ ପଡ଼ିଆକୁ ଦିଅଁକୁ ନେବେ ।”

ଦୁଇଦଳଯାକ ଥିଲେ । ଯୋଡ଼ିଏ ସାହସୀ । ମଝିରେ ଓସାର ଦାଣ୍ଡ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସାହାଲ ସାହାଲ ଘର, ଉଚ୍ଚପିଣ୍ଡା, ବାରି ବଗିଚା, ବିନୋଦ ମଝିରେ ମଝିରେ ପରୁର ବୁଝୁଥାଏ କାହାଘର । ଗୋପୀନାଥ ଦଳର କେତେଜଣ ବଣିଷ୍ଠ ଲୋକ ନିଜ ଘର ଚିହ୍ନେଇ ଦେଲେ, ତାକୁଆନ୍ତି, ସେ ଟିକିଏ ପିଣ୍ଡାକୁ ହେଲେ ଆସୁ, ଟିକିଏ,—ମିନିଟିଏ ହେଲେ,—ସେ ହସି ହସି ନମସ୍କାର କରି ମନା କରୁଥାଏ, ଆସୁର ସାହି ପଡ଼ିଲା, ସରିଲା, ତାପରେ ଠାଏ, ଦୁଇଆଡ଼େ ଯୋଡ଼ିଏ ବାଟ ଯାଇଛି, ଗୋପୀନାଥ ଦଳ କହିଲେ, “ଏଇ ତାହାଣେ ହଜୁର,” ରଘୁନାଥ ଦଳରୁ ହାଉଯାଉ ଶୁଭିଲା, “ନାହିଁ ହଜୁର, ବାଁଏ” ହେଲା ସାବକ ବାଟ ।” ବିନୋଦ ଅଟକିଲା, ପରୁରଲା, “ଆପଣ କେଉଁ ବସ୍ତ୍ରରେ ?”

ରଘୁନାଥ ଦଳ କହିଲେ, ସବୁବର୍ଗ ଠାକୁର ନିଆ ହେଉଥିଲେ ବାଁ ଗୁଆରେ, ସେ ବାଟେ ତୋଟା, ପୋଖରୀ, ଗୁଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକା ମେଞ୍ଚାଏ ମେଞ୍ଚାଏ ଘର. ବାହାରେ ବାହାରେ ସେ ବାଟ ଯାଇଛି ଯାଆପଡ଼ିଆକୁ ।”

“ସେ ବାଟ ନୁହେଁ, ମିଛ ମିଛ”, ଗୋପୀନାଥ ଦଳ କହିଲେ, “ତାହାଣେ ବାଟ ପଡ଼ିଛି ରଘୁନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରଯାକେ, ସେଠା ଯାଇଛି ଯାଆ ପଡ଼ିଆକୁ ।”

ବିନୋଦ ପୁଲିସ୍ ସର୍ବଜନସଂପର୍କରକୁ ପରୁରଲା, “ଗଡ଼ବର୍ଗ, ତା ପୁଅ ବର୍ଗ, ଠାକୁର କେଉଁ ବାଟେ ଯାଉଥିଲେ ? ଆପଣମାନେ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ ପରୁ, ରେକର୍ଡ଼ ବି ଥିବ, କହନ୍ତୁ—”

“ମୋର ମନେନାହିଁ ଯାଉ, ରେକର୍ଡ଼ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯିବ ।”

ବିନୋଦ ଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷରକୁ ପରୁରଲା, “ଆପଣମାନେ ତ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ଵାର କରିଥିଲେ, ଜାଣିଥିବେ ?”

ଇନ୍ଦ୍ରପେକ୍ଷର ସର୍ବଜନସଂପର୍କରକୁ କହିଲେ, “ସବୁ ପୁରୁଣା ରେକର୍ଡ଼ ଆନାରୁ ଆଣିଛନ୍ତି ତି ? ମୁଁ କାହାଣୀ ।”

“ସାର୍, ବସାରେ ଅଛି ।”

“ନେଇ ଆସନ୍ତୁ । ମ୍ୟାକିନ୍ତେଟ୍ ସାହେବ ଦେଖିବେ ।” ବିନୋଦକୁ କହିଲେ,
“ରେକର୍ଡରେ ଯାହାଥିବ ବାହାରିବ ସାର୍ । କିନ୍ତୁ କଥା ସେଠି ନାହିଁ । ଠାକୁରଙ୍କ
ପଟୁଆର ଯିବବୋଲି ଗାଁଲୋକ ବାଟ ଚିହ୍ନଟ କରି ଦରଖାସ୍ତ ଦେଲେ, ସେ ବାଟ
ଡାହାଣେ । ଜନ୍ମଦ୍ୱାର ହେଲା । ଦେଖାଗଲା ଅସୁବିଧା କିଛି ନାହିଁ । ଡାହାଣପଟେ
ବସି ସବୁ ଅଛି । ଲୋକେ ଦର୍ଶନ କରିବେ । ଗାଁର ଉତ୍ସବ ତ ।”

“ହଜୁର ଆମେ ଜନଦ୍ୱାରର ଫେନଦ୍ୱାରର କିଛି ଜାଣିନାହୁଁ,” ରଘୁନାଥ
ଦଳର ଉଦ୍ଧବ ଜେନା କହିଲେ, ଅନ୍ୟମାନେ ହୋ’ କଲେ ।

ଜନସଂପେକ୍ଷର କହିଲେ, “କିଛି ଜାଣି ନାହିଁ ? ତମକୁ ଏସ୍. ଡି. ଓ. ସାହେବ୍
ନିଜେ ବୁଝାଇ ନାହାନ୍ତି ରଂପୁର ଆସିଥିଲାବେଳେ ? ତହସିଲଦାର ସାହେବ ବୁଝାଇ
ନାହାନ୍ତି ?”

ଉତ୍ତର ଖାଲି ହାଉଯାଉ ।

ବିନୋଦ କହିଲା, “ହଉ ହଉ । ସେହି ଡାହାଣେ ଚାଲିଯିବେ ଦେଖି ଆସିବା ।”

ଡାହାଣେ ବାଟଗୁଲିଲା ଯକାଯକ ବସି ଭିତରକୁ ଭିତରକୁ । ଯେତେଠି
ସଲଖ ବାଟ ଓସାର ବାଟ ବି ଥିଲା, ତାକୁଛାଡ଼ି ଚାଲିବଙ୍କା ସବୁ ଗଳିବାଟେ ଗୋପୀନାଥ
ଦଳର ମୁଖିଆମାନେ ବାଟ କଡ଼ାଇ ନେଉଛନ୍ତି ରହୁଳିବସି ଭିତରେ, କହୁଛନ୍ତି,
“ଏଇବାଟେ ହଜୁର, ଏଇବାଟେ ।” ସବୁ ବାଟ ପଡ଼ିଛି ରଘୁନାଥ ମନ୍ଦର ପାଖକୁ,
ସେଠୁ ପୁଣି ବସି ବାଟ ଦେଇ ବାକୁ ବଙ୍କେଇଛି, ବାଟ ସରୁଛି ତୋଟା ସେପାଖେ,
ପଡ଼ିଥାରେ । ସେଠି ସାନ ମନ୍ଦରଟିଏ, ସିଙ୍ଗେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କର ।

ବିନୋଦ ପଶୁରି ବୁଝିଲଣି, ସେ ବସିରେ ରହନ୍ତି ରଘୁନାଥ ଦଳର ଲୋକେ,
ସାନ ଗୁମ୍ଫା, ମୂଳିଆ, ଗାଁର ନାନା ବୁଝିଜାଣମାନେ, ଏହିପରି । ଠାକୁରମାନଙ୍କ ଯାହା
ହୁଏ ସିଙ୍ଗେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦରପାଖ ବଡ଼ ପଡ଼ିଥାରେ ।

ବିନୋଦ ଜନସଂପେକ୍ଷରକୁ ପଚାରିଲା, “ସିଧା ସିଧା ପଟୁଆରକୁ ପଡ଼ିଅକୁ ନ
ନେଇ ଏ ବାଟ ବାହୁବାଇ କାରଣ ?”

“ଆମଆଡ଼ୁ ତ କାରଣ କିଛି ନାହିଁ, ଦରଖାସ୍ତକାରୀ ମାଗିଲେ, ଜଣାଗଲା
ଆପଣ କାରଣ ବି ନାହିଁ, ମଞ୍ଜୁର ଦିଆଗଲା ।”

ଗୋପୀନାଥ ଦଳରୁ ଜଗୁ ପଣ୍ଡା କହିଲେ, ସବସାଧାରଣଙ୍କ ଯାହା ଅଜ୍ଞା, ଠାକୁର
ରହି ରହୁକା ଯିବେ, ନାଟ ତାମସା, ସଙ୍ଗୀତ, ଶ୍ରେଣୀ, ସମସ୍ତିଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନର ଗୋଟିଏ

ପଟ, ସମସ୍ତେ ଯେମିତି ଦେଖିବେ ସେଥିପାଇଁ ଏ ବାଟ । ପିଲଙ୍କୁଆ ମାଇସେ ବୁଢ଼ାବୁଢ଼ୀ ଗାଁଯାକ ଲୋକଙ୍କର ଆନନ୍ଦ,—କେଇଟା ହଂସିକା ଲୋକ ସିନା ଗଣ୍ଡଗୋଳ କରୁଛନ୍ତି ।”

ରଘୁନାଥ ଦଳରୁ ପାଟି ଶୁଭୁଆଏ, “ଦେଖିବା ରଜଥା ଦିନେ ନାହିଁ କାଲେ ନାହିଁ, ଆଗେ କେବେ ଏ ବାଟେ ଠାକୁରକୁ ନେଇନା, ଖାସ୍ ଆମୁକୁ ବେଜିତ କରିବ ବୋଲି ଦେଖିବା ଏଥର ଏ ବାଟେ କେମିତି ତେମେ ନେବ ।”

“ନବୁ ନାହିଁ, ନାହିଁ କରିବୁ !” ଗୋପୀନାଥ ଦଳରୁ ପାଟି ଶୁଭୁଆଏ, “ତେମେ ଗୋଳମାଳ କଲେ ହଲହଲ ହେବା ବନ୍ଦା ହୁଏ । ପୁଣି ତମ ରଘୁନାଥ ସାଥୀ ତ ଆସୁଛି, ତାକୁ କେମିତି ନେବ ଦେଖିବା ନାହିଁ କି ?”

ପୁଣି ବିନୋଦ ଦୁଇ ପକ୍ଷକୁ ଶାନ୍ତ କଲ । ବୁଲି ଦେଖିଲା । ଅନୁମାନ କଲା, ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଗଳିରେ ଯେତେବେଳେ ଲୋକ ଖୁନ୍ଦାଖୁନ୍ଦ, ଆଗରେ ପଟୁଆର, କେତେ ଗାଠୁ କେତେ ଦେଖିଶାହାରି, ସ୍ତ୍ରୀ, ଶିଶୁ, ପୁରୁଷ, ପିଟାପିଟି ତେଲ ଫୋପଡ଼ା ଲୁଗିଗଲେ ହଠାତ ପଲାଇବାକୁ ବାଟ ନାହିଁ, ଜିଦାଜିଦରେ ଦୁଇ ପକ୍ଷରୁ ଡୋଧର ନିଆଁ ଜଳୁଛି, କେତେ ନିଶ୍ଚୟ ଲୋକ ବି ଖଣ୍ଡିଆ ଖାବର ହେବେ, କେତେ ଭୟଙ୍କର ସେ ଅବସ୍ଥା !

ସବଇନିସପେକ୍ଟର ଫେରି ଆସିଲେ, ଇନିସପେକ୍ଟରକୁ ଡାକିନେଇ କଥା କହିଲେ । ଦହେଁ ବିନୋଦ ପାଖକୁ ଲେଉଟି ଆସିଲେ । ବିନୋଦ ପଚାରିଲା, “ସୁରୁତା ନଥା ଆଣିଲେ କି ?”

ସବଇନିସପେକ୍ଟର କହିଲେ, “ସେଇଟା ଅଗାହୋଇ ନାହିଁ ସାର୍, ଆନାରେ ଥିବ, ପଛେ ଖୋଜି ପଠାଇ ଦେବ ।”

ବିନୋଦ ସେ ଦୁହିଁକ ମୁହକୁ ଅନାଇଲା, କହିଲା, “ହୁଁ, ସାହାହଉ, ଲୋକେ କହିବା ଆରବାଟ ଟା ବି ଦେଖି ରୁଲିଯିବା ।”

ଦୁଇପକ୍ଷ ପାଟି କରି କରି ତା ସଙ୍ଗରେ ଗଲେ ।

“ଏଇ ବାଟେ ହଜୁର ।” ରଘୁନାଥ ପକ୍ଷ କହିଲେ ।

“କେହ୍ନେ ନୁହେଁ, ମିଛ ମିଛ,” ଗୋପୀନାଥ ପକ୍ଷ କହିଲେ ।

ବିନୋଦ ଦେଖି ଦେଖି ଗଲା । ମଝିରେ ଗୋଟାଏ ଖୋଲବାଟ, ପନ୍ଦର ହାତ କୋଡ଼ଏ ହାତ ଓସାରରୁ କମ୍ ନୁହେଁ, ଦି ପାଖେ ଦୂରେଇ ଦୂରେଇ ବାରି, ଡୋଟା, ପୁଲିଏ ପୁଲିଏ ଛଡ଼ା ଛଡ଼ା ହୋଇ ବସି, ସାଲ ସାଲ ଗାଁ ସେମୁଣ୍ଡେ, ସେହି ସାଥୀ ପଡ଼ିଆରେ ପହଞ୍ଚିଛି । ସିକେଣ୍ଡର ମହାଦେବଙ୍କ ଦେଉଳ ପାଖେ, ସେଠୁ ସିଧା, ପୁଣି ବାକୁ ତାହାଗକୁ ସେହି ଦିଗ୍ଗା ଲମ୍ବିଯାଇଛି, କ୍ଷେତକୁ ବାଟ, ଓ ଅନ୍ୟ ଗାଁକୁ । ସେହି

ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରଙ୍କ ପଡ଼ିଆ ହିଁ ଯାହା ପଡ଼ିଆ, ଦୋଳକୁ ଗାଁ ମେଲଣ ବ ଯେଉଁ ବସେ ।
ରଘୁନାଥ ଦଳିଆଙ୍କ ବସି ଭିତରକୁ ସେ ଯେଉଁ ଯବୁବାଟେ ଯାଇଥିଲା ସେ ବାଟ ବ
ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଛି ସେହି ପଡ଼ିଆରେ ।

“ଠାକୁରଙ୍କୁ ସେ ଗେହବାଟେ ନ ଆଣି ଏ ଫରସ୍ତ ସଲଖ ବାଟେ ଆଣିଲେ
ଆପଣ କି ?” ବିନୋଦ ପଚାରିଲା ।

“ଏଇ ବାଟେ ତ ସବୁ ବର୍ଷ ଆସୁଥିଲେ,” ରଘୁନାଥ ଦଳ କହିଲେ ।

“ମିଛ କଥା । ଏଇଟା ଘୁଁ ପଡ଼ିଆ ବାଟ, ଏ ବାଟେ ଠାକୁରଙ୍କୁ କେହି ଆଣନ୍ତି
ନାହିଁ,” ଗୋପୀନାଥ ଦଳ କହିଲେ ।

“ଆଣନ୍ତି କି ନାହିଁ ସେ କଥା ପଛେ । ଏ ତ ସିଧା ବାଟ, ଫରସ୍ତ ବାଟ,
ପଟୁଆର ଆଉ ଶେଣି କରବାକୁ, ଲୋକ ଦେଖିବାକୁ ସୁବିଧା ବାଟ, ଏ ବାଟେ
ଅସୁବିଧା କଣ ?”

“ତା କେବେ ହେବ ନାହିଁ, ଆମ ବେଳ କାଟି ଦେଲେ ବି ହେବ ନାହିଁ, ଆମେ
ସେହି ଆରବାଟେ ନେବୁଁ,” ଗୋପୀନାଥ ଦଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ଵିତ ହୋଇ ପାଟି କଲେ,
ଆରପକ୍ଷ ବି ରାଗି ପ୍ରତିବାଦ କଲେ ।

ବିନୋଦ ପୁଣି ଗାଁ ମଝିକୁ ଆସିଲା, ଦୁଇପକ୍ଷକୁ ବହୁତ ବୁଝାଇଲା, ଗାଁ କଳି
ଆପୋଷିରେ ଧୁଟେଇ ଭଲ ଭଲ ହୋଇ ରହିବାକୁ କହିଲା, କିନ୍ତୁ ଦୁଇ ପକ୍ଷରୁ
ଉଦ୍ଦେଶ୍ଵର ବଢ଼ିଲା ଚକାଚକି, ଗାଳି ଫଇଜା, ହୁସିବାକୁ କେହି ଶକି ନୁହନ୍ତି ।

ଇସ୍କୁଲ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲା, ତା ପଛେ ପଛେ ଦୁଇଦଳର ଲୋକେ ଏକାଠି
ଆସିଲେ, ଦୁଇପକ୍ଷରୁ ମଝିରେ ମଝିରେ ଲୋକେ ତାକୁ ଅପରପକ୍ଷ ବୁଝାଇ କହୁଥାନ୍ତି,
ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କରୁଥାଏ ।

ବିନୋଦ ବୁଝିଥିଲା, ସାତେ ପାଞ୍ଚଟାରେ ବସ୍ ଆସେ । ଆଉ ପ୍ରାୟ ଅଧ ଘଣ୍ଟାଏ
ବାକ, ତେଣୁ ସେ ବାହାରବାକୁ ଯିବାକୁ ହେଲା । ଯତ୍ନକରେ ଲୋକ ଜଗିଛି ।

ଇସ୍କୁଲ ଘର ଭିତରେ ଦୁଇ ପୁଲିସ୍ ଅଫିସରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ସେ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍
କଥାବତ୍ତା କଲା ।

“ରଘୁନାଥ ଦଳର ଲୋକେ, ଆଖ ପାଖର ଯେ ମନ ସେ କହୁଛନ୍ତି, ଆପଣମାନେ
ଶୁଣିଲେ, ସେ ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ଯାହା ପଟୁଆର ବାଟର ଓସାର ଦଣ୍ଡାବାଟେ ହିଁ
ସବୁଥର ଯାହା ପଡ଼ିଆକୁ ଯାଏ, ତାହାଗ ପାଖର ଗେହଗଳି ବାଟେ କେବେ ଯାଏ
ନାହିଁ, ଆପଣମାନେ କଣ ସେ ବସପୁରେ କିଛି ବୁଝି ନାହାନ୍ତି ?”

ଇନ୍ଦ୍ରାମେନ୍ଦ୍ରର କହିଲେ “ଲୋକେ ମେଳି ହୋଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ କଥାରେ କି ପଡ଼ି ? ଆଗର କାଗଜ ବି ମିଳି ନାହିଁ, ଭଲକରି ଖୋଜା ଖୋଜି କଲେ ଜଣାଯିବ କଣ ଲେଖାଥିବ । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଆଉ ଆଏ କଣ ? ସରକାର ଅର୍ଡ଼ର ତ ହୋଇ ସାରିଛି, ଯେ ଡାହାଣ ନାଟେ ପଟୁଆର ଯିବ, ତାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ତ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ !”

“କିନ୍ତୁ ଲୋକେ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛନ୍ତି, ଗଣ୍ଡଗୋଲ ତ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ. ସେ ଜକାଜକି ଗୋଟି ଗଳିରେ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ନ ହେଲଭଳି, ନିରାପଣ ରକ୍ଷା କରି ହେବା ଭଳି ଆପଣମାନେ କଣ ନିର୍ଭର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇପାରିବେ ? କେତେ ଲୋକଙ୍କର କେତେ କ୍ଷତି ହେବ !”

“ଯାହା ହେବ ହେବସିନା, ଆଇନ୍ ତ ନିଶ୍ଚୟ କାଏମ୍ ରହିବ । ପୁଲିସ୍ ତାର ଯାହା କରିବାର କରିବ । ସେଥିପାଇଁ ଚିନ୍ତା କଣ ?”

ଗାଁ ଲୋକେ ତା’ ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ରାସ୍ତାଯାକେ ଗୋଡ଼େଇ ଗୋଡ଼େଇ ଆସିଲେ । ରାସ୍ତାପାଖେ ସମସ୍ତେ ଠିଆ ହେଲେ । ପୁଲିସ୍ ବି ଆସନ୍ତି । ଦୂର ପକ୍ଷରୁ ଏକା ପ୍ରଶ୍ନ, “କି ରାସ୍ତା ହେଲ ଆଜ୍ଞା ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ମୋ ପାଖରେ କଣ ମକଦ୍ଦମା ପଡ଼ିଥିଲା ଯେ ମୁଁ ରାସ୍ତା ଦେବି ? ହାଲୁକା ବୁଝିବାକୁ ଇନ୍ଦ୍ରାମେନ୍ଦ୍ର କଲି । ଆପଣମାନେ ଯେଉଁଠିକି ଦରଖାସ୍ତ ପଠାଇଥିଲେ, ସେଠୁ ସେ ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚିତ ଆଦେଶ ପାଇବେ । ମୁଁ ଦେଖି ଭାରି ଦୁଃଖିତ ହେଲି ଯେ ଏକା ଗାଁରେ ଘରକରି ଏତେକାଳ ଏକାଠି ରହି ତଥାପି ଆପଣମାନେ ଏକାଠି ହୋଇପାରୁ ନାହାନ୍ତି, ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଏତେ ରାଗରୋଷ ଏତେ ବାଦଛେଦ, ହୁଂସାରେ ହୁଂସାରେ ଏ ଗାଁଟାଯାକ ବିଷାକ୍ତ ହୋଇପାଉଛି । ଏମିତି ହେଲେ ଏଠି କି ସୁଖ କି ଶାନ୍ତି ? ମଣିଷ ଜୀବନର ବି କି ଆଇତା ? ଘରର ପଇସା ପରକୁ ଦେବେ, ସେ ତା’ର ସେ ସ୍ୱାର ଉଜାଡ଼ି ବସିବେ, ପିଟାପିଟି ମରାମର ହୁଅଥିବେ, ଏ ଅବସ୍ଥାରେ, ଏ ଗାଁରେ ଯେଉଁଠି ଯାହା ସାଧାରଣ ଅନୁଷ୍ଠାନଟିଏ ହେଉଥିବ, ତାକୁ ଆଲକର କଲିକଟା ପିଟାପିଟି ହିଁ ହେଉଥିବ, ସେ ଯାହା ହେଉ କି ମେଲଣ ହେଉ । ମୋ ମତରେ, ଆଗ ଆପଣମାନେ ଏକାଠି ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ନିଜ ଭିତରେ ସବୁ ମନାନ୍ତର ଭୁଟାନ୍ତୁ, ଗାଁରେ ଭାବିଭାବି ପଣ ଲେଉଟି ଆସୁ, ପଛକଥା ଆଉ ନ ଉଠୁ, ପରସ୍ପରକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ପରସ୍ପର ସହିତ ସ୍ନେହ ସହଯୋଗ ରଖି ନିର୍ଭୟରେ ସମସ୍ତେ ଏ ସାହି ସେ ସାହି ଏ ଦାଣ୍ଡ ସେ ଦାଣ୍ଡ ବୁଲିପାରନ୍ତୁ, ସେଉଁଠୁ ଯାହା କି ମେଲଣ କି ମଉଛବ ଯାହା କିଛି କରିବେ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନୁହେଁ ।”

“ତା ହେଲେ କଣ ଠାକୁରଙ୍କ ଯାହା ବନ୍ଦ ହେବ ?” ଗୋପୀନାଥ ଦଳର ନେତା ଭାବୁ ସାହୁ ପଚାରିଲେ ।

“ସେପରି ଆଦେଶ ତ ମୁଁ ଦେଉ ନାହିଁ,” ବିନୋଦ କହିଲା, ଆଦେଶ ଦେବା ଲେକ ଯାହା ଉଚିତ ଭାବେ ତା’ ଆଦେଶ ଦେବେ ! ଗାଁଯାକର ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟରୁ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଜଣେ ଶୁଭକାଞ୍ଚକ୍ଷୀ ହିସାବରେ ମୋ ପରାମର୍ଶ ଦେଲି । ଠାକୁର ସମସ୍ତଙ୍କର, ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ, ସେ କଣ ଚାହାନ୍ତି ସେ ତାଙ୍କୁ ପଦାର୍ଥ କର ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନମାନେ ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ ତହିଁ ଝୁଣା ଝୁଣି ହୁଅନ୍ତୁ ? କଳିକଜା, ମାଡ଼ ଫୌଜଦାର, ଏସବୁ କଣ ଠାକୁର ପୁକାର ଆଧିବସ୍ୟ ?”

“ଆମେ ତ କଳି କରୁ ନାହିଁ, ସେମାନେ କରୁଛନ୍ତି !” ଭରୁ ସାହୁ କହିଲେ ।

“ହଁ ! ଭୁଲିଯାଁ ବୁଝ !” ଆରପକ୍ଷ କହିଲେ ।

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଗାଁର ଯାହା ଅବସ୍ଥା, ଦୁଇପକ୍ଷ ଏକାଠି ଲେଖି ଦେଇ ପାରିବେ ସେ ଯାହା ହେଲେ ଆଦୌ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେବ ନାହିଁ, ହେଲେ ଦଣ୍ଡ ପାଇବାକୁ ଆମେ ଦାୟୀ ରହିବୁ । ଲେଖି ଦେବେ ?”

“ଆମେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ କରିବୁ ନାହିଁ ବୋଲି ଲେଖି ଦେବୁ, କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଆମକୁ ପିଟିଲେ ଆମେ ଗୁଡ଼ିବୁ ନାହିଁ ।”

“ଆମର ବି ସେଇଆ,” ଆରପକ୍ଷ କହିଲେ ।

“ସେମିତି ନୁହେଁ,” ବିନୋଦ କହିଲା, “ଦୁଇ ପକ୍ଷର ଲେକ ଲେଖିଦେବେ ସେ ଯାହା ବାହାରିଲେ ଆଦୌ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଲାଗିବ ନାହିଁ, ଏ ଗାଁର କି ଆଉ କେଉଁ ଗାର ଦେଖାହାରିର କାହାର ଦେହରେ କିଛି ଆଘାତ ଲାଗିବ ନାହିଁ, କାହାର କିଛି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ, ଯଦି ସେମିତି ହୁଏ ତେବେ ପ୍ରତି ଦୟାକେଶ ସେଥିପାଇଁ ପୁରା ଦାୟିତ୍ବ ନେବେ ।”

ଦୁଇପକ୍ଷ ହାଉ ଯାଉ ହୋଇ ଉଭୟ ଦେଲେ ସେ ଏଭଳି ଦାୟିତ୍ବ ନେବାକୁ ଲେଖିଦେବା ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ସେମାନେ ନିଜପଟୁ କିଛି ଗୋଳମାଳ କରିନାହାନ୍ତି କି କରିବେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଆଉ କିଏ କଣ କରିବ ସେ ନିଜ ଦୋଷପାଇଁ ଦାୟୀ ହେବ, ଦଣ୍ଡ ପାଇବ ।

ବିନୋଦ କହିଲା, “ସରିଲା । ମୋର ଆଉ ଏଠି କିଛି କହିବାର ନାହିଁ । ଯାହା ବୁଝେଇବାର ସବୁ ବୁଝେଇଛି ।”

ବସ୍ ଆସିଲା । ସେ ଓ ଜଗୁ ବସ୍ରେ ବସିଲେ ।

ଆରଦିନ ସକାଳେ ସେ ରିପୋର୍ଟ ଲେଖିଲା । ଯାହା ଯାହା ସେ ଦେଖିଲା ଶୁଣିଲା ସବୁ ସନ୍ଧେପରେ ସେ ଲେଖିଲା । ନକ୍ସା କାଟି ବସ୍ତି, ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ଓ ରାସ୍ତା ଯୋଡ଼କ

ଘରରେ ଦେଖାଇଲା । ଶିଫୋର୍ଟରେ ସେ ଲେଖିଲା ଯେ ଗାଁରେ ଦଶବାର ବର୍ଷ ହେଲା
 ତ ଟା ଦଳହୋଇ ବହୁତ ମାତ୍ର ଚୌକଦାର ମାଲିମକଦମା ହେଲାଣି, ତଥାପି ଦୁଇ
 ଠାକୁରଙ୍କର ବର୍ଷିକଆ ଯାହା ହୁଏ । ଏ ବର୍ଷ ଗୋପୀନାଥ ଠାକୁରଙ୍କ ଯାତ୍ରାବେଳେ
 ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେବାର ପୁରୁ ଆଶଙ୍କା ରହିଛି, ତାର କାରଣ ସମ୍ଭବତଃ ଗଣ୍ଡଗୋଳ
 ତେଜସ୍ବୀ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥାଇ ଗୋପୀନାଥ ଦଳ ତାଙ୍କ ଠାକୁରଙ୍କୁ ରଘୁନାଥ ଦଳଙ୍କ ବସ୍ତିର
 ଅନ୍ଧ ସନ୍ଧ୍ୟା ବାଟେ ଛୁଲେଇ ବଞ୍ଚେଇ ପଟୁଆର କରି ନେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ଯଦିବ
 ଗୋପୀନାଥ ମନ୍ଦିରରୁ ଯାହାପଡ଼ିଆଯାକେ ସିଧା ଫାଙ୍କା ଫରଶୁ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ରାସ୍ତା ଅଛି,
 ପୁଣି ସେହି ବାଟେ ସେହି ଠାକୁର ଯାଉଥିଲେ ବୋଲି ରଘୁନାଥ ଦଳର ଲୋକେ ଓ
 କେହି କେହି ଅନ୍ୟମାନେ ବି କହୁଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ପୁଲିସ୍ ପୁଅ ବର୍ଷର କାଗଜ କାଢ଼ି
 ନାହାନ୍ତି କି ସେ ବିଷୟରେ କିଛି କହୁ ନାହାନ୍ତି, ଓଲଟି ଗୋପୀନାଥ ଦଳକୁ ରଘୁନାଥ-
 ଦଳଆଙ୍କ ସାହର ସଙ୍ଗାଣ୍ଡି ଗଲିବାଟେ ଠାକୁର ନେବାକୁ ଲଜସେନ୍ଦ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି ।
 ବିନୋଦ ପୁସାରୀ କଲ ଯେ ଗାଁ ଲୋକେ ଯେମିତି ଚଳାଚଳି ରଗାରଗି ହୋଇ ମୁହା-
 ମୁହଁ ପିଟାପିଟି ହେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ପାଖ ହୋଇ ଆସୁଥିବା
 ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ଯାତ୍ରା ଓ ରଘୁନାଥଙ୍କ ଯାତ୍ରା ଏ ଉଭୟ ଉପରେ ନିଷେଧ ଆଜ୍ଞା ଜାରି
 କରିବା ଦରକାର ଯେ ଯେ ଯାହା ମନ୍ଦିର ଆଗରେ ହେଉ କି ନ ହେଉ, ସେଥିପାଇଁ
 ଠାକୁର ଗାଁର କୌଣସି ରାସ୍ତାକୁ ବାହାର ପାରିବେ ନାହିଁ । ଗୋପୀନାଥ ଦଳର
 ଲୋକେ ବାହାରୁ ଗୁଣ୍ଡାଆଣି ଗାଁରେ ରଖିଛନ୍ତି ବୋଲି ଚାହିଁଆଡ଼ୁ ଅଭିଯୋଗ,
 ଯଦିବ ଜନକାଈର ବେଳେ ସେମାନେ ଦିଶିଲେ ନାହିଁ; ପୁଲିସ୍ ସେ ବିଷୟରେ କଡ଼ା
 ନଜର ଦେବା ଦରକାର ଓ ପୁଲିସ୍ ଗୋପୀନାଥ ଦଳର ଜଣକର ବସିବୁ ଘରେ ନ
 ରହିବା ଦରକାର ଓ ନିରପେକ୍ଷ ରହି ଗାଁର ସମସ୍ତଙ୍କର ବିଶ୍ବାସଭଜନ ହେବା
 ଦରକାର ।

ସେ ଆହୁରି ବି ପୁସାରୀ କଲ ଯେ ଗାଁଲୋକଙ୍କ ମନାନ୍ତର ଓ କଲ ଆପୋଷରେ
 ଛୁଟାଇ ଦେବା ଲାଗି ସବୁପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଦରକାର, କଲିଟି ଖୁବ୍ ଗୁରୁତର
 ଅବସ୍ଥାରେ ପରିଣତ ହେବାକୁ ବସିଛି, ମିଳାମିଶା କରାଇ ନ ଦେଲେ ତାର ପରିଣତ
 ଭୟାନକ ହେବ ।

ନିଜେ ବସି ଶିଫୋର୍ଟର ତିନିକିତା ସେ ଟାଇପ୍ କରେଇଲା, କିତାଏ ଡାକରେ
 ପଠାଇ ଦେଲା କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ନାଁରେ, କିତାଏ ନିଜ ପାଖେ ରଖିଲା, ଆଉ କିତାଏ
 ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଫାଙ୍କେ ପଠାଇଲା, ତହିଁରେ ଝିଲେଖ ଥିଲା ଯେ କିତାଏ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ
 ପାଖକୁ ପଠାଇଛନ୍ତି ।

ମନେ ପଡ଼ିଲା, ଏସ୍. ଡି. ଓ. କହିଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରମର୍ଶ କରିବାର

ତେବେ ଯାଇ ସେ ଶ୍ଵପାତ ଲେଖିବ, ତେବେ ଯାଇ ରଘୁନାଥ ଦଳର ମୁଖ୍ୟଲେଖ-
ଗୁଡ଼ାକ ସାଧ ହେବେ !

ସେ ହସି ଦେଲା ।

ସେମାନେ ଖୁବ୍ ଗହଳି କରୁଛନ୍ତି, ପାଟିଘୁଣି କରୁଛନ୍ତି କଟର ଘରେ, ଭୂମି
ହେବାକୁ ସେତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ ବି ଶୁଣୁ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ଦର୍ଶକ, ଶ୍ରୋତା ।
କାରଣ ବି ବୁଝି ହୁଏ, ‘ସରକାର ବନାନ୍ ସାଧୁଚରଣ ମିଶ୍ର’ ବୋଲି ବିନୋଦର
କଟରରେ ଯେଉଁ ମକଦ୍ଦମାଟି ଚାଲୁଛି, ଯହିଁରେ ଅଭିଯୋଗ ହୋଇଛି ଯେ, ସାଧୁଚରଣ
ମିଶ୍ର ବୋଲି ଏ ସହରର ଜଣେ ଯୁବକ ଋଷି ଜଳଖିଆ ଦୋକାନୀ ଦିନେ ଦ ପହରେ
ତା ଦୋକାନ ଘରେ ଲଳିତା ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଯୁବତୀ ସାନଗଣାକୁ ହଠାତ୍ ପାଣିବଳ
ଆକ୍ରମଣ କଲେ, ସେହି ମକଦ୍ଦମାରେ ସାକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଜେଲ୍ କରାଯିବ, ସେହି ମକଦ୍ଦମାଟି
ପ୍ରଥମେ ପଡ଼ିବ ଓ ତହିଁରେ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷୀ ଲଳିତା । ସରକାର ତରଫରୁ କୋର୍ଟ
ସମ୍ବଳନସ୍ପେଷ୍ଟର ତାଙ୍କ ନଥିବାର ଧରି ଆସିଲେଣି । ସାଧୁଚରଣ ମିଶ୍ର ତରଫରୁ ଓକିଲ
ଅଜିନ୍ଦ୍ରା ଶ୍ରୀଧର ନିଶିଞ୍ଜ, ମୁକ୍ତିଆର, ବହୁତ ଗୁରେଇ ଝୁରେଇ ପରୁରନ୍ତି । ବିନୋଦ
ତାଙ୍କର ଜେଲା, ଅନ୍ୟ ଓକିଲଙ୍କର ଏପରି ମକଦ୍ଦମାରେ ଜେଲା, ବହୁତଥର ଶୁଣିଛି ।
ଭିତର କାରଣ ଅନୁମାନ କରିପାରେ ।

‘ଖୋଲ କଟର’, କାହାରିକି ମନା କରିହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ଗହଳି, ଏ
ଆମାନିଆ ଯୋଗା ତାକୁ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ଅଶୋଭନୀୟ ଦଣ୍ଡ, ଭବିଷ୍ୟ, କାମ
କରିବାରେ ବ୍ୟାଘାତ ଉଠୁନୁଛି । ସେମାନେ ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ଲୋକ, କୁଆଡ଼େ କୁଆଡ଼େ,
କିଛି କାମ ନାହିଁ ଖାଲି ଠିଆ ହୋଇ ଗପୁଛନ୍ତି ।

“କାହାର କିଛି କାମ ଅଛି ? କାହିଁକି ଆପଣମାନେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଛନ୍ତି ?”

ସେମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ଜାଣେ—ଲଠିଆ ଅସିବ,
ସେମାନେ ଦେଖିବେ । ମୁକ୍ତିଆର ତାକୁ ବାରକଥା ପରୁରବେ, ସେମାନେ ଆଁ କରି
ଗିଲିଯିବେ । ମୁଦାଲ କଣ କଲ ? ଟିକିନିଷି କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କର । ମୁକ୍ତିଆର ତାର
ଚରିତ୍ର ବିଷୟରେ ନାନା କଥା ଆରୋପ କରି ପରୁର ପାରନ୍ତି । ବିବରକ ଅଟକାଇ
ପରୁରଲେ କହିବେ ସେ ମୋ ଉଠେଇଁ ଯୁଁ, ତା ଛଡ଼ା ମୁଁ ଦର୍ଶାଇବି ଯେ ତାର କଥା
ଉପରେ ବିଶ୍ଵାସ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସେମାନେ ମନା ଦେଖିବେ, ଉପଭୋଗ
କରିବେ । ତା’ ଦେଖିଲେ ମାତ୍ର ସେମିତି ।

ସମୟେ ଶୁଣିଲ ପରି ସେ କହିଲା, “ମକଦ୍ଦମା ତ ପଡ଼ି ନାହିଁ, ତା ପୂର୍ବରୁ ନିଜେ ଜାତୀୟ-ସଞ୍ଚୟ-ସାଂସ୍ତିକେଟ୍ କଥା ପଢ଼ୁ । ସେ ବସ୍ତୁରେ ଆପଣମାନେ ତ ନିଶ୍ଚୟ ସବୁକଥା ଜାଣିଥିବେ, ବହୁତ ପ୍ରକାର କରାହୋଇଛି, ଏ ଘରେ କାନ୍ଥରେ ଓ ବାହାରେ ବି ତା ଛବି ଆପଣମାନେ ଦେଖି ପାରୁଥିବେ, ଟଙ୍କା ଗଛ ସେ, ତହିଁରେ ଟଙ୍କା ବଢ଼େ, ଯେ ଯେମିତି ପାରିବେ ରଖନ୍ତୁ । ଜଗୁ, ଫର୍ମଗୁଡ଼ାକ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଅ, ସେମାନେ ଦସକଡ଼ କରି ସାଂସ୍ତିକେଟ୍ କଣିବେ ଯେ, ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ତ, ଆଉ କଣ ମନା କରିବେ ।”

ଜାତୀୟ ସଞ୍ଚୟ ସାଂସ୍ତିକେଟ୍ ପାଇଁ ସରକାର ଫର୍ମଗୁଡ଼ିଏ ଧରି ଚପରାସି ଜଗୁ ହସି ହସି ସେଇ ଗହଳ ଆଡ଼କୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲିଲା, “ନଥ, ନଥ,” କହି କହି । ସେ ଯୁଆଡ଼େ ଛୁ’ କଲେ ।

“ଆରେ ! ଏଇଆ କଣ ନ୍ୟାସ୍‌ନେଲ୍ ସେଭିଂ ଡ୍ରାଇଭ୍”, ବିନୋଦ ହସି ହସି କହିଲା । କୋର୍ଟ ସର୍ବଜନସଂପର୍କର ଓ ମୁକ୍ତିଆର ନିଶ୍ଚୟ ହସିଲେ ।

କୋର୍ଟରୁମ୍ ଖାଲି । “ଆପଣମାନେ ରେଡ଼ ?” ବିନୋଦ ପଚାରିଲା ।

ଉଭୟେ ହଁ କଲେ ଓ ସେତକବେଳେ ଏସ୍.ଡ଼ି.ଓ.ଫ୍ ଚପରାସି ଆସି କହିଲା “ସାହେବ୍ ସଲମ୍ ଦେଇଛନ୍ତି, ଖାସ୍ କାମ୍ରାରେ ଅଛନ୍ତି ।”

ଗାନ୍ଧୀର ହୋଇ ଶାଢ଼ୀବ ଚୌଧୁରୀ ବସିଛନ୍ତି, ବିନୋଦ ପର୍ଦା ଆଡ଼େଇ ପଶିଲା । ସେ ଦେଇଥିବା ଗଣ୍ଡିକଟା କଲର ରିପୋର୍ଟକୁ ତା ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ—

“ଆପଣ ସ୍ବେ କଣ କଲେ ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କଣ ହେଲା ? ସବୁ କଥା ତ ଏଥିରେ ଲେଖିଛି, ଗାନ୍ଧୀ, ପ୍ରମାଣ, ନକସା, ମୋ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଫଳାଫଳ, ଆଉ କିଛି ଲେଖିଥାନ୍ତି ସାର୍ ?”

“ଆପଣଙ୍କୁ ତ କହିଥିଲି ମତେ ପଚାରିବି ଲେଖିବେ—”

“ମୁଁ ତ ଆପଣଙ୍କୁ କହିଯାଇଥିଲି ଯେ ତା’ ଦରକାର ପଡ଼ିବ ନାହିଁ, ଦେଖିଲି ବି ସେଇଆ । ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟାଏ ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି ରିପୋର୍ଟ, ମଣିଷ ଯାହା ଦେଖିବ ତା’ ଲେଖିବ, ସେଥିରେ ପରାମର୍ଶ ନେବାଭଳି କଣ ଥିଲା ? ମତାମତ ତ ମୋ ନିଜର, ତା ବି ମନଗଢ଼ା ନୁହେଁ, ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରିରୁ ଯାହା ମିଳିଲା, ତାକୁ ହିଁ ଦେଇ, ତାର ଉପରେ ।”

“ଆପଣଙ୍କ ସୁପାରିସ୍ ଅନୁସାରେ କାମ କଲେ କଣ ଫଳ ହେବ ବୁଝୁଛନ୍ତି ତ ?”

“ସେ କଥା ତ ମୋ ଶିଫୋର୍ଟରେ ଅଛି । ଯେଉଁ ଶାନ୍ତିରାଜ ହେବାର ଅଛି, ସେ ବନ୍ଦ ହେବ । ତୁ ପକ୍ଷ ବୁଝିବେ, ସେମାନେ ନିଜ ଭିତରେ ମିଳାମିଶା ନ କଲେ, ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାଙ୍କ ଗାଁରେ କୌଣସି ସୁଦ୍ଧାରେ କି ଖୋଲି ଜାଗାରେ ସଂସ୍ଥାପାରଣ ଭାଗ ନେଲେଲି କୌଣସି ଯାନଯାନ୍ତା କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଗାଁଲୋକକୁ ଏକାଠି ମିଶେଇ ଦେବାକୁ ସରକାର ବି ଉଦ୍ୟମ କରିବେ ।”

“ଓ ! ଭାରି ବୁଝି ପକାଇଲେ !” ମୁହଁକୁ ଭୁକୁଣ୍ଡା କରି ତମତମ ହୋଇ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ଆଗ ତ ଗୋପୀନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର କେଉଁକାଳର ଯାନ୍ତା ବନ୍ଦ ହେବ । ଗାଁର ଭଦ୍ରଲୋକମାନେ ସେଇଆ ହେବ ବୋଲି ଗନ୍ଧବାର ବଚଳିତ ହୋଇ ଆସି ମତେ କହୁ ଯାଉଲେଣି । ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେଣି ବା ଯିବେ, ଗାଁର ଛତ୍ରସମାନେ ଆନ୍ତର ବେଶି ହେରେମା ହୋଇ ହେଣ୍ଡି ମାଇଲେଣି, ବାର ଅନୁଷ୍ଠ କରିବେ,—ଯଦି ଆପଣଙ୍କ ପୁପାରିୟ ଅନୁସାରେ କାମ ହୁଏ ଅବଶ୍ୟ । ଅତଏବ ବୁଝୁଥିବେ ।” ସେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ବିନୋଦ ମୁହଁକୁ ଅନାଇଲେ ।

“ମୋର କି ଦୋଷ ଆଜ୍ଞା, ଯାହା ଦେଖିଲି ତା’ ଲେଖିଲି ।”

“ଯାହା ଦେଖିଲି !” ଚୌଧୁରୀ ଝେଙ୍କିଲେ, “ଦେଖିବେ କଣ ? ଆଉ କେହି ଦେଖୁ ନାହାନ୍ତି ? ଆଉ କାହାର ଆଖି ନାହିଁ ? ଅନ୍ତତଃ ପୁଲିସ୍ ଜନସଂପେକ୍ଷର ଆପଣଙ୍କୁ କହିଥିବେ ତ !”

ବିନୋଦ ମନେ ମନେ ରାଗୁଥାଏ । କହିଲା, “ପୁଲିସ୍ ତ ଲାଗୁଛି ସବୁ ନାଟର ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ । ନ ହେଲେ ସିଧା ସଲଖେ ବାହାରେ ବାହାରେ ପଟୁଆର ଗୁଡ଼ିଦେବା ବାଟ ଗୁଡ଼ି,—ଯେମିତି ବି ସବୁବର୍ଗ ହେଉଥିଲା,—ଖାସ୍ ନୂଆକରି ଏବର୍ଷ ରଘୁନାଥ ପଟର ସାହୁବାଟେ ଗେହଗଳି ବାଟେ ଚାଲିଲେ ବଞ୍ଚେଇ ପଟୁଆର ନେବାକୁ ବାଟ ଲାଗି ଅନୁମତି କାହିଁକି ଦେଇଥାନ୍ତେ ? ତାଙ୍କ ମତାମତରେ ମୋର କି ଯାଏ ?”

“ମୁଁ ଏସବୁ ତର୍କ ଚାଲୁ ନାହିଁ, ଏ ଶିଫୋର୍ଟ ଚଳିବ ନାହିଁ । ମୁଁ କହୁଛି, ଆପଣ ଲେଖନ୍ତୁ । ପୁଣି ଉପରେ ପଡ଼ି ସିଧା ସିଧା କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଖକୁ ବି ଶିଫୋର୍ଟରୁ କିତାଏ ନ ପଠେଇ ଗୁଡ଼ି ନାହାନ୍ତି, ନୁହେଁ ! ଗୁଡ଼ି, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶିଫୋର୍ଟ ସଙ୍ଗେ ଟିକିଏ ଶିଫୋର୍ଟ କରି ଚିଠି ଖଣ୍ଡେ ଲେଖି ଦେବେ, ଯେ ତରତରରେ ଆଗଟା ଲେଖି ଦେଇଥିଲା, ଠିକ୍ ନ ଥିଲା, ସେଇଟା ଫେରେଇ ଦିଆଯାଉ । କଲେକ୍ଟର କିଛି ଭାବିବେ ନାହିଁ । ମୁଁ କହିଦେବି ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ମୁଁ ଠିକ୍ ଭାବିଚିନ୍ତି ଲେଖିଥିଲି, ଯାହା ଦେଇଛି ସେହି ମୋର ଶିଫୋର୍ଟ, ଆଉ ବଦଳେଇବି ନାହିଁ ।”

ଏସ୍.ଡି.ଓ. ଶ୍ରୀମତୀ ଗୋଧୂଳି ଗାଗରେ ଛୁନି ହୋଇ ରହିଲେ, କଟମଟ କରି ତା ଆଖିକ ଅନାହିଁ ରହୁଥାନ୍ତି, ଆଖିରୁ ନିଆଁ ବାହାରୁଥାଏ । ଟିକିଏ ରହି କହିଲେ, କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ ରିପୋର୍ଟର ନକଲ ଆପଣ ସିଧା ପଠେଇଲେ କେଉଁ ଅଧିକାରରେ ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କଲେକ୍ଟର ଲେଖିଛନ୍ତି, ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି କରାହେଉ, ତା’ ରିପୋର୍ଟ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠା ହେଉ । ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି କଲି ମୁଁ । ବିଷୟଟା ଜରୁରି, ତେଣୁ ରିପୋର୍ଟର କତାବ ବି ସିଧା ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦେଲି, ତହିଁରେ ଅନ୍ତତଃ ଦିନେ ଦି ଦିନ ଡେରି କରିଗଲା ।”

“ଆପଣ ସେପରି କରିବାଟା ଲୋର ବେ-ନିୟମ୍ ।”

“ମୁଁ ତା ଭାବୁ ନାହିଁ । ସେଥପାଇଁ କୌଣସି ମତା ହେଲେ ଲେଖିକର ଦେବ ।”

“ସେ କଥା ପଛେ । ଅଭିଳାଷ, ଏଭଳି ରିପୋର୍ଟଟାଏ ପାଇ ମୁଁ କଣ କରିବି ? ଆପଣ ହେଲେ ମତେ କହନ୍ତୁ । ଓଁ ! ଭଲ ଲୋକ ! ଆପଣ ବୁଝିନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ? ସବୁ ତ କହିଥିଲି ।”

“ଆପଣ ନଣ କରିବେ ତା’ ମୁଁ କଣ କହିବି ?” ବିନୋଦ କହିଲା, “ମୋ ସୁପାରିସ୍ ଗ୍ରହଣ କରି ସେହି ଅନୁସାରେ ଦୁଇପକ୍ଷ ଉପରେ ଆଗ ଶହେ ଚୌଶାଳିଶି କରିପାରନ୍ତି, ପଛେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ । ଯେମିତି, ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଶହେ ଯାତ । ତତ୍ତ୍ୱସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବରାଦି ଦୁଇପକ୍ଷ ଭିତରେ ଆପୋଷ ମିଳାମିଶା ରେଷ୍ଟା । ନରୁବା ଯଦି ଆପଣ ମୋ ରିପୋର୍ଟ ସହଜ ଏକମତ ନୁହନ୍ତି ତେବେ ଆପଣ ସେଇଆ ଲେଖିଦେଇ ଅନ୍ୟ କାହା ଦ୍ୱାରା ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି କରନ୍ତୁ କି ନିଜେ ଇନ୍‌କ୍ୱାଇରି କରନ୍ତୁ । ଯାହା ଆପଣ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବେ । ଆପଣଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବାକୁ ମୁଁ କିଏ ?”

“ଆଜ୍ଞା !” ଶ୍ରୀମତୀ ଗୋଧୂଳି ତା ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ଆଗକୁ ପଛକୁ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇଲେ । ସେ ଭଙ୍ଗି ବୁଝେଇ ଦେଉଥିଲା,—“ମତେ ଚିହ୍ନ ନାହିଁ ? ନା ? ଦେବ ଯେ ପାଇବୁ । ଦେଖିବୁ ରଇଥା ।” କହିଲେ, “ଯାଆନ୍ତୁ ।”

ନିଜ ମନୋରାଜକୁ ନିଜ ଭିତରେ ଦାବ ରଖି ବିନୋଦ ପଦାକୁ ଆସି ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ମୁହଁ ଦେଖାଇଲା । ତା’ ବି ଅଭ୍ୟାସ, ଆସେ ଆସେ ଆସେ । ଭାବିଲା, ଶ୍ରୀମତୀ ଗୋଧୂଳି ଅତି ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ମୁଖାଟା ଖୋଲି ଦେଲେ । ଗୁଣ ଓ ଘଣ୍ଟାରେ ତାର ମନ ଭିତର କୁହୁଳି ଉଠୁଥାଏ । ମନେ ପକାଇଲା, ଯେମିତି କେତେ ଥର ମନେ ପକାଏ, କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ‘ଧର୍ମ ଅବତାର’ କବିତାର ଯାଡ଼ି କେଇଟି,—

“ମନ ଯାର ରତ ସଦା ପରସ୍ପ ହରଣେ
ଧନ ଯାର ବିଦଳିତ ଗଣିକା ଚରଣେ
ଜୀବନ ଯା ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କର ଭାର
ତାକୁ ମଧ୍ୟ ବୋଲିଥାନ୍ତି ଧର୍ମ ଅବତାର !”

ଶାନ୍ତମୂର୍ତ୍ତି ନିରାହୁ ପେନ୍ଥାରଟିଏ, ମେହେର, ସବୁବେଳେ ସଜୋଟ, ତଳେ କଣରେ ଟେକୁଲ୍ ପାଖେ ବସି ଉଠିବେ ଧର୍ମବିରାଗର ବେଦାନ୍ତରେ ବସିଥିବା ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ବେଳେବେଳେ ଗୁଡ଼ି ଦେଉଥିବ, ସେହି ଗହର ଶାନ୍ତଦୃଷ୍ଟିରେ ଯାହା ନୀରବରେ ଅନ୍ତରକୁ ବୋଲି ଭେଦିଯାଏ, ଜଳିଯାଏ ଏମିତି କେତେମାସ, କେତେଦିନ, ସେଉଁଠୁ ଘରକୁ ଫେରି ଦିନେ ଲେଖିଥିବ ଧାଡ଼ି କେଇଟି, ସେହି ଗୋଟାଏ ଅପଦାର୍ଥ ଏସ୍. ଡି. ଓ. ର ଚନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ଉଠିଥିବ ଯୁଗଯୁଗର ଦୁର୍ଗାଦପରାୟଣ ଶାସକଙ୍କ ପ୍ରତୀକ । ଦିନେ ଲେଖିଥିବ ଧାଡ଼ି କେଇଟି, ସେତିକିରେ ଆଜିଦିନେ ଯାଇଥିବ, ଖାଲି ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଗାଦ ପରାୟଣ କର୍ମଗୁଣର ଛବି ନୁହେଁ, ସବୁ ଦୁର୍ଗାଦପରାୟଣ ଶାସକଙ୍କୁ ରୂପ ଦେଲେ ଭଳି ଛବିଟିଏ । ମୁହଁରୁ ଗ୍ରାସ ଛଡ଼େଇ ନେଲେ ହଂସ ଶ୍ଵାସଦ କେବେ ଖୁସି ହୁଏ ନାହିଁ । ରାଗବ ଚୌଧୁରୀ ତାର ଅନିଷ୍ଟ କରିବେ । କଣ କରିବେ ? ମିଛ ଖର ଲେଖିବେ କି କହୁ ବୁଲିବେ, ସେପରି ତାର ଗୁଳିରେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସେ ଆହୁରି ପଛେଇବ, ଏବେ ତାକୁ ନାନା ପ୍ରକାରେ ହଇରାଣ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ତାର ଦୋଷ ନ ଥିଲେ କିଏ ତାକୁ ଦଣ୍ଡି ପାରିବ ? ଆଉ ଗୁଳିର ଭବିଷ୍ୟତ,— ପଛେଇ ସାରିବୁ ସେଇଟା ବହୁତ, ଯାହା ତା ହାତରେ ନାହିଁ ସେଥିପାଇଁ ଅନୁଶୋଚନା ବି ବୃଥା ।

ନିଜ ଇଚ୍ଛାସରେ ବସି ସେହିଦିନର ସେ ପ୍ରଥମ ମକଦ୍ଦମାର ନଥି ଉପରେ ସେ ଆଖି ବୁଲେଉଥାଏ । କହଲୁ, “ଏଥର ପଢ଼ୁ,—ସରକାର ବନାମ୍ ସାଧୁଚରଣ ମିଶ୍ର ।”

କଲେକ୍ଟର ଅର୍ଥାତ ଜିଲ୍ଲା ମ୍ୟାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ, ସେହି ଅନୁସାରେ ଏସ୍. ଡି. ଓ. ରାଗବ ଚୌଧୁରୀ ଆଦେଶ ଜାରି କଲେ, ଗୋପୀନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଯାହା ଓ ରଘୁନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଯାହା ମାସେ ଭିତରେ ଗଣ୍ଡିକଟା ଗାର କୌଣସି ସଡ଼କବାଟେ ଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ, କାରଣ ଗାଁରେ ବିବାଦ ହେବୁ ସେହି ଉପଲକ୍ଷରେ ଘୋର ଶାନ୍ତିଭଙ୍ଗର ଆଶଙ୍କା ରହିବ । କଲେକ୍ଟରଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇ ଏସ୍. ଡି. ଓ. ରାଗବର ଉପସ୍ଥିତିଦ୍ଵାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପଠାଇଲେ, ସେ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତୁ ଯଦି ଗାଁଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଇ

ସୁଦ୍ଧାଲ ସେମାନଙ୍କ କଲି ଶୁଦ୍ଧି ହେବ, ସେମାନଙ୍କୁ ମିଳାମିଶା କରାଇ ହେବ । ଯଦି ଆହୁରି ଗଣ୍ଡଗୋଲ ତେଜେ ତେବେ ଗଣ୍ଡଗୋଲକାରୀଙ୍କ ବରୁଣରେ କଠୋର କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ କରାଯିବ । ମୋଟଉପରେ, ବିନୋଦର ସୁପାରିସ୍ ଥିବା ଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ କଥା ତାକୁ ଏସ ଡି. ଓ. ଜଣାଇଲେ ନାହିଁ, ଜଣାଇବା ବଧୂ ବି ନ ଥିଲା, ଏପରି କେତେ ଇନ୍ଦ୍ରେକର କରୁଥିବ, ତା ଉପରେ ବହୁତ ଆଦେଶ ବି ଦିଆଯୁଏ । ବିନୋଦ ଶୁଣିଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ।

ଦିନେ ତା ଇନ୍ଦ୍ରେକସରେ ମୁଣ୍ଡଆର ଶ୍ରୀଧର ନିଶଙ୍କ ହସିହସି କହିଲେ, “ହଜୁର ଆମ ଦାନାପାଣି ବୁଡ଼େଇଲେ ।”

“କେମିତି ଆଜ୍ଞା ?”

“ହେଇ ଦେଖନ୍ତୁ ସେ ଗଣ୍ଡିକଟା ଘଟନା, କେଡ଼େବଡ଼ ଫଉଜଦାର ହେବାକୁ ବସିଥିଲା, କେତେକେତେ ମକଦ୍ଦମା ହୋଇଥାନ୍ତା । ବେଉସାଦାର୍ ତାଙ୍କୁରମାନେ ସଜହୋଇ ବସିଥିଲେ, ଖଣ୍ଡିଆ ଖାଉଡ଼ା ହୋଇ ରୋଗୀ ଆସିବେ । ଆମେ ଅନେଇ ଥିଲୁ, ଦ ପଇସା ମିଳିବ । ହଜୁରଙ୍କ ରିପୋର୍ଟରେ ସବୁ ବନ୍ଦ । ଏଣେ ଆମର ପେଟ ଚଳେ କେମିତି ?”

ଆଉ ଗୁରୁଜଣ ଓଁକଲ ବସିଥିଲେ, ହୋ ହୋ ହସି କହିଲେ, “ଠିକ୍ କଥା ।”

ବିନୋଦ ବି ହସିଲା । ଶୁଣିଲା, କହୁ କହିଲା ନାହିଁ ।

ଗଣ୍ଡିକଟା ଘଟନାଟା ଖବରକାଗଜରେ ବାହାରିଲା । ତହିଁରେ ବିନୋଦର ନା ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏସ. ଡି. ଓ. ରାଉବ ଚୌଧୁରୀ ଠିକଣା ବେଳେ ଶହେ ଚୌଗୁଳିଣି ଜାରିକରି ଭାବରକ୍ରପାତ ଓ ଉତ୍ସାହରେ ବହୁତ ଲୋକଙ୍କୁ ବଞ୍ଚାଇଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମର୍ଥନ କରାଯାଇଥିଲା ।

ତାର କାମ ବହୁଳ ଉଠୁଥାଏ । ରାଉବ ଚୌଧୁରୀ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ମକଦ୍ଦମା ତା ପାଖକୁ ବରୁର ପାଇଁ ପଠାଇ ଦେଉଥାନ୍ତି, ତା ଛଡ଼ା ନାନା ଇନ୍ଦ୍ରେକର, ନାନା ଫାଇଲ୍ । ସେ ଅତିସବୁ ଫେରୁଫେରୁ ରାତି ହୁଏ । ଏସ. ଡି. ଓ. ବେଣି ବେଣି ଗସ୍ତରେ ବୁଲନ୍ତି, କଚରରେ ଦୁଇଦିନୀ ବସି ଗୁଲିଆସି ଗୁଲିଯାନ୍ତି ଯୁଆଡ଼େ ହେଲେ ଜାରରେ ଗସ୍ତକରି, ଅନେକ ସମୟରେ ଯେଉଁବାର । ମଝିରେ ମଝିରେ ତାକୁ ଲେଖି କୈଫିୟତ ମାଗନ୍ତି କାହିଁକି କେଉଁ କାମ ଡେରିହେଲା । କଟୁମନ୍ତବ୍ୟ ଲେଖନ୍ତି । କାମରେ ତାର

ନାକ ଘିରି ହେଉଥାଏ, ତା ଉପରେ କୈଫିୟତ ଲେଖି ଲେଖି ଦେବାକୁ ପଡୁଥାଏ । କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳେ ତା ମନରେ ଥାଏ ବିରକ୍ତ, ରାଗ, ନୈରାଶ୍ୟ, ଅଶାନ୍ତରେ ମନ କୁହୁଳୁ ଥାଏ ।

“ଏଇଆ ତେବେ କଣ ଜାବନ ?” ସେ ନିଜକୁ ପଚାରେ, “ନିଜର ଗୁରୁ ନାହିଁ, ନିଜ ମନଇଚ୍ଛା ବାହୁ ପାରିବ ନାହିଁ, ଯେତେ ଯାହା ନିଜକୁ ଅରୁଚକର, ଯନ୍ତ୍ରାଦାୟକ, ସେଇଆ ମିଳୁଥିବ, ମୁଁ ଆଦରୁଥିବ, ସହୁଥିବ ?”

କିନ୍ତୁ ନୈରାଶ୍ୟର ଅନ୍ଧାର ବହୁଳ ହୋଇ ଗୋଟି ଆସୁ ଆସୁ ତାହାର ଉଦ୍‌ଘାଟରୁ ଆପଣା ଭିତରୁ ହିଁ କେଉଁଠୁ ବାହାରି ଉଠେ ଆଲୁଅର ଧାସ ଧାସେ,—ସେ ଭାବେ, “ମୁଁ ହାରିଯିବି ? କେବେ ନୁହେଁ ?”

ଆଲୁଅ ଆହୁରି ଫିଟେ, ନିଜେ ସେ ଅନୁଭବ କରେ ଆଶା ଓ ବଳ, ସେ ଅନୁଭବ କରେ, ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ଲଢ଼ୁ, ଲଢ଼ିବ, ଯେ ଲଢ଼େ, ନିରାଶ୍ରମ ପୁଣି । ପୁଣି ଓ ଲଢ଼ ଭିତରେ ସାଇତା ହୋଇ ରହିବା ଭଳି ଭୋଗ ତା ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଚରକୁ ଆସିଲା ବେଳକୁ ସେ ନିଜକୁ ବୋଧ ଦେଇ ସାରିଥାଏ ।

ପୁଣି ବେଳେବେଳେ, ତାର ଦୁଃଖକୁ ଉଦ୍‌ଘୋଷିବାକୁ ନୂଆ ନୂଆ କାରଣ ଉପୁଜେ । ସେ ଗୁଳିର କଲବେଳେ ସରକାର ଆଇନ୍ କରୁଥିଲେ, ସିଧା ସଲଖ କେହି ଡିପୋଜିଟ ହେବେ ନାହିଁ । ଏବେ ହଠାତ୍ ଆଇନ୍ ବଦଳିଗଲା, ପରଶି ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ଯୋଗ୍ୟତା ଅନୁସାରେ ଲୋକେ ସିଧାସଲଖ ଡିପୋଜିଟ ହୋଇ ପାରିବେ, ମନ୍ଦୀ ଗୁହୁଛନ୍ତି । ସେ କୁଆଡ଼େ କହିଲେ “ଏ ଗୁଳିରରେ ନୂଆରକ୍ତ ଦରକାର ।” ଆସିଗଲେ ଦଶଜଣ, କଲେଜରେ ଓ ବୟସରେ ତାଠାରୁ ଅଳ୍ପତଃ ଦଶବର୍ଷ ସାଧ, କିଏ ବି.ଏ. ପାଶ୍‌କରି ସିଧା କଲେଜରୁ, କିଏ ବା ଏମ୍.ଏ. ପାଶ୍‌, କିଏ ଏମ୍.ଏ. ପାଶ୍‌ ପରେ ଛ ମାସ କି ବର୍ଷେ କେଉଁ କଲେଜରେ ଶିକ୍ଷକ । ତହିଁରୁ ସାତ ଜଣ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଜୋର୍ କି ପୁଅ ପୁତୁରା, ଯେଉଁ କର୍ମଚାରୀମାନେ ମନ୍ଦୀଃପ୍ରସଙ୍ଗ-ଦାତା, ଶାସନର ବଡ଼ବଡ଼ ଖୁଣ୍ଟ । ଆଉ ଆସିଗଲେ ଗୁରୁଜଣ ସେନ୍‌ଟେକେଟରସ୍କର କରାନ, ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ବିଷୟରେ ମନ୍ଦୀଃର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଧାରଣା ନିଶ୍ଚୟ ଥିବ । ସେତକ ନୁହେଁ, ଗଡ଼ଜାତ ଶାସନ ଲେପ ହେଲା, ଗଡ଼ଜାତ ମୂଲୁକ ପ୍ରଦେଶଶାସନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ମନ୍ଦୀ ଆଦେଶ ଦେଲେ, ଗଡ଼ଜାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ରାଜା-ମାନଙ୍କ ଗୁଳିରରେ ଯେଉଁ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଥିଲେ, ସେମାନେ ସେହି ପାହ୍ୟାରେ ସରକାର ଗୁଳିରରେ ରହିଥିଲେ ବୋଲି ଧରା ହେବ, ସରକାର ଗୁଳିରରେ ତ ରହିବେ ହିଁ, ପୂର୍ବେ କେତେ ଦରମା ପାଉଥିଲେ ସେକଥା ଯାଉ, ଏବେ ସରକାର ଗୁଳିରରେ

ସେହି ପାହ୍ୟାରେ ଯେଉଁ ଦରମା, କି ସେତକ ବର୍ଷ ଚାକିରି ହୋଇଥିଲେ ସାହା ଦରମା ହୁଅନ୍ତା ତା ପାଇବେ ।

ଗଡ଼ଜାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଘାଟ ଦରବାରରେ କାମ କରିଥିବା କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏ ଉଦାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଖୁବ୍ ଆନନ୍ଦକର ହୋଇଥିବ,--ବିନୋଦ ଭବନ, ଗଡ଼ଜାତ ମହା ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ମିଶିଲା ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରେରଣା ମିଳିଲା, ତାଙ୍କ ମନରେ ଅସନ୍ତୋଷ ପାଇଁ ଜାଗ୍ରତ ରହିଲା ନାହିଁ । ଗଡ଼ଜାତର ହୁଏତ କୌଣସି ଚାକିରିର ନାଁଟା ହିଁ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଛୋଟ ଘାଟ ବେତନ ବ୍ରିଟିଶ୍-ଭାରତର କେଉଁ ସାନ ଚାକିରିର ଦରମା ଭଳି, ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବି ଥିଲା ଅତି ସୀମିତ, ସଂକ୍ଷିପ୍ତ, ନିଏ କେତେ ବାଟ ବା ଯାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ ? ବିନୋଦର ସହପାଠୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏପରି କେହି କେହି ଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ ଭଲଚୁପ୍ ତ ଆସିବା ନ ଥିଲେ, ବା ଏ. ପାଶ୍ କରି ସାରି ବ୍ରିଟିଶ୍-ଭାରତରେ ନାନା ପ୍ରକାର ଚାକିରିପାଇଁ ପ୍ରାଥମିକ ହୋଇ ଅନୁତ୍ୟାସ ହୋଇଥିଲେ, ତାପରେ ଚାକିରି ଖୋଜିଥିଲେ, ଗଡ଼ଜାତରେ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଦରବାରରେ, ପାଇ ଯାଇ ରହିଥିଲେ । ଦରମା ଅଳ୍ପ, ଚାକିରିର ଭବିଷ୍ୟତ୍ କ୍ଷୀଣ, ଶ୍ରମିକଙ୍କୁ ଖୁସି ରଖିବାକୁ ସେମାନେ ଗଡ଼ଜାତରେ ସବୁ ଡିପୋଜିଟ୍ ବା ଡିପୋଜିଟ୍ ଚାକିରିରେ ରହିଥିଲେ, ପ୍ରକୃତରେ ସେପରି ଚାକିରିରେ ଓ ସେପରି ଦରମାରେ କେବେ ଯୁକ୍ତ ନ ଥାଉଥିଲା ପକ୍ଷେ, ସେହି-ମାନେ ସେତକ ବର୍ଷ ସରକାରରେ ଚାକିରି କରିଥିଲା ଭଳି ଗଣ୍ୟ ହୋଇ ଅନୁରୂପ ଦରମା, ପଦପଦବୀ ଓ ପଦୋନ୍ନତି ପାଇ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନକୁ ଚାଲି ଆସିଲେ । ବିନୋଦ ଦେଖିଲା, ତାର ଡିପୋଜିଟ୍ ଚାକିରିକୁ ପ୍ରମୋସନ ନ ହେଉଥିଲା ଗଡ଼ଜାତ ଚାକିରିରୁ ସେପରି ବିଶାଳ ହେଉ ଯେ ଡିପୋଜିଟ୍ କଲେକ୍ଟର ହୋଇ ଚାଲି ଆସିଲେ, ତା ଉପରେ ରହିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଗଣ୍ୟ ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲା, କାର୍ତ୍ତି କେତେ ତଳେ ରହିଥିଲେ, ସବୁ ବଦଳିଗଲା, ଭଲକଥା,--ବିନୋଦ ଭବନ, କେବେ ସବୁ ଡିପୋଜିଟ୍ ନ ଥାଇ ବି ଏକାଥରେ ଡିପୋଜିଟ୍, କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଡିପୋଜିଟ୍ ମାନେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାମକରି ସେ କାମରେ ଦକ୍ଷତା ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅର୍ଜନ କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କି ବରୁର ସ୍ନେହ ହେଲା ? ତା ନିଜର କି ଅପରାଧ ? ଅଦଭୁତ ସ୍ନେହ ନ୍ୟାୟ !

ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲେ ତା' ସାଙ୍ଗ ଭଗତ ପ୍ରଧାନ । କଲେକ୍ଟରେ ୪ ବର୍ଷ ଡେଲ୍ ହୋଇ ତା'ର ସହପାଠୀ ହୋଇଥିଲେ । ପଢ଼ା ପଢ଼ିରେ ତାଙ୍କର ମନ ନ ଥିଲା, ଅଟ୍ଟା, ତାମସା, ହସ, ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ସାନ ସାନ ଦୁଷ୍ଟାମି, ଯହିଁରେ ହସି ହେବ ହସାଇ ହେବ, ସମସ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅନୁରୋଧ, ସମସ୍ତଙ୍କର ସେ ବଡ଼ଭାଇ । ବଡ଼ଭାଇ କୌଣସି-ମତେ ବି ଏ. ପାଶ୍ କଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍-ଓଡ଼ିଶାରେ ଅବକାଶ ସବୁକିନ୍ଦା-ପେକ୍ତର,

କଲିଙ୍ଗର ନବିନ, ସବୁଠାରେ, ସବୁପ୍ରକାର ଗୁଳିରି ପାଇଁ ତେଷ୍ଟା କଲେ, ହେଲେ ନାହିଁ । ଗଲେ ଗଡ଼ଜାତ । ଦୁଇବର୍ଷ ପରେ ବିନୋଦ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା, ବଡ଼ଭାଇ ସେତେବେଳେ ଖୁବ୍ ଫିଟ୍ ଫାଟ୍, ଦାମୀ ଘୋଷାକ, ପକେଟ୍‌ରେ ଗୁଳିଟା ଦାମୀ ପାର୍କର ଫାଉଣ୍ଡେନ୍ ଥେନ୍—ହସିଲେ, କହିଲେ, “ଏବେ ଗୁମୁଜ୍ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ଟରେ ଥୁଁ । ଗୁମୁଜ୍ ବସୁଧ ଚକ୍ରୀ, ରାଜ୍ୟଟି ପାଖିଆ ପରି, ମୋ ଦରମା ଗୁଳିଗଟି ମୁଦ୍ରା, କିନ୍ତୁ ଦରମାକୁ କିଏ ପଚାରେ ? ଗୋଜା, ମନ କରିଲେ ପେଟ ପୂରିଲା । ମୋ କାମ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶିକାରକୁ ଯିବା, ନାଚ ଦେଖି ଯିବା, କେତେବେଳେ ରେଲ୍ ମଟର ଚାଲି କେଉଁ ସହରରେ ମଉଜକରି ଚାଲିବା, ତାକୁ ସବୁବେଳେ ପ୍ରଶଂସା କରିବା, ରେହେରାକୁ, ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ, କଥାକୁ, ବିଶ୍ୱରକୁ, କାର୍ଯ୍ୟକୁ, ତାଙ୍କର ମୁଜ୍ ଦେଖି ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିଜର ଜି ଆଉ କାହାର କିଛି ଲାଭ, କିଛି ସୁବିଧା କରେଇ ନେବା, ସେଥିପାଇଁ କେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ କେତେବେଳେ ପଦାକୁ ହାତ ବଢେଇ ଦେବା, ବଢ଼ିଆ ଗୁଳିରି ଭାରି ।”

ପୁଣି ସେହି ‘ବଡ଼ଭାଇ’ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା । ସେ ଆସିଗଲେ ସରକାରୀ ପ୍ରଶାସନିକ ସମ୍ମାନରେ ଗଡ଼ଜାତରୁ ଆସିଥିବା ବିଶାଳହେ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଉତ୍ତରୁ ଜଣେ ହୋଇ । ମୁହଁ ଶୁଖେଇ କହିଲେ, “ଦେଖ ଭାଇ କେଡ଼େ ଅବଗୁର, ମତେ ଏ.ଡି.ଏମ୍. କରି ଆସିଲେ ନାହିଁ, ଆସିଲେ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର କରି !” ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗଡ଼ଜାତରୁ ଆସିଥିବା ଆଉ କେତେଜଣଙ୍କ ନାଁ । ସେ କହିଲେ, ଷ୍ଟୁଡିଏ ହୋଇ କହିଲେ, “ସେ ସନାକୁ ଦେଖ, ସେଇଟା ଥିଲା ଗୋଟାଏ ଷ୍ଟେଟ୍‌ରେ ଉନ୍ନତସିଲଦାର, ଦରମା ତରିଶି ଟଙ୍କା, ଖଜଣା ଅଧୁଳ କରୁଥିଲା ଗୋଟାଏ ଗ୍ରେଟ୍ ଇଲକାରୁ, ବସୁଧରେ ଆମଠୁଁ ସାତବର୍ଷ ସାନ, ସେ ବି ମୋରି ପରି ! ଆଉ କରୁଆକୁ ଦେଖ, ସେ ସେହି ସନା ସାଙ୍ଗର, ତା ଷ୍ଟେଟ୍‌ରେ ସେ ଥିଲା ମାଇନ୍‌ର ସ୍କୁଲମାଷ୍ଟର, ସେ ବି ସେଇଆ !”

“କିନ୍ତୁ ଏମାନେ ଏତେ ଏତେ ବର୍ଷର ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ହେଲେ କେମିତି ବଡ଼ଭାଇ ?”

ସେ ହୋ ହୋ ହସିଲେ, କହିଲେ, “ବୁଝିବ, ବୁଝିବ ସବୁ ଏଥର, ରଇଆ ଦେଖିବ, ତମେ ଡେପୁଟିଟା କରି ଖାଲି କଲେକ୍ଟର ଯଦି ନ ହେଉଛନ୍ତି । ଏଇଟା ଶାଠ, ଏଇଟା ସଂସାରରେ ଗୁଲେ, ଏଇ ବିଦ୍ୟା ଜାଣିଥିଲେ ଲୋକେ କାହିଁକା କାହିଁ ଉଠନ୍ତି । ଆମ ଗଡ଼ଜାତରେ ଏଇଟା ଆମେ ଶିଖୁଥିଲୁ, ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲୁ । ତେମେ ଅକର୍ମୀ କାହିଁ ଜାଣିବ ? ତେମେ ତ ଧରତ ପାଠ, ବହି, ଲେଖା ଆଇନ୍, କାଗଜ, ଶୁଣାମତ, ଛୁଟି ମାହି ପରଖ ?”

“ଆମେ ତ ନିକମା ସତ, କିନ୍ତୁ ସେ ହେଲେ କେମିତି ?”

“ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ? ଗଡ଼ଜାତରେ ଯେଉଁ କର୍ମଗୁଣ୍ଠମାନେ ଥିଲେ ସେମାନେ ଅସନ୍ନୁଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ ଲୋକଙ୍କୁ ମଡେଇ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ଲଗାଇ ଦେଇଥାନ୍ତେ । ତାଙ୍କୁ ତ ନେବା କଥା । ଅତର ହେଲା, ଯେ ଯେଉଁ ପଦରେ ଥିଲେ ସେହି ପଦରେ ରହିବେ ।”

“କିନ୍ତୁ ସେମାନେ କଣ ଏକପଦରେ ଥିଲେ ?”

“ଭାବ, ଥିଲେ କି ନ ଥିଲେ କିଏ କହିବ ? କହିବ ରାଜା । ଆମେ ତାଙ୍କୁ କହିଲୁଁ ମହମାଣ୍ଡିବ ମଣିମା ଶ୍ରୀଛମ୍ପୁ, ଛମ୍ପୁଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆମେ ବଞ୍ଚୁଥିଲୁ, ଏବେ ଦୈବମୋଗକୁ ଛମ୍ପୁଙ୍କ ରାଜ୍ୟରୁ ତ ଗଲା, ଏତଳ ବେଳେ ଛମ୍ପୁ ଯଦି ଦୟାକରି ଲେଖି ଯାଆନ୍ତେ ଆମେ ଛମ୍ପୁଙ୍କ ଦରବାରରେ ଅମୁକ ଅମୁକ ପଦପଦ୍ୟରେ ଗୁଳି କରିଥିଲୁ, ସରକାର ବି ଛମ୍ପୁଙ୍କ କଥା ଉପରେ ଆମୁକୁ ସେହି ସେହି ପଦ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଅନ୍ତା, ଆମେ ଆଜବନ, ସଞ୍ଜେ ସକାଳେ, କରୁଣାବାରଧି ଶ୍ରୀଛମ୍ପୁଙ୍କ ଗୁଣଗୀତ ନିକଟୁଆନ୍ତୁ, ଛମ୍ପୁଙ୍କ ତଥାୟା କହିଲେ, ହେଲା ।”

ବିନୋଦ ବାରମ୍ବାର ସେହି କଥା ଭାବିହେଲା ।

ଭାବିଲେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ହିଁ ହୁଏ, ବୁଝେ, ସମାଧାନ ତା’ ହାତରେ ନାହିଁ । ସେ ମନଇଚ୍ଛା ଗୁଳି ଗୁଡ଼ିଦେବ, ମନଭାବରେ ଏଇଯେଉଁ ଭୁଗୁରୁରୁ ଛଟପଟ ଲାଗି ରହିଛି, ଗୋଟାଏ ଅଛୁଟା ନଟରୁ ଶ୍ରେଣୀପରି, ଏକାଥରକେ ସେ ଶ୍ରେଣୀ ଗୁଲିଯିବ । ପୁଣି ଶର୍ମି ଯାଏ, ଭାବେ, ତା ପରେ ? ପିଞ୍ଜର ଭିତରେ ଚଢ଼େଇ । ମନେ ପଡ଼ୁଛି, ଝୋଲା ଆକାଶ, ମନଇଚ୍ଛା ଉଡ଼ା, ପତ୍ତିରେ ଯେତେବେଳେ ଯାଏ ବଳ ଅଛି, ଗୁଡ଼ରେ ଅଛି ଦମ୍ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ମନେମନେ ଯେ ! ଡେରା ଦ’ଟା ନାଠି ଗଲଣି, ଆଉ ଝୋଲା ପିଞ୍ଜର କବାଟ, ଆକାଶକୁ ଗୁଡ଼ିଲେ ଗୁଡ଼ ଭୟରେ ଥରୁଛି । ପରିବାର, ମା, ସ୍ତ୍ରୀ, କୁଆ, ନିଶ୍ଚୟ, ପୁଷ୍ଟି, —ସେହି ପୁଷ୍ଟିର ବିଷ ଆଶଙ୍କା ହୋଇ ଦେହଯାକ ଚରିଛି । ଲଗୁଛି, ସେ ଧରଣରୁ କାହିଁକି ଏତେ ପାଠ ଏତେ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ଏତେ ସବୁଗୁଣ ଥାଇ ବହୁତ ବହୁତ ଲୋକ ଧୂଳିମୁଣ୍ଡ ନ କରି ପରର ଅଧୀନ ହୋଇ ଗୁଳିତ ହୋଇ ହୋଇ ଜୀବନ ବିତାନ୍ତି, ସେତେ ବିଦ୍ୟା ନ ଥାଇ, ନାନା ଦୁର୍ଗୁଣ ଥାଇ ଅନ୍ୟଲୋକ ବାରମ୍ବାର ହୁଅନ୍ତି ଗୁଳିକ, ତାଙ୍କର ଜୟଜୟକାର ପଡ଼େ । କାରଣ ସେମାନେ ପୁଣି ନିଶ୍ଚୟ ଗୁଡ଼ିଥିଲେ, ଯେତେ ବେଳେ ହେଉ, ତେଣୁ ପଡ଼ିଥିଲେ । ସେ ତା କରିପାରି ନାହିଁ, ତାର ମନଟା ହିଁ ଗୁଳିକର ମନ ।

ନିଜ ଯଙ୍ଗେ ଧୁକ କରୁକରୁ ସେ ରାସ୍ତାରେ ଗୁଲିଗୁଲି ଗଣ୍ଡାଏ ବିତାଇ ଦେଇଥାଏ । ତ୍ରିସେମ୍ବର ଆରମ୍ଭ, ସେ ଅତିସରୁ ବାହାର ପଡ଼ିଥିଲା । ସଥଳ ସଥଳ, ପଞ୍ଚମ ମୁହଁ,

ସେତେବେଳକୁ ନାଲି ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟ ବାରପଣ ବୁଡ଼ିଯାଇଥାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ଦେଖି-
ବାକୁ ତାକୁ ଭାରିଭଲ ଲାଗେ, ସେ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ସେ ଆପଣାକୁ ଭୁଲିଯାଏ, ନିଜେ
ଭାବରୂପ ହୋଇ କିଛି ବେଳ କେଉଁଠି ହଜିଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତକୁ ନିଆ
ବ କଲ ନାହିଁ; ନିଆ ବ କଲନାହିଁ ତା ପରେ ଆସିଲା ଯେଉଁ ଶରୀର ବର୍ଣ୍ଣଛଟା ତାକୁ,
ଅନ୍ଧାର ଆସିଲା ସେ ଗଲା ପଶ୍ଚିମ ମୁହଁ, ପୁଣି ବାଟ ଖାଲି, ପୋଖରୀ କୂଳ, ଦେଉଳ
ପାଖ, ବସି ଭିତରେ ଅସ୍ବପ୍ନ ତୋଟାତଳ, ସେ ଶୁଲିଛୁ ଧୀରେଧୀରେ, ନିଜ ସଙ୍ଗେ ନିଜେ
ମନେମନେ ବାଗ୍ବତଚଣ୍ଡୀ, କେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚେଜ ଆଉ ଭୁଲିଯାଏ । ବାଟରେ କେତେ
ଚିହ୍ନା ଅଚିହ୍ନା ହାବୋଡ଼ିଛନ୍ତି, ସେ ଶୁଲିଛୁ । ସେ ନୂଆ ସମୟ କଥା ଭାବିଥାଏ ।

ଶାମନ ଲାଗି ବାହୁବାହୁ ଚପିଚପି ଲୋକ ରହିବାକୁ ପଡ଼େ, ସେ ବଡ଼ବଡ଼ ଦାୟିତ୍ବ
ଭୁଲେଇବେ ସେ ହେବା ଦରକାର ସଙ୍ଗେଟ, ସଦ୍ବ୍ୟସ୍ଥ, ଦକ୍ଷ, ବିଜ୍ଞ ଓ ଅଭିଜ୍ଞ, ତାଙ୍କଠି
ନାନା ସଦ୍ବ୍ୟସ୍ଥ ଥିବା ଦରକାର । ଏ ନୀତିରେ ଯଦି ବହୁଟ କରାଯିବ, ଲୋକ ବହୁହେବେ
ମନମୁଖିଆ, ତଳ ଯହଁ ଯାଉଥିବ ସେହିମାନେ ପାଉଥିବେ ବଡ଼ବଡ଼ ଦାୟିତ୍ବ । ଏକମାତ୍ର
ଗୁଣାବ ଖୁସୀମତ କରିବା, ନିଜ ସ୍ବାର୍ଥକାମି କଲାକୁ ଧଳା କହିବା, ଭବିଷ୍ୟତରେ ହେବ
କଣ ?

ପୁଣି ସେ ନିଜକୁ ଆଜଣିଲା । “ଏପରି ଆଶଙ୍କାର କାରଣ କଣ ? ନିଜକୁ ଭାରି
ଉପାଧିକ ଭାବୁଥିଲୁ ବୋଲି ? ମନେମନେ ? ନିଜର ପଦୋନ୍ନତି ହେଉ ନାହିଁ ବୋଲି ?
ପରକୁ ବିଚାର କରିବାକୁ ଭୁଲିବ ?”

ପୁଣି ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ । କିନ୍ତୁ ମନ ମାନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଜଠି ନିଶ୍ଚୟ ଅନୁଭବ କରୁକରୁ
ଦେଶରେ ଦେଖିଛୁ ନିଶ୍ଚୟ ।

ଅଥଚ, ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଅନୁଭବ କରୁଛୁ, ପଥର ବୋଟପରି ଯେଉଁ ହତାଶା ତାକୁ
ମାଡ଼ି ବସିଛି, ଚପି ଦେଉଛି, ସେହି କଲା ହତାଶାକୁ ଆସ୍ତେ କରକୁ ଠେଲି ଦେଇ ତା’
ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଛନଛନିଆ ଘାସଗଜା ପରି ଗନ୍ଧୁରି ଉଠୁଛି ଆଶା, ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ବଞ୍ଚିବାର ଆନନ୍ଦ, ଅନୁଭବ କରୁଛି, ସେ ଅଛି, ପୁଣି ଦେହରେ ଅଛି । ସେ ବଞ୍ଚିବାକୁ
ଚାହେଁ, ଜୀବନରେ ସୁଖ ଅଛି, ଆହୁରି ଭୋଗ କରିବାକୁ ଚାହେଁ, ହାତୁ ଜିଭୁ ଚିନ୍ତା ନାହିଁ,
ସେ ଲଢ଼ିବାକୁ ଚାହେଁ, ଏ ସଂସାରରେ, ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ, ନିଜ ବିବେକ ଓ ବିଚାରରେ
କାମ କରି ବଞ୍ଚିବା ହିଁ ତା ପକ୍ଷରେ ସେହି ମନଉଲୁଆ ଲାଢ଼େଇ । ତେବେ ସେ ସବୁ
ଧୂଳି ନା, ମନଂହୀନ ? ଖାଲି ଅସାଧୁ ଦୁଃସ୍ବପ୍ନ ସେ ଭାବିଲା । ସେ ସଂସାରରେ ଲୋକେ
ପ୍ରକାରେ ପ୍ରକାର, ଯେ ସେପରି ହେଲା, ବଢ଼ିଲା କି ଛୁଡ଼ିଲା । ତୁଳନା କରି ମନ ଦୁଃଖ
କରିବାକୁ କାରଣ ନାହିଁ ।

ନିଜକୁ ହୁଆଇ ଘରମୁହଁ । ଶାନ୍ ହୋଇ ସେ ଚାଲିଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ପୁଣି ମନଟା ରୁଗୁରୁ ହେଲା, ସେଉଁ ହାକୁହାକୁ ହେଲା, ତା ପରେ ଅଣାୟତ ହୋଇ ଉଠୁପଡ଼ ଛଟପଟ ହେଲା ବସାଦ ଓ ଯୋଉରେ, ବିନୋଦ ଘରାଂ,— ବୃଥା ଯେତେ ମନକୁହା ଯୁକ୍ତିର ଠେକ, କେଡ଼େ ଦମ୍ଭ ଜଣାପଡ଼େ, କିନ୍ତୁ କାମକୁ ପାଏ ନାହିଁ । ଆଗାତ ତାକୁ ବାଧୁଛି, ଅପମାନ ତହିଁରେ ନିଆ ଜାଲିଛି, ସେ ନିଜକୁ ମନାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ତାର କିଛି ହୋଇନାହିଁ ବୋଲି । ତେଣୁ ସେ କଷ୍ଟ ପାଇବ ହିଁ, ଲେ ହେବ ଯଦି, ଭଲହେବ ତା ମନକୁ ମନ ।

ସେ ମୁଣ୍ଡଲେଇକୁ କଣ ବାଟ ଚାଲୁଥାଏ । ମନ ହେଉଥାଏ, ଆଥନ୍ତେ କେହି ଘେନେ, ଯାହାଙ୍କ ଆଗରେ ପିଲୁଦନ ପରି ‘ମତେ କାଟୁଛି’ ବୋଲି କହି ସେ କାନ୍ଦି ପାଉନା, ଆଉ ସେ ଆଉଁସନ୍ତେ, ବୁଝାନ୍ତେ, ବୋଧ ଦିଅନ୍ତେ, ବାପା ଭାଇ ପରି କେହି ଘେନେ, ଅତି ଆପଣାର ଯେ ବୁଝିପାରନ୍ତେ, ତା ଅନ୍ତରକୁ, ତା ହୁଏତକୁ, ନିଜେ ଆଆନ୍ତେ ହୁଏତ କି ଉଦ୍‌ବେଗ ଉପରେ, ବାଟ ଦେଖାଇବା ଲୋକ, ସାହସ ଦେବା ଲୋକ । କିନ୍ତୁ କାହୁଁ ସମ୍ଭବ ଏବେ ତା ? ଯୁଆଡ଼େ ଅନାଇଲେ ସବୁଠି ନିଷେଧ,—ନା, ନା, ନା । ନିଜ ମନ ଭିତରେ ହିଁ ତ ସେ ନିଷେଧର ବସା, ଉପାଡ଼ି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଆପଣା ବ୍ୟବହାରରେ ପିଲୁଦନେ କେତେ କଥା ଥାଏ ସରଳ, ସହଜ, ସ୍ବାଭାବିକ, ଆଉ ବଡ଼ଦିନେ ତା ହୋଇଯାଏ ଅସଜ, କଷ୍ଟ, ଅସମ୍ଭବ ।

ବିନୋଦ ତା’ର ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ବୁଡ଼ି ବାଟ ଚାଲିଥାଏ । ପହୁଲି ସଞ୍ଜ, ବାଟେବାଟେ ଲୋକ ଚଳପ୍ରଚଳ, ମଣିରେ ମଣିରେ ଘୁଣ୍ଟିଣର, ପାଦଶବ୍ଦ କିନ୍ତୁ ତା ପାଇଁ ସବୁ ଧ୍ବନିଗାନ, ବହଳ ଅନ୍ଧାର, ମହାଶବ୍ଦ, ସେ ଏକୁଟିଆ ଚାଲିଛି, ଆଗରେ ଅଛୁଣ୍ଟା ବାଟ ।

ଅନ୍ଧାରରୁ ତାକ ଶୁଭିଳ, “ଆଜ୍ଞା ନମସ୍କାର ।” ବିରକ୍ତ ହୋଇ ସେ ବା’ ବରକୁ ବେକ ମୋଡ଼ିଲା, ତା ପାଖେ ପାଖେ ଆଉ ଜଣେ, ଚଢ଼ିଲା, ଶିକ୍ଷକ ଶଣି ମିଶ୍ର । ସେ ଦୋସ ହୋଇ ହାତଯୋଡ଼ି ନମସ୍କାର କଲା, କିନ୍ତୁ ନ କହି ପୁଣି ଚାଲିଲା ।

“ସବୁ ଭଲ ତ ଆଜ୍ଞା ?” ଶଣି ମିଶ୍ର ପଚାରିଲେ ।

“ହଁ, ଭଲ ! କି ଭଲ ମନ ଆଜ୍ଞା !” ସେ ଯାହା ନ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା ଏତେ ଯେମିତି ତା’ ଝରି ଓ ତାର କଥା କହିବା ଭଣି ତାକୁ ପଦାରେ ଧକାଇ ଦେବାକୁ ଖୋଲୁଥିଲା ।

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଗନ୍ଧାର ହୋଇ କହିଲେ, “ସେପରି କହନ୍ତୁ ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ଆଉ କାହାର ସବୁ ଭଲ ନ ଥାଉ, ଆପଣ ଯାହା, ଆପଣ ଯେମିତି, ଆପଣଙ୍କର ସବୁବେଳେ ସବୁ ଭଲ ହେବା ହିଁ ଉଚିତ । ସଂସାରରେ ଗଟନା ତ ବହୁ ପ୍ରକାରର, ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ଘଟିଯାଉଛି, ସବୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା । କେଉଁ ମଣିଷ କେଉଁ ଗଟନାକୁ ଯୁକ୍ତ ପାଉ କି ନ ପାଉ । କେଉଁ ମଣିଷ ନିଜେ ବି କଣ ? ଗୋଟାଏ ଗଟନା ତ ? ନା ଜିଏ ହେବା ଅଗରୁ ନିଜେ ସେ ବାଞ୍ଛୁଥିଲା, ମୁଁ ଜନ୍ମ ହେବି, ଅମୃତ ଲୋକ ଘରେ ଜନ୍ମ ହେବି, ହୋଇ ଏଇଆ ଏଇଆ ହେବି, ଏତେ କଥା ? କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ କଥା ତା’ ହାତରେ ଥାଏ, ସେ ପର ମଣିଷ, ତାର ବୁଦ୍ଧି ବିବେକ ଅଛି, ସେଇଥିପାଇଁ ଥାଏ । ଗଟନା ଯାହା ଘଟିଯାଉ, ସେ ଯଦି ନିଜକୁ ସମର୍ଥ କର ତଥାପି ପାରେ ତେବେ ସେ ତା ମନକୁ ଶାନ୍ତ ରଖିପାରେ, ଯୁଦ୍ଧ ଆସୁ ଦୁଃଖ ଆସୁ ତା ମନ ଚହଲେ ନାହିଁ, ତାର ସବୁଦିନେ ଭଲ, ଆପଣଙ୍କୁ ତ ମୁଁ ଜାଣିଲି ଦିନୁ ସେଇଆ ଭାବୁଛି ଆଜ୍ଞା, ସେଥିପାଇଁ ଆପଣ ସବୁବେଳେ ପ୍ରସନ୍ନ, ସବୁବେଳେ ସାହସୀ, ସିଂହପରି ।”

ବିନୋଦ ଅଟକି ଗଲା । ତା ପାଇଁ ସେହି କେତୋଟି ମୁହୂର୍ତ୍ତ ହଠାତ୍ ପାଲଟି ଯାଇ ହୋଇଥିଲା ସମସ୍ତ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ କେଉଁ କମିଆଁ ଲଗା ବେଳ ବେଳାଏ, ଯେତେବେଳେ ସତ ଆଉ ସ୍ବପ୍ନ ଏକାକାର ହୁଏ, ସାଧାରଣ ଅସାଧାରଣ ହୁଏ । ସତେ ଯେମିତି ସେ ଯେହି ଶିକ୍ଷକ ଶଶୀ ମିଶ୍ର ନୁହନ୍ତି ଯାହାଙ୍କୁ ସେ ଚହ୍ନିଛି, ସେ ତା’ର ଅତି ଆପଣାର କେହି, ଯାହାଙ୍କୁ ସେ ମନେ ମନେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲା ଓ ତାଙ୍କ କଥାର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ତହିଁରେ ଥିଲା ତା ପାଇଁ ସେହି ମମତାମୟ ଆର୍ତ୍ତସାର ଶୀତଳ ସ୍ପର୍ଶ, ଯାହାପାଇଁ ସେ ଝୁରି ହେଉଥିଲା । ଅନ୍ଧାର ସେହି ଭବରୂପ ଦେଖୁଥିଲା, ଅନ୍ଧାରରେ ସେ ମିଶି ଗଲଣି, ସେ ସ୍ବର ଶୁଭୁଥିଲା ସ୍ବପ୍ନରେ, ସତେ ଯେମିତି ତା’ ଶୁଭ ନାହିଁ । ଗାଲରୁ ତାର ସ୍ବଚ୍ଛ ପୋଛିଲା, ତଳେ ଟାଉସିଆ ଅନ୍ତର ଭିତରୁ ବୁଲିଯାଇ ଲୁହ । ଆଉ କମିଆ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ଆଉ ପର ପର ଲଗୁ ନାହାନ୍ତି, ଲଗୁବନ୍ତି ଯେମିତି ଜଣେ ଯୁଦ୍ଧ ଦୁଃଖର ସାଥୀ, ଆପଣାର ହୃଦେଷୀ ବନ୍ଧୁ ।

“ମନଟା ଭଲ ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା”, ସେ କହିଲା, “ଭୁଲିବି କଥା ଭୁଲୁଥିଲି, ତେଣୁ । ଆପଣ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି, ମୋ ବିବେକକୁ ମାନ ବାହାରେ ନିୟମକୁ ଜରି ମୋ ସାକ୍ଷ ଅନୁସାରେ ମୋ କାମ ମୁଁ କରୁଥାଏ, ତହିଁରେ ମୋ ଲାଭ କ୍ଷତି ମୁଁ ଭାବି ହୁଏ ନାହିଁ । ବିବେକ ସିଧା ଥାଉ, ବିବେକ ସଫା ଥାଉ, ସଲଖେ ଚାଲୁଥାଏ, ସେତିକି । ତେଣୁ ମୋର ମୁଁ ଠିକ୍ ଥାଏ, ଅଭବ ଅସୁବିଧା କଥା ଭାବେ ନାହିଁ । ମନ ଭଲଥାଏ ।”

“ସେଥୋ, ସେଇକଥା, ଆପଣଙ୍କର ସବୁଦିନେ ଭଲ, ମୁଁ କହୁଛି !” ସେ ଉତ୍ସାହ ଦେଇ କହିଲେ, “ଭଲ ଥିଲା, ଭଲ ଥିବ ।”

“କୋଉଠୁ ଆଉ ଭଲ ହେଉଛି ?” ବିନୋଦ ହତାଶ ହୋଇ କହିଲା, “ମୋ ସ୍ୱପ୍ନର ଜୀବନ ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ବୁଝି ତ’ ନାହିଁ, ଶୁକର, ଯେମିତି ହଜାର ହଜାର ଅନ୍ୟ ଲୋକେ । କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ କଷ୍ଟେ ମଷ୍ଟେ ଚକ୍ରର ସିନା, ମୋ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅନ୍ୟାୟ ଅବଗୁର ଦୃଷ୍ଟି, ଯେତେ ଉପାୟରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଟେକି ମତେ ସ୍ୱାନ୍ତରାଜ୍ୟର ମୋର କ୍ଷତି କରାଯାଉଛି, ଅପମାନ କରାଯାଉଛି, ସେ ସବୁ ଯେତେବେଳେ ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଛି, ମନ ଅସହ୍ୟ ହେଉଛି । କାହିଁ ନ୍ୟାୟ ? କାହିଁ ବିଚାର ? କାହିଁ ମଣିଷପଣିଆ ? ଓଲଟା ପାଲଟା ହୋଇ ଭୁଲୁଛି ଭୁଲୁଛି କୁଆଡ଼କୁ ସବୁ ଚାଲୁଛି ? ଯେତେ ବାତରେ ପୋଡ଼ିପିଠା, ଅଥଚ ଏଇମାନେ ସମସ୍ତେ ଦାୟିତ୍ୱଧାରୀ, ଦେଶର ମୁହଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିବେ, ଦୁର୍ଗା ରଙ୍ଗିଙ୍ଗ ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟାଇବେ,—ଉପରେ ନେତାମାନେ, ତାଙ୍କ ତଳେ ଦାୟିତ୍ୱଧାରୀ ବଡ଼ କର୍ମଚାରୀ, ଦୁର୍ଗା ଦେଶାଧିକାର ଜାଣିଲି ବୁଲିଲି ସ୍ଥାନୀୟ ମୁରବିମାନେ, ଯେଉଁମାନେ ଭଲମନ୍ଦ ବାଛନ୍ତି, ନ୍ୟାୟ ଜାତକୁ ଜଗନ୍ତି, ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାନ୍ତି । ମୋ ମନ ମୁଁ ଶୁଭିର ରଖିବା ଉଚିତ, ମୁଁ ଜାଣେ, ଯାହା ମୋ ଦେଇ ହେବ ନାହିଁ ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଚିନ୍ତାକରି କିଛି ଫଳ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ବି ତ ମଣିଷ, ସବୁବେଳେ ମନ ଦନ୍ତ କରିହୁଏ କାହିଁ ? ଶୁଭୁଛି, ଇସ୍ତଫା ଦେଇଦେଲେ ଏ ଅଶାନ୍ତ ଆଉ ଭୋଗିବି ନାହିଁ, ତେଣିକି ଯାହା ହଉ ।”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ଭୁନି ହୋଇ ଶୁଣୁଥିଲେ । ବିନୋଦର ଘର ବାଟ ଗୁଡ଼ି ଦିହେଁ ଯେପରିକି ମନେ ମନେ କଥାକଥା ହୋଇ ଏକା ନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ବାଟଭଙ୍ଗି ଏକାଠି ଚାଲିଥାନ୍ତି ଗୋଟିଏ ପଡ଼ିଆ କରେ କରେ, ଧୀରେ ଧୀରେ ।

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ମୁଁ ଜାଣିଛି ।” ଭୁନି ହେଲେ । ଟିକିଏ ରହି କହିଲେ, “ସେଚୁଡ଼ାକ ଆପଣଙ୍କ ଆଗରେ କହିବା କଥା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ସବୁ କଥା ଜଣେଇ ଜଣା । ଗଛପତ୍ର, ସାଧାରଣ ମଣିଷ, କହି ଚାଲୁଛି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଦେବନ୍ତ, ଶୁଣନ୍ତି, ଜାଣନ୍ତି । ଆପଣ ଆଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ, ଆଦର୍ଶ କର୍ମଚାରୀ, ନିଜ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଓ ସୁନାତ ଜଗି ବାରମ୍ବାର ଉପରସ୍ଥମାନଙ୍କର ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ପଡ଼ନ୍ତି, ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର ଅବଗୁର ଅବହେଳାର ଶିକାର ହୁଅନ୍ତି, ତଥାପି ନିଜ ବାଟରୁ ତଳେ ଅବାଟକୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ସିନା ଜାଗୁଁ, ଆପଣ ଜାଗୁ ନ ଥିବେ ତହିଁରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର କି ଉପକାର ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉପକାର କିଛି ଆପଣ ଦେଖୁଥିବେ, ଯେମିତି ଉଚିତ ନ୍ୟାୟ ଦେଲେ ହୁଏ, କିଛି ବୈଷୟିକ ଉପକାର କଲେ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ଉପକାର ତ ତା’ଠାରୁ ବହୁଗୁଣେ ବେଶି,—ଲୋକେ ଯେତେବେଳେ ଆପଣଙ୍କ ଉପଲକ୍ଷ ଦେଇ ଅନ୍ତର ଭିତରେ ନନ୍ଦନ୍ତି,—ଏବେ ବି ଧର୍ମ ବୁଝି ନାହିଁ, ନ୍ୟାୟ ଅଛି, ବିଚାର ଅଛି, ସବୁଗୁଣ, ମହତ୍ ଆଦର୍ଶ ଅଛି,—ସମସ୍ତଙ୍କର ଅନ୍ତରରେ ହତାଶାରେ ଛଟପଟ ମଣିଷ

ପକ୍ଷରେ ଯେହୁ ବଞ୍ଚାଏ ହିଁ ପରମ ଉପକାର, କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ଚାସନା କିଏ ବଳ ସେ ? ନିଜ କାମ ନୁହେଁ, ଭଗ୍ନରୁ କାମ ହିଁ ଆପଣ କରୁଛନ୍ତି । ତାର ମୂଲ୍ୟ ଦିଅନ୍ତୁ ଭଗ୍ନର, କେଉଁ ବାଗ୍‌ରେ ଦେବେ କଣ ଦେବେ ସେ ଜାଣନ୍ତି । ଆପଣ ଭୁଲୁଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଦେବେ । ଆପଣ ମନକଲେ ଅଟକେଇବ କିଏ ? କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଠି ଅନ୍ୟାୟ ଅଣ୍ଟାରେ ଭିତରେ ଆପଣ ଲାଞ୍ଜୁଥିଲେ, ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଘାପଟିଏ ଜାଳୁଥିଲେ, ସବୁ ଭୁଲି ସବୁ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବେ ? ଭବନ୍ତୁ ।”

“ମତେ ଆପଣ କଣ ଭୁଲୁଛନ୍ତି ଶଶୀ ବାବୁ ? ମୁଁ କଣଟାଏ କି ? ନା ମୁଁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ? ନା ସବୁଦିନିଆ ?”

“ଯେ ନିଜେ ସତ୍ ରହୁ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ରହୁ ପରୋପକାର କରେ, ନ୍ୟାୟ ନୀତି ବିବେକ ପ୍ରକାରେ କାମ କରିଯାଏ, ସେ ଭଗ୍ନରୁ କାମ କରେ, ସେ ଯେ ହେଉ, ଯେଉଁ କାମରେ ଥାଉ, ଆଉ ସେ ଗୌରବଠୁଁ ବଳି ଗୌରବ କଣ ?”

“କିନ୍ତୁ ମନରେ ଏ ଯେଉଁ ଅଶାନ୍ତି ହେଉଛି ସେଥିପାଇଁ କଣ କରିବ ? ଯାହା ଘଟୁଛି ଦେଖୁଛି, ଉପଶମ ନାହିଁ, ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଚାଲୁଛି, ସବୁ ଯଦି ସେମିତି ଚାଲୁଥିବ, ତେବେ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଅନାଇଲେ କି ଭରସା ପାଇବ ?”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ସବୁ ଦିନେ ଏକାକିଆ ଚାଲୁଥିବ କାହିଁକି ? ଏମିତି କେତେ ହେଲୁଣି ? ସେ ସଂସାରରେ କେଉଁ କଥା ସବୁଦିନିଆଁ ? ଆପଣଙ୍କର ବି ଦିନେ ପଦୋନ୍ନତ ହେବ, ଆହୁରି ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର ଆସନକୁ ଯିବେ, ନାନା ସମୃଦ୍ଧି ନାନା ପୁଣି ପାଇବେ, ଯଶ ସମ୍ମାନ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଚାଲିବ । କିନ୍ତୁ ଅସଲ କଥା ସେଠି ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା,—”

“ତେବେ ?—”

“ଏଇ ଯାହା କହିଲେ, ମନର ଶାନ୍ତି, ସେଇଟି ଅସଲ । ପାଇବା ନ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ତାକୁ ଯୋଡ଼ୁଥିଲେ, ସେ ଖାଲି ପଦ୍ମପତ୍ରରେ ପାଣିପାଗ ଟଳ ଟଳ ହେଉଥିବ, ପଡ଼ି ଯାଉଥିବ, ଶାନ୍ତି ତ ସେ ନୁହେଁ ଆଦୌ, ଶାନ୍ତି ବୋଲି ଗୋଟାଏ ମିଛ କଳ୍ପନା । କାହାର କେଉଁଟା ପ୍ରଭୁର ଥିଲେ ଆଉ କେଉଁଟା ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ତା’ ମନରେ ଅଶାନ୍ତି । ମଣିଷ ଉଦ୍ୟମ ସିନା କରିବ, ପାଇବା ନ ପାଇବା ତ ନିଜ ହାତରେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତକୁ ସଂସାରକୁ, ଭାଗ୍ୟ କହନ୍ତୁ, ଭଗବାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା କହନ୍ତୁ, ତାକୁ ଏ ସବୁ କିଏ ଆପଣ ଇଚ୍ଛା ଅଧିକ କରି ପାରିବ ଯେ ତା ମନଇଚ୍ଛା ସବୁ ପାଇବ ? କେହି ନୁହେଁ । ସେଉଁ, ଦିନେ ମଣିଷ ବି ମଣିବ, ପୁଣି ଦିନ ଆସିବ ଯେତେବେଳେ ତା ସ୍ମୃତି ବି

କୁଆଡ଼େ ହଜିଯିବ । କେଡ଼େ ଟିକିଏ ନାଁକୁ ସ୍ବେ ମଣିଷ ଜୀବନ, କାଲି ସକାଳେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା, ଚାନ୍ଦି ଚାନ୍ଦି ବଢ଼ି ଉଠିଲା, ଦେଖୁ ଦେଖୁ କାଲିପର ଲାଗୁଥିବ, ଯେ ସାମପର ହୋଇଥିଲା ସେ କତରାଲଗି, ସେଉଁଠୁ ସେ ନାହିଁ । ସ୍ବେହ, ଶବ୍ଦ, ଆଶା, ହତାଶା, ମାନ, ଅପମାନ, ନିଜ, ପର ନାହିଁ, କିଛି ନାହିଁ । ଶେଷିଲା ଗଛ ପଛେ ଫଳୁଥିବ, ଆଉ କିଏ ଖାଉଥିବ, ସେ ନାହିଁ ।”

“ସତ, ଶଶିବାବୁ, କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଅଲଭନ ଆଇଁ, ପୁଣି ଦୁଃଖ ଶାନ୍ତି ଥିବାକୁ ଭେରୁଛୁ ତ, ଜୀବନ ବଞ୍ଚୁଛୁ, କାମ କରୁଛୁ । ସେଇ ଆଶାକୁଟା ଯିବ କେମିତି ? ଆପଣ କହୁବେ, ‘ଭଗବାନ ଦୂର କରିବେ ।’ ସେଇଟା ତ ଶେଷ କଥା, ଯେତେବେଳେ ଦୂର ହେବ, କହବା, ‘ଭଗବାନ ଅଶାନ୍ତି ଦୂର କଲେ’ । କେବେ ତା ହେବ ଜଣାନାହିଁ । ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଇ ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ହିଁ ଥିବ । ଆପଣ କହୁବେ,—ଗୀତା ପଢ଼, ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ତ ଆସୁଅ କର । ସ୍ଥିତିପ୍ରଜ୍ଞ ହୁଅ । କିନ୍ତୁ ଗୀତାକୁ ମୁଖସ୍ତ କର ବୋଲି ପାରୁଥିଲେ ବି କେହି ସେପରି କରିବା ସମ୍ଭବ କି ନାହିଁ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ଏମିତି ଏମିତି କର ବୋଲି ସେଥିରେ ଲେଖା ହୋଇଛି ସିନା କରିବା ହୁଏ କାହାଦେଇ ? ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ କିଏ ସ୍ଥିତିପ୍ରଜ୍ଞ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତା’ ନୁହେଁ ।”

ଶଶି ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଗୀତା ପଢ଼ି ମନ ଶାନ୍ତ କରିବା କଥା ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହୁନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ଆପଣ କୋଉ ଏବେ ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ି ନ ଥିବେ ? ତେବେ, ଗୀତା ପଢ଼ିଲେ ଉପକାର ଅଛି, ଲୋକେ ତା’ ପାଆନ୍ତି । ମଣିଷ ଯେତେ ଜାଣିଥାଉ, କାମବେଳେ ମନେ ପଡ଼େନାହିଁ । ଗୀତା ପଢ଼ିବା ମାନେ ନିଜର ମନେପକାଇ ଦେବା ଯେ ମଣିଷ ତ ଏଇଥା, ସଂସାର ଏଇଥା, ଏଇବାଟେ ଶାନ୍ତି ମିଳେ ବୋଲି ଗୀତାରେ ଅଛି । କିଏ ଯାହା ଗୀତାକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ବାଣୀ ବୋଲି ବିଶ୍ବାସ କରପାରିଲେ ତ ଆହୁରି ଭଲ, ଗୀତା ଶୁଣିଲେ କି ପଢ଼ିଲେ ତାଙ୍କୁ ଲାଗୁଥିବ ଭଗବାନ ସ୍ବା ମତେ କହୁଛନ୍ତି । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିଶ୍ବାସ ଥିଲେ, ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଭକ୍ତ ଥିଲେ ତହିଁରୁ ବେଶି ଉପକାର ମିଳେ, ଚକ୍ଷୁ ମିଳେ । ବାରମ୍ବାର ପଢ଼ୁପଢ଼ୁ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ମନ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ । ମନହୁଏ,—କର । ଟିକିଏ କରୁଥିବ, ପୁଣି ଗୁଡ଼ି ଦେଉଥିବ, ମନେ ପଡ଼ିଗଲେ ପୁଣି ଟିକିଏ କରୁଥିବ, ଦିନ ଦିନ ବାରମ୍ବାର କରୁକରୁ ଆହୁରି ଆହୁରି କରିହେବ, ଜାଣନ୍ତି ତ, ଗୀତାରେ ଅଭ୍ୟାସ ଯୋଗ କଥା ବି ଅଛି ।”

ବିନୋଦ ଅନୁସ୍ଥୁ ହେଲପର କହିଲା, “ଆମେ ତ କହୁଁ ଆମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସବୁ ଅଛି । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସବୁ ଭିନ୍ନ, ଯେତେବେଳେ ଗ୍ରେଟ ପିଲପର ଆଖିକୁଜି ବିଶ୍ବାସ କରି ପାରୁଥିଲୁ ସେ କାଲି ଲେଖି, ଏଣିକି ଦେଖିବା ପରଖିବା ଯୁଗ, ଯୁକ୍ତି, ଆଉ ତର୍କର ଯୁଗ । ଏଇ ଯୁଗରେ ଜନ୍ମହୋଇ ବଢ଼ି ସ୍ବେ ମନକୁ ଆଉ କଣ ବିଶ୍ବାସକର କିଛି ଭୁଲେଇ

ହେଉଛି ? ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଯେତେବେଳେ ଦେଖାଯାଏ ହେବାକୁ ଥିବ ହେବ । ଏଗୁଡ଼ାକ କହିବା କଥା ନୁହେଁ ଶ୍ରୀ ବାବୁ, ନିଜ ମନ ଭିତରେ ରଖିବା କଥା, ସହିବା କଥା । ଆଜି ମୋର କଣ ହେଇଛି କେଜାଣି ?”

“କିଛି ହେଇନାହିଁ,” ପିଲାଟୁ ବୁଝାଇଲା ପରି ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇ ଶ୍ରୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ହେବ କଣ ? ମଣିଷ ଦେହ ହୋଇ କଣ କେତେବେଳେ କଲ ଅଖଣ୍ଡ ହୁଏ, ସର୍ବ କି ଜର କି ଆଉ କିଛି, କି କାମ କରିବର ଯୋଲା ବଥା । କେତେବେଳେ ଦେହ ନ ହେଲ, ମନ, ମନଟା ବି ଗୋଟାଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନୁହେଁ କି ? କହୁଥିଲେ କୁଟି କେଉଁକାଳୁ ନେଇ ନାହାନ୍ତି, ଅନବରତ କଟିନ ପରଶ୍ରମ କରି ଆସିଛନ୍ତି । ତା ଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଶାନ୍ତ ।”

ବିନୋଦ ଭୁଲି ହୋଇ ରହିଲା ।

ଶ୍ରୀବାବୁ ଟିକିଏ ଅଟକି ରହି କହିଲେ, “ମୋ ଛୋଟ ଆପଣଙ୍କର ସେତିକି ବୃହତ୍ ଅଛି ବୋଲି ମନଦୁଃଖ ହେଲବୋଲି ଆପଣ ମୋ ଆଗରେ କହିଲେ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର କେହି ନୁହେଁ, ମୋ ଦ୍ୱାରା ଆପଣଙ୍କର କିଛି ଉପକାର ହେବନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କ୍ଷତି କଣ, କହିଛନ୍ତି ବୋଲି ? ସଂସାରରେ କାହାର ଦୁଃଖ ନାହିଁ ? ନା ମୁଁ କଣ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନୁହେଁ ?

ବିନୋଦ କହିଲା, “ନାହିଁ ନାହିଁ, ସେ ସବୁ ଭୁଲୁନାହିଁ ।”

ଶ୍ରୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ମୋ କଥା ଶୁଣନ୍ତୁ । ମୋ ଦୁଃଖ ଗାଢ଼ରେ ସରିବ ନାହିଁ । ଯେତେ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ବାରମ୍ବାର ଭାଗ୍ୟ ମୁରୁକି ହୁଏ ଦେଲା, ଆଶା କେତେବେଳେ ନିରାଶା, ଅସହ୍ୟ ଜଞ୍ଜାଳ, ଯହଣା,—ମୋ ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଗୋଟି ରହିଲା ଦୁଃଖ ସନ୍ତାପର ଅମାସ୍ୟା ରାତି । ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକୁଥାଏ, ଡାକୁଛି, ତାଙ୍କୁ ତ ଦେଖିବା କଥା ନାହିଁ, ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ବି ସେ କରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାକୁ ଗୋର କି ରୁଣ୍ଡ : ଶାସ୍ତ୍ର ଉପଦେଶ ସାଧୁ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଜୀବନରେ ମୁନିବୁଦ୍ଧି ହେଲଭଳି ଶ୍ରେୟ, ଯୋଗ୍ୟତା, କି ଭାଗ୍ୟ ମୋର ଏ ଜନ୍ମରେ ନାହିଁ, ଶୁଆପରି ପଡ଼ିଲେ ହେବ ବା କଣ ? ତେଣୁ, ଦୁଃଖର କାରଣ ଥିବା ଯାଏ ଦୁଃଖ ଥିବ, ଦୁଃଖର କାରଣ କାଟିବା ମୋ ହାତରେ ନାହିଁ, ମୁଁ ଛଟପଟ ହେଉଥିବି ।”

ଅଟକି ଗଲେ । କହିଲେ, “ତାପରେ ଦିନେ ଦୁଃଖରେ ଭାବୁଛି, ମନକୁ ମନ, ଭାବିଲି,— କିଏ କଷ୍ଟ ପାଉଛି ? ମୁଁ । ସେ ମୁଁଟା କିଏ ? ଏଇ ଦେହ, ଆଉ ସ୍ୱା ସଙ୍ଗେ ଲାଗି ରହି ଏଇଟାକୁ ଯେ ମୋର ମୋର କହେ, ଯାହାକୁ ହେଲେ ଅନେଇଲେ କି

କାନେଇଲେ ନିଜ ସମ୍ପର୍କରେ ମିଶେଇ ଗୋଲି ଅନାଏଁ କି ଶୁଣେ, ସେଇ, ସେଇଟି ମୁଁ । ଦିନାକେତେ ଠାଏ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ଥିବ ହୋଇ କବାଟ କଲି ଆଖିବୁଜି ବସି ନାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଜଞ୍ଜାଳରେ ଅପମାନରେ ମୋ ଭିତରେ ଯେଉଁ ‘ମୁଁ’ଟା ଅପମାନ ପାଇଛୁ ଯଦ୍ୱାରା ମନପ୍ରାପ୍ତ ପାଇଛୁ, ତାକୁ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲି । ମତେ ଲାଗିଲା, ମୁଁ ନିଜେ ଅଲଗା, ସେ ‘ମୁଁ’ ଅଲଗା । ସେ ଦୁଃଖ ଭୋଗୁଛି, ସେ ‘ମୁଁ’ ନୁହେଁ, ସେ ଦେ ରୂପ, ଶରୀର, ମନ । କେତେବେଳେ ତା ଦୁଃଖ ଭାବ କହେଁ ‘ଆହା !’, କିନ୍ତୁ ମତେ ବାଧେ ନାହିଁ । ମୁଁ ମୋ ଚେତନା ଭିତରେ ଥାଇ ତାଠୁଁ ଅଲଗା ରହୁ ‘ମୁଁ’ ହୋଇ ରହେ ।

ଆଉ ‘ମୁଁ’ ହୋଇ ରହୁପାରିଲି ନାହିଁ ସବୁବେଳେ, କିନ୍ତୁ ଯେତେକ ଟିକିଏ ବେଳ ପାରିଲି ତହିଁରେ ଯେଉଁ ଶାନ୍ତି ପାଇଲି, ମନବଳ ବଢ଼ିଗଲା ।

ଝମେ ଭାବିଲି ସାଧାରଣ ‘ମୁଁ’ଟା କଥା । ତାର ଗୁଡ଼ାଏ ଆଶା, ସ୍ୱା ନ ହଉ ତା ହଉ । ଧର ହେଲା ବା ସବୁ । ଯେମିତି ସଂସାରରେ ସେହି ଅଳ୍ପ କେତେକଣ ଲୋକ ଯାହାଙ୍କ ବିଷୟରେ ପୁରା ତଥ୍ୟ ନ ଜାଣି ଯୁଦ୍ଧ ଆମେ ଅନୁମାନ କରୁଁ ସେମାନେ ସବୁ ବିଷୟରେ ଭାବ୍ୟବନ୍ତ । କିନ୍ତୁ କଣ ହେବ ? ସେ ସୁଖ କଣ ସବୁଦିନେ ଥିବ ? ଧନ ଥିବ, ଭୋଗ କରିବାକୁ ଶକ୍ତି ଲାଭିଯିବ, ବଳ ଯିବ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଯିବ, ଆୟୁଷ ସରିବ, ପାଣି ଫୋଟକା ଫାଟିବ । ସେଉଁଠୁ ? ସୁଖ ତ ରହୁବ ନାହିଁ, ଦୁଃଖ ବା କାହିଁକି ? ଯାହା ଦଢ଼ିଯାଉଛି ଦଢ଼ିଯାଉ, ମୋ କାମ ମୁଁ କରୁଥାଏଁ, ବିବେକକୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି, ସେତକ ।

ଏମିତି ଭାବିଲି ବାରମ୍ବାର, ଅଭ୍ୟାସ ହେଲା, ଦେଖିଲି ମୋ ଜୀବନ ସହ ହେଲା, ଆଉ କାଟିଲି ନାହିଁ । ବରଂ ତା’ ଭିତରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କଲି ।

ସେଉଁଠୁ କଣ କଲି ଜାଣନ୍ତି ? କବାଟ କଲି ଯେତେବେଳେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ବେଳ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ବସେ, ଚେଷ୍ଟା କରେ ଚେଇଁଥାଇ ନିଜକୁ ଭୁଲିବାକୁ । କିଛି ଦେଖିବି ନାହିଁ, କିଛି ଶୁଣିବି ନାହିଁ, କିଛି ଭାବିବି ନାହିଁ,—ସହଜ ନୁହେଁ ଆଦୌ, ସୋଲ ଅଣା ପାରେଁ, ତା ବି ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ କଣ ଯାଏ ? ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଥିର ରଖି ସେଇ ଆଡ଼କୁ ଉଦ୍ୟମ ଚଳେଇଲେ ଯେଉଁ ଅନୁଭବ ହୁଏ ଲାଭ ସେତକ, ହାତେ ହାତେ । ଆଉ, ସେତେବେଳେ ମୋ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ-ଶୂନ୍ୟତା, କିଛି ଅନୁଭବ ନ କରି ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ବସିବ,—ତେବେ ସେ ବି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଦିନକୁ ଦିଅର ଥରେ ସେମିତି ବସୁ ବସୁ ମତେ ଲାଗୁଥାଏ, ମୋଠୁଁ ସବୁ ଭୁଲିଗଲା ପରେ ନିଶ୍ଚଳ ଶୂନ୍ୟ ଭିତରେ ରହୁଛି ଆଉ କିଛି ମୁଖ୍ୟ ଚେତନା, ଯେଉଁଟାକୁ ମୁଁ ଆଉ ‘ମୁଁ’ ବୋଲି କହୁଛି । ସେ ଦେଖେ, କିନ୍ତୁ ଲାଖେ ନାହିଁ । ତହିଁରେ କିଛି

ବୋଲି ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ମୋ ଭିତରେ, ବାହାରେ ସବୁଠି । କୌଣସି ଘଟଣା, ସେ ଯେତେ ବଡ଼ ହୋଇଥାଉ, ତା ଆଗରେ କିଛି ନୁହେଁ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ହୋଇପାରେ ସେ ଆପଣଙ୍କ ମନର କଲ୍‌ମା, ନାହିଁ କରବାକୁ ଆପଣଙ୍କର କଣ ସମାପ୍ତ ଅଛି ? ବରଂ କଲ୍‌ମା ବୋଲି ଭାବିବାକୁ ସମ୍ଭାବନା ବହୁତ, କାରଣ ଆପଣ ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ିଆନ୍ତି, ଆତ୍ମା ବିଷୟରେ ନାନା କଥା ପଢ଼ିଛନ୍ତି, ସେ ଅଜ୍ଞାନା, ଅମର, ଅକ୍ଷୟ, ସର୍ବବ୍ୟାପୀ, ସବୁଠି ଅଛି, ସର୍ବତ୍ରୟା, ନିର୍ଲିପ୍ତ, ଶୂନ୍ୟ ଭିତରେ ମହାଶୂନ୍ୟ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ଆପଣ ଯାହା ଭାବୁଛନ୍ତି ତା ବି ନ ହୋଇଥିବ ବୋଲି କେମିତି କହିବ ? କେଉଁ କାରଣରୁ କଣ ହେଲା ତା ମତେ ଜଣା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୋ ମନର ଅବସ୍ଥା କଣ ଥିଲା, କେମିତି ଆଉ କଣ ହେଲା ସେଇଆ କହୁଛି । ଯେଉଁ କାରଣରୁ ହେଉ, ଯାହା ହେଲା, ତହିଁରେ ମୁଁ ଶାନ୍ତି ପାଇଛି, ଜୀବନକୁ ସଂସାରକୁ ସମ୍ବନ୍ଧ, ଆଦୌ ବିଚଳିତ ହେଉ ନାହିଁ, ମୁଁ ମୋ କାମ କରୁଛି, ଆଶା କରୁନାହିଁ, ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ, ଦୁଃଖିତ କି ହତାଶ ହେଉ ନାହିଁ, ମୋର ଦୁଃଖ ନାହିଁ । ସେଇଟା ମୁଁ ଭାବୁଛି, ମୋର ବଡ଼ ଲାଭ ।”

“କିନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣାର କାରଣ ବଦଳାଇବା ବି ସମ୍ଭବ ଥିଲା, ପୁରା ନ ହେଉ, ବହୁ ପରିମାଣରେ । ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତି ବଦଳି ସେଥିପାଇଁ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାନ୍ତା, ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନର ଉତ୍କର୍ଷ ଆପଣଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯୋଗାଇ ଦିଆ ହୋଇଥାନ୍ତା, ଆପଣଙ୍କ ସେବାଲାଗି ସମାଜ କାମ କରିଥାନ୍ତା, ଆପଣ ବି ନିଜେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇ କାମ କରିଥାନ୍ତେ । ତେବେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାନ୍ତା । ମୋଟାମୋଟିରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ତ ସେହିପରି ଭାବେ, ସେଠି ଲୋକେ ସେହି ବାଟରେ କାମ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ନାନା ଆବିଷ୍କାର ନାନା ଉନ୍ନତି କରିଛନ୍ତି, ମଣିଷ ଭାବୁ ଓ କାମ କରିଛି ଯେମିତି ସେ ନିଜ ଭାଗ୍ୟ ନିଜେ ଗଢ଼ିବ, ଆଉ କେନ୍ଦ୍ର କରାଯିବ ବୋଲି ଅପେକ୍ଷା କରିବ ନାହିଁ, ଏପରିକି, ଉଗ୍ରବାନଙ୍କୁ ବି ନୁହେଁ । କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର ତ କହିଲେ, -- ଉଗ୍ରବାନ ଫଗ୍ରବାନ ନାହାନ୍ତି, ସବୁ ବାସ୍ତବିକ ମଣିଷର, ସେ ନିରାଶାର, ତଥାପି ଯାହା କରିବ ଯେତକ କରିବ, ସେ । ସେଥିପାଇଁ ତ ନାନା ଆବିଷ୍କାର ନାନା ଉନ୍ନତି ସେଇମାନେ ହିଁ କରିଛନ୍ତି । ଆଉ ଆମେ ବେଳେ ବେଳେ ଆମ ସାଧ୍ୟ ଅନୁସାରେ ତହିଁରୁ କିଛି ସୁବିଧା ପାଇଁ ସିନା ଆମେ ନୂଆ କିଛି କରି ନାହିଁ ।”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ମୁଁ ଯେଉଁ ଦେଶ ଦେଖି ବି ନାହିଁ ସେ ବିଷୟରେ କଣ ବା କହିବ ? ସେମାନେ ନାନା ଆବିଷ୍କାର ନାନା ପ୍ରକାର ବୈଷୟିକ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ

ସରସ୍ୱାମୀ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ମୁଁ ଜାଣେ, କିନ୍ତୁ ସୁଖଶାନ୍ତି ପାଇଛନ୍ତି କି ପରକୁ ଦେଇଛନ୍ତି କେତେ ? କଟକପଟ, ଶୋଷଣ, ହିଂସା, ଉଦ୍‌ବେଗ ଲାଗି ରହିଛି ହଁ, ଯୁଦ୍ଧପରେ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଛି, ଯୁଦ୍ଧ ନ ଥିଲେ ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ସଜବାଜ, ହଜାର ହଜାର କୋଶ ଦୂରରେ ଯାହା ଦେଶ, ସେ ଲାଗିଛି ପରଦେଶ ଉପରେ କେମିତି ତା ପ୍ରଭାବ ବଢ଼େଇବ ସେଥିପାଇଁ ସେ ଦେଶରେ ଯାହା ଅନର୍ଥ କରିବ ସେଇ କାମରେ । ଖାଲି କେହି ଦେହରେ ବଳୁଆ ହେଲେ, ଧନରେ ବଳୁଆ ହେଲେ ବୋଲି ସେ ଯେ ସୁଖୀ ହେବ କି ସଂସାରର ମୁକ୍ତି ବଢ଼ାଇବ ଆଦୌ ନୁହେଁ । ହିଂସ୍ର ଜନ୍ତୁ ବି ବଳୁଆ, ଅସୁର ବି ବଳୁଆ ଥିଲେ । ଜୀବନର ସୁଖ ଦୁଃଖ ପାଇଁ ନାନା ଘଟଣା ବି ମଣିଷର କରମତ ବାହାରେ, ପାଗ, ରୋଗ, ଯୋଗ ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ଓଲଟ ପାଲଟ, ମଣିଷ କଣ କରିବ ସେଥିନି ? ମଣିଷ ଖାଲି ନିଜ ଚିତ୍ତକୁ ସମ୍ଭାଳି ପାରିବ,—ଯଦି ଅଭ୍ୟାସ କରି କରି ସାଧ୍ୟ ପାରିବ ତେବେ,—ନ ହେଲେ ତା ବି କାହୁଁ ?”

ବିନୋଦ ହସିଲା । କହିଲା, “ଅତି ପୁରୁଷା କଥା । ରଜା ଘୋଡ଼ା ଖୁବୁକରେ ପିଟୁଥାଉ, ଗୋରୁ ଜୋରୁ ଜୋରୁଥାଉ, ଖଣ୍ଡ ଲୁଟୁଥାନ୍ତୁ, ବର୍ଗୀ, ପିଣ୍ଡାରିମାନେ, ମହାଜନ ଭାଲୁଶୋଷା ଶୋଷୁଥାନ୍ତୁ, ଯେ ଯେତେ ଅନ୍ୟାୟ ଅନୀତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଶ କରନ୍ତି, ବିଷ ଦିଅନ୍ତି, ମାରନ୍ତି ହାଣନ୍ତି ତାଙ୍କ ବଡ଼ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆତୁର ବଢ଼ୁଥାଉ, ଏଣେ ପଲପଲ ମଣିଷ ଗଛ ତଳେ ପଡ଼ୁଥାନ୍ତୁ—ଶ୍ରେଣରେ, ଶ୍ରେକ ଉପାସରେ, ଭାଉ ବଢ଼ୁଥାଉ, ଦାଉ ବଢ଼ୁଥାଉ, ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଦି’ମୁଠା ଖାଇବାକୁ ପାଉ ନ ଥାନ୍ତୁ, ଧୂଆକୁ କନା ନ ମିଳୁ, ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଚାଲି ନ ମିଳୁ, ଆମେ କହୁଯାବା, ନିଜ ମନକୁ ଶାନ୍ତ ରଖ, ଚିତ୍ତକୁ ନିର୍ମଳ ରଖ, ଏସବୁ କହି ନୁହେଁ, ଏଣିକି ମନଦୟ ନାହିଁ !

ଆଜ୍ଞା, ଏ ଜଣେ ଅଧେ ଝୁଲି କି ପାଗଲାଙ୍କ କଥା ନୁହେଁ, ସମାଜସାକର କଥା । ଅନ୍ୟାୟ, ଅବିଚାର, ଅସମତା, ଅସ୍ୱାଦ, ଏସବୁ ମଣିଷର ଅଧ୍ୟାପତନ ହୁଏ । ମଣିଷ ପଶୁ ହୁଏ । ପେଟ ହାକୁ ହାକୁ ହେଲେ, ମନରେ ରାଗ, ଅସନ୍ତୋଷ, ବଦ୍ରୋହ କୁହୁଲିଲେ ସେତେବେଳେ କି ଚାହେଁ ! କି ଆଦର୍ଶ ! କି ବିଚାରବୃତ୍ତି ! ନା ଖାଲି ହିଂସା ! ପଶୁକୁ ! ଆଗ ସମାଜକୁ ବଦଳେଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “କଣ ମେଲି କରି ? ବଳ ଖଟେଇ ? ଖାଲି ମୁଣ୍ଡ କଥାରେ କେଉଁ ସମାଜ ବଦଳିବ ? ଆଉ ମେଲି, ଗୋଲି, ହିଂସା ଯଦି କରିବେ, କାତବେ ବୋଲି ତ କହିହେବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ହିଂସାମାର୍ଗ ଧରିବେ ତ, ତହିଁରେ ନିଜକୁ ଆଉ ସମାଜକୁ ହିଂସ୍ରକ ପଶୁ ହିଁ କରିଦେବେ, ନେକଙ୍କ ଚଳଣି ଭଳି ନିମ୍ନତମ ଆସ୍ତ୍ରୋଜନ କରିଦେଇ ପାରିବେ, କିନ୍ତୁ ମନର ମୁଖ୍ୟ ପବୁଡ଼ି କଠିନ ହିଂସ୍ର ହୋଇଯିବ, ସେ ସମାଜରେ ବି ହିଂସ୍ର ବଳୁଆମାନେ ଚାନ୍ଦିମାନେ ବଡ଼ ବଢ଼ୁଆ ହେବେ, ଉଷ୍ଣ ଦେଖାଳି,

ଗୁପ୍ତରେ କି ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ହାଣିକାଟି, ମଣିଷକୁ ମେଣ୍ଟାପରି ଅଡ଼େଇ ଅଡ଼େଇ
ଚଲେଇବେ, ଲୋକେ ଡରରେ କଲପରି ଝଟିବେ, ବୁଣ୍ଡୁରୁ ଚି କି ଚୁ ବାହାରିବ
ନାହିଁ ।”

“ଆପଣ ଜାଣିଲେ କେମିତି ?”

“ହୁଂସାରୁ ହୁଂସା ଉତ୍ପଳେ, ପାପରୁ ପାପ, ଯେଉଁ ମଞ୍ଜିରୁ ଯେଉଁଫଳ, ସେହି
ବିଶ୍ୱରୁ କହିବା କଥା, ନ ହେଲେ ମୁଁ ଜାଣେ କ’ଣ ?”

“ହୁଏତ ଆଗ ଆଗ ସେମିତି ହେବ, କିନ୍ତୁତନ, ତା ପରେ ଖାଇପିଇ ବଢ଼ିବା,
ଶ୍ୱେଜଗାର କରିବାର ସବୁ ସୁଯୋଗ ସୁବିଧା ପାଇଥିବା ସମାଜ ଆସେ ଛୁଇଁ ହେବ,
ତହିଁରୁ ଉନ୍ନତ ବିଶ୍ୱର ଆସେ ବାହାରିବ, ପରିସ୍ଥିତି ମଣିଷକୁ ସେମିତି ଗଢ଼ିବ ।”

“କିନ୍ତୁ ମଞ୍ଜିକୁ ବଦଳେଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ମଣିଷ ଭିତରେ ଯେଉଁ ପଶୁ-
ପ୍ରବୃତ୍ତିମାନ ଅଛି, ସେ ବି ମୁଣ୍ଡ ଟେକିବ । ଯଦି ଦେଖିବ ଡରଭୟ ନାହିଁ, ବାଧା ବନ୍ଦନ
ନାହିଁ, ସେ ମାଡ଼ିବ । ସ୍ୱର୍ଥ, ଲୋଭ, ପରର ତହିଁଚିତ୍ତ ଆପଣାର ସବୁକଥା ବଢ଼େଇବା ।
ହାଲିପାଲି । ପର ଉପରେ ସାଆନ୍ତି ପଣିଆ । ସବୁ, ଏଣେ ମଣିଷ ବି ନିଜ ଦୁର୍ବଳତା
ଯୋଗୁଁ ନିଜ ଭିତରେ ଶହେ ଖଣ୍ଡ, ନାନା ଦୁଃଖ ଅଶାନ୍ତ । ଚଳ ପୁରୁ ଚାରିପିବ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ସେ ବି କଣ ଆପଣଙ୍କର କଲନା ନୁହେଁ ?”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, କେଉଁ କଥା କିଏ ଜାଣେ ? ଯେ ଯାହା ହୃଦିର ଦଉଡ଼ି
ଅନୁସାରେ ଯେତକ ଭାବପାରେ, ଅଧିକ କାହୁଁ ପାରିବ । ଏ ସଂସାର ଏ ଜୀବନ
ଏମିତିଆ ଯେ ଏଠି ଗଣିତ ଖଟେ ନାହିଁ, କୁଆଡ଼ୁ କଣ ହୋଇଯିବ, ଦେଖିଲ ବେଳକୁ
ସବୁ ଓଲଟା ଓଲଟା ! ଘଟନାଟା ଘଟିଗଲେ ସେଇଠୁ ଲୋକେ ବୁଝିଆ ହୋଇ କାରଣ
ଗୁଡ଼ାଏ ଯୋଗନ୍ତି । ସଂସାର ଆଉ ଜୀବନ, ସେ ଯତେକ ସମୁଦ୍ର ଭଳି, ସେଠି ମୋ
ହାତ ଗୋଡ଼ ପାଇବ କଣ, ଆଖି ବି ପାଇବ ନାହିଁ, ସେ ମୋ ବୋଲି କାହୁଁ କହିବ ?
କିନ୍ତୁ ମୋର ବି ଜଣେ ବୋଲକରୁ ଅଛି, ମୁଁ ଚଇତନ ହେଲେ ସେ ମୋ ମନ, କହିଲ
ମନ ଆରେ, ମୋ ବୋଲି କର ।”

ବିନୋଦ ହସିଲା, କହିଲା, “ହଁ, କଲା ଶ୍ରୀମୁଖ ବାରେ ଦେଖିବା ଶୁଲ ।,
ମାନେ ଠାକୁର ପୁଜା, ପରମାର୍ଥ ।”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ପରମ ଅର୍ଥ ହ, ଠାକୁର ପୁଜା ନୁହେଁ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପର
କହିନ୍ତି ବୋଲି ଅବତାର ! କଲାଶ୍ରୀମୁଖ ମାନେ ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ମହାଶୂନ୍ୟ, ସେହି

ପୁଣି ସଦାପୁଣ୍ୟ । ଅଭ୍ୟାସ କରି ବି ଯେମିତି ଇଚ୍ଛା ମାତ୍ରେ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଯିବ, ସବୁ କଲ୍ମସାନୁଭୂତି ଲୁପ୍ତ ହେବ, ସେତିକି କରି ପାରିଲେ ମୋର ମୁଁ ହୁ ଶୁଦ୍ଧିବ, ସେଉଁଠୁ ନିଦରାତରେ ଆସିଯିବ ଚିତ୍—ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭୂତି ହିଁ, ବାହ୍ୟରେ ବି ସେଇଆ, ସବୁଠି, ସେତେବେଳେ କଣ ଅଛି ମତେ ଡରେଇବ କି ପୀଡ଼ା ଦେବ କି ବାନ୍ଧ ପାରିବ ? ‘ନମଃସର୍ବେଶ୍ଵରା । ନ ମେ ଜାତଭେଦାଃ - ପିତା ନେବ ମେ ନେବ ମାତା ନ କନ୍ । ନବନ୍ଧୁର୍ନମିତଂ ଗୁରୁନେବ ଶିଷ୍ୟ—ହିଦାନନ୍ଦ ଗୁପ୍ତା ଶିବୋଃହଂ ଶିବୋଃହମ୍ ।, କହୁ ନାହାନ୍ତି ଶଙ୍ଖଗୁଣ୍ଠି ନିଃଶାଂଷଟ୍ଟକ ଯୋଗରେ ? ସେ କଣ ଧର୍ମ ନା ଠାକୁର ପୂଜା ? ସେ ଜଗତଜିତା ହେବା ପାଇଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାୟ, ନିଜେ ପାଧ୍ୟବାକୁ ପଡ଼େ ।”

ବିନୋଦ କହୁଲ “କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଦୁଃଖ ପଡ଼ିଛି, ଗୁରୁପାଖେ ଯେଉଁ ଅବିଚାର ଅନ୍ୟାୟ ହେଉଛି, ଯାହାକୁ ଭାବିଲ ମାତ୍ରେ ମନରେ ଅଶାନ୍ତି ଜଳି ଉଠେ, ମଣିଷ ତାକୁ ଆଗ ନ ଭୁଲିବ କେମିତି ଯେ ମନକୁ ଶୁଦ୍ଧ ରଖିବ ?”

“ସେଇ ଅସଲ କଷ୍ଟ କାମଟା କରିବା ପାଇଁ ତ ସ୍ଵେ ଉପାୟ । ତା ଆଗରୁ, ନିଜକୁ ବୁଝେଇ ପାରେ । ମନକଲେ ଏପରି ଅନେକ ଉଦାହରଣ ପାଇବ ଯେଉଁଠି ଲୋକେ ତାଠୁ ଅଧିକ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟରେ ଅଛନ୍ତି, ଅନେକେ ତା’ର ପରି ବା ତାଠୁ ବଳି ଯୋଗ୍ୟ, ଉପଯୁକ୍ତ, ସେମାନେ ବି ତାଠୁ ବହୁତ ବେଶି ଅଧିକାଂଶରେ କଷ୍ଟରେ ଅଛନ୍ତି, ସେଇଟା ଭାବିଲେ ତା ଦୁଃଖ ଲାଗିବ ହାଲୁକା, ପୁଣି, ଯେଉଁମାନେ ମହା ସମ୍ପତ୍ତିରେ ଅଛନ୍ତି, ଭାବିଲେ ଦେଖିବ ତହିଁରୁ ଅନେକେ ଅନ୍ୟ କେତେ କେତେ ବିଷୟରେ ହତଭାଗ୍ୟ, ତାଙ୍କ ମନ ବିଷୟ କ୍ଳାନ୍ତରେ ଅହରହ ଛଟପଟ, ସିରା କରେଇରେ ପଡ଼ି କେତେ ସିଂହାସ୍ତ୍ର ମାଡ଼ି ବିରୁଡ୍ଧ ଛଟପଟ ହୋଇ ମରୁଛନ୍ତି ! ଆଉ ଭାବିବ, ସବୁ ଜିନିଷ ଅତେଇଦିନିଆ, ରହୁବ କଣ ? ତେବେ, ଆଦୌ ସେ ସବୁ ବି ଭାବିବା ଦରକାର କଣ ? ଦୃଢ଼ ହୋଇ ମନ ଏବ କରିବ, କହିବ ମୋ ମନକୁ ମୁଁ କଲିବ. ସବୁ କାମ ବିବେକ ଅନୁସାରେ ନିଜୁଟି ନାକଟି ଖଟି ଖାଟି କରିଯାଉଥିବ, ଫଳ ଯାହା ହେଉ ସେଥିକି ଅନେକ୍‌କ ନାହିଁ, ଦୁଃଖରେ ମନଦୁଃଖ ନାହିଁ, ସୁଖରେ ହର୍ଷ ନାହିଁ, ଆସନ୍ତୁ କି ମୋହ ନାହିଁ, ଭୟ ନାହିଁ, ଗୋଧ ନାହିଁ, ଚିତ୍ତ ସ୍ଥିର,—ଗୀତାରେ କହୁ ନାହାନ୍ତି ‘ଦୁଃଖେନ୍ଦୁକୁଦ୍ ବିଗ୍ନମୟ’ ଇତ୍ୟାଦି ? ସେଇଆ ଯେ ସେମିତି ହେବ ସେ ସୁଖଶାନ୍ତି ପାଇବ । ଅନ୍ୟବାଟ ନାହିଁ ।”

ବିନୋଦ କହୁଲ, “ନିଜମନକୁ ଆୟତ୍ତ କରିବା କଣ ସହଜ ପଡ଼ିଛି ? ଖାଲି ପୋଥି-ବାଇଗଣ । ବାଡ଼ି-ବାଇଗଣ ଭିନେ ।”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ହସିଲେ, କହୁଲେ “ବାଡ଼ି-ବାଇଗଣ କେମିତି ଲଗେଇବାକୁ ପଡ଼େ ଫଲେଇବାକୁ ପଡ଼େ ବହୁତ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ତା ଶିଖି ସେଇ କଥା ତ ପୋଥିରେ ଥାଏ,

କିନ୍ତୁ ନ କଲେ କିଏ ପାଇବ ? କଷ୍ଟ ତ ନିଶ୍ଚୟ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହୁଛି, ଆପଣ ମତେ, କଲି ବେଳକୁ ନିଜେ, ଏକୂଟିଆ, କାନ୍ଧରେ ପୁରୁ ଦାଉଛି ।”

“କିନ୍ତୁ କରିବା ବା କଣ ? ପଥର ପାଲଟି ସହ ଶିଖିବା । କାଲି ହେଲେ କେହି ଗାଲିଦେଲେ ଶୁଭେନାହିଁ, ଅନ୍ଧହେଲେ କୌଣସି ଭୟଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟ ବି ଆଫିକ ଦଶେ ନାହିଁ । ବାୟା ବାହୁଲା ହେଲେ କୌଣସି ହାନିଲଭ ମୁଣ୍ଡରେ ପଶେ ନାହିଁ । ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଜୀବନ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଆନନ୍ଦର ସ୍ୱପ୍ନ ବି ନ ଥାଏ, ଅଭାବ ଧାରଣା କାହୁଁ ? ବେହୁଆ ବେଳକୁ ହେଲେ ଲଜ ସରମ ନ ଥାଏ, ଯେତେ ଅପମାନ ମିଳୁ ଛଳ ବି ନ ଥାଏ । ଶୁରୁ, ଦୁର୍ବଳ ନିକମାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ, ଅଳ୍ପ ରଫା ଖଟା ବୋଲି ମନକୁ ଭୁଲେଇବା କଥା, କଣ ନା ସବୁ ମାୟା, ସବୁ ଭାଷ୍ୟ, ଯେ ନିଜକୁ ଯେମିତି ଭୁଲେଇ ପାରିଲା, କିଏ ନିଶା ଖାଇ, କିଏ ସ୍ୱର୍ଗର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖି । ସେଥିରେ ଲଭ କଣ ଓ ସେମିତି ଜୀବନ ବଞ୍ଚିବ ବା ମଣିଷ କାହିଁକି ?”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ବୁଦ୍ଧିମାନ, ଜ୍ଞାନବାନ୍, ସଚେତ୍, ସୁସ୍ଥ, ସାହସୀ, ମଣିଷର ଆନନ୍ଦ କଥା ମୁଁ କହୁଛି, ଯାହା କଲେ ମଣିଷ ସବୁ ବିଷୟରେ କୁଣ୍ଡଳୀ, ସବୁଥିରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୁଏ, ସବୁବେଳେ ଆନନ୍ଦ ପାଏ ।”

“କେମିତି ?”

“ଯେପରି ତୋଟାନ, ଯେତେ ତୋଟାନ ଆସୁ ସେ ଛୁରି, ନଈବ ନାହିଁ, ଟଳିବ ବି ନାହିଁ । ତାର ସବୁ କାମ ସରସ ହେବ । ତା’ ସବୁ ସଦଗୁଣ ଅପେ ପଣିବ, ବଢ଼ିବ ।”

“କେମିତି ?”

“କାରଣ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ, ନିଜ ଚନ୍ଦ୍ରା ଧରିଥିଲାଯାକେ ଆନନ୍ଦ ମିଳେନାହିଁ । ପରକୁ ଭଲ ପାଇଲେ ପରର ଉପକାର କଲେ ଯାଇ ମିଳେ, ତା ବି ହେବ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ, ତେବେ ଯାଇ ।”

“ଆପଣ ସମାଜର ପରିସ୍ଥିତି ବଦଳେଇବାକୁ ହାତ ବି ଟେକିବେ ନାହିଁ, ଆଉ ପରର ଉପକାର କରିପାରିବେ ?”

“ମୋ ଦେଇ ଯେତିକି ହେବ । ମୁଁ ସିନା ମୋ ଦାଣ୍ଡ କି ଆଖପାଖ ଓଲେଇ ପାରିବି, ସହରଯାକ କାହୁଁ ଓଲେଇ ପାରିବି ?”

ବିନୋଦ ପଚାରିଲା, “ତେବେ ସମାଜ କେମିତି ବଦଳିବ ?”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର କହିଲେ, “ସବୁ ମଣିଷ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହେଲେ ଯାଇ, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୁରୁ ବଦଳିବ ନାହିଁ, ଜଣେ ଓଳଉଥିଲେ ଆଉ ଦଶଜଣ ଅଳିଆ କୁଡ଼ୋଉଥିବେ । ମା’ ପେଟରୁ ସମାଜ ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ, ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ଜନ୍ମ ହୁଏ । ମଣିଷ ଭଲ ନ ହେଲେ ସମାଜ କାହିଁ ଭଲ ହେବ ? ନା ସମାଜ ଫର୍ମିସି ଦେଇ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜନ୍ମ କରାଇ ପାରିବ ? ସମାଜ ଫୁଲୁଲେଇ ଡରେଇ ଧମକେଇ ଜଣେ ମଣିଷକୁ ସତ୍ୟ ଲୁଗା କାମିନି ପିନ୍ଧେଇ ପାରିବ, କିନ୍ତୁ ମଣିଷର ମନ ଭିତରଟାକୁ ସତ୍ୟ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ମତେ ଲାଗୁଛି ଆପଣ ସାମ୍ୟବାଦ, ସମାଜବାଦ ଆଦିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଛନ୍ତି, ସେପଟେ ଧର୍ମବାଦକୁ ବି, ଏଇଟା କି ବିଚାରରେ ଯିବ ?”

“ମୁଁ କୋଉ ଭୁଲ୍ ପଣ୍ଡିତ ଆଜ୍ଞା ! କି ବାଦ ବିବାଦ ବୁଝେ ?”

ଶଶୀ ମିଶ୍ର ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଧରନ୍ତୁ ସେ ମୋ ଭଳି ହୁଣ୍ଡା ଲୋକର ହୁଣ୍ଡାବାଦ । କି ଗୋଟାଏ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଆଉ ମଣିଷବାଦ । କେଉଁ ବାଦ, କେଉଁ ସଞ୍ଜା, କେଉଁ ସୂତ୍ର, ସେ ମଣିଷକୁ ଖାପେ ! ତା’ ପ୍ରକାର ପ୍ରକାରଟି ! ବିଶାଳ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର, ଅଜନ୍ତୁ ପ୍ରହାଣ୍ଡ, ଯବୁ ସେ ମଣିଷ । ଦେଖିଲେ ପୋକଟାଏ, ତହିଁରେ ଏତେ କଥା !”

“ଆପଣ ଚାଲିଲେ ମିଶ୍ଟିସିନ୍ ଆଡ଼କୁ—”

“ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ କଣ ମଣିଷଟି ନାନା ବିସ୍ମୟକର ଆବିଷ୍କାର କରୁନାହିଁ ?”

“ଭଲ ହେଲ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ବିଜ୍ଞାନ କଥା କହିଲେ । ସେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛନ୍ତି ନିଜ ପୁରୁଷକାର ଦ୍ୱାରା ନିଜ ପରିସ୍ଥିତି ବଦଳାଇବେ, ନିଜ ଜୀବନ ବାରେଇବେ ।”

“ଆମେ ବି କୋଉ କମ୍ ?”

“ସେମାନେ ତାଙ୍କ ସମାଜ ବଦଳାଇବାକୁ ଜାଣିଶୁଣି ନାନା କାମ କରି ଆସିଛନ୍ତି, ନାନା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ପାରିଛନ୍ତି,— ”

“କହିଲି ମଲା, ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୋର ଧାରଣା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଭାବେ, ସେଠି ବି ନାନା ମତର ଲୋକ, ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ମଣିଷ, କିଏ ମୁନିରୁଟି ଭଳି ତ କିଏ ଦୁଷ୍ଟ ଦୁରାଚାର । ମୋଟାମୋଟିରେ ଦେଖିଲେ ସେଠି ବି ନାନା ଅସୁଖ ଅଶାନ୍ତି । ନ ହେବ କେମିତି ? ସହାରଯାକ ସେଇଆ । ମଣିଷ ନିଜ ପ୍ରବୃତ୍ତିମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଚିତ୍ତକୁ ଅକ୍ରିଆର କରି ପାରିଲେ ତ ? ସେଠି ବି ଲୋକେ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ଆଆନ୍ତି, କାହାଁ କି ବଦରୁଣ,

ଦେହରେ ମନରେ ଆଚରଣରେ ନାନା ଲୋକଙ୍କର ନାନାଭାବ, କଳକାରଖାନା କଲେ, ଧନ ଅର୍ଜିଲେ, ଚନ୍ଦ୍ରକୁ କି ମଙ୍ଗଳକୁ ଗଲେ ବୋଲି କଣ ମଣିଷ ଦେବତା ହୋଇଗଲେ ?”

“ଆମେ କଣ ସେ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ, ସେ କୌଶଳ, ସେ କଳକାରଖାନା, ସେ ସମୃଦ୍ଧି, ସେ ସବୁ ଆଡ଼କୁ ପିଠି ଚୁଲେଇ ଦେବା ?”

“ତା’ତ ମୁଁ କହୁନାହିଁ । ଆମେ ଯାହା ଶିଖି ପାରୁଁ ଶିଖିବୁଁ, ଯହିଁରେ ଆଉ କାହା ଦୁଃଖ ଯିବ, କରବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ଆଖିରୁକି ଭାସି ଯିବୁଁ ନାହିଁ, ତେଣୁ ଦେଖି, ଏଠି ତା ଭଲ ହେବ କି ଖରାପ କରିବ ନ ଭାବି, ଖାଲି ଅନୁକରଣ କରିବୁଁ ନାହିଁ, ପର ଦେଶକୁ ଧ୍ୟାନକାଣ୍ଡ ଅସ୍ତ୍ର ବିକି ବଡ଼ଲୋକ ହେବାକୁ ଆମେ ମନ କରିବୁଁ ନାହିଁ । ଆମ କାମ ନ ହେଉ ଧ୍ୟାନ ଆଉ ଗୋପଣ ପାଇଁ ଉପାୟ ଆବିଷ୍କାର କରିବା, ପରକୁ ପରଦେଶକୁ ଦୁହିଁ ଖାଇବା । ଆମେ ଲୋଡ଼ୁଛୁଁ ସବୁଠି ଶାନ୍ତି, ଆନନ୍ଦ । ଏଠି ବିଦ୍ୟାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ଆଦର୍ଶ ମଣିଷ ଗଢ଼ିବା ।”

“କାନକୁ ଭରି ସୁନ୍ଦର ଶୁଭୁଛି,” ବିନୋଦ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ କାମ ବେଳକୁ ଅନ୍ୟ କଥା ହୁଏ ।”

“ସେଇଥିପାଇଁ ମଣିଷ ଆଉ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳିବା ଉଚିତ, ନିଜ ମନକୁ ତ ଆଉ କରିବା ଉଚିତ । ହାରି ଗଲି ଭାବିଲେ ସରିଗଲା, ଆଉ ମୋ ଦେଇ କିଛି ହେବ ନାହିଁ । ନିଜ ଚିନ୍ତା ଥିବା ଯାକେ ଚାହିଁ ଗୋଲିଆ, ଆଖି ଦୁଃଖ, ହାତ ଦୁଃଖ, ମନ ବିକଳ । ‘ମୁଁ’ ଟା ଆଗୁଲି ରହୁଥିବା ଯାକେ ମଣିଷ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ଵାରା ଅପରକୁ ଅନୁଭବ କରିବ କେମିତି ? ଫୁଲକୁ ଅନେଇଥିବ, ଦେଖୁଥିବ ‘ମୁଁ’ ବିଷୟକୁ । ଗୀତ ଶୁଣୁଥିବ, ପ୍ରକୃତରେ ଗୀତକୁ ନୁହେଁ, ‘ମୁଁ’ ର ସୁଖ ଦୁଃଖ ଲହୁଡ଼ି ଶବ୍ଦ ଶୁଣୁଥିବ, ସବୁ ସେଇଆ । ତହିଁରେ ପ୍ରକୃତ ଆନନ୍ଦ କାହିଁ ? ମନେ ପକାନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ଜୀବନର ସେଇ ସବୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ, ଅଲ୍ଲ ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ, ଯେତେବେଳେ ଆପଣ ପ୍ରକୃତରେ ସବୁଠୁ ବେଶି ଆନନ୍ଦରେ ମଜ୍ଜି ଯାଇଥିଲେ । ମାନେ, ଯାହାକୁ କହନ୍ତି ଆତ୍ମହରା ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଆଉ କିଛି ବିଷୟରେ ହୋଇଥିଲା କି ? ଶୁକରି, ପଦୋନ୍ନତ, ମାନ, ଅପମାନ, ଲାଭହାନି କିଛି ? ନ ଥିଲା । ଆତ୍ମବିୟୁତ ହେଲେ, ସେଉଁଠୁ ଆପଣ ହୁଅନ୍ତି ଯାହାକୁ କୁହାଯାଏ ତନ୍ମୟ, ନିଜକୁ ଗୁଡ଼ି ଦେଇ ସେହି ଆରତୀଠି ଆପଣ ମିଶିଯାନ୍ତି, ଆଉ ପଛୁ ଦେଖିଲେ, ଆପଣଙ୍କଠି ନିଜ ସତ୍ତ୍ଵର ଚେତନା ହିଁ ନ ଥାଏ, ପୁରୁଥାଏ ଆରତୀର ସତ୍ତ୍ଵର ଚେତନା । ସେଇ ଅବସ୍ଥାରେ ଆପଣଙ୍କର ଯେଉଁ ଅନୁଭୂତି, ସେଇଟା ଜୀବନର ଆନନ୍ଦ, ଓ ସେଇ ଅବସ୍ଥାରେ ସେଇ ଆରତି ସମ୍ପର୍କରେ ଆପଣ ଯେଉଁ କାମ କରିନ୍ତି, ସେଇଟା ସେ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାମ ।”

ବେନୋଦ କହଲା, "ମନେ କରୁଛୁ ଆମର ଏକାଗ୍ରତା କଥା କହୁଛନ୍ତି, ନୁହେଁ ?"

"ଜଳକଥା ନ ଭୁଲିଲେ ଏକାଗ୍ରତା ବ ଆସେ ନାହିଁ, ଜଳ କଥା ଭାଲି ଅପର ବସ୍ତୁରେ ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ବେଳେ, ଘାହା କହନ୍ତି ଭେଦ ଶୋଷ ମନେ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ଚୁମୁଟିଲେ ତାଟେ ନାହିଁ, ଜଳ ଦ୍ଵାରା ଅନୁଭବ ବା ହେବ କାହିଁ ? ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ଜଳ ଛୁଇଁ ମନେ ଅନନ୍ଦ ଗଲ । ପାଣିରେ ମାଛ ଡେହୁଛନ୍ତି, ଡେହୁଥିଲେ ଆମର ପଥା ପଥା ଘାଟେ ଅନନ୍ଦ ପାରୁଥିବେ, କେତେ ସୁନ୍ଦର ସେ ! ଜବନର ନ ଦୈବତ୍ୟ ! କନ୍ଥ ମନେ ପଡ଼ିବାକୁ ସେ ମାଛ ଆପଣଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ, ସେ ସବୁ ଅନନ୍ଦ ଅନୁଭବ ଅଛି ନ ଥିବ, ମନେ ପଡ଼ିବ ସେ ମାଛ ଧରି ହୋଇ ପାରନ୍ତା ଆପଣ ଖାଆନ୍ତେ, କନ୍ଥ ତା ହେବ ନାହିଁ ଓ ତା ପଟେ ପଟେ ଆପଣ ଜଳର ନାନା କଥା ଭାବିବେ, ହୁଏତ ବରଜ ହୋଇ ବେଢ଼ ଉଠିବିବେ ।

ସେ ଜଳକୁ ଜଳ ବସ୍ତୁକୁ ପାଶୋର ଅନ୍ୟ ଜଳପତ୍ର, ଅନ୍ୟ ମଣିଷଠି ତନ୍ମୟ ହୋଇପାରନ୍ତି, ଏଣେ ଭଲ ଶ୍ରୀତ ଜଳା ସ୍ତୁତି ଆଦି ନ ଅନେଇ ବେଳେ ପକାରେ ଜଳ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଜଳେଇ କରୁଥାନ୍ତି, କେତେ ସୁଖୀ ସେମାନେ ! ବାହାରେ ଏତେ ଲୋକ, ତାଙ୍କ ମନେମନେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଡେହୁରେ ସେ ଏକାଠି ବନ୍ଧା, ସେହି ଡେହୁରୁବ ହିଁ ଅନନ୍ଦ ହୋଇ ନାଟମନରେ ପୁର ରହେ, ଅସିରୁ ପଛେ କରୁଣାରେ ଲୁହ ବୋହୁ । ଏ ଅନନ୍ଦ ସ୍ଥିତିର ଭିତରେ କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, କ ଦୈବତ୍ୟ, କ ଅନନ୍ଦ ! ମନେ ମନେ ଡେହୁ ଅନନ୍ଦରେ ସେ ଜଳେ ବ ମିଶି ଯାଆନ୍ତି, ଜଳେ ପଡ଼େଇ ସବୁଠି ।

ମୁଁ ଭାବେଁ, ଅପଣ ଅନେକ ସମୟରେ କରୁଥାନ୍ତି ବ ସେବାଆ, ତେଣୁ ଅପଣ ଡେହୁବେଳେ ଉତ୍ସୁକ, ଡେହୁବେଳେ ପ୍ରସନ୍ନ, ଡେହୁ କଥା ଖାଲି ସ୍ଵରାଶ କରାଇ ଦେଉଛି ଆଜ୍ଞା, ନ ହେଲେ ଅପଣଙ୍କୁ ବୁଝେଇବାକୁ ମୋର ବୁଦ୍ଧି କେତେ ?"

ବେନୋଦ କହଲା, "ଅପଣ ବଞ୍ଚି, ଶାନ୍ତି, ଭାବୁକ, ଚନ୍ଦ୍ରାଶୀଳ । କହୁଛନ୍ତି ସାରକଥା ପଢ଼ି । ପୁଣି କରବା ତ ଅଲଗା କଥା, ଓଲଟା ପୁଣି କେତେ ଆତ୍ମ କରାଯାଇପାରେ, ସେ କଥା କହୁନାହିଁ । ଭାବୁକ କଥା କି ମୁଁ ଯାହା, ମୋ ପରସ୍ପତି ସେପରି, ସେ ସ୍ଵାମୀ ଯାହା, ମୁଁ ପ୍ରକୃତରେ ନୁହଁ ପକାରେ ଜଳକୁ ଗଢ଼ି ପାରବ, ସେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ବୋଧହୁଏ, ସ୍ଵାମୀରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଏଇ ଏକା ଅବସ୍ଥା । କେତେବେଳେ ଜଳକୁ ଆସ୍ଵର କରୁଥିବେ, କେତେବେଳେ ପବନରେ ଏଣେତେଣେ ଉଡ଼ୁଥିବେ, ସୁଅରେ ଭାସୁଥିବେ । ତେବେ, ମନର ବୋତଲ ଭିତରେ ଦୁହିଁନ୍ତା ଗୁଡ଼ାକ ଠିପି ମାରିଦେଇ ସାଇତି, ସେଇ ବାମର ବୁଦ୍ଧରେ ଛଟପଟ ହେବା ଅପେକ୍ଷା, -ଏମିତି କେତେବେଳେ ଠିପି ଖୋଲିଦେଇ ପାରବା ସୁଯୋଗ ମିଳିଲେ ମନଟା ଉତ୍ସାହ ହୁଏ । ଆପଣ ମୋର ବଡ଼ ଉପକାର କଲେ ।"

ସେମାନେ ଦୁଇଆସି କନୋର ଘର ଆଗରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ । ତା ପରେ
ଦେଖି ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ଗଲେ ।

ବନୋଦ କାବା ହୋଇ ଭାବିଲା, ସେ କଣ ହେଲା ? ଘରମିଶିଯିବୁ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ
ବାହାରେ ସେ ଆଉ କାହାପକ୍ଷେ ଆପଣା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୁଃଖ ବସସ୍ବରେ, କେବେ
ଆଲୋଚନା କରେନାହିଁ, ଭାବେ ସେପରି କଲେ ତା ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ହେବ । ଅଥଚ ଶ୍ରୀ
ମିଶ୍ର ତା'ର କିଏ ? ଭାବିଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ତାଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି ବା କଣ ? ନା, ନ କହିଛନ୍ତି ବା
କଣ ? ଆଲୋଚନାର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତାକୁ, ତାର ବସସ୍ବକୁ, ସେ ନାହିଁ ବ କରନାହିଁ । ସବୁ
ସେ ଠିକ୍ ହୁଏଥିବେ ।

ନିଜକୁ ଦୋଷୀ କରି ପାରି ପୁଣି ତାର ମନର ଭାବ ବଦଳି ଗଲା । ହାଲୁକା
ଲଜିଲା, ନିମେ ଉପତ ବି ଲାଗିଲା । ତା ପରେ ମନର ଗୋଟିଏ ବରଷ ଅବସ୍ଥାରେ
ତାକୁ ଲାଗିଲା, ଯେମିତି ଅଦୃଶ୍ୟ ଉତ୍ସାହରୁ ଅବସ୍ଥା "ରୂପାମୁଦ୍ରି"ଟିଏ ତା ଆଗରେ ଉଭା
ହୋଇଥିଲା, ଆଉ ନାହିଁ । ଭାବିଲେ ଲଗୁଛି, ତା ବାପାଙ୍କ ତାହାର ଥିଲା ସେ, ତାଙ୍କର
ଉପସ୍ଥିତିର ଅନୁଭବ ଆଣିଥିଲା, ଓ ତା ମନ ଯେତେବେଳେ ଆକୁଳ, ସେ ଆସିଥିଲା
ଦମ୍ଭ ଦେବାକୁ, ବାଟ ବତେଇବାକୁ, ଚେତେଇବାକୁ, ଯେମିତି "ଜାର ମଜ୍ଜନ୍ତର
ଗୋରଖ ଆସା" — ଆରେ ତୁ ଏଠି ଗୁଜା ଖେଳି ଖେଳୁଛି ସିନା, ତୁ ସ୍ବା ନୋହୁଁ,
ବା ସ୍ବା ନ ଥିଲୁ, ତୁ ତ, — ତୁ ପରମଯୋଗୀ ମହେନ୍ଦ୍ର ନାଥ, ତୁ ଏ ସୁନାପତ୍ତ ଦଶସ୍ବବା
କାଦୁଅରେ ଆଦୌ ବନ୍ଦୀ ନୋହୁଁରେ, ଉଠିଆ, ତୋ ବାଟ ଧର ।

ନିଜ ଭିତରେ ଅନୁଭବ କରୁଛି ଆଉ ଜଣେ କିଏ ତା'କଥା କହୁଛି ! ଭୁନ ଭୁନ
କଥା, ଶୁଷ୍କ ଶୁଭ୍ର । ତା ଭିତରେ ଆଇ ତାରି ସ୍ବାଗତ ଜୀବନର ବିକଳପଥକୁ ହସରେ
ଉଡ଼େଇଛି —

"ଏଇଟା କେମିତି ଦକଦକ କଲିବଲା ହୁଇଛି ଦେଖ୍ ଦେଖ୍ । ଖାଲି ଖାଇବ
ଖାଇବ ପାଇବ ପାଇବ ହାତ ବଢ଼େଇଛି, ପଡ଼ୁଛି, ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୁଣ୍ଡେଇଛି, ଉଠି ସୁଁ
ସୁଁ ହୁଇଛି । ବଚର ଅହୁଁ ମୁଁ । ତୁ ନୋହୁଁମ, ଏଇଟା ଶେଷରେ ମରବ ବୋଲି
ସେମିତି ହେଉଛି । ମୂଳରୁ ଝୁଲି ଝୁଲି ହଲି ହଲି ସିନା ବାଉଁଶ ଗଛ କାଳକ୍ଷେପେ ମରବ,
ନ ହେଲେ କେମିତି ! ତା ସ୍ବାଗତଟା ଏଇ ଦେହ ଖୋଳପାଟାକୁ ଘେନି, ସେଥିରେ
ଆସୁଥାଏ ଲାଗିଲେ ସେ ଛଟପଟ, ଯୋକଟାଏ ତ, ସେତକ ଡାଟିଲେ ତାର ସବୁ ଗଲା ।
ତୋର କି ଯାଏ ? ତୁ ତୋର ଖୁସିରେ ଦେଖୁଥା ।"

ତା ମନ ପୋଛୁ ପୋଛୁ, ଶାନ୍ତ । ଶାନ୍ତ ଅନ୍ଧାର ଘାଟ, ଜଳଜଳ ତାର । ମଝିରେ ମଝିରେ ଦୂରରୁ ମଣିଷଙ୍କ ସ୍ଵରଣର ଶୁଭ୍ରତ୍ତ, କାନକୁ କେଡ଼େ ଭଲ ଶୁଭ୍ରତ୍ତ ! ସ୍ଵାଭବିକ ଭାବେ ବୁଣି ଶବ୍ଦରେ କି ସୁନ୍ଦର ସଙ୍ଗୀତ !

ସେ ତା ଘର ହାତରେ ପଶୁଛି, ତା ମୁହଁରେ ହସ ଖେଳି ଉଠିଲା ।

ବାପା ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ଏ ସଂସାରରୁ ଉଦ୍ଧେଇ ଯିବାର ସାତବର୍ଷ ହେଲଣି, ବିନୋଦ ଭାବିଲେ ଲାଗେ କାଲିପରି, ହେଉ ତ ସେ ଗୋଟାୟୁକା, ବସୁନ୍ଧ ସହୁରି ଚାଲିଆସି ସତ, କିନ୍ତୁ ସେ ଦେଖିଲେ କହୁବ ପଞ୍ଚାବନ କି ଶାଠିଏ, ଡେଙ୍ଗା ସଳଖ ଦେହ, ସବୁଆ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ବି ଧଡ଼ିଆ ନୁହେଁ, ସମର୍ଥ, କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ, ଅଳ୍ପ କେଇଟା ଦାନ୍ତ ପଡ଼ିଆସି, ମୁଣ୍ଡ ମଝିରେ ବଡ଼ ଚନ୍ଦ୍ରା ଅରାଏ, ବାକି ବାଳରୁ ଅଳ୍ପ ଧଳା । ସୁଅ ବାହାଘର ସରି ବର୍ଷେ ପୁରୁଆସି । ସୁଅ ଯେତେ ଚାହିଁଲା ସେ ବୋହୂ ତାଙ୍କ ପାଖେ ଆସୁଛି ଦନାକେତେ ଥାଉ ବାପା ମା'ଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ର ନେଉ, ସେ ବଳେଇ ବଳେଇ ବୋହୂକୁ ପଠାଇଥିଲେ ସୁଅ ହାଙ୍ଗେ, ଚାକିରି ଗାକୁ, ନିଜେ ଦହେଁ ଗାଁରେ ଥାନ୍ତି, ସବୁଦିନ ପରି ଆପଣା ଉପରେ ନିର୍ଭର, ଯାହା ମିଳିଲା ତହିଁରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ଅଳ୍ପ କିଛି ଭାବିଗଲେ ଜମି, ତା ବି ସତର ସ୍ଥାନରେ ଚେନାଏ ଚେନାଏ, ସେତିକି ସେ ଭାଗ ଲଗାଇ ଦେଇଥିଲେ, ଯାହା ମିଳେ ଟାଣି ଓଟାରି ଦି ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ବର୍ଷକ ଚଳିଯାଏ । ବିନୋଦ ପ୍ରତି ମାସରେ ଚାଲିଛି ଟଙ୍କା କରି ପଠାଏ, ଓଲଟି ଯେ ଚିଠି ଲେଖନ୍ତି “ବିଦେଶରେ ପରିବାର ସେନା ଚଳୁଛି, ଦରମା କେଇଟା ଟଙ୍କା, ସବୁବେଳେ ନିଅନ୍ତୁ ବାଧୁଧର, ମୁଁ ନ ମାଗୁଣୁ ପଠୋଉଚ୍ଚ କାହିଁକି ?” ତହିଁରୁ କାନ୍ଦି ବି ସେ ତା ପାଇଁ ସାଇତି ରଖିଥାନ୍ତି, ଆଉ ବୋଉ ତା ପାଇଁ ସମ୍ପାଦିଆସି ଘିଅ, ବଡ଼, ଚୁଡ଼ା, ପିଠା, ନଡ଼ିଆକୋରା, ମୁଆଁ, ନଡ଼ିଆ, ସଜନାହୁଁ । ତାପରେ ହଠାତ୍ ସେ ଟଳି ପଡ଼ିଲେ । ପ୍ରକୃତରେ ଅତି ହଠାତ୍ । ସକାଳେ ଗାଧୋଇ ସାରିଲେ, ପୁଜା କରି ସାରିଲେ । କହିଲେ, “ଦେହଟା କେମିତି ଲଗୁଛି, ଆରେ, ଆରେ, ଜୟରାମ୍” ଆଉ ନାହିଁ ।

ବିନୋଦ ଶୁଣିଥିଲା ତା ବୋଉଠୁ ।

ଏମିତି ମାଘମାସ ଶେଷାଶେଷି । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଖଲାରେ ଧାନ ବେଙ୍ଗଲା ପଡ଼ୁଥାଏ, କାହା କାହା ଦାଣ୍ଡରେ ଧାନ ଶୁଖୁଥାଏ ସେ କାଉ ଘରଚଟିଆ ବେଉଥାନ୍ତି । ଯାହା ବାରିରେ ବରକୋଳି ଗଛ ଥାଏ ପିଲୁଏ ଜମା ହୋଇ ଦେଲି ଫୋପଡ଼ି ପକାଇ

ବରକୋଳି ତୋଳୁଥାନ୍ତି । ସୋମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ଦେଉଳ ପାଖେ, ଏଠି ସେଠି ପୁରୁଷେ ଦେଉ ପୁରୁଷ ଉଷ୍ଣ ପୁରୁଣା ହୁଙ୍କା, ତାକୁ ବେଢ଼ି କେତଳା ବସ, କେତଳା ହୁଟି ମହକ ଚହଟୁଥାଏ । ପାଖରେ ଦଣ୍ଡାରେ କଣ୍ଢେଇକୋଳି ନେସି ହୋଇଥାଏ । ସକାଳର ସେ କୁହୁଡ଼ି, ତାରି ଭିତରୁ କଟାପରି ନାଲି ଗୋଲପ କଢ଼ପରି ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ, ତଳେ କାଳିଆ ପୋଖରି ପାଣି ଉପରେ ଭସେ ନାଲି କର୍ଦ୍ଦି ।

ବିନୋଦ ଭାବୁଥାଏ,—ପୁରୁଣା, ସବୁ ପୁରୁଣା,—କେଉଁ କାଳର ସେ ପଥର ଦେଉଳ, କେଉଁ କାଳର ସେ ହୁଙ୍କା, ସେ କେତଳା ବ, କେଉଁ କାଳର ସେ ଗା । ବିଲରେ ସାତଉଡ଼ଣୀ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପାଖେ ବାରପଣ ପୋତ ହୋଇ ଯେଉଁ ପୋଡ଼ା-ମାଟିର ଗୋଡ଼ାଗୁଡ଼ିକ ମିଳନ୍ତି ତାଙ୍କ ବସୁସ ବ କଳନା କରିହୁଏ ନାହିଁ । ସେମାନେ ସବୁକାଳେ ଅଛନ୍ତି । ଗୁଡ଼ୁ ଆଉ ସମସ୍ତ ପଡ଼ିଲେ ଆପଣା ଆପଣା ଜାଗାରେ ଠିକ୍ ଥିବେ । ମାଟିତଳେ ପରସ୍ତ ପରସ୍ତ ହୋଇ ଆସୁଛି ସେମିତି । କେତେକାଳ ଯାକେ କେତେ ତଳ ଯାକେ କିଏ କହିବ ? ତାର ବସୁସ ନାହିଁ ।

ସେମିତି ତା ବାପା । ସେମିତିଆ ଦିନରେ ଥରେ, ଗାଁକୁ ଗୁଲିଯାଇ ସେଠି ସେ ଥିଲା, ଦେଖିଛି, ଫାଉଡ଼ାରେ ହାଣି ହାଣି ଦୁଆରେ ସେ ରେଷେଇ ଘର ସଲଖେ ପଟାଳଟିଏ କରୁଥାନ୍ତି, କୋଣିଳା ଶାଗ ଗୁଣିବେ ବୋଲି, ଦେହରୁ ଝାଲ ଗମଗମ ବୋହୁଥାଏ । ବେଳ ନ’ଟା ଟପିଥିବ । ତା ବୋଉ ପାଟି କରୁଥାଏ “ଯେତେ ମନା-କଲେ କାହିଁକି ଝଡ଼େଇ ହଉଚ କହଲ ? ହଁ, ଝୁଙ୍କ ଧରିଚ, କୋଣିଳା ଶାଗ ଲଗେଇବ । ଆନ୍ତେ ଭଲ ସିଲଏ, ଗୋଟାଏ କଥା । ଆମର ତ ସଜନାଶାଗ କେରୁଏ ଛୁଣ୍ଡେଇ ଆଣିଲେ କାମ ଚଳିଲା, କାହାପାଇଁ ଏସବୁ ?” ହୁସୁଥାନ୍ତି । କହିଲେ, “ଦୟା ହଉଚ ତ ପାନ ଝଣ୍ଡେ ତଥ । ଦେଖ ଏସବୁ ବିଲଡି ବାଇଗଣ, ଫଳ ଲଦ ହେଇଛି, କେତେ ଛନଛନ୍ତିଆ ! ପୁଅ ଗଲବେଳେ ତ ଏଥିରୁ ପାଁସେର ପକେଇ ନବ । ବଜାରରୁ କଣି କଣି ଖାଉଥିବେ ସିନା, ଘର ଜିନିଷ, ସକ, ଗଛରୁ, ପାଇବେ କୋଉଠୁ ? ଏଠି କୋଣିଳା ବ ଛନଛନ୍ତିଆ ହେଇ ଠିଆ ହେବ, କାଳେ ସେତେବେଳେ ଆସିବେ, ପଣାଲ ଖାଇବେ ତ ! ଆରେ କେହି ନ ଝାଅ, ଗୋଟାଏ ଜିନିଷ ଉତୁକାଇଲେ କେଡ଼େ ସୁଖ ଲାଗେ !”

“ଆପଣ ଗୁଡ଼ୁ ବାପା, ମୁଁ ହାଣିଦିଏଁ,—”

“ଆରେ ତମମାନଙ୍କର ସବୁ ଅଭ୍ୟାସ ନ ଥିବ, ହାତ ବଧେଇବ । ଘୃଣ କାମ ସେମିତି । ଡୋର ବେଳ ବା କାହିଁ । କାଲି ସକାଳୁ ତ ଗୁଲିଯିବୁ ।”

ମରିବାକୁ ଦୁଇ ଦିନ ବର୍ଷ ଥାଏ ।

ତାଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲେ ବିନୋଦର ମନେ ପଡ଼େ, ଜଣେ ସ୍ବାବଲମ୍ବୀ ସ୍ବାଧୀନ ମଣିଷ, ନିଜ ମତରେ ଚଳେ, ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ଠିଆହୁଏ, ସିଧାବାଟରେ ଯାଏ, ତାର ଲଳରୁ ନାହିଁ କି ହାଣ୍ଡି ପାଇଁ ନାହିଁ କି ଦକା ନାହିଁ । ସେ ଯେତକ ପାରିଛି, କରୁଛି, ଯାହା ନ କରୁଛି ସେଥିପାଇଁ ତାର ଦୁଃଖ ନାହିଁ । ମୁହଁରେ ହସ, କଥା କହିଲେ ପଦେ ପଦେକେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହସ ଉଠୁଯାଏ, କିନ୍ତୁ ରୋକ୍‌ଠୋକ୍ ନିଜ ମତାମତ କହେ, ରୁଁ ପୁଁ ନାହିଁ ।

ଗୋଟିଏ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜ୍ୟରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ବଡ଼ ପ୍ରଶାସନିକ କର୍ମଚାରୀ । ରାଜା ପ୍ରଜା ଉଭୟଆଡ଼ୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଆଦର ପାଉଥିଲେ, ଉଭୟେ ତାଙ୍କ ପରମର୍ଶ ଚେତୁ ଥିଲେ । ଘୋଡ଼ାରେ ଚଢ଼ି, ପାଦରେ ଚାଲି, ବଣ ପର୍ବତ ମାଡ଼ି ସେ ନିଷ୍ଠାପର ନିରାଳସ ଭାବେ ଗଡ଼ କରୁଥିଲେ, ଲୋକଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ବୁଝୁଥିଲେ, ଦୁଃଖ ଅଭିଯୋଗ ମେଣ୍ଟାଉଥିଲେ, ନ୍ୟାୟ ଦେଉଥିଲେ, ଫେରିଆସି ନାନା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ରାଜା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଯେତକ ବେତନ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାଉଣ୍ଡ ଖର୍ଚ୍ଚ ଦେଇଥିଲେ ତହିଁରୁ ଅଧିକା ସେ କେବେ ନେଉ ନ ଥିଲେ, ନିଜ ଆୟରୁ ଗୋଟିଏ ଭାଗ ଦୁଃଖୀ ଦରିଦ୍ରଙ୍କ ସେବା ଲାଗି ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ଦେଉଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଚଳଣି ଥିଲା ସରଳ ସାଦାସିଧା ।

ସେଠି ରାଜା ତାଙ୍କୁ କେତେ ଖଣ୍ଡି ଗା ଦେବାକୁ ବୁଝୁଥିଲେ । ସେ ନେବାକୁ ମନା କରୁଥିଲେ, କହିଥିଲେ, “ଗାଁ ତ ମୋର ଅଛି, ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କ ବାସସ୍ଥଳୀ, ଆପଣ କାମ ଦେଇଛନ୍ତି, ଖାଇବାକୁ ମିଳୁଛି, ସେତକ ଯଥେଷ୍ଟ ।”

କେତେ ଲୋଗ ଲୋକ କହିଥିଲେ, “ସ୍ବେ ଓଲୁ, ସ୍ବେ ବେଡ଼ା; ସ୍ବେ କଳିଯୁଗରେ ଧର୍ମଯୁକ୍ତେଷୁ ସୁଆଙ୍ଗ କରୁଛନ୍ତି ।”

କିନ୍ତୁ ଲୋକେ କହୁଥିଲେ “ସ୍ବେ ଧର୍ମାୟା, ସ୍ବେ ସାଧୁପୁରୁଷ ।” ଗୁଣଆଡ଼େ ଜୟ ଜୟକାର ।

ସେଠି ଅନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀମାନେ ତାଙ୍କ ନିଜ ଦହାତ ଡେଇଁ ଆଗକୁ ଗୁରୁ ପୁରୁଷଙ୍କ ପାଇଁ ଧନ ଓଟାର ଲାଗିଥିଲେ, ସେମାନେ କହନ୍ତି ଅନ୍ଧାର ମୂଲୁକ ସେ, କନ୍ଧ ଅନ୍ଧ, ରଜା ଗୋଜା, ସେ ବାଗ ଜାଣିଛି ସେ ସବୁ ପାଇବ । କିନ୍ତୁ ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ଯେମିତି ସେମିତି ।

ଗଡ଼ରେ ଥିଲାବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ତାଙ୍କ ରାଜକୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକରି ଘରେ ମନଶୁଣିରେ ସେ ବାରିବଗିରୁ କରନ୍ତି, ଫଳେ କୋଡ଼ି ହାଣ୍ଡି, ବହୁ ପଡ଼ନ୍ତି, ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚ ସାତୋଟି ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ, ଜଣେ ଗୁଡ଼ାଆ, ମିଠେଇ ଦୋକାନ ଥାଏ, ଜଣେ ମାଲି, ଫୁଲକରେ ଚକେ,

ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ, ଧୂଳି ଚିନିକଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମରୁ ଶୁଦ୍ଧ । ସେମାନଙ୍କର ମନ ମିଳୁଥିଲା, ସାହା
ଘରେ ଯେତେବେଳେ ହେଲେ ଏକାଠି ହେଉଥିଲେ, ଗପୁଥିଲେ, ସେମାନେ ଗୀତା,
ଚଣ୍ଡୀ, ଭାଗବତ, ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତରୁ କେତେବେଳେ କଣ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ,
ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆଲୋଚନା, ମଣିଷର ଚରିତ୍ର ଆଚରଣ ଆଦିରେ ଉନ୍ନତ ବିଷୟରେ
ଆଲୋଚନା, ତାଙ୍କ ଗପରେ ଏହିପରି ବିଷୟ ସବୁ ପଡୁଥିଲା । ଘରେ ସେ କବାଟକଲି
ତାଙ୍କର ଏକୃଷ୍ଟିଆ କଥା ସକାଳେ ସଞ୍ଜେ ଘଣ୍ଟାଏ ସାକେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । କେବେ
କେଉଁ ଦିଅଁ ଦର୍ଶନପାଇଁ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସବୁଦିନେ ଅନ୍ତତଃ ପାଞ୍ଚଜଣ ଗରିବ
ଲୋକଙ୍କୁ ସେ ଡାକି ଖାଇବାକୁ ଦେଉଥିଲେ, କେଉଁଦିନ ବା ପରୁଣ ଶହେ
ଖୁଆଉଥିଲେ ।

ବୁଢ଼ା ରଜା ମରଗଲେ । ତାଙ୍କ ବଡ଼ପୁଅ ରାଜା ହେଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ପରି
ମର୍ଦ୍ଦିଆ ନ ଥିଲେ କି ନୈଷ୍ଠିକ ନ ଥିଲେ, ରଜାପିଲାଙ୍କ କଲେଜ୍‌ରେ ପଢ଼ି ପାଣ୍ଡୁ
କରିଥିଲେ, ସାହେବା ଖାଇବା, ପିଇବା, ପୋଷାକ, ଚଳଣି, ଖେଳ, ଶୁଦମାତ, ଠାଣି,
ହାକିମାତ, ସବୁଥିରେ ପାଣ୍ଡୁ କରି ସାରିଥିଲେ, ବଲ୍‌ବତ ବ ବୁଲି ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କର
ସିନା ଗୋଟିଏ ଟ୍ରେଟିଆ ରାଜ୍ୟ, ଦରିଦ୍ର ପ୍ରଜା, ବଣପାହାଡ଼ ବାଘରୁ ଦେଶ, ତେଣୁ
ରାଜକୋଷ ପାଇଁ ଆୟ କମ୍, ତାଙ୍କର ପଣ୍ଡିତ ମୁହଁ ଆଖିଦୋଟି କିନ୍ତୁ ବଡ଼ବଡ଼, ନାନା
ଆକାଂକ୍ଷାରେ ଦାଉଦାଉ, ସେ ଲେଡ଼ିଲେ ଯେ ପ୍ରଜାଏ ସାହା ମନ ତା' କରିନ୍ତୁ,
ରାଜକୋଷର ବାର୍ଷିକ ଆୟ ଆଗରୁ ଅନ୍ତତଃ ପାଞ୍ଚଗୁଣ ବଢ଼ୁ, ତା ହେଲେ ସେ ବଡ଼ବଡ଼
ସହରରେ ରହି ବଡ଼ବଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଗହଣରେ ଟେକ ଦେଖାଇ ବସାଉଠା କରିପାରିବେ,
ନିଜ ରାଜ୍ୟ ବାହାରେ କେଉଁଠି ବଦାନ୍ୟତା ଦେଖାଇ ଆଉ କେଉଁଠି କେଉଁଥିରେ ପଇସା
ଉଡ଼ାଇ ସେହି ଲୋକଗହଳି ବଡ଼ ବଡ଼ ସହରରେ ବାହାଦୁରୀ ପାଇ ପାରିବେ, ସେଠି
ଖବରକାଗଜରେ ତାଙ୍କ ଫଟୋ ବାହାରୁଥିବ, ବଡ଼ବଡ଼ ସଭାରେ ବଡ଼ବଡ଼ ଲୋକ ତାଙ୍କ
ପ୍ରଶଂସା ଗାଉଥିବେ, କେତେ ଅନୁଷ୍ଠାନର ବଡ଼ ବଡ଼ କୋଠା କାନ୍ଥରେ ଶଙ୍ଖମଲମଲ
ପଥର ଉପରେ ତାଙ୍କ ନାଁ ଖୋଲା ହୋଇ ଅଙ୍କା ହୋଇ ରହିବ, ଯେ ପଢ଼ିବାକୁ ମନ
କରିବ ପାଖକୁ ଗଲେ ଅନେଇଲେ ପଢ଼ିବ । ରାଜାର ନାଁ ଡାକ୍ ହେବ, ତାଙ୍କ
ରାଜ୍ୟପାଇଁ ସେ କଣ ବଡ଼ କଥା ନୁହେଁ ? ପ୍ରଜାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସେ କଣ ଗୌରବ ନୁହେଁ ?
“ନା କଣ କହୁଛନ୍ତି ଦାସବାବୁ । ଆପଣ ବି ତ ଜଣେ ଜାଣିବା ଲୋକ ।”

“ମହାରାଜାଙ୍କ ନିଷ୍ଠି ଉପରେ ମୋ ମତ କାହାର ଲେଡ଼ା ଆଇ ? ସ୍ବୟଂ
ଦେବାନ୍ ସାହେବ୍ ଅଛନ୍ତି ।”

“ଲୋକଙ୍କୁ ଆପଣମାନେ ତ ଯାଇ ବୁଝେଇବେ । ଦବାକୁ ମରିବାକୁ ତ କେହି ଶୁଣୁ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କାମଟା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ତ ? ମୁଁ ଜାଣେ ଆପଣଙ୍କ କଥାରେ ଲୋକଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି, ଆପଣ ବୁଝେଇ ଦେଲେ ଲୋକେ ବୁଝିବେ ।”

“ଯଦି ମୋ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ିଲେ ତେବେ ମୁଁ କହୁବି, ମହାରାଜା,—ଆମେ ସବୁ ହେଲୁ ପୁରୁଣାକାଳିଆ ମଣିଷ, ଆମ ଦେଶରେ ଯେମିତି ପୁରାବଧି ଚଳି ଆସିଛି ସେମିତି କଥା ମୁଁ କହୁବି, ଲୋକେ ବି ସେଇଆ ବୁଝନ୍ତି । ଅସଲ ଖର୍ଚ୍ଚି ହେଲା ଧର୍ମଖର୍ଚ୍ଚି । ରାଜାଙ୍କ ପାଇଁ ଅସଲ ଧର୍ମ ହେଲା ପ୍ରଜାପାଳନ, ପ୍ରଜାଙ୍କ ହୃଦ ପ୍ରଜାଙ୍କ ସୁଖଶାନ୍ତି ପାଇଁ ରାଜା ସବୁ କରିନ୍ତି, ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ନିଜକୁ ବି ଆହୁତି ଦେଇ ଦେଇ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଆନ୍ତି । ପ୍ରଜା ଆଶା କରିଛନ୍ତି ନୂଆ ମହାରାଜା ଏଡ଼େ ଭଲଚିତ୍ତ, ଏତେ ଗୁଣରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ, ସେ ପ୍ରଜାଙ୍କର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂର କରିବେ, ତାଙ୍କ ସୁଖ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଢ଼େଇବେ, ରାଜ୍ୟ ବାହାରେ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କଲେ ପ୍ରଜାଙ୍କର କିଛି ଉପକାର ହେବ ନାହିଁ କି ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଯାହା, ଆଉ କର ଭାର ସେମାନେ ବୋହୁ ପାରିବେ ନାହିଁ ।”

ନୂଆ ରାଜା ହସିଦେଲେ, କହିଲେ “ଆପଣମାନେ ବି ସେ ପୁରୁଣାକାଳିଆ ବାଗ ଗୁଡ଼ିକ, ଟିକିଏ ବାହାର ଦୁନିଆଁକୁ ଚାନ୍ତିନୁ । ହଁ ? ଖାଲି ଧରାବନ୍ଧା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଏଇଆ ହୁଏ, ଏଇଆ ହବ ନାହିଁ । ସବୁଠି ସେଇଆ, ପୁଣିଆ ଅଳସୁଆ ପ୍ରଜା, ନିଦୁଆ ନିଦୁଆ ମାଢ଼ା ମାଢ଼ା, ଦିନକ କାମକୁ ମାସେକେ ସାରିବେ, ନିକମା, କରମକୋଡ଼ି ଦଳ, ଉପୁଜେଇବେ ନାହିଁ ଖାଇବେ ନାହିଁ କି ଦେବେ ନାହିଁ, ଆଉ ତାଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ବୁଢ଼ା ବୁଢ଼ା ଲୋକେ !”

ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ମାସେ ନ ପୁରୁଣୁ କାମ ଗୁଡ଼ିକେଇ ଚାଲି ଆସିଲେ, ଆଉ ଗଲେ ନାହିଁ । କହିଲେ, “ରଜାକୁ ଧରମ ଗୁଡ଼ିକଣି, ଆଉ ମୋର ସେଠି କି କାମ ? କଂସର ଅମାତ୍ୟ ବୋଲେଇବି !”

ଆସିଲେ, ଗାଁରେ ବସିଲେ । କହିଲେ, “ସରକାର ଗୁକ୍ତି କରିଥିଲେ ପଞ୍ଚାବନ ବର୍ଷରେ ଫେନ୍ଦି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଅଠାବନ ପୁର ଅନ୍ଧାଧି ହେଲା । ରଜାଘର ଗୁକ୍ତି ବୋଲି ରହି ପାରିଥିଲା, ଅନ୍ଧାଧି ଫେନ୍ଦି ମିଳେ ନାହିଁ । ଯାହାହଉ, ସବୁଦିନେ ମଣିଷ ପର ଗୁକ୍ତି କିପରି ? ନିଜ ଗୁକ୍ତି କରିବ କେବେ ?” ବର୍ଷ ପରେ ବର୍ଷ ବିତଲା, ଗାଁରେ କିଛି ଶେଜଗାର ଧନୀ ଫାନ୍ଦ ପାରିଲେ ନାହିଁ, ଅଥବା ତେଣିକି ମନ ତାକିଲା ନାହିଁ । ମିଛ, ଟାଉଟରି, ଫିସାଦ,—ଏ ସବୁ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ବି ପଶେ ନାହିଁ । ଲୋକେ ପରାମର୍ଶ ନେବା ବାହାଦାରେ ଆସି କେତେ ପରାମର୍ଶ ଗାଇ ଦେଇ ଗଲେ, ସେ କହନ୍ତି,

“ଏମିତି ବି କିଏ କରେ ନା କଣ ?” ଲୋକେ ବୁଝିପାରିଲେ,—ଏଠୁ କିଛି ଝଡ଼େଇ ହେବ ନାହିଁ, ସେ କାହା କଥାରେ ପଡ଼ିବେ ନାହିଁ, କୌଣସି ପଟକୁ ଆଉକିବେ ନାହିଁ, କାହା ନାଁ କହି ଟିକାଇ କହିଲେ ବି ସେ କାନରେ ପୁରାନ୍ତି ନାହିଁ, ଆଉ ଲୋକେ ହତେଇ କହିବାକୁ ଆସିଲେ ନାହିଁ ।

“ନିକମା ସେ,” କେତେ ଲୋକ କହିଲେ, “ସ୍ବାଃ ଦେଇ କିଛି ହେବନାହିଁ । ଧର୍ମବକ ହୋଇ ବସିଥିବେ । ଗଡ଼ଜାତରେ କଣ କରୁଥିଲେ କେଜାଣି !”

“ଆଉ ପାରିଲପଣ କେତେଦିନ ରହନ୍ତା ? ବୁଢ଼ା ହେଲେଣି । ଏଣିକି ଗୁଲିତଳେ ବସି ମାଲା ଗଡ଼େଇବା କଥା,” ଏପରି ବି ଥୋକେ ଲୋକ କହିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦିନୁ ଦିନ ତାଙ୍କ ନାଁ ବ୍ୟାପିଲା, ବହୁତ ବହୁତ ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ମାନ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ଗ୍ରନ୍ଥା କରୁଥିଲେ, ଟିକିଏ କିଛି ହେଲେ ତାଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ୁଥିଲେ । କେତେବେଳେ ଗୁଲିତଳେ ବେଳେ ସେ ନିଜେ ବୁଲୁବୁଲୁ ସେ କେଉଁ ସାହରେ ଯାଇ ବସିପଡ଼ୁଥିଲେ, ସୁଖଦୁଃଖ ହେଉଥିଲେ, କେତେବେଳେ କାହାକୁ ସାନ୍ତାନ୍ତି ନା କାହାକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ସତ୍ତ୍ୱେ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥିଲେ ।

ବୋଉ କହେ, “ବୁଆ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶୁକୁରିଆଲି । କଣ ଦରକାର ?”

“ଟିକିଏ ସୁଖ ଦୁଃଖ ହେବା, ସେତିକି ତ ମଣିଷ ମଣିଷକୁ ଦିଏ ନାହିଁ, ଆଉ ଦେବ କଣ ? ଆହା, କଥା ଦିପଦ ଶୁଣିବାକୁ ମଣିଷ କେତେ ରଞ୍ଜିତ ହେଉଛି !”

“ଖାଲି ଅଲଣା କଥାରେ କାହା ପେଟ ପୂରେ ?”

ତା ବାପା ହସନ୍ତି, କହନ୍ତି, “ସଂସାରରେ କଥା ହିଁ ତ ସାର, ସେହି ବାଣୀ, ସରସ୍ୱତୀ, ଭଗବତ । ସେହି ଭୁଣ୍ଡ କଥା ହିଁ ନାମ, ସେହି ଓ କାର, ସେହି ନାଦ, ତହିଁରୁ ବିନ୍ଦୁ, ତହିଁରୁ ସବୁ ସୃଷ୍ଟି ।”

ବୋଉ କହେ, “ହଁ, ବାହାରିଲି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ।”

ବାପା ହସି ଦିଅନ୍ତି, କହନ୍ତି “କଣ ଏଡ଼େ ସହଜରେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ପାଇଗଲ ? ଭଲ ।”

ବିନୋଦ ତାଙ୍କୁ ମନେ ପକାଉଥାଏ ଆଉ ଭୁଆଁଥାଏ । ହସଖୁସି ହୋଇ ନିଶ୍ଚୟ ମଣିଷଟିଏ, କାହାର ଅନିଷ୍ଟ କରି ନାହାନ୍ତି, କାହାପାଖେ ହାତ ପଡ଼େଇ ନାହାନ୍ତି । କିଛି ସଂପାଦ ଗୁଡ଼ି ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ସେତେ କିଛି ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ବୋଲି ବିବରଣୀ ଲେଖା ଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ, କାହା ବସ୍ତ୍ରସ୍ୱରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ଜଣା ନ ଥିଲେ ବେଳେ ବେଳେ କେଉଁ ଚିହ୍ନା ଦୈନିକ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ତାଙ୍କ ମୁଖସମ୍ବାଦ ପ୍ରସିଦ୍ଧିକୁ ମନେକଲେ ଛପାନ୍ତି “ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧର୍ମପରାୟଣ ଥିଲେ ।”

କିନ୍ତୁ ସେ ‘ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧର୍ମପରାୟଣ’ ଥିଲେ ବୋଲି କେବେ ସେ ଭାବନାହିଁ
ଲେକେ ଧର୍ମକର୍ମ ବୋଲି ଯାହାକୁ କହନ୍ତି, ପୂଜକ-ପୁରୋହିତ-ଗୁରୁ ବାବାମାନେ
ବଖାଣୁଥିବା ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଓ ପଦ୍ଧତି, ସେ କେବେ କେବେ ତାଙ୍କ
ସମାଲୋଚନା କରି କଥା କହୁଥିଲେ ।

“ଠୁଣଠୁଣ ତାଢ଼ିତାଢ଼ି ଦୁମ୍ବଦୁମ୍ବ ବଜେଇବ ଯେ ଠାକୁର ଆସିବେ,
ଠୋ ଠୋ ତାଳି ପିଟିବ ଯେ ଠାକୁର ଆସିବେ, ଘୋ ଘା ପାଟିକଲେ ଠାକୁର ଆସିବେ,
ଥେଇ ଥେଇ ନାଚିଲେ ଠାକୁର ଆସିବେ, କାଢ଼ିକି ଆସିବେ ? ତାଙ୍କୁ ଏଗୁଡ଼ା ଭାରି
ଭଲ ଲାଗେ ବୋଲି ନା କଣ ? ଯଦି ଭଲଲାଗେ, କି ଠାକୁର ସେ, ଯେ ଏ ଅଗୁଡ଼ୁମ୍ବ
ବାଗୁଡ଼ୁମ୍ବ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗେ ? ତେବେ ମେଉଳି ଜଣକଠି ତମର କି କାମ ?
ପରମେଶ୍ୱର କଣ ଧାଇଁ ଆସିବେ ତମର ଏ ଅଶୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ଧାରଣ ଅଶୁଦ୍ଧ ଭାଷା ଏ କୁହୁଛି
ସ୍ୱର ସ୍ୱେ ପାଗଲ ପ୍ରଳାପ ଶୁଣିବାକୁ ନା ତମର ଏ ଖଇ ଦୋଟି ପାଟିରେ
ପକେଇବାକୁ ? ବିଶ୍ୱାସ ! କି ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି ତମଠି ? ନା ଗୁଡ଼ାଏ ଆଢ଼ିମିଶିଆ ସ୍ୱର୍ଥପର
ପର ହଂସକ ଆଶା ? କଣନା ଦୁନିଆଁ ପଛେ ଗଡ଼ି ମରୁ ଧୂମର କେବେ କେଉଁଥିରେ
ଉଣା ହେବନାହିଁ ।

ସୁଜା ଉଠି ବିଷୟରେ ବୋଉର ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କେତେଥର କେତେ କଳିଆ ।

ଯେମିତି ସେଥର । ବୋଉ ପୂଜା କରିବାକୁ ଆଣି ଥୋଇଲେ ଜଣେ ମୋଟା ପେଟା
ଦାଢ଼ିଆଙ୍କ ଛବି । ସେ ତା ପାଖେ ଆଣି ଥୋଇଲେ ଗୋଟାଏ ଠେଙ୍ଗା ଆକୁଆକୁହା
ଦେହ ଗୁଣ୍ଠା ଶୁଣା ପହଲ୍‌ମାନର ଛବି, ପଛଆଡ଼ର ଛବି, ଖାଲି ଦେହରେ କୌପୁଜା
ମାର ମାଂସପେଣୀ ସବୁ ଟାଙ୍କି ଟୋଲେଇ ପଛଆଡ଼ କରି ଠିଆ ହୋଇଛି ।

କହଲେ “ସ୍ୱାଙ୍କୁ ବି ଠାକୁର କି ବାବାବୋଲି ପୂଜା କରିପାର, ଗାଁନର
ମଙ୍ଗୋଲିୟା ସ୍ୱାଙ୍କ ଗର, ମୁସଲମାନ ହୋଇଥିବେ, ଆଉ ଅପଲ ମଙ୍ଗୋଲ୍ ଯେମିତି ଥାଲେ
ଚେଙ୍ଗିସ୍ ଖା, କି ତେମୁର୍ କି ବାବର୍ । ପୃଥିବୀଯାକରେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ପହଲ୍‌ମାନ
ସ୍ୱେ ମହାପୁରୁଷ, ଦେଖ କେଡ଼େ ଶକତି ଗଣ୍ଡି । ଏ ଛବିକୁ ଦେଖି ଥିଲେ କେତେବେଳେ
ନିଜ ମନ ତାକିବ, — ମଣିଷ ଦେହ ଯଦି ଏଡ଼ିକ ବଳୁଆ ହୋଇପାରୁଛି, ମୋ ଦେହରେ
ବି ମାଉଁସ ଲାଗୁ, ବଳପଣୁ । ମେଉଁଠୁ ହେଲେ ତୁମେ ତୁମ ନିଜ ଦେହର ଯନ୍ତ୍ର ନିଅନ୍ତୁ,
ଖାଦ୍ୟ ଖାଆନ୍ତୁ ଓଷଦ ଖାଆନ୍ତୁ ବିଶ୍ରାମ ନିଅନ୍ତୁ, ତୁମ ଦେହ ବି ଭଲ ରହନ୍ତୁ । ପଛ
ଆଡ଼ଟା ଦେଖୁଛ, ଯେମିତି ଦି ଦିଟା ଗୁଡ଼ିଆଘର କଡ଼େଇ ।”

ବୋଉ ଭାଗରେ ସେ ଛବିକୁ ଚିରି ଦେଲା । ପାଟିଢୁଣ୍ଡ କଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଉ
ଛଲେଇଲେ ନାହିଁ । ହସି ହସି ପଦାକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ବୋଉର ଧର୍ମ ବଶାୟରେ ସେ ବାଧା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । କହନ୍ତି, “ତମ ମନ ଯାହାକଲେ ଖୁସି ହେଉଛି ତା’ ଧୂମେ କର, ମୁଁ କାହିଁକି ନାହିଁ କରିବି ? ମୁଁ ଧାଲି ଚାହୁଁଥିଲି, ତୁମେ ନିଜେ ଟିକିଏ ବିଚାର ଖୋଲାନା, ଶାସ୍ତ୍ର ତ ସେଇଆ କହୁଛନ୍ତି । ଭାରି ଖୋଲି ବିଚାର ଥିଲା ଶାସ୍ତ୍ର ଧୂମରେ, ଯେତେବେଳେ ଉପଦେଶ, ଯେତେବେଳେ ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦର ସବୁ ସାର ଏକାଠି କରି ହେଲେ ଉପଦେଶ ଗାତା । ଅଜ୍ଞାନତା ଅବଦ୍ୟା, କୁହାୟାର, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଏଗୁଡ଼ାକ ଅବଦ୍ୟା । ଶାସ୍ତ୍ର କହୁଛନ୍ତି, ଯେଉଁ ଲୋକେ ଅବଦ୍ୟାକୁ ଉପାସନା କରନ୍ତି ସେମାନେ ସବୁ କଲିବଳି ଅନ୍ଧାର ତମୋଗୁଣ ଭିତରେ ଭାଁ ବୁଲୁଥାନ୍ତି । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସେ ଉପଦେଶ ଲୋକେ ଭୁଲିଗଲେ । ରଜା, ପୂଜକ, ଧନୀ, ସ୍ୱାର୍ଥନ୍ୱେଷୀ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ଲୋକେ ସବୁ ମେଢ଼ ବାନ୍ଧିଲେ, ଆପଣା ସ୍ୱାର୍ଥପାଇଁ ପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଗୁଡ଼ାଦେଇ ମନରୁ ତାହା ଧର୍ମ ବୋଲି ନାନା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଗଢ଼ିଲେ, ନ ମାନିଲେ ସ୍ତ୍ରୀ ହବ ତା ହବ ବୋଲି ନାନା କୋକୁଆଭୟ ଦିଆରି କଲେ, ଲୋକେ ତାଙ୍କର ଜାଲରେ ପଡ଼ିଲେ । ସେଇଥିପାଇଁ କହେଁ, “ସତ୍ୟକୁ ବୁଝ, ଅନ୍ଧାରରେ ପଶ ନାହିଁ ।”

ବୋଉ କହେ, “କହ ଯାହା ମନ ହଉଛି । ମୋର ଯାଉଛି ଶୁଣିବାକୁ ।”

ବିନୋଦ ମନେ ପକାଇଲା, ସେ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଲୋକେ ସେ ଯାହା କହୁଥିଲେ । କହୁଲେ, “ଭାରି ଖୁସି ହେଲି, ଏଇଥି ପାଇଁ ଯେ ଏଥର ତୁ ନାନା ବୁଝାବୁଝାକେ ଯେବା କରିବାକୁ ଆହୁରି ଆହୁରି କ୍ଷେପ ପାଇବୁ, ଲୋକଙ୍କ ଉପକାର କରିବୁ । କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କଠାରୁ କି ଆଉ କାହାଠାରୁ କିଛି ପାଇବୁ ବୋଲି ଆଶା ରଖିବୁ ନାହିଁ, ରଖିଲେ, ତୋ କାମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରହିବ ନାହିଁ, ନିଜର ବ ଅଧ୍ୟାପତନ ହେବ । ତୋ ହାତକୁ କିଛି କ୍ଷମତା ଆସିବ, କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖିଥିବୁ, ସେଇଟା ତୋ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ସେଇଟା ସେ କାମର ସୁବିଧା କରିବା ପାଇଁ । କେବେ ଭାବୁବୁ ନାହିଁ ଯେ ଶୁଣିବୁ ତୋ ଜୀବନର ସବୁ, ମନେ ରଖିଥିବୁ ଶୁଣିବୁ ତାଲଗଛ ଗୁଡ଼ିକ, ଆଜି ଅଛି, କାଲିକି ନ ଥିବ । ଶୁଣିବୁରେ ରହିବାକୁ ଯଦି କେବେ ତୋ ବିବେକ ନାପସନ୍ଦ କରିବ, ଲାଗିବ ଯେ ତୋ ମଣିଷପଣିଆକୁ ଜଳାଞ୍ଜଳି ନ ଦେଲେ ସେ ଶୁଣିବୁ କରିହେବ ନାହିଁ, ତାକୁ ଦିଅୁ ଗୁଡ଼ିକ ଡରୁ ନାହିଁ । ଯାହାର ଆସନ୍ତ ବଡ଼େ ତାର ସାହସ କମେ, ଲୋକେ ଆଖିକୁ ପରଦା ଗୋଛା ଖାଆନ୍ତି ପୁଣି ତା ଗୋଡ଼ ଦିଆନ୍ତି । ମଣିଷ ହୋଇ ରଇଥା, ସେଇଆ ମୁଁ ବୁଝେ, ତୋଠାରୁ ଅନ୍ୟ କିଛି ଲୋକେ ନାହିଁ ।”

ଆଉ କେତେବେଳେ ସେ କହୁଥିଲେ,—“ମଣିଷ କେତେ ଅଳ୍ପ ସତେ ! ଏ ପାଖେ ଭାଗ୍ୟ ଭାଗ୍ୟ କହେ, ପଣ୍ଡିତ ପଣ୍ଡିତ କହେ ଭାଗ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଆସେ ସେଇଆ ହୁଏ, ସେତିକି ମିଳେ, ସେତିକି ଦିନ ରହେ । ଆଉ ପାଖେ କଣ କରେ : ଧୂମ

ପାଇଲ ବେଳେ ଭାବେ “ସେ ସବୁଦିନେ ଥିବ,” ବଡ଼ତ ହେଲେ ଭାବେ, “ସେ ମୋର ପାରିଲ ପଣ ।” ଦୁଃଖ ପାଇଲେ ବୋବାଏ, ଗାଢ଼ରୁଲେ, —“ମୁଁ ମଲି ।” ଏ ପାଖେ ଭୁଣ୍ଡରେ କହେ “ସଂସାରରେ କିଛି ଚରକାଳକୁ ରହେ ନାହିଁ, କେତେବେଳେ ଭୁଞ୍ଜିବ ସବୁ ଓଲଟି ପଡ଼ିବ ଜଣାନାହିଁ, ଏମିତି କାଳକାଳକେ ହୋଇ ଆସିଛି । ସେ ପାଖେ ଟିକିଏ କିଛି ଷଡ଼ି ପଡ଼ିଲେ ତା’ଠିଁ ହା’ ପଣିଯାଏ, ଦଶଦଶ ଅଛାର !”

ସେ ବଡ଼ଲୋକ ପରି ଚଳୁଥିଲେ, ବିନୋଦର ମନେପଡ଼େ, ସେତେବେଳେ ଘରେ ତଳ ଗୁରୁ ଗୁରୁର, ପଦାରେ ପଲପଲ ଗୁହାରିଆ ଗୋଡ଼ାଣିଆ । ଆଉ ମନେପଡ଼େ ସେ ଗୁରୁ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ଆସିଲେ, ଘରେ ଗରବ ହୋଇ ରହିଲେ । ଗୁରୁଗିରେ ଥିଲାବେଳେ ଗୁରୁ ଝିଅକୁ ବିଭା ଦେଇଥିଲେ । ଘରେ ବସିଲା ବେଳେ ବି ବିକଷାଣି ହୋଇ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଝିଅକୁ ବିଭାଦେଲେ । ପୁଅର ପଡ଼ା ଖର୍ଚ୍ଚ ବି ଭୁଲାଇବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ କେବେ ଦେଖିନାହିଁ ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ଲାଗି ସେ ବିଚଳିତ ହେବା ଭଳି “ଭୁ ଚନ୍ଦ୍ରା କରନା, ଯେମିତି ହେଉ ଆମର ଚଳୁଛି ଚଳୁଥିବ,” ସେ କହନ୍ତି ।

ଖାଲି ଦେହ, ପିନ୍ଧୁଥିବେ ଖଣ୍ଡେ ଚରାଫଟା,—ଯେତେ ଚରା ବୋଉ ତାକୁସବୁ ବିପ୍ରମାଳିଆ କରି ସିଲେଇ କରି ଦେଇଥାଏ, କଦଳୀ ଖାରରେ ସିଝେଇ ସଫାକରେ,—ପାଚିଲା ପୁରୁଣା ଗାମୁଛା ଖଣ୍ଡିକ ବାଁ କାନ୍ଧରେ ପଡ଼ୁଥିବ,—ଝାଳ ପୋଛିବାକୁ ପାଣି ପୋଛିବାକୁ ସେହି ରୁମାଲ, ଖରା କାଟିଲେ ମୁଣ୍ଡରେ ପକେଇବାକୁ ସେହି ଆଛାଦନ, ପଦାରୁ କିଛି ଜିନିଷ ବାନ୍ଧାଣିବାକୁ ସେହି ମୁଣି ବୁଲୁଲି କାମ କରେ,—ପଟାପରି ପେଟ, ହସିଲାପରି ଓଠର ଗାଲର ଭାଙ୍ଗ, କପାଳ ଚକ୍ଚକ୍,—ସବୁଦିନେ ଦମ୍ଭିଲା, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ।

ଦଶିଯାଉଛି,—ସେ ବସିଛନ୍ତି, ଗାଁ ନଈ ବନ୍ଧ ଉପରେ, ଝଙ୍କା ଓଡ଼ଗଛ ଗୁରୁତଳେ, ତାଳରେ ବସିଛନ୍ତି ଆଠ ଦଶକଣ ଗାଁ ଲୋକ । ସେଇଟା ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବସିବା ଜାଗା, ପିଠିଆଡ଼େ ଗାଁର ଘର କେତୋଟି, ଗୋଟିଏ ତାଙ୍କ ନିଜର, କଦଳୀ ନଡ଼ିଆଠୁଁ ଦେବଦାରୁଯାକେ ନାନା ପତ୍ରନରେ ଗଛମାନଙ୍କ ଅଗ, ସାମ୍ନାରେ ନଈ କଣ୍ଠିଆ, ସେଠି ଛଡ଼ାଛଡ଼ାରେ ଦି ମେଞ୍ଚା ତୋଟା, ଆଗରେ କେତେ କାଲର ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଓଡ଼ଗଛ, କଣ୍ଠିଆ ଛଣ୍ଡିଛ, ଦିପୁରୁଷ ଗହର ଖାଲ ହୋଇ ଅଧ ମାଇଲିଏ ଯାଏ ନଈବାଲି, ସେଉଁଠୁ ନଈଧାର, ଏ ବନ୍ଧରୁ ସେ ବାଲିକ ପାଣି ଦିଶେନାହିଁ, ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ଗୁଲିଯାଏ ଦୂରରେ ଆରପାଖ ଅତଡ଼ା ଉପରର ଅଛାର ତୋଟାମାଳ ଧାରକୁ । ସେହି ଆଡ଼କୁ ନିରାଧାର ଶୂନ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ ଆଡ଼କୁ ସେ ଅନାଇଁ ବସିଥାନ୍ତି, ମଝିରେ ମଝିରେ କଥା କହୁଥାନ୍ତି—

“ସତକୁ ଗୁଡ଼ି ନାହିଁ, ସତରେ ଚଳ, ତାହେଲେ ଜାଣି ସବୁ ପାଇଗଲ, ମଣିଷ ଜନ୍ମ ସାର୍ଥକ କଲ, ଆଉ ବଳକା କଣ ଅଛି ? ଭଣ୍ଡର ତ ସବୁଠି ସମସ୍ତଙ୍କ ଭିତରେ, ସେହି ଏକ ବ୍ରହ୍ମ । ଦୁଃଖୀ ନାହିଁ । ଭୂମ ଭିତରେ, ଭୂମ ବାହାରେ । ସତ୍ୟ ସେ ଭଣ୍ଡର ସେ, ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସତ୍ୟ ନାହିଁ । ମଣିଷ ନିଜକୁ ଯେତେବେଳେ ଚିହ୍ନି ପାରିବ, ଜାଣିବ ସେ ନିଜେ ସତ୍ୟ, ସେ ନିଜେ ଭଣ୍ଡର, ତୁମେ ଆମେ ସେଭଳି ହେବାକୁ ବହୁତ ଅଭ୍ୟାସ ବହୁତ ବେଳ ଲାଗିବ, ସମସ୍ତେ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ସେହି ସତ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଧ୍ୟାନ ରଖି ସେଇବାଗରେ କାମ କରୁଥିଲେ ପ୍ରତି ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରଭାସ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭଗବାନଙ୍କ ପୂଜା ଗୁଲିଥିବ, ଅନ୍ୟପୂଜା ଦରକାର ନାହିଁ ।

ସେହି ସତଟି କଣ ? ଯାହା କହିବା ସତ କହିବା, ଖାଲି ଏତିକି ? ଲୋଭ କରିବା, ଗ୍ରେସ କରିବା, ପରକୁ କଷ୍ଟ ଦେବା, ପର ମନ୍ଦ ପାହୁବା, ଯେ ପଶୁରିଲେ ସତ କହିବା, ଏଇଆ କଲେ କହିବେ ସତରେ ଚଳୁଛି ?

ନା ।

ସତ ତ କହିବ ହଁ, ମିଛ ନୁହେଁ । ପରକୁ ସତ କହିବ ସେତିକି ନୁହେଁ, ନିଜଠି ବ ସତ ରଖିବ, ଯାହା ମନରେ ଭାବିବ, ତା ବୁଣ୍ଡରେ କହିବ, ତା କାମରେ କରିବ ।

ଖାଲି ଏତିକି ନୁହେଁ । ସତରେ ଚଳିବା ମାନେ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୁଣକୁ ଅର୍ଜିବା, ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୁଣକୁ ଖୋଇକୁ ଗୁଡ଼ିବା । ଆଗେ ଦେଖ ଏ ଦେହକୁ ସମସ୍ତେ ଆମେ ଭାବୁଥାଉଁ କହୁଥାଉଁ ‘ମୁଁ’ ବୋଲି, ସେଉଁ, ମୋର ତୋର ତାର ବୋଲି ଧାରଣା । ଯେତେବେଳେଯାଏ ଦେହଟା ମୁଁ, କି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠୁଁ ଭିନ୍ନ ଅଲଗା ମୁଁ ବୋଲି ଧାରଣାଟା ଥିବ, ସେତେବେଳେଯାକେ ସତରେ ଚଳିବା ହୋଇନାହିଁ, କାହିଁକି ନାଁ ସେ ଧାରଣାଟାର ଭୁଲ । ମିଛ । ସବୁଠି ଏକ ‘ମୁଁ’ ସେ ଭଗବାନ । ନାନା ଦେହ ଖାଲି ନାନା ଘଟ, ସବୁ ଘଟ ଚୂନା ହେବ, ମୁଁ ତ ସେ, ଭଗବାନ ମୋର କି ମୁଖ, କି ଦୁଃଖ କି ଶଙ୍ଖା ? ଦେହଟା ଚୂନା ହେବାଟା କେହି ଅଟକେଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ପ୍ରାଣୀ ମରେ, ଜନ୍ମଣ ଭଙ୍ଗେ, ହଜେ, ଯେତେ ଯାହା ଦେଖୁଛୁ ସବୁ ଦିନେ ଧୂସ ହୋଇଥିବ, ଯୋଉଟା ସେତେବେଳେ । ପ୍ରକୃତର ନିୟମ ସେଇଆ । କୋଉଟା ଭାଙ୍ଗିଲି ହଜିଲି ଗଲି କି ମଲି ବୋଲି ଶୋକ କଣ ଚିନ୍ତା କଣ ? ଦିନେ ତ ଯାଇଥାନ୍ତା ।

‘ମୁଁ’ ବୋଲି ତ କିଛି ନାହିଁ, ସବୁ ଭଗବାନ, ତାହେଲେ କୋଉଥିକି କାମନା କରିବାକୁ ମୁଁ କିଏ ? ଅଥଚ ନାନା କାମନା ସବୁବେଳେ ଆମଠି ଭର୍ତ୍ତିହୋଇ ରହୁଛି, ସେଥିପାଇଁ ମୁଣ୍ଡରେ ପୋକ କାମୁଡ଼ୁଛି । କାମନା ଅଛି ବୋଲି ସେଇଟାରେ ଟିକିଏ

ଅତୁଆ ଲାଗିଲେ ଫୋଧ ଚାଲି ଆସୁଛି, ସେଉଁ ବୁଦ୍ଧି ବଣା ହେଉଛି । ମୁଁ ଏ ଦେହ ବୋଲି ଅହଂକାର, କାମ, ଫୋଧ ତଳହେଁ ମିଶି ଭ୍ରାନ୍ତି । ସେ ଭ୍ରାନ୍ତି ଥିବାଯାକେ ସତ ବାଟରେ ତେମେ ଚାଲିନା, ଖାଲି କହିଦେଲେ ହେବ । ଏଇଟା ପ୍ରକୃତରେ କଣ, କାହିଁକି, ଏମିତି ନିଜ ଇଚ୍ଛା, ନିଜ କାମନା, ନିଜ ଫୋଧ, ଭୟ, ଶୋକ ବିଷୟରେ ନିଜ ମନକୁ ମନ ଭାବି ତା ମୂଳକୁ ଖୋଜିଲେ ଥିବା ସେ ଭ୍ରାନ୍ତି କଟିବ, ନଇଲେ କେମିତି ଆଉ ?

ଯାହା ଭାବୁଛ, ଯାହା କହୁଛ, ଭୋଗ କରୁଛ, କାମ କରୁଛ, “ଏଥିରେ ପରମେଶ୍ୱର ଖୁସି ହେବେ” ବୋଲି ଚେତ ରହି କରିବ,— ସତରେ ଚଳିବା ବାଗ ସେହିପରି ।

ନିଜଠିକ୍ ମଳ ସଫା ନ ହେବାଯାଏ ସତ ବାଟକୁ ଧରିବା ଅସମ୍ଭବ, ଖାଲି ମିଛ ମାୟାରେ ଭ୍ରାନ୍ତିରେ ଅନ୍ଧାରରେ ଭ୍ରମଣେଇ, ଦୁଃଖ ଭୋଗୁଥିବ, ଶାନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକେ ଯେମିତି ଭ୍ରମଣେଇ ବୋଲି କଣ ଅନ୍ଧାରଟାକୁ ଆଲୁଅ କହିବା ? ନାହିଁ ।

ମନ କଣ ତାକୁ ମନେ ରଖିବା ଦରକାର । “ସ୍ୱେ କିନ୍ତୁ ନୁହେଁ”, “ଏମିତି ହୋଇଥାଏ” ବୋଲି ଚଳେଇନେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ଦୋଷଥିଲେ ସବୁ ସତ ଉଣ୍ଡୁର । ଅମୃତ ହାଣ୍ଡିଏ, ବିଷ କଣିକାଏ । ‘ଫୋଧ’ ତ ବୁଝୁଛି, ମାର୍-ପିଟ୍ ଗାଲି-ଗୁଲିକ୍ ଯେ କିନ୍ତୁ ନ କହି ଶୁଣରେ ଗରଗର ହେବା, କି ଶୁଣରେ ରୁଷିବା, ସବୁ ଫୋଧ । ‘କାମ’ ତ ବୁଝୁଛି, କାମନା ମାତେ, ତେବେ ସାଧାରଣ ଅର୍ଥରେ ସେଇଟା ମାଜିପିଜାତି ପ୍ରତି । କାର୍ଯ୍ୟରେ କିନ୍ତୁ ନ କଲେ, ନ ଅନେଇଲେ କି କଥା ନ କହିଲେ କଣ ‘କାମ’ ନାହିଁ ବୋଲି କହିହେବ ? ମନ ଭିତରେ ଆସୁଛି ଆସିଗଲେ ହିଁ ‘କାମ’ ଆସିଗଲା । ମୋଁଥୁନ ଆଠ ପ୍ରକାର । କୋଉ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ସଙ୍ଗେ ସହବାସ କରିବା ତ ମୋଁଥୁନ, କିନ୍ତୁ ସେତିକି ନୁହେଁ । ମାଜିକନିଆକୁ ମନେପକାଇବା, ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ କଥାଭାଷା ହେବା, ତାଙ୍କୁ ଚୁଇଁବା, ଅନେଇବା, ଏକୂଟିଆ ହୋଇ ତାଙ୍କ ମଞ୍ଚରେ କଥାଭାଷା ହେବା, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ପର୍କ ରଖିବାକୁ ମନରେ ଇଚ୍ଛା ରଖିବା, ସେଥିପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକରିବା, ସ୍ୱେ ସାତପ୍ରକାରଯାକ ନି ମୋଁଥୁନ । ତାକୁ ହୁଅନ୍ତୁ ।

‘ଲୋଭ’ ବି ଦୋଷ । କଣ କରିବା ଉଚିତ କଣ ଅନୁଚିତ ଏଇଟା ବିବେକ ପ୍ରକାରେ ଯେତେବେଳେ ତେମେ ଭାବି ନ ପାରିଲ, ତମର ମନର ସେଇ ଅବସ୍ଥାଟା ହେଲା ‘ମୋହ’ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଦୋଷ ସେ, ଯାହା କହନ୍ତି—ସେତେବେଳେ କାଣ୍ଡଜାନ ରହେ ନାହିଁ । ଆଉ ଗୋଟାଏ ଦୋଷ ହେଲା ‘ଅକୃପା’, ଦୟା ନ ଥିବ ।

ନିଜକୁ ବଡ଼ ବୋଲି ମଣିବା, ମନ ଭିତରେ ସେ ଗର୍ବ, ଗର୍ଭ, ସେ ଦୋଷ ନା ‘ମାନ’ । କୌଣସି ପ୍ରିୟ ଜନିତ ଶୁଭିଚ୍ଛା କି ନଷ୍ଟ ହେଲା, କି କେହି ଶୁଭିଚ୍ଛା କି ମରଗଲା, ସେଥିପାଇଁ କନ୍ଦାବୋବା କରିବା, ଚନ୍ଦ୍ରା କରିବା, ମନ ଭିତରେ ଭିତରେ ଦୁଃଖ କରିବା, ସେ ବି ଦୋଷ, ତା ନାଁ ‘ଶୋକ’ । ଦେଖିବା, ଶୁଣିବା, ଚାହିଁବା, କୁହୁବା, କି ଯୋଗୁଁ ବସ୍ତୁରେ ହେଉ, କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ଭେଗ କରିବାକୁ ମନ କରିବା, ତା ବି ଦୋଷ, ତା ନାଁ ‘ମୃଦ୍ଧା’ । ପରର ସମ୍ପତ୍ତି ଦେଖିଲେ ସହ ନ ପାରିବା, ସେ ଦୋଷ ନାଁ ‘ଇର୍ଷ୍ୟା’ । ପରର ଭଲଗୁଣ ଥିଲେ ତାକୁ ସହ ନ ପାରିବା ନଇଲେ ତା ଦୋଷ ଖୋଜିବା, ସେ ଦୋଷଟା ‘ଅସୂୟା’ । ପରର ଭଲ ଗୁଣ ଦେଖିଲେ ତାକୁ ଗୁଣା କରିବା, ନଇଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଲୁଚେଇ ଦେବା, ସେ ଦୋଷଟା ‘ନୁଗୁପ୍ତ୍ୟା’ । ମନଟା ସବୁବେଳେ ଭେଗ ପଛରେ ଧାଉଁଥିବ, ଆଉ କୋଉଠି ମନ ନ ଥିବ, ସେ ଏକ ମହାଦୋଷ, ସେ ମଣିଷକୁ ‘ନୃଶଂସ’ କହନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ମଣିଷ କି ପ୍ରାଣୀର ଅନିଷ୍ଟ କରି ଯେ ବଢ଼ୁଥାଏ, ସେ ବି ସେଇଆ । କାହାକୁ କିଛି ଦାନକରି ଯେ ପଛେ ସେଥିପାଇଁ ମନଦ୍ରାପ କରେ, ସେ ବି ‘ନୃଶଂସ’ । ଯେ କାମ୍ନୀ ହୁଏ ସେ ବି ‘ନୃଶଂସ’ । ଯାହାଠି ଜନର ବଳ ନାହିଁ ସେ ବି ‘ନୃଶଂସ’ । ଅଖି, ନାକ, କାନ, ଜିଭ, ଚମ ଏଇ ସବୁ ଦ୍ଵାରା ଯେତେପ୍ରକାର ଭେଗ କରିହୁଏ, ତାକୁ ଯେ ପ୍ରଣୟା କରେ, ସେ ବି ‘ନୃଶଂସ’ । ଭାରିଜା ଉପରେ ଯେ ରାଗେ, ତା ଅନିଷ୍ଟ କରେ, ସେ ବି ‘ନୃଶଂସ’ ।

ଆହୁରି କେତେ ଦୋଷ ଅଛି ଶୁଣ—

ମିଛ କହିବା, ଅନ୍ୟର ଦୋଷ ଗାଇବା, ଯାହା ମିଳିଲୁ ତହିଁରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହେବା । ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ଶତ୍ରୁତା କରିବା, ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଅଶାନ୍ତି, ଭର, ଆଶଙ୍କା ଉତ୍ପତ୍ତିକରିବା । ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଲି କରିବା । ନିଜ ଦେହକୁ ଯୋଡ଼ିବାକୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ହିଂସା କରିବା । କାହା ମୁହଁ ଉପରେ ତା ଦୋଷ କହିବା । ଗୁଡ଼ାଏ ବାଜେ କଥା ଗପିବା । ବୃଥା ମନ ଦୁଃଖ କରିବା । କେହି ବିରୋଧ କଲେ କି ଅନିଷ୍ଟ କଲେ ତାକୁ ସହ ନ ପାରିବା । ପାପ କାମ କରିବା, ହିଂସା କରିବା ।

ମଣିଷ ନିକୁଟି ନିକୁଟି ନିଜଠିଂ ଏଥିରୁ ଯାହା ଯାହା ଦୋଷ ଅଛି, ସବୁ ବାହୁ ଅଭ୍ୟାସ କରି କରି ଶୁଧାର ପକେଇବ, ତେବେ କହୁହେବ ଯେ ସେ ସତ୍ୟରେ ଚଢ଼ୁଛି । ସତ୍ୟକୁ ଧରିବ । ଭର, ଭୟ, ଶୋକ, ଦୁଃଖ, ଛାଡ଼ିବ, ପରୋପକାର କରି କରି ଚଳିବ, ସବୁ କାମରେ ସବୁ ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ସ୍ଵରଣ କରି କରି ଦିନ ବିତେଇବ, ନିଜ ପିଲା କୁଟୁମ୍ବଙ୍କ ଭାର ତାଙ୍କ ଉପରେ ଗୁଡ଼ା ଦେବ, ସମ୍ପଦ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ, ତା ହେଲେ ତ ହେଇଗଲା, ତା ନାଁ ଯେ ମଣିଷ, ତାର ସବୁବେଳେ ଶାନ୍ତି ସବୁବେଳେ ଆନନ୍ଦ ।

ପୁରୁଷ ପୁରୁଷ ହୋଇ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ଏ ସଂସାରରେ ନାନା ଦେଶରେ ନାନା ଅବସ୍ଥାରେ ରହି କେତେ ଦେଖି କେତେ ଭାବି, କେତେ ଠିକ କେତେ ଶିକ୍ଷି ମଣିଷ ସେ ପୁଣି ପାଇଥିଲେ, ଅନ୍ୟମାନେ ଜାଣନ୍ତି ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲେଖି ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ଆମେ ତାକୁ କଲେ ସିନା ! ସବୁଦିନେ ସକାଳୁ ଉଠି ମନେ ପକାଇବା,— ଏଇଆ ଏଇଆ କରିବି । ସୁଖି ରାତିରେ ଶୋଇବା ଆଗରୁ ନିଜର ଦିନଯାକର କାମ ଭାବି ଭାବି ମନେ ପକାଇବା ଦରକାର ଆଉ ଉପରୋଧ ନ ରଖି ନିଜ ଦୋଷ ନିଜେ ବାହୁବା ଦରକାର, ଯେ ଆଜି ଏଇଆ ଏଇଆ ଭୁଲ୍ କଲି, କାଲିକି ସେମିତି ନ କରୁଁ । ଏମିତି କରୁ କରୁ ଅଭ୍ୟାସ ହୁଅନ୍ତା । ହେଲେ ଆଉ ଦୁଃଖ ରହିବ ନାହିଁ, ସବୁବେଳେ ଭଲ ।

କିନ୍ତୁ କରୁଛ କିଏ ? ତେଣୁ ସମସ୍ତେ ଛଟପଟ ହେଉଛ । ପାଠପଢ଼ା ହେଉଛି ଯେ ସେଠି ଏକଥା ପଢ଼ାନ୍ତି ନା ତାଲିମ୍ ଦିଅନ୍ତି ? ନା, ବାବାଜି ବଇଁସମ ମୁରବି ଏ ତାଲିମ୍ ଦିଅନ୍ତି ? ମଣିଷ ତିଆରି କରନ୍ତି ? କୋଉଠି ? ମଣିଷ ତିଆରି ଆଡ଼କୁ କାହାରି ନିଦା ନାହିଁ । ଆଉ ସମାଜ କଣ ଶାସନ କଣ ଉନ୍ନତ କଣ ? ଗୋଡ଼ ତ ଟଳମଳ, ବୋଝ କିଏ ବୋହୁବ ?

ଅଇଚ୍ଛା ଲୋକ ଚାଲିଛନ୍ତି ଓଲଟା ଆଡ଼େ, ଦୋଷତକ ହିଁ ଗୁପ୍ତ ଅମଳ କରିବାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଛନ୍ତି, ଗୁପ୍ତକୁ ଓପାଡ଼ି ଓପାଡ଼ି ଟୋପାଡ଼ୁଛନ୍ତି, ବାୟା ହେଲପର । ପୁଣି ଶାନ୍ତି କାହୁଁ ମିଳିବ ? ମନରେ ବାର ଅଶାନ୍ତି ବାର ଦୁଃଖ ବାର ପ୍ରକାର ଦକଦକ । ମଣିଷ ନିଜ ହାତରେ ନିଜପାଇଁ ବିଷାବଳୀ ସଜାଡ଼ି ରଖୁଛି । ଘରେ ଘରେ କଲି, ମନ ଫଟାଫଟି ରୁଷାରୁଣି, ଚଜାଚଜି, ସେମିତି ଗାଏଁ, ଗାଏଁ, ସବୁଠି । ଆଗେ ହେଲେ ଗୋଟିଏ ଦୋଷଟି ଭଲଗୁଣ ସମସ୍ତିଙ୍କଠି ଥିଲା, ସ୍ୱଭାବ ଶାନ୍ତ ଥିଲା, ଏବେ ସମସ୍ତେ ଉତ୍ତରଣୀ, ଉଦ୍ଭଟ, କାହା କଥା କାହା ଦେହରେ ଯାଉ ନାହିଁ । ଆଗେ ଲୋକେ ଅଲୋକେ ଚଳୁଥିଲେ, ସ୍ତ୍ରୀ କଣିକା ତା କଣିକା ବୋଲି ହକର ହକର ହେଉ ନ ଥିଲେ, ଯେ ଯେତିକି ପାଉଥିଲା ତହିଁରେ ସନ୍ତୋଷରେ ଚଳୁଥିଲେ । ଏବେ ଯେଉଁଠିକି ଗୁହାଁ, ଦରକାର “ଆହୁରି ଆହୁରି” କସମ କସମ ଜିନିଷ, “ସେ କଣ୍ଠର, ମୁଁ କଣିକି” । ସ୍ତ୍ରୀଠୁଁ ଦେଖି ସେ, ତାଠୁଁ ଦେଖି ସେ, ନ କଣି ପାରିଲେ ସତେ ଅବା ଜୀବନ ବୃଥା । ସେ ସବୁ ଜିନିଷ ଆଦୌ ତାର ଦରକାର ଅଛି କି ନାହିଁ ସେକଥା ଭାବି କଣା ଯାଉଛି ତା ନୁହେଁ, ନୂଆ ଦେଖିଲେ କଣିଲା, ପରର ଦେଖିଲେ କଣିବା, ଏଇ ଝୁଙ୍କ । ସେ ଶୋଷ ମେଣ୍ଟିବାର ନୁହେଁ, ଯେତେ ଚେଷ୍ଟାକରି ଯେତେ ଯାହା ଠୁଳ କଲେ ଆହୁରି ଆହୁରି ପାଇଁ ମନ ଅସ୍ଥିର, ତାକୁ ଯୋଗାଡ଼ କରୁ କରୁ ଦମ୍ ଫାଟି ଯାଉଛି । ମଣିଷର ଆବଶ୍ୟକକୁ ଦେଖିସିନା ଜିନିଷ ତିଆରି ହୁଏ, ଅଇଚ୍ଛା ସେ ଜିନିଷ ତିଆରି ହେବ, ବିକା

ହେବ, ବକାଳି ପଇସା କରିବେ ତାଙ୍କର ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଥ ଲାଭ ପଲପଲ ମଣିଷ ଜୀବନଯାକ ଉତ୍ତମୁଦା ହୋଇ ନାନା ଉପାୟକର ଧନ କମେଇବାକୁ ଜନ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି, ଜୀବନ ବିତାଉଛନ୍ତି, ନିଜ ଭିତରୁ ବାର ଲାଭା ବାର କାମନା ବାହାରକରି ଜୀବନଯାକ ସେହି ବୁଦ୍ଧିଆଣୀ କାଳରେ ପଡ଼ି ଛଟପଟ ହେଉଛନ୍ତି, କହୁଛନ୍ତି ତା'ର ନାଁ କୁଆଡ଼େ ପଡ଼ିବ । ଆଉ ସଂସାରଯାକକୁ ନରୋଦ୍ଧତନ୍ତ୍ର ନିନ୍ଦିତ-ବିକାଳିଏ, ପଇସାବାଲି ଲେକେ, ତା'ର ଯେତେ ଖଳଦୋଷ ଆଉ ଲେକେ ତାଙ୍କର ପଛରେ ଗୁଡ଼ୋଉଛନ୍ତି । ପଇସାକୁ କଲେଣି ଦେବତା, କାରଣ ସେଇଥିରେ ସବୁ କଣ ହୁଏ । ଯାହା ତା'ର ଶ୍ରମତା, ନାରୀ ଲୋକ ଲାଗୁ ହେଲା ଆଶ, ପଇସା ଦେଖିଲେ ସେମାନେ ବୋଲି ମାନିବେ । ପଇସା କମେଇବାକୁ ଶ୍ରମତା ଦରକାର, ନ ହେଲେ ମନଇଚ୍ଛା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବାଧା ଅଡ଼େଇ ହେବ କିପରି ? ଶ୍ରମତା ଆଉ ଧନ ପାଇବାକୁ ସେ ଯେତେ ଅପକର୍ମ କରୁପଛେ । ସବୁ ବିଧି ଯାଉଛି, ଏଥିରେ କି ସେହି ମମତା, କି ସୁଖ ଶାନ୍ତି, କି ମଣିଷ ପଣିଆ ? କି ଲାଭ ମିଳୁଛି ? ମଣିଷ ଧାର୍ଯ୍ୟସ୍ୱ, ଛଟପଟ ହେଉଥିବ, କୋଠା ତୋଳୁଥିବ, ଗାଡ଼ି ବଢ଼ୁଥିବ, ବାର ଅଦରକାର ଆବଶ୍ୟକ ବଢ଼ୋଉଥିବ, ଜାତି ଜାତି ନିନ୍ଦିତ ବୋଇଁ ବୋଇଁ ଧନ ଓଟାରୁ ଥିବ, ଗଢ଼ୋଉଥିବ, ତା ଜୀବନଟା ସେମିତି ବଢ଼ୁଥିବ, ଯାହା ଆଣିଲା ତାକୁ ସୁଖରେ ଭୋଗ କରିବାକୁ ମନରେ ଶାନ୍ତି ନାହିଁ, କି ଫୁଲୁସବୁ କି ନାହିଁ, ବଞ୍ଚୁଛି କାହିଁକି ? ନିଜେ ତ ସୁଖ ଶାନ୍ତି ପାଇବ ନାହିଁ, ଦୁନିଆଁକୁ ବି ଜଳେଇବ, ଅଶାନ୍ତି ଲାଗେଇ ଦେବ ।

ମୋ କହିବା କଥା, ଯେମିତି ଏ ପାଲରେ ପଡ଼ି ନାହିଁ । ସରଳ ଜୀବନକୁ ଜଟିଳ କରି ନାହିଁ । ଦୁନିଆଁକୁ ବାଲି ଲାଗୁଛି ବୋଲି ତେମେ କାହିଁକି ସେଥିରେ ମାତିବ ? କେତେ ମହା ମହା ପ୍ରତାପୀ ରାବଣେଶ୍ୱର ରଲେଣି, ଯେତେ ଆଡ଼ା ଚୋଡ଼ା ଆଡ଼ମ୍ବର କଲେ ଯେତେ ଧନ ଯେତେ ଶ୍ରମତା ବଢ଼େଇଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ବାଟରେ ସୁଖ-ଶାନ୍ତି କେହି ପାଇବ ? ମଣିଷ ଜୀବନର ଅସଲ ସୁଆଦ ଗୁଣିଛି ? ଯେ ନିଜ ଭିତରଟାକୁ ସାଧୁଛି ସେ ଶାନ୍ତି ପାଇଛି, ଯେତେ ସାଧାରଣ ମନମୁଣ୍ଡିଆ ହୋଇଥାଉ, ତା ଦେହରୁ ଲେକ୍ତୁଡ଼ି ଛଣୁ ଥାଉ, ସେ ଆପଣା ଅନ୍ତରାରେ ରହୁଲାବାଲା, ପରର ଉପକାର କଲାବାଲା, କୋଉ ଦେବତା ତାକୁ ସରି ନୁହେଁ ।

ବିନୋଦ ତାଙ୍କର କଥା ଏତେ ବେଳଯାଏ ଶୁଣୁଥିଲା । ମଣିଷ ବଢ଼ୁଥିଲା ବେଳେ ଆପଣା ଲୋକଙ୍କୁ ଲାଗୁଥାଏ କେତେ ଦେହାନ୍ତ, ଯେମିତି ଆସି ଆଗରେ ନିଜ ଦିନର ସାଧାରଣ ଦୃଶ୍ୟ—ଖାସ୍ତରେ ଯାଏ ଝାଉଁଳୁଛୁ, କେଉଁଠି କାଉ ବୋବୋଉଛି, ଗୁହାରି ଗୁହାରି ଚଟର ଚଟର ଗୁରୁଛି, ଗୁଣୁଣ ମୁଣା ବୋବାଲି ବୋଲି ନିଆ ଦେଲେ ବା ବାରିହେବ, ନ ହେଲେ ନୁହେଁ, ଠିକ୍ ତା ଧଙ୍ଗେ ଖାପିଲାପରି କେତେ ଚଢ଼େଇଙ୍କ ଚଢ଼ି

ମିତର । ପବନରେ ଗଛବୃକ୍ଷ ଆସେ ଆସେ ହଲୁହୁ, କୋଉଠି ପିଲା ଦି'ଟା କଥାଭାଷା ହେଉଛନ୍ତି, ଆଉ କେଉଁ ମାଛପି ସ୍ବର ଶୁଭୁ । ଏମିତି ତ ହୁଏ, ଏଥିରେ ବଳକା ତାପୂର୍ଣ୍ଣ କଣ ? କିନ୍ତୁ କିଏ ଜାଣିଛି ? ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ କିଏ କେଉଁଠି ସେହି ଦୃଶ୍ୟ ସେହି ସମୟ ଭିତରୁ କଣ ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଖୋଜୁଛି ! କାନଠିଆ କରୁଛି, ଆଖି ଗୋଜ କରୁଛି, ନିଶ୍ବାସ ସତେକ ଅଟକି ଯାଇଛି । ନିଜେ ଜାଣେ ନାହିଁ କ'ଣ ଖୋଜୁଛି, କ'ଣ ପାଇବ, ଜାଣିଥିବ ତା ନିଜ ଚେତା ମନକୁ ଅଜଣା ହୋଇ ତା ଭିତରେ ଥିବା ତାର ଆଉ କେଉଁ ହୋଇ, ତା ପାଇଁ ଏ ସମୟ ଏ ପରିବେଶ କେତେ ତାପୂର୍ଣ୍ଣପୂର୍ଣ୍ଣ, ଆଶୁର ତା' ଜୀବନକାଳ ଭିତରର କେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତି, ସୁଖର ବା ଦୁଃଖର । ଅଥବା କେଉଁ ଘଟଣା, ଯଦ୍ବିଧେ ତାର ଜୀବନର ମଙ୍ଗ ବୁଲିଯିବ ।

ଓଃ ! ଏଇ ଗୋଟିଏ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ,—ସଂସାର ଭିତରେ ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ ନେତେଠି କେତେ କଥା ! କେଉଁଠି ନୂଆଜନ୍ମ, କେଉଁଠି ମୃତ୍ୟୁ ! କାହାର କି ଭାବ । କାହାର କି ଅବସ୍ଥା ! କେଉଁଠି ଟିକି ମାଛଟିଏ ଆହାର ଲେଉଟରେ ବନ୍ଦୀ ଥୋପକୁ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗିଳିଦେଲା । କେଉଁଠି ଚଢ଼େଇଟିଏ ଟୁପ୍ କର ଡିମ୍ବଟିଏ ଥୋଇଦେଲା । କିଏ କେଉଁ ସୁରୁଣୀ ଦେଉଳ ଭିତରେ ନିଗୁଟିଆ ଅନ୍ଧାର ଗମ୍ଭୀରରେ ଠାକୁରାଣୀମୂର୍ତ୍ତି ଆଗରେ ଲମ୍ବହୋଇ ଉପାଧିଆ ପଡ଼ିଛି । ବେକ ଟେକ ଅନାଉଁଛି, ପୂଜକ ତା ନାଁରେ ତା ମାନସିକ ଫୁଲ ଠାକୁରାଣୀ ମୁଣ୍ଡରେ ଚଢ଼େଇ ଥିଲା, ଫୁଲ ଖସିଲେ ସେ ଜାଣିବ ତା ରୁହାରି ଶୁଣାହେଲା, ତା କାମନା ପୂରଣ ହେବ, ତାକୁଛି “ମା ! ମା !”, କେଉଁଠି ପିଲାଟିଏ ବସି ପଢ଼ାକ୍ଷା ଲାଗି ପଢ଼ା ଦୋହୁଛି । କେଉଁଠି ସଡ଼କ ଉପରେ ମଗ୍ଗିପଡ଼ି ଗଜାବସ୍ଥାପର କୁକୁରଟିଏ, ଅଳ୍ପବୁଦ୍ଧି ବାହାରି ପଡ଼ିଛି, ଠିକ୍ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗୋଟାଏ ମଟରଗାଡ଼ି ତାକୁ ଚିପି ଦେଇଗଲା । ଆଉ ତେଣେ, ଗ୍ରାମାଞ୍ଜନାରେ ଧଡ଼ାଧଡ଼ା ମେସିନ୍ ଚାଲୁଛି, ଖବରକାଗଜ ଛପା ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ ଖବରକାଗଜରେ ଥିବାନାହିଁ ଏସବୁ କଥା, ତାର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ତ ଭିନ୍ନ ।

କିଏ ସାନ ? ପିଂଖୁଡ଼ି ନା ହାତୀ ? ମରନ୍ତି ତ ଉଭୟେ ।

ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ପିଂଖୁଡ଼ିର ଆଖିରେ ତ ହାତୀର ସମୁଦାୟ ରୂପ ବ ଦିଶି ନ ଥିବ, ଲାଗୁ ନ ଥିବ ସେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣୀ ବୋଲି । ପିଂଖୁଡ଼ି ଖାଲି ଜାଣିଥିବ, ସେ ଚାଲି ଚାଲିବା ସତାଣେ ଯେମିତି ନାନା ଡିପ ତାଲୁ ଅଛି, ଆମେ ଯାହାକୁ ହାତୀ ବୋଲି କହୁଁ ସେଠି ବ ସେଇଆ ଅଛି ବୋଲି ପିଂଖୁଡ଼ି ଅନୁଭବ କରିବ ।

କେହି ରହିବେ ନାହିଁ, କିଛି ରହିବ ନାହିଁ । ଥିବାବେଳେ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆପଣା ଆପଣା ଗ୍ଳାନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକର ହିଁ ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଛି, ଆଉ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାଶ,

ଭିନେ ତାପ୍ତୟିଁ । ପଛକୁ ଚାହିଁ ନାନା ମୁହୂର୍ତ୍ତର କ୍ଷମକୁ ଏକାଠି ସ୍ମରଣ କଲେ ସତେ ଯେମିତି ନାନା ସ୍ମରଣ ସମନ୍ୱୟରେ ଗଢ଼ା ଗୋଟିଏ ଗୁଣିଣର ସ୍ମରଣ ସେ, ମନେ ପକାଉ ପକାଉ ତା ଶବ୍ଦ ଦୂରକୁ ଦୂରକୁ ଚାଲିଯାଏ, ଶାନ୍ତରୁ ଶାନ୍ତର ହୁଏ, ହଜିଯାଏ, ରହିଯାଏ ଶୂନ୍ୟନିର୍ବିଧିତାର ଷ୍ଟର୍ସ, ଗୋଟାଏ 'କିଛି ନାହିଁ' ର ଧୂଳି ଧୂଳିର ଅନୁଭବ, ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭଲମନ୍ଦର ଧାରଣା ତହିଁରେ ଲାଗେ ନାହିଁ ।

ଖାଇସାରି ଶୁଦ୍ଧରେ ବିନୋଦ ଶୋଇଲି ନିଦୋଡ଼ ନିଦରେ ।

ବିନୋଦର ବସା ଆଗର ତୋଟା ଆଡୁ ପବନରେ ଭାସିଆସେ ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲର ବାସ୍ନା, ତା ତଳେ ତଳେ ବାରିହୁଏ ବଉଳ ଫୁଲର ନରମ ମହକ । ଅତିସବୁ ଗଲବେଳେ ଠାଏ ଠାଏ ସୁନାରି ଗଛରୁ ହଲହୁଆ ଫୁଲର କାନ୍ଦ ଝୁଲୁଥାଏ, ପତ୍ରବରଳ ଶିମୁଳା ଓ ପଳାଶ ଗଛରେ ନାଲିଫୁଲ ଜଳୁଥାଏ । ଶୀତ ଯାଇଛି, ବସନ୍ତ ବାସନ୍ତି, ସେ ଗୁହଁ ଆଉ ଭାବେ, ପଣସ ଗଛମାନଙ୍କ ଗଣ୍ଡିରେ ଏହି ଯେଉଁ ଖଞ୍ଜି ହେଲଣି ଟିକିଟିକି କଠା, ମେ ବା ଫୁଲିବ, ବଢ଼ିବ, ପାରିବ, ଆଉ ନ ଥିବ । ସେଉଁଠୁ ଟାଣ ଖରା, ଝାଞ୍ଜି ରଡ଼ି ରଡ଼ି ପୋଡ଼ି ପୋଡ଼ି ଯିବ । ସେଉଁଠୁ,—ଏମିତି କେତେ ଗଲଣି, କେତେ ଯିବ । ଓ ତାର ଭିତରେ ଧୂଆକୁ ଧୂଆ କେତେ ଖେଳ, କେତେ ଅଭିନୟ । ବଢ଼ି ଭୋରରୁ ଉଠି ସେ ଚାଲିଯାଏ, ସେତେବେଳେ କଜଳପାଖ ବୋବୋଉଥାନ୍ତି । ସେ ଦେଖେ କେତେ ପିଲା, ବୁଢ଼ା, ପୁରୁଷ, ସ୍ତ୍ରୀ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଫୁଲ ଗୁଞ୍ଜୁଡ଼ି ଧରି, ସ୍ତ୍ରୀ ତା ବାରିରେ ପଶି କି ପାରିର ଉପରେ ଠିଆ ହୋଇ ଫୁଲ ତୋଳୁଥାନ୍ତି, ନିଜ ଘରେ ଠାକୁରପୂଜା କରିବେ, କେଉଁ ମାଲି କି ପୁରୋହିତ ଟୋକେଇ ଆଉ ନର ଧରି ନାନା ଖଣ୍ଡରେ ପରର ବାରିରୁ ଫୁଲ ଚୋରି କରୁଛି । ଚାଲିଥାଏ ବର୍ଷସାରା ଠାକୁର ପୂଜା ପାଇଁ ଫୁଲ ଚୋରି, ଆପଣା ପାରିଲପଣ କରିରେ ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ଚୋରି,—ନିଜ ଉପରେ ଆପଣ ନ ପଡ଼ିବାଯାକେ ମନରେ ଦକା ବି ଲାଗେ ନାହିଁ ଯେ ତହିଁରେ କିଛି ଦୋଷ ହେଉଛି । ଆକାଶ ବି ଭାଙ୍ଗିପଡ଼େ ନାହିଁ । ଅସନା ଆଉ ଚନ୍ଦନ ସବୁ ଖାପିଯାଏ ମାଟିରେ ।

ବିନୋଦ କେତେଥର ଭାତଖାଲି ପାଖେ ବସିଛି, କେତେଥର ଶୋଇଛି, ଅତିସ ଯାଇ କେତେ କାଗଜ କେତେ ନଥିରେ ଲେଖିଛି, ଦସକରୁ କରୁଛି, କେତେ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଛି ତାର ହସାବ ରଖିନାହିଁ, କଲନା କରୁନାହିଁ କେତେ ଦିନ

ଏ ରହଣି ସ୍ଥାନରେ ରହୁଲଣି । ତିନେ ବଦଳି ହୋଇ ଆସିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଏ ସ୍ଥାନ ଥିଲା ଅରନ୍ଧ୍ରା, ତାପରେ ସତେ ଯେମିତି ଏଠି ସେ କେତେକାଳର, ଏଇଠି ଜନ୍ମ, ଏଇଠି ବଢ଼ିଛି, ଗୁଣପଟେ ଯେତେବାଟକୁ ଦୃଷ୍ଟିଯାଏ, ସବୁଠି ତା ନଜ ଶରୀରର ହିଁ ଶର୍ଣ୍ଣ ମିଳେ ! ନାନା ସ୍ତରରେ କେତେ ଘଟନା ତ ଘଟୁଥାଏ । ଗୁଣାକର ସିଂହ ଏସି-ଏସି ଓ- ପଦକୁ ଜିଜ୍ଞାସି-ଏସି ଓ- ପଦକୁ ଉନ୍ନତ ପାଇ ବଦଳି ହୋଇ ଚାଲିଗଲେ । ବୁଢ଼ା ଶ୍ରୀମାତ୍ତାଞ୍ଜି ବେମାର ପଡ଼ି ମରିଗଲା । ମାତୁଆଞ୍ଜି ବ୍ୟବସାୟୀ ସେବାସମ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାଶ୍ ଚାଲିକଲ ବସାଇବାକୁ ଘର ତୋଳିଦେଲେ । ଏସି-ଞ୍ଜି ଓ- ରପସ୍ତାସି ପଶୁର ଦୁଅ ବିଶୁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ମ୍ୟାଟ୍ରିକ ପାଶ୍ କଲା, ଜିଜ୍ଞାସୁଷ୍ଟ ବୁଢ଼ି ବି ପାଇଲା । ଏସି-ଞ୍ଜି ଓ- ରାଘବ ଗ୍ରେୟସ୍ ବିନୋଦକୁ କୃତଜ୍ଞ ତାକ୍ତି, ତାକୁ କାଗଜରେ ଲେଖା ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ପଠାନ୍ତି । ବିନୋଦଠାରୁ ଗୁକ୍ତି ତାରିଣ ଅନୁସାରେ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପଛର ଆଉ ଜଣେ ସର୍ବତ୍ରପୋଷି, ଲତୁକେଶ୍ବର ନନ୍ଦ, ସେ ସର୍ବତ୍ରଭଜନରେ ଆର୍ତ୍ତ ଅତିଥିର ହୋଇ ଆସିଆନ୍ତି । କୁଞ୍ଜକୁଞ୍ଜ ବାଳ, ଗୋରା, ଧାରମୁହିଁ, ହସ ହସ ଚଞ୍ଚଳ ଆଖି, ଲହଲହକା ପାତଳ ଦେହ, ଯୁବକ ଲତୁକେଶ୍ବର ନନ୍ଦ । ରାଘବ ଗ୍ରେୟସ୍ ତାଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଡକାଇ ପଠାନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କୁ ନାନା ଦାୟିତ୍ବରେ ବରଗନ୍ତି । ସତେଯେପରି ସେ ବିନୋଦକୁ ଜଣାଇଦେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ଯେ ଲତୁକେଶ୍ବର ନନ୍ଦ ଗୁକ୍ତିରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଯେତେ ପଛରେ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ତାଙ୍କୁ ହିଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କାମିକା, ବିଶ୍ବାସୀ ଓ ଦାୟିତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ । ବିନୋଦକୁ ନୁହେଁ । କଟାଘାଟରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଛୁଟିଲଭଳି ଲତୁକେଶ୍ବର ନନ୍ଦ ବେଳେ ବେଳେ ବିନୋଦ ପାଖକୁ ଚାଲିଆସି ଅଧାରିତ ଭାବେ ତାକୁ ଏସି-ଞ୍ଜି ଓ- ରାଘବ ଗ୍ରେୟସ୍ଙ୍କର କେତେବେଳର କେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ କହିଥାଆନ୍ତି,—

“ଏସି-ଞ୍ଜି ଓ- ଗୁଣାକର ସିଂହଙ୍କୁ କଥାକୁ ଉପଲକ୍ଷ ଦେଉଥିଲେ, କହୁଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ଆଉ ବିଶ୍ବାସୀ ଦାୟିତ୍ବବାନ କର୍ମୀଗୁଣ ହୋଇ ପାରିଲେ ସବୁ ଧୂରରେ ଚଞ୍ଚଳ ଉପରକୁ ଉଠିବାକୁ ସିଦ୍ଧି ମିଳିଥାଏ । ପ୍ରକୃତରେ ସେ ଏସି-ଞ୍ଜି ଓ- ନିଜେ ଖୁବ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ଖୁବ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ । ଗୁଣି ଦେଉ ଦେଉ ମଣିଷଟାକୁ ଚିହ୍ନିଦେବେ, କଳିଦେବେ, ଅଭୁତ ଶକ୍ତି, ଆଉ, ଯାହାକୁ ଟେକିବାକୁ ଗୁଣିବେ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହାତ ଲଗେଇ ଟେକି ଦେବେ । ନା ଆପଣଙ୍କର କଣ ମତ ?”

“ଆପଣଙ୍କର ଯାହା ମତ ହେଉଛି ସେଇଟା ହିଁ ଆପଣଙ୍କପାଇଁ ପ୍ରଧାନ, ଲତୁକାକୁ । ଅନ୍ୟକାହା ବିଷୟରେ ମତ ଜାରି କରିବା ମୋର ବି କଣ ଦରକାର ? ନିଜ ବୋର୍ଡ୍ ମତେ ଯଥେଷ୍ଟ । କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ତ ସମସ୍ତେ ହେବା ଦରକାର । ସେଥିପାଇଁ ଗୁକ୍ତି କରିବୁଁ, ଦରମା ପାଉଛୁ । ବିଶ୍ବାସୀ କଥାଟା ଚାହିଁପାରୁ ନାହିଁ, ଯେ ଯେଉଁ ଦାୟିତ୍ବ ଧୂଲେଇବ ବୋଲି ନିୟମ ବଢ଼ା ହୋଇଛି ସେ ଦାୟିତ୍ବ ପ୍ରତି ସଜୋଟ ରହୁଲେ ହିଁ ସେ ବିଶ୍ବାସୀ ।

କିଏ ବିଶ୍ୱାସରେ ଆଉ କାହାକୁ କହୁ ଗୁପ୍ତକଥା କହୁଛି, ତାକୁ ଅପର ଲୋକକୁ ନ ଜଣାଇବା ବି ବିଶ୍ୱାସୀ କାମ, ଗାଇ ଚାଲିଲେ ବିଶ୍ୱାସଭଙ୍ଗ । ତେବେ କାହା ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟ କାହା ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ମତେ ଭଲଲଗେ ନାହିଁ ।”

ଲଢ଼ୁକେଶ୍ୱର ନନ୍ଦ ମିଠା ହସ ହସିଦେଇ ଚାଲିଯାନ୍ତି ।

ଏମିତି କେତେଥର ।

ବୈଶାଖ ମାସ । ସକାଳୁଆ କରଣ । କାମସାର ଦିନ ଦି’ଟା ବେଳେ ଛତା ଖଣ୍ଡିଏ ଧରି ବିନୋଦ ଦ୍ୱାର ଅଟ୍ଟିମରୁ ଘରକୁ ଫେରୁଥାଏ । ଆକାଶ ଖାଲି ଧୂଳି ବର୍ଣ୍ଣର ଅମ୍ବୁଲି ତାଉ, ତଳେ ସଡ଼କ ଉପରେ, ଖାଁ ଖାଁ ଖାଲି କ୍ଷେତରେ, ତାଲୁ ତାଲୁଆ ଲଣ୍ଡା ପଡ଼ିଆରେ ଭାଟି ଉପରର ତାଉ ପରି ସେହି ତାଉର ଶୂନ୍ୟ ଦେଉ ନାଲୁଛି, କେତେବେଳେ ଲଗୁଛି ଦୂରରେ ଥିବା ପାଣି ପରି । ସଡ଼କ କରରେ ଠାଏ ଠାଏ ଖଜୁରା ଗଛ । ସେଠି ଅଧା ଅଧା ପାକେଲ ନାଲିରୁ ନାଲିରୁ ଖଜୁରାକୋଳି । ତଳେ ଫୁଟାପାଖେ ଅରମାରେ ଅରାଏ ଅରାଏ ବେତବଣ, ଲମ୍ବନାସି ଗୁରକରେ ବରବର ହୋଇ ବେତକୋଳି । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଝଙ୍କା ଝଙ୍କା ଗଛ । ଜାମୁଗଛରେ ନାଲି ନାଲି କଅଁଳ ପତ୍ର । ଓଡ଼ି ଗଛର ପତ୍ର ଶୁଆପତ୍ତିଆ, ଚକ୍କଣ ବୋଲିହୋଇ ଜଳ ଜଳ କରୁଛି । ଶିଶୁପ ଫୁଲର ବାସ୍ନା ଚହଟୁଛି । ଖଣ୍ଡେ ଛଡ଼ାରେ ଆଗରେ ଦିଶୁଛି ନାଲିଫୁଲ ଛୁଆଣି ହୋଇ ଅରାଏ କୁଷ୍ମବୃକ୍ଷ ଗଛ ।

ଆସିଲା ହଲ୍‌ଫାଏ ଝାଞ୍ଜିପବନ, ବିନୋଦ ଛତା ଚାଲିଲା, ଭାବିଲା ସେ ଶୋଲ ଟୋପିଟି ନ ଆଣି ଭୁଲ କରୁଛି, ମୁଣ୍ଡପାଇଁ ଟୋପି, ତହିଁରେ ଥୋମଣି ତଳେ ଚର୍ଚ୍ଚି ଧରିବାକୁ ଚମଡ଼ାପଟି, ଆଖି ପାଇଁ ଖରାବେଲିଆ ଚଷମା । ଖରାବେ ତାତ ତାତ ଖଣ୍ଡେ ଦୂର ଯାଇ ସେ ଗୋଟିଏ ବରଗଛ ଛାଇରେ ଟିକିଏ ଠିଆ ହୋଇ ଦମ୍ ନେଲା । ପାଟିଲା ବରଫଳ ଝଡ଼ି ଗୁରୁଆଡ଼େ ଏଠି ସେଠି ଗଦା ହୋଇଛି । ପାଖେ ପାଞ୍ଚ ସାତଟି ଛେଳି ଶୋଇ ଶୋଇ ପାଗୁଲି କରୁଛନ୍ତି । ଗଛମୂଳେ ଠାଏ ପଡ଼ିପଡ଼ି ଧକେଇ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ କୁକୁର, ଗୁଣ୍ଡେ ଲମ୍ବ ଜିଭ କାଢ଼ିଛି, ଜିଭରୁ ଟପ୍ ଟପ୍ ହୋଇ ଝାଲ ନିଗୁଡ଼ୁଛି, ତାର ରୁମ୍‌ଗୁଡ଼ିକ ଉଠୁଡ଼ି ପଡ଼ୁଛି । ଗହଳି ପତ୍ର ଉଠୁଡ଼ିରୁ କୋଇଲି ବୋବୋଉଛି । ଆଉ ଠାଏ ଗଛର ଉପର ଡାଳରୁ କେଉଁଠୁ ଶୁଭୁଛି ବାଦୁଡ଼ିଙ୍କ ଚେଁ ଚେଁ । ହେଲ ସେଠି, ମାଲମାଲ କୋତରା ହାଣ୍ଡିପୋସ୍ତ କନାପରି ସେଗୁଡ଼ାକ ଓହଲିଛନ୍ତି, ତଳେ ଦି’ଟା ମରି ଖସି ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।

ତା ମନରେ ଛୁଁକୁ ଛୁପୁଁ ଇଚ୍ଛା ହେଲା, ସେ ଦେଲା ଫୋପାଡ଼ି ଆଗ କୁକୁରଟାକୁ ତଡ଼ିଲା, ଆଉ ତଡ଼ିଲା ଛେଳିଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ, ଆଉ ବାଦୁଡ଼ିଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ, ତାପରେ ବରଗଛ ତଳ

ପ୍ରଭର ନିରକ୍ଷଣ ଏକାଧିପତ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତା, ଯେତେବେଳେଯାକେ ଇଚ୍ଛା । ନିଜ ପ୍ରକୃତିକୁ ଶ୍ରେକ ଦେଇ ଠିଆ ହେଲା । ଗୁଣିଆଡ଼କୁ ଅନାଇଲା । ଠା' ଠା' ହୋଇ ପ୍ରତି ପ୍ରତିକା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୋଟ ମୋଟ ଖମ୍ବ ପରି ଧୁରୁଣା ବରଗଛର କାଣ୍ଡ ଠିଆ ହୋଇ ପ୍ରାଚୀନ ଗଛର ଡାଳପତ୍ରମୟ ଗୁଡ଼କୁ ଟେକି ଧରିଛ, -ବର ଓହ୍ଲାଇ, ମାଟିକୁ ଛୁଇଁ କାଳହମେ ହେଲା ମା' ଗଛର ପିଲା, ଆହୁରି କେତେ ଓହ୍ଲାଇ ଲମ୍ବୁଛି, କେଉଁଟା ଗଜା-ଖୁଣ୍ଟ ହେଲାଣି, କେଉଁଟା ଏବେ ବି ସବୁ ସୁତା । ଉଡୁଉଡୁଆ ଖାଁ ଖାଁ ନିଶ୍ଚୁନ୍ ଦ'ପହରେ ବଡ଼ ଚକଡ଼ାଏ ଭିତରେ ଏଇତକ ଗୁଆ, ଏଇତକ ଶୀତଳ, ତା ବାହାରେ ଖରା ଜଳୁଛି, ତାହାର ଡେଉଁ ନାଚୁଛି, ଧୁଳି ଆଉ ଅଳିଆ ଘୁରେଇ ଘୁରେଇ ଧାଇଁ ଚାଲୁଛି ମୁଣ୍ଡକୁ ଖଣ୍ଡିଆ ଭୂତ ।

ବାଦୁଡ଼ି, ଛେଳି, କୁକୁର, ଏମାନେ ଏ ପ୍ରକାଶିତଲ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ ଅଗ୍ରକରେ ସେ ପହଞ୍ଚିବା ଆଗରୁ ଥିଲେ, ଆହୁରି ଅନେକେ ଥିବେ, କେତେ କାଳଯୋକ, ବୁଢ଼ିଆଣୀ, ସାପ, ପୋକଯୋକ, କେଉଁ ଖୋଲରେ କୋରଡ଼ରେ ଗହଳରେ ଆଉ କେଉଁ ସାନସାନ ଜନ୍ତୁ । ସେ ଆସିଲା, ସେମାନେ ଆପଣି କରି ନାହାନ୍ତି । ଲୋଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ଏକୃଷ୍ଟିଆ ସବୁତକ ଭୋଗ କରିବେ । ଆଉ ସେ ନିଜେ !

ମଣିଷ କଣ ସ୍ୱଭାବତଃ ଏକଛନ୍ଦସବାଣୀ ! ପଶୁଠୁଁ ବଳି ତା' ପଶୁ ପଣିଆଁ ! ବାଟରେ ତାର ମନେ ପଡୁଥିଲା, ଆଜି ବି ଅନୁରାଧା ପଖାଳ କରିଥିବ । ପୋଲଦହ କାଗେଜି ରସ ଗୋଳି ଧଳା ତୋରାଣି ମଇଦ, ମଇଁଠାକୁ ପରି ଭଜି, ପରସ୍ତ ପରସ୍ତ କଣାରୁ ପତ୍ର ପିଟି ମଞ୍ଜିଆ ଛେଳି କେରୁଣ୍ଡିର ବେଧରଗୋଲା ପତ୍ରପୋଡ଼ା, ତହିଁରେ ଗୋଟା ଗୋଟା ସିଝା ରସୁଡ଼ା, ଗୋଟା ଗୋଟା ସିଝା ଲଙ୍କା, ବାଇଗଣ ଭଜା, ଆଳୁ ଭରତା, ବଡ଼ଚୁନା, ପୋଦିନା ଚଟଣି, ଗୋଟା ଗୋଟା ପିଆଜ, ଲଙ୍କା, କାଗେଜି ଫାଳ, ଯୋଗିସ ତେଲ ଓ ମସଲାରେ ବୁଡ଼ି ସାଜତା ହୋଇଥିବା ମସଲା ପୁର ପଣିଥିବା ପୁରୁଣା ଆମ୍ବ ଆଗରୁ ଫାଲେ । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନେ ପଡୁଥିଲା ଶାନ୍ତିରେ ଗୋଟାଏ 'ଆସ' ! ନିଜ ଉପରେ ପାଦ୍ମ ରେ ପିଟି ତା ବି ଉଭେଇଗଲା ।

ଏଥର ସେ ଆଉ ନିର୍ଜନତା, ଯହିଁରେ ଛେଳି, କୁକୁର, ବାଦୁଡ଼ି, କୋଇଲି ସମସ୍ତେ ଉଭେଇଗଲେ, ବାଗଛଟି ରହିଗଲା ଅନନ୍ତ ଅତୀତର ଛନ୍ଦିତଲର ଗୁଆପରି, ତା ପାଇଁ ସେତକ ତାର ପରିସର ଯେତକ ତା ଚେତନାର ପହଞ୍ଚ ।

ସ୍ୱେ କି ବେଶି ତା ଫଳର ! ନିଜକୁ ଅପହ୍ନା ଅପହ୍ନା ଲାଗୁଛି । କେଉଁ ସୁଆଙ୍ଗର କେଉଁ ଦୁଆଙ୍ଗର ? ସ୍ୱେ ଚଢ଼ି ଖୁଣ୍ଟା, ସ୍ୱେ ଲମ୍ବା ଗିଜ-ମୁଣା, ସ୍ୱେ ଅଙ୍ଗୀ, ଅଣ୍ଟାରେ ସ୍ୱେ ଚମ ଦଉଡ଼ି ! ହଁ, ଦେହଣି ବର୍ଷତଳେ ସେହି ଯେଉଁମାନେ ଆସିଥିଲେ, ଶେଆଧଳା ଚମ,

ନେଳିଆ କି କହୁଣ୍ଡ ଆଖି, ନାଲିବୁ କି ହାଲୁକା ହଳଦିଆ ମୁଣ୍ଡବାଳ, ତାଙ୍କର ସଦେ ଅବା ଛଡ଼ା ପୋମାକ ସ୍ବେ । ଦେହଗହ ଦଶହ ବର୍ଷ ଏ ଦେଶକୁ ଅମଳ କଲେ । ଗଲେଣି । ପ୍ରତିଦେଇ ଗଲେ ସ୍ବେ ସାଜ । ଆମେ ଆଦରରେ ନେଇ ଗଲେଇ ପକାଇଲୁ । ଆଉ ତାଙ୍କର ବୋଲି । ତାଙ୍କ ଅକ୍ଷର । ସେହୁ ହୋଇଥିଲା ବେପାର ଶୁଣା, ଗଜଶୁଣା, ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନର ଶୁଣା, ରହଗଲା । ସଂସ୍କୃତ ବୁଝୁ ବୁଝୁ ହେଉଥିଲା, ଓଡ଼ିଆ ତାକୁ ଜାଗା ପ୍ରତିଲା, ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବଳି ବଳି ଦିନୁ ଦିନ, ତାର ଉପରେ ଲଟେଇଲା, କି ଗଜୁରିଲା, ଯେମିତି ଗଜୁରେ ମଲଙ୍ଗ, ମାଡ଼େ ସୁନାଲତା ପରି ନିମ୍ନୁ ।

ଆଉ ପ୍ରତି ଦେଇଗଲେ ଟେକୁଲ୍ ଉପରେ ସାଜି ମାଟିର ତାଟିଆରେ ଗୋଳିପାଣି ପରି ଅଇଁଠା ଗୁହା, କାଚ ବୋତଲରେ ତାଙ୍କ ଆଡ଼ିକା ମଦ, ହୁସ୍ସି, ବିଅର୍, ରମ୍, ଆଦି । ଧଳାକାଗଜରେ ବଳାହୋଇ ସେମାନେ ଯେଉଁ ପିଙ୍କା ଟାଣନ୍ତି ତାହାର ଜରିଖୋଲ, କାଗଜ ଖୋଲ, ତାକୁ ବି ଆମେ ଆଦରରେ ସାରିଣ୍ଡି ନେଲୁ ।

ସେମିତି, ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଅନୁକରଣ କରି ନେଲୁ ଭ୍ରୂଲତା, ଓଠ ଓ ମୁହଁରେ ନାନା ଭଙ୍ଗି, ବେଝାତିର, ବିରାଗ କି ଉଦାସୀନତା ବୁଝାଇବାକୁ କାନ୍ଦି ନରେଇବା ମୁଦ୍ରା, ହସିବା, ଠିଆ ହେବାର ନୂଆଠାଣି, ଠିଆ ଠିଆ ମୁଦିବା ଆଦି କେତେ ଆଶ୍ଚର୍ୟ ବ୍ୟବହାର, ଶାନ୍ତିନାଦ, ଅନୁସ୍ଥାନ, ସେମିତିକି ତା ଆଗରୁ ଆମର କିଛି ସନ୍ଧ୍ୟାତା ନ ଥିଲା, ତାଙ୍କରୁ ଶିଖି ଏଇ ଦେହର ବର୍ଷ ହେଲା ଆମ ଲୋକେ ସନ୍ଧ୍ୟାହେଲେ, ଓ ତାଙ୍କର ଜଣେ ବଡ଼ କରି ଯାହାଙ୍କ ନାଁ କପ୍‌ଲିଙ୍ଗ୍, ଆମକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପଦ୍ୟରେ ଲେଖିଲେ,—

“ଆମେ ନୂଆ ନୂଆ ଧରଣର ମଣିଷ ସେମାନେ,
ଅସ୍ତ୍ରାରେ ଗନ୍ଧାର ମୁହଁ,
ସ୍ବରରେ ଅଧେ ସଇତାନ୍ ଅଧେ ଶିଶୁ ।”

ଦେହହେ ବର୍ଷରୁ ଟିକିଏ ବେଶି ହେବ,—ଆଉ ସେତିକିରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅନୁକରଣ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ଗୋଟାଏ ଜାତି ବଦଳି ଗଲା ! ନା ଚେହେରା, କଥାଶୁଣା, ଢଙ୍ଗ ଏଭଳି ହୋଇଗଲା ଯେ ଏ ସୁଅଟିଏ ଏ ନାତି ନାଉଣୀକୁ ଆଉ ସେ ବାପ ମା’ ଅଜା ଆଉ ଚଉଁ ପାରିବେ ନାହିଁ ! ଦେଖିଲେ ହୁରୁଡ଼ନ୍ତେ, ବିଷନ୍ତେ, ଦୂର-ଦୂର କରି କବାଟ କଲନ୍ତେ !

ଅଥଚ କିଏ ଆଉ ସ୍ବରୂପ ବଦଳେଇଛି ସେଭଳି ଅଗନ୍ଧା ହେଲଭଳି ? ଚେର କାଟିଛି ! ସ୍ବେ ବରଗଛ ନା ଏ ଛେଳିଜାତି ନା କୁକୁର ନା ବାବୁଡ଼ !

କେମିତି ଥିଲେ ସେ ଅତୀତର ଲୋକେ ? ଭଟ୍ଟା, ପଥର, ଭଟ୍ଟା କି ଦଦରା ହୋଇ ଦେଉଳ କି ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିଏ, କିଛି ଶିଳାଲେଖ, କିଛି ତାଳପତ୍ର ବିଡ଼ା, ଠାକୁ ମାରି ତହିଁରୁ ଯାହା ଅନୁମାନ କରିହୁଏ ସେତିକି । ଅର୍ଥ କରି ବସେ ଏବର ମଣିଷ, ତାର ଏବର ମନ, ଏବର ସ୍ୱଭାବ, ଯାହା ଏହି ଦେଉଳ ବର୍ଷର ପ୍ରଭାବରେ ଯାଇଛି ବଦଳି, ସବୁ ଘୋଳି ଆଉ ସିଢ଼ି ଭାଙ୍ଗିଦିଅଛି ଉଭେଇ ଯାଇଛି, ଜଣାନାହିଁ ସେ ଅର୍ଥ ଭୁଲ କି ଠିକ୍ ।

ବହୁବା ଚଳିବା ଭାବବାର ବାଗ ଆଉ ମୂଲ୍ୟ ତ ଫୁଲ ଫୁଟିବା ପରି ସ୍ଥାନ ଆଉ ସମୟରୁ ରସ ଟାଣି ଟାଣି ନାନା ଦାଉ ଦାପଟ ସହ ସହ ଅଭ୍ୟାସ କରି କରି ଅଭିଜ୍ଞତା ସହ ସହ ଦୃଷ୍ଟିଆଏ, ତା ହେଲେ ସେ ସ୍ଥାନ-କାଳ-ପାତ୍ର ସଙ୍ଗେ ଖାପେ, ସୁହାଏ, ସେ କଣ ସେଇଆ ?

କୋଠାଟାଏ ଟାଉ ଟାଉ କରି ତୋଳି ଠିଆ କରି ଦେଲେ କହୁହେବ ନାହିଁ ସେ ସେ କେତେକାଳ ରହିବ, କେତେ ବର୍ଷ ଆଉ ଝାଞ୍ଜିର ପରଖ ଦରକାର, ପୁଣି, କେତେ ସମୟର, ନ ହେଲେ କିଏ କହୁ ପାରିବ ମୂଲ୍ୟୁଆ ଦବିବ କି ନାହିଁ, ଗୁଡ଼ ଫାଟିବ କି ନାହିଁ, ଘଡ଼ଘଡ଼ ଶବ୍ଦରେ କି ଝଡ଼ ତୋଟାନ ହାବୁକା ମାଡ଼ରେ କାନ୍ଥର ଭାରସାମ୍ୟ ଦୋହଲିବ କି ନାହିଁ ! ଏ ଯେଉଁ ଭାବବା ଚଳିବା ବହୁବା ପ୍ରାଣୀ, ଯାହା ପୁର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ନୁହେଁ କି ପୁର ଭାରତୀୟ ନୁହେଁ, ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର, ନବଗୁଡ଼ିର ପରି ଯାହା ରୂପ, ଆକୃତି ତ ବେଳ ଫୁଲେଇ ଠିଆ ହୋଇଛି, ସତ, ଲଗୁଥିବ ଏ ଜାତିର ବଳିଷ୍ଠ ବିକାଶ ପରି,—କାଳିକ ସେ ଥିବ ତ ? ସେ ନ ଥିଲେ ସ୍ୱାର ଯେଉଁ ଚଳନ୍ତି ମୂଲ୍ୟବୋଧ,—ବଡ଼ ସାନ, ଭଲ ମନ୍ଦ, ନ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟାୟ ବିଷୟରେ ଏ ସଭ୍ୟତାର ବିଚାର, ସେହି ଅନୁସାରେ ଏବ ଲୋକଙ୍କ ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା, ସ୍ୱପ୍ନ, ଆଦର୍ଶ—ତା ବି ଅଲକାଳ ପରେ ଅକାମୀ ହୋଇଥିବ ।

ସେମିତି ଏ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ପଦ୍ଧତି, ଏ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସାରେ ନାନା ସ୍ତରରେ ନାନା କ୍ଷମତା, କ୍ଷମତା ପାଇବାକୁ, ଧରି ରଖିବାକୁ ନାନା ଉପାୟ, କୃତ କପଟ, ସଂସ୍କାର, ସେମିତି ଏ ସମୟର ନାନା ସ୍ତରରେ ସାମାଜିକ ଛିତି, ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତିର ତାରତମ୍ୟ ।

ସେମିତି ଏ ସମୁଦାୟ ଗୁଞ୍ଜ ଭିତରେ ସରକାର ଚାଲି, ତାର ପଦପଦବୀ । ‘ଦଳବେହେରା ଆଇଲେ’ ବୋଲି କହିଲେ ଆଜି କେଉଁ ଗାଁଲୋକେ ହାତଯୋଡ଼ି ଠିଆ ହେବ ? “ଭାରୋମଲ ଆସୁଛନ୍ତି” କହିଲେ ଆଜି କେଉଁ ରାଜ୍ୟ ଲୋକେ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିବାକୁ ବାହାରି ଆସିବେ ? ସେ ସବୁ ପଦବୀ ନେବେ କେଉଁ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କି ଦାୟିତ୍ୱ ସୁଚୁଥିଲେ ଆଜି ଲୋକେ ତା ଜାଣନ୍ତି ବିନା ହଁ ।

ଏଇ ବରଗଛ ଦେଖିଥିବ କେତେ ଅମଳର କେତେ ଭେକ, କେତେ କେତେ ଅବସ୍ଥାର ରୂପ । କେତେବେଳେ କାହାକୁ ଆଶା ଦେଇଥିବ । କେତେବେଳେ ଏହାର ଡାଳରୁ କାହାକୁ ଫାଣିରେ ଝୁଲୁ ହୋଇଥିବ । କେତେବେଳେ ସ୍ତ୍ରୀ ତଳେ ବସିଥିବ ଶେଳି ନି ଧର୍ମପତ୍ନୀ । ଗଛ ନୁହେଁ, କେତେ ଶହ ବର୍ଷର ହଜାର ହଜାର ଲୋକଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରା ମଣିଷ, ସ୍ବେଦ ମଣିଷ, ଯୁଗ-ସାକ୍ଷୀ ।

ଏମିତି ଏ ଦେଶସାରା କେତେଟି କେତେ ପୁରୁଣା ବରଗଛ, ଓଷ୍ଠଗଛ, ମଣିଷ ଆଉ ସେ ଜାଅନ୍ତା ପରମ୍ପରାମାନଙ୍କୁ ଆଦର କରେ ନାହିଁ, ଅପେକ୍ଷା କରେ ଉପୁଡ଼ି ପଡ଼ିଲେ ନି ହଣା ହେଲେ ଜାଗା ଖାଲି ହେବ, କିନ୍ତୁ ଜାଲେଣି କାଠ ବ ମିଳିଯିବ ।

ଯାହାର ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଓହଲ-ପିଲ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ପୁରୁଷର, ତା'ଭଳି ହଜାର ହଜାର ମଣିଷଙ୍କ ସୁଖର ଦୁଃଖର ଜୀବନ ଅଭିନୟ ଦେଖି ଦେଖି ଠିଆ ହୋଇଛି, ଶୁଣି ଆସିଛି ମଣିଷ ଜୀବନର ଅମେଣ୍ଟା ସମସ୍ୟାରେ ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦ ନାନା ଭାବର ନାନା ଶୁଣିଣୀ, ତା ଆଗରେ ଠିଆ ହୋଇ କେମିତି ସେ ଖାଲି ଭାବୁଥିବ ନିଜକଥା । ଏ ଗ୍ରେଟିଆ ଗଛଟି ଯେ ନିଜ ସୁଖ ଦୁଃଖ ବିଷୟରେ ଉଦାସୀନ, ଆସୁ ଯାହା, ଯେତେ ଖରା କି ଝଡ଼ ବତାସି, ଯେମିତି କି ସେମିତି ଠିଆ ହୋଇଛି, ପ୍ରକାଶ, ବଳିଷ୍ଠ, ଉଦାର ।

ବିନୋଦ ଅମ୍ବିଆଇ ଠିଆ ହେଲା । ତା ପରେ ଗୁଲ ତଳକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ବାଟ ଧରିଲା, ଦାଉ ଦାଉ ଖରାରେ ।

ମେଘ ମୁଣ୍ଡେଇ ତାର ବଦଳି ଆଦେଶ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା, ଯିବ ବଡ଼ ସହରର ସଦର ମହକୁମା । ନାନା ଦାୟିତ୍ବରେ ନାନା କର୍ମଗୁଣ୍ଠ ସେଠି ଅଛନ୍ତି । କିଏ ବଡ଼, କିଏ ସାନ । ସେ ବି ରହିବ ସେଠି ।

ଦିନ ଦିପହରେ ଅତିସ ଘରେ ବସି ଡାକ ଖୋଲି ବିନୋଦ ତା' ବଦଳି ଆଦେଶ ପଢ଼ିଲା । ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ପକାଇଲା । ଦଶିଲ ତାର ଅତୀତ, ସେହି ବଡ଼ ସହରରେ ସେ ଛଅ ବର୍ଷ କାଳ କଲେଜରେ ପଢ଼ିଥିଲା, ସେଇଠି ସେ ଟିଉସନ୍ କର ଚଳୁଥିଲା ଓ ଉତ୍କଳ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ସ୍ପନ୍ଦ ଦେଖିଥିଲା । ସେଠିଥିଲେ ତାର କେତେ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ।

କେତେ ସାଙ୍ଗସାଥୀ, ଶୁଭେଚ୍ଛା । ତା ଗାଁ ସେଠୁଁ ଚାଲିକୋଣ । ତା ଶରୀର ଘର ସେଠୁ
କୋଡ଼ିଏ କୋଣ । ସହରର ଉପକଣ୍ଠରେ ଅଥା ମଫସଲରେ ଘର କରିଥାନ୍ତି ତାର
ଶଲା, ସ୍ତ୍ରୀର ବଡ଼ଭାଇ ପୁଅସ୍ତ୍ରୀର, ଡାକ ନା ଚାଲିବାକୁ, ସହରରେ ଜଣେ ବ୍ୟବସାୟୀ,
ଇଟାଭଟି ବି ଅଛି ।

ବିନୋଦ ଆଶା କରିଥିଲା ବଡ଼ ସହରରେ କେଉଁଠି ଠାଏ ସେ ଜାଗା କରିବ,
ଘର କରିବ,—ସବୁଦିନ ପାଇଁ ସେଠି ବାସିନ୍ଦା ହେବ,—ପରେ, ଆନ୍ତର ବଡ଼ ହେଲେ ।
କିନ୍ତୁ ସେ ତ କେବଳ କଥା, ତାର ସ୍ବପ୍ନଗୁଡ଼ାକ ଯେପରିକି ପକ୍ଷି ଛୁଟି ଯାଇ ସେହି
ସହରର ଧୂଳରେ କେଉଁଠି ଝଡ଼ିପଡ଼ିଛି । ଗାଁକୁ ସେ ଭଲ ପାଉଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଗାଁରୁ ସେ
ଏକ ପ୍ରକାର ରଫୁଟି, ତା ବାପାଙ୍କ ଭାଗ ଜମିତକ ବି ଚେନାଏ ଚେନାଏ ହୋଇ
କେଉଁଠି ଅଛି କି କାହା ଜମିରେ ସାମିଲ ହୋଇଛି ସେ କହିପାରିବ ନାହିଁ, ତାର
ପେଟୁକ ଡ଼ହ ପଡ଼ିଆ ପଡ଼ି ପଡ଼ି ଚଢ଼ିରୁ ବେଶି ଭାଗକ ଭାଗଆମାନେ ମାଡ଼ି ବସିଗଲି,
ଯେଉଁ ଅଳ୍ପ ସୋରାଏ ରହିଥିଲା ତହିଁରୁ ଲୋକେ ମାଟି ତାଡ଼ି ନେଇ ନେଇ ବଡ଼ ଭାଗକ
ଅଳ୍ପଆ ଖାତ କଲେଣି, ନିଜ ଦଖଲରେ ରଖିଲେଣି, ତଥାପି ପହର ହାତ ଜାଗା ଥିବ,
ଘାସ ଅରମା ଗୋବର ଗଦା, ଥିବ କି ନ ଥିବ କିଏ ଜାଣେ ! ଗୁଳିଗିରେ ବୁଲୁ ବୁଲୁ
ଆଉ ବଡ଼ ସହରରେ ସେ ରହିନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଦେଖିଛୁ ଜାଣିଛୁ, ଏ ବଡ଼ ସହର ଆଉ
ଆଗପରି ନାହିଁ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ, ଯେମିତି ଓଡ଼ିଶାର କେଉଁ ଐତିହାସିକ ପ୍ରାଚୀନ ସହର
ସେ ନୁହେଁ, ସେ ଭରତର କୌଣସି ଜନବହୁଳ ସହର, ଏମିତି କୋଠା, ଏମିତି ପିନ୍-
ରୁସା, ଏମିତି ପାର୍କ, ଏମିତି ବଜାର, ଏମିତି ପ୍ରକାଶ ଓସାର ଛକ, ସେଠୁ ଧଳଖ
ଫରଜା ସଡ଼କର ଅଖକଟା ହୋଇ ଲାଗିଛି କାହିଁକି କାହିଁକି ବୁଲକରେ ଦି ମାହାଲ ଦିନ
ମାହାଲ କୋଠା, ଏମିତି ଜାତି ଜାତି ବସ୍, କାର୍, ଟ୍ରକ୍, ରିକ୍ସା, ନାନା ଗାଡ଼ି, ମାଲ
ମାଲ, ଏମିତି ସଜାସଜି ଏମିତି ଦୃଶ୍ୟ ଦର୍ଶିବ ଭାରତର ଯେ କୌଣସି ଆଧୁନିକ
ବଢ଼ିଆଳୀ ସହରରେ, ଦର୍ଶିବ ଏମିତି ବଜାର-ଦିଆରି ପୋଷାକ, ଶୁଭବ ଏମିତି
ନାନା ଭାଷା ଏକାଠି । ଖୁନ୍ନା ଖୁନ୍ନା, ତରତର, ମୁଣ୍ଡଘୁର ବେଗର ଅଶନଶାସୀ
ସହର, ସେ ପଦଯାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ସୁଖିଆ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଯାହାଠି
ପଇସା ନାହିଁ ତା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ସେଠି ଖାଲି ଜାଗା ଅଖିରେ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ଲାଗିଛି
କୋଠା ଦିଆରି, କୋଠା ଦିଆରି, ଉଠୁଛି ମାହାଲ ମାହାଲ ହୋଇ ଉପରକୁ, ସୁରୁଣୀ
ଏକ ମାହାଲ ଭଙ୍ଗା ହୋଇ ଚାଲି ମାହାଲ ତୋଳା ଚାଲିଛି, ପୋଖରୀ, ଖାଲ, ଝିଲ
ଶୁଖା ହୋଇ ଘର ତୋଳା ଚାଲିଛି, ଚାରିଆଡ଼ୁ ମଣିଷ ସୁଅ ଛୁଟିଛି ସହର ଆଡ଼କୁ,
ଯେତେଥର ସେ ସହରକୁ ଦେଖିଛି, ଦେଖିଛି ଆଗଠୁଁ ବଡ଼, ଆଗଠୁଁ ନୂଆ, ସେ
ଭବିଷ୍ୟତ ନାହିଁ ଯେ ତା ଭଲ ଘରଟିଆଙ୍କ ପରି ସେଠି ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାସିନ୍ଦା

ହେବାକୁ ଯୋଗ ପଡ଼ିବ, ଏକା ତା ଗାଁରୁ ନୁହେଁ, ତା ପ୍ରିୟ ସହରରୁ ବ ସେ ଚାହୁଁଛି ।

ସେଠିକି ବଦଳି । ସେ ଯିବ । ଖଣ୍ଡେ ବସା, ଆଗ ଖଣ୍ଡେ ବସା ମିଳିବ ତ ?

ରବିବାର ସକାଳ । ବିନୋଦ ଖବର କାଗଜ ପଢ଼ୁଥାଏ “ଆଜ୍ଞା, ଏସ୍.ଡି.ଓ. ଡାକୁଛନ୍ତି ।” ଏସ୍.ଡି.ଓ. ଜ୍ଞ ଚପରାସି ଠିଆ ହୋଇଛି । କହିଲା, “ବଙ୍ଗଳାରେ ଅଛନ୍ତି । କହିଲେ ‘ଡାକ ଆଣିବୁ’ ।”

ବିନୋଦ ସାଇକଲ ଚଢ଼ି ଗଲା ।

“ଆସନ୍ତୁ ଆସନ୍ତୁ,” ରାଉବ ଚୌଧୁରୀ ତାଙ୍କ କୋଠିର ଅତିଥି ଘର ଭିତରୁ ଡାକ ପକାଇଲେ । “ବସନ୍ତ” ।

ଆଉ କେହି ନାହିଁ । ସେ ଏକୂଟିଆ ଅଛନ୍ତି । ହସି ହସି ଆରମ୍ଭ କଲେ, “ତାପରେ ? କେବେ ଯାଉଛନ୍ତି ?—

ଆପଣଙ୍କର ତ ଭଲ ହେଲା । ଯେଉଁ ବଡ଼ ସହରକୁ ବଦଳି ହେବା ପାଇଁ ଲୋକେ ଆପ୍ରାଣ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ହେଲେ ନାନା ବଡ଼ ବଡ଼ିଆଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭେଟ ହେବ, ସବୁ ଖବର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମିଳି ଯାଉଥିବ, କେତେ ସୁବିଧା,—ଆପଣଙ୍କର ଆପେ ସେଇଟା ଆସିଛି, ତହିଁରେ ପୁଣି ଆପଣଙ୍କ ନିଜ ଜିଲ୍ଲାର ସଦର ମହକୁମା ।”

“ସବୁ ଆପଣଙ୍କ ଶୁଭ କାମନା ଓ ଦୟା । ସାର୍ !”

ରାଉବ ଚୌଧୁରୀ ଘଣ୍ଟି ବଜାଇଲେ । ଚପରାସି ଆସିଲା । “ଆରେ, ସାହେବଙ୍କ ପାଇଁ ଗୁଡ଼ା ଆଣ୍ଟ, ପାନ ଦେଇ ଯା ।” ବିନୋଦ ଆଡ଼କୁ ହଲ ଚାଲି ଯିବା ଦେଖି, କହିଲେ,

“ଶୁଭ କାମନା ତ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନା ହେଲା ଦିନୁ, ଆପଣ ହୁଏତ ମତେ ଭୁଲ୍ ହୁଏଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ହୃଦୟ କବିବାକୁ ଲାଗିଥାଏ, କୁହା-ପୋଷ୍ଟ, ଲେଖାଲେଖି, ଯେତକ ମୋ ଦେଇ ସମ୍ଭବ ସବୁ କରିଛି । ଦୁଃଖ ରହିଗଲା, ଆପଣ ଏକଠି ଥାଉ ଥାଉ ପ୍ରମୋଗନଟା ପାଇଲେ ନାହିଁ,—ହଉ, ତା’ ବି ହେବ । ହେବ, ସେତେବେଳେ ଆପଣ ମତେ ମନେ ପକାଇବେ ।”

“ଆପଣ ଯାହା ଲେଖିଥିବେ, ସବୁ ଆପଣଙ୍କ ଦୟା ।”

“କିନ୍ତୁ ମଣିଷ ଦ୍ଵାରା କଣ ହେବ ? ସବୁ ଆପଣ ଭାଗ୍ୟ । ଆପଣଙ୍କୁ ଏଠା ଗ୍ରନ୍ଥବାକୁ ମୋର ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା, ଅନ୍ତତଃ ମୁଁ ଏଠି ଥିବାଯାକେ ଆପଣ ଆନ୍ତେ । ଆପଣଙ୍କ ଉପରେ ସବୁ ଉତ୍ତମତର ଅଧେ ଭାବ ଦେଇ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହୁଥିଲି, ଆଜିକାଲି ବୁଦ୍ଧିମାନ, ସଚ୍ଚୋଟ, ନିଷ୍ଠାପର, କର୍ମଠ, ଦୃଢ଼ କର୍ମବୁଦ୍ଧ ହୋଇ କେତେଜଣ ଅଛନ୍ତି ?”

ବିନୋଦ ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନାଇଲା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲା, ହସ ହସ ମୁହଁରେ ରାଦବ ଚୌଧୁରୀ ତା ମୁହଁ ଉପରେ ତାକୁ ସତେ ଯେମିତି ଖୁସାମତ କରୁଛନ୍ତି, ସେଇଟି ସ୍ଵେ ? ତା ଗୋଟି କାଟୁଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ କାହିଁକି ଏ ଅଭିନୟ ?

ରାଦବ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ମୁଁ ଜାଣେ ଆପଣ ମତେ ଭୁଲ୍ ହୁଏଥିଲେ,” ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ହସିଲେ ।

ବିନୋଦ କହିଲା, “ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର କେବେ ନିନ୍ଦା କରି ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା ।”

“ତା ବି ମୁଁ ଜାଣିଛି, ତେବେ ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ମନେ ମନେ ରାଗୁଥିବେ । ଆମେ ହେଲୁ ପୁରୁଣା ଅମଳର ଅତିଥି । ଇଂରେଜ୍ ଏ ସଂସ୍ଥାଟା ବସେଇ ଥିଲେ । ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ବସ୍ତ୍ର ବସ୍ତ୍ର ଲୋକ, ଏକାଠି ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥା, ସର୍ଭିସ୍ । ସେଇ ଶାସନ କରିବେ, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଥିବା ମୁସ୍ତବିଦ୍ ଦେଶକୁ । ଶାସନ ଦାୟିତ୍ଵ ସମ୍ଭାଳିବେ, କେମିତି ? ଖାଲି କଣ ବିଦ୍ଵାନ୍ ହେଲେ କି ପରିଶ୍ରମ କଲେ ? ନା, ଆହୁର କିଛି ଦରକାର । ସେହି ଆହୁର କିଛି ବସ୍ତ୍ରଟାକୁ ଗୁରୁ ପରମ୍ପରା ଭଳିଆ ପୁରୁଣା ଅତିଥିର ନୂଆ ଅତିଥିରକୁ ଶିଖାଇ ପୋଷାକ କରନ୍ତି, ନୂଆ ଅତିଥିର ବି ଟାଣୁଆ ପୁରୁଣା ହୋଇଯାନ୍ତି । ନାଁ କରନ୍ତି, ବଡ଼ ହୁ’ନ୍ତି । ଟୋକା ଅତିଥିରକୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ କିଛି କହେଁ, କହେଁ ସେଇଥି ପାଇଁ । ଆପଣ ଉନ୍ନତ କଲେ ଶୁଣି ଖୁସି ହେଉଥିବ ମୁଁ, ସେତିକି ମୋ ଆନନ୍ଦ ।”

“ସର୍ଭିସ୍ରେ ଆପଣ ମୋ ଗୁରୁଜନ ସାର୍ । ମୋର ଭଲ ଦେଖିଲେ ଆପଣ ଖୁସି ହେବେ ହଁ ।”

“ସେଇଆ ବିନୋଦ ବାବୁ, ସେଇଆ । ସେହି ସ୍ନେହ ଟିକକ ରଖିଥିବେ । କର୍ମ-କ୍ଷେତ୍ରରେ କେଜଣା ଦିନ ପାଇଁ ଆମେ ଏକାଠି ହେଉଁ, ତା’ପରେ—କିଏ ଜାଣେ ? ଆମ ଭିତରେ ସେହି ସ୍ନେହ ସହାନୁଭୂତି ଥାଉ । ସଂସାରରେ ସେଇ ସାର । ଇଂରେଜ୍-ମାନେ ଏଇ ଯେଉଁ ସଂସ୍ଥା ଗଢ଼ି ଥିଲେ, ତା ସେମାନଙ୍କ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ, ସ୍ଵା ଭିତରେ କିଏ

କେତେବେଳେ କାହାକୁ ଆକଟିବାକୁ କଣ କହିବ, ଯାହା କୁହାଯାଏ ସବୁ ତ ତା' ଭଲ ପାଇଁ ! ନ ହେଲେ ସଂସାର ମହତ ରହିବ ବା କେମିତି ? କିନ୍ତୁ ପଦାକୁ, ଗୋଟାଏ ନିରୁକ ସଂସାର । ସେଇଟା ବି ଥିଲା ତାଙ୍କ ମାତ । ପଦାରେ ସେମାନେ ଗୋଇ ଖୋଲା-ଖୋଲି ହେଉ ନ ଥିଲେ । ପରଲୋକକୁ ଛିଦ୍ର ଦେଖାଉ ନ ଥିଲେ ଯେ ପରଲୋକେ କାହାକୁ କାବୁ କରିବେ । ସେ ପୁରୁଷର ଲୋକେ ସେଇଟା ବୁଝୁନାହାନ୍ତି, ପର ଲୋକେ ତ ସହଜେ ଏବେ ଖୋଜୁଛନ୍ତି ଚାଲିଯିବାକୁ ବେଳିତ କରିବାକୁ, ଡରେଇ ରଖିବାକୁ, ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିଜନିଜ ସ୍ଵାର୍ଥ ହାସଲ କରିବାକୁ । ଏଥିରେ ଏ ଦେଶରେ କେହି କାହାକୁ ମାନିବେ ନାହିଁ, ଅତିସରଫ କଥା କାଟୁ କରିବ ନାହିଁ, ସେମାନେ ବି ଆଗପରି କାମ ଉଠେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ, ଶାସନ ଘୁରୁଳି ଯିବ । ଇଂରେଜ୍ ଅମଳରେ ଏହି ସଂସାର ବୋଲେଉଥିଲା ଷ୍ଟାଲି ଫ୍ରେମ୍, ଲୁହାରେ ତିଆରି, ସବୁ କଠିନ ଦାୟିତ୍ଵ ସମ୍ଭାଳୁଥିଲା,— ଏଇଥି ପାଇଁ । ଭିତରେ ସେମାନେ ବୁଝାବୁଝି ହେଉଥାନ୍ତୁ, ବାହାରୁ ଦେଖିଲେ ଯେ କେହି ବିଶ୍ଵାସ କରିବ, ଯେ ସବୁ ଠିକ୍ ଅଛି ।”

ସାର୍ବଭୂମି ପକାଇଲେ, କହିଲେ “ଏ ପିଲାଏ ତା' ଜାଣିଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ଏଡ଼େ ଗୌରବମୟ ସଂସାରାଟି ବରିଡ଼ି ଯାଉଛି । ଆପଣ ଦେଖିବେ, ଏଣିକି ଅତିସରଫ ବଳବିକ୍ରମ ସାହସ ପ୍ରଦତ୍ତା ଆଉ ରହିବ ନାହିଁ, ମନରୁ ଫାନ୍ଦ କିଛି ବଢ଼ିକାମ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ହେବ, ନିଜ ଭିତରେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ରହିବ ସନ୍ଦେହ, ଭୀଷୀ, ରାଗ, ବାହର ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ରହିବ ଡର, ବାହାର ଲୋକଙ୍କ ହାତରେ କାଠ କଣ୍ଢେଇ-ପରି ନାଠୁଥିବେ । ତାଙ୍କର ଆଉ ଗୌରବ ରହିବ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ନିଜେ ଏକା ପରିବାରର ଲୋକ ବୋଲି ଭାବି ଭିତର ଗୁମର ଭିତରେ ରଖିଲେ ସିନା ସମସ୍ତଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରହେ, ଏମାନେ ତା ବୁଝିବେ ନାହିଁ,—‘ମୁଁ ଭଲ ଆଉ ସମସ୍ତେ ଅପଦାର୍ଥ’— ଏଇଆ ଦେଖାଇ ହେବାକୁ ବାଦବୁଦ୍ଧିଆ ହୋଇ ବାହାର ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶିଠି ଆଉଁସା ଟିକିଏ ପାଇବା ମୋହରେ ପରସ୍ପର ନାରେ ଚୁରୁଲି କୁହା କୋହୁ ହେବେ । ସେଉଁ ସେହି ବାହାର ଲୋକଙ୍କ ହାତରେ ସମସ୍ତେ ବେଇଲିତ ହେଉଥିବେ । ଆସୁଛି ଆସୁଛି ସେ ଦିନ, ଦେଖିବେ ଆପଣ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଚୁରୁଲି କହୁ ଚୁଲିବା ଯାହାଙ୍କ ସ୍ଵଭାବ ସେମାନେ ଆଗେ ବି କହୁଥିଲେ, ଭବିଷ୍ୟନ୍ତରେ ବି କହିବେ ।”

“ନା, ଆଗେ ସେତେ କହୁ ନ ଥିଲେ, କହିଲେ ବି ତା କାଟୁ କରୁ ନ ଥିଲା । କାରଣ ଦେଶରେ ସେହିମାନେ ତ ଥିଲେ ଶାସକ, ତାଙ୍କ ଉପରେ ଯେ ସେ ଇଂରେଜ୍, ସେ ସାଧାରଣଙ୍କ ପହଞ୍ଚି ଭିତରେ ନ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏବର କଥା ଭିନ୍ନ । ସାଧାରଣ ଗଣ-

ସ୍ତେଟ୍ ଦ୍ଵାରା ସରକାର ଗଢ଼ା ହୋଇଛି, ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁମାନେ ମନ୍ତ୍ରୀ
 ସେତେବେଳେ ସେହିମାନେ ସରକାର । ଦେଶର ଦଶଜଣ ରାମା, ଶାମା, ଦାମାଙ୍କ
 ଭିତରୁ ଜଣେ ଜଣେ ସେମାନେ, ସେମିତି ଦେଶର ଏମ. ଏଲ. ଏ. ମାନେ ।
 ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ ନିଜ ଦଳର ଲୋକଙ୍କ କଥାକୁ । ସେଇଲେକେ ତାଙ୍କର ଆଖି କାନ,
 ଏକା ନାଡ଼ି ତ ! ସର୍ବିସ୍ ଭିତରର ଲୋକଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ମୂଳରୁ ସନ୍ଦେହ, ସେମାନେ ଭବନ୍ତି
 ଏ ଲୋକଙ୍କର ତାଙ୍କ ପାଟିପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି ଅଛି କି ନାହିଁ ତା' ଜଣା ନାହିଁ, ଯେଉଁ ପାଟି
 ଶାସନକୁ ଆସିବ ସେମାନେ ତା ସେବା କରିବେ, କିନ୍ତୁ ଏମାନେ ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ
 ମେଣ୍ଟି ବାନ୍ଧି ବେଶ୍ ଗୋଟାଏ ନିରାପଦ ଗୋଠ ହୋଇ ରହି ଖାଲି ନିଜର ସୁବିଧା
 କରୁଛନ୍ତି । ନିଜର ଧାରଣା ନ ଥିଲ କିନ୍ତୁ, ନୂଆ ନୂଆ ଆସି ସେମାନେ ଭବନ୍ତି, ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ଵେ
 ସର୍ବିସ୍ ସମ୍ମାନ ଭିତରେ ନାନା ଅପାରଗତା, ନାନା ସକଳାପ, ନାନା ରହସ୍ୟ ଥିବ,
 ତାକୁ ରକ୍ଷା ପଦାରେ ପକାଇ ପୁରୁ ସମ୍ମାନ କରିଦେଲେ ସେମାନେ ବାହାଦୂରୀ
 ପାଇବେ, ତେଣୁ ସେମାନେ ଆଗ୍ରହରେ କାନ ଡେରିବେ କିଏ କଣ କହୁଛି ଶୁଣିବାକୁ ।
 ଗୁଡ଼ାଏ ମନ୍ତ୍ରୀଚକଟା ହଲପଟା ଲଗେଇ ଦେଇ କହିବେ ଦେଖ ଭାଇ ଆମେ କେତେ
 କାମ କରୁଛୁ, ଏଥିରେ କାମ ତ ଯାହା ହେବ ସେ ଗୁଡ଼ୁନ୍ତୁ ଖାଲି କାମିକା ହୁଅନ୍ତୁପାରି
 ହୋଇ ଯେଉଁମାନେ ଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ ତାଲିମ୍ ପାଆନ୍ତେ, ସେମାନେ ଅକାମୀ
 ହୋଇଯିବେ । ଦେଶର ଲାଭ ହେବ ନାହିଁ, ସର୍ବିସ୍ ସମ୍ମାନ ଉପାଦେୟତା ବିଗିଡ଼ିବ ।
 ଏଇଟା ଜଳଜଳ ଦଶୁଛି, ଗୁଲିବ ବେଣି ବେଣି । ଚୁଲୁକ ଜାଲି କାଠପରି ଏଥିକ
 ସହାୟକ ହେବେ ସର୍ବିସ୍ ସମ୍ମାନ ଭିତରର ଲୋକେ, ବାଜେ ଲୋକଙ୍କୁ ଶୁଣା
 ଜନପ୍ରିୟତା ଆଶାରେ ସ୍ଵେ ତା ନାଁରେ ସେ ସ୍ଵା ନାରେ ଫୁସୁରୁ ଫାସୁରୁ ପ୍ରସ୍ତର
 ଚଳେଇବେ, ସେସବୁ ନୋଟ୍ କରୁଥିବେ ରାମା ଶାମା ଦାମାମାନେ, ସବୁ ପ୍ରକାର
 ନେତାଙ୍କ କାନରେ, ଏମ. ଏଲ. ଏ. ମାନଙ୍କ କାନରେ, ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ କାନରେ ପକାଇ
 ଦେଉଥିବେ, ଶେଷରେ କାହାର ନିରାପତ୍ତି ରହିବ ନାହିଁ । ଆପଣ ବଡ଼ ସହରକୁ
 ଯାଉଛନ୍ତି ତ,—ନିଜେ ଜାଣିବେ ଯେ ।”

ଚୌଧୁରୀ ତାକୁ ଚାହିଁ ଦେଇ ସାରିଥିଲେ, ସମାନସ୍ଥ ବନ୍ଧୁପରି ବ୍ୟବହାର
 କରୁଥିଲେ, ବିନୋଦର ମନ ଭିତରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ସନ୍ଦେହ ଓ ସତର୍କତା ଥାଏ,
 ଯେଉଁଥି ପାଇଁ ସେ ମାପି ଚୁପି ଅଲ କହି ଅଥବା ଭୁନି ହୋଇ ବସି ବେଳ ଟାଳି
 ଯାଉଥାଏ, ଟିକିଏ ବେଳ ତା' ପାଶୋର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା, ସତେ ଯେମିତି ଜାଣି
 ଜାଣି ଚେଇଁ ରହୁଛନ୍ତି କେଉଁ ଅଣତରକା ବେଳରେ କାହା ଆଖିପତା ଟିକିଏ ମାଡ଼ି
 ହୋଇପଡ଼େ, ଆଉ ସେ ବିଳିବଲେଇଲ ପରି କହିଥିଲା,

“କିନ୍ତୁ ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି ଆଜ୍ଞା,—ଆମର ଏ ସର୍ବିସ୍ ସମ୍ମାନ ବୋଲି ଆପଣ
 ଯାହାକୁ କହୁଛନ୍ତି, ସରକାର କାମ କଲବେଳକୁ ସିନା ସେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ମାନ, ସେ

ଯାହାର ଯେଉଁ କାମ ସେତକ ସେ କରିବାକୁ ଅଛି, ସ୍ବା ଭିତରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଏକତା ଲାଗି ଭିତ୍ତି ହିଁ ନାହିଁ । ତଳୁ ଉପରଯାକେ ନାନା ପାହାର, ଚର୍ଚ୍ଚରେ ଭେଦ ଜାତିଆଣ ଭେଦଠୁ ବଳି । ସେ କୌଣସି ଗୋଟାଏ ସ୍ତରରେ ବ, ହିଂସାବାଦ ପୁରୁଷ, କୃଷକ କେନ୍ଦ୍ର କାହାରି ଶିକ୍ଷା ଦେଖିପାରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଗୁହାନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କି ଟପି ଉପରକୁ ଉଠିବାକୁ, ଗୁହାନ୍ତ କ୍ଷମତା, ପ୍ରତିପତ୍ତି, ଲାଭ କେତେ କଥା । ଜାତିରେ ହେଲେ ଗୁଳିରଥା, ଆଗ ନିଜ ସ୍ଵାର୍ଥପାଇଁ ଗୁଳିରରେ ପଶିଛନ୍ତି, ନ ହେଲେ ପଣି ନ ଥାନ୍ତେ । ତେଣୁ ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ ସବୁବେଳେ ତଳେ ତଳେ ରହିଛୁ ଭଣି, ଗୋଡ଼ ଟଣାଟଣି ନାନା କଥା । ସମସ୍ତେ ବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା କି ସତ୍ତାଟପଣିଆର ଆଦର୍ଶ ନୁହନ୍ତି, ଘୁଞ୍ଚାକୁ ପଦାକୁ ଲୋକ ଦେଖାଣିଆକୁ ଭେକ । କେଡ଼େ କଷ୍ଟରେ ଦେଶ ସ୍ଵାଧୀନ ହେଲା, ଏଇ ସର୍ତ୍ତସ୍ଵ ଭିତରେ ଯେଉଁମାନେ ପରୁସତା ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର କଣ ସଂସାର ଦରକାର ନାହିଁ ? ତା ହେଲେ କାମସବୁ କରିବ କିଏ ? ଏଠି କାମିକା ଲୋକ ଆଦର ପାଇବ ନାହିଁ, ଅକାମୀ ଲୋକ ଟାଉଟର କରି ଉଠି ଉଠି ଗୁଳିଧବ, ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକ ଭଲ ଲୋକର ଜୀବନକୁ ଦୁଷ୍ଟ କରୁଥିବ,—କି ଏକତା କି ମେଣ୍ଟ ଅଛି ଏଥିରେ ଯେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଖରାପ ହେବ ?”

କହିଦେଇ ସେ ମନେ ମନେ ପସ୍ତେଇଲା, “କଣ ମୁଁ କଲି ! କାହାକୁ କଣ କହିଲି !” କିନ୍ତୁ ତା କଥାର ପ୍ରତିଫଳି ସ୍ବା ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହେଲା,— ଶୁଦ୍ଧ ଗୌରୁଣ୍ଡ ମୁହଁ ଫୁଲନ୍ତେ କଣ, ସେ ହୋ ହୋ ହସି ହସି ଗଡ଼ିଲେ, ତାଙ୍କ ହସ ଶବ୍ଦରେ ଘର ଉଠିଲା ପଡ଼ିଲା, ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ ସେ କହିଲେ,

“ମୁଁ ଜାଣେ ଆମ ସର୍ତ୍ତସ୍ଵରେ ଯୁବକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବି ଏମିତି କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଅଛନ୍ତି, ଯେମିତି ବାହାରେ । ସଂଖ୍ୟାରେ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ସତ, କିନ୍ତୁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସେମାନେ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ଭିତରୁ କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର କେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ସ୍ଵପ୍ନ ଆଦର୍ଶକୁ କାବ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ କରି ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି, କେନ୍ଦ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି ମାତ୍ର ଶ୍ଳୋକ । ଭଲ କଲେ, ମଣିଷ ଆଶା କରିବାକୁ ଅନୁତ୍ୟାସି ଧାଡ଼ି ତ ରହିଗଲା, ଯେ ଭଲ କାମ କଲେ ପୁରସ୍କାର ମିଳେ, ଖରାପ କାମ କଲେ ଦଣ୍ଡ ଭୋଗନ୍ତି, ଭଗବାନ ଭଲ ଲୋକର ଭଲ କରନ୍ତି, ଦୁଷ୍ଟକୁ ସଂହାର କରନ୍ତି, ଓଲି ଘେନି କୋଳି, ତେଲଭଣି ଘେନି ଚକୁଳି, ଇତ୍ୟାଦି ।” ଫେର୍ ସେ ହସିଲେ ।

ସେ କହିଲେ, “ସେଇ ଆଦର୍ଶବାଦୀମାନେ ଏ ସଂସାରରେ ଜୀବନ ବିତେଇ ମନେ ମନେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସଂସାରର ମନଲୋଭା ରୂପ ନିଜ ନିଜ କଲ୍ପନାରେ ଗଢ଼ନ୍ତି, ଯାହା ଏ ସଂସାରରେ କେବେ ନ ଥିଲା କି ନାହିଁ, ମନେ ମନେ ଅଭିନୟ କରନ୍ତି ଯେ ସେମାନେ ଦେଖୁଛନ୍ତି ଯେ କଣ ମ୍ୟାଜିକ୍ ଘଟିଯାଉଛି, ଏ ମାଟି ଗୋବର ବାଲି ପଥରର

ସଂସାର ବଦଳି ଯାଉଛି, ତାଙ୍କ କଲ୍ଲନାର ସଂସାର ସତ ହୋଇ ଯାଉଛି । ନାଟ-
ତାମସା ସିନେମା ଥିଏଟର୍ ଦେଖନ୍ତେ, ନ ହେଲ ବା ମନେ ମନେ ସେଇଆ ଦେଖି
ମଉଟ୍ କଲେ, ଏଣେ ସାଧାରଣ ଲୋକତଳି ଯେତଳି ହେଲ ସେତଳିରେ ଚଳି ଘନ
ବିତେଇ ଦେଲେ, ବଡ଼ତ ନ ହେଉ, ବେଶି କ୍ଷତି ହୁଏ ନାହିଁ, ଗୁଡ଼ିଏ ମନଗଡ଼ା ସ୍ବପ୍ନ
ଦେଖିବାରେ ଯେଉଁ ସମୟ ନଷ୍ଟ ହୁଏ ସେତିକି ଛଡ଼ା, ଯେମିତି ତାଆସ ଖେଳିଲେ ବ
ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଯୋଡ଼ିଏ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରକୃତରେ କ୍ଷତିରେ ପଡ଼ନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ହେଲ
ଯେତେବେଳେ ନିଜ ସ୍ବପ୍ନକୁ ସତ ମଣି ସେହି ଅନୁସାରେ କାମ କରିବାକୁ ବାହାରନ୍ତି
ସେତେବେଳେ । କୁହୁଡ଼ି ଦେଖି ପାଣି ବୋଲି ଭ୍ରମକରି ଗାଧେଇ ବସିଲେ ଆଶୁଗଣ୍ଡି
ହୁଣ୍ଡେ । ‘ମୋ ଭାଇଲେ’ ବୋଲି ସ୍ବେଦରେ ଡାକ ମାରଣା ଖଣ୍ଡ ମୁହଁକୁ ଗଲେ କଣ ଫଳ
ହେବ ? ଯାଶ୍ରୁଷ୍ଟଙ୍କୁ କାଠ ଛକ ଉପରେ ଲଞ୍ଜେଇ ତାଙ୍କ ଦେହରେ କଣ୍ଟାପିଟି ଲୋକେ
ତାଙ୍କୁ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦେଇ ଜୀବନରୁ ମାରିଥିଲେ ଟି ! ଆହୁରି ବେଳେ ସେଭଳି ଲୋକ କ୍ଷତିରେ
ପଡ଼ନ୍ତି ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କର କହୁବା କଥା ତାଙ୍କର ଉପରେ ଓଲଟେ । କିଏ ଗରିବ
ଗୁରୁବାଙ୍କୁ ମତେଇଲା, ଲଙ୍ଗଳ ଯାହାର ଜମି ତାର, ମୂଲିଆ ମର୍ମାଦା ପାଉନ୍ତୁ, ତାଙ୍କର
ମୂଲ ଦିନଗୁଣ ବଢ଼ୁ ଭଲ । ସେମାନେ ତା ପୈତୃକ ଜମିତକ ମାଡ଼ି ବସିବେ, ତା
ତୋଟାବାଡ଼ି ଉଜାଡ଼ି ଖାଇବେ, ତା ଘରେ ଚାକର ହୋଇ କେହି ରହୁବେ ନାହିଁ ।
ମୂଲିଆଙ୍କୁ ଡାକିଲେ ଗୋଡ଼ ଲମ୍ବେଇବେ । ସେଇଆ ତ ହୋଇଛି, ଆହୁରି ହେଉଛି,
ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ମିତଳ କ୍ଲାସ୍ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ନିଜେ କୁରୁଡ଼ି ମାରିଛି । ସେଉଁ ବଞ୍ଚିବାକୁ
ଅନ୍ୟବାଟ ନ ଦେଖି ଭେକ ନାମାବଳୀ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ସେହି ହେବ ଟାଉଟର୍, ସେ
ବାଟେ ହେଲେ ଲୋକଙ୍କୁ ଅନ୍ତରାଳ କରି ନିଜକୁ ସୁବିଧା କରିବ ! ମୋଟ ଉପରେ,
ସଂସାରଟା ଆଦୌ ସରଳ ନୁହେଁ ବିନୋଦ ବାବୁ, ଆଦୌ ସରଳ ନୁହେଁ । ସର୍ବିସ୍
ବିଷୟରେ ଆପଣ ଯାହା ଯାହା ଦୋଷ ହୁଏ କଥା କହିଲେ ସେସବୁ ଅଛି ସେଥିରେ,
କିନ୍ତୁ ଏକା କଣ ସେଇଠି ? ଯେମିତି ସଂସାରଯାକ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତ ଅଛି । ଦୁନିଆଁଟା
ଯାକ ସେଇଆ । ମଣିଷ ଜନ୍ମ ଜୀବନ ସବୁ ସେଇଆ । ନାନା ଅଥନା ବୋଲି ହୋଇ
ନାଲ ସରସର ହୋଇ ମଣିଷ ଏ ସଂସାରରେ ଜନ୍ମ ହୁଏ । ଏଠି ସୁଧୁର ଖୋଜିବେ
କଣ ? ନ୍ୟାୟ ବିଚାର ନୀତି ସଦ୍‌ଗୁଣ ଖୋଜିବେ କଣ ? ଏଠି ଯାହା ମିଳେ, ଯେଉଁଟା
ଯାହା, ତାକୁ ଭଲକରି ଚିହ୍ନି କଣ୍ଟା ପଥର ଦେଖି ଦେଖି ମଣିଷ ହୁଅନ୍ତିଆର ହୋଇ
କେମିତି ବାଟ ଚାଲିବ ସେଇଟା ଯେ କଥା । ଆପଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ଏଇ ସର୍ବିସ ସମ୍ମା
ଭିତରେ ଯେଉଁମାନେ ଆପଣଙ୍କ ଗୁରୁଜନ ପରି, ବଡ଼ ଭାଇ ପରି, ତାଙ୍କଠାରୁ ନ୍ୟାୟ ବିଚାର
ନ ପାଇ ଆପଣ ପଦାରୁ ସେ ଭେଟକଣା ଲୋକମାନଙ୍କଠାରୁ ତା’ ପାଇବେ ? ତା ହେଲେ
ଭୁଲ୍ ଭାବୁଛନ୍ତି ।”

ବିନୋଦ ତାଙ୍କର ଲମ୍ବା ବନ୍ଧୁତାକୁ କାନ ପାର ଶୁଣୁଥିଲା, ଶୁଣୁଥିଲା, କଣ ଥାଇପାରେ ଏହା ଉହାଡ଼ରେ ? ତାଙ୍କ ନିଜର କିଛି ହସିଲା ଅଭିଯୋଗ କି ଗୁନିଆ ? ସ୍ୱାର୍ଥସଂସନ୍ନ ନିଃସଙ୍ଗ ମଣିଷର ନିରାଶ ମନ ଭିତରେ କେଉଁଠି କୁହୁଳା ଘଣ୍ଟି-ନିଆଁ ? ତାଙ୍କର ହୋଇଛି କଣ ?

କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର ଏତେ ଟିକିଏ ବି ଭୟ ନ ଥିଲା, ଶୁଣୁଥିଲା ସେ ତାଠୁଁ ପରମର୍ଶ ହିଁ ମାଗୁଛନ୍ତି । ପୁଣି ତାର ମନେ ପଡ଼ୁଥାଏ, ଏଇ ସେହି ଲୋକ,—ଦୁର୍ଗାଦେବୀ ଅବତାର ମିଥ୍ୟା ଶାନ୍ତା ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ମଦାନ୍ତର ଗୋଟାଏ କୁର୍ବିତ ମୂର୍ଖି ବୋଲି ଯାହାଙ୍କ ବିଷୟରେ ତାର ଧାରଣା ରହି ଆସିଛି, ଅଥଚ ପୁଣି ଲାଗୁଛି ସେ ନିଜର ତଳିଯାକେ ସବୁ ଘନତା ତାକୁ ଦେଖାଇ ଦେଉଛନ୍ତି, ଲୋକଟା ମାଡ଼ବଝି ଖାଇଲ ବେଳେ ବାଦପରି, ଅଥଚ ପ୍ରକୃତରେ ଗୋଟାଏ ଡରୁଆ ଦୁର୍ଗଳିଆ ଚଉର ବାଲୁଆ ।

ସେ ବି ହସିଦେଲା । କହିଲା, “ଆମେ ସବୁ କାଲିକାର, ଆପଣଙ୍କ ଆଗରେ ଆମେ କଣ ଜାଣୁ ! କେତେ ବାଟ ବା ଦେଖିପାରୁଁ ! ଆପଣଙ୍କ ଅଭିଜ୍ଞତା ଆମର କାହିଁ ହେବ ? କିନ୍ତୁ କହିନ୍ତୁ ସାର୍, ଏଇ ଯେଉଁ ନିର୍ବାଚିତ ପ୍ରତିନିଧି ଶାସନ ଚଳେଇବେ ତାଙ୍କଠୁଁ ଆମେ ନ୍ୟାୟ ବିଚାର ଆଶା ନ କରିବା କାହିଁକି ? ତାଙ୍କଠୁଁ ଆମର ଅଶଙ୍କା ବା କଣ ? ଆମର ନିଜର ଦୋଷ ଦୁର୍ଗଳିତା ନ ଥିଲେ କେହି ଆମର କିଛି ଅନ୍ଧକାର କରିପାରେ ? ଆପଣ ତ ଦେଖିଥିବେ ସାର୍, ମୁଁ ମୋ ବିବେକ ଅନୁସାରେ ନିୟମ ମାନି ମାନି ମୋ କାମ କରିଯାଏଁ, ନିଜ ପାଇଁ କିଛି ଆଶା କରେ ନାହିଁ କି କାହାରିକି ଡରେ ନାହିଁ । ମୋ ବାଟରେ ମୁଁ, ସିଧାବାଟ, ଆଉ ଡରିବାର ଜଗିବାର କଣ ଅଛି ? ସତେ ସାର୍, ଆପଣଙ୍କ ଉପଦେଶ ମାଗୁଛି ।”

ରାବି ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ, “ଯେ ନିଜ ମନେ ମନେ ଯେତେ ଠିକ୍ ବାଟରେ ଚାଲୁଥାଉ, ତା ବାଟଟା, ଭୁଲ୍ ବାଟ ବୋଲି ଆଉ ଜଣେ କଣ କହିଦେଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।”

“କାହିଁକି କହିବ ?”

“ତାକୁ ନ ସୁହାଇଲେ କହିବ । ତା ସ୍ୱାର୍ଥରେ ବାଧା ପଡ଼ିଲେ କହିବ । ଆଉ ଯଦି ତା’ ହାତରେ କ୍ଷମତା ଥିବ ତେବେ ସେ ହଇରାଣ ବି କରିଦେବ । ଚାଲିଗଲେ ଅପଦସ୍ଥ କରିବା, ବାରମ୍ବାର ଅଖାଡ଼ୁଆ ଜାଗାକୁ ଅବେଳାରେ ବଦଳି କରିବା ମିଛରେ ମକଦ୍ଦମାରେ ପକାଇବା,—ଆପଣ ତାକୁ ଅଟକେଇ ପାରିବେ ? କ୍ଷମତା ମଣିଷର ମୁଣ୍ଡ

ବିରାଜିତ ଯେ । ଯେଉଁମାନେ ଆସିବେ ତାଙ୍କ କଥା ଭବନ୍ତୁ । ନାନା ଉପାୟରେ ଲୋକଙ୍କୁ ମତେଇ ହାତ କରିବା, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ହେବା, ଏକତା ସେ ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିବେ ମୂଲୋର୍ଥ, ଆଉ କିଛି କରି ନ ଜାଣିଥାନ୍ତୁ । ସେ ଶକ୍ତି ନ ଥିଲେ ଭୋଗ କିଣିବେ ? କହନ୍ତୁ, ଆପଣ ସେ ବିଦ୍ୟା ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିଲେ ?”

ବିନୋଦ ହସିଲା । କହିଲା, “ନାହିଁ ।”

“ଦେବା ଦିଆଇବା ଦେ’ ପଦ ବୋଲାଇବାଠାରୁ ସେ ନାନା କାଇଦା କଦର, ଦରୁଦନ ଆହୁରି ଆହୁରି ଉଦ୍‌ଭବନ ହେବ । ତାଙ୍କର ଦରକାର ଲୋକ ବଳ, ସେ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ଦରକାର ବେଳେ ଭୋଗ ଦେବେ, ଦିଆଇବେ । ନ ହେଲେ ଆଉ ଲୋଭଟିବା ପଟିବ ନାହିଁ, କ୍ଷମତା ଗଲ । ଆଗ ସେଇଟା ଜରୁରି ନା ଆଗ ମୋ ପରି ଆପଣଙ୍କ ପରି ପାଞ୍ଚ ଗଣ୍ଡାଙ୍କ ହୃଦ ଖୋଜିବା ଜରୁରି ? ଆଗ ସେଇଟା ଜରୁରି ନା ଆପଣଙ୍କ ନୀତି, ବିବେକ, ସ୍ୱାଗୁଣାବଳୀ, କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା, ଆପଣ କେଡ଼େ କଠିନ ଦାୟିତ୍ୱ ଧୂଳେଇ ଦେଲେ ସେଇଆକୁ ବାହାବାହା ଦେବା ଜରୁରି ? ଭବନ୍ତୁ । ତାଙ୍କର ବି ସେଇଆ, ଚଟା ଅନ୍ନ ବସ୍ତୁ । ଆପଣ କି କାମଦାମ ସେସବୁ ସେମାନଙ୍କ ଅଖିରେ ସେହି ପରିମାଣରେ ଜରୁରି ଯେତକ ପରିମାଣରେ ତାଙ୍କ କ୍ଷମତାଟା ଆହୁରି ଆହୁରି ପଟା ପାଇବାରେ ତା ସାହାଯ୍ୟ କରିବ, ନ ହେଲେ ଖାଲି ମାମୁଲି — ଜରୁରି ନୁହେଁ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା,—“ଆଉ ଦେଶସେବା ?”

ସେ ହସିଲେ, କହିଲେ “ଦେଖିବେ ।” ଟିକିଏ ରହି କହିଲେ “ଦେଶ ସେବାର ନା ତ ସବୁଦିନେ ଥାଏ ନାହିଁ, ଆଉ କୁଅଡ଼େ ଯିବ ? କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଭାବିବେ, ସେଥିପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଇବାକୁ ଉପାୟ କରିବାଟା ତ ତାଠୁ ଆଗ । ଦେଖିବେ, ଦିନ ଯନ୍ତୁ ଯିବ ସେହି ଉପାୟଟା ସଂଗ୍ରାସୀ ହେବ ।”

“ଆମର କଣ ହେବ ?” ବିନୋଦ ପଚାରିଲା ।

“ଆମର ? ବହୁତ କଥା ହେବ । ସବୁବେଳେ ଖୋଜା ଚାଲିବ ମାମକାରୀ କିଏ ପାଣିବାରୀ କିଏ । ଦାଃି ମୁଣ୍ଡରେ ରଖା ହେବେ ମାମକାରୀ, ଯେତେବେଳେ ଯେ, ଯାହାଠାରୁ ଯେତେବେଳେ ଯାକେ ଫାଇଦା ଉଠିବ । ତାପରେ ମଦକ୍ତା, କାମ ସରିଲେ ଗଡ଼ଗଡ଼ା । ଓଡ଼ିଆ ଲୋକେ ବେଶି ଧର୍ମଶ୍ରୀ କହନ୍ତି । ନାଁ ଅଛି, ପେଟରେ କଥା ରହେ ନାହିଁ, ପରବାୟ ନାହିଁ । ସେପରି ହେଲେ ଅନ୍ୟମାନେ ଅଛନ୍ତି । ଚାଲିବ ଠିକ୍ । ବିନା ପରୀକ୍ଷାରେ ବାନ୍ତି ବାନ୍ତି ଆଇ. ଏ. ଏସ୍. ଯେଉଁମାନେ ହେଲେ,—ଏମର୍ଜେନ୍ସି ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ମେଣ୍ଟ, ତାଲିକାଟା ଥରେ ଦେଖନ୍ତୁ ।”

“ଆରେ ସତେ ତ !”—ବିନୋଦ ଭାବିଲା, “ତା ହେଲେ କଣ ରାଜବ ଚୌଧୁରୀ ବ ଆଶା କରିଥିଲେ ହେବେ ବୋଲି !” କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛି ଯାହା, ସବୁ ଭଲ ହେବ, ଲୋକ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଲୋକଙ୍କ କଥା ଆମଠୁଁ କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱେ ତା ମୁଁ ଭାବି-ପାରୁନାହିଁ ।”

“ଆରେ, ଆଉ ଟିକିଏ କଟି ଆଶ୍ରେ । ଯା, ଘରୁ ଆସ ।” ରାଜବ ଚୌଧୁରୀ କହିଲେ । ପୁଣି ବିନୋଦକୁ କହିଲେ “ଆପଣ ଗୁଲି ଯାଉଛନ୍ତି, ଆଜି କିନ୍ତୁ ଭାରି ମନ ହେଉଛି ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗପିବ ବୋଲି । ଗୋଟିଏ ସ୍ତମ୍ଭ, ପବନ, ସରଳ, ଉଦାର ମଣିଷ ଦେଖିଲେ”,—ଟିକିଏ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଇ କହିଲେ, “ମାନେ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଗରୁ ଗପିଥିଲେ କେତେ ଖୁସି ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏ ଗୁଳିର କାମ ଯାହା, ସେ ଗୋଟାଏ ରୋଗ, ମଣିଷ ସ୍ୱାଭାବିକ ହୋଇ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇ ଦଣ୍ଡେ ବସିବ, ମନ ଡୋଲି କାହାସଙ୍ଗେ ଗପିବ, ଆଦୌ ତା ନାହିଁ । ସବୁବେଳେ ମୁଖୀ ଆଉ ଲୁହା ଯାନ୍ତି ଆଉ ତା ଉପରେ ଯାହା ପୋଷାକ ! ଧନ୍ୟ !”

ସେ ଶୂନ୍ୟକୁ ଅନେଇଁ ଫିଁ ଫିଁ ଦୀର୍ଘରାସ ପକାଇଲେ । ଝରକା ବାଟେ ପଦାରେ ଦିଶୁଛି ଚେନାଏଁ ପଡ଼ିଆ, ଆଉ ନାଲି ଟାଙ୍ଗର ନାହିଁ, ଛାନେ ଛାନେ ହାଲୁକା ତୁଳାରେ ପାଣିଟିଆ ଶାଗୁଆ, କେତୋଟି ଶାଗୁଆ ଅସରୁର ଅବଦାନ, ଆଉ ଦିଶୁଛନ୍ତି ଏପଟୁ ସେପଟ ଯାଉଥିବା କେହି କେହି ଗାଁ ଲୋକେ, ଗୋରୁ, ଆମ୍ବ ଗଛ ଅଗ୍ରା । କେଉଁ କାଳର ମଠୁଆ ମଠୁଆ ପୁରୁଣା ଦୃଶ୍ୟ, ନୂଆ କିଛି ନାହିଁ, ବିନୋଦ ଭାବିଲା,—ଖାଲି ଏଇ ଲୋକଟି ଛଡ଼ା ।

ହଠାତ୍ ସେ କହିଲେ, “ମୁଁ ବି ଦିନେ ହୋଇଥିଲି ଅବକଳ ଆପଣଙ୍କ ପରି ବିନୋଦ ବାବୁ, ଆପଣଙ୍କ କଥା ଭାବିଲେ ମୋର ସେହି ନିଜ ଅନ୍ତରର ‘ମୁଁ’ କଥା ଭାବିଥାଏ, ତା ପ୍ରତି ମମତା ତ ଆସେ, ପୁଣି ତା’ ପ୍ରତି କଠୋର କଟୁ ଦୃଷ୍ଟି ବି ପଡ଼େ । ସେଥିରେ କିଛି ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ହେବାରୁ ତ ମୁଁ ତାକୁ ପ୍ରତି ନିଜକୁ ବଦଳେଇଲି, ନ ହେଲେ କାହିଁକି ? ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନର କାହାଣୀ ଆପଣଙ୍କୁ କହିଲେ ଆପଣ ଚମତ୍କାର ହୋଇଥାନ୍ତେ ବିନୋଦ ବାବୁ, ଆଉ, ଦରକାର କଣ, ଦିନ ବୋହୁ ଯାଇଛି ।”

ପୁଣି ସେ ଅନ୍ୟମନସ୍ତ ହୋଇ ଗୁମ୍ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ବିନୋଦ କାବାହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଅନାଇଥାଏ, ଆଖି ବୁଲାଇ ନେଇପାରୁ ନ ଥାଏ, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର ସବୁ ବିଦ୍ରୋହର ଧାରଣା ଭୁଲିଯାଇଥାଏ, ଭାବୁଥାଏ,—ବାହାରକୁ ଦିଶୁଛନ୍ତି ଶୋଠଲ, ଡୋଲ, ଏଡ଼େ ମଣିଷ, ଭିତରେ ଟଳଟଳ ମେଢ଼ିଆ ବାଙ୍କୁଲି

ବୁଢ଼ାଲେକ, ବାଡ଼ିଟି ଉପରେ ମୁଠା ବି ଶିଥିଳ, ଅରଅର ତାର ମନରେ ଶୋଭା, ନିରୁଣା, ଅସହାୟତା,—ଆଉ ଏଇଠି ତ ତାର କାମ, ବିନୋଦର, ସେ ଧରିପକାଇବ, ସାହାଯ୍ୟ କରିବ ।

ହଠାତ୍ ଶବ୍ଦ ଚୌଧୁରୀ ସତେ ଯେମିତି ନିଦରୁ ଉଠି ପଡ଼ିଲେ, କହିଲେ “ହଁ, ଯେଉଁ କଥା କହୁଥିଲି । ଆମର ଖୁବ୍ ବିଶ୍ୱାସ କରିଛନ୍ତି ଲୋକପ୍ରତିନିଧି ଶାସକମାନେ ଆପଣଙ୍କ ଗୁଣ ବୁଝିବେ, ଆପଣଙ୍କୁ ଆଦର କରିବେ, ଟେକିବେ । ଏଭଳି ବିଶ୍ୱାସ ଆପଣଙ୍କ ଅମଳର ଆଉ କେତେଜଣଙ୍କର ବି ଥିବ । କିନ୍ତୁ ଆପଣମାନେ କଣ ଆଖିକାନ ବୁଜିଛନ୍ତି ? ଲୋକଗହଳରେ ଥିଲାବେଳେ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ଦେଖାଇ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ବେଠିଆ ବେଗାଡ଼ି ପରି ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇଲେ ସେମାନେ ଖୁସି, ଲୋକେ ଜାଣନ୍ତୁ, ତାଙ୍କୁ ଗୋଡ଼ାଚାରି ଆସେ । କାହା ସ୍ଥାନ କେତେ ତଳେ ତା ତାକୁ ଦେଖାଇ ଆସେ । ନିକୁଆନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ଅଇ କି ପିତ୍ତ, ତାଙ୍କର କି ଯାଏ ? ଭାଷଣ ଦେଲାବେଳେ ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଇଥାନ୍ତି, ଏଣିକି ଏମାନେ ଭୁମ ନୌକର, ସେଥିପାଇଁ ଦରମା ପାଆନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଡର ନାହିଁ, ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କାମ କରାଇବା ଭୁମ ଦାୟିତ୍ୱ । ସେମାନେ କାମରେ ଗଢ଼ଳୁ କଲେ ଆମେ ଅଛୁ ।”

ବିନୋଦ ହସିଲା, କହିଲା “ସେସବୁ ହୁଏତ ସେମାନଙ୍କର ଜନପ୍ରିୟ ହେବାର ବାଗବରଣ । ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା, ସ୍ୱାଧୀନତା ପିନା ଆସିଛି, ସାଧାରଣ ଲୋକ ଅନୁଭବ କରିବା ଦରକାର ଯେ ସେ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲଣି । ଯରକାରି କର୍ମଗୁଣ୍ଡା ତାର ଯୁଗଯୁଗର ତରଳ, ସେ ତରଳ ନ ଭାଙ୍ଗିଲେ କେମିତି ସେ ଭୁଣ୍ଡ ଖୋଲି ତାର ଅଭାବ ଅସୁବିଧା କଥା କହିବ ? ସହଯୋଗ ବି ଦେବ ?”

“ସେକଥା ମୁଁ ମାନୁଛି, କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେବେହେଲେ ତା ନୁହେଁ । ଭାବନ୍ତୁ, ସେମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠଭୂମି, ଉପାଦାନ, କଣ ? ଭବିଷ୍ୟେ ମଣିଷ ମନ ଯେପରି ହୋଇଥିବ, ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ଦୁନିଆ କେମିତି ଦିଶୁଥିବ । ଆପଣମାନେ କେମିତି ଦେଖୁଥିବେ । ତା ହେଲେ ଇ ବୁଝିପାରିବେ ।

ଆଗ ଆଗ ନିର୍ବାଚନରେ ଜିତି ନେତା ହୋଇ ଯେଉଁମାନେ ଆସିଲେ କି ଆସିବେ ଦିନାକେତେ, ସେମାନେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଭାଗ ନେଇଥିବା ଲୋକ, ଆପଣ-ମାନଙ୍କ ପରି ଅଭିଯୋଗମାନଙ୍କ କଟକଟିରେ ଆସାମୀ ହୋଇଠିଆ ହୋଇଥିବେ, ଜାମିନ୍ ନ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଜେଲ ହାଜତକୁ ପଠାଇଥିବେ ଆପଣମାନେ, ଜେଲ୍ ବି ଦେଇ-ଥିବେ । ଶହେ ଚୌଗୁଲି ଧାରା, ଲୁଠିମାଡ଼ ଅର୍ଡ଼ର, ଡାକ୍ତାଣି ଅର୍ଡ଼ର, ନାନା ହନସ୍ତା, ସଫାରି ବାଜ୍ୟାସ୍ତ୍ରୀ, ସବୁ କରିଥିବେ ଏଇ ସଂସ୍କୃତି ଲୋକେ । ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ସେ

କର୍ମରୂପମାନେ ଇଂରେଜ ଶାସକଙ୍କ ସ୍ବକରି କରୁଥିଲେ, କିଏ ସେ ସରକାରର ପ୍ରିୟ ହେବାକୁ, କିଏ ଅବା ବାଧାରେ ପଡ଼ି ବିବେକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅପ୍ରିୟ କାମ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ପଦାରେ ଯେତେ କହିଲେ ବି ଭୁଲି ପାରିବେ କି ? ତାଙ୍କର କି ବିଶ୍ବାସ ଆପଣମାନଙ୍କ ଉପରେ ? କି ଗ୍ରନ୍ଥ ? ସେମାନେ ଭାବୁଥିବେ, - ଏଇମାନେ ତ ! ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ନିଜ ବାପକୁ ବି ବିକଦେବେ । ଲୋଭ ଦେଖାଇଲେ ଗୋଡ଼ାଇଥିବେ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଦରକାର ବୋଧହୁଏ ଥିଲା ସ୍ବାଧୀନତା ଯଙ୍ଗେ ଯଙ୍ଗେ ଶାସନ-କଳର ନୂଆ କଲେବର, ଭିନ୍ନେ ପ୍ରକାରେ । ବୋଧହୁଏ ସେ ବିଷୟରେ ଭାବିବାକୁ, କରବାକୁ ଅଭିଜ୍ଞତା ନାହିଁ, ପୁଣି ବେଳ ବି ନ ଥିଲା, ତା ଉପରେ ପାହାଡ଼ ପରି ସମସ୍ୟା ।”

“ଆଉ ବେଳ ପାଇବେ ବି ନାହିଁ ବିନୋଦବାବୁ, ଯାହା ରହିଲା, ଇଂରେଜ ଯେଉଁ ଗୁପ୍ତ ଯେଉଁ କଲ ଥୋଇ ଦେଇ ଗଲେ, ଏମାନେ ସେଇଆକୁ ରଖିଥିବେ, ତାକୁ ଘୃଣା କରୁଥିବେ ସନ୍ଦେହରେ ଦେଖୁଥିବେ, କିନ୍ତୁ ରଖିଥିବେ । ନିଜଗୋଡ଼ରେ ଭାବୁ-ଦେବା ଆରମ୍ଭ ନ କଲେ କାଲି ଗୁଡ଼ିବ କାଲି ଗୁଡ଼ିବ କହି କେହି ବାଡ଼ି ଖଣ୍ଡିକର ଆଶା ଗୁଡ଼ିପାରେ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଆମ ଭିତରେ ବି ଥୋଡ଼ାଏ ଚଲଣ ଗୁରୁ-ଗୁରୁଆ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ନାନା ଉପାୟରେ ଉପରବାଲାଙ୍କ ମନମୋହି ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତା କରାଇ-ନେବେ, ସେମାନେ ଭାଲୁ-ନଚେଇବା ସାପ-ଖେଳେଇବା ଓଁସାଦ୍, ତାଙ୍କୁ ଇ ପାଳକ ପଡ଼ିଲା । ଦଡ଼ର ଗୋଡ଼ଧର ପଡ଼ିଯିବା, ସାନକୁ ଗୋଇଠା ମାରବା, ତାଙ୍କଠି ଆଖି ପଲକ ପଡ଼ିଲାଭଳି ଆପେ ଆପେ ଘଟେ । ଏଇଟା ହେଲା ପୁରୁଣା ରଜା-ରାଜୋଡ଼ିଆ କି ବାଦଶା ଆମାର ନବାବ୍ ଥିବା ଜାଗାମାନଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଓ ଗୋଡ଼ାଣିଆଙ୍କ କଳା, ସେଉଁଠୁ ତାଙ୍କ ଦୟାଦମାନଙ୍କଠି ଅବତର ଥାଏ । କିଏ ଦକ୍ଷିଣୁ ଆସିବେ, କିଏ ଉତ୍ତରୁ, କିଏ ଗଡ଼ଜାତରୁ, ସେଉଁଠୁ ଦେଖିବେ ଓଡ଼ିଶା କଣ ହେବ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କେହି ଦେବତା ନୁହେଁ ସାର୍, ନିଆଡ଼ିକ ନେତାମାନେ ବି ସାଧାରଣ ମଣିଷ । ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳର ତାତି ଆଉ ତାଙ୍କଠି ଦଖିବ ନାହିଁ, ଧିମେଇ-ଲେଣି । ଏଇଟା ବି ସତ ଯେ ସେମାନେ ଯେତେ ବିବେକ, ବିଚାରବନ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ ପଛେ ଅଡ଼ାତର ଧାରଣା ଅଡ଼ାତର ସ୍ବଳ୍ପ ତାଙ୍କ ମନରୁ ପୋଛି ପାରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସ୍ବାଧୀନତାର କେଇଟା ବର୍ଷ ଅବା ହେଲଣି; ଦିନ ଯହୁଁ ଯିବ, ସେମାନେ କଣ ମଣିଷ ଚିହ୍ନିବେ ନାହିଁ ? ସନ୍ଦେହ ପ୍ରତିହଂସା ଭୁଲିବେ ନାହିଁ ? ଯେଉଁମାନେ କାମ କରବାକୁ ଅଛନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଦେଇ ସେମାନେ କାମ କରବାକୁ ପଡ଼ିବ ତ ? ଅଛନ୍ତି ତ ସେଇ କାମର କଷ୍ଟାଳ ପ୍ରଧାନ ।”

ସ୍ବାବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କହିଲେ, “ସେମାନେ ଅଭିଜ୍ଞ ହେବେ, ପାକଳ ହେବେ, ଯତ କଥା । କିନ୍ତୁ ପରୁଷେ ସେଇମାନେ ନ ଥିବେ । ଅନେକ ବୁଢ଼ା, ଦରବୁଢ଼ା, ଓଡ଼ିଆ ଅନେକ ମେଘୁ ମାନେ ତା ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ବି ରହୁବେ ନାହିଁ, ସେ ତ ଗୋଡ଼ ଟାଟଣା କାରିବାର, କାକୁ ଓଟାର କାହିଁଦେଲେ ଅଭିଜ୍ଞେ ସେଠିକି ଯିବ । ବାଦୁଆ ସବୁବେଳେ ଲାଗିଥାଏ । ଆପଣମାନେ ଥିବେ, ଯେମିତି ଶରୀରରେ ଆଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁମାନେ ବଦଳୁଥାନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧିର ମହାତା ସେଇଆ ସେଇମିତି । ସେଇଠୁ କେହିଆ ଲୋକେ ଆସିବେ ଆସିବେ ବୋଲି ଆପଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଗଣତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟୟରେ ଚେତନା ଆନ୍ତର ଭିତରକୁ ଭିତରକୁ ଭେଦିଥାଏ । ଶିକ୍ଷା ତ ବ୍ୟାପୁଛି । ଆନ୍ତର ବ୍ୟାପିଥାଏ, ବଢ଼ିଥାଏ । ଅଧିକ ଶିକ୍ଷିତ ଅଧିକ ସମର୍ଥ ଲୋକ ବାହାରିବେ ।”

“ହଉ ହେଲା । ଅଧିକ ବିଏ, ଏମ୍.ଏ., ବି.ଏଲ୍ ଆଦି ଉପାଧିଧାରୀ, କିଏ ଆଉ କେଉଁ ବ୍ୟାପରେ ପାରିବେ । କିନ୍ତୁ ସେଭଳି ତ ଦେଶରେ ଅନେକେ ଥିବେ, ସେହିମାନେ ଆସିବେ କେଉଁ ବଳକା କାରଣ ଯୋଗୁଁ ? କାରଣ ହେଲା ଗୋଟିଏ,—ଲୋକଙ୍କୁ ମତେଇବା ଶକ୍ତି ତାଙ୍କଠାରୁ ଥିବ । ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ଶକ୍ତି, ଉପାୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ । କାରଣ ସେମାନେ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଭାଗ ନ ଥିଲେ ସେ ସେଇଆ ମନେ ପକାଇ ଲୋକେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଗର୍ବଦ ହେବେ । ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ପିଲା, କାହା କିନ୍ତୁ ସ୍ଵାଧୀନତା ପରେ । ସେ ଶକ୍ତି, ପ୍ରଭାବ, ଅଭିଜ୍ଞତା କଣ ଏକା ଦିନକେ ଆସିବ ? ନା, ଆଗ ଇସ୍ଲାମ କଲେଜରେ ନେତା ହେବେ । ସେଠୁ ଝୁଣ୍ଟି ଝୁଣ୍ଟି ଆସୁଥିବା କରବେ କେମିତି ପଞ୍ଚାଏତ୍, ବୁଦ୍ଧି, ମୁନସିପାଲିଟି, ଜିଲ୍ଲାବୋର୍ଡ଼, କୋପରେଟିଭ ଫାର୍ମ ଆଦିରେ ନିର୍ବାଚନ ଜିତିବାକୁ ପଡ଼େ, ସେଠି ବି ମୁଖିଆ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ କି ପ୍ରକାର ବଳ ଦରକାର କି ପ୍ରକାର କୌଶଳ ଦରକାର । ତାଙ୍କ ପୁଅ ଲୋକଙ୍କ ଅମଳରେ ଶାସନକଳର ମେରୁଦଣ୍ଡ ନମନୀୟ ହୋଇଯାଉଥିବ । ସେମାନେ ତାର ସୁଯୋଗ ନେବେ । ରଖିଦିଅ ତମ ନିୟମ କାନୁନ୍, ତୁମ କୁଳକୁଳ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି, ସେମାନେ କହିବେ, ଆମେ ଯାହା କରିବୁଁ ସେଇଟା ଆଇନ୍, ଆମେ ତ ଆଇନର କାରଗର । ତେଣୁ ବାବୁ, ବୋଲମାନ, ନ ହେଲେ ବାଟ ଦେଖ ।”

ସହେଁ ଗୁମ୍ ହୋଇ ରହିଗଲେ । ବିନୋଦ ସେତେବେଳେ ବି ଭାବୁଥାଏ,— କାହିଁକି ତା ସଙ୍ଗେ ଏସବୁ କଥା ? ହଠାତ୍ !

ସ୍ବାବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କହିଲେ, “ଏତେ ପ୍ରକାର ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଭିତରେ ଆମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବି ବଦଳିବି ଆପେ, ଅବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ମଣିଷ ବଦଳନ୍ତି, ସମ୍ପ୍ରା ବଦଳେ, ବଦଳି

ବଦଳ ଖୋଲୁଥାନ୍ତି କେମିତି ଚଳିଲେ ବେଦ ପଢ଼ିବ ନାହିଁ, ବରଂ ନିଜର ଲାଭ ହେବ । ଏବେ ଭବନ୍ତୁ ଦେଶର ଚିନ୍ତା । ପାଖେ ସାଧାରଣ ଲୋକ, କଷ୍ଟ ଭେରୁଛି, ଆଶା କରୁଛି, ଅଧାର ହେଉଛି । ପାଖେ, ନିର୍ବାଚିତ ନେତାମାନେ,—ଦଳମତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରେ,—ପ୍ରଧାନ ଚନ୍ଦ୍ରା ନିଜ ପାଇଁ, କଣ କଲେ ଉପତା ମିଳିବ, ରହୁବ, ଫେର୍ ମିଳିବ,—କାଲେ ପୁଣି ନ ମିଳେ ତେଣୁ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ କିଛି ଦମ୍ଭ ସମ୍ମାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା । ପାଖେ ତାଙ୍କ ଶାସନକଳ,—ପ୍ରଧାନ ଚନ୍ଦ୍ରା ନିଜ ନିରାପଣ, ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ, ସବୁବେଳେ ସତର୍କ ରହୁ ନାନା ବୁଦ୍ଧି, କିଏ ଶତବୁଦ୍ଧି, କିଏ ସହସ୍ରବୁଦ୍ଧି । କିନ୍ତୁ ଜିତବ ସେ ଯେ ଏକ-ବୁଦ୍ଧି, ଆସୁରଜାର ବାଟ ଖୋଲି ରଖିଛି । ଅଜଣା ମାନ ଖୋଜନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ଆଦର୍ଶବାଦ ପାଇଁ ।”

“ଅଛୁ ସାର୍,” ବିନୋଦ ଗନ୍ତୀର ହୋଇ କହିଲା ।

“ଅଛୁ ? କେଉଁଠି ?”

“ଦେଶର କୋଟି କୋଟି ମଣିଷଙ୍କ ଭିତରେ । ସେମାନେ ଗୋଟି ଗୋଟିକିଆ ହୋଇ କିଏ କଣ, ଲେଉଟା, ସ୍ୱାର୍ଥପର, ଯେ ଯାହା ହେଉ । ଏକାଠି ମିଶି ସେମାନେ ବାସୁଙ୍କା, ଯେ ପୃଥିବୀର ଭାଗ ସମ୍ଭାଳନ୍ତି । ଗୋଟି ଗୋଟିକିଆଙ୍କର ସବୁ ‘ସୁକ୍ତ’ ‘ବିସୁକ୍ତ’ ମିଶିଗଲେ ଗୋଟାଏ ମିଶାଫଳ ବାହାରେ, ଯେତେ ଯାହାହେଉ ମଣିଷଜାତି ମରବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।”

“ଆପଣଙ୍କ ବାସୁଙ୍କା କଣ କରିବ ? ସେ ତ ନିଜ ଭିତରେ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଅବସ୍ଥାବଳୀ ସମ୍ପନ୍ନ । ଯେତେ ଭାଲ ସେତେ ଖରା, ଯେତେ କନ୍ଦୁଆଁ ସେତେ ବର ।”

“ବାସୁଙ୍କା କର ଲେଉଟେଇବ, ପୃଥିବୀରେ ଅମାତ୍ୟରାଜ ବଳେଇଲେ ସେଇଆ ସେ କରେ । ସେଉଁଠୁ ଆସେ ନୂଆ ଯୁଗ ।”

“ଆପଣ କହୁଛନ୍ତି ବିପ୍ଳବ କରିବା କଥା ?”

“କେହି କରିଦେବା ବିପ୍ଳବ ସେ ନୁହେଁ ଆଜ୍ଞା, ସେ ଗୋଟିବା ବିପ୍ଳବ । କେଉଁ ପ୍ରକାରେ କେମିତି ହୁଏ କେହି କହୁପାରବ ନାହିଁ । ସେ ଏକ ପ୍ରଳୟ । ନିନ୍ଦାର କାହାର ନାହିଁ । ସରଗଲେ ଦିଶେ ସବୁ ଗୁରୁଜୀର, ପାଉଁଶଗଦା । ଫେର୍ ତାହାର ଭିତରୁ ନୂଆ କରି ସବୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ।”

ରାଜବ ଚୈଧୁରୀ କହିଲେ, “ବାରହାଦିଆ ଖଣ୍ଡାଧର କଲା ଗୋଡ଼ାରେ ଚଢ଼ି କଳକ ଅବତାର ଧ୍ୟାନ କରି ବୁଲିବା କଥା ଆପଣ କହୁଛନ୍ତି, ଯେମିତି ନାନା ବାବାଜି

ନାନା ମାଲିକାର ନାନା ପୁରୁଷପଣାଏ କହୁଥାନ୍ତି । ହଉ, ବହୁତ ଗପିଲ୍ଲି, ଡେରି ହେଲଣି, ବୁଲନ୍ତୁ ଏକାଠି ଗଣ୍ଡାଏ ଝାଇଦେବା ସେଇଠୁ ଆପଣ ଘରକୁ ଯିବେ ।”

“ନାହିଁ ମୁଁ ଯାଏଁ ଯାଉ, ଘରେ ସେମାନେ ଆପେକ୍ଷା କରିଥିବେ ।”

ରାଦବ ଗ୍ଲୋଧୁଣ୍ଡି ହସିହସି କହୁଲେ, “ଆପଣ ଅଛନ୍ତି ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଦେଖିବେ ଭାତହାଣ୍ଡି ପଖାଳା ହୋଇ ଯାଉଥିବ । ମତେ କ୍ଷମା କରିବେ, ଆପଣଙ୍କ ଅନୁମତି ନ ନେଇ ମୁଁ ଗୋଟାଏ କାମ କରି ଦେଇଛି । ଆପଣଙ୍କ ଘରକୁ ଖବର ପଠାଇ ଯାଉଛି ଆପଣ ଏଇଠି ଖାଇବେ ସେମାନେ ଆପଣଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବେ ନାହିଁ ।”

ଦିନ ଦୁଇଟା ବେଳେ ବିନୋଦ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲାପରେ ତା ଝିଅ ଅନୁରାଧା ପଚାରିଲା,
“ବାଡ଼ିବ ?”

“ଭୂମେ କଣ ଖବର ପାଇଲା ମୁଁ ସେଇଠି ଏସ୍. ଡି. ଓ. ଜି ଘରେ ଖାଇଲି ବୋଲି ? ଉପାସରେ ବସିଛି ?”

“ଖବର ତ ତାଙ୍କ ଚପରାସି ଆସି କହିଦେଇ ଯାଇଛି, ଯେତେହେଲେ ଭୁମକୁ ତ ପଦାରେ ପୁଖାଲଗେ ନାହିଁ । ହଉ କଣ ହେଲା ? ଖାଇକରି ଆସିଛ ତ, ଆଉ ଅଳ୍ପ-ଗଣ୍ଡାଏ ଖାଇଦେଲେ କଣ ଖରାପ ହେବ ?”

“ତାହେଲେ ତମେ ସବୁ ବି ଖାଇନା ! ହଉ, ଅଳ୍ପ ବାଡ଼ି । କଣ ଆଜି କିଛି ସୁଆଦିଆ ହେଇଛି କି ?”

“ମତେ ସୁଆଦିଆ ଗୁଞ୍ଜାଆସେ ନାହିଁ,” ଅନୁରାଧା ହସିଲା, “ବାହାରେ ସିନା ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର । ସୁଆଦ ଧସୁଆଦ ଖାଇବା ଲୋକର ମୁହଁରେ । ଆଜି କଣ ହେଲା ତମର ? ଭାରି ହସ ହସ ? କଣ ଏ ଦିବ୍ୟଦାସୀ କାମରୁ ଯାଉଛ ବୋଲି ?”

ବିନୋଦ ଭାବି ନ ଥିଲା ଯେ ରାଦବ ଗ୍ଲୋଧୁଣ୍ଡିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗପି ଡେରି ସେ ଖୁସିଖୁସି ଦିଶୁଛି । ଖୁସି ? କାହିଁକି ? କି ଆଶା ତାର ପୂରଣ ହୋଇଛି ! ସେ ଚାହିଁକିନା ଭାବିଭାବି ନିଜ ଭିତରକୁ ଅଣ୍ଟାଲିଲା । କହିଲା, “ସୁଆଦ ଅସୁଆଦ ଯେବେ ମୋ ପାଟି ଘେନି, ତେବେ କିଏ ହସିହସି କିଏ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ସେଇଟା ତମ ଆଖି ଘେନି । ସତରେ କହ, କଣ ତରକାରି କରିଛ ?”

“କିନ୍ତୁ ନାହିଁମ, ମଞ୍ଜିଆ କେଶରୀ ଦିଅ ହାଟରୁ କଣ ଆଣିଥିଲ, ସେଇଆକୁ ପୋଇ ପକେଇ ପତର ପୋଡ଼ା କରି ଦେଇଛ, ସେଇଥିରୁ ଦିଅ ଗୁଜ ଦେଇଛ, ଆଉ ଆମ୍ଭକୁ ପଡ଼ି ହରଡ଼ ତାଲ, ନେଉଟିଆ ଶାଗ ଗୁଜଦିଆ, ସେଇମ, ବାରିରେ ହେଇଛି ।”

ତା ପୁଅ କୁଟୁରୁ ଶୁଣୁଥିଲା, ପାଟିକରି କହିଲା “ବୋଉ ନୁହେଁଉଚି, ଆମ୍ଭର ହେଇଛି ।”

“କଣ ହେଇଛିରେ ?”

“ଆଜୁଦମ୍ ଆଉ ନଡ଼ିଆ ଚଟଣି ।”

ଅନୁରାଧା ହସିଲା, କହିଲା, “ହଉ, ବୋଉ ଖାଇବ ବୋଲି ନୁହେଁଉଚି । ଆଜିକାଲି ସେ ମେଞ୍ଚଡ଼ ଟୋକାଖଣ୍ଡକମାନେ ବି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ, ସବୁ ହସାବ ରଖିଥିବେ ।”

“ତେବେ ? ତୁମେ ଏତେ କଷ୍ଟ କରି ଏତେ ପୁଆଦିଆ ସବୁ କରିଛ ନିଜେ ଅଖିଆ ବସିଛ ମୁଁ ଖାଇବି ନାହିଁ ! ବାଡ଼ । ବୋଉ ?”

“ନେମେ ନ ଖାଇବା ଖବର ପାଇ ତାକୁ କହ ପୋଛ ମଙ୍ଗେଇ ବାଢ଼ି ଦେଲି, ମନା କରୁଥିଲେ ।”

“ମୁଁ ଅଲ ଖାଇବି ।”

“ହଉ, ଯାହା ଇଚ୍ଛା ହଉଚି ।”

ଖାଇବସି ରୋଷେଇର ପୁଆଦ ପାଇ ପୁଅ ଅନୁଭବ କରିକରି ଖୁସି ଓ ସନ୍ତୋଷ ଲାଗୁଥାଏ, ବିନୋଦ ଭାବୁଥାଏ,—ସରଳ ବାଟରେ କେତେ ସହଜଭାବେ ଆସେ ତାକୁ ମିଳିଯାଏ ଏ ଆନନ୍ଦ ! ନିରବରେ ସ୍ନେହରେ ତାର ଦୃଷ୍ଟି ଖେଳିବୁଲୁଥାଏ ତା ସ୍ତ୍ରୀର ମୁହଁ ଉପରେ ଦେହ ଉପରେ, ତାର ସନ୍ତାନ କୁଟୁରୁ ମୁଟୁରୁ ମିଛ ଅଉ ଟୁଙ୍ଗି ଉପରେ, କୁଟୁରୁ ମୁଟୁରୁ ତା ପାଖେ ବସି ଖାଉଛନ୍ତି, ମିଛ ଖେଳୁଛ ପିଣ୍ଡାରେ, ଦିଶୁଛି, ଟୁଙ୍ଗି ଦର ଭିତରେ ଖଟରେ ଶୋଇଛି ।

“ମୁଁ ଅଛୁ, ମୋର ସ୍ନେହର ସମସ୍ତେ ଅଛନ୍ତି, ଶରୀର ଭଲ ଅଛି । ପରିବେଷ୍ଟନ ସହଜ ମୋର ସମ୍ପର୍କ ଭଲ ଅଛି, ମନ ଖୁସି ଅଛି,” ଭାରିତା ହାତର ରକ୍ତା ମଞ୍ଜିଆ କେଶରୀମାଛ ପକ୍ଷପୋଡ଼ା, ନଡ଼ିଆ ରସଦିଆ ଆଜୁଦମ୍, ପୁଆଦିଆ ଶାଗଗୁଜ ଚୋରୋଇ ଚୋରୋଇ ବିନୋଦ ଭାବୁଥାଏ, “ଆଉ ଅଧିକା ମଣିଷର କଣ ଦରକାର ? ଶୁକରରେ ପଦୋନ୍ନତ ନ ହେଲେ ନାହିଁ, ଧନା ହେବା ନ ହେଲା ବା ମୋ କପାଳରେ, କି ଅଭାବ ?”

ସମୟ ମୁହଁକର ଶୁଣିଶୁଣି ଆସେ ଆସେ ଖାଉ ଖାଉ ଆପଣାର ଆନନ୍ଦ ଶେଷରେ ଅବହତ ହୋଇ ଭାବପାତ୍ରୀଏ, “ପମା ହୋଇ ଏଭଳି ସ୍ତ୍ରୀର ସୁଖ ପାଇବା, ଯେ ମୋର, ଏକାକୀ ଭାବେ ମୋର, ପୁଅ ହୋଇ ମା’ ସୁଖ ପାଇବା, ବୁଢ଼ାମା, ବାପ ହୋଇ ପଲ୍ଲୀର ସୁଖ ପାଇବା ମଣିଷ ହୋଇ ସୁଖ, ସବଳ, ମନରେ ସୁଖଭାବ— ଆଉ ଏ ଜୀବନ ଅଧିକା ଆନନ୍ଦ କଣ ଦେଇପାରନ୍ତା ? ଏଇଆକୁ କଣ କହନ୍ତି ‘ଶାନ୍ତି’, ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତି, ପାଣିରେ ଶାନ୍ତି, ପବନରେ ଶାନ୍ତି ? ରହନ୍ତାକ ସବୁବେଳେ ଏ ଅବସ୍ଥା ? କିନ୍ତୁ ରହେ କାହିଁ ?”

ସତେ ଯେମିତି କାହା ପ୍ରତି ତା ମନରେ କୌଣସି ଅଭିଯୋଗ ନାହିଁ, ଯାହା କଥା ଭାବୁଛି ତା’ ପ୍ରତି ସ୍ନେହ ।

“ଗଲବେଳ ତ ହେଲା,” ସେ ହସି ହସି ତା ଭାଗ୍ୟକୁ ପଚାରିଲା, “ଏଠି ଏତେ ଲୋକ ତମକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ଏତେ ସ୍ନେହ, ମନ ଖରାପ ହେଉନାହିଁ ?”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ଏଇଥର କଣ ନୁଆ ? ଭୁମ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆମେ, ଠାଆକୁ ଠାଆ, କେଳା କେଲୁଣୀ ପରି, ଆଉ, ମନ ଖରାପ କଲେ କଣ ହେବ ? ଖରାପ ଲଗୁଛି କହିଲେ କେହି ବଦଳେଇ ଦେବେ ?”

ବିନୋଦ କହିଲା, “ଗୋଟାଏ କଥା ଭାବ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲଗୁଛି । ଏଇ ଶବ୍ଦକ ଶ୍ରେୟଶ୍ଚ, ଆମ ଏହି ଶ୍ରେୟ, ମୁଁ ତ ଭାବୁଥିଲି ସବୁବେଳେ ମୋ ଗୋଟି କାଟିବାକୁ ଉଶ୍ମୁଛି—”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ଲୁଗାଲୁଗା କିଏ କାହାର କଣ କରି ପାରିବ ? ଭଗବାନ କରିବେ, ଭାଗ୍ୟ କରିବ ଆଉ କିଏ ?”

“ନାହିଁ ନାହିଁ ସେ କଥା ନୁହେଁ ସେ କଥା ନୁହେଁ । ମୁଁ କଣ କହୁଛି କି, ଏବେ ମୁଁ ଗଲବେଳକୁ ଏଡ଼େ ଭଲ ବ୍ୟବହାର, ଏଡ଼େ ସ୍ନେହ, ତା ହେଲେ କଣ ପ୍ରକୃତରେ ସେ ମତେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ?”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “କାହା ଭିତରେ କିଏ ପଶିଛି ଯେ ଜାଣିବ, କଣ କିଏ, କିଏ ବଢ଼ିଲା ସାଧୁଛି କିଏ ଶରଧା କରୁଛି ? ଯାହା ତମର ଶୁଣିବା କଥା, ଯାହା କହୁଥିଲି ଶୁଣୁଥିଲୁ, ଭୁମେ ଛଟଛଟ ହେଉଥିଲ, ତମକୁ ଦେଖି ଆମେ । ଏବେ ସେ ଭଲ ପାଉଛନ୍ତି ତ ଭଲ । ଯଦି ମତେ କହିବ, ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବା ସ୍ଥଳ, ତାଙ୍କ ଭାଗ୍ୟକୁ ପିଲାଙ୍କୁ ଦେଖି ଆସିବାକୁ, ତ ଯିବ ।”

“ସେ କେବେ ଆସି ନାହାନ୍ତି କି ମୁଁ କେବେ ତମକୁ କହି ନାହିଁ, ତାଙ୍କର ମୋର ସ୍ୱପ୍ନ ସରକାର ଶେଷରେ, ଅଳ୍ପ କାହିଁକି ତମକୁ କହିବ ?”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ତାହେଲେ ଥାଉ ।”

ବିନୋଦ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ମତରେ, ସେ ଯେଉଁ ମୃତ୍ୟୁ ଦେଖାଉଛନ୍ତି, ଯେମିତି ଅପଣାର କେନ୍ଦ୍ର, ମୋ ମନ ଭିତରେ ଟିକିଏ ଅନୁତାପ ଆସୁଛି,—ଯେ ମୁଁ କଣ ତାଙ୍କୁ ଭୁଲି ଗୁଡ଼ିଆଲି ? କିନ୍ତୁ କେମିତି ? ମତେ ତ ଜଳଜଳ ଦିଶୁଥିଲା ସେ ପାଣ୍ଡୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗିଛନ୍ତି କେମିତି ମତେ ଅପଦସ୍ଥ କରିବେ ହଇରାଣ କରିବେ, ଆଉ—”

ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ଗଲା ଅଇଲବେଳେ ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଆଉ ମନେ ପକା’ ନାହିଁ, ଯାହା ଯେ କଲା ତ କଲା, ସେ କାମ ସରିଲାଣି, ଭାବିହେଲେ ମିଛରେ ନିଜ ମନ ବୁଝିଲିବ । ଏବେ କାହିଁକି ତାଙ୍କର ସୋର ଉପୁରି ପଡ଼ୁଛି ତା ଭାବିବି ଲାଗୁ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମନ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଉଥିବ ସେ କାହିଁକି ଏଡ଼େ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଲୋକର ଅନ୍ଧକାର କଲି । କି ତାଙ୍କ ମନରେ ଏବେ ଆଉ କି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିବ, ତାଙ୍କୁ ଜଣା ।”

ଖାଇ ସାରିଲା ବେଳକୁ ବିନୋଦର ମନ, ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ଆଉ ପୁର ସେ ସ୍ନେହ—ଆବେଶମୟ ଆନନ୍ଦକର ସ୍ଥିତିରେ ତା ନ ଥିଲା । ସେ ତାର ପରିସ୍ଥିତିକୁ ବାବୁଥିବା ସାଧାରଣ ମଣିଷ, ଚେଇଁ ରହିଛି, ହିତ-ଅହିତ, ଲଭ-କ୍ଷତି ଗୁରୁଥିବା ସତର୍କ, ହସାସ ମଣିଷ ।

“ବସା କଥା କଣ ହେଲା କେଜାଣି ?” ସେ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ କହିଲା, “ଭ୍ରମ ଭାଇଁ ଲେଖିଥିଲି, ଚିଠି ଦେଲେ ନାହିଁ । ବଡ଼ ସହରରେ ବସାଟିଏ ପାଇବା କଣ ସହଜ ପଡ଼ୁଛି ? ଦିନାକେତେ ବିଚେଇବାକୁ ତାକବଙ୍ଗଲା ମିଳୁଛି କି ନାହିଁ କିଏ ଜାଣେ ? ସେଠୁର ଉତ୍ତର ନାହିଁ ।”

“ଆଉ ତ ଭାଇଁ ଘରେ ଯାଇ ଓଲଟାଇ ପଡ଼ିବା, ବସା ମିଳୁମିଳୁ ଯେତେ ଦିନ ଯାଉ ସେଠି ରହି ରୂମେ କାମକୁ ଯା’ ଆସ କଣପାରିବ, ଏମିତି ବଦଳି ହେଲେ ଆଉ ଯାହାର ଯେଉଁ ଚିନ୍ତା ଥାଉ, ଆମର କି ଅସୁବିଧା ?”

“ଭ୍ରମ ଭାଇଁ ଉପରେ ବୋର୍ଡ଼ ହେବି ନା ? ତାଙ୍କ ଘର ଝିଅ ଦେଲେ ବୋଲି ଆମର ସବୁ କାମକୁ ଲାଗା ହୋଇଥିବେ, ଆମପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଭାବୁଥିବେ, ଭଲମନ୍ଦରେ ଦେଇ ଲାଗିଥିବେ, ସେଇଠୁ—ମୁଁ ଗୁଣିବି କରିବି ବୋଲି ମତେ ଘରେ ରଖି ଖୋଜି ପେଇ ମୋଅରି ସେବାରେ ଲାଗିଥିବେ, ଏଇଆ ନା ?”

“କଣ ସେ କହୁଛି !” ଅନୁରାଧା କହିଲା, “ଆପଣା ଲୋକଙ୍କୁ କେହି ଧର ବୋଲି ଭାବେ ? ଭ୍ରମର ଦରକାର ଅଛି, ଭ୍ରମେ ସେଠି ତାଙ୍କ ଘରେ ଦି’ ଦିନ ରହିବ, କଣ ମାଗୁ ହେବ ? ଏତିକି ଯଦି ତମକୁ ଅତ୍ୟୁଆ ଲାଗିବ, ଓଲଟି ସେ କାହିଁକି ମନ ଖରାପ ନ କରିବେ ? ଦେଖ, ଭ୍ରମ ଇଚ୍ଛା, ଯାହା କରିବ । ମତେ ପଚାରିବାରୁ କହିଲି ।”

ବନୋଦ ଯୁମ୍ ଫେଲ, କିନ୍ତୁ ରଥର ଦେଲଭଳ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଭାବ ଖୁସି ଲଗୁ ନାହିଁ ଯେ ସେ କାହାର ଗଲଗହ ହେବ । ଅଭାବ ଅଧିକୃତା ଯେତେ ଥାଉ ଆପଣା ଚେତା ତା' ମନରେ ରଖି ଥାଏ, ସେ ସେ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ଠିଆ ହୋଇଛି, କାହାକୁ କେବେ ଚିନ୍ତା କରି ନାହିଁ, ଭାବୁଛି,—ଏଇଆ ତ ଅପଲ ମଣିଷ ପଣିଆ, ମଣିଷର ଇଚ୍ଛା, ସେ ଦାନ ନିକୁଟିବ ନାହିଁ, ହାତ ପଡେଇବ ନାହିଁ, ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ିବ ନାହିଁ, ଶ୍ରେଣି କରିବ ନାହିଁ, ଅନ୍ୟାୟକୁ ଯିବ ନାହିଁ, ଯଦି ଅଭାବ ଅଧିକୃତା ମନ ଭିତରେ ଗୁପ୍ତ ରଖି ସିଧା ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥାଏ ।

ଲା ମାଟିରୁ ପିଲୁଦିନୁ ଶିଖିଛି, ଏଇଆ ତ ସେ ମାଟିର ଆଭିଜାତ୍ୟର ସଙ୍କେତ । ସହବାରେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ନିର୍ଭାବରେ ଅମର୍ଯ୍ୟାଦା, ଭାଙ୍ଗିଗଲେ ଯାଉଥିବା, ସଂସାରରେ କଣ ବା ସବୁଦିନିଆଁ !

ମନେ ପଡୁଥାଏ, ଏ ମୁଲବୋଧ ଆଉ ଅଧିକ ନାହିଁ, ଲୋକେ ଭାଙ୍ଗିଛନ୍ତି, ଭାଙ୍ଗିଛନ୍ତି ବେଶି ବେଶି । ସୁବଧା ପାଇବାକୁ ଭାଙ୍ଗିଛନ୍ତି । ଯେମିତି ସବୁଦିନେ ଭାବେ ସେମିତି ଭାଙ୍ଗୁଥାଏ,—ସୁବଧା ମିଳୁ ପଛେ ସେ ବାଗ ମାଗତା ।

ତା'ପରେ ହଠାତ୍ ବରୁର ମୋହିଁ ଚାଲିଲା ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାଗରେ ।

ସେତେବେଳକୁ ସେ ଖାଇ ସାରିଥାଏ, ଅଳସ ହୋଇ ଏକୁଟିଆ ତା' ଦାଣ୍ଡ ପିଣ୍ଡାରେ ଚୌକରେ ବସିଥାଏ, ଦୂରକୁ ଚାହିଁଥାଏ, ମେଘ ଲଦୁଛି, ଆଲୁଅ ଦୁଃଖ । ତା ଚନ୍ଦ୍ରା ପଛରେ ଗୋଟିଏ ଗୁଣେଣୀର ରଙ୍ଗଚନ୍ଦ୍ର ଥିଲା ଯେ ସେ ଆଶ୍ରା ଗୁଡ଼ିଏ ବସା ଗୁଡ଼ି ଯିବ ଚାଲି, ସେମିତି କେତେଠି ଉଭା ହୋଇ ଦଣ୍ଡେ ରହୁ ପୁଣି ସେଠୁ ଆଉ କେଉଁଠିକି ଚାଲି ଯାଇଛି, ତା'ର ପରିସର ଆଦର ହେଉ ହେଉ ହୋଇଛି ଦୂର, ଚନ୍ଦ୍ରା ହେଉ ହେଉ ହୋଇଛି ଅଚନ୍ଦ୍ରା, ସେ ଚାଲିଛି, ଯାହା ନିଶ୍ଚିତ ବୋଲି ଧାରଣା ହୋଇଗଲା ତାକୁ ଗୁଡ଼ି ଚାଲି ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଛି ଅନିଶ୍ଚିତ ଭିତରକୁ । ଏଇଆ କଣ ମାନବ ନିୟମ ?

ଆଉ, ତା'ର ନିଜ ବରୁରରେ ଯାହା ମଣିଷ ପଣିଆର ମାତ ଆଦର୍ଶ ସମାଜର ଅଗତ ପରମ୍ପରାରେ ଯାହା ରହିଥିଲା ବୋଲି ଭାବି ସେ ବଳପାଏ, କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲୋକଙ୍କଠି ତାହା ଦମ୍ଭ ହୋଇ ରହିଛି ବୋଲି ନିଜ ଅଭିଜ୍ଞତାରେ ସେ ଦେଖୁଛି ? କେଉଁ ସ୍ତରରେ ତାହା ଥିଲା ଅବ୍ୟାହତ ? ନା ଥିଲା ଖାଲି ଗୁଣ୍ଡ କଥାରେ, ବହୁରେ ? ନା, ଥିଲା ନିଷ୍ପତ୍ତି, ସେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରବୋଧିଲା, ତେବେ ଭାଙ୍ଗୁଛି କାହିଁକି ? ହଠାତ୍ କଣ ମଣିଷ-ସନ୍ତାନ ବଦଳିଯାଇ ଇଚ୍ଛା ଅଜଣା ଜନ୍ମ ପାଲଟି ଗଲେ ? ଅଥବା ଯେଉଁ ଅଗତ ସୁଗନ୍ଧା ସେ ଭାଙ୍ଗୁଛି, ସେତେବେଳେ ମଣିଷ ଅଲୁଥିଲେ, ଯେ ଯେଉଁଠି ଥିଲେ ସେଠି ତାଙ୍କର ଚଳିବାକୁ ଉଠା ନ ଥିଲା, ଆବଶ୍ୟକ ସରଳ ଥିଲା, ବହୁବାପାର୍ଶ୍ୱ

ସଦା ନ ଥିଲା, ଅବସ୍ଥା ଭିନ୍ନେ ଥିଲା ? କଲକାରଖାନା ଶିଳ୍ପଧୁର ବେପାର ଧୁର ନ ଥିଲା, ଜନସାଧାରଣ ଆଦୌ ଅନୁଭବ କରୁ ନ ଥିଲେ ଯେ ନିତି ଦିନର ଚଳଣି ଲାଗି ଏତେ ପ୍ରକାର ଏତେ ପଦାର୍ଥ ଦରକାର, ଏତେ ପ୍ରକାର ଦେହସୁଖ ସମୃଦ୍ଧ ଓ ସେସବୁ ଦରକାର, ତା ନ ହେଲେ ବଢ଼ିବା ହିଁ ବୃଥା ? ତେଣୁ ବଡ଼ନ୍ତା ଅଭାବବୋଧର ଆସୁଣ ଶୋଷ ନ ଥିଲା, ଆଖି ଆଗରେ ଜଟିଳ ଅଭାବମାନଙ୍କର ଲମ୍ବା ଫର୍ଦ୍ଦ ନ ଥିଲା, ମନରେ ଅଶାନ୍ତି ନ ଥିଲା ।

ନମେ ମେ ଅବସ୍ଥା ବଦଳିବୁ, ନାନା ଆବଶ୍ୟକ, ନାନା ଅଭାବବୋଧ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ । ସହଜରେ ଆଖ ପାଖରୁ ଖୁଣ୍ଟିନେବା ଗୋଟାଇ ନେବା ଭଳି କିଛି ମିଳିବ ନାହିଁ । ଥବା ପରିବେଷ୍ଟନା ଆଉ ପୋଷି ପାରୁ ନାହିଁ, ଲୋକ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ହେଲେଣି ଅସୁମାର, କେହି ତାଙ୍କୁ ଉପରୁ କିଛି ଆଣି ଅଜାଡ଼ି ଦେବ ନାହିଁ, ଆପଣା ଆବଶ୍ୟକ ଆପଣା ମନର ଅଭାବବୋଧକୁ ମେଣ୍ଟାଇ କେମିତି ସ୍ୱେ ଜୀବନ ବଢ଼ିବେ ସେଇଟା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟା ।

ସେମାନେ ଦେଖି ଶିଖିଲେଣି, ଆଗର ନ୍ୟାସ୍ ମାତି, ଭଲ-ମନ୍ଦ ଧାରଣାକୁ ଭାଙ୍ଗି ସେଇଭାବୁ କରି ଯେ ଯେଉଁବାଟ ଫିଟାଇ ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧୁ ପାରୁଛି । ନିହାତି ତାର ଭାଗ୍ୟ ଲଘୁପ ନ ହେଲେ, ସେଥିପାଇଁ ତାକୁ ଦଣ୍ଡ ସହବାକୁ ପଡ଼ୁନାହିଁ । ପୁରୁଣା ନ୍ୟାସ୍ ମାତି ତାଙ୍କ ବାଟେ ଥାଉନ୍ତୁ । କେହି କଲେବଲେ କୌଣସି ଧନ ଓ କ୍ଷମତା ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ନିଜେ ବଳୁଆ ହୋଇ ପାରିଲେ ହିଁ ସମାଜରେ ହୋଇ ପାରୁଛି ଆଖି ଦୁରୁଣିଆ ମଣିଷ, ତା ପରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଦୁଷ୍ଟାନ୍ତ ସାନ ସାନଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧି ଓ ସାହସ ଯୋଗାଉଛି । ସମାଜରେ ଆଉ ଆଗ କାଳର ଆଇନ କି ଅଧିକାର ଲାଞ୍ଜିବାକୁ ସଞ୍ଚୋର ନାହିଁ, ଲମ୍ବା ବଡ଼ସାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମାନମାନ୍ୟତା ଜ୍ଞାନ ଆଉ ନାହିଁ, ଯେ ଯେଉଁ ପଛା ଧରୁ ଯେଉଁ ବିରୁଦ୍ଧ ଧରୁ, ସଫଳ ହେଲେ ଜିତି ପାରିଲେ ହିଁ ସେ ତା'ର ଠିକ୍ । ତେଣୁ ଏ ସମାଜ ପୁରୁଣା ପାରମ୍ପରିକ ମାତି ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉ ନାହିଁ, ଅନୁସରଣ କରୁନାହିଁ ଅନ୍ତତଃ ଭୁଣ୍ଡରେ ଯେ ତାକୁ ଅସ୍ପୀକାର ନ କରୁଛି, ଖାଲି ମୋହମତ ଯୋଗୁଁ ସିନା, ତାପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ନୁହେଁ । ପୋଥି-ନ୍ୟାସ୍-ମାତିର ଦାହ ଦେଇ କେତେ ଲୋକ ଭୁକି ହେଉଥିଲେ ବି ଶୁଣିବେ ନାହିଁ, ଯେ ଭୁକି ହେଉଛନ୍ତି ସେମାନେ କଣ ଜନସଂଖ୍ୟା କମାଇ ପାରିବେ, ସେମାନେ କଣ ଲୋକଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ଏଭଳି ବଦଳାଇ ପାରିବେ ଯେ ପ୍ରତିଲୋକ ନିଜ ନିଜ ଆବଶ୍ୟକକୁ କମେଇ ଦେଇ ପାରିବ, ଭାବିବ ଯେ ସରଳ ନିରାଡ଼ମ୍ବର ଭାବେ ନିମ୍ନତମ ପ୍ରୟୋଜନ ମେଣ୍ଟାଇ ଶାନ୍ତି ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସହକାରେ ଜୀବନ ବଢ଼ିବେ ? ସ୍ୱୟଂ ମହାସାଜ କହି କହି ଥିଲେ, ହେଲ ନାହିଁ ।

ସେମାନେ କଣ ମାତି କହୁ କହୁ ଜନ ସମାଜରେ ଏଭଳି ମୂଲବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରି ପାରିବେ ଯେ ଲେଉଟ, ହଂସା, ଦ୍ଵେଷ, ଶୃର୍ଥପରତା, ମିଥ୍ୟାଗୁରୁ, ସବୁଠୁ ବଳି ପାପ, ନିଜକୁ ଯେତେ ଯାହା ଛୁଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ୁ, ତହିଁରୁ ବରତ ନ ହେଲେ ଜୀବନ ହିଁ ବୃଥା ।

ସେମାନେ ମାତି କହୁ ବୁଝାଇ ପୁଝାଇ କଣ ଏଭଳି ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ବାସ୍ତବ କରିପାରିବେ ଯହିଁରେ ମୁରବିମାନେ ନେତାମାନେ ହେବେ ସବୁ ସଦ୍‌ଗୁଣ, ମାତି ଆଦର୍ଶର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ଆଦର୍ଶ ମଣିଷ ଆଦର୍ଶ ସମାଜ ଗଢ଼ିବାକୁ ବାଟ ଦେଖାଇବେ ?

ସେମାନେ କଣ ଏଭଳି ଶୁଦ୍ଧମାତି ଚଳାଇ ପାରିବେ, ଯହିଁରେ କଲେ ବଲେ କୌଣସି ଜଣକୁ ତଳକୁ ଓଁଟାର ତାଠୁଁ କ୍ଷମତା ଛଡ଼େଇ ନିଜ ହାତରେ ରଖିବା କାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ, ନେତା ହେବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେବ, ସବୁପ୍ରକାର ଆତ୍ମତ୍ୟାଗର ପରାଜୟ ଦେଖାଇ ଜନସେବା, ପରୋପକାରର ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇବା ? ତା ନ ହେଲେ ତ ସମାଜରେ ସବୁ ଅନିଷ୍ଟର ସୁଖପାତ—? ଆଗେ ଥିଲା, ଏବେ ବି ଅଛି ଦେଶ ଦେଶ ଭିତରେ କ୍ଷମତା ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ଵ ପାଇଁ ଲଢ଼େଇ, ଏକା ଦେଶ ଭିତରେ ବି ଯେହୁ ଚନ୍ଦ୍ର, ଲଢ଼େଇର ବାଗ ଓ ଆୟୁଧ ଯାହା ଭିନ୍ନ । ଯାହା କିଛି ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଲେ ଏ ଯନ୍ତ୍ର ଧୁନରେ ସମସ୍ତ ଓ ଦୂରତାର ବ୍ୟବଧାନ କମିଯିବ, ଉପାୟ ଆଗଠ, ଆହୁରି ବଳକ୍ଷମ ତା' ଫଳ ଆହୁରି ବ୍ୟାପକ ହୋଇଯାଉଛି ।

ଏ ଧୁନ ଆଉ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତି, —ଅମଡ଼ା ମାଡ଼ି ବୋହୁ ଚାଲିଛି ନର ବଢ଼ି ପରି କୁଆଡ଼େ କୁଆଡ଼େ, କେଉଁ ମାତି ଆଦର୍ଶର କଥା ସେ ଶୁଣିଛି, —ତା ତାଲୁ ଖାଲି ଆପଣା ସ୍ଵାର୍ଥ ଆପଣା ସୁବିଧା, ତରତରରେ ଯେତକ ଆଗକୁ ଦୃଶୁଛି ସେତକ ।

ତଥାପି ସେ ବିନୋଦ, ସେ ରହିଛି ତା ମୂଲବୋଧକୁ ସାଜିତ, ରହିଛି ତା' ବାଗରେ । ଦେଖି ଧାଉଁଛି, ଜନଗହଳ ଭିତରେ ଥାଇ ଯୁଦ୍ଧା ଏକୃଟିଆ ନିଗୁଟିଆ ହୋଇ ସେ କେହି ଜଣେ, ଯାହା ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ଦେଇ କେହି ଅଟକି ରହେ ନାହିଁ । ହାଉ-ଘାଉ ଭିତରେ କ୍ଷୀଣ ସ୍ଵରଟିଏ । ସ୍ଵରଟି ଅଛି, ଜଅନ୍ତା, କିନ୍ତୁ କେହି କାନାଏ ନାହିଁ, ତା କୁମ୍ଭାରେ ସୁଅ ଓଲଟିବ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଏଇଆ ତାକୁ ରୁଚେ, ଆଉ ଯାହାକୁ ଯାହା ରୁଚୁ, ସେ ତାର ଥିବ, ବଦଳିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।

ଯାହା ସଂଖ୍ୟାନ ଏକୃଟିଆପଣ ଭିତରୁ ସେ ପଦାକୁ ଚାହିଁ ଦେଖୁଛି, ପୋକମାଛ ପରି ମଣିଷ, ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଚାଲିଛି ତା ବଣ, ଚାରିଆଡ଼େ ଯାଲୁ ବାଲୁ, କାଲୁ ବାଲୁ । ଏଠି ଦିଶୁ ନାହାନ୍ତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ସ୍ଵପ୍ନସମୁଷ୍ଟ ସ୍ଵାବଳମ୍ବୀ ମଣିଷ, ଖୋଲା ଉପତ୍ୟକାରେ କି ଦୂର-

ଦୂର ଲମ୍ଫିଥିବା ଅରଣ୍ୟରେ ଯାହାଙ୍କ ସାନସାନ ବସତି, ସେ ପ୍ରକୃତ ଭିତରେ ପ୍ରକୃତ ସହୃଦ ମିଶି ଜୀବନ ବଞ୍ଚନ୍ତି, ନୀତି ଆଦର୍ଶକୁ ଜୀବନଠାରୁ ବଡ଼ ମନେକରି ପାଳନ୍ତି । ଇତିହାସର ସଂସାର ଏ, ବଡ଼ଲା, ଅକଳନ, ସଂଘର୍ଷ ଓ ସମସ୍ୟାମୟ, ହିଂସ୍ର, ସହାନୁଭୂତି ହୁଏନ । ସ୍ଵାର ବି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଛି । ଆଉ ଯାହାର ଯାହା ପଛେ ହୋଇଯାଉ, ନିଜେ ବଞ୍ଚିବା, ନିଜର ସ୍ଵାର୍ଥ ବଢ଼ାଇବା, ଛଡ଼ାଇଛନ୍ତି, ଧରାପରା, ମରାମର ଭିତରେ ମୁହଁଦେଇ ହେଉ ବା କେତେ ବର୍ଷ ହେଉ ଯେତେକାଳ ଯେ ବଞ୍ଚୁ ।

ସାଧାରଣ ସକାଳଟିଏ । ମେଘ ଘୋଡ଼େଇ ଥାଏ । ଶେଷା ଶେଷି ଦଣ୍ଡବତ ସାରି ବିନୋଦ ତାର ପରିବାର ସମେତ ଗାଡ଼ିରେ ବସିଲେ ଜନସ୍ଥ ପଟ ଉଡ଼ା ଟ୍ରକରେ ବୋହେଇ ହୋଇ ଆଗରୁ ପଠା ସରିଥାଏ, ସେ ଗୋଟିଏ ଉଡ଼ା ଟ୍ୟାକ୍ସି, ଯିବ ରେଳ-ଷ୍ଟେସନରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଆସିବ ।

ବିନୋଦ ପଛକୁ ଅନାଇଁଲା, ଏ ବସାଟିରେ କଟିଗଲ ତା ଆମୁଷରୁ ତିନୋଟି ବର୍ଷ, ଏହି ପରିସର ହୋଇଥିଲା ତା ଜୀବନର ପରିସର, ସଂସାର ଭିତରେ ସେ ହୋଇଥିଲା ତା' ଠିକଣା । ମନରେ ଖିଆଲ ଆସିଲା ଯେମିତି ଏ ବସା ଆବୋରି ରହିଛି କେଉଁ ମା' ରୂପୀ ଅଶେଷ ଦେବା, ଯେ ତାକୁ ସେହିରେ ପାଲଟିଲେ, ଜୀବ ରହିଥିଲେ, ଯେମିତି ସେଠି କାହାରି କିଛି ଅନିଷ୍ଟ ନ ହେଉ । ସେହି ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ସେ ନମସ୍କାର କଲ ।

ଗାଡ଼ି ଷ୍ଟାର୍ଟ୍ ଦେଲା, ଚାଲିଲା, ବିନୋଦ ଦେଖି ପାରିଲା ଶଶୀମିତ୍ର ଆସୁଛନ୍ତି, ପହଞ୍ଚି ପାରି ନାହାନ୍ତି, ଠିଆ ହୋଇପଡ଼ି ତା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ନମସ୍କାର କରୁଛନ୍ତି । ସେ ବି ନମସ୍କାର କଲା, ତାପରେ ମୁହଁ ବୁଲେଇ ନେଇ ସାମ୍ନାକୁ ଅନାଇଁଲା । ଦୂର ଭିତର ମନ୍ତ୍ରୀ ଚକଟି ହେଲା, ଏଠି ପଛରେ ରହିଯାଉଛି ତା' ପାଇଁ ଏତେ ସ୍ନେହ, ରହିଯାଉଛି ତା ଜୀବନର ଗୋଟି ଅଂଶ, ଏଥର ତାହା ସମୟ ଭିତରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେବ, ସବୁ ଭଲମନ୍ଦ; ଠିକ୍, ଭୁଲ୍, ଜିଦବା ହାରିବା, ଗୋଟିଏ ସମୟ ମାପ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ମଣିଷର ପୁଣି ଅଛି ଦୁଃଖ ଅନୁଭୂତି ।

ପଛ ଆଡ଼େ ଧୂଳି ଉଡ଼ୁଛି, ତା'ର ବସିଯିବ ।